

MUHTASAR

RÛHU'L-BEYÂN TEFSÎRİ

İsmail Hakkı Bursevî

RÛHU'L BEYÂN TEFSÎRİ

1

I-E

YENİDEN GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ

SEKİZİNCİ BASKI

I-E

MUHTASAR

RÛHU'L-BEYÂN TEFSÎRİ

İsmail Hakkı Bursevî

İhtisar Eden: Muhammed Ali Sabûnî

BİRİNCİ CİLD

DAMLA YAYINEVİ

I-E

Damla Yayınevi No: 211

Rûh'ul-Beyân Tefsîri Cilt: 1

DAMLA YAYINEVİ®

Prof. K. İsmail Gürkan Cad. No: 6
Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: 0.212. 514 28 28 (pbx)
526 21 99
Faks: 0.212.528 24 01

ISBN 975-381-117-9

Yayın Hakkı: © Copyright DamlaYayınevi Ltd. Şti. **Dizi - Montaj:** Damla Yayınevi
Baskı - Cilt: Erkam Matbaası, Başakşehir - İstanbul 2012 / 7.
www.damlayayinevi.com.tr

TERCÜME HEYETİ

Abdullah ÖZ - Çatalca Müftüsü
Ali Rıza TEMEL - Haseki Eğitim Merkezi Öğretim Üyesi
Cüneyt GÖKÇE - Urfa İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Halit SEVİMLİ - Emekli İmam-Hatip
Harun ÜNAL - İmam-Hatip
Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin TUNÇBİLEK - Urfa İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Dr. Hüseyin KAYAPINAR - Haseki Eğitim Merkezi Öğretim Üyesi
İbrahim TÜFEKÇİ - Haseki Eğitim Merkezi Öğretim Üyesi
İlyas KARSLI - Rize İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Muharrem ÖNDER - Mütercim
Mustafa AYDIN - Mütercim
Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU - Tefsir Doktoru ve Süleymaniye Camii İmamı
Yahya ALKIN - Haseki Eğitim Merkezi Öğretim Üyesi

TERCÜME KONTROL

Dr. Durak PUSMAZ - Haseki Eğitim Merkezi Müdürü
Dr. Hüseyin KAYAPINAR - Haseki Eğitim Merkezi Öğretim Üyesi

(Bu ciltteki sûrelerin tercüme kontrolü, sayın
Dr. Durak PUSMAZ tarafından yapılmıştır)

REDAKSİYON

Yüksel KANAR

EDİTÖR VE SON KONTROL

Mehmet DOĞRU - Emekli Eminönü Müftüsü

HAT

Kapak Hattı: Hüseyin KUTLU
Hilâlli Besmele: Abdülkadir SAYNAÇ
Kur'ân-ı Kerîm Hattı: Hafız Osman

SUNUŞ

Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm ve Din Günü'nün sahibi olan, insanlar için yol gösterici ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delillerini içeren Kur'an'ı bize gönderen Allah'a sonsuz hamdederim.

Hak Kitab'ı bize tebliğ eden, Kur'ân'ca yaşamayı bizzat hayatıyla bize öğreten, böylece her iyi şeyde bize en güzel örnek olan sevgili Peygamberimiz, Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (a.s.)'ya, onun âl ve ashabına, en derin ihtiramla, salât ve selâmlarımı arzederim.

Kur'ân, Allah kitabıdır. Biz de Allah kulları. Rahmân ve Rahîm olan Allah, bize merhamet ederek, biz kulların doğru yoldan sapmaması için, Peygamber göndermiş, onun vasıtasıyla da Kur'ân-ı Kerîm'i bildirmiştir. Kur'ân'a sarılan, haktan sapmaz, doğruluktan ayrılmaz. Bunu sevgili Peygamberimiz Vedâ Hutbesi'nde ne güzel dile getirir: *"...Size bir emanet bırakıyorum. Ona sımsıkı sarıldıkça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanet, Allah Kitabı Kur'ân'dır..."*

Kur'ân'ı okumak, anlamak ve ona göre yaşamak her Müslümanın, hatta her insanın, vazgeçilmez görevidir. Kur'ân'ı anlamak için tarih boyunca

âlimlerimiz eserler vermişler, tefsirler yazmışlardır. Allah, onların hepsinden razı olsun. Ancak çoğunlukla bu tefsirler, sanki ilim adamları için yazılmış gibidir. Kur'ân'daki incelikler, yüce anlamlar, çeşitli konulardaki hükümler açıklanmış, fakat bundan kişinin çıkaracağı dersler okuyucuya bırakılmıştır.

İşte, İsmail Hakkı Bursevî hazretlerinin "*Rûhu'l-Beyân*" tefsiri bu boşluğu doldurmaktadır. Âyetler, tefsir ilminin gereklerine göre açıklandıktan sonra kişinin bundan alacağı dersler, "Bil ki..., akıllı insan... vs." gibi girişlerle pek güzel belirtilir. Bu özelliği ile *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, halkımız için büyük bir irşad kaynağıdır. Konular, getirilen temsiller ve anlatılan hikâyelerle büyük bir açıklığa ve anlaşılırlığa kavuşmaktadır.

Rûhu'l-Beyân Tefsiri, zamanımızın yaşayan âlimlerinden M. Ali es-Sâbûnî tarafından "***Tenvirü'l-Ezhân min Tefsir-i Rûhi'l-Beyân***" adıyla ihtisar edilmiştir. Eserde geçen hadislerin tahrici yapılarak kaynakları belirtilmiş ve Bursevî'den günümüze kadarki zaman içerisinde tefsir âlimlerince tenkid edilen zayıf rivâyetlerden arındırılmıştır. Böylece Ruhu'l-Beyan, kolay anlaşılan, irşad yönü güçlü, tasavvufî yönüyle gönülleri doyuran, sağlam kaynaklara dayanan bir tefsir hüviyetine kavuşmuştur.

Buraya kadar saydığımız gerekçelerle tercümesine ve yayınlanmasına karar verdiğimiz ***"Tenvirü'l-Ezhan min Tefsir-i Rûhi'l-Beyân"***ın Türkçeye çevrilmesinde ve yayına hazırlanmasında hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamış, hataları asgarî seviyeye indirmek için her türlü tedbir alınmaya çalışılmış, halkımızın tefsiri kolayca okuması ve rahatça anlaması için bütün teknik imkânlardan yararlanılmıştır. Şöyle ki:

1. Tefsire ait metinler, sûre sûre, konusunda ehil, Arapça ve Türkçe'ye hâkim kişilerce Türkçe'ye çevrilmiştir. Her sûrenin başında, o sûreyi Türkçeye çevirenin adı belirtilmiştir.

2. Türkçeye çevrilen sûreler, bu konuda belirli bir tecrübe sahibi olan sayın Yüksel Kanar tarafından redaksiyona tabi tutularak üslup birliği sağlanmaya çalışılmıştır.

3. Halkımızın kolayca okuması ve anlaması için âyet metinleri dışında Arapça metin konulmamıştır. Tefsiri yapılan âyetleri açıklayıcı diğer âyetlerle, hadisler ve şiirlerin Türkçesi verilmiştir. Ancak bu âyetlerin, hangi sûrenin kaçıncı âyeti olduğu parantez içerisinde belirtilmiş, hadislerin kaynağı dipnotlarda gösterilmiştir. Yalnız tefsiri yapılan bir grup âyet içerisinde

tekrarlanan bir âyet veya âyetin bir bölümünün âyet ve sûre adı belirtilmemiştir.

4. Tefsirde geçen hadislerin kaynağına ulaşılabilmesi için, o ciltte geçen hadis metinlerinin başlangıç bölümü, ciltteki sayfa numaraları ile birlikte, her cildin sonuna konmuştur. Aynı şekilde her cildin sonuna, o ciltte geçen şiirlerin Arapça metinleri de konulmuştur.

5. Tefsiri yapılan âyet bölümleri siyah harflerle dizilmiş, açıklayıcı âyetler ve hadisler beyaz italik punto ile dizilerek hem müellifin tefsirinden kolayca ayırdedilmesi, hem de tefsiri yapılan âyet ile açıklayıcı âyetler ve hadislerin birbirlerinden ayırdedilmesi sağlanmıştır.

6. Aranılan sûre ve âyete kolayca ulaşabilmek için tek rakamlı sayfalarda üstte bulunan çizginin ortasında tefsiri yapılan sûrenin adını ve sûre numarasını belirttik. Aynı sayfanın üst sol köşesinde, o sayfada tefsiri yapılan âyetin numarasını yazdık. Çift rakamlı sayfanın üst köşesine de tefsiri yapılan sûre ve âyetlerin kaçıncı cüzde olduğu belirtilmiştir.

7. Yukarıda açıklandığı şekilde dizilip, tashihleri yapılan Türkçe metinler, Arapça metinlerle birlikte, Diyânet İşleri Başkanlığı Haseki Eğitim Merkezi Müdürü sayın Dr. Durak Pusmaz ile Haseki Eğitim Merkezi öğretim üyelerinden sayın Dr. Hüseyin Kayapınar'ın tetkiklerine sunulmuştur. Bu değerli ilim adamlarımız, Arapça eserin asıl metni ile Türkçe tercümeyi, cümle cümle karşılaştırarak -varsa yapılmış olan tercüme hatalarını, yanlış anlamaları- tashih etmişlerdir. Böylece *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, Fatiha Sûresi'nden Nâs Sûresi'ne kadar kontrolden geçirilmiştir.

8. Haseki Eğitim Merkezi müdür ve öğretim üyelerinin kontrolünden ve tashihinden geçen bu metin, ayrıca Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi öğretim üyesi muhterem Prof. Dr. Hayreddin Karaman hocamızın tetkikine sunulmuştur.

9. Bütün bu safhalardan sonra, daha çok bir okuyucu sıfatıyla, tarafımdan bir kere daha dikkatle okunmuş, gerek teknik açıdan, gerek anlam bakımından gözden kaçan eksikliklerin giderilmesine çalışılmıştır.

Böylece Şeyh Muhammed Ali es-Sabûnî'nin 6.2.1992 tarihli Türkçeye tercüme için verdiği izin yazısındaki: "...Diğer taraftan terceme konusunda çok hassas ve dikkatli davranılmasını da, tefsir muhteviyatından herhangi bir

kaybın olmamasını da dilerim... Terceme esnasında Arap diline gerçekten vakıf hocalardan yararlanılsın..." tavsiyelerine titizlikle uyulmuştur.

Bu tefsiri Türkçeye kazandırmak için bize izin veren muhterem Şeyh Muhammed Ali es-Sabûnî'ye şükranlarımı arz ederim.

Bu çalışmanın düşünce safhasından sonuna kadar destek ve yardımlarını esirgemeyen, tefsir doktoru, Süleymaniye Camii İmam ve Hatibi sayın Süleyman Mollaibrahimoğlu'na, eserin tercümesine katılan bütün değerli arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bu güzîde tefsiri tercüme edenlerin, baştan sona Arapça metinleriyle karşılaştırarak gerekli tashihleri yapan başta Dr. Durak Pusmaz olmak üzere değerli hocalarımızın ve emeği geçenlerin her birine teşekkür ederim.

Rûhu'l-Beyân Tefsiri için yapılan bu çalışmayı metinleriyle karşılaştırarak kontrol edip, "Rûhu'l-Beyân ve Muhtasarı Üzerine" başlığıyla bir takriz yazısı lütfeden Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi öğretim üyesi muhterem Prof. Dr. Hayreddin Karaman hocamıza teşekkürü borç bilirim.

Dört yıla yakın hummalı bir çalışma ile Türkçeye kazandırmak ve Müslüman halkımızın istifadesine sunmak için gösterdiğimiz bu gayretleri, Rabbimin *"Mal ve evlâdın fayda vermeyeceği bir günde..."* (Şuara: 88) bana âhiret azığı kılmasını diliyor; bu hizmetleri salih amellerimden, rızasına uygun işlerden ve ömürlerin sonuna dek iyilikleri kalıcı olan güzelliklerden kılmasını yüce Mevlâ'dan niyaz ediyorum. Tevfik, Allah'tandır.

27 Recep 1415 / 30 Aralık 1994

DAMLA YAYINEVİ

Mehmet DOĞRU

Emekli Eminönü Müftüsü

TAKRİZ:

RÛHU'L-BEYÂN VE MUHTASARI ÜZERİNE

Dünyamızın en büyük denizi Büyük Okyanustur ve bu denizin üzerinde gemilerin geçmediği nice yerler, derinliklerinde, hiçbir dalgıcın ve denizaltının göremediği nice manzaralar vardır. Allah Kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'i bir denize benzetecek olsak, bunun derinlik ve büyüklüğü karşısında okyanuslar bir avuç su olamaz. Sahâbe-i Kirâm devrinden başlayarak günümüze kadar gelip geçmiş binlerce âlim, müfessir, bu uçsuz bucaksız denizi keşfe çıkmışlar, her biri hazırlık, âlet ve istidâdına göre bu keşiften nasiplerini almış ve ümmete aktarmışlardır; ancak keşfedilen, edilemiyene nisbetle denizden damla mesabesinde kalmıştır.

"Bikr-i fikri kâinâtın çâk çâk oldu fakat
Perde-i ısmette kaldı ma'nî-i Kur'ân henüz."

İlâhi Kelâm'ın tecellîgâhı olan Kur'ân-ı Kerîm'i anlayıp anlatmak üzere hareket edenler, üç farklı yoldan yürümüşlerdir: Dirayet yolu, rivâyet yolu ve işaret yolu.

1. Dirayet yolu: *Akıl, dilbilgisi ve diğer ilimler ile ilgili âyet ve*

hadîslere dayanarak Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve açıklama yoludur. Zemahşerî'nin Keşşâf'ı, Razî'nin Mefâtîhu'l-Ğayb'ı, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsîri bu yol ve usûlün seçkin örnekleridir.

2. Rivayet yolu: *Bu yolu takip edenler, vahiy kaynağına dayanmayan bir açıklamanın muteber olamıyacağı -hatta bazılarına göre rivayete dayanmayan rey tefsiri caiz olmadığı- için açıklamada Hz. Peygamber'e ait olduğu bilinen veya muhtemel bulunan rivayetlere dayanmışlar, Kitâb'ı bu malzeme ile açıklamaya çalışmışlardır. İbn Cerîr et-Taberî'nin Câmi'u'l-Beyân'ı, Süyûtî'nin ed-Durru'l-Mensûr'u bu nev'in örnekleridir.*

Şevkânî'nin Fethu'l-Kadîr isimli tefsîrinde yaptığı gibi bu iki usûlü ayrı ayrı, fakat birbirini bütünler şekilde kitabına alarak tefsir yazanlar da olmuştur.

3. İşaret yolu: *Bu yolu daha ziyade tasavvuf mesleğine müntesip olanlar takip etmişlerdir. Burada işaret, Allah Teâlâ'nın müfessire lûtfettiği ilham ve keşif mânasına gelmektedir. Sôfî müfessir, gönlünü, usûlüne göre, Feyyâz-ı Mutlak'a açmakta, oradan gelen ilham ile âyetleri anlayıp yorumlamaktadır. Şüphesiz bu yolu takip edenler de yeri geldikçe dirayet ve rivayetten faydalanmışlardır. İşaret yolu ile tefsir yazanlar arasında Sülemî (Hakaiku't-tefsîr), Kuşeyrî (Letâifu'l-işârât), Muhyiddîn b. Arabî (Kehf sûresine kadar yetmiş ciltlik tefsir'i), Ni'metullah Nahcevânî (el-Fevâtihu'l-İlâhiyye) gibi zatlar vardır. Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî isimli tefsiri, dirayet ve işaret yollarını -birbirine karıştırmadan- ihtiva eden bir tefsir nev'idir.*

Bursalı İsmâ'il Hakkı Hazretleri'nin **Rûhu'l-beyân** *isimli büyük tefsîri de dirayet ve işaret yollarını cemeden bir tefsir sayılabilir. Sistematik olmamakla beraber Müfessir, bu eserinde yeri geldikçe dirayet usûlünü kullanmış, fakat daha ziyade irşad ve işaret cihetine ağırlık vermiştir. Onun amacı, irşad olduğu için, eline geçen malzemenin sıhhati veya makuliyetinden ziyade maksada uygun olup olmadığına, anlatmak istediğini anlatmaya yardımcı olup olmayacağına bakmıştır. Bu yüzden tefsîrinde uydurma, akla ve mantığa sığmaz haber ve hikâyelere de yer verdiği olmuştur. İşte bu cihet, onun tefsîrini okurken ve tavsiye ederken hep dikkat edilen ve dikkat çekilen bir kusur*

olarak görülmüştür.

Çağımızın gayretli ve irfanlı âlimlerinden Sâbûnî, bir tavsiye üzerine Rûhu'l-beyân'ı ele almış, uydurma ve hurâfe kabilinden olan nakilleri ayıklamış, sahih rivayetlerin kaynaklarını tesbit etmiş, fazla gördüğü kısımları atarak, tefsiri kolay okunur hale getirmiştir. Bu arada belki farsça bilmediği için farsça yazılmış kısımları da atmıştır. (Keşke bunları da tamamen atmak yerine ayıklamaya tabi tutsa idi.) Bu haliyle **"Tenvîru'l-Ezhân min Tefsîri-Rûhi'l-Beyân"** *adını verdiği tefsir, yine de Bursevî'nin irfan ve ilhamını aktaran, okunması kolay, mahzurları bertaraf edilmiş bir eser kılığına girmiştir.*

Kendisi bu milletten olduğu halde tefsîrini Arapça-Farsça yazan İsmâil Hakkı merhum'un ilim ve irfanından, bu milletin çocuklarının istifade edememesi şüphesiz bir mahrumiyet idi. **Damla Yayınevi***'nin himmeti, mütercimlerin meşkûr gayretleri, bu mahrumiyete son vermiş, Bursevî'nin irfan çeşmesinden, Türkçe okuyanların da nasip almalarını mümkün hale getirmiştir. Görebildiğim kısımlarda, tercümenin oldukça sade ve metne uygun olması, çoğu yerde tercüme kokmaması da değerli bir kazanç olmuştur.*

Bütün emeği geçenleri tebrik ediyor, Yüce Kitabımızı anlama gayretine bu eserin de önemli bir katkısı olmasını Mevlâ'dan diliyorum.

Prof. Dr. Hayreddin KARAMAN

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ
VE RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİ

A. Hayatı:

Rûhu'l-Beyân Tefsiri'nin müellifi İsmail Hakkı, daha ziyade kaynaklarda İsmail Hakkı Burûsevî b. Mustafa İstambûli diye geçmektedir. Babası Mustafa efendi, İstanbul'da çıkan büyük bir yangın sonucu varını yoğunu kaybettikten sonra İstanbul'u terkederek Edirne civarındaki Aydos kasabasına yerleşti. İsmail Hakkı o yıl, yani hicrî 1063 (M. 1652) yılının Zilkade ayında, bir pazartesi günü bu kasabada dünyaya geldi. Bir nevî hal tercümesi olan "Kitâbu's-Silsile" adlı eserinde soyu Hz. Peygamber'e kadar dayandırılmaktadır.

Bursevî, şeyhi Adapazarlı Osman Fazlı'nın tavsiyesi üzerine çok genç yaşta meşhur âlimlerden Abdulbakî Efendi'den sarf, nahiv, mantık, ilm-i beyân, fıkıh, tefsir ve hadis dersleri aldı. Tahsilini bitirdiği zaman ise henüz yirmi yaşında idi. Şeyhi Osman Fazlı'nın daveti üzerine İstanbul'a gelerek muhtelif camilerde bir süre vaizlik yaptı. Daha sonra 1675'de vaizlik görevini sürdürmek üzere Üsküp'e gitti. Orada altı yıl kadar irşad faaliyetleriyle meşgul oldu.

Osmanlı âlim, müfessir ve şeyhleri içinde eserlerinin çokluğuyla tanınan İsmail Hakkı 1685'de Osman Fazlı'nın tayin etmesiyle Bursa'ya giderek Celvetiye Tekke'sine şeyh oldu. Celvetî tarikatine mensup olduğundan dolayı aynı zamanda "Celvetî" lakabıyla da tanınır. Bursa'da verdiği tefsir dersleriyle büyük şöhret kazandı. Hayatının yirmi üç yılını alan "Rûhu'l-Beyân" isimli dört cildlik kıymetli tefsirini de burada yazdı.

1700 ve 1711 yıllarında iki defa hacca giden müfessir Bursevî, ilk seferinde eşkiyanın saldırısına uğrayıp soyuldu ve canını zor kurtararak Şam'a il-

tica etti. Daha sonra oradan Bursa'ya döndü. Gördüğü birtakım rüyaların tesirinde kalarak 1717'de tekrar Şam'a gitti. Orada üç yıllık süre içerisinde on kadar eser telif ettikten sonra, büyük bir yurt hasreti ile İstanbul'a geldi. 1720-1722 yılları arasında Üsküdar'da ikamet ederek Ahmediye Camii'nde vaizlik yaptı ve bu arada tasavvuf ve ahlâk üzerinde pek çok eser yazdı. Bir aralık Magosa'ya sürgün edilen şeyhi Osman Efendi'yi gidip ziyaret etti. Daha sonra Sultan Mustafa devrinde iki sefer savaşa katıldı, bir süre de Mısır'da kalarak oradaki âlimlerden istifade etti.

Hareketli bir hayat geçiren İsmail Hakkı, İstanbul'dan son olarak Bursa'ya döndü. Bütün kitaplarını vakfederek bir kütüphane kurdu ve eşyalarını vârisleri arasında taksim etti. Geriye kalan bütün serveti ile de bir cami ve bir tekke inşa ettirdi."Cami-i Muhammedî" adını verdiği cami halen mevcuttur.

Bursevî, son günlerini eser yazarak geçirdi ve "Kitabu'n-Netîce" isimli eseri ile çok verimli ilmî hayatını kapayarak hicrî 1137 (M. 1725) yılında öldü ve vasiyeti üzerine Tuzpazarı civarındaki tekkesine defnedildi. Sultan II. Abdulhamid Han'ın yakınlarından Hacı Ali Paşa tarafından hem türbesi hem de cami tamir ettirildi. Kabrinin üstü açık olup etrafında ve üstünde demir şebekeler vardır.

"Kebş-i rûhum Hakk'a kurbân eyledim" mısrâı ile mezar taşında yazılı olan şu mısra vefat tarihini (h. 1137) göstermektedir:

Hak hak diye azm eyledi Hakkı Efendi cennete [1]

İsmail Hakkı'nın Bursa hakkında bir kıt'ası:

Aceb midir hayât-ı nev (yeni hayat) bulursa mürde-diller
(ölü gönüller) anda,
Hakîkat mezhar-ı enfâs-ı rûh-i kudsdür Bursa.
Nice gencîneler (hazineler) pinhân (gizli) eylemişdir kudsiyâtında,
Der-âguş eyleyüb (sarmaş dolaş olup) anlarla dâim ünsdür
(alışıktır) Bursa.

1- İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı için bkz. el-Bağdâdî İsmail Paşa, Hediyetü'l-Ârifîn, İstanbul 1901, c.1, s.219;Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, c.1, s.28; Hayreddin ez-Zirikli, el-A'lâm, (2. baskı) c.1, s.309; İslam Ansiklopedisi 5. cild, İstanbul 1950, "İsmail Hakkı Maddesi"; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn, İstanbul 1974, c.2, s.712; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemû'l-müellifîn, Beyrut, ts. c.2, s.266; Şemseddin Sâmi, Kâmûsu'l-A'lâm, İstanbul 1899, c.2, s.950.

Mısralarından:

Her mekân bir Tûr olur gerçek münacaat ehline.

Eserleri:

Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden, ilim adamlarından ve tasavvuf ehlinden olan İsmail Hakkı'nın, kayıtlarda yer aldığına göre yüz altı kadar eseri vardır. Bunların en önemlileri Arapça olup altmış kadarı ise Osmanlıcadır. O dönemde Arapçanın medrese dili olmasına rağmen eserlerinin bir kısmını Osmanlıca yazması ve imkân nisbetinde sade bir dil kullanması kayda değerdir. Sözü edilen eserlerin altmış kadarı tasavvuf ve ahlâk konusunda, yirmi altısı şerh ve geri kalanları ise tefsir, hadis, kelâm ve nahiv konularına aittir. Bir de divanı vardır.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, "Osmanlı Müellifleri" isimli kitabında müellife ait yüz küsûr eserin adını zikretmiştir. Bu eserlerin çoğu risaleler halindedir ve otuz yedi kadarı ise muhtelif tarihlerde basılmıştır. Elyazması halinde bulunan eserleri de muhtelif kütüphanelerde, özellikle İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları bulunmaktadır. Başta Rûhu'l-Beyân [2] olmak üzere Divan (İstanbul 1288), Furûk (İstanbul 1310), Kitabu'n-Netîce (İstanbul 1290), Kitabu'l-Hitâb (İstanbul 1293), Makalât (İstanbul 1288), Mesnevi Şerhi (İstanbul 1287), Pend-i Attar Şerhi (İstanbul 1267), Şerhu'l Kebâir (İstanbul 1257) önemli matbu eserleri arasında yer alır. [3]

B. Rûhu'l-Beyân Tefsiri:

İsmail Hakkı Bursevî'nin eserleri arasında özel bir yeri ve değeri olan *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, onun ilmî alandaki kudretinin ve telif sahasındaki becerisinin bir örneğidir. Kuşkusuz tefsir sahasında kendi dönemine kadar pek çok eser verilmiş, Kur'an'ın anlaşılması ve daha iyi kavranması, mana ve maksatlarının yüce idraklere sunulması için usûl, metod ve ağırlık noktası açısından birbirinden farklı tefsirler ortaya konulmuştur. Nitekim müfessirlerden kimi dile ve edebiyata, kimi dilbilgisine, kimi kıraat yönüne ya da rivayet

2- Bu tefsirin aslı dört cilt olup yine dört cilt halinde hicrî 1255, 1264, 1287 tarihlerinde Mısır Bulak Matbaası'nda; 1285 ve 1286'da İstanbul Matbaa-i Amire'de, 1389'da da yine İstanbul'da on cilt halinde basılmıştır.

3- Eserler hakkında bilgi için bkz. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, c.1, s.30; el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-Ârifîn, c.1, s.219; Süleymaniye Kütüphanesi Müellif Kataloğu, Bursevî maddesi.

ve dirayete ağırlık vermiştir. Kısacası, her müfessir anlayış, kapasite ve ihtisas sahasına göre Kur'an'ı tefsir etmiş ve ilk dönem müfessirlerinden aldıkları ilhamla ufuklarını aydınlatmışlardır. Tefsir sahasında kaleme alınan ve ansiklopedik bir özelliğe sahip olan Rûhu'l-Beyân Tefsiri yirmi üç yıl gibi uzun bir sürede hazırlanarak ilim hayatına sunulmuştur. Aşağıda belirtilmeye çalışılan hususlar bu tefsirin özelliğine dair bir fikir vermektedir.

Tefsirin metodu:

Bursevî, İslâm âleminde yeterince tanınan ve tefsir sahası ile ilgilenenler arasında önemli bir yer işgal eden *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*'nin önsözünde kaydedildiğine göre pek çok eserden yararlanarak bu tefsiri kaleme almıştır. Metod olarak, umumiyetle diğer tefsirlerde görüldüğü gibi âyetler, bölümler halinde zikredilerek ardından tefsir edilmekte, bazen de önce kelimelerin izahı yapılarak daha sonra açıklamaya geçilmektedir. Hem rivayet hem de dirayete yer verilen bu tefsirde, başta müfessirlerin üstadı sayılan İbn Abbas ve diğer müfessir ashabın, tabiin sözlerine müracaat edilmiş; Taberî, Maturidî, İbn Atiyye, Razî, Kurtubî, Beyzavî, Suyutî ve Ebu Suud gibi meşhur müfessirlerin tefsirlerinden alıntılar yapılmış ve kaynaklar zikredilmiştir.

Öte yandan, âyetlerin daha iyi anlaşılmasında da önemli derecede rol oynayan nüzûl sebeplerine, yeri geldikçe temas edilmiş ve ilgili rivayetler dile getirilmiştir. İsmail Hakkı, Hanefî mezhebine mensub bir müfessir olması hasebiyle ahkâm âyetlerinin tefsiri esnasında öncelikle Hanefî'nin görüşünü zikretmiş olmakla birlikte diğer üç mezheb imamının görüşlerini de kaydetmeyi ihmal etmemiştir. Lügat, nahiv bilgisine ve az da olsa kıraat yönüne ihtiyaç nisbetinde eğilmiş, teferruata ve farklı görüşlere fazla yer vermemiştir. Kelimelerin izahında Ragıb İsfahanî'nin "el-Müfredât" isimli eserinden bolca nakiller yapmıştır.

Bunun yanında âyetlerin anlamı ve maksadın daha iyi anlaşılabilmesi için gerek görüldükçe âyet ve hadislerden örnekler verilmiş ve tasavvuf sahasında ün yapmış kişilerin sözlerinden nakillerde bulunulmuştur. Tabir caizse bu metodla taşın gediğine oturtulmuş olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, tefsirle ilgisi olsun veya olmasın ruh ve dînî heyecan veren kıssalar, cezbedici hikmetli sözler kaydedilmiş ve yer yer tavsiyelerde bulunulmuştur. Tasavvufa dair *"et-Te'vilâtu'n-Necmiyye"* isimli eser tasavvufla ilgili konularda müfessirin adeta temel kaynağı olmuştur.

Diğer taraftan, *Ruhû'l-Beyân Tefsiri*'nde Arapça şiirler yanında Farsça şiirlere ve açıklamalara da oldukça yer verilmiş, müfessirin özlü bilgi ve tavsiyeleri daha ziyade "Bil ki" mesajı ile sunulmaya çalışılmış ve "Keşşâf" isimli tefsirde sık sık rastlanan "Şöyle dersen cevap olarak ben de şöyle derim" metodu aynen uygulanmıştır.

Kısacası *Ruhû'l-Beyân Tefsiri*, zayıf hadislere, tefsirle ilgili olmayan açıklamalara ve asılsız hikâyelere yer vermesi yüzünden eleştiriye uğraması bir tarafa bırakılacak olursa her yönden istifadeye ve takdire şayan bir tefsirdir; tefsir bilgisi yanında ruh ve dini heyecan veren önemli bir kaynaktır.

MUHAMMED ALİ es-SABÛNÎ ve TENVÎRU'L-EZHÂN MİN TEFSİR-İ RÛHİ'L-BEYÂN

Daha ziyade Sabûnî diye bilinen Muhammed Ali, Şeyh Muhammed Cemil'in oğludur ve 1930 yılında Suriye'nin Halep şehrinde dünya'ya geldi. Hüsreviye İlahiyât Lisesini başarıyla bitirdikten sonra Suriye Vakıflar Bakanlığınca Ezher Üniversitesi'ne gönderildi. Orada, 1952'de İlahiyât Fakültesi'nden iyi bir derece ile mezun olan Sabûnî, 1954 yılında da mastır çalışmasını tamamladı. Bir süre Suriye'de öğretmenlik yaptıktan sonra öğretim üyeliği için Mekke'deki Ummu'l-Kura Üniversitesi'ne davet edildi. Burada Kur'an ilimleri tefsir ve hadis sahasında yirmi beş yıl kadar hizmet vererek pekçok öğrenci yetiştirdi. Bir süre önce de aynı üniversiteye bağlı "İlmi Araştırma ve İslâm Kültürünü Yaşatma Merkezi"ne geçti. Çalışmalarını halen sürdürmektedir.

Zamanımızın çok değerli ilim adamlarından olan Sabûnî'nin Kur'an ilimleri, tefsir ve hadis alanında yirmi beş kadar eseri vardır. Tenviru'l-Ezhân isimli bu tahkîk ve muhtasar eserînden başka Safvetu't-Tefasir ismiyle tab edilen üç cildlik tefsiri, Muhtasar İbn Kesîr, Muhtasar Taberi ve Ahkâmu'l-Kur'an önemli eserlerinden bir kaçıdır.

Tenvîru'l-Ezhân Min Tefsir-i Rûhi'l-Beyân

Bu tefsir, adından da anlaşılacağına göre Rûhu'l-Beyân Tefsiri'nin muhtasarıdır. Orijinal olarak dört cilt halinde bulunan Rûhu'l-Beyân Tefsiri,

Sabûni'nin önsöz'de belirttiği gibi içinden farsça şiir ve izahlar çıkarılmış, zayıf rivayetler ayıklanmış ve tefsirle ilgisi olmayan bazı açıklamalardan ve sözlerden arındırılarak tahkik edilmiş, hülasa eleştiriye mahal kalmayacak şekle sokularak yine dört cilt halinde basılmıştır.

Yeni bir hüviyetle istifadeye sunulan, ilim ve yayın hayatına kazandırılan Rûhu'l-Beyân Tefsiri ile ilgili böyle bir çalışmanın gerekli oluşuna yıllar önce temas eden son devrin büyük âlimlerinden merhum Ömer Nasuhi Bilmen, bu tefsirde bir kısım zayıf hadislerin, fazlalık denebilecek açıklamaların ve asılsız hikâyelerin yer aldığını belirtmiş ve şöyle demiştir.: "Tefsir, bu illetlerden arındırılmış olsaydı elbette kıymeti bir kat daha artar, bazı kimselerin tenkidine hedef olmaz ve adeta kendi tarzında eşsiz bir tefsir olurdu." [4]

İşte Sabûnî beklenen ve özlenen bu çalışmayı başarı ile tamamlamış, ilmî usûl ve metod çizgisinden hareketle eldeki bu tefsiri ortaya koyarak ona *"Tenvîru'l-Ezhân min Tefsiri Rûhi'l-Beyân"* adını vermiştir.

4- Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Tabakâtu'l-Müfessîrîn, c.2, s.714.

GİRİŞ

Hamd, kitabımız Kur'an-ı Kerim'i düşünen akıl sahipleri için bir hatırlatma, uyarı ve gerçekleri bildiren bir kitap olarak indiren Allah'a aittir. Salât ve selâm, kendisine hikmet bahşedilen, hak ile bâtılı birbirinden ayırma özelliği verilen, okuma ve yazması olmayan, aslen Arap olan Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'e olsun. Yüce Allah, o Peygamber'i, kendisine en yüce değeri, en hikmetli gerçekleri vererek üstün kılmıştır. Onun aile halkına, pâk ve temiz olan ashabına, kıyamete dek iyilik ve güzellikle ona uyan herkese de salât ve selâm olsun!

Rûhu'l-Beyân, değerli âlim, İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbûlî'ye ait bir tefsirdir. Bu âlim, hicrî 12.yy. bilginlerindendir. Tefsiri de tanınmış tefsirlerden olup, İslâm dünyasındaki ilim adamları yanında iyi bir yere sahip bulunmaktadır. Gerçekte bu tefsir, oldukça hacimli ve büyük ankislopedi niteliğindedir. Yazar bu eserinde tefsirin yanısıra oldukça geniş rivayetlere, haberlere, hikmetli sözlere, öğüt ve faydalı kıssalara yer vermiştir. [1]

İsmail Hakk'ı Arapçayı iyi bilmesi yanında, Farsça ve Türkçeyi de çok iyi bilmektedir. Bu bakımdan o, eserinde Farsça birçok sözlere ve şiirlere de yer vermiştir. Böylece kitap tüm bu özellikleriyle oldukça hacimli bir ansik-

1- Yazarın biyoğrafisi için bkz. *Zerkeşî, A'lâm*, 1/313; Yusuf Serkis, *Mu'cemu'l-Matbuat*, 1/441; Bağdadî, *İzahu'l-Meknûn*. İsmail Hakkı, H.1063-M.1652/H.1137, M.1724 yılları arasında yaşamıştır. Allah rahmet etsin.

lopedi niteliği kazanmıştır. İşte bunun için bu kitabı okumak ve tetkik etmek insana ağır gelmektedir. Gerçi onun tefsirinde oldukça değerli ve eşine az rastlanan bilgiler bulunmaktadır. Fakat bunlar oldukça geniş bir yer tutan nakiller, bir yığın önemsiz bilgiler, zaruret olmadığı halde dile ve gramere ait farklı görüşler ve daha bunun gibi birçok şeyler arasında kaybolmuş gitmiştir.

Bu yüzden, Cidde'den Kur'an'a ve Kur'ân ilimlerine hizmetin önemini kavramış olan ve birçok hayırlı işi gerçekleştirmede rol oynayan kimselerden Şeyh Abdullah Ebu'l-Hasan -Allah bu zatı dünya ve âhirette mükafâtlandırsın- bu kitabın bir ayıklamaya tabi tutularak kısaltılmasını ve yepyeni bir biçimde sunulmasını istedi. Eser ancak böylece her guruptan halkın yararlanabileceği bir tefsir halini alacaktı. Bu önemli işin yapılmasıyla da beni görevlendirdi. Şüphesiz böyle bir hizmetin gerçekleştirilmesi, insanın yıllarını alabilecek bir çabayı göze almayı gerektirir. Allah'a dayanıp güvenerek bu işi üstlendim ve O'nun ömrüm sona ermeden bu hizmeti tamamlamak konusunda bana yardım edeceğine güvendim ve bu tefsirde aşağıda kısaca arzedeceğim yolu izledim:

1- Ayet-i kerimelerin tefsirinde en güçlü ve tercihe değer görüş ve delilleri seçtim.

2- Farsça tüm ibare ve ifadeleri çıkardım.

3- Hadisler ve diğer nakillerdeki bütün zayıf rivayetleri ayıkladım.

4- Tefsirde yer alan hadislerin tahricini yaparak kaynaklarını gösterdim.

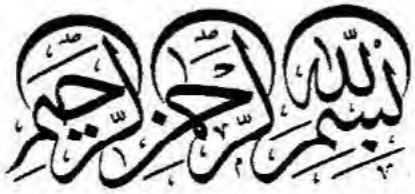
5- Gramer açısından kalması gerekli olanları da aynen bıraktım.

Allah'dan bu hizmetimi rızasına uygun kılmasını, tüm müslümanların ondan yararlanmasını, aynı zamanda bunu, gerçekten iyi ve güzel ameller ve hizmetlerde bulunanların, infak sahiplerinin sevaplarının ayarında koymasını diliyorum. Çünkü Allah, gerçekten işiten ve duaları kabul edendir.

Salât ve selâm, kulu, elçisi, Efendimiz Hz. Muhammed'e, âile halkına, tüm ashabına olsun. Hamd da âlemlerin Rabbi Allah'adır.

20.Şaban.1404 Mekke-i Mükerreme

Şeyh Muhammed Ali es-Sabûnî
Mekke-i Mükerreme Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Profesörü

ÖNSÖZ

Kendi mükemmel zatına ait hakikatlerinin nüshasından, türlü türlü âlemleri ve değişik alâmetleri ortaya koyan, kendi feyzinin nurundan türlü harfler, kelimeler ve cümleler çıkaran, cem ve tenzih makamından, kusursuz olarak Arapça Kur'an'ı indiren ve onu hüccet ve delilleri açık bir şekilde tüm zamanlarda kalıcı bir mucize kılan Allah'a hamd olsun.

Salat ve selâm, ilim, müşahede ve hakikat noktasında rahmet kapısını açan Efendimiz Muhammed (s.a.v.)'e olsun. O, henüz Âdem (a.s.) su ile çamur arasında iken, peygamberdi.

Onun ehl-i beytine, Kur'an ahlâkıyla ahlâklanmış olan ashabına, kıyamete kadar iyilik ve güzellik üzere onun yolunda ve izinde yürüyenlere de salât ve selâm olsun.

Asıl konuya gelince:

Allah'ın rahmetine muhtaç fakat samimi, kötülüklerden kaçan–Allah onu zamanın tüm fitnelerinden korusun– bu fakir kul İsmail Hakkı der ki:

Bana, zamanının şeyhi ve ilim sultanı, değerli ilim adamı, döneminin hüccеti ve saygın kişisi olan İstanbul'da oturan şeyhim ve hocam İbn Affan'ın

adaşı (yani, Osman) efendim –Allah gizlide ve açıkta ona da bana da yardım etsin– benim Bursa şehrine taşınmam konusunda bir işarette bulunmuştu. Ben, meşhur Bursa Ulu Camii'nde vaaz etmek durumunda kaldım... Bu arada Anadolunun bir kısmını gezmem esnasında birçok tefsir kaynaklarından ve ilim kitaplarından alınmış bazı sayfalar derledim. Bunlar Kur'an sûrelerinden Âl-i İmrân sûresini biraz aşan kısımları ihtiva ediyordu. Bilgiler, oldukça uzun açıklamalar ve dağınık ifadeler şeklindeydi. İşte ben bunları ifrat ve tefritten ayıklayarak, özet bir bilgi sunmak istedim. Aynı zamanda bana ihsan edilen bazı bilgileri de bunlara katmayı ve bütün bunları düzgün bir şekilde sıralamayı edebî bir kalıba dökmeyi –her ne kadar fazla bir bilgim yok, gücüm yetersiz ise de– Allah bana fırsat verirse Kur'an–ı Kerîm'in sonuna kadar götürmeyi ve bu çok önemli işi bitirmeyi, istedim. Haftalar ve aylar içinde yazdıklarımı, satır aralarındaki karalamaları insanların istifadeleri için temize çekmeyi arzu ettim ki, *"mal ve evladın fayda vermeyeceği bir günde"* (Şuara: 88) âhiret azığı olsun.

Allah'tan, bu hizmetimi salih amellerimden, rızasına uygun işlerden, ömürlerin sonuna dek iyilikleri kalıcı olan güzelliklerden etmesini diliyorum. Doğrusu Allah bir kuluna iyilik dileyince, onun hizmetini halka iyi gösterir ve onu hayır işlemeye lâyık olanlardan yapar. Bu, başa göre gözün değeri gibidir. Allah, feyzi bol, yüce ve münezzeh olandır. Herkese iyiliği ve rahmetiyle muamele buyurandır.

İsmail Hakkı Bursevî

İSTİÂZE

«Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım»

"İstiaze", yani "eûzü" çekmekdeki hikmet, izin istemek ve kapıyı çalmaktır. Çünkü harhangi bir devlet büyüğünün kapısına gelen kimse, onun izni olmaksızın içeri giremez. Kur'an okumak isteyen kimse de, sevgili ile başbaşa konuşmaya girmek istemektedir. Dolayısıyla dilini temizlemek ihtiyacındadır. Çünkü çoğu zaman dil, olmayacak sözler ve iftiralarla temizliğini yitirmiş, kirlenmiş olabilir. İşte onun temizlenmesi ancak Allah'a sığınmakla, yani "eûzü" söylemekle sağlanabilir.

Nitekim marifet sahipleri şöyle derler: "Bu kelime, gerçekten Allah'a yaklaşmak isteyenlerin başvurduğu bir araç, O'ndan korkanların tutamağı ve sevenlerin latifeleşmesidir. Kısaca bu, Allahü Teâlâ'nın şu âyetine uymak ve bağlanmaktır: *"Kur'an okuduğun zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."* (Nahl: 98)"

İstiaze (eûzü), müslümanların cumhuruna göre, Kur'an okumaya başlan-

madan önce söylenir. [1] Çünkü âyetteki *"okuduğun zaman"* ifadesi, "okumak istediğin zaman" anlamındadır. Bu da örfî hakikat yerine geçen çok yaygın bir yorumdur. Diğer taraftan cumhurun tercih ettiği görüşe göre istiaze, "eûzübillahimineşşeytanirracîm" cümlesidir. Her ne kadar "esteîzübillah" , Rabbimizin, "İsteız" (sığın) emrine uygun olduğu için, dil açısından daha muvafık ise de, bu rivayet açısından daha güçlüdür.

Ayrıca Cebrail'in, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e getirdiği ilk şey *istiâze* ile *besmele*'dir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbinin adıyla (besmele ile) oku."* (Alâk: 1)

"Eûzü", sığınıyorum, sarılıyorum, korunmak istiyorum ve yardım diliyorum gibi anlamlara gelir. *Avz* ve *iyaz* kelimeleri, tıpkı oruç anlamına gelen *savm* ve *sıyâm* kelimeleri gibi birer masdar, yani kök fiildir. Bir kimsenin "eûzü" demesi, yaptığı bir işi haber vermesi (ihbârî)dir ama, "Ya rabbi beni koru" anlamında (inşâî)dir. Burada, inşâdan, ihbara yönelişinde, olacak şeyde, hayır ummak gibi bir fayda vardır. Bundaki sır, kul ile Rabbi arasında bir ahdin ve anlaşmanın varlığıdır. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"...Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vadettiklerimi vereyim..."* (Bakara: 40)

Kul burada adeta: "Ben, beşerî eksikliğime rağmen kulluğumun gereği olan sözümü yerine getirdim ve *"eûzü billah"* veya *"estağfirullah"* dedim. O halde sen, tüm kerem ve lütfunla, üstün bağışlamanla, Rab olarak verdiğin sözü kesinlikle yerine getirmeye ve beni korumaya daha layıksın demektedir.

"Billahi..." Allah kelimesinin herhangi bir türevi yoktur. Bu işin erbabının görüşü budur. Çünkü hiçbir kimse yüce Allah'ı künhüyle bilemez, buna imkân yoktur.

İstiâze; sıfat, fiil ve zat'la ilgili olmak üzere üçtür. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Senin gazabından rızâna, cezalandırmandan affına sığınırım. Nihayet senden yine sana sığınırım."* [2]

İstiaze için yüce Allah'ın isimleri arasından "Allah" ismi seçilmiştir.

1- İsmail Hakkı merhum burada, eûzü'nün Kur'an okuduktan sonra söylenmesini savununlara işaret ederek, onlara cevap vermektedir. Ayrıca "*okuduğun zaman*" ifadesinin anlamının "okumak istediğin zaman" anlamına geldiğine dikkat çekmektedir. Bu tıpkı: *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman..."* (Mâide: 6) âyetine benzemektedir. Bunun anlamı, "sizler abdestsiz olduğunuz zaman namaz kılmak istediğinizde..." demektir.

2- Müslim, *Salât*, 222; Ebu Davûd, *Salât*, 148; Tirmizî, *Deâvât*, 75; İbn Mâce, *İkâme*, 117.

Çünkü bu isim, istiâzenin her türünü kapsar.

"Şeytandan", Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılan şeytandan, Allah'a sığınırım. İbn Abbas (r.a.)'tan rivâyete göre, "şeytan, isyana kalkışınca, lânete uğratıldı ve şeytan oldu."

İbn Abbas'ın bu ifadesi, Allah'ın lânetlemesinden sonra şeytan isminin verildiğini gösteriyor. Daha önce ismi Azazîl'di. Burada, kendisinden sığınılan şey; alay etmek, kötülük ve dedikodu yapmak, vesvese vermek gibi şeytanın zarar ve kabahatleriyle kayıtlanmamıştır ki, onun tüm şerlerinden sığınılmış olsun.

"Ravdatu'l-Ahyâr" isimli eserde: "Şeytanlar erkek ve dişidirler, doğarlar, fakat ölmezler, ebedîdirler. Cinlerin, erkek ve dişileri vardır, bunlar doğar ve ölürler. Meleklerin ise erkeklik ve dişilikleri yoktur, doğurmazlar, yeyip içmezler" deniliyor.

Böylece şeytan ve cinlerin gerçek ve var oldukları anlaşılmaktadır. Cinlerin varlığını felsefeciler, tıp bilginleri ve benzerlerinin cahillerinden az bir güruh inkâr etmiştir. Allah şöyle buyurmaktadır: *"(...Hz. Süleyman yere yıkılınca) anlaşıldı ki, cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı."* (Sebe: 14)

Cinler gerçekten ateşten yaratılmış varlıklardır. Çeşitli şekil ve sûrete girebilme gücüne sahiptirler. Meselâ, yılan, akrep, köpek, at, katır ve merkep şekillerine girebilirler. Cinler de akıllı ve bilinçli varlıklardır. Oldukça ağır işler yapabilme gücüne sahiptirler. Hz. Süleyman için kaleler, heykeller, havuzlar genişliğinde leğenler ve sabit kazanlar yaparlardı. [3]

Burada "şeytan"la, iblîs ve yardımcıları kasdolunmaktadır. Bu ismin; insanlar ve cinlerden, doğru yoldan saptıran azgın ve haddi aşanların hepsi hakkında kullanıldığı da söylenmektedir. Nitekim şu âyet bu gerçeği dile getiriyor: *"... insan ve cin şeytanlarını... "* (En'âm: 112)

"Er-racîm", lânete uğratıldığında, göklerden melekler tarafından atılan, ya da şeytan göğe çıkmaya kalkıştığında, gökyüzünün alevli ateşleri ile oradan uzaklaştırılıp atılan manâsınadır. "Racîm", şeytan için kötü bir sıfattır. Kur'an'da, şeytanla ilgili olarak daha birçok kötü isimler ve yerilmiş nitelik-

3- Burada: *"Onlar Süleyman'a, kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı"* (Sebe: 13) âyetine işaret vardır.

ler vardır. İşte onun tüm kötülüklerini ifade eden kelime, *"Racîm"* dir. Çünkü bu nitelik, şeytanla ilgili tüm cezaları kapsar. Bu nedenle, başlangıçta onun birçok isim ve nitelikleri arasından, bu özelliği taşıyan böyle bir kelime seçilmiştir.

Gerçek anlamda istiâzenin ortaya çıkması, yalnızca sözle mümkün olmaz. Bunun yanında kalbin de bu söze kesin bir şekilde katılması, sözün, fiil ve davranışlara uygun olması, dilin "Allah'a sığınırım" derken fiil ve davranışlarının "şeytana sığınırım" dememesi gerekir. Aksi takdirde bu, isyan ve azgınlık konusunda şeytanla işbirliği anlamına gelir.

Şeytandan istiazede Allahü Teala dışında başka bir şeyden korkmayı ortaya koymak sözkonusudur, dolayısıyla bunun da kulluğun ihlali anlamına geldiği söylenebilir. Buna cevap olarak şöyle deriz: Düşmanı, düşman bilmek sevginin pekiştirilmesi, Allah'tan başkasından Allah'a yönelmek kulluğun tamamlanması, Allah'ın emirlerine sarılmak taatın öne geçirilmesi demektir. Allah'tan korkmayandan korkmak da çaresizliği ortaya koymaktır. Nitekim "Allah'tan korkuyorum" demek, O'nun azabından ve öfkesinden korkuyorum, demektir. "Allah'tan korkanlardan korkarım" sözüyse, onun bedduâsından korkarım, "Allah'tan korkmayandan korkarım" sözü de, onun kötü fiilerinden korkarım anlamındadır.

Tefsir-i Kebir'de anlatıldığına göre "Eûzübillah" kişinin tüm iyilikleri kazanıp bütün tehlikelerden kurtulması için yaratılandan yaratana ve nefsi için sonsuz ihtiyaçlarından kurtulup, kamil anlamda Hak zenginliğine yönelmesidir. *"O halde Allah'a koşun..."* (Zariyat:50) âyetinin sırrı da bunda yatar. Yine onda, Allah'ın huzuruna varabilmek için acizliği kabul etmekten başka bir yol olmadığına delâlet vardır. Acz, varılacak makamların en son noktasıdır.

Hasan (Basrî) şöyle der: "Bir kimse gerçek anlamda Allah'a sığınır ve bunu kalb huzuruyla yerine getirirse, Allah, onunla şeytan arasında üç yüz perde oluşturur, engel meydana getirir."

Şeytan, oburca yeme ve içme yoluyla insan tabiatına musallat kılınmıştır. İnsan oburluğu bıraktığı takdirde, midesinin ve nefsinin şehvetini önlemiş olur. İnsan midesine ve beline sahip olursa, şeytan onu etkileme fırsatı bulamaz.

Nefsin ıslahı da, ancak beş vakit namazı kılmakla sağlanabilir. Çünkü

namazın farz oluş nedeni, nefsin ıslahı ve eğitilmesidir. Namaz sayesinde insan şu üç lezzeti alır:

a) En büyük ve yüce Melikin önünde ellerini bağlamak,

b) O'nun için rükûa varmak

c) O'na secde etmek.

Nefis, boyun eğmek, huşû ve tevâzu ile ıslah olur.

Anlatıldığına göre İblîs aleyhi'l-lâne, dünyayı her gün elleri üzerinde havaya kaldırır ve şöyle seslenir: "Kim, kendisi için zarar verip yarar sağlamayan dünyayı satın alacaktır?" Dünyaya bağlı olanlar: "Biz" diye cevap verirler. Ancak şeytan: "Acele etmeyin hele, onun bir kusuru vardır" der. Onlar, "önemi yok" derler. Şeytan, "dünyanın değeri altın ve gümüş değil, onun fiatı, cennetteki hissenizdir. Ben dünyayı şu dört şeye karşılık satın aldım: Allah'ın lâneti, gazabı, azabı ve O'nun emirlerini çiğnemek ve yasakladıklarını yapmak. İşte ben, cenneti verip bunları aldım" der. Dünyaya gönül verenler de: "Bu bizim için kabul edilebilir ve geçerlidir" derler. Şeytan yine kendilerine: "O halde beni bu konuda kârlı kılmalısınız. Kalblerinizi bu söylediklerime öylesine açacaksınız ki, size söylediklerimin dışında bir başka şeye kesinlikle kulak asmayacaksınız" der. Dünya bağlıları da; "Dediklerini aynen uygulayacağız" cevabını verirler. İşte böylece şeytanın kendilerine sunduğu şeyi alırlar. Şeytan bunun üzerine: "Ne kötü bir ticaret" der.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, şeytanın verdiği vesveseden sorulmuş, o da şu karşılığı vermiştir: *"İşte bu, imanın tâ kendisindendir."*[4] Yâni, içi bomboş olan bir eve hırsız girmez.

Anlatıldığına göre, Horasanlı bir adam, Irak'a doğru yola çıkmış ve oradaki âlimlerin birine gidip gelerek ondan dört bin hikmetli hadis öğrenmiş. Sonra da ülkesine dönmek için hocasından izin istemiş. Hocası kendisine:

4- Müellif hadisi böyle zikretmiştir. Hadisin aslı, Müslim'in Sahih'indedir. Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edilen hadiste, Rasûlullah (s.a.v.)'a vesvese konusu sorulduğunda şöyle buyurdu: *"Bu, sırf imandır."* Hadisin bir başka rivâyeti de şöyledir: "Ashab'tan bazıları Rasûlullah'a gelerek: "İçimizden öyle şeyler geçiriyoruz ki, herhangi birimiz bunu söylemeyi bile büyük bir günah sayar" dediler. Rasûlullah (s.a.v.): *"Gerçekten bunu hissettiniz mi?"* diye sordu. Onlar da "Evet" dediler. Rasûlullah (s.a.v.): *"Böyle bir şeyi içinizde hissetmeniz (yani büyük bir günah olarak kabul etmeniz) imanın tâ kendisidir"* buyurdu. Müslim, *iman*, 209-211.

"Sana öyle bir kelime öğreteceğim ki, bunlar senin öğrendiğin hadislerinden de hayırlıdır" demiş. Bunun ne olduğunu sorduğunda, hocası: "Horasan'da İblis var mı?" diye sormuş. Adam da "evet" demiş. Hocası devamla: "Peki size vesvese verir mi?" demiş. Adam yine "evet" demiş. Hocası: "Peki onun vesvesesi karşısında ne yaparsınız?" diye sorunca, adam, "reddederiz" demiş. "İkinci defa vesvese verirse?" ne yaparsınız, "yine reddederiz" demiş. Bunun üzerine hocası: "Eğer Allah düşmanı size eziyetlerde bulunur, sizi Allah'a itaatten geri bırakırsa, onun vesvesesini geri püskürteceğiz diye zaman harcamayın. Ona karşı tıpkı yabancının çoban köpeğine karşı takındığı gibi, bir tavır takının, Allah'a sığının. Çünkü bu da, köpeklerden bir köpektir."

Allah onun tuzağından ve kötülüğünden bizi ve sizi korusun.

FATİHA SÛRESİ

Mekke devrinde nazil olmuştur, 7 âyettir.

Bu sûre Harun ÜNAL tarafından tercüme edilmiştir.

I-E

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ①
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ② اَلرَّحْمٰنِ
الرَّحِيْمِ ③ مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ ④
اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ ⑤
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ⑥
صِرَاطَ الَّذِيْنَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ
الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّيْنَ ⑦

1.Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla
2. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.
3. O, Rahman'dır, Rahîm'dir.
4. Din gününün sahibidir.
5. Ancak sana kulluk ederiz ve ancak senden yardım bekleriz.
6. Bizi doğru yola ilet.
7. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil.

Bu sûreye fatiha adının verilmesi: Kur'an ve namaza bununla başlanılması, her söze hamd ile girilmesi, dünyada varılmak istenen her amacın ve ahirette cennet kapılarının anahtarı olması, Kur'an'ın gizli yönlerinin bununla açılabilir olması gibi nedenlere dayanmaktadır. Çünkü "Fatiha", güzel konuşmanın başında yer alır. Nitekim, beyan ehline, Kur'an gerçekleri bununla ortaya çıkar. Fatiha'yı anlayıp kavrayabilenler, bununla müteşabihlerin inceliğini idrak edebilirler. Kur'an âyetlerinin ışığını bununla alabilirler. Bu sûreye Ümmü'l-Kur'an adı verilmiştir. Bir şeyin ümmü, onun aslı demektir. Çünkü Kur'an'ın tamamı şu dört temel esası ortaya koymak için gelmiştir:

a) Ulûhiyyet.
b) Peygamberlik.
c) Ahiret.
d) Kaza ve kaderin Allah'tan olduğunu isbat.

"Hamd, âlemlerin Rabbi, Allah'a mahsustur. O Rahmân'dır Rahîm'dir" âyetleri ulûhiyyet, *"Din gününün sahibi..."* âyeti ahirete , *"ancak sana kulluk ederiz ve ancak senden yardım bekleriz"* âyeti, Cebriliği ve Kaderiliği reddederek her şeyin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu isbata delâlet etmektedir.

Sûre'ye, âyet sayısının yedi olması, her namazda veya her rekâtında tekrarlanması, Mekke ve Medine'de ayrı ayrı iki kez nazil olması gibi nedenlerle "Seb'ul-Mesanî" adı da verilmiştir. Sûre ayrıca, Salât, Şifa, Şâfiye, Esasu'l-Kur'an, Kâfiye, Vafiye, Hamd, Süal, Şükür, Duâ ve Kenz gibi isimlerle de anılmaktadır.

1. «Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.»

Müteahhir Hanefi âlimlerince kabul edilen görüşe göre *"besmele"*,

Kur'an sûrelerinde yer alan âyetlerin bir parçası değil, bağımsız ve başlı başına bir âyetttir. Sûrelerin birbirinden ayrılması ve ilk başlangıçta bereket istemek için konulmuştur. Nitekim her önemli işe de besmeleyle başlanılır. Aynı zamanda besmele, Kur'an'ın anahtarıdır. Levh-i mahfuz'da kalemin ilk yazdığı şeydir. Hz. Âdem'e ilk inen âyet de *"besmele"* dir. Besmele'nin "istiaze"den sonraya bırakılmasının hikmeti; kalbi güzel şeylerle süslemeye başlamadan önce, kötü şeylerden temizlemek ve tümüyle Allah'a yönelerek, Allah'dan başka her şeyden, bütün yönleriyle ilgiyi kesmektir.

"Bismillah" (Allah'ın adıyla): Kâfirler bir işe başlarken tanrılarının adlarını anarak "Lat ve Uzza'nın adıyla" derlerdi. Dolaysıyla tevhid ehline de bir işe başlarken öncelikle Allah'ın adını anması ve bunun neden öne alındığını bilmesi gerekli görülmüştür. Bu da, önce Allah'ın adını anarak, yapılacak işle ilgili fiili sonraya bırakmakla olur. Bunun içindir ki, bismillâhtan sonra bir fiil takdir edilir. Başlanacak işe göre "bismillahi ekrau: Allah'ın adıyla okurum" v.b. takdir edilir.

Kendi zatı göz önüne alınarak, "Allah" isminin mutlak olarak kullanılması caiz olduğu gibi selbî sıfatları itibariyle *Kuddûs,* sübûtî sıfatları bakımından *Alîm,* fiilleri itibariyle de *Hâlik* denilebilir. Fakat bu kullanılış, bir kısım âlimlerin ileri sürdüğüne göre tevkifidir. (Yani bizzat Allahü Tealâ tarafından bildirildiği için üzerinde herhangi bir düşünce ileriye sürülemez ve nasıl bildirildiyse, öylece kabul edilir. –Mütercim)

Tercih edilen görüşe göre "Allah" kelimesi İsm-i A'zam'dır. Bir kimse çıkarak: "İsm-i A'zam, kendisiyle Allah'a duâ edildiğinde, duânın kabul edildiği; bir şey istendiğinde verildiği bir yakarıştır. Oysa biz bununla duâ edip istekte bulunduğumuz halde, çoğu zaman duâmıza karşılık verilmediğini görüyoruz?" derse, ona şu cevabı veririz: Kuşkusuz duânın tıpkı namazda olduğu gibi bazı adabı ve ön şartları vardır. Bunlar yerine getirilmedikçe duâ kabul edilmez. Bunlardan ilki helâl lokma yiyerek içi temizlemektir. Bu bakımdan "Duâ gök kapısının anahtarı, helâl lokma ise bu anahtarın dişleridir" denilmiştir. Bu şartların sonuncusuysa, yüce Allah'ın: *"Dinde samimi olarak Allah'a duâ edin"* (Mü'min: 14) buyruğunda gösterildiği gibi, samimiyet ve kalb huzurudur.

İnsanın isteğini yalnızca diliyle belirtmesi, kalbi henüz buna hazır değilken diliyle ifade etmesi, tıpkı kapı önündeki bir kimsenin anlamsız sesler çıkarması veya dam üstündeki gürültü-patırtı koparması gibidir. Ancak kişi duâ

etmek için kalbiyle hazırsa, o kalb ilahi huzurda kendisine şefaat edecektir.

"Rahman": Rahmet sözlükte, kalb inceliği ve şefkat anlamlarına gelir. Nitekim içindeki cenîn'e şefkat ve merhametli olduğu için, ana rahmi de bu anlamdadır. Burada rahmetten maksat memnun etmek ve ihsanda bulunmaktır. Buna göre anlam: "Yaratıklarına rızık veren, onlar üzerinden belaları uzaklaştıran, takvası nedeniyle takva sahibinin, ya da facirliği yüzünden kötülerin rızıklarını artırıp eksiltmeyen, aksine herkese dilediği gibi rızık veren" demektir.

"Rahîm" Esirgeyip ve bağışlayan; kendisinden istenildiğinde veren, istenmediğinde öfkelenendir. "Oysa insan, kendisinden birşey istendiğinde öfkelenir." [1]

Rahmet, Allah'ın zatî sıfatlarındandır. Bu da, hayrı yerine ulaştırmayı ve şerri de önlemeyi istemektir. İstemek (İrade) de zatî sıfatlarından birisidir. Çünkü Allah, irade sıfatına sahip olmasaydı, varlıkları yaratmazdı. Varlıkları yarattığına göre, Allah'ın rahmetinin de , zatî sıfatlarından biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaratmak, varlık hayrını yaratılana ulaştırmak, yokluk (adem) kötülüğünü de onlardan uzaklaştırmaktır. Çünkü bizzat varlık, bütünüyle iyilikten ibarettir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) şu sözleriyle bu gerçeğe işaret etmiştir: *"Allah'ın yüz rahmeti vardır. Bunlardan sadece birtanesini dünyadaki herkese vermiş, doksandokuzunu da ahirete bırakmıştır. Kullarına, ahirette bunlarla rahmette bulunacaktır."* [2]

2. «Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a muhsustur.» *"Hamd"* kelimesinin başında yer alan *"lâm"*, "ahd" [3] içindir. Bu da mükemmel hamd anlamındadır. Mükemmel olan hamd ise, Allah'ın bizzat kendini övmesi, ya da peygamberlerin Allah'ı övmesidir. Aynı zamanda bu "Lâm" harfi genellik ve kapsamlılık (istiğrak) bildirir. Bu ise bütün hamdlerin, aslında Allah'a yapıldığı anlamındadır. Çünkü: *"Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"*

1- Bu bir şiirden alınmıştır:
"Bir isteğin olursa, onu insanlardan değil,
Kapısı hiç kapanmayan Allah'tan iste.
Kendisinden istemezsen, Allah sana öfkelenir."
Oysa, insanın öfkesi, kendisinden bir şey istendiğindedir.

2- Hadisi Buhâri, *Sahih*'inde rivâyet etmiştir.

3- "Ahd Lâmı": Nekre bir kelimenin başına gelen ve ona tıpkı belirli bir kişiyi gösteriyormuş gibi bir anlam kazandıran "Lâm" harfidir. Meselâ, *"Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi,... Firavun gönderdigimiz peygambere isyan etti."* (Müzzemmil: 15-16).
İstiğrak (kapsamlılık) Lâm'ı ise herhangi bir cinsin başına gelerek, onu tüm fertleriyle birlikte aşırılığa ve mecaza gitmeksizin, gerçek anlamda içermesi ve kapasamasıdır. Meselâ: *"Çünkü insan zayıf olarak yaratılmıştır."* (Nisâ: 28). (Çeviren)

(İsrâ: 44) âyetinde belirtildiği gibi, meleklerin, insanların ve tüm varlıkların hamdi, asıl olarak hamdin, adalet bakımından övgünün ve gerçeklik bakımından da mabudluğun kendisine ait olması dolayısıyla Allah'adır.

Hamd, övülmeye lâyık olan zatın kemâlinin açıkça ortaya konulmasıdır. Yüce Allah'ın kemâli, O'nun sıfatları, fiilleri ve eserleridir.

Davud-u Kayserî bunu şöyle anlatıyor: Hamd; sözle, fiille ve yaşantıyla olur:

Sözlü hamd: Yüce Allah'ın kendisini, veya peygamberlerinin O'nu övdüğü şekilde, dille yapılan hamd ve övgüdür.

Fiilî hamd: Kişinin bedensel olarak ibadet ve hayırlar yapmasıdır. Allah'ın rızâsını gözeterek ve ona yönelerek, bir kimsenin dille Allah'a hamdetmesi ve O'nu övmesi nasıl gerekliyse, her durumda bütün organlarıyla Allah'a hamdetmesi ve O'nu övmesi de öylece gereklidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Her durumda Allah'a Hamdolsun.*" (4)

İşte bu da ancak, her organın yaratılmış olduğu amaç doğrultusunda değerendirilmesiyle sağlanabilir. Meşrû bir şekilde Allah'a kulluk da, nefsin hoşnutluğunu ve lezzetlerini istemek için değil, Allah'ın emrine imtisal için yapılır.

Hâlî, yani yaşantıyla sergilenen hamd: Bu kalb ve ruhtaki iman derecesine göredir. Kişinin ilim ve amel açısından olgunluğa erişmesi, ilahî ahlâkı yaşantı haline getirmesiyle kazanılır. Çünkü insan Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmakla emrolunmuştur.

Hamd; kapsam olarak duâ, şükür ve övgüyü içerir. Bundan dolayı Allah (c.c.), *"lillâhi"*de senâ ile, *"rabbi'l-âlemîn"*de şükürle, *"erahmânirrahîm, maliki yevmiddin"*de de medihle, kendisine hamdederek kitabına başlamıştır.

Kul, gerçek anlamda Allah'a, bu üç tür hamdden biriyle hamdedemez. Buna sebep; gerçek anlamda hamd, Allahın zatına ve sıfatına yaraşır biçimde medih ve senâ, onun zatının ve sıfatlarının hakikatını bilmenin bir bölümüdür. Bunun için Allah şöyle buyurmuştur: "*...Onlar ise ilimce onu kavrayamazlar.*" (Tâ-Hâ: 110), "*Allah'ı gereği gibi tanımadılar...*" (En'am: 91).

4- Ebû Davud, *Edeb*, 91; İbn Mâce, *Zekât*, 34.

İkincisi taklidî ve mecazî olanı şudur: Mirac gecesinde Hz. Peygamber (s.a.v.), yüce Allah'ın :*"Beni sena et"* hitabı karşısında : *"Ben seni sena edebilecek bir güce sahip değilim"* demişti. Ancak yine de emre uyarak kulluğunun gereğini yapmasının gerektiğini de biliyordu. İşte bunun için: *"Sen, kendi zatını nasıl sena etttinse, ben de öylece sena ediyorum"* demişti. (5)

İşte bu, Allah'a taklidî yoldan yapılan bir sena ve övgüdür. Nitekim biz de taklidî anlamda Allah'a hamdetmekle emrolunmuşuzdur. Allah bunu şu buyruğuyla emretmektedir: *"Allah'a hamdolsun, de."* (Neml: 59,93) *"O halde gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun."* (Teğâbün: 16)

İmam Gazzalî, *Minhâcu'l-Âbidîn* adlı eserinde şu ifadelere yer veriyor: "Kuşkusuz hamd ve şükür, yedi aşamanın en sonuncusudur. Sâlik olan kimsenin istediğini elde edebilmesi için, bu yedi aşamadan geçmesi gerekir. İbadet yolunda yürüyen kulu harekete geçiren ilk şey, semavî bir ilham ve özel bir ilahî yardımdır. Bu konuya Rasûlullah (s.a.v.), şu hadisleriyle işaret buyurmaktadır: *"Nur, bir kez kalbe girince, o kalb açılır ve ferahlık kazanır."* Bunun belirli bir işareti var mı sorusu üzerine Rasûlullah (s.a.v.): *"Aldatıcı dünyadan uzak durmak, ebedî dünyaya yönelmek ve henüz ölüm gelip çatmadan önce, ölüme hazırlıklı olmaktır"* (6) buyurmuştur.

"Âlemlerin Rabbi" Allah, zat ismi bakımından tüm hamd ve övgülere layık olduğunu belirtmiş ve bu "zât" ismine karşılık"hamd"i getirirken, hemen arkasından sıfat isimlerini eklemiş ve böylece zat ve sıfatları bakımından her tür övgüye lâyık olduğunu bir arada göstermiştir. Burada *"Âlemlerin Rabbi"* ifadesi Allah'ın zat ve sıfatları açısından, dünyevî ve uhrevî her tür hamde müstehak olduğunun bir delili niteliğindedir.

"Rabb", terbiye ve ıslah etmek anlamlarındadır. Bu, *"âlemler"* açısından onları gıdalarla ve hayatta kalmak için muhtaç oldukları şeylerle besleyen, eğiten ve yetiştiren demektir. İnsan hakkında kullanılınca dış dünyası olan bedenini nimetle, iç dünyası olan kalbini de rahmetle eğiten anlamınadır. Allah, âbidlerin nefislerini şeriat hükümleri, âşıkların kalblerini tarikat adâbı, sevenlerin sırlarını hakikat nurlarıyla eğitir. Yine Allah, insanı bazan tavırları ve organlarında varolan güçlü nurların feyziyle terbiye eder. Kulakla işitme özelliğini, gözle görme unusurunu, dille konuşma imkânını bahşeden Allah'ın

5- Müslim, *Salât*:222; İbn Mâce, *İkâme:* 117.

6- Hadis İbn Cerir ve İbn Ebî Hâtem tarafından rivâyet olunmuştur. Ayrıca hadisin sıhhatini güçlendiren başkaca yollar da vardır.

şanı ne yücedir. Ey her şeyden münezzeh olan Rabbimiz! Bitkilerde tane ve meyveyi yaratarak, hayvanlara et ve yağ giydirerek, toprağı ağaç ve nehirlerle hizmete sunarak, gök kubbeyi yıldızlarla donatıp aydınlatarak varlıkların yetişmesini sağladın! Sen gerçekten yüce ve münezzehsin! Bütün bunlar insanı şaşırtacak şeylerdir. Rabbin, sanki senden başka bir kulu yokmuşcasına seni yetiştirirken, sen de adeta O'nun dışında bir Rabbin varmış gibi O'na hizmet etmemektesin.

"Âlemîn", âlem kelimesinin çoğuludur. Aslında "âlem" de çoğul bir kelimedir ve tekili yoktur. Vehb, Allah'ın onsekizbin âleminin olduğunu belirtiyor. Dünya da, bu âlemlerden bir tanesidir ve bu kadar geniş bir harabe içerisinde ufacık bir bayındırlık, çöl ortasındaki bir çadır gibidir.

3. «O, Rahman'dır, Rahîm'dir.» Bu kelimelerin tekrarı konusunda değişik yorumlar vardır. Bunlardan biri *"besmele"*nin yorumu içinde verilmişti. Rahman ve Rahîm arasındaki fark, ya Rahman sıfatının Allah'a mahsus olması, ya Rahman'ın genel olması, ya da yüce ve değerli nimetleri ifade etmesinden kaynaklanmaktadır:

a) Birincisine göre *Rahman* Allah'tır. Çünkü bu kelimenin içerdiği şeyler kullardan meydana gelmez. Bu, ancak Allah'tan olabilir. Halbuki "Rahîm" sıfatı, kullar için de kullanılır.

b) *Rahman* geneldir. Bu genelliğin nasıl olduğu sorulabilir: Çünkü neredeyse bunun kapsamına girmeyen şey yoktur. Aksine bu, bir bakıma bir imtihan türüdür? Buna cevabımız şudur: Bazı olaylar var ki, insan bunu rahmet olarak değerlendirirken, bir külfet ve ceza olabiliyor. Bazan da bir külfet ve ceza olarak kabul ederken, bir rahmet olabiliyor. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Hoşunuza gitmeyen bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir."* (Bakara: 216).

Birincisine, yani rahmet gibi görünüp, aslında ceza ve azap olana örnek, şâirin şu ifadeleridir:

"Gençlik, boş zaman ve atılganlık,
İnsanın başına olmadık işler açar"

Bütün bunlar görünürde nimettir.

İkincisine, yani ceza, azap ve külfet gibi göründüğü halde rahmet olana örnek, öğrenmesi için öğrenciyi okula hapsetmek, ya da zor kullanmaktır. Bu

görünürde kötü, fakat sonuçta iyidir. Meselâ hırsızın elinin kesilmesi, hırsız açısından bir ceza, fakat toplum için rahmettir.

Aptal kimse, işin dışıyla ve kabuğuyla ilgilenir. Oysa akıllı kimse işin aslını ve sırlarını düşünür, bunlarla ilgilenir. Nice bela ve sıkıntılar var ki, sonuçta rahmet ve berekettir. Küçük bir kötülüğe uğramaktan korkarak büyük bir iyiliği terketmek, en büyük kötülüktür. İnsanlara birtakım yükümlülükler verilmesi, sorumluluklar yüklenmesi, ruhların bedensel ilişkilerden arındırılmasına yöneliktir. Nitekim cehennemin yaratılması; kötüleri, iyilerin amellerine özendirmek, şeytanın yaratılması da kullar arasında dürüst ve samimi kimseleri ortaya çıkarmak içindir. Bir şeyi derinlemesine araştıranın görevi, Hızır gibi, binasının temelini gerçekler üzerine kurmasıdır. Çünkü Hızır (a.s.), Hz. Musa ile arkadaşlığında, arkadaşlık prensiplerini sağlam temeller üzerine oturtmuştu. İnsan tabiatının hoşlanmadığı birçok şeyde gizli sırlar ve gerçek hikmetler yatabilir. Eğer Allah'ın rahmeti olmasa ve bu rahmet Allah'ın gazabını geçmeseydi, kâinatın varlığından söz edilemez ve Allah'ın "Mün'im" (Nimet Verici) isminin de bir anlamı olmazdı.

c) *"Rahman"* Yüce ve değerli nimetler içindir. Bunun hemen ardından da *"Rahîm"* sıfatı geliyor. Bunun sebebi kulun, istekte bulunurken, Allah'tan değersiz bir şey istemesinin edebe aykırı olduğu vehmini defetmek içindir. Nitekim : "Biraz ihtiyacım vardı da onun için gelmiştim" diyen kimseye, sanki: "Sen git de, bu isteğini sıradan birisinden iste. Çünkü Rahman olan Allah'dan az istekte bulunmakla kusur işlemektesin. Oysa Allah Rahîm yani merhamet edendir. Bu bakımdan sen, ayakkabının bağına, çorbanın tuzuna varıncaya kadar her şeyini Alah'tan iste" demek gibi bir anlam bulunmaktadır.

4. «Din gününün sahibidir.» Ceza gününde her işin sahibi ve efendisi O'dur. *"Yevm"* (gün) kelimesinin *"din"* kelimesine muzaf kılınması (tamlama yapılması) aralarındaki yakın ilişkiden dolayıdır. Meselâ: "Ahzab günü", "Fetih günü" gibi, diğer zarfların da, içerisinde vuku bulduğu olaylara muzaf kılınması da böyledir. "Din gününün sahibi" şeklindeki tahsis, onun büyüklüğü ve dehşeti, ya da o günde olayların tek tek ele alınarak varlık sahibiyle varlık arasındaki ilişkilerin kesilmesi ve hesabın tümüyle Allah'a bırakılması dolayısıyladır. Artık o günde Allah'dan başka ne bir mâlik, ne bir hâkim ve ne de hükmü geçerli olan biri var.

"Mülk" aslında bağ, bağlamak ve kuvvet manasınadır. Bu bakımdan

kamil manada kuvvet sadece Allah'ındır. Hükmü geçerli olan da yine O'dur. Asıl velâyet ve yetki Allah'ındır, geçerli tasarruf O'na aittir. Bunun kullar hakkında söz konusu edilmesi ancak mecazî anlamdadır. Çünkü kulların mülk ve varlıkları için bir başlangıç ve bir son vardır. Kullar tüm varlıklar üzerinde değil, bazıları üzerinde egemendirler. Ancak Hakk mabud olan Allah öyle değildir. O'nun mülkünün yok oluşu olmadığı gibi, mülkü bir başkasına da intikal etmez.

Bu âyeti "*Meliki*" yerine "*Mâliki*" olarak okumak, sevap yönünden daha faziletlidir. Çünkü bu durumda harf sayısı artmış oluyor.

Anlatıldığına göre Selcî şöyle demiştir: Ben, "*Mâliki*" olarak okumayı alışkanlık haline getirmiştim. Ancak bazı ediplerden, "*Meliki*" şeklinde okumanın daha beliğ olduğunu duydum ve bundan sonra "Meliki" diye okumaya başladım. Bu arada bir zat rüyamda bana: "Niçin hasenelerinden (sevap ve iyiliklerinden) onunu eksilttin? Yoksa sen, Peygamber (s.a.v.)'in şu sözünü işitmedin mi: '*Kim Kur'an okursa, her harfi için on sevap yazılır.*'[7]" dedi. "Ben hemen uyandım ve bundan böyle eskiden okuduğum gibi okumaya başladım. Bu arada ikinci bir rüya gördüm, rüyada bana şöyle deniliyordu: "Sen neden bu âdeti terketmiyorsun, yoksa sen Peygamber (s.a.v.)'in: '*Kur'an'ı saygıyla ve tazim gösterilen bir kitap olarak okuyun*' sözünü duymadın mı?" Bunun üzerine hemen, bu konuları iyi bilen birine gittim. -Kaldı ki, Selcî'nin kendisi de kıraatte imamdı-. Gittiğim zattan "*Mâlik*" ile "*Melik*" arasındaki farkı ve inceliği sordum. Bana şu cevabı verdi: "İkisi arasındaki fark büyüktür. Mâlik denildiğinde, bu dünyadaki şeylere sahip olan anlaşılır. Oysa "Melik" denildiğinde, meliklere (hükümdarlara) malik ve sahip olan kimse anlaşılır.

"el-İrşad" adlı tefsirde, Haremeyn (Mekke ve Medine) halkının bu âyeti "Meliki" şeklinde okudukları, bunun da "Mülk" kelimesinden türetildiği, mutlak güç sahibi, açık istilâ, tam üstünlük, emretme ve yasaklama açısından tüm işlerde yetki sahibi anlamına geldiği, dolayısıyla "melik" kelimesinin "yevm" kelimesine muzaf olmasının daha uygun olduğu belirtiliyor.

Gerçi her iki şekil ve okuyuşun ayrı bir tercih sebebi vardır. Bu noktalar tefsirlerde anlatılmıştır. Öğrenmek isteyen oralara başvurabilir.

Âyette geçen beş sıfatın yorumu da adeta şöyle yapılmış oluyor: "Seni

7- Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân', 1.

yarattım, çünkü ben ilâhım. Seni nimetlerle yetiştirdim, çünkü ben, Rabbim. Sen bana âsi oldun, ben senin suç ve kusurunu örttüm. Çünkü ben Rahman'ım. Sen pişmanlık duyarak tevbe ettin, ben de seni bağışladım. Çünkü ben Rahîm'im. Sonunda ise bunun, mutlak bir karşılığı olmalıdır. Çünkü ben, din gününün sahibiyim."

Ayrıca, *"din gününün mâliki"* âyetinin bundan başka birçok incelikleri vardır. Gerçekten insanın Melik'e muhalefete kalkışması, dünyanın harap ve yaratılanların yok oluşuna yolaçar. O halde melikler meliki olan Allah'a muhalefete kalkışmak acaba nasıl bir sonuç doğurabilir? Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir."* (Meryem: 90)

Allah'a itaat, iyiliklere bir sebeptir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor:*"Biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç takva iledir."* (Tâ Hâ: 132)

Halkın görevi meliklerine, meliklerin (hükümdarların) görevi de melikler meliki Allah'a itaat olmalıdır ki, böylece dünyanın düzeni sağlanmış olsun.

Bu âyetin inceliği de: *"Din gününün meliki"* ifadesinin şu gerçeği dile getirmesidir: Mutlak ve kâmil anlamda Allah'ın mülkü, onun adaletiyle sağlanır. O şöyle buyurmuştur: *"Biz kıyamet günü muhasebesi için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez."* (Enbiya: 47)

5. «Ancak sana kulluk ederiz ve ancak senden yardım bekleriz.»

Burada, görüldüğü gibi tümleç başa getirilmiştir. Bunun nedeni tahsis, yani öncelikli aidiyettir. Biz ibadeti sadece sana tahsis ederiz, senden başkasına kullukta bulunmayız. İbadet, huzurun ve Allah'a karşı alçakgönüllülüğün son noktasıdır. Hz. İkrime: "Kur'an'da ibadetle ilgili olarak anlatılan her şeyde tevhid amaçlanır. Nitekim tesbih, namaza; kunut da itaata işaret eder" demiştir. Yine Ayrıca *"sana kulluk ederiz"* ve *"senden yardım bekleriz"* ifadelerinde yer alan "biz" çoğul zamiriyle, hem okuyanı, hem yanımızda bulunan hafaza meleklerini ve hem de cemaatte hazır bulunanları bu duânın kapsamına almış bulunuyoruz. Başka bir yorumda ise yapılan bu duâ ile kişinin hem kendisi, hem onun dışındaki tüm tevhid ehli kapsama alınır. Böylece kulun ibadeti de, cemaatin ibadetleri içine katılmış olur. Kulun ihtiyacı, cemaatin ihtiyaçları arasına katılarak huzura çıkarılıyor ki, onların da bereketi sayesinde kulun duâsı kabul görsün ve buna icabet edilsin. İşte cemaat da bunun için

meşru kılınmıştır. Burada görüldüğü gibi, İbadet, yapılan tazim ve saygının en son şekli ve noktası olduğu için Allah'a tahsis edilmiştir. Bu manadaki bir saygı da, gerçekten her bakımdan nimeti sonsuz manada veren zata yaraşır. Allah, faydalanan yaratıklara bizzat ihsanda bulunan ve dünyadan yararlanmaları için kendilerine mümkün olan hayatı da bahşedendir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*...Siz cansız iken sizi dirilten O'dur...*" (Bakara: 28) "*Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur...*". (Bakara: 29)

Çünkü kula ilişkin durumlar geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği ilgilendirir. Meselâ kulun geçmişini ilgilendiren durumu, yokluktan varlığa, ölümden hayata, acizlikten güç ve kuvvete, bilgisizlikten bilgiye geçişidir. Onun şimdiki zamanı ilgilendiren durumu ise, kula her türlü istek ve ihtiyaç kapılarının açık tutulması, kendisi için gerekli olan sebeplere sarılmasını zorunlu hale getirmesidir. İşte bunlara bu anlamda imkân veren de, Rahman ve Rahîm olan Rab'dır. Kulun geleceğini ilgilendiren şey ise, "*din gününün sahibi*" olan Allah'ın, kulu işlediği amellere göre değerlendirip cezalandırması, ya da ödüllendirmesidir. Bu üç durumda da kulun yarar ve işleri ancak Allah'a dönmekle, sağlıklı bir düzene kavuşur. Kuşkusuz Allah'tan başka ibadete lâyık hiçbir varlık yoktur.

"Ancak sana kulluk ederiz ve ancak senden yardım bekleriz" âyetinde "*ancak sana" (iyyake)* kelimesinin tekrarı, ibadete lâyık olduğu gibi, kendisinden yardım istenmeye de lâyık olanın yalnızca Allah olduğunu delille açıklamaya yöneliktir. Yardım ancak O'ndan istenir. İstiâne, yardım istemektir. Yani sana ibadet edebilmek için, yardımı senden isteriz; veya ibadet etmeye bir engel oluşturan şeytanla savaşmaya karşı senden yardım dileriz; ya da dünyamız ve dinimizle ilgili işlerimizi düzeltebilmemiz için yine yardımı senden bekleriz. Âyette "sana kulluk ederiz" anlamındaki *"Na'budü"* kelimesinin, senden yardım bekleriz anlamındaki *"nesteînü"* kelimesinden önce gelmesi de sırf âyet sonlarına uyum sağlasın diyedir.

Bir de ibadetin yardım talebinden önce zikredilmesi duânın kabul edilmesine daha uygundur.

"Ancak sana kulluk ederiz" ifadesiyle insanda ilk anda doğacak olan kendini beğenme duygusu "*ve ancak senden yardım bekleriz*" ifadesiyle ortadan kaldırılmış oluyor. Âyette kullukla yardımın bir arada anılmasında hem övünç ve hem de ihtiyaç duyma sözkonusudur. Övünç, kulun ibadet eden bir kimse olmasından, ihtiyaç duyma da, Allah'ın yardımına, kendisini başarıya

ulaştırmasına, korumasına ihtiyacı olmasındandır. Burada Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin de haklılığı ortaya konuluyor. Çünkü burada, fiilin kula ait olduğu, ancak başarılı kılmanın ise Alllah'dan olacağı anlatılıyor. Nitekim yaratma fiilini buna örnek verebiliriz. *"Ancak sana kulluk ederiz"* ifadesiyle, fiilin kuldan meydana geldiğini inkâr eden Cebriye'nin, *"ancak senden yardım bekleriz"* ifadesiyle de, başarılı kılmanın ve yaratmanın Allah tarafından olduğunu inkâr eden Mutezile'nin görüşleri reddedilmiş olmaktadır. Kuldan Allah'a ibadet etmesi ve yardımı da yalnlızca O'ndan beklemesi istenilirken, bunun ancak, Allah'tan başkasına hizmette bulunmamak ve dileklerini yalnızca Allah'tan istemekle gerçekleşebileceği bildiriliyor.

Anlatıldığına göre, Süfyan-ı Sevrî bir akşam namazında, birkaç kişiye namaz kıldırırken, Fatiha'yı okuduğu sırada, *"ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım bekleriz"* mealindeki âyete gelince, düşüp bayıldı. Ayıldığında niçin bayıldığı soruldu. O da şu cevabı verdi: "Sen, neden doktor ve sultanların kapılarına gidersin? diye bir şeyin sorulması içime doğdu, işte bundan dolayı düşüp bayıldım."

Bu âyette yardım dilemenin sadece Allah'a tahsis edilmesi, Nemrud karşısında Hz. İbrahim'in gösterdiği durumun örnek alınması içindir. Çünkü Cebrail kendisine, "Senin bir ihtiyacın var mı?" diye sorar. O, "benim senden herhangi bir isteğim yoktur" der. Bu defa Cebrail, "Allah'dan iste" der. Hz. İbrahim, "benim bu durumumu Allah'ın bilmesi yeterlidir. Ayrıca O'ndan bir istekte bulunmama gerek yok" cevabını verir.

6. «Bizi doğru yola ilet» Bu, arzulanan yardımın açıklanmasıdır. Sanki: "Sana nasıl yardım edeyim?" gibi bir soru sorulmaktadır. Buna da, *"Bizi doğru yola ilet"* diye cevap veriliyor. Bir de, yapılan ibadetin hemen arkasından duâ yapmak, şer'î bir kuraldır.

"et-Teysîr" adlı eserde şöyle deniliyor: *"Ancak sana ibadet ederiz"* ifadesiyle tevhîd belirtiliyor. *"Ve ancak senden yardım bekleriz"* cümlesiyle de yapılan ibadet sebebiyle Allah'tan yardım isteniliyor. *"Bizi ilet"* ifadesi, kulun Allah'ın dininde sebatını istemesidir. Çünkü bu, ibadetin ve yardım istemenin gerçekleşmesidir. Kaldı ki, hidâyette sebatın istenmesi, en önemli ihtiyaçlardandır. Nitekim bu, tüm peygamberlerin ve velilerin istediği bir şeydir. Meselâ Hz. Yusuf, *"Beni müslüman olarak öldür"* (Yusuf:101) demişti. Firavun'un sihirbazları da: *"Bizi müslümanlar olarak öldür"* (A'raf: 126) demişlerdi. Sahabe de şöyle duâ ederdi: *"Canımızı iyilerle beraber al"* (Âl-i

İmrân: 193). Bu zatların böyle duâ etmelerinin nedeni şudur: Kişi, görünüşteki durumuna güvenmemeli, gelecekte ne olacağını düşünmelidir. Çünkü ilerde durumu değişebilir. Meselâ İblis'i, Bersîsa'yı ve Bel'am b.Bâurâ'yı hatırlamalıyız. Önceleri ne idiler? Sonra ne oldular?

Kâdî Beyzavî Tefsirinde, Allah dostu ârif bir kişinin şöyle dediğini nakleder: "Bu âyetle kasdolunan şudur: bizi, sana götüren yola ilet. Çünkü içinden çıkılmaz karanlık halimizden kurtulmamız buna bağlıdır. Bedenlerimizde var olan perde ve engelleri de yok et ki, senin kutsal nurunla aydınlanalım ve seni senin nurunla görelim."

"Hidâyet" kelimesi, ya *"lam"* veya *"ilâ"* cer edatlarıyla geçişli duruma getirilir. Bu, tıpkı aşağıda meâlini sunacağımız âyette "seçti" diye geçen *"İhtâre"* fiilindeki gibidir. Burada "kavm" kelimesinin başından "min" hazfedilmiştir. *"Mûsa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti."* (A'raf: 155)

"Sırat-ı Müstakîm" ifadesi, hak din olan İslâm dini yerine istiâre olarak gelmiştir. Din, sırat diye adlandırılmıştır. Çünkü öğrenci ve isteyici mevkiinde bulunan kulun, mutlaka mesafeler alması, birçok sıkıntılardan geçmesi, birçok afetlere katlanması icabediyor. Böylece önceden eline geçiremediği ve kaçırdığı fırsatları değerlendirerek ikrama erişmiş olur.

Ayrıca kendisi doğru yolda olmasına rağmen *"Bizi doğru yola ilet"* cümlesi, çeşitli şekillerde açıklanmıştır:

Birincisi: Kişinin Allah'ı tanımasından ve o yola girmesinden sonra, mutlaka ifrat ile tefrit arasında, orta bir yol tutması gerekir. Çünkü istenen, kişinin orta yola iletilmesidir.

İkincisi: Kul, her ne kadar Allah'ı bir delile dayalı olarak tanırsa da ayrıca bunun dışında daha başka deliller de bulunur. Bu bakımdan *"bizi ilet"* anlamındaki ifade, "bize, her şeyi, senin zatına, sıfatlarına ve fiillerine delâletleri bakımından tanıt ve öğret" demektir.

Üçüncüsü: Bunun anlamı: *"Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur"* (En'âm: 153) âyeti gereğince, Allah'dan başka her şeyden yüz çevirmek ve tamamen Allah'a ve O'nun emirlerine yönelmektir. Böylece kişi, Hz. İbrahim gibi, çocuğunu kesmek, ya da Hz. İsmail gibi kesilmek emriyle karşı karşıya geldiğinde, bu emri, derhal yerine getirir. Hz. Yunus gibi, kendini denize at-

ması gerekse atar; Hz. Mûsa gibi, en üst dereceye eriştiği halde, bir başkasına öğrencilik yapması gerekse, bunu hemen yapar. Ya da Yahya ve Zekeriya Peygamberler gibi, iyiliği emretme uğruna öldürülmek, ya da ikiye bölünmekle karşı karşıya bulunsa, derhal buna da rızâ gösterir. İşte bu makam, gerçekten ehil olmayanlar için çok zor bir makamdır. Ancak dikkat edilirse: "*Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna*" denildiği halde, "dövülenlerin ve öldürülenlerin yoluna" denilmemesi peygamberlerin ve velilerin makamlarına bir teşvik ve bir kolaylık olsun diyedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bunun için şöyle buyurmuşlardır: "*Hûd sûresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı.*" [8] Çünkü bu sûrede yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*O halde emrolunduğun gibi dosdoğru ol.*" (Hûd: 112)

Doğrusu insanın doğuşu, yetişmesi, iç ve dış güçleri bakımından hem doğal ve hem ruhsal bir takım nitelikleri ve ahlâkları vardır. Ancak bunların da birtakım ifrat ve tefrit yönleri bulunur. Oysa gerekli olan her yönden işin orta yolunu bulmak ve bu noktada kalabilmektir. Bütün emirler bununla ilgili olarak gelmiş, âyetler de hep bu hususu haykırmışlardır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*Eli sıkı olma...*" (İsrâ:29).

Bu âyet, cimriliğe kaçmadan ve israfa sapmadan kişiyi orta yola teşvik ediyor. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), yıl boyu oruç tutmak ve rahipler gibi inzivaya çekilmek konularında kendisine soru soran kimselere şöyle buyurmuştur: "*Doğrusu, nefsinin senin üzerinde bir hakkı, hanımının sende bir hakkı, ziyaretcilerinin sende bir hakkı vardır. O halde ara sıra oruç tut ve ara sıra da tutma. Gecenin bir kısmında ibadetini yap bir kısmında da uyu.*"[9]

İşte bu hal hemen her işte böyledir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut*" (İsrâ: 110). "*(O, kullar) harcadıklarında ne israf, ne de cimrilik ederler; ikisi arasında bir orta yol tutarlar.*" (Furkan: 67)

Durum diğer ahlakî kurallarda da böyledir. Meselâ cesaret, atılganlıkla korkaklık arasındaki orta yoldur. Nitekim belağat da, anlaşılmayacak derecede kısa konuşma ile bıkkınlık veren uzatma arasındaki orta bir yoldur. Şeriatımız, korkutma ve teşvikle ilgili her konuda orta yolu açıklayıp bunun ölçüsünü koyduğu gibi, her halin ve hükmün, her sıfatın ve ahlâkın da orta yolunu açıklamış ve ölçüsünü koymuştur.

8- Tirmizî, *Tefsîr, Sûre*, 56
9- Buharî, *Tehecciid*, 20; Müslim, *Siyâm*, 181, 186, 188 ve 193. *Camiul-Usûl, 1/298.*

"Te'vilât-ı Necmiyye" de, hidâyet üç bölüme ayrılmıştır:

Birincisi: Genel, yani tüm canlıların kendileri için yararlı olan şeyi almaları ve zararlı şeyleri bırakmaları anlamındaki hidayet... Nitekim şu âyetle buna işaret ediliyor: *"Allah her şeye takdir ettiği şekli verip sonra da doğru yolu gösterendir."* (Tâ-Hâ: 50) *"Biz, ona hayrı ve şerri, her iki yolu da göstermedik mi? "* (Beled: 10)

İkincisi: Seçkinler (havas)in hidâyeti, yani, mü'minlerin cennete yöneltilmesiyle ilgili hidâyet. Buna şu âyetle işaret ediliyor: *"...İmanları sebebiyle Rableri onları hidâyete erdirir..."* (Yunus: 9)

Üçüncüsü: En seçkin kimselere ait hidâyet. Bu gerçek anlamda insanı Allah'a yönelten hidayettir. Nitekim şu âyetle buna işaret edilmiştir: *"...De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur..."* (Bakara: 120); *"...Ben Rabbime gidiyorum. O, beni doğru yola iletir."* (Saffât: 99)

Burada belirtilmek istenen şudur: "Ben, seni fazlım ve lütfumla yarattım. Yardımlarımın çekiciliği ve hidâyet nurumla bana yönelmen sayesinde, sana doğru yolu gösterdim. Ben seni bir nur kıldım. Sayende kullarımdan dilediklerimi doğru yola ilettim. Kim sana uyar ve senin hoşnutluğuna koşarsa, onları beşer varlığının karanlıklarından kurtarır, ruhanî olan varlık nuruna erdirirsin ve onları doğru yola iletirsin." Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmuştur: *"...Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap gelmiştir. Allah onunla, rızasına tâbi olanları selâmet yollarına eriştirir..."* (Mâide: 15-16)

"Doğru yol", Kur'an'ın gösterdiği ve tüm peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'in yaşadığı en doğru yol ve sapasağlam dindir. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmuştur: *"Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."* (Kalem: 4) Bu, sonunda insanı ya cennete götürür ki bu, Rabbimizin de buyurduğu gibi, amel defterleri sağdan verilecek olanların yoludur: *"Allah kullarını selâm yurduna (cennete) çağırır ve dilediğini hidayete erdirir."* (Yûnus: 25), ya da insanı Allah'a yöneltir ki bu da, gerçekten Allah'a yakın olan ve hayırda önde bulunanlar içindir. Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"...Şüphesiz ki sen, doğru bir yolu göstermektesin. O yol, Allah'ın yoludur..."* (Şûrâ: 52,53)

Bu durumda sağcılar, yani defterleri sağ taraflarından verilenler için hangi imkânlar sağlanırsa, aynısı hayırda önde bulunanlar için de gerçekleşecektir. Çünkü onlar, sağcılara göre daha önceliklidirler. Bunlar Allah'ın cemaline şahit olacaklar ve O'nun celâlini keşfedecekledir. İşte bu ödül sadece

resullerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ona uyanlar içindir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar basiret üzere Allah'a çağırırız."* (Yusuf: 108)

7. «Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna.» *"İn'âm"*, nimeti yerine ulaştırmaktır. Aslında, insanın kendisinden haz ve lezzet duyduğu bir durumdur. Burada nimet, insanın haz duyduğu "hak din" için kullanılmıştır.

İbn Atâ, kendilerine nimet verilenlerin birkaç tabakadan oluştuklarını şöyle açıklıyor:

Ârifler: Allah'ın, kendilerine marifetle ikramda bulunduğu kimseler.

Veliler: Allah'ın kendilerine doğruluk, hoşnutluk ve yakîn ile ikramda bulunduğu kimseler.

Safvetü'l-Ebrâr (seçkin iyiler): Allah'ın kendilerine hilm (yumuşaklık) ve re'fet (merhamet)le ikramda bulunduğu kimseler.

Müridler: İtaat etmenin hazzına ve tadına eren, bununla nimetlenen kimseler.

Mü'minler: Allah'ın kendilerine doğruluk nimetiyle ikramda bulunduğu kimseler.

Bir başka yoruma göre kendilerine nimet verilenler; peygamberler, sıddîkler, şehitler ve sâlihlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"...İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, doğrular, şehitler ve sâlih kimselerle beraberdirler..."* (Nisâ: 69)

Âyette "yol" anlamındaki *sırat*'ın iki defa tekrar edilmesi, gerçek sıratın iki olduğuna işarettir:

1- Kuldan Rabbine giden yol.

2- Rabb'den kuluna gelen yol.

Kuldan Rabbine giden yol, korkularla dolu bir yoldur. Çünkü bu yolda nice kafilelerin yolu kesilmiş ve nice yolcular yolda kalmıştır. Şerefli ve soylu münadî (seslenici), şerefli ve soylu kimselere şöyle seslenir: "İstek geri çevirildi, yol kapandı, yolkesen de bu grubun yolunu kesiyor". *"...And içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım."* (A'raf: 16)

Rabbden kula giden yol ise her yönüyle güvenli bir yoldur. Kafileler yolda giderlerken selamettedirler, yurtlar nimetlerle dopdoludur. Yolcular klavuzlar eşliğinde yol alırlar. *"...Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle... beraberdirler."* (Nisa: 69) Yani Allah, yüce yardımıyla sırlarını, hidayet sırlarıyla ruhlarını, velayet eserleriyle de kalblerini aydınlattı. Çünkü nimetler zahirî ve batınî olmak üzere ikiye ayrılırlar:

a- Zahirî, yani görünür nimetler: Peygamberlerin gönderilmesi, kitapların indirilmesi, sünnete uymak, bidatten uzak durmak, emir ve yasaklara boyun eğmek, yüksek doğruluk makamı üzerinde sebat, kulluğun gerekliliği gibi hususlar hep zahirî nimetlerdir.

b- Batınî, yani gizli nimetler: Allah'ın, fıtratın yani yaratılışın hemen başında ruhlara nimetler vererek ikramda bulunmasıdır. Bu Allah'ın nurunun serpintilerinin bu fıtrata isabet etmesiyle kazanılır. Nitekim Hz. peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Doğrusu Allah, yaratıklarını bir zulmet içinde yarattı. Sonra da nurundan bunlara birazcık serpti. Bu nurun isabet ettiği kimse, hidayet bulmuştur. İsabet etmediği kimse de sapıklıkta kalmıştır."* [10]

Allah'a varan yolun kul tarafından bulunması, bu hadiste adı geçen nur serpintilerinin o kimseye isabet etmesi sayesindedir. Bilindiği gibi, bereketli yağmurun başı, önce tek bir damladır. Sonra bu, rahmet halinde dökülmeye başlar.

«Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil.» Âyetin bu bölümü de yine bir ilgi zamiri olan *"ellezîne"* den bedeldir. Dolayısıyla gazaba uğramaktan ve sapmışlıktan kurtulanlar, kendilerine nimet verilenlerdir. *"Gazab"*ın asıl manası: İnsanın, intikam duygusu sırasında, nefsin galeyana gelmesidir. Buradaki manası ise, rızâ ve hoşhutluğun karşıtı veya intikam arzusudur. *"Dalâl"*: İster bilerek olsun ister yanlışlıkla olsun, orta yoldan ayrılmaktır.

*"Gazaba uğrayanlar"*dan maksat, isyankâr olanlardır. *"Sapanlardan"* maksat da, Allah'ı tanımayan cahillerdir. Çünkü *"nimete erenler"*, ilmi ve ameli birlikte bünyelerinde toplayanlardır. Bunların mukabili olanlar ise aklî veya ilmî güçlerinden birini yitirmiş kimselerdir. Amel yönünü kaybedenler, gazaba uğrayan fâsıklardır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"...Allah*

10- Hadisi Tirmizî, *İman*, bölümünde "hasen" olduğunu belirterek zikretmiştir. *Câmiu'l-Usûl*, 10/119

ona gazap etmiş, onu lânetlemiştir..." (Nisâ: 93) İlmi elden bırakan da cahil ve sapıktır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*...Artık haktan ayrıldıktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?...*" (Yunus: 32) veya *"Gazaba uğrayanlar"*dan maksat yahudilerdir. Allah, bunlarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "*...Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği kimseler...*" (Mâide: 60). *"Sapanlar"*dan maksat da hıristiyanlardır. Rabbimiz onlar hakkında şöyle buyurmuştur: "*...Daha önceden sapmışlar, birçoklarını saptırmışlardır...*" (Mâide: 77) Ancak burada "*Gazaba uğrayanların"* yahudiler, "*sapanların*" da hıristiyanlar olduğu gibi kesin çizgiler çizmek doğru olmaz. Çünkü yine Kur'an'da "gazaba uğrama", bazan hıristiyanlara nisbet edildiği gibi, "Sapıklığın" ifadesinin de yahudilere nisbet edildiği olmuştur. Ancak bu iki ifade birlikte zikredildiğinde uygun olanı "gazab" ile yahudilerin kastedilmiş olmasıdır. Yahudiler, küfürlerinde oldukça inatçıdırlar. Çünkü hep haddi aşmışlar, peygamberlerini öldürmüşlerdir, *"Doğrusu Allah fakirdir, biz ise zenginiz..."* (Âl-i İmrân: 181) türünden ifadeler kullanmışlardır.

"Kendilerine nimet verilen kimselerin yahudi ve hıristiyanlar dışında kalan kimseler olduğu biliniyor. O halde nimet verilenlerden sonra bunların anlatılmasının yararı ne olabilir?"denilirse. Derim ki: *"Kendilerine nimet verilenler..."* âyetinde, Allah'ın rahmetine olan umudun en üst seviyesiyle niteledikten sonra, bu iki gurubun haline nisbetle, onların imanlarının, Allah'ın azabından tam bir korku ile vasfedilmesidir.

Necm tefsirinde şöyle deniliyor: *"'Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil'* sözünden maksat, hadiste anlatılan nurdan pay almayanlardır. İşte o nurdan pay almamaları sebebiyle nefis çölünde kaybolmuşlar, taklit ve tabiat karanlıklarında yollarını şaşırmışlardır. Allah bunlara gazapta bulundu, onları rahmetinden uzak kılarak lânetledi."

"Âmin": Bu kelime isim fiildir ve "kabul et" anlamındadır. Yani: "Ey Allah'ım! Bizim duâlarımızı kabul buyur" demektir. Bu kelime, ittifakla Kur'an'dan değildir. Çünkü "İmam" olan asıl mushafa yazılmamış olduğu gibi, sahabe ya da tabiînden olan herhangi bir kimseden de bu kelimenin Kur'ân'dan olduğuna ilişkin bir nakil yoktur. Ancak Fatiha okunduktan sonra bundan ayrı olarak "Âmin" demek sünnetir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*İmam 'veleddâllîn' deyince 'âmin' deyin. Çünkü melekler de bunu söyler. Kimin 'âmîn' ifadesi meleklerin 'âmîn' ifadesiyle denk gelirse,*

onun geçmiş günahları bağışlanır." [11]

Cumhur'a göre Fâtihâ sûresinin âyet sayısı yedidir. Kelimelerinin sayısı, *Teysir* adlı kaynakta belirtildiğine göre 25'tir. Harflerinin sayısı da 123'tür.

Allah'ın yardımıyla Fâtiha sûresinin tefsiri sona erdi.

11- Hadisi Buharî tarhric etmiş, Müslim de şu ifadeyle rivâyet etmiştir: *"İmam, 'âmîn' deyince, siz de 'âmîn' deyin."* Ebû Davûd ve Tirmizî de şu lafızla rivâyet etmişler: *"İmam, 'gayri'l mağdûbi aleyhim ve leddâllîn' deyince sizde 'âmin' deyin."*

BAKARA SÛRESİ

Medine devrinde nazil olmuştur, 286 âyettir.

Bu sûre Harun ÜNAL tarafından tercüme edilmiştir.

I-E

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى
لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ
الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾
وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن
قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ أُولَٰئِكَ
عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

1. Elif, Lâm, Mim.

2. Bu kitap, kendisinde hiçbir şüphe yoktur, takva sahipleri için bir hidâyettir.

3. Onlar gayba iman ederler, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.

4. Onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. Onlar, âhirete de kesinlikle inanırlar.

5. İşte onlar, Rablerinden bir hidâyet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır.

Kur'an'ın en uzun ve en kısa sûreleriyle, en uzun ve en kısa âyetlerinin hangileri olduğu konusunda müfessirlerin söylediklerini şöyle özetleyebiliriz:

Kur'an'da en uzun sûre Bakara, en kısa sûre de Kevser sûresidir. En uzun âyet "deyn" âyeti diye adlandırılan ve borçlarla ilgili hükümlerden söz eden Bakara sûresinin 282. âyetidir. Kur'an'daki en kısa âyet ise, "*ve'd-Duhâ*", "*ve'l-Fecr*" âyetleridir. Kur'an'da yer alan en uzun kelime de, Hıcr sûresinin 22.âyetinde geçen "*Feeskaynâkümûhü*" kelimesidir.

Fatiha sûresinden sonra gelen Bakara sûresinin, en uzun sûre olmasındaki hikmet şöyle açıklanmıştır: Bu sûrede hükümler ayrıntılı olarak açıklanmış, çokca darb-ı meseller verilmiş, hüccet ve deliller genellikle bu sûrenin kapsamında yer almıştır. Ve hiçbir sûre bu sûrenin içerdiği konuları içermemektedir. Bundan dolayı da sûreye "Kur'an'ın çadırı", anlamında "*Fustatu'l-Kur'an*" denilmiştir.

Ebû Bekir İbn Arabî, [1] hocalarından birisinin şöyle dediğini anlatıyor: "Bakara sûresinde bin emir, bin nehiy (yasak), bin hüküm ve bin haber bulunmaktadır. Bu sûre içinde yer alan hükümlerin çokluğu dolayısıyla Abdullah b. Ömer, sekiz yılını bu sûrenin öğrenimiyle geçirmiştir."

1. «Elif, Lâm, Mîm!» Fatiha sûresine muhkem ve açık harflerle başlanıldığı halde, Bakara sûresine "*Elif, Lâm, Mîm*" diye başlanılmasındaki hikmetle ilgili olarak söz konusu olan bir soruya, Sûyûti şöyle cevap vermiştir: Bilindiği gibi Fatiha sûresi, herkes tarafından bilinen açık ve muhkem harflerle başlıyor. Bunun anlaşılmasında herhangi bir zorluk ve kapalılık yoktur. Bakara sûresi ise bunun karşıtı olan müteşabih harflerle başlamıştır. Müşabihler aynı zamanda, yorumdan uzaktırlar. Akıl sahipleriyle hikmet sahibi kimselerin mertebeleri bununla anlaşılır. Bunun karşısında aciz kaldıklarını itiraf ederler. Bundan ibret alıp âyetlerini düşünürler.

1- Kadı Ebû Bekir İbn Arabî, *Ahkamu'l-Kur'an* adlı eserin sahibi olan ve hicrî 545 (M.1148) yılında vefat eden bir zattır. Bunu Muhyiddin İbn Arabî ile karıştırmamalıdır.

İlim sahipleri, sûrelerin başındaki harfler ve bunlarla nelerin amaçlandığı hakkında birçok görüş bildirmişlerdir:

1- Bunlar bize kapalı olan ve sırları da gizli tutulan ilimlerdendir. Yani Allah'ın, ilmini ve mânasını kendisine ayırdığı müteşabihlerdir. Bunlar Kur'an'ın gizlilikleridir. Biz bunların zahirine iman eder ve onları bilmeyi Allah'a havale ederiz. Müteşabihlerin Kur'an'da zikredilmesinin sebebi, onlara iman etmeyi sağlamaktır.

2- Bunlar, birtakım anlamlar ifade ederler:

a) *"Elif"*, Allah demektir. *"Lâm"*, Latîf ve *"Mîm"* de Mecîd demektir. Yani mana: "Ben, Latif ve Mecid olan Allah'ım" demek oluyor. Nitekim aşağıdaki müteşabihler de şöyle yorumlanmıştır: *"Elif, Lâm, Râ"*: "Ben, Allah'ım görürüm. *"Kâf, Hâ, Yâ, Ayın, Sâd"*: "Ben, kerim olan, hidayete erdiren, her şeye yerli yerince hükmeden, her şeyi bilen, sâdık olan Allah'ım." Nitekim, Kur'an'daki "kaf" harfinin, O'nun kâdir ve kâhir olduğuna işaret ettiği şeklinde yorumlar bulunduğu gibi, "nûn" da O'nun Nûr ve Nasîr (yadımcı) olduğuna işaret sayılmıştır. Tüm bu harflere *"Mukattaa harfleri"* denir. Bunların her biri yüce Allah'ın bir isminden alınmadır. Zaten Arap geleneğinde harflerin bazısı ile yetinmek bir alışkanlıktır. Nitekim şairin şu sözünde bu görülmektedir:

"Kultü lehâ kıfî fe kâlet ka" O kadına "dur" dedim, o da "ka" (durdum), dedi. Buradaki "ka" durdum anlamına gelen "vekaftü" kelimesinin kısaltılmışıdır.

b) Bazı sûrelerin baş taraflarında geçen bu tür harfler, Kur'an'ın normal alfabe harflerinden oluştuğunu göstermek içindir. Ancak bu harflerin bazıları böyle mukattaa olarak geldiği halde, kimisi de kelime ve cümlelerden oluşarak gelmiştir. Böylece Kur'an'la kendilerine meydan okunanlara bir uyarıda bulunulmuştur. Bununla insanlara şu mesaj veriliyor: Ey insanlar, sizin sözleriniz nasıl harflerden oluşuyorsa, bu Kur'an da aynı harflerle düzenlenmiştir. Eğer bu, insan gücünün üstünde bir güç olarak kuvvetlerin ve kudretlerin yaratıcısı Allah tarafından indirilen bir kitap olmasaydı, kesinlikle bunun bir benzerini getirebilirlerdi.

İşte bu görüş tahkik erbabının kabul ettiğidir.[2]

2- Bu, cumhurun da görüşüdür. Zemahşerî İbn Kesîr ve Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye de bunu tercih etmişlerdir.

"Elif, Lâm, Mîm. Bu kitap." Şeyh Muhyiddîn Arabî bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak şunları söylüyor: "Allahü Teâlâ'nın sûre başlarında insanlarca anlamı bilenemeyen bu harfleri indirmesinin sebebi, Kur'an'ın indirildiği sıralarda, insanların onu anlamamaları için Arapların gürültü yapmalarıydı.[3] İşte Allah hikmeti gereği olarak bu harfleri indirdi ve böylece Allah'ın indirdiklerini duyduklarında, hemen buna yönelmelerini sağladı. Çünkü bunun da, tıpkı kendi sözleri gibi, birtakım harflerden oluştuğunu görecekler ve hiçbir gürültü çıkarmaksızın susarak Kur'an'a yöneleceklerdir. Doğrusu insan, genel olarak yabancı ve alışık olmadığı şeylere karşı bir merak duyar. Hemen ona yönelir ve kulak verir. Zaten böyle olunca da, istenilen amaca varılmış olunur. Çünkü bu harflerden sonra inen diğer hükümleri dinlerler ve oldukça da arzulu olurlar. Böylece Allah'ın mukattaa harfleriyle indirdiği âyetlerle bunlara yakın olan kelimeler arasındaki hikmet ve münasebeti ararlar. Fakat bunların manalarını istendiği şekilde anlayamazlar. İnatçılar ve kâfirler Allah tarafından büyük bir imtihanla karşı karşıya kalırlar. Çünkü Kur'an karşısında hep gürültü çıkarıp durmalarından ve inatlarından dolayı onlar için büyük bir şer vardır. Diğer taraftan bu, mü'minler için bir rahmet ve Allah'tan bir hikmettir."

Değerli şeyhim *Lâihât* adlı kitabının dipnotunda şunları yazıyor: "Bu gibi müteşabih âyetler yüzünden ilimle ilgileri bulunmayan kimselerin ayakları sürçmüştür. İlimde yüksek derece sahibi kimselerin akılları da buna şaşırıp kalmıştır. Kimisi Allah'a karşı olan edepleri sebebiyle ileri gitmeyip: *"Ona inandık. Hepsi Rabbimiz katındandır"* (Âl-i İmrân: 7) dediler. Kimisi de değişik yorumlar getirmelerine rağmen, maksadı ifadeden uzak kaldılar. Fakat bu te'viller şeriat açısından güzel görüldükleri gibi, din ve akıl yönünden de kabul gördüler. *"(Bu inceliği ise) ancak selim akıl sahipleri düşünüp anlar."* (Âl-i İmrân: 7) Ancak bütün bunlar, Allah'ın hatırlatması ve ilhamıyla kazanılır."

Abdurrahman Bistamî de: "Doğrusu bazı peygamberler, harflere ait sırları Rabbanî vahiy ve Samedânî ilka (ilham) yoluyla, bazı veliler nurlu keşifler ve ruhanî feyizler sayesinde, bazı ilim sahipleri de sahih nakil ve üstün bir akılla öğrenebildiler. Bunların hepsi de kendi arkadaşlarına bunlara ait bazı sırları ya keşif ve şühud yoluyla veya bazı tanımlarla haber vermişlerdir. Fakat bu konuda doğru olan; Allah'ın, harflerin sırlarına ilişkin bilgileri bu üm-

3- Burada şu âyete işaret ediliyor: *"(İnkâr edenler) Bu Kur'ân'ı dinlemeyin gürültü yapın. Umulur ki, galip gelirsiniz dediler."* (Fussilet: 26)

metin birçoğuna saklı tutmuş olduğudur. Çünkü bunda bazı ilahî hikmetler, Rabbanî maslahat ve faydalar vardır. Rabbimiz büyük zatlara, bunların tümünü değil, sadece bazı sırlarını öğrenebilme imkânını vermiştir. Bu öğrenilenler de bazı özel terkiplerden ibarettir. Bunlar ulvî âlemlerle en suflî âlemleri ve başkaca şeyleri etkileri altına alma imkânını veren, ya da onlara etki edebilme gücünü sağlayan şeyler olabiliyor" diyor.

Diğer taraftan müteşabih de, tilâvet yönünden tıpkı muhkem gibidir. İbn Mes'ûd'un anlattığına göre Râsûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim, Allah'ın kitabından bir tek harf okursa, ona bir hasene (sevap) vardır. Her bir hasene de on misli olarak değerlendirilir. Ben "Elif, Lâm, Mîm" bir tek harftir demiyorum. Aksine "Elif" bir harftir, "Lâm" bir harftir ve "Mîm" de ayrı bir harftir."*[4] Dolayısıyla "Elif, Lâm, Mîm" de otuz hasene vardır.

2. «Bu kitap...» Bundan maksad, önceki kitaplarda indirileceği vadolunan kamil kitaptır. Kitap yakınımızda olduğu halde, uzağa işaret için kullanılan *"zâlike"* edatı ile işaret edilmesi, diğer kitaplarda geleceği vâdedilmiş olması hasebiyle uzak hükmünde oluşundandır.

«Kendisinde hiçbir şüphe yoktur» şeklinde ifade edilen *"Lâ raybe fîh"* ibaresinde "raybe" kelimesi "lâ" edatının ismi, "fîhi" de bunun haberidir. Aslında bu, kişide bir kuşku meydana geldiğinde söylenen bir ifadedir. Meselâ Arap kendisinde bir şüphe meydana geldiği zaman, "râbenî eş-şey'û" (bu şey beni şüpheye düşürdü) der. Bu da insan nefsinde rahatsızlık doğuran şeydir.

Âyette "şekk" in *"rayb"*, yani kuşku diye adlandırılması, insana huzursuzluk vermesi ve bir konuda tam güven duymasını engellemesidir. Nitekim hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Sana şüpheli gelen şeyi bırak, şüphe getirmeyeni al."* (Ahmet b. Hanbel, Tirmizî)

Âyette zarf olan "fîh", "rayb" (kuşku, şüphe) kelimesinin önüne konulmamıştır. Bu "hakkında şüphe duyulan başka bir kitap mı var?" gibi bir kaygıya kapılınmaması içindir. Eğer kâfirlerin bu kitap hakkında şüpheye kapıldıkları ve Allah'ın kitabını kabul etmedikleri, kıble ehlinden olan bid'atçıların da müteşabihlerin anlamı hakkında şüpheye düştükleri ileri sürülerek: "O halde bunda hiç şüphe edilmemiştir gibi bir ifadenin anlamı ne kadar gerçekçi olabilir?" diye sorulursa cevabımız şudur:

4- Bkz, Tirmizî, *Sevabu'l-Kur'an*, 2912. Bu, sahih bir hadistir.

Burada, olmadığı belirtilen şüphe, Kur'an'la ilgilidir. Yoksa, insanların bundan şüphe etmedikleri gibi bir kuşkunun reddi söz konusu değildir. Bu, kendisine hiçbir zaman şüphe olmayan bir kitaptır; haktır ve doğrudur. Bu, bilinen ve kavranılan bir kitaptır, insanlar bundan kuşkuya kapılsalar da, kapılmasalar da, böyledir. Diğer taraftan bu, "şüphe etmeyin" şeklinde haber anlamında bir emir de olabilir. Nitekim şu âyette bunun örneğini görüyoruz: *"Hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur"* (Bakara: 197). İşte bu âyet isim ve haber olarak yorumlanınca yukarıdaki anlam karşımıza çıkar. Fakat emir anlamında bir haber olarak değerlendirilince anlam şöyle olur: *"Hac esnasında kadına yaklaşmayın. Günah sayılan davranışlarda bulunmayın ve kavga etmeyin".*

«**Takvâ sahipleri için**» gerek şimdi ve gerekse ileride takva ile nitelenenler için **«bir hidâyettir»,** bir yol gösterici ve bir açıklamadır. Hidâyetin takva sahiplerine özgü kılınması, bu kimselerin Kur'an nurundan bir şeyler kapabilmelerinden, bundan yararlanmalarındandır. Gerçi bu ifade, mü'min veya kâfir, Kur'an'a bakan herkesi kapsar. Nitekim bu anlamda Allah, şöyle buyuruyor: *"İnsanlara doğru yolu gösteren"* (Bakara: 185), yani herkes için.

Teysîr adlı eserde şöyle denilmektedir: "Nitekim hep aynı şeyden yararlananlar için, "bu, yalnız sana aittir, sadece sen bundan yararlanacaksın " denir, buna rağmen bir başkasının da bundan yararlanamayacağı manası çıkmaz. Dolayısıyla bazı kimselerin hidayete ermemeleri, bu kitabı hidâyet kaynağı olmaktan çıkaramaz. Meselâ körün güneşten yaranlanmaması, ya da onu görmemesi dolayısıyla güneşin varlığını inkâra kalkışması ile güneş reddedilmez. Ağzının tadını bilmeyenin bunu kabul etmemesi, balın bal olduğu gerçeğini değiştirmez. Koku alma duyusu herhangi bir sebeple bozulmuş olan kimsenin misk kokusunu duymaması, onun iyi olmadığından değil, burnunun kokuyu almamasındandır. Önünden berrak ve tatlı bir akarsuyun akıp gitmesine rağmen, susuzluktan ölmek üzere olan kimseye yazıklar olsun! Dolunayın her tarafı gündüz gibi aydınlattığı bir gecede, hâlâ karanlıklar içinde kalan ve aydınlığı göremeyen kimsenin, suçu kendisinde değil dolunayda görmesi ne kötüdür! Kur'an-ı Kerîm, emredici ve yasaklayıcı hükümleriyle ortada dururken, hâlâ isyana kalkışan ve fâsıklığına devam eden kimseye her bakımdan yazıklar olsun! Bunun için Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Muhakkak o (Kur'ân), kâfirler için bir üzüntüdür."* (Hakka: 50)

Müttakî: Korunma anlamına gelen "Vikâye" kelimesinden türemiş ism-i faildir. Bu, hiçbir kuşkuya meydan bırakmaksızın kesin bir şekilde korunan

demektir. Aslında *"ittikâ"*, iki şey arasındaki engele verilen isimdir. Meselâ: Adam elindeki kalkanıyla korundu, onu kendisine siper etti, denilir. Bu, kişinin kendisiyle hedef aldığı şey arasında, korunmak için bir siper yaptığı anlamına gelir. Bir hadiste şöyle buyuruluyor: *"Savaş tam olarak kızıştığında biz Rasûlullah'la korunurduk."*[5] Burada anlatılan şudur: Savaşın kızıştığı bir sırada, her konuda Allah'ın peygamberi sayesinde korunacağımıza inanıyorduk. Dolayısıyla takva sahibi de, Allah'ın emirlerine yapışmanın ve yasaklarından kaçınmanın kendisi ile azab arasında bir engel olduğunu kabul ediyor. Çünkü bu sayede kendisiyle Allah'ın azabı arasında bir engel oluşturuyor.

Takva, şeriat örfünde, kişinin dünyadayken, kendisine ahirette zarar verebilecek şeylerden olabildiğince uzak durmasıdır. Bunun da üç mertebesi vardır:

a- Küfürden kaçınmak ve uzak durmak sûretiyle, ebedî azaptan sakınıp korunmak. İşte şu âyet bu gerçeği dile getiriyor: *"... Onları takvayı gerektiren sözden ayırmadı."* (Fetih: 26)

b- Günah sayılan her şeyden uzak durmak. İşte bu, şeriatte "Takvâ" olarak değerlendiriliyor. Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer o memleketlerin halkı iman edip Allah'tan korksalardı..."* (A'raf: 96)

c- İçini, kendisini Hak'tan ve Allah'ın emirlerinden alıkoyacak şeylerden uzaklaştırıp tümüyle Allah'a ve Hakka yöneltmesidir. İşte şu âyette emredilen gerçek takva da budur: *"Ey iman edenler! Allah'tan hakkıyla korkun."* (Âl-i İmrân: 102)

Takvanın en üst mertebesi peygamberlerin elde ettikleri makam ve derecelerdir. Çünkü peygamberler kendilerinde hem nübüvvet (peygamberlik) ve hem de velâyet liderliğini toplamış olan kimselerdir. Peygamberler insanlık âlemiyle uğraşıp dururlarken, bu, kendilerini ruhlar âlemine yücelmekten alıkoymamıştır. Onlar halkın işleriyle ilgilenirken, bu, kendilerini Hakkın işlerine dalmaktan geri bırakmamıştır. Çünkü yüce ruhları buna kabiliyetlidir ve kutsal güç tarafından desteklenmektedir. Bu Kur'an'ın hidayeti de, adı geçen her üç derecedeki insanların tümünü kapsar. Sıradan insanların hidâyeti İslâm'la, seçkinlerin hidâyeti iman ve ihsanla, daha seçkin kesimin hidayeti, ortadaki perdelerin (engellerin) açılması ve her şeyin olduğu gibi görülmesiy-

5- Bu hadis, Buharî ile Müslim'in *Sahih*'lerinde yer verdikleri hadisin bir bölümüdür.

ledir. İşte bu sonuncusu Adnanoğullarının seyyidi Peygamberimiz için gerçekleşmişti.

3. «Onlar», yani takva sahipleri, **«gayba iman ederler.»** Eğer takva, kişinin gereksiz şeyleri terketmesi şeklinde açıklanırsa, bu cümle "müttekîler" kelimesi için kayıtlayıcı sıfat olur ve buna kötü özellikleri bırakıp, iyi özelliklerle bezenme terettüp eder. Ama eğer, tâatı işleyip günahtan kaçınmak şeklinde anlaşılırsa o zaman da açıklayıcı sıfat denir. Çünkü bu, îman, namaz ve sadaka gibi amellerin aslı, iyiliklerin de tümüne şâmildir. Çünkü bunlar nefsî amellerin ve bedenî ibadetlerin anasıdır. Allah şöyle buyuruyor: *"Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve kötülüklerden alıkoyar."* (Ankebût: 45)

İman, kalb ile onaylamak ve doğrulamaktır. Tasdik olunan şey, tasdik eden kimseyi güven ve emniyete kavuşturur. Bir başka ifadeyle iman, kişiyi azaba götüren şeylere yönelmekten ve onları işlemekten kurtararak güvenceye kavuşturur. Allah'ın güzel adlarından biri de "Mü'min" dir. Çünkü Allah, fazlı ve keremi sayesinde kullarını azabından emin kılar.

el-*Kevâşî*'de şöyle deniliyor: "İman, şeriat dilinde kalb ile inanmak, dil ile söylemek ve âzâlarıyla da gereğini yapmaktır. İslâm ise, boyun eğmek ve teslimiyettir. Dolayısıyla her iman, İslâm'dır, fakat her İslâm, iman değildir."

"Gayb", kaybolan şey anlamında bir masdardır. Bu, akıl ve duyulardan tamamen gizli olan, akıl ve duyularla ispatlanamayan şeydir. Gayb iki kısımdır:

a- Hakkında hiçbir delil bulunmayan gayb. Şu âyette ifade olunan gayb bu türdendir: *"Gaybın anahtarları Allah'ın katındadır. Onları ancak O bilir."* (En'âm: 59)

b- Hakkında delil bulunan gayb: Yaratıcı ve sıfatları, kıyamet günü, öldükten sonra dirilme, toplanma, hesap ve ceza görme durumları gibi. İşte burada anlatılmak istenen de budur.

«Namazı kılarlar...» Namaz kelimesinin Arapçası olan *"salât"*, *"Ve onlar için duâ et"* (Tevbe: 103) âyetinde geçtiği üzere bazan "duâ", *"Allah ve melekleri, peygamberi yüceltirler"* (Ahzab: 56) âyetinde geçtiği gibi bazan "övgü" anlamına gelir. Bundan başka kelime, *"namazda sesini fazla yükseltme"* (İsra: 110) âyetinde olduğu gibi "kıraat" (okuma), *"İşte Rablerinin rahmeti onların üzerinedir"* (Bakara: 157) âyetinde olduğu gibi "rahmet" anlamlarına da gelir.

Şeriat dilinde ise salât: Belirli fiil, hareket ve duâlarıyla kılınması farz olan namazdır. Çünkü bu ibadetin kıyamında kıraat, kuudunda sena ve duâ, namazı kılan kimseye rahmet vardır. Bu âyette sözü edilen namaz, beş vakit namazdır. Namazın ikamesi demek, buna devam edip terketmemektir. Bir başka ifadeyle hiç bıkmaksızın namaza her zaman hazırlıklı olmak demektir.

Namazın edası, "ikamet" olarak geçiyor. Çünkü namazda kıyam vardır. Nitekim, içinde kunut, rükû ve sücûd bulunduğu için bu adlarla da anılmıştır. Ya da tadil-i erkâna riayetten dolayı, bu isimle anılmıştır. Tadil-i erkân denilince, namazın farzlarını, sünnetlerini ve edeplerini eksiksiz olarak yerine getirmek anlaşılır. Kişi namazının dış yönüne gereken itinayı göstereceği gibi, namazın iç yönünü ilgilendiren huşua ve kalbiyle tamamen Allah'a yönelmesini de bilmelidir. İşte böyle yapan övgüye lâyık olur. Yoksa namaz kılarken namazlarından habersiz olanların durumuna düşülmemelidir. Bu hususta İbrahîm en-Nehâî şöyle diyor: "Bir adamın namaz kılarken rükû ve secdeleri hafif tuttuğunu görürsen, aile fertlerine acı. Yani o kimsenin geçim sıkıntısı içinde olduğunu düşünün ve kendisine acıyın."

Teysîr adlı tefsirde şunlar yazılıdır: "Âyette "İkame-i Salât" denmesi, namaz içerisinde Allah'ın namaz kılanlara birçok şeyleri emretmesindendir.

"Namazı kılın" (Bakara: 43) emriyle kıyamı, *"Namazlarına devam edenler"* (Mearic: 23) âyetiyle devamı ve muhafazayı, *"şüphesiz ki namaz, mü'minler üzerine belli vakitlerde farz kılınmıştır"* (Nisâ: 103) âyetiyle belirli vakitlerde kılınmasını, *"rükû edenlerle beraber rükû edin"* (Bakara: 43) âyetiyle cemaatle edasını, *"Öyle mü'minler ki, onlar namazlarında huşû içindedirler"* (Müminûn: 2) âyetiyle de huşû emrediliyor. İşte tüm bu emirlerden sonra insanlar birkaç tabakaya ayrılırlar:

a- Namazı kabul etmeyenler. Bunların da başında lanetli Ebu Cehil gelir. Allah, onun hakkında şöyle buyurmuştur: *"İnkârcı insan ne iman etti ne de namaz kıldı."* (Kıyame: 31)

b- Namazı kabul eden, fakat gereğini yapmayanlar. Bunlar da kitap ehlidir. Allah şöyle buyuruyor: *"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı terkettiler."* (Meryem: 59)

c- Bir kısmını yerine getirirken, bir kısmını da tembellik yüzünden terkedenler. Bunlar münafıklardır. Allah kendileri hakkında şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Halbuki Allah onla-*

rın oyunlarını başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar." (Nisa: 142) Denilmiştir ki, onların varacakları yer "veyl"dir. Veyl, cehennemde bir vadidir ki dünyadaki dağlar, içerisine konulacak olsa hareretinden dolayı eriyip akardı.

d- Hem kabul eden, hem de gereğini yerine getirenler, şartlarına uyarak vakitleri içerisinde kılanlardır. Bunların başında Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) gelir. Allah kendisi için şöyle buyuruyor: *"(Rasûlüm!) Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, .. (ibadetle) geçirdiğini... Rabbin kesinlikle biliyor."* (Müzzemmil: 20) Ashabı da öyleydi. Nitekim onlar hakkında da şöyle buyuruluyor: *"Gerçekten mü'minler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşu içindedirler."* (Müminûn: 1-2) Bunların varacakları yer ise: *"İşte Firdevs cennetine vâris olacak olanlar onlardır"* (Mü'minûn: 10-11) âyetiyle açıklandığı üzere, Firdevs cennetidir. Burası cennetin en yüksek ve en değerli yeridir."

Cemaatle namaz kılmak farz-ı kifâyedir ve birçok fazileti vardır. Âlimlerin çoğunluğuna göre bu, farz değildir. Bir kimse tek başına namazını kılsa, cemaat faziletini kaçırmakla birlikte caizdir. Hanefîlere göre de cemaat farz değildir. Ancak müslümana düşen görev, cemaata devamı alışkanlık haline getirmek ve buna devam etmektir. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruluyor: *"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun."* (Ahkâf: 31) Bu âyette "davetci" diye geçen *"dâî"* kelimesi bazılarınca "müezzinler" şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü müezzinler beş vakit namazda insanları cemaate çağırırlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Yemin olsun, içimden öyle geçti ki; insanlara namaz kıldırması için birisine emredeyim ve kendim de cemaatten geri kalanları gözetleyeyim, onlar evlerinin içlerindeyken üzerlerine evlerini yakayım"* [6] Bu hadîse bakıldığında cemaatten geri kalıp da namaza gelmeyen kimselerin evlerinin yakılabileceği manasında bir cevaz görülüyor. Çünkü Rasûlullah'ın masiyet olabilecek bir şeye kalkışması caiz değildir.

6- Bkz. Müslim, *Cemaatle Namaz*, 651-652.

Cemâat namazını terkedenler hakkındaki vaid ve tehdidlere dâir istisnasız bütün hadis kitablarında muhtelif lafızlarla rivâyet edilmiş pek çok hadisler vardır. Bu hadislerin topundan fakihlerin cemâat hakkında çıkardıkları hüküm özet olarak üçtür:

a- Cemâat farzu ayndır,

b- Cemâat farzu kifâyedir,

c- Cemâat müekked sünnettir.

Cemâatın farzu ayn olduğuna Ahmed İbn Hanbel ile Dâvud zâhiri kail olmuşlardır. Bir ta-

Mukâtil'in söylediğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'deyken, sabah ve akşam olmak üzere ikişer rekât namaz kılardı. Ancak Mirac'a götürüldüğü gece, beş vakit namazla emrolundu. Namazın farz oluşu da Mirac gecesinde olmuştur. Çünkü Mirac, en faziletli vakitlerdendir. Hallerin en şereflisi, münacatların da en değerlisidir. İmandan sonra namaz, taatlerin en üstünüdür, kullukta bulunmanın da en güzel vaziyetidir. Dolayısıyla en faziletli ibadetler, en faziletli vakitlerde farz kılınmıştır. Bu, kulun Rabbine erişmesi ve O'na yakın olması halidir.

Te'vîlât-ı Necmiyye'de şu bilgiler yer alıyor: "Namazın başında ikâmet yer alır, sonra bunu devam izler. Namazın ikâmesi denilince, vakitleri içerisinde kılınmasına devamı, rükû ve secdelerinin, görünür ve görünmez fiil ve hükümlerinin yerli yerince yapılması anlaşılır. Namazın devamı ise, kişinin kendisini sürekli olarak Rabbinden gelebilecek ilahî lütuf ve ikramlara hazır bulundurmasıdır. Çünkü bu husus, Hz. Peygamber'in şu hadisiyle anlatılmıştır: "*Doğrusu Allah'ın, sizin geçirdiğiniz dönemler içerisinde güzel ikramları vardır. Dikkat edin, o güzel ikramlara karşı hazırlıklı olun.*" [7]

«Ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.» Sözlükte *"rızık"*, vergi, bahşiş, ihsan ve lütûf demektir. Örfte ise, canlıların kendisinden yararlandıkları şey anlamında kullanılır. Bu, Ehl-i Sünnet'e göre helâl ve haram olan tüm şeyleri kapsar. Hepsine rızık denir. Ancak burada

---

kımları da farzu ayn addetmekle beraber sıhhatın şartı addetmezler. Bunlara göre münferiden namaz kılmakla musalliye günah terettüb ederse de namazı sahihdir. İbnu Huzeyme, İbnu Munzir, Atâ, Evzâî, Ebû Sevr de bu re'ydedirler. Ahmed ibn Hanbel ile Şâfiî'nin de kavli budur.

Farz olduğuna kail, olanlar bu hadisle benzerlerine tutunurlar. Bunlar, sünnet olaydı terkedenler yakmak ile tehdîd edilmezlerdi, diyorlar.

Şâfiî ve diğer mezheblerden bir çokları da farzu kifâye olduğuna kail olmuşlardır.

Ebû Hanife ile Mâlik'e göre müekked sünnettir.

Farzu ayn olduğuna kail olmıyanların birçok hüccetleri varsa da en kuvvetlisi yine bu hadistir. Diyorlar ki bu hadisde haber verilen ukûbet yalnız niyyette kalıb, Peygamber bu tehdîdi bil fiil vâki kılmamıştır. Cemâat farzu ayn olaydı, bunu terkedenlerin cezası beyan edilen ukûbet olduğuna göre elbette yakalarını bırakmıyacaktır... (Mehmet Sofuoğlu)

7- Taberânî, *"el-Kebîr"* de rivâyet ediyor. Mânâsı şöyledir. "Doğrusu Rabbinizin, sizin geçirdiğiniz dönemler içerisinde ikram zamanları vardır. Bu zaman içerisinde o ikramlara hazırlıklı olun. Belki bunlardan biri size isabet eder de, bundan böyle asla kötülerden olmazsınız." (Bkz. Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 1/403.)

karine yoluyla bu, helâl olarak anlaşılmalıdır. Âyette hep övgünün yer aldığına dikkat edersek, bundan da helâlin kastedildiğini anlarız. Yine âyette tümlecin fiilden önce zikredilmesi de buna verilen önemi gösterir. Bir de âyet başlarına uyum sağlansın diye tümleç öne alınmıştır. Âyette "bazı" anlamına gelen *"min"* edatı, israftan kaçınmayı ifade içindir. Yüce Allah, eşi ve benzeri olmayan tek bir ilâh olduğu halde âyette *"verdiğimiz rızıktan"* kelimesinde çoğul kipinin kullanılması şunun içindir: Bu hitap şekli, hükümdarlara mahsustur. Allah ise hükümdarlar hükümdarı olup, tüm mülklerin de melikidir. İşte çoğul kipi bu manadadır.

Arapçada *"infak"* ve "infâd" kelimeleri eşanlamlıdırlar. Ancak "infâd" kelimesinde farklı olarak, elinde var olan şeyi tümüyle harcamak ve hiçbir şey bırakmamak anlamı vardır. Halbuki "infak" kelimesinde böyle bir anlam yoktur. Buradaki infaktan maksat, farz olsun nafile olsun, tüm hayır yollarına yapılan harcamadır. Âyette geçen bu kelimeyi "zekât" olarak yorumlayanlar, hayrın en faziletli türünü bildirmişler, böylece temel olana öncelik vermişlerdir.Yine âyetteki infakın "zekât" diye yorumlanması, onun diğer bir farz olan namazla birlikte gelmesindendir. Ayrıca bu, açık ve gizli yapılan tüm infaklar şeklinde de yorumlanmıştır. Nitekim âyeti: "Bizim kendilerine verdiğimiz marifet nurlarından Allah rızâsı için halka dağıtırlar" şeklinde yorumlayanlar bu görüşü esas almışlardır.

Ancak en doğru görüşe göre, "nafaka" dan maksat zekâttır. Her şeyin zekâtı da kendi cinsinden olur. Zenginlerin infakı, mallarından olup, bunu ihtiyaç sahiplerinden esirgememeleridir; âbidlerin infakı, hayatlarını hizmetten geri tutmamalarıdır; ârifîerin infakı, kalblerini ilahî murakabeye kapalı tutmamalarıdır. Kısaca zenginin infakı, kasayı açması; fakirin infakı da kalbten Allah sevgisi dışında kalan diğer tüm sevgileri çıkarmasıdır.

Âyette ayrıca "iman" dan sözediliyor ki, bu bir kalb işidir. Bunu izleyen "namaz" ise bedenle ilgilidir. Bunun arkasından da "infak" geliyor, bu da malla ilgilidir. Bunlar, tüm ibadetlerin toplamıdır. İmanda kurtuluş, namazda yakarış, infakta da dereceler vardır. Bu âyette dört şey anlatılıyor: Takvâ, gayba iman, namaz ve infak. Sehavet ilk rütbedir, bunu cömertlik (cûd) izler. Bunun arkasından da başkasını kendine tercih (îsâr) gelir. Meselâ bir kimse malının bir kısmını harcar ve bir kısımını da harcamazsa, bu kimse sehavet sahibidir. Bir kimse başkalarına çokça yardımda bulunur ve kendisi için az şey bırakırsa, bu da cûd, yani büyük cömertlik, sahibi kimsedir. Sıkıntıya kat-

lanmak pahasına başkalarını kendisine tercih ederek yardıma koşan kimse ise, îsâr (tercih) sahibidir.

Te'vîlât-ı Necmiyye'de: *"Ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar"* âyeti hakkında şu yorumu görüyoruz: "Varlık vasıflarından, kul ile Rabbi arasında namazla ilgili yapılan taksimin yarısı oranında harcarlar. Sel, bendini aşıp, iş varacağı noktaya erişince, bu noktada kişiye Allah'ın hidayeti ve lütuflarının gelişiyle ezelî yardım erişir. Bu onu Allah'a en yakın derecelere ulaştırır. Tıpkı Hakkın cezbesinin Hz. Peygamber'de (s.a.v.) "üdnü (yaklaş)" hitabıyla gerçekleştiği gibi, mü'min hakkında Hakkın bu cezbesi, *"Allah'a secde et ve yaklaş"* (Alak: 19) hitabıyla gerçekleşmiştir. Secdelerden sonraki teşehhüd, kişinin benlik perdelerinden kurtulup Rabbânî cezbeler sayesinde Cemalullah'ı görmeye hak kazanmasına işarettir. Tahiyyat, kulların melikler meliki olan Allah'ın huzurunda övgü merasimiyle O'nunla buluşmaya koyulduklarını temsil eder. Sağa ve sola selâm veriş ise, dünya ve ahiret esenliğine, tüm cahiliye davalarından kurtuluşa işarettir. Çünkü sağdan gelen davet cennet nimetlerine, soldan gelecek olanlar da lezzet ve şehvete çağırır . Halbuki kişi bu durumda icabet, yakarış ve Allah'a yaklaşma derecelerinin yer aldığı bir makamda bulunuyor. Bu sırada kişi, keramet denizine dalmış ve cezbelerle de kayıtlanmış bulunuyor. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"... ve kendini bilmez kimseler kendilerine laf attığında, (incitmeksizin) "selâm" derler (geçerler)"* (Furkan: 63). Şekilci olan kimseler, selâm vererek namaz kılmak durumundan çıkmış olurlar. Fakat marifet ve iman ehli olanlar da, kalb temizliğine ve Rahman olan Allah'ın rızâsına kavuşurlar. Allah şöyle buyuruyor: *"Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır."* (Beyyine: 8)

4. «**Onlar**» Bu âyet, kitap ehlinden iman edenler hakkında inmiştir. «**Sana indirilene**», tümüyle Kur'an'a ve baştan sona şeriata inanırlar. Âyette dili geçmiş zaman kipiyle, Kur'an'ın henüz tamamı inmemişken ve ileride inmesi beklenmekte iken, "indirilene" şeklinde gelmesi, ileride inecek olan hükümlerin de kesinlikle ineceklerini göstermek içindir. Yahut da olması yaklaşmış olanı, tahakkuk edeceğinden dolayı olmuş yerine koymak içindir.

«**Ve senden önce indirilene inanırlar**» Tevrât, İncil ve diğer kitaplara da. Allah tarafından indirilen tüm kitaplara toptan iman etmek farz-ı ayındır. Fakat Kur'an'a ayrıntılı olarak iman, ilim ehline farzdır. Çünkü her müslümanın Kur'an'ı tüm ayrıntılarıyla araştırıp buna göre onun tüm emirlerini ayrı

ayrı öğrenmeleri bir güçlük doğurur ve onların geçimleri için çalışmalarını engeller.

«Onlar, ahirete de kesinlikle inanırlar.» Ahiret, "âhir" kelimesinin dişilidir, "ilk" olanın karşıtı olan "son" demektir. Bu, "ev" anlamındaki mahzuf "dâr" kelimesinin sıfatıdır. Bunu da şu âyetten anlıyoruz: *"İşte ahiret evi."* (Kasas: 83) Ahiret kelimesi çok kullanıldığından dolayı mevsufu terk edilen bir sıfattır. Dünyaya "dünya" adının verilişi, ahirete yakın olmasından, ahirete de "ahiret" adının verilişi dünyadan sonra gelmesindendir. "İnanırlar", diye çevirdiğimiz *"îkân"*, bir şey hakkında kesin bilgi sahibi olmak, ondan asla şüphe ve kuşku duymamaktır. Bu, hem delil ve hem de teorik bakımlarından bir kesinliktir. Yani onlar kitap ehlinin duydukları şüphe ve kuşkuyu uzaklaştırarak bunu kesinlikle bilirler. Bunların iddialarına göre yemek, içmek ve evlenmek gibi şeylerden yararlanmak sadece bu dünyada insanın ihtiyaç duyduğu şeylerdir. Bu da yeryüzünde varlıkların devamı için şarttır. Halbuki cennet ehli bu gibi şeylere ihtiyaç duymazlar. Onlar için çocuk sahibi olma gibi şeyler yoktur. Cennet ehli güzel esen bir rüzgardan haz duyarlar, bir de geride kalan ruhlarla hep mutlu olurlar.

Ebu'l-Leys, "yakîn"i üç derece olarak anlatıyor: "Iyân bakımından yakîn, habere dayalı yakîn ve delâlet itibariyle olan yakîn.

Iyân bakımından yakîn: İnsan bir şeyi görünce, o şeyle ilgili şüphesi ortadan kalkar.

Haber açısından yakînin örneği şudur: Bir kimse bizzat gidip görmemiş olsa bile, dünyada "Bağdat" denilen bir şehrin bulunduğunu bilir. Bunu bilmesinin ve böyle bir şehrin varlığına inanmasının nedeni, kendisine verilen doğru haberdir. İşte buna haber açısından kesin bilgi denir.

Delâlet bakımından yakîn'in örneği ise, bir kimsenin bir yerden bir dumanın yükseldiğini gördüğünde, orada bir ateşin varlığını kesin olarak bilmesidir. Kişi bu ateşi görmese de, varlığına inanır. Dolayısıyla ahiret haktır. Çünkü ahiretle ilgili haber, görüldüğü andan itibaren açık ve seçik, kesin bilgiye dönüşecektir."

Âhirete kesin iman, ona hazırlanmayı gerektirir. Şu on şey, insanın gafletten hâlâ uyanmadığının göstergesidir:

1- İnsan, kesin olarak Allah tarafından yaratıldığını bilir, fakat O'na ibadet etmez.

2- Kendisine rızık verenin Allah olduğuna kesin inanır, fakat bununla tatmine ve huzura çalışmaz.

3- Dünyanın geçiciliğine kesin olarak inanır, buna rağmen ona dayanıp güvenmekte devam eder.

4- Vârislerinin kendisine düşman olacaklarını bildiği halde onlar için hâlâ mal toplamaya çalışır.

5- Ölümün kesin olarak geleceğini bilir, ancak bunun için hazırlık yapmaz.

6- Kabrin kendisi için sonunda mutlaka varılacak bir yer olduğunu kesin olarak bilir, fakat onu onarmaya çalışmaz.

7- Kesin olarak Allah'ın kendisini hesaba çekeceğini bilir, ama bunun için gerekli delilleri hazırlamaz.

8- Kesin olarak sırat köprüsünden geçeceğini bilir, fakat hâlâ yükünü hafifletmeye çalışmaz.

9- Kesin olarak cehennem ateşinin kötülerin yeri olacağını bilir, fakat bundan kaçıp kurtulmaya çalışmaz.

10- Kesinlikle cennetin iyilerin yurdu olduğunu bilir, fakat bunun için gereken ameli işlemez. Nitekim bunlar *Teysîr*'de de anlatılmıştır.

5. «İşte onlar» Yani bundan önce anlatılan, takva sahipleri... *"İşte onlar"* ifadesinde uzaklık anlamı vardır. Bu, adı geçen niteliklere sahip kimselerin derecelerinin yüceliğine, fazilet noktasından makamlarının üstünlüğüne işarettir. Bu ifade mübteda yani öznedir. Yüklemi ise, *"Bir hidâyet üzeredirler"* cümlesidir. *"Hüden"* kelimesindeki nekirelik (belirsizlik) ise, işin önemine işarettir. Sanki, "onlar öyle bir hidayet ve doğru yol üzeredirler ki, bunun künhüne hiç kimse erişemez ve değerini gereğince takdir edemez" deniliyor gibidir. Bu tıpkı şu ifadeye benzer: "Eğer sen falan kimseyi görebilseydin, mutlaka bir adam görecektin." Yani Allah, bu kimselere hidâyet etmekle, onlara dünyada ikramda bulundu ve henüz yaşıyorlarken kendilerine kurtuluş yolunu gösterdi: **«Rablerinden»**, yani Allah tarafından gelen **«bir hidâyet üzeredirler.»** Bu, Allah'ın her türdeki hidâyetini ve her anlamdaki başarıya ulaştırma yollarını içine alır. Âyette *"Rabb"* kelimesinin *"hüm"* zamirine

muzaf olarak gelmesi, nitelenen varlığın çok yüce ve şerefli olduğunu göstermek içindir.

«**Ve kurtuluşa erenler de onlardır.**» *"Müflih"*, arzuya ulaşan demektir. Sanki, onun için, değişik türden zafer yolu açıldı, ona kapanan hiçbir yol kalmadı, deniliyor. Bu kelimenin kökü, yarmak, açmak ve kesmek gibi anlamlara gelir. Nitekim çiftçiye de bu anlamda yeri sürüp yarması nedeniyle "Fellah" denmiştir. Araplar arasındaki bir ata sözünde de. "el-hadîdü bi'l-hadîdi yüflehu" denir ki bu, "demir demirle kesilir" anlamındadır. Böylece âyet, kıyamet gününde cehennem ateşinden kurtulup cennetle müjdelenenler bunlardır ve bunlar için hem dünya ve hem ahiret hayrı kesinleşmiştir, anlamına gelir. Aslında felah, yani kurtuluş üç şekildedir:

a- İnsanın nefsine, dünyaya ve şeytana karşı başarı kazanıp, hevâ ve isteklerine uymaması, dünyanın süs ve gösterişine aldanmaması, şeytanın vesvese ve fitnesine kapılmaması.

b- Küfürden, kibir ve gururdan, şeytanın vesvesesinden, kabrin yalnızlığından ve yeniden dirilme olayından sonra mahşerdeki dehşet saçan hesabın zorluğundan kurtulabilmesi.

c- Ebedî mülkte bekayı arayıp sermedî nimetleri elde etmeye çalışmak. Hiçbir zaman yok olmayan bir mülkün peşinde olmak, ele geçtikten sonra bir başkasına geçmeyecek olan nimeti kazanmak, hiçbir zaman üzüntüsü olmayan bir sevinci elde etmek, ihtiyarlığı olmayan gençliğe ermek, beraberinde hiçbir zorluk getirmeyen bir rahat ve huzuru bulabilmek.

إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَوَآءٌ
عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ خَتَمَ ٱللَّهُ
عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰ أَبْصَٰرِهِمْ غِشَٰوَةٌ ۖ وَلَهُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

6. İnkâr edenlere gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir. Onlar inanmazlar.

7. Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinde de perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.

6. «İnkâr edenlere gelince...» Yüce Allah bundan önceki âyetlerde, samimi ve halis kullarını tüm nitelikleriyle anlattı. Onlar için hidâyeti ve kurtuluş yolunu gösterdiğini belirtti. Şimdi de bunların tam zıddı olan inkârcıları anlatıyor. Bunlara hidayet kâr etmemiş, âyet ve uyarılardan da bir ders almamışlardır. Âyette ilgi zamirinin marifeliği (belirliliği) ya "ahd" manasınadır ki bununla belirli bazı kimseler bildirilmek isteniyor; meselâ, Ebû cehil, Ebû Leheb, Velîd b. Muğîre, Yahudi din bilginleri gibi. Veya bu cins manasınadır. Bu durumda küfründe ısrar eden ve kesinlikle hakkı kabul etmeyi düşünmeyen herkes, bu ifadenin içinde yer alır. "Küfür" sözlükte, örtmek ve kapatmak anlamına gelir. Şeriat dilinde ise, Rasûlullah (s.a.v.)'ın getirdiği zaruri olarak bilinen şeyleri inkâr etmektir.

Begavî'de bildirildiğine göre küfür dört türlüdür:

a- "Küfr-i inkârî: Allah'ı bilip tanıdığı halde, bunu itiraf etmemektir.

b- Küfr-i cuhûdî: Kalbiyle Allah'ın varlığını bildiği halde diliyle bunu söylemeyenin küfrü. Mesâla İblîs'in küfrü gibi. Allah şöyle buyuruyor: *"Bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince, onu inkâr ettiler."* (Bakara: 89)

c- Küfr-i inadî: Kalbiyle Allah'ı tanıdığı halde, diliyle itiraf etmemesi ve o hak dini de kabul etmez. Ebû Talib'in küfrü gibi. Çünkü o:

"Aslında yeryüzünde en hayırlı dinin
Muhammed'in dini olduğunu biliyorum.
Eğer beni kınamasalar ve bana dil uzatmalarından endişe etmeseydim,
Benim buna açıkça müsamaha ettiğimi görürdün" demiştir.

d- Küfr-i nifâkî: Diliyle ikrar ettiği halde, kalbiyle inanmayanın küfrü.

Aslında bütün bu küfür türlerinin hepsi de aynıdır. Çünkü kim bu tür küfürlerden herhangi biriyle Allah'ın huzuruna çıkarsa, onun için bağışlanma yoktur."

«Onları uyarsan da», ey Muhammed, **«uyarmasan da...»** Anlam şöyle oluyor: "Doğrusu senin kâfirleri uyarman, ya da uyarmaman hiçbir şeyi değiştirmez." Uyarma anlamına gelen *"inzâr"* kelimesi aslında, korkulacak bir şeyin bildirilmesi anlamınadır. Burada, işlenen kötülük ve günahlar yüzünden Allah'ın azabı ve cezalandırmasıyla korkutmaktır. Kâfirler hakkında inzarla yetinilmesi, aslında kâfirlerin müjdelenmeye değer kimseler olmamasındandır. Çünkü inzar, kalblerde daha derin bir etki yaptığı gibi, ruhlar üzerinde de şiddetli bir etki bırakır. Menfaatten önce zararı önlemek çok daha önemlidir. Kâfirler uyarıdan hiç etkilenmedikleri için, kuşkusuz bunlara ilk olarak müjdeden söz edilemez. Allah'ın putperestler hakkında: *"Onları çağırsanız da, sükût etseniz de, sizin için birdir"* (A'raf: 193) buyurduğu âyette *"sizin için birdir"* dendiği halde, yukarıdaki âyette "senin için birdir" buyurmamıştır. Çünkü senin uyarman ve uyarıyı terketmen, senin hakkında aynı anlamda değildir. Sen, onlar inanmasalar da, uyardığın için bundan dolayı sevap alırsın. Fakat onlar için böyle bir durum yoktur. Onları uyarsan da uyarmasan da iman etmezler. Bu tıpkı iyiliği emir ve kötülükten uzaklaştırma gibidir. Çünkü bu görevi yapan kişi, emrettiği şahıslar emredileni yapmasalar da, yine sevabını alır. Bu toplumun hali, tıpkı Hz. Hûd (a.s.)'un kavmi gibidir. Onlar: *"Sen öğüt versen de, vermesen de bizce birdir"* (Şuarâ: 136) demişlerdi. Allah da kafirler hakkında: **«Onlar için birdir...»** buyuruyor. Kıyamet gününde bunlara şöyle denilir: *"Girin oraya, sabretseniz de, sabretmeseniz de artık sizin için birdir. Ancak yaptıklarınıza göre cezalandırılacaksınız."* (Tûr: 16)

"Onlar için birdir", burada "birdir" anlamına gelen *"sevâün"* kelimesi *"istivâ"* anlamında bir isimdir. Sıfat manasına olup mübalağa ifade eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze gelin."* (Âl-i İmrân: 64)

Yüce Allah bunların şöyle diyeceklerini bildiriyor: *"Şimdi biz sızlansak da, sabretsek de birdir. Çünkü bizim için sığınacak bir yer yoktur."* (İbrâhim: 21) Madem ki öğüt vermek veya vermemek birdir, şu halde onların cehennem ateşine sabretmeleri veya etmemeleri de birdir. Sana göre yaşlılığında olsun, gençliğinde olsun isyanın madem ki birdir, sana göre sürekli hasta olman ya da sağlıklı olman bir şey değiştirmeyecek, senin için nimet içinde olmak ya da sıkıntıya katlanmak mademki aynı şeylerdir, bu durumda senin

ölüm anında tevbe edip etmemen, ısrarının ya da sessizliğinin eşit olmasından korkmaz mısın? Şefaatçıların, senin işinle ilgilenmeleri ya da seni bırakmalarının eşit olmasından korkmaz mısın?

«Onlar inanmazlar.» Bu, başlı başına bağımsız ve bir öncekini destekleyen bir cümledir. Diğer taraftan bu, Hz. Peygamber (s.a.v.) için bir teselli doğuruyor ve kalbine bir ferahlık veriyor. Çünkü burada, Allah'ın Hz. Nûh'a verdiği haber türünden bir haber vardır. Uzun bir süre geçtikten ve iyice şiddet arttıktan ve umut kesildikten sonra, Allah Hz. Nuh'a şöyle buyurdu: *"Kavminden iman etmiş olanlardan başkası artık sana asla inanmayacak."* (Hûd: 36) Bundan böyle Hz. Nûh da kavminin helâk olması için bedduâda bulundu.

Bu âyet-i kerimede, eğer ilgi zamiriyle belli kişiler kasdediliyorsa, gaybtan haber veriliyor demektir. Bu da açık mucizelerdendir.

Bu arada şöyle bir soru da akla gelebilir: Madem ki Allah, bunların inanmayacaklarını biliyordu, o halde niçin Hz. Peygamber'e onları davet etmesini emretti? Kesin olarak iman etmeyeceği bilinen kimseyi uyarmanın yararı, ileride delil ile susturulmaları içindir. Bilindiği gibi yüce Allah, Hz. Musa'yı, İslâm'a davet etmesi için Firavun'a göndermişti. Fakat Firavun'un iman etmeyeceğini de biliyordu. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"Müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın!"* (Nisâ: 165) Yine Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Eğer biz bundan önce onları bir azab ile helâk etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: Ya Rabbi! Bize bir elçi gönderseydin de, şu aşağılığa ve rüsvaylığa düşmeden önce âyetlerine uysaydık."* (Tâ-Hâ: 134)

Şöyle bir soru da akla gelebilir: Allah, Hz. peygamber'e bunların iman etmeyeceklerini bildirdi. O halde tıpkı Hz. Nûh'un kavminin iman etmeyeceğini bildirip helâk ettiği gibi, bunları da helâk etmeli değil miydi? Buna karşılık olarak deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.v.), âlemlere rahmet olarak gönderildi. Nitekim bunu Kur'an bildiriyor: *"Halbuki sen onların içinde oldukça Allah, onlara azap edecek değildir ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir."* (Enfal: 33)

7. «Allah onların kalblerini » mühürlemiştir. Allah, kâfirlerin niteliklerini açıkladıktan sonra, hemen ardından ne gibi cezalara çarptırıldıklarını da ekledi. Bu, bir bakıma geçen hükümlerin bir gerekçesi ve açıklamasıdır.

Âyetteki "mühürlemek" anlamındaki *"hatm"* kelimesi, gizlemek ve saklamak anlamınadır. Bu, üzerine mühür basılan şeyin artık kontrol altında olduğunu gösterir. Çünkü bir şeyin mühürlü olması, o şeyin gizliliğini, önemini ve sona vardırılmasını gerektirir. Burada demek istenen de, kâfirlerin kendi adlarına küfür ve günahı güzel gördükleri, bunda ısrarlı oldukları gerçeğidir. Durum böyle olunca, artık hiçbir şey kalbleri üzerinde etkili olamaz. O kalblere hiçbir zaman hak giremez. İşte onların durumu buna benzediği için "kalpleri mühürlü" diye adlandırılmışlardır. Bu hal başka bir âyette de yine mühürlemek anlamına gelen "Tab'" ile ifade edilmiştir. Allah şöyle buyuruyor: *"İşte onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini tabettiği (mühürlediği) kimselerdir."* (Nahl: 108) Bir başka âyette de aynı şey, "iğfâl" kelimesiyle dile getiriliyor: *"Kalbini, bizi anmaktan gafil kıldığımız kimseye itaat etme."*(Kehf:28)

Bakara sûresinin bu âyeti, kâfirlerin en iğrenç niteliklerini haykırıyor ve sonlarının çok vahim olacağını bildiriyor. Âyetteki *"hatm"* kelimesi, küfürlerinin cezasına işarettir. Oysa Allah, tüm yolları kendilerine açıklamak sûretiyle kolaylık sağlamıştır. Eğer bu yolları öğrenme çabası gösterselerdi, mutlaka Allah, kendilerini başarıya ulaştırır ve Allah onların kalbleri ve kulakları üzerine mühür basıp onları hidayetten men edince cezaya nasıl müstehak olurlar? Konusunda itiraza yeltenmezlerdi.

Âyette geçen kalbten amaç, gönülde ifadesini bulan akıl gücü ve melekedir. Bazan da kalb zikredilir, onunla akıl ve marifet kastedilir. Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ki bunda kalbi (aklı) olan için bir öğüt vardır."* (Kaf: 37) Bu âyette "kalb", "akıl" anlamında kullanılmıştır.

«...Ve kulaklarını mühürlemiştir.» Bundan böyle hakkı işitmekten uzaktırlar, herhangi bir iyiliğe kulak asmazlar, onu dinleyip kabul etmezler. Sanki kulakları mühürlenip tıkanmıştır. Bu, onların kötü seçimlerinin bir cezası ve bâtıla yönelerek onu seçmelerinin bir sonucudur. Bu âyette "işitme" organının tekil olarak getirilmesi birkaç yönden yorumlanmıştır:

Birincisi: "İşitme" anlamındaki *"Sem' "* kelimesi, aslında mastardır. Mastarların ise çoğul olmaları gerekmez. Çünkü mastar (kök fiil) hem tekil ve hem çoğul anlamına gelir. Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar bir tuzak kurarlar, ben de bir tuzak kurarım."* (Târık: 15-16)

İkincisi: Burada mahzuf bir kelime vardır. Bunun anlamı şudur: "İşitme yerleri ve duyuları mühürlenmiştir. Tıpkı âyetteki *"şehre sor"* (Yusuf: 82)

cümlesinin, "şehir halkına sor" anlamına gelmesi gibi. Buradaki hazif, "Sem'"in (işitmenin) bir fiil olduğunu gösteriyor. O halde fiile mühür vurulamaz. Ancak fiilin mahalli olan yere vurulur ki, bu da kulaktır.

Üçüncüsü: Bununla işitme durumundaki herkesin işitmesi istenmiştir. Çoğul olan bir başka kelimeyle tamlama oluşturan bir kelimenin artık tekrar çoğul olarak gelmesine gerek yoktur. Burada kelimenin tekil getirilmesinde karışıklık söz konusu değildir. Şairin "külû fî bâd-ı batnikûm" ifadesindeki "batniküm" kelimesinin "bütûnikûm" anlamında olduğu gibi ki manası, karınlarınızın bir kısmını doyurun, demektir. Çünkü "batın" (Karın) da ortaklık olmaz. Herkesin karnı bir olup kendisine aittir. Bu sebeple çoğul getirilmesine gerek yoktur.

Dördüncüsü: İmam Sîbeveyh'in, "iki çoğul arasında yer alan bir tekil kelime, çoğul kabul edilir" şeklindeki görüşüdür. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: *"Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* (Bakara: 257) Âyette "karanlık" kelimesinin çoğul gelmesi, tekil olarak gelen "aydınlık" kelimesinin de çoğul kabul edilmesini sağlar.

Bu yedinci âyette, kulaklardan önce kalplerin mühürlenmesinin ele alınması, kalbin imanı kabullenmemekte temel unsur olmasındandır. Diğer taraftan gözlerden önce kulakların yer almasındaki incelikte de, tıpkı kalblerle kulaklar arasındaki ilişkinin varlığı söz konusudur.

«Gözlerinde de perde vardır.» *"Ebsar"* kelimesi, "basar" kelimesinin çoğulu olup görme işini algılamak anlamındadır. Bazan bu kelime, mecazî anlamda görme organı için de kullanılır ve bu anlamda her iki görme organını da kapsar. Zaten burada demek istenen de budur. Çünkü böylece "perde" kelimesiyle olan ilişki daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. *"Gışâve"*, perde ve örtü anlamındadır. Gerçekte gözde bir perde söz konusu değildir. Bundan amaç, gerek kişinin kendi üzerinde ve gerek kendisi dışında var olan delilleri görmemesi, bunlardan yararlanmamasıdır. İşte bu bakımdan bu kimseler uzak görüşlü kimseler değildirler. Küfürleri gerçekleri görmelerine engel olmuş, mucize ve âyetlere karşı görme körlüğüne yakalanmışlardır. Madem ki kulak ve kalb idrak noktasından hemen her yönden ortaktırlar. Dolayısıyla bunların işlevlerinin özelliğine engel olacak şey konmuştur. Bu ise "mühürlenme"dir. Dolayısıyla hemen her yönden bu organların idrakleri mühürlenmiştir. Gözün algılaması ise, karşılaşma iledir. Dolayısıyla bunun için engel olarak perdeleme kelimesi kullanılmıştır.

Teysir adlı eserde belirtildiğine göre bu âyette "kalbler", "kulak" ve "gözler"den söz edilmiştir. Çünkü hitap, hakkı anlatmak açısından bu üç organın kullanılmasıyla sağlanır. Nitekim Allah Kur'an'ın birçok yerlerinde, *"akletmiyor musunuz?"*, *"Görmüyor musunuz?"* ve *"işitmiyor musunuz?"* buyurmaktadır.

«Onlar için büyük» yani şiddetli **«bir azap vardır.»** Azap, kök itibariyle "nekâl" kelimesine benzediği gibi, anlam açısından da buna benzer. Bu, ceza, felâket, başkalarına ibret olacak şey anlamlarınadır. Buna "azap" adının verilmesi, kişiyi cinayet işlemekten alıkoyduğu içindir. Çünkü akıl sahibi bir kimse, yapacağı kötülüklerin sonucu olarak başına gelebilecekleri düşündüğünde kötülüklerden hemen vazgeçer. Nitekim tatlı suya da bu kökten olarak "mâu'l-azb" denir. Çünkü böyle bir su, insandaki susuzluğu kesin olarak giderir. Halbuki tuz veya tuzlu olan şey böyle değildir. Bu, giderek insanı susatır. Bir diğer yorum ise, kişinin karakteri gereği hoş gördüğü ve güzel kabul ettiği şeylerin cezasına ad olarak verilmiştir. Nitekim: *"Azabımı tadın"* (Kamer: 37-39) denilmiştir. Aslında güzel ve temiz olan şeyler tadılır. Buna göre dünyada kendi heva ve isteklerine uyarak bunu güzel görenler, bir bakıma azabı da güzel görmüş oluyorlar.

Teysîr adlı kaynakta *"azîm"* kelimesi, büyük, çok veya sürekli gibi anlamlarla yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu, sürekli olarak cehennem ateşiyle azaplandırmak anlamına gelir. Sonra bu azabın büyüklüğü kıyametin şiddeti ve korkunç ahvaliyle zincir ve prangaların çokluğu sebebiyledir. Bu âyet, kafirlerin âhirette layık olacakları durumlarını açıklayan bir uyarı ve korkutmadır. Bu, aynı zamanda dünyada öldürülme ve esir düşme, âhirette de cehennem ateşiyle cezalandırılma şeklinde yorumlanmıştır."Büyük azap" ifadesinin nekire (belirsiz) olarak gelmesi, ona uğrayacak olanların görecekleri azap ve acının büyük olacağına işarettir. Bunun derecesini de Allah'dan başkası bilemez.

Akıl sahibinin yapması gereken şey, kendisini acıklı azaba götürecek, büyük ve şiddetli bir ceza ile karşı karşıya bulunduracak şeylerden kaçınmasıdır. Kişiyi böylesi bir sonla karşı karşıya bırakacak olan da, günahlarda ısrar etmek, hata ve kusurlu işlere dalmaktır.

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلْيَوْمِ
ٱلْءَاخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۚ
وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ فِى قُلُوبِهِم
مَّرَضٌ ۙ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا۟
يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ قَالُوٓا۟
إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن
لَّا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

8. Bir kısım insanlar vardır ki, "Allah'a ve âhiret gününe iman ettik" derler. Halbuki onlar inanmamışlardır.

9. Allah'ı ve iman etmiş olanları aldatmaya çalışırlar. Halbuki ancak kendilerini aldatırlar da farkında olmazlar.

10. Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah onların hastalığını artırmıştır. Yalan söylediklerinden dolayı onlara dayanılmaz bir azap vardır.

11. Kendilerine: "Yeryüzünde sakın bozgunculuk yapmayın" dendiği zaman: "Bizler sadece düzeltenleriz" derler.

12. İyi bilin ki asıl onlar, fesat çıkaranların ta kendileridir. Fakat farkına varmazlar.

8. «Bir kısım insanlar vardır ki...» Her şeyden münezzeh olan Rabbimiz, Kitab'ının başında kendi zatını bize tanıttı. Sonra da gerçek anlamda ina-

nan, özü ve sözü bir olan ihlâslı kullarının niteliklerini anlattı.Bunların ardından, inkârcılardan söz etti. Bunlar da, inkâr açısından iç ve dışları aynı olanlardır. Üçüncü olarak şu anda ele alınan kimseler ise, birinci kısımla ikinci kısım arasında bir o tarafa, bir bu tarafa yalpalayıp duranlar, bir yerde karar kılmayanlardır. Bunlar içten inanmadıkları halde, ağızlarıyla inandıklarını söyleyen münafıklardır. Aslında onlar kâfirlerden daha kötü kimselerdir. Allah nezdinde de en çok buğzedilenler bunlardır. Çünkü bunlar, hakkın karşısında bâtılı ve küfrü seçmişler, böylece hak ile bâtılı bir aldatma ve alay unsuru olarak ele almışlardır. İşte bu yüzden de, bunlar hakkında daha uzun ve fazla bilgi verilmiş, iğrençlikleri ve kötülükleri açık bir tarzda ortaya konulmuştur.

Kâşânî şöyle diyor: "Görüldüğü gibi burada, kâfirlerle ilgili olarak sadece iki âyete yer verilip onlar hakkında kısa bilgilerle yetinilmesine karşılık, münafıkların durumlarının onüç âyetle açıklanması, kâfirlerden yüz çevrilmesi içindir. Kâfirler sözden anlamazlar, dolayısıyla bunlarla konuşmanın bir anlamı yoktur. Halbuki münafıkların, bazan azarlanmaları, ağır bir şekilde sıkıştırılmaları halinde kendilerine söz kâr edebilir, yaptıkları kötülükler ve davranışların açıklanması halinde köşeye sıkışabilirler."

Âyette geçen *"Nâs"* kelimesi "insan" kelimesinin çoğuludur. İnsana nâs denilmesi, insanın kendisinden söz alındığı halde, verdiği sözü unutma özelliğine sahip olmasındandır. Çünkü bu kelimede unutma anlamı vardır. Nitekim şöyle buyuruluyor: *"Andolsun ki, biz Âdem'e daha önce emretmiştik. Fakat o bunu unuttu."*(Tâ-Hâ: 115)

Bir diğer yoruma göre bu kelime, görülmek, ortaya çıkmak gibi anlamlara gelen "ânese" kökünden türemiştir. İnsan da görünen bir varlık olması nedeniyle kendisine bu ad verilmiştir. Çünkü insan, hem görünür ve hem de görür. Oysa cinlere "cin" adının verilmesi, insanların gözlerine görünmemeleri dolayısıyladır.

Bir diğer yorum da, bu kelimenin "vahşet" kelimesinin kartışı olan "üns" kökünden alındığıdır. Çünkü insan, çevresiyle ve benzerleriyle hemencecik kaynaşıp uyum sağlayabilen, aynı zamanda ruh ve beden uyumu içerisinde ve dengeli olarak yaşayabilen bir varlıktır.

«'Allah'a ve ahiret gününe iman ettik' derler.» Sadece dilleriyle inandıklarını söyleyen bu kimselerden amaç, Abdullah b.Übeyy b.Selûl ve arkadaşlarıyla, benzeri münafıklardır. Bunlar Müslüman olduklarını açıkca söyledikleri halde, gerçekte iman etmemişlerdi. Sadece Hz. Peygamber (s.a.v.)

ile ashabından bir bakıma kurtulmak için Müslümanlıklarını ilan ediyorlardı. Ancak inançları farklıydı. Bunların çoğunluğu yahudi idi. Allah'ı tasdik ettiklerini ve âhiret gününe inandıklarını söylüyorlardı. Âhiret günü, haşr vaktinden, sonsuza kadar sürecek olan zamandır. Âhiret denmesi, dünyanın sayılı günlerinin sona ermesinden ve ondan sonra gelmesindendir. *"Allah'a ve âhiret gününe iman ettik,"* demekle nifak, aldatma ve müslümanlarla alay tarzında bu iki ana unsur arasındaki diğer iman esaslarına da inandıklarını belirtmişlerdir. Bu, kötülük üzerine kötülük ve küfür üzerine küfürdür.

«Halbuki onlar, inanmamışlardır.» Bunlar doğrulayıcı değillerdi. Çünkü hep inandıklarının aksini ortaya koyuyorlar, asıl inançlarını gizliyorlardı. İşte bunlar münafıkların bizzat kendileridir. Bunların mü'min olmadıkları hakkındaki hüküm, iddialarının kesinlikle doğru olmadığı gerçeğidir. Burada "iman" olayı kendilerinden kesinlikle kaldırılıyor ve *"Onlar iman edenlerden değildi"* yerine, *"Onlar inanmamışlardır"* şeklindeki kesin bir ifadeyle durumları gözler önüne seriliyor. Âyet, bunların "biz inandık" iddialarının geçersizliğini gösteriyor. Çünkü, bu konuda doğru olduklarına ilişkin herhangi bir kanıt ortaya koymamışlardır. Bir kimse ilgisi olmayan bir şeyle övünmeye kalkışırsa, sonuçta imtihanı kaybeder ve rezil olur. Çünkü kendini öven yerilir, kendisini küçük gören de övülür. Meselâ: Firavun, *"Ben müslümanlardanım"* (Yunus: 90) iddiasında bulunmuş, bunun üzerine kendisine: *"sen bozgunculardansın"* (Yunus: 91) denilmiştir. Halbuki Hz.Yunus'un, *"gerçekten ben zalimlerden oldum"* (Enbiya: 87) demesi üzerine kendisine: *"Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı..."* (Saffât: 143) diye karşılık verilmiştir.

Anlatıldığına göre, bir bilginin bir öğrencisi vardı. Bu öğrenci kendisini herkese güvenilir biri olarak tanıtmıştı. Ancak hocası, öğrencisinin kendisini tanıttığı gibi olmadığını biliyordu. Öğrencisiyse her şeye rağmen hocasının kendisi hakkında yanıldığını ileri sürüyordu. Hocası günün birinde, bir başka öğrencisini götürerek bir evde sakladı. Sonra bir koç alıp kesti ve parçalayarak bir çuvala koydu. Bu sırada kendisini herkese güvenilir tanıtan öğrenci çıkageldi ve hocasını kanlara bulanmış bir halde gördü. Hocasının elinde kanlı bıçak, çuvalın başında bekliyordu. Öğrenci bu durum karşısında: "Efendim, nedir bu halin?" dedi. Hocası: "Falan öğrenci beni çok sinirlendirdi ve ben de kendisini öldürmek zorunda kaldım. Bu bir sırdır ve senden kimseye söylememeni istiyorum. Şimdi onu gömmek için bana yardım et" dedi. Birlikte çuvalı evin içine bir kuyu kazarak gömdüler. Ancak bir gün hocanın sakladığı

öğrencinin babası çıkageldi. Çocuğunu görmek istediğini söyledi. Hocası da, çocuğun kendi yanında olduğunu söyledi. Çocuğun babası da böylece dönüp gitti. Fakat, bu olayı bir türlü içine sindiremeyen sözde güvenilir öğrenci, hocasının bu sırrını daha fazla gizleyemedi. Çocuğun babasına giderek olup bitenleri anlattı. Çocuğun hoca tarafından öldürüldüğünü ve birlikte gömdüklerini söyledi. Durum zamanın hükümdarına iletildi. Hükümdar bu durum karşısında ne yapacağını şaşırdı. Çünkü hocanın ne denli vakur ve güvenilir biri olduğunu biliyordu. Hemen kadı ve fakihleri adı geçen hocaya gönderdi. Öğrencisi de, artık hocası hakkında ileri geri konuşmaya başlamıştı. Şahitler gömülü yerden çuvalı bulup çıkardılar. Açtıklarında, içindeki şeyin kesilmiş bir koç olduğunu gördüler. Bu arada çocuk da gizlendiği yerden ortaya çıktı. Böylece kendisini herkese güvenilir olarak tanıtan öğrenci rezil olmuş, gözden düşmüş ve yaptığına da pişman olmuştu. Ancak bu pişmanlık artık işe yaramıyordu.

9. «Allah'ı ve iman etmiş olanları aldatmaya çalışırlar.» Kötü amaçları bakımından bu onlar hakkında bir uyarı, ya da, akla gelebilecek bir sorunun cevabı niteliğinde yeni bir cümledir. Sanki: "Onlar inanmadıkları halde, neden böyle iddiada bulunuyorlar?" denmek istenmektedir. Dolayısıyla, âyetle de onlara bu şekilde cevap verilmiş olmaktadır. Münafıkların Allah'ı aldatmaları gerçek manasında değildir. Çünkü, Allah için gizli hiçbir şey yoktur. Bundan maksat, onların Allah'ın Rasûlünü aldatmalarıdır. Ya da gerçek manasında (karşılıklı aldatma) kullanılmıştır. Buna göre mana, bunların Allah'a karşı iman ettiklerini açıklamaları, küfürlerini gizli tutmaları gibi Allah'ın da onlar hakkında dünyada islamî hükümleri uygulamasıdır. Münafıklar Allah katında kâfirlerden daha kötü ve iğrenç kimselerdir. Münafıklar, cehennemin en alt kısmında kalacak kimselerdir.

Hud'a (aldatma): Kişinin, arkadaşına yapmak istediği kötülüğün aksini hissettirmesidir. Böylece onu hiç düşünemediği yerden vurmak ister. Ya da karşısındakini aldatmak için ona yardım ediyor ve zaman veriyor pozisyonunda gözükerek, ondan kolaylıkla kurtulmak istemesidir. Bu iki anlam da, buraya uygun düşmektedir. Çünkü münafıklar, inanmış gibi davranarak, mü'minlerin sırlarını öğrenmeyi ve bunları düşmanlara aktarmayı plânlarlar. Böylece, kâfirlerin başına gelebilecek şeylerden, yağmadan, esir düşmekten, soygundan kendilerini kurtarmak isterler. Yine münafıklar mü'minleri gördüklerinde, inanmadıkları halde, inanmış gibi görünürler. **«Halbuki ancak kendilerini aldatırlar da...»** Onların aldatma yoluyla verecekleri zararlar,

sonuçta kendilerinedir. Kendilerinden başkasına geçmeyecektir. Yani münafıklar, yapacaklarını yapacaklar, fakat onlar bu yaptıklarıyla kendilerinden başkasına zarar veremiyeceklerdir. Çünkü yaptıkları işin cezası, kendi başlarına dönecektir. Aldatma ve hile yoluyla yaptıkları her türlü davranışlar kendi aleyhlerine sonuçlanacaktır.Çünkü Allah, peygamberini, onların tüm yaptıklarından haberdar edecek, nifaklarını ona bildirerek onları dünyada rezil edeceği gibi, âhirette de en büyük cezaya çarptıracaktır.

Bir başka görüş de şöyledir: Allah, münafıklara, kendi yaptıkları gibi, muamelede bulunacaktır. Münafıklar cehennem ateşine atılıp da orada uzun bir süre azap edildikten sonra, Rahman olan Allah'tan yardım isteyecekler, bunun üzerine kendilerine: "İşte kapılar! Şu anda açılmış bulunmaktadır, hemen buradan çıkın" denilecek, bunun üzerine onlar, hızlıca kapılara doğru koşacaklar. Ancak tam kapıların yanına vardıklarında, tekrar üzerlerine kapatılacak ve bunlar da şeytanlar ve tağutlarla birlikte cehennem kuyularına döndürüleceklerdir. **«Farkında olmazlar.»** Bütün bu şeylere rağmen onlar ne yaptıklarının farkında değiller. Çünkü hepsi de gaflet içindedirler, hepsi de uçurumdadırlar.

Şuur, bir şeyin duyularla hissedilmesi ve farkına varılmasıdır. "İnsanınmeşairi" denince, insanın duyuları denmek istenir. Duyuların "farkına varmamak, şuuruna ermemek" ifadesiyle anlatılması her bir duyu organının algılama yeri olmasındandır.

Diğer taraftan bu âyette münafıkların bilmediklerinden sözediliyor. Oysa: *"Bile bile gerçeği gizliyorsunuz"* (Âl-i İmran: 71) âyetinde münafıkların ilim ve bilgi sahibi olduklarından haber verilmektedir. Bu iki âyet birbiriyle nasıl bağdaştırılabilir? Burada şöyle bir açıklamaya gitmek mümkündür. Onlar işin içyüzünü gerçekten biliyorlar, fakat bildikleriyle amel etmiyorlar. Böylece de tıpkı bilmeyenler gibi oluyorlar. Nitekim şu âyette onların durumu şöyle ifade ediliyor: *"Sağır, dilsiz ve kördürler."* (Bakara: 18) Oysa bunların hepsi de gerçekte konuşurlar, işitirler ve görürler, fakat bunlardan yararlanmak istemezler. Bu halleriyle onlar adeta sağır, dilsiz ve kör gibidirler. Eğer bir kimsenin elinde yararlanamayacağı bir âlet varsa, onun, elinde âlet bulunmayan kimseden bir farkı yoktur. Dolayısıyla ilmiyle amel etmeyen bir âlimin de, cahilden farkı yoktur. İkisi de eşittir. Bir zengin, eğer varlığından yararlanamıyorsa, bununla fakir arasında hiçbir fark yoktur. Kâfirler için ilim sahibi denmesi, onları yarın delil bakımından susturmaya yöneliktir. Aynı za-

manda bunlara cahil denmesi ise, gerçekten değersizlikleri ve eksikliklerinin ortaya konulmasındandır. Oysa mü'minler böyle değildir. Mü'min'in ilim sahibi olması, onun asaletini ve değerini ortaya koyar. Ona cahil denmesiyse, günah işlemeleri halinde mâzur görülmeleri dolayısıyladır. Nitekim *Teysir* adlı kaynakta da böyle geçmektedir.

Mü'min olan kimsenin ilim ve amel gibi güzel şeylerle süslenmesi, hatadan ve ayak sürçmesi gibi şeylerden de uzak durması gerekir. Rabbinin rızâsından başka bir şey düşünmeyerek ibadet ve taatte bulunmalıdır. Düzgün bir kalble Rabbine ibadet ve kullık etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) hadislerinde şöyle buyurmuştur: "*Sizin adınıza en çok endişe ettiğim şey, küçük şirktir.*" Küçük şirk nedir? sorusu üzerine şöyle buyurmuştur: "*Riyadır. Yüce Allah, kullarını amelleriyle cezalandıracağı, ya da mükafatlandıracağı o günde: 'Dünyada iken, kendileri için gösterişte bulunduğunuz kimselere gidin hele, onların yanında siz bir hayır bulabilecek misiniz?'* buyurur." [8] Bu kimselere böyle denmesinin nedeni, onların dünyada işledikleri amellerinin sırf bir aldatmacadan ibaret olmasındandır. Nitekim âhirette de kendilerine böylesi bir muamele uygun görülecektir. Bu ifadeler *Tenbihu'l-Gafilîn*'de de böyle geçiyor.

10. «Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah onların hastalığını artırmıştır.» Hastalık, gerçek anlamda, bedene sonradan ilişen bir rahatsızlık olup, bedeni normal durumundan çıkarır. Davranış bozuklukları meydana getirerek, işi ölüme kadar vardırır. Ayrıca hastalık, mecazî anlamda nefsâni arazlar hakkında da kullanılır. Meselâ cehalet, çekememezlik, bozuk inanç, kin ve her türlü küfür gibi. Böylelerin gönlü hep elden kaçırdıkları şeyler yüzünden üzüntüdedir, kazanamadıkları liderlikler sebebiyle yanıp tutuşmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in getirdiği dava ve yürüttüğü görev konusunda gösterdiği sebat ve günden güne ilerleme kaydettiğini gördükçe, iyiden iyiye rahatsızlaşıyorlar. Çünkü içleri küfürle, kötülüklerle ve bozuklukla doludur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e karşı düşmanlıklarını giderek hızlandırmaktadırlar.

İşte Hz. Peygamber (s.a.v.)'in her anlamdaki başarısı ve mü'minlerin çoğalması gibi hususlar üzerine münafıkların hastalıklarını Allah, giderek artırmış ve gönüllerini de mühürlemiştir. Çünkü Allah, herhangi bir hatırlatmanın, uyarının bunlara etki etmeyeceğini biliyor. Şer'î tekliflerin artması, vah-

8- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/428; İbn Ebu'd-Dünya ve Beyhakî (*Zühd*). Bkz. *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 1/34

yin sürekli gelişi, yardım ve zaferin artarak Müslümanlar lehine devam etmesi, bu münafıkları adeta çileden çıkarıyor. Çünkü her vahyin gelişinde, Müslümanların sorumlulukları da o oranda artıyor. Bu durum, münafıkların işine gelmediğinden, küfürlerinde iyice azıtıyorlar. Öyle ki, şehadet kelimesini bile söylemek kendilerine ağır gelmektedir. Şehadet kelimesi söylemenin bu kadar zor geldiği kimseler, bundan sonraki emir ve yasakları nasıl yerine getirebilirler? Bu görevler ibadet ve taatle ilgilidir. Sonra da cinayetlere karşı verilecek cezalardır. Bunları düşündükçe, büsbütün çıldıracak duruma geliyorlar. Izdıraptan ızdıraba, şüpheden şüpheye düşüyorlar. Bu durum, doğal olarak âhirette de onlara azap üzerine azaba neden olacaktır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bozgunculuk yaptıklarından dolayı onlara, azap üstüne azap artırdık."* (Nahl: 88)

Kutbu'l-Allâme şöyle der: "Kalb hastalıkları, ya bozuk inanç ve küfür gibi dinle ilgili ya da ahlâka ilişkindirler. Ahlâka ilişkin olan hastalıklar da, ya aldatma ve haset gibi bizzat fiilen yapılan, ya da, zaaf ve korkaklık gibi nefisle ilgili aşağılık şeylerdir. Buradaki hastalık ifadesini, öncelikle küfürle, sonra fiillere ilişkin işler ve daha sonra da nefs ve buna ait şeyler olarak anlamalıdır."

Ayrıca: *"Allah onların hastalığını artırmıştır"* âyetinin münafıklar aleyhine bir beddua olma ihtimali de vardır. Ancak bunun niçin beddua olarak yorumlandığı sorusu akla gelebilir. Halbuki alışılagelen şekliyle âciz kimseler bedduada bulunur. Oysa yüce Allah, âcizlikten münezzehtir. Öyleyse bunun sebebi ne olabilir? Buna şöyle cevap verebilirim: Burada Allah, insanlara münafıklar aleyhine bedduada bulunmanın câiz olduğunu ve onların Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldığını bildirmektedir. Çünkü münafıklar, Allah'ın yaratıkları içinde en kötüleridir. Nitekim: *"Allah onları kahretsin!"* (Tevbe: 30) ve *"Allah onlara lânet etsin"*. (Tevbe: 68) gibi âyetlerde bu anlama işaret eder.

«Yalan söylediklerinden dolayı onlara dayanılmaz bir azap vardır.» Bunlar için âhirette öyle bir azap var ki, bu onların kalblerinin tâ derinliklerine ulaşır. Bu azap, onların yalan söylemeleri ve bunda ısrarlı olmaları yüzündendir. Bu da onların: "Allah'a... iman ettik" demeleridir. Burada yalanın kötülüğüne işaret edilmiş ve yalan söylemelerinden dolayı dayanılmaz azaba uğrayacakları haber verilmiştir. Yalan anlamında olan *"Kizb"*, birşeyi olduğundan başka türlü haber vermektir ki bu, tümüyle çirkin bir davranıştır.

Bir de Hz. İbrahim (a.s.)'e atfen gelen bir haber vardır. Bu habere göre Hz. İbrahim (a.s.) üç yerde yalan söylemiştir. Aslında bu tariz yoluyla söylenmiştir. Çünkü söyleyiş tarzı bakımından yalana benziyor. İşte bunun için de yalan ismi verilmiştir.

Yalan gibi gözüken bu şeyin ilki, Hz. İbrahim'in: *"Ben hastayım"* (Saffât: 89) demesidir. Çünkü kavmi onu, kendileriyle birlikte bayrama katılmaya davet etmişledi. Oysa kavmi, yıldızları ilâh ediniyorlardı. Hz. İbrahim (a.s.) onların bu hareketine kızdığı için rahatsız olduğunu söylemek istemişti.

İkincisi ise, Hz. İbrahim'in kırılan putlarla ilgili olarak: *"Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır"* (Enbiya: 63) demesidir. O, bunun mümkün bir iş olmadığını, ancak putların en büyüğünün bu işi yapmış olacağının varsayılmasıyla, karşısındakilere susturucu bir cevap vermek için söylemiştir. Çünkü bu ifade onların akılsız olduklarını ortaya koyuyor ve onları beyinsizlikle damgalıyor.

Üçüncü yalan ise, Hz. İbrahim'in hanımına ilişkin söylediği sözdür. Hz. İbrahim, hükümdarın sorusu üzerine hanımı Sare için: "Bu, benim kızkardeşimdir" diyordu. Bununla söylemek istediği şey, hanımının din bakımından kardeşi olduğuydu. Çünkü amacı, hanımını zalimin elinden kurtarmaktı. Kralın dinine göre o, yalnız evli kadınlara elini uzatırdı.

Şurası da iyice bilinmelidir ki, yalan söylemek, en çirkin ve iğrenç günahlardandır. Bu, ayıpların da en kötüsüdür. Nitekim tüm kötülüklerin başı da yalancılıktır. Yalan söyleme, imanla çelişir. Yani yalan bir tarafta, iman diğer tarafta olur. İkisi bir yerde bulunmaz. Bu ifade, kinaye yoluyla ikisi arasındaki mesafenin uzaklığını anlatmak içindir. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kuşkusuz tüm yalanlar kaydedilir. Ancak kişinin savaşta yalan söylemesi bunun dışındadır. Çünkü savaş bir hiledir. Ya da aralarında dargınlık bulunan iki kişinin arasını düzeltmek için söylenen yalan kaydedilmez. Bir de hanımını hoşnut etmek için kişinin söylediği şey yalan sayılmaz."*[9]

Bir erkeğin karısına, onu herkesten ve herşeyden daha fazla sevdiğini ya da bir kadının kocasına aynı şeyleri söylemesi yalan sayılmaz.

9- Bu hadis anlam olarak rivayet olunmuştur. Müslim tarafından rivayet edilen hadisin lafzı şöyledir: *"İnsanların söylemekte oldukları şeyler için kendilerine izin verildiğini duymadım. Ancak üç şey bundan istisna edilmiştir....."* *Câmiu'l-Usûl*, 10/604.

İşte bu üç konuda yalan söylemekte herhangi bir sakınca yoktur. Yeter ki bu, kendisi veya bir başkası adına doğru bir gerekçeye dayandırılarak söylenmiş olsun. Hadiste ifade edildiği gibi, ya savaş hilesini düşünerek, ya iki kişinin arasını bulmak veya karı kocanın arasını düzeltmeye yönelik olmalıdır.

Ancak münafıkların "Allah'a iman ettik" demeleri, gerçeği yansıtmamaktadır. Bu bakımdan yalan söylemeleri yüzünden, bunlar gerçek anlamda mü'min değildirler. Çünkü gerçek iman bir nurdur, bir kez kalbe girince, mü'min üzerinde varlığını gösterir. Nitekim Hârise'de bu durumu görüyoruz. Allah'ın Rasûlü kendisine: *"Ey Harise! Nasıl sabahladın?"* diye sormuş. O da: "Mümin olarak sabahladım diye cevap verince: *"Ey Hârise! Her hakkın bir hakikatı vardır. Senin imanının hakikatı nedir?"* demesi üzerine, Hârise: "Tüm dünya işlerinden kendimi çektim. Gündüzleri susuz ve geceleri de uykusuz bıraktım. Bana göre bu dünyanın taşıyla altını arasında fark yoktur. Ben, cennetlikleri adeta görür gibiyim. Birbirlerini ziyaret edip duruyorlar. Cehennemliklerin de çığlıklarını duyar gibiyim. Ben, âdeta Rabbimin Arş'ını açıkca görür gibiyim" cevabını verince, Rasûlullah (s.a.v.): *"İsabet ettin. Buna devam et"* buyurdular.[10]

11. «Kendilerine: 'Yeryüzünde sakın bozgunculuk yapmayın' dendiği zaman:» Bu münafıklara, müslümanlar, yeryüzünde bozgunculuk yapmamalarını söylediğinde... Fesad, yani bozgunculuk, bir şeyin anormal duruma gelmesidir. Bunun zıddı ise ıslah, yani düzeltmektir. Yeryüzünde bozgunculuk denince, savaş ve fitnenin tahrik edilmesi, mü'minlere ait sırların kâfirlere aktarılması ve buna benzer küfür ve kötülük türleri akla gelir. İşte madem ki münafıkların davranışları bu anlamda kötülüklere neden olmakta ve bu yüzden de, tıpkı birinin "kendi elinle kendini öldürme", "kendi canını ateşe atma" demesi gibi, kendilerine *"Bozgunculuk yapmayın"* denmiştir, öyleyse durumları böyle olanlara bu gibi şeyler söylenince hemen: **«'Bizler sadece düzeltenleriz' derler.»** Bu, bir kimsenin kendisine öğüt verene karşı, aşırı bir tepkiyle red anlamında söylediği bir sözdür. Buna göre anlam şöyle oluyor: "Öğüt vermeye kalkışan kimsenin bize böyle hitap etmesi doğru değildir. Çünkü bizim yaptığımız, yalnızca ıslah etmektir. Durumumuz fesad ve bozgunculuk gibi kötü şeylerden tamamen uzaktır." Münafıkların böyle ko-

10- Bkz. İbn Abdulberr: *(İstîab)*, İbn Mende, Ebû Nuyam. ibn Esîr: *(Üsdü'l-Ğabe,* 1/425) Harise b. Süraka'nın biyografisi, 993.

nuşmalarının nedeni, bozgunculuğu düzeltme olarak değerlendirmelerindendir. Çünkü bunlar kalb hastasıdırlar. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: *"Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi?"* (Fatır: 8) Böylece münafıklar yaptıklarının bozgunculuk olduğunu inkâr edip, işlerinin sırf düzeltmekten ibaret olduğunu ileri sürdüler. Allah onlara şu âyetiyle cevap veriyor:

12. « İyi bilin ki, asıl onlar, fesat çıkaranların ta kendileridir.»

Ey mü'minler! Asıl bozguncuların onlar olduğunu bilin. Bunun için onlardan, ıslaha yönelecek bir adım atacaklarını beklemek imkânsızdır. Daha sonra Allah (c.c.) şu buyruğuyla onların nasıl insanlar olduklarını bildiriyor: «**Fakat farkına varmazlar.**» Onlar, bozguncu olduklarını bilmezler. Bunların idrak ve kavrama kapasiteleri yoktur. Çünkü onlar duyularını yitirmişlerdir. Dolayısıyla düşüncesizlikleri onların bozgunculuklarına tam denk düşmektedir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا۟ كَمَآ ءَامَنَ ٱلنَّاسُ
قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ۗ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلسُّفَهَآءُ
وَلَٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَإِذَا
خَلَوْا۟ إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ قَالُوٓا۟ إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ
﴿١٤﴾ ٱللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾
أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَٰرَتُهُمْ
وَمَا كَانُوا۟ مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

13. Onlara: "İnsanların iman ettiği gibi , siz de iman edin" denildiği zaman: "Yani beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?" derler. İyi bilin ki, asıl beyinsizler kendileridir. Fakat bilmezler.

14. Onlar inananlara rastlayınca: "Biz iman ettik" derler. Fakat şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında: "Şüphe yok ki, biz sizinle beraberiz, biz sadece onlarla alay ediyoruz" derler.

15. Allah da onlarla alay eder ve onları azgınlıkları içinde körü körüne bocalasınlar diye bırakır.

16. Onlar hidayete karşılık, sapıklığı satın alan kimselerdir ki, alış verişleri kârlı olmadı, doğru yolu da bulamadılar.

13. «Onlara: 'İnsanların iman ettiği gibi, siz de iman edin' denildiği zaman:» Mü'minler tarafından, öğüdü tamamlamak ve iyi bir irşadda bulunmak için, münâfıklara, "siz de mü'minlerin imanlarına denk bir ölçüde, onların Allah'a ve âhiret gününe inandıkları gibi inanın" denildiği zaman...

Âyette geçen *"İnsanlar"* ifadesinin başındaki elif lâm ekinden dolayı bununla ya: "Her bakımdan insanlık yönüyle mükemmel olanlar kasdedilmiştir veya bizzat Rasûlullah (s.a.v.) ile, beraberindeki inançlı kimseler kasdolunmuştur. Bu itibarla anlam şöyle olmaktadır: "İhlâslı bir inançla, nifak şaibelerinden tümüyle uzak kalmış ve inananların imanlarına denk bir şekilde Allah'a ve âhiret gününe iman edin" denildiği zaman, onlar: «**'Yani beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?' derler.**» Münafıklar, kendilerine iyiliği emredenlere karşılık, inkârla cevap verirler.

"Sefeh"; bunaklık, beyinsizlik ve ahmaklık anlamlarına geldiği gibi, bir kimsenin görüşünde uyumsuzluk ve kararsızlık bulunduğunu da ifade eder. İşte bu iki özellik nedeniyle akla eksiklik arız olur. Bunun karşıtı da "hilm", yani yumuşaklık ve kendini beğenmektir. Aslında mü'minler, aklı başında olgun ve vakarlı kişiler olmalarına rağmen, münafıklar sefahete battıkları veya mü'minleri tahkir ettikleri için onları böyle nitelemişlerdir. Çünkü mü'minlerin birçokları yoksul kimseler olduğu gibi, içlerinde Suhayb ve Bilal gibi köle olanlar da vardı. Münafıklar: *"Yani o beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?"* diye açık-seçik konuştukları halde, bunlara münafık denilmesinin doğru olup olmayacağı sorulursa, bu husus birkaç yönden yorumlanmıştır:

a) Münafıklar aslında böyle bir konuşmayı açıktan değil, içlerinden ge-

çirmektedirler. Ancak Allah, onların gizlilik perdelerini yırttı, tüm sırlarını ortaya çıkarıverdi.

b) Münafıklar, bu sözleri kendi aralarında konuşuyorlardı. Allah da, onların bu durumlarını Peygamberine (s.a.v.) bildiriverdi.

c) Eğer yukarıdaki ifadeler, münafıklar tarafından kendilerine öğütte bulunanların yanında söylenmişse, bu, onların münafık olmadıklarını gerektirmez. Çünkü böyle bir konuşmanın hem kötü ve hem de iyi niyetle söylenmiş olabileceğine ihtimal vardır. Eğer: "İmanlarının değeri olmayan beyinsizlerin, bunakların, delilerin inandığı gibi mi inanalım? Yani bize böylelerin imanı gibi bir iman mı emrediyorsunuz?" gibi bir anlamı düşünerek, münafıkların ifadelerinden mü'minlerin inandığı gibi bir iman ihtimal içerisinde olabileceği gibi, kendilerinin münafıklar olarak töhmet altında tutulmasını inkâr da olabilir. Onlar böylece, kendilerine öğüt veren kimselerle alay tarzında cevap vermiş olabilirler. İşte yüce Allah, onların bu sözlerini şu şekilde cevaplıyor: **«İyi bilin ki, asıl beyinsizler kendileridir. Fakat bilmezler.»** Gerçekten beyinsizler onlardır. Onlar kendilerini çepeçevre kuşatmış bulunan bu hastalıklarının farkında değiller. Bu, onlara hem bir red cevabı ve hem de durumlarının aşırılıklarını bildiren bir ifadedir.

Daha önce bu sûrede geçen âyette: *"Farkında olmazlar"* (Bakara: 9) ifadesiyle münafıkların gerçek şuurdan yoksun oldukları vurgulanıyordu. Yine *"düşünmezler"* (Bakara: 12) ifadesiyle de münafıkların anlayışsız ve geri zekâlı oldukları dile getirilmektedir. Çünkü neyin salah ve neyin fesat olduğunu insan zekâ ve anlayış sayesinde kavrar. *"Bilmezler"* (Bakara: 13) ifadesiyle de münafıkların ilimden nasiplerinin olmadığı anlatılıyor. Âyetlerin, münafıkların, "farkında olmayan, düşünmeyen ve bilmeyen" kişiler olduklarını bildirmesinde ve bunu değişik ifadelerle sunmasında birtakım incelikler vardır. Çünkü dokuzuncu âyette münafıkların hile ve aldatma yollarına kalkışmalarının, bilgisizliklerinin bir eseri olduğu gerçeği açıklık kazanıyor. Onların idrak yoksunu kimseler olduklarını ortaya koyuyor. Onikinci âyette geri zekâlılıkları ortaya konuyor ve bunun onların ayrılmaz bir niteliği olduğu uyarısında bulunuluyor. Çünkü bir kimse idrak ve kavrayıştan yoksunsa, onun geri zekâlı olması da kaçınılmazdır. Onüçüncü âyette ise: *"bilmezler"* ifadesiyle, bilgisizliğin bunların temel bir niteliği olduğu uyarısında bulunuluyor. Çünkü idraktan yoksun olan kimse bilgisiz olur. Aslında ilim yani bilgi akla bağlıdır.

14. «Onlar inananlara rastlayınca: 'Biz iman ettik' derler.» Münafıklar, muhacir ve ensardan mü'minlerle karşılaştıklarında, bu imanlı kimselere karşı yalan söyleyerek: "Biz de tıpkı sizin gibi inanıyor ve tasdik ediyoruz" derler.

Rivayete göre münafık Abdullah b.Übeyy ve arkadaşları, bir gün dolaşmaya çıkmışlardı. Bir grup sahabeyle karşılaştılar. Abdullah b. Übeyy arkadaşlarına: "Bana bakın! Şimdi ben, şu beyinsizleri yanınızdan nasıl uzaklaştıracağım. Bakın ve görün" dedi. Yanlarına yaklaşınca, hemen gidip Ebû Bekir'in elinden tuttu ve: "Merhaba ey Sıddîk! Temimoğullarının ve İslâm'ın büyüğü! Mağarada Rasûlullah'tan sonra ikinci kişi, malını ve canını Allah yolunda ortaya koyan üstün zat!" dedi. Hemen bundan sonra da, Hz. Ömer (r.a.)'in eline yapıştı ve: "Merhaba Adiy oğullarının büyüğü, dininde güçlü, hak ve adaleti ayırdeden, malını ve canını Rasûlullah uğruna feda eden değerli insan!" dedi. Sonra da Hz. Ali (r.a.)'nin elini tutarak şöyle konuşmaya başladı: "Merhaba, Rasûlullah'ın amcasının oğlu ve damadı!" İşte bu sırada Hz. Ali (r.a.), hemen konuşmaya müdahale etti ve: "Abdullah! Dikkat et, Allah'tan kork da münafıklık etme. Çünkü münafıklar, Allah'ın yaratıklarının en şerlileridir" dedi. Abdullah b. Übeyy hemen öne atıldı ve: "Ey Ebu'l-Hasan, yavaş ol. Böyle bir şeyi nasıl söylersin. Allah'a yemin ederim ki, bizim imanımız tıpkı sizin imanınız, bizim tasdikimiz tıpkı sizin tasdikiniz gibidir" dedi. Sonra ayrılıp gittiler, bu arada Abdullah b.Übeyy arkadaşlarına dönerek: "Onlara nasıl davrandığımı gördünüz. Siz de onları gördüğünüzde, benim onlara davrandığım gibi davranın, benim yaptığımın aynısını yapın ve hep iyiliklerini dile getirerek övün" talimatını verdi. İşte bu âyet bunun üzerine indi.

«Fakat şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında: 'Şüphe yok ki, biz sizinle beraberiz» derler. Münafıklar, inadçılık ve kötülük bakımından şeytanlardan pek farkı olmayan arkadaşlarıyla başbaşa kaldıkları zaman, küfürlerini ortaya koyarlar.

Âyette münafıkların şeytanlarla beraber zikredilmesi, küfürde münafıkların şeytanlarla ortak olmalarındandır veya münafıkların ileri gelenleri demek istenmiştir. Konuşanlar ise, lider seviyesinden daha düşük olanlardır. Çünkü tüm azıp sapan ve inat edip direnen kimseler aslında şeytandırlar. Ayrıca bunların "şeytanlar" olarak adlandırılması, tümüyle haktan uzaklaşmış olmalarındandır. Münafıklar: *"Biz sizinle beraberiz"* derlerken, biz sizin dininizde ve inancınızdayız, hiçbir şekilde sizden ayrı ve farklı düşünceye sahip değiliz, demek istiyorlar. **«Biz sadece onlarla alay ediyoruz' derler.»** Biz mü'minlerin yanında inanmış gibi gözükürken, amacımız onların ganimetlerinden pay almak, sırlarına vakıf olmaktır. Yoksa biz inanmayı hatırımıza bi-

le getirmek istemeyiz. Görünürde öyle gözüküyoruz. Alay, yani istihza, karşısındakiyle eğlenmek ve onu küçük görmektir. Dolayısıyla anlam şöyle oluyor: "Biz onlara müslüman olduğumuzu göstermekle, mü'minlerle eğleniyor ve onları küçümsüyoruz." Yüce Allah da onların bu tavırlarına karşı şu âyetle cevap vermektedir:

15. « Allah da onlarla alay eder.» Münafıkları, alay ve eğlenmeleri sebebiyle cezalandırır, onlara muamelede bulunurken, Allah da, adeta onlarla alay eder bir muameleyle onları karşılar. Allah, dünyada münafıklara mühlet ve imkân verir. Uzun bir süre azgınlık ve sapıklıkları içinde vakit geçirmeleri fırsatını verir. Haklarında İslâmi hükümler uygulanır. Bu, bir bakıma dünyada iken onlarla alay etmek anlamını taşır. Âhiret hayatında ise, münafıklar cehennem içinde bulundukları bir sırada, kendileri için cennet kapıları açılacak ve hemen hepsi oraya koşuşacaklardır. Ancak tam kapıya geldiklerinde, kapı yüzlerine kapanacak ve tekrar cehenneme döndürüleceklerdir. Mü'minlerse, cennet içinde koltuklar üzerinde münafıkların bu halini seyredecekler, onların dünyada mü'minlere gülüp eğlendikleri gibi, mü'minler de onlara güleceklerdir. İşte bu, onların yaptığı şeyin karşılığıdır. Bu şekilde Allah da onlarla alay eder **«ve onları azgınlıkları içinde körü körüne bocalasınlar diye bırakır.»** Allah, münafıklara zaman ve fırsat tanır ki, giderek taşkınlıklarını artırsınlar, küfürlerinde, nifaklarında ve her kötü işte hadlerini aşsınlar. Böylece bu vâdide şaşkın bir halde başıboş olarak dönüp dolaşırlar. Dünyada bu fırsatın kendilerine tanınması, alaylarının bir cezasıdır. Çünkü bu kimseler ileriyi görebilme yeteneğine sahip değiller, bunların kalb gözleri kördür. Nereye gideceklerini ve ne yapacaklarını bilemez olurlar.

16. «Onlar hidayete karşılık, sapıklığı satın alan kimselerdir ki.» Yukarıda kötü nitelikleri açık bir şekilde ortaya konan bu münafıklar, hidayeti bırakıp yerine sapıklık denilen küfrü almışlardır. Hidayeti yani imanı da terketmişlerdir.

Âyette satın alma anlamındaki *"İştira"* kelimesi, kişinin beğendiklerini, değerini vererek alması anlamınadır. Daha sonra bu kelimenin kapsamı genişlemiş başka birşeyi isteyerek birşeyi terketmek anlamında kullanılmıştır. Burada sapıklığın satın alınmasıyla küfür belirtilmek istenmiş, hidayet ile de imana işaret olunmuştur. Yani küfrü imana üstün kabul ettiler, onu seçtiler. İmanı küfürle değiştirip, iman yerine küfrü aldılar. Onların **«alış verişleri kârlı olmadı.»** Onlar ticaretlerinde kârlı çıkmadılar. *Ticaret*, tüccarın yaptığı iş ve alış veriş demektir. Bundan amaç, kâr elde etmektir. Kâr da, ana sermayeye kazanç yoluyla eklenen gelirin adıdır. **«Doğru yolu da bulamadılar.»**

Kazanç yolunu bulamadılar. Ticarette amaç, kârla birlikte sermayeyi de tutmak ve kaybetmemektir. Tüccar ilk ticaretinde kâr elde etmese de, elinde sermayesi bulunduğundan, bir başka seferinde kâr edebilir. Fakat hemen işin başında sermayeyi de tüketirse, bu, gerçekte bir ticaret olamaz. İşte bu gibileri tüm varlıklarını kaybettiler. Akılları da bozulmuştur, ellerinde sermaye de kalmamıştır. Çünkü sermayeleri ellerinde kalabilseydi, böylece hakkı idrak edebilecekler ve kemale de erişeceklerdi. Fakat böyle davranmadıklarından münafıklar, hem zarar açısından hüsrana uğradılar ve hem umutsuz kaldılar.

Mühtedî, yani doğruyu bulan kimse, dünyayı bırakıp, âdetler peşinden koşturmayıp, ibâdet ve taatle uğraşan kimsedir. Yoksa kişinin kafasının estiği doğrultuda hareket etmesi, hevasıyla hidayetini birbirine karıştırması durumunda, o kimse hidayete eren biri olamaz.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي
اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ
وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ
فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ
وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ
حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ
يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ

عَلَيْهِمْ قَامُوا ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ ۗ
إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

17. Onların durumu bir ateş yakanın durumu gibidir ki, o çevresindekileri aydınlatınca, Allah onların ışığını giderip kendilerini karanlıklar içinde, görmezler olarak bırakır.

18. Sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler. Artık dönmezler.

19. Yahut onların durumu, gökten boşanıp içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek bulunan şiddetli bir yağmur gibidir. Yıldırımlardan ölüm korkusuyla, parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah ise, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.

20. O şimşek, neredeyse hemen gözlerini kapıp alıverecek; onlara aydınlık verince, ışığında yürürler, karanlık basınca da dikilip kalırlar. Allah dileseydi, onların işitmelerini ve görmelerini de giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.

17. «Onların durumu» Bu âyette durum olarak türkçeleştirdiğimiz kelimenin aslı *"Mesel"* dir. Bu, eş, benzer ve denk anlamınadır. Daha sonra bu kelime örneklerde ve darb-ı mesellerde kullanılır olmuştur. Genelde bu kelime, garip ve hayreti gerektiren konular için kullanılmakla birlikte, sonraları her durum ve kıssa için istiare yoluyla kullanılır olmuştur. Aynı zamanda kendisinde herhangi bir tuhaflık ve gariplik sezilen şeyler için de kullanılagelmiştir. Meselâ: *"Takva sahiplerine va'd edilen cennetin durumu (özelliği, misali) şudur"* (Ra'd: 35) âyetinde olduğu gibi. Yine: *"En yüksek sıfatlar da Allah'ındır"* (Nahl: 60) âyetinde de *"mesel" kelimesi* "sıfat" anlamında kullanılmıştır.

Allah, münafıkların gerçek durumlarını haber verdikten sonra, bunun peşinden konuyu darb-ı meselle daha açık ve anlaşılır bir şekle getiriyor. Bu, konuya daha bir açıklık ve kesinlik getiriyor. Çünkü bir olayı örnekleyerek açıklamak, insan aklını daha fazla etkiler, anlayışsız ve kaba cahillerin konuyu daha iyi bir şekilde anlamalarına yardımcı olur. Bundan dolayı örnek verilmekten amaç, gizli olanı açık olana benzeterek olayın, iyice aydınlanması sağlanıyor. Bu, ortada olmayanı, ortada olan şeye benzeterek yapılan bir anla-

tımdır. Bilindiği gibi yüce Allah, gönderdiği kitaplarda darb-ı mesellere çok yer vermiştir. Meselâ İncil'de bulunan bir sûre'ye *"Darb-ı Meseller"* sûresi adı verilmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de darb-ı meselleri ve ibretli konuları içeren bin âyet vardır. Ayrıca peygamberlerin, âlimlerin ve hakîmlerin ifadelerinde oldukça fazla darb-ı meselle karşılaşılır.

Dolayısıyla bu âyetin anlamı şöyle olmaktadır: "Onların şaşılacak durumu" tıpkı «**bir ateş yakanın durumu gibidir ki...**» Âyette geçen *"istevkade"* aslında yakıt ve benzeri şey istemek, bunu elde etmek için gayret göstermektir. Bu da, ateşin alevler halinde yükselip aydınlık yapmasıdır. Yani onların durumu karanlık bir çölde, buradaki yırtıcı hayvanlardan korunmak için, bir ateş yakmak isteyen kimsenin durumu gibidir. «**O çevresindekileri aydınlatınca,**» âyette geçen *"İzâet"* kelimesi aşırı şekilde aydınlatmak anlamınadır. Nitekim şu âyette de bu anlamda kullanılmıştır: *"Güneşi bir ışık (aydınlatıcı), ayı da parlak kılan... O'dur."* (Yunus: 5)

Yanan ateş çevreyi ve eşyayı aydınlatınca, «**Allah onların ışığını giderip kendilerini karanlıklar içinde, görmezler olarak bırakır.**» Allah, aydınlıklarının tek kaynağı olan ateşlerini söndürüp tümüyle yok edince, kendilerini karanlıklar içinde görmeyen kimseler olarak bırakır. Çünkü zulmet, aydınlığın olmamasıdır. Hele bir de koyu zifiri bir karanlık varsa, bu daha da korkunçtur. Âyetteki karanlıklar anlamındaki *"zulümat"* kelimesinin nekire, yani belirsiz olarak gelmesi de bu işin böyle korkunç ve gerçekten şiddetli olduğunu gösteriyor. Böyle bir durumda eğer ortada aydınlık veren şey yok olmuşsa, artık görme olayı gerçekleşemez. Böylece anlam şöyle olmaktadır:

Münafıkların şaşılacak halleri, sapıklığı satın almalarıdır. Buysa küfür ve nifak karanlığından ibarettir. Bu anlamdaki bir karanlığı da Allah'ın gazabı izleyecek ve onlar ebedî bir ceza ile karanlıklar içinde kıvranacaklardır. Çünkü münafıklar, iman denen hidayeti bırakıp sapıklık denen küfrü seçmişlerdi. Oysa hidayet, insanın fıtratında olan bir nur olup, bu nur da onların görebildikleri hak delillerle desteklenmektedir. Bu tıpkı, büyük bir ateş yakan insanın durumuna benzer. Adam tam yaktığı ateşin aydınlığından yararlanacağı bir sırada, Allah, o büyük ateşlerini söndürüp, onları korkunç, koyu bir karanlıkta bırakıyor, artık bundan sonra da göz gözü görmez oluyor.

18. «Sağırdırlar.» Münafıklar hakkı dinleyip kabul etme yeteneğinden yoksundurlar. Adeta hakkı hiç duymamış gibidirler. Sağırlık, insanın duyma organlarının zedelenip kapanarak duyma işlevini yerine getirememisidir. Kulak öyle bir duruma gelmiştir ki, artık ses frekanslarını alma imkânı kalmamıştır.

«Dilsizdirler.» Hakkı konuşmaktan suskundurlar, konuşmak istemezler. Sanki dillerinde bir hastalık var da, bundan ötürü dilsiz durumuna düşmüşlerdir. Çünkü dil rahatsızlaşınca, çıkarması gereken harf ve kelimeleri yerli yerince çıkaramaz ve dolayısıyla konuşma da sağlanamaz.

«Ve kördürler.» Karşısındaki olayları ibretle görebilecek ve kendilerini hidayete götürebilecek olan gözlerini kaybetmişlerdir. Burada körlük anlamına gelen *"Umyun"* kelimesi, hem görme görevini yapan gözün ve hem de kalb gözünün beraberce körlüğü anlamında kullanılmıştır. İşte bu, münafıkların dünyadaki nitelikleridir. Bunun içindir ki, kıyamet gününde bunun cinsiyle cezalandırılacaklardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kıyamet günü biz onları, kör, dilsiz ve sağır olarak yüzleri üstü toplayacağız."* (İsrâ: 97)

Münafıklar Allah'ın selâmını duymazlar, kıyamet gününde Allah kendilerini muhatap olarak almaz, bunlar Allah'ı da göremezler. Oysa müslümanlar hakkı dinlerler, hakkı söyleyip konuşurlar ve hakka bakarlar. Böylece kıyamet gününde Allah'ın hitabıyla kendilerine ikramda bulunulur, Allah ile karşılaşırlar ve Allah'ın selâmını alırlar. **«Artık dönmezler.»** Yani münafıklar, yukarıda sayılan nitelikler yüzünden, bundan böyle küfür demek olan, sapıklığı bırakıp da, terkettikleri hidayete dönmezler. Âyetteki: *"Sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler"* buyruğuyla, münafıkların gerçekten sağır, dilsiz ve kör oldukları değil, bu kimselerin bu organlarını hak yolda ve doğru bir şekilde kullanmadıkları ifade ediliyor.

Kalb gözünün körlüğü, yani basîretsizlik şu üç nedene dayanır:

a) İnsanın organlarını masiyet yolunda kullanması,

b) Allah'a ibadet ve taatte yapmacık davranması,

c) Allah'ın yarattıklarının elindeki varlıklara göz dikmesi.

İşte insan basîretini körleştirip ileriyi göremez hale gelince, bundan böyle halka yönelir ve Hakk'a sırt çevirir.

19. «Yahut onların durumu, gökten boşanıp içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek bulunan şiddetli bir yağmur gibidir.» Münafıkların durumu, tıpkı gökten boşanan şiddetli bir yağmura tutulanların haline benzer. Gök (sema) dünyanın tavanıdır. Anlam şöyle oluyor: Tüm göğü kaplamış olan bir buluttan yağan şiddetli yağmur.

Abdullah b.Abbas'tan yapılan rivayete göre, Arş'ın altında bir deniz vardır. Canlıların rızıkları ondan inmektedir. Bu denize vahyolunur, buradan da semadan semaya istenildiği kadar yağmur yağdırılır. Bu olay dünya semasına gelinceye dek yağma işi devam eder. *"Zulümat"* kelimesiyle, her türlü karanlık anlatılmak istenmiştir. Öylesine yoğun bir karanlık ki, bulutlar birbiri üze-

rine kat kat binerek gecenin karanlığına ayrı bir karanlık eklemişler, böylece de ortalık zifiri karanlığa dönüşmüştür. Göz gözü görmeyecek bir karanlık... Gerçi burada gece karanlığından söz edilmemektedir ve âyette de bunu gösteren bir işaret yoktur. Ancak gecenin karanlığı anlamı, âyetin sevki (gelişi) inden anlaşılabilir. Çünkü bundan sonraki âyette şöyle buyuruluyor: *"O şimşek neredeyse hemen gözlerini kapıp alıverecek"* Daha sonra âyetin devamında, şu ifadelere yer veriliyor: *"Karanlık basınca da dikilip kalırlar."* Şimşeğin gözü kapıp alması, genellikle karanlık gecelerde olabilir. Aynı şekilde, insanın yürürken ansızın duraklaması da, yine bu gece karanlığından meydana gelmektedir. Çünkü insan, yolda yürürken ansızın ışığın yok olmasıyla, bir anlık da olsa görme özelliğini yitirir ve bu yüzden, olduğu yerde durakalır.

Gündüzün bulutlar ne kadar kesif ve yoğun olursa olsun, karanlık ne oranda çökerse çöksün, yolda yürüyenin yürümesine engel olmaz ve yürüyenin durmasını gerektirmez. Âyette karanlıkların yağmurun içerisinde olduğu belirtilmiştir. Halbuki bulutun ve gecenin karanlığı da vardır. Bunun sebebi yağmurun şiddetini ve korkunç durumunu belirtmek içindir. Gök gürlemesi, yani *"ra'd"* buluttan işitilen şiddetli sestir; şimşek *"berk"*, bulutların birbirleriyle sürtüşmeleri sırasında meydana gelen parıldama; ışık ve aydınlıktır.

«Yıldırımlardan ölüm korkusuyla, parmaklarını kulaklarına tıkarlar.» Korku ve dehşet saçan bir biçimde gök gürlemesi ve şimşeklerden söz edilince, sanki, "böyle bir gök gürlemesi durumunda, bu şiddetin altında bulunanların hali ne olur?" gibi bir soruya, parmaklarını kulaklarına tıkarlar şeklinde cevap verilmektedir. Parmaklarını kulaklarına tıkarlar, demek, parmak uçlarını tıkarlar anlamınadır. Burada mübalağa vardır. Sanki onlar şiddetli korku ve şaşkınlarından dolayı sadece parmaklarının uçlarını değil parmaklarının hepsini kulaklarına sokarlar.

Bir başka yoruma göre de, yerinde kullanılması gereken organlarını normal yolda kullanarak böylece doğruyu bulmayıp şaşkınlık ve dehşetten ne olduklarını bilemez durumdadırlar. Bütün bunlar, yıldırımlardan korktukları için başvurdukları yollardır. Yıldırım öylesine korkunç bir şeydir ki, bir kıvılcım ateşle birlikte nereye isabet ederse, orasını kül haline getirir. Hz. Peygamber (s.a.v.) gök gürlemesi ve yıldırımlarını duyunca şöyle duâ ederlerdi: *"Allah'ım! Gazabınla bizi öldürme, azabınla bizi helâk etme, bütün bunlardan önce bizi afiyette kıl."*

«Allah ise, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.» Âyette geçen *"ihata"* bir

şeyi her taraftan çepeçevre kuşatmak anlamınadır. Allah onları ilim ve kudretiyle kuşatmıştır. Böylece kâfirler, dört bir yandan kuşatma altında tutulduklarından, kaçacak hiçbir yer ve imkânları kalmamıştır. Âyetteki bu son cümle bir parantez cümlesidir. Dolayısıyla şiddetli bir fırtınaya yakalananların, parmaklarını kulaklarına tıkamaları, kendilerini kurtaramayacağına ilişkin bir uyarıdır. Çünkü kaderi hiçbir tedbir ve korku yenemez. Âyette açıkça kâfirlerden sözedilmesi, onların küfürleri yüzündendir.

20. «O şimşek, neredeyse hemen gözlerini kapıp alıverecek.» Şimşeğin aşırı olan ışığı yüzünden, gözleri çıkaracak, kör edecek gibidir. **«Onlara aydınlık verince, ışığında yürürler.»** Karanlık gecede şimşek yolu aydınlatınca, bunun sayesinde birazcık olsun yürürler. Bu arada gözlerinin de kapıp alınacağından korku içindedirler. Âyette, hızlanırlar veya koşarlar ifadesi yerine "yürürler" denmesindeki incelik, korkularından koşacak dermanları kalmaması ve âdeta dizlerinin bağının çözülmesine işaret etmektedir. **«Karanlık basınca da dikilip kalırlar.»** Şimşeğin meydana getirdiği aydınlık ortadan kalkınca, yol da tekrar karanlığa dönüşür ve oldukları yerde dikilip kalırlar. Şaşkındırlar, ikinci bir aydınlığın gelmesini beklemektedirler. Belki ikinci bir aydınlıkta varıp sığınmayı hedefledikleri yere ulaşabileceklerdir. **«Allah dileseydi onların işitmelerini ve görmelerini de giderirdi.»** Allah, kulaklarını ve gözlerini yok etmek isteseydi, kesinlikle, gök gürlemesi ve yıldırımla onların kulak ve gözlerini yok ederdi. Bu da onlara ceza olarak verilirdi. Nitekim Allah, bunu yapmaktan da âciz değildir. **«Şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir.»** Var olması mümkün olan her şeyi yapmaya kâdirdir. Bunları da hikmeti gereği yapar.

Bu, birincisinden daha etkili olan son derece açık ve anlaşılır bir benzetmedir. Burada yüce Allah münafıkların şaşkınlıklarını, sapıklığa dalışlarını ve rezil edildiklerini, karanlık bir gecede göğün şimşek ve yıldırımlarına ve ölüm hıçkırıklarından korkan insanların haline benzetmiştir. Âyetlerin akışı da bunu gerektirmektedir. Öte yandan âyetin bütününde, sele yakalanan, gecenin karanlığında şiddetli yağmura maruz kalan insanın durumu canlandırılmış, bulutların yağmuru yağdırması tasvir edilmiş, korkunç şimşeklerin sesine, göz alıcı yıldırıma dikkat çekilmiştir. Buna göre bu görüntülerle karşılaşan kimse, ölümle karşı karşıya gelmiş gibi olur. Son derece ilginç bir pozisyona bürünür. Korkulu bir hal alır. Ancak bunların her biri ayrı ayrı birer benzetmeyle ortaya konduğunda durum değişir. Bu yüzden içindeki bilgi ve marifetle birlikte Kur'an, hayat veren aydınlığa, kâfirlerin Kur'an'ı dinlerken

büründükleri hal ise, şimşek ve yıldırım gürültüsünden korkanların durumuna benzetilmiştir. Onlar kulaklarını tıkasalar da, ondan kurtulamazlar. Tıpkı şimşeklerin aydınlığında titreyen ve karanlıkta şaşkın vaziyette kalan insanlar gibidir.

Şu halde, akıllı kimsenin yapması gereken şey, şeriatın güçlü ve kopmak bilmeyen ipine ve dosdoğru olan yoluna yapışıp bu yoldan ayrılmamaktır. Çünkü sıkıntılardan, kayıtlardan ve gailelerden kurtulması buna bağlı olduğu gibi, tehlikelerden korunabilmesi de bununla mümkündür. Çünkü işin sonu bize göre gizli ve kapalıdır. Dolayısıyla son nefesin nasıl verileceği bilinemez. O halde hazırlık yapmak gerekir.

Adamın biri Hasan Basrî'ye: "Nasıl sabahladın?" diye sormuş, o da: "Hayır ve iyilikle sabahladım" cevabını vermiştir. Bu defa adam Hasan Basri'ye: "Durumun nasıl?" diye sormuş, Hasan Basrî gülümseyerek şu cevabı vermiştir: "Durumumu hiç sorma! Düşün ki, birtakım insanlar bir gemiye binmişler, gemiyle tam denizin orta yerine kadar varmışlar. Gemileri burada parçalanmış. Gemide bulunanların her biri geminin bir tahtasına tutunmuşlar. Şimdi bunların hali nasıldır?" Adam: "Bunlar gerçekten zor durumdalar" deyince, Hasan Basrî: "İşte benim durumum, onlarınkinden de zordur. Çünkü ölüm benim denizim, hayat gemim, günahlar da tahtalarımdır. Ey oğulcağızım! Durumu böyle olan bir kimse sence nasıl olabilir? Mutlaka günahlar bırakılmalı ve her şeyi bilen Allah'a koşup sığınılmalıdır" demiştir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعْبُدُوا۟ رَبَّكُمُ
ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ ٱلَّذِى
جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ فِرَٰشًا وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءً وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً
فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا۟ لِلَّهِ أَندَادًا
وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

21. Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, korunasınız.

22. O ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. Gökten bir su indirdi ve onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Artık bildiğiniz halde Allah'a eşler koşmayın.

21. «Ey insanlar!» Âyet, tevhidi kanıtlamak, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğinin gerçekliliğini ortaya koymak için gönderilmiştir. Çünkü bu ikisi, yani tevhid ile Hz. Muhammed'in peygamberliği, imanın aslı, temelidirler. *"İnsanlar"* ifadesiyle mü'minler, kâfirler ve münafıklar içinde olmak üzere, tüm insanlara hitap edilmiştir. *"Ey"* ünlemi de, gafilleri uyarmak, sakin olanları harekete geçirmek, cahillere hakikatleri bildirmek, meşgul olanların meşguliyetlerini bıraktırmak, yüz çevirmiş olanları hakka yöneltmek, hak sevgisiyle dopdolu olanları bu iş için daha heyecanlı hale gelmek ve müridlerin de arzu ve isteklerini arttırmak için söylenmiştir. Ariflerden biri şöyle diyor: "İbadetteki külfeti hitabının lezzetiyle telâfi etmek için Allah onlara hitabiyle yönelmiştir."

«Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki...» Burada kâfirlere: "Rabbinizi birleyiniz ve Rab olarak yalnızca O'nu tanıyınız". Âsi olanlara: "Rabbinize itaat ediniz", münafıklara da: "Allah'ı bir olarak tanımada yani tevhidde ihlâslı ve samimi olun, Rabbinizi gereğince tanıyın" ve itaat sahibi olanlara ise: "Rabbinize ibadet ve taatınızda devamlı olun" diye emredilmektedir. Çünkü lâfız, tüm bu anlamları içermektedir. Bu, Rabbimizin az kelimeyle birçok manaları ifade eden sözlerindendir.

İbadet, tam anlamıyla taatte bulunmak için, insanın var gücünü ortaya koyması ve masiyetlerden uzak kalmak için, Allah korkusunun bilincine erebilmesidir.

Allah'a taatte bulunun ve ibadet edin. Çünkü sizi ve sizden öncekileri yaratan O'dur. *"Yaratmak"* (halk), daha önce hiçbir örneği ortada olmaksızın yepyeni bir şey ortaya koymaktır. Âyette bizden öncekilerin yaratılışına da dikkatin çekilmesi, kendisine ibadet ve kullukta bulunmalarının sebebinin bu olduğunu açıklamak içindir. Çünkü atalarının yaratılma nedeni, Allah'a karşı kulluklarının bilincine vararak O'na ibadette bulunmak olduğu gibi, onlardan sonrakilerin yaratılış amacı da budur. **«Korunasınız.»** Belki bu sayede takva

sahiplerinin yoluna girmeyi başarmış olur, böylece hidayete ve kurtuluşa erersiniz. Çünkü bunun sonucunda Allah'a yakın olmak vardır. Âyette geçen *"lealle"* aslında ümit vermeyi ifade eder. Fakat Allah kelamında gelince kesinlik ifade eder. Çünkü kerem sahibi olan ancak yapacağı şey hakkında ümit verir. Âyette ayrıca, takvanın sülûk derecelerinin en sonuncusu olduğuna da işaret vardır. Takva, insanın Allah'tan başka her şeyden ilgisini kesmesi ve uzak durmasıdır. Âbid'in ibadetiyle mağrur olmaması ve ibadetine güvenmemesi gerekir. Âbid olan kişi, her zaman korku içinde olmalı ve Allah'tan umudunu kesmemelidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarırlar."* (Secde: 16)

22. «O ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı.» *"Arz"*, dünyanın yaygısı ve dünya. Bir şeyin yaygısı demek, onun denizleriyle çepeçevre kuşatılması demektir. Âyette yer alan *"döşek"* ifadesi, kara parçasının su yüzüne çıkıp yükselmesidir. Gerçi böyle olmakla beraber bu, dibe çökmeye müsaittir. Aynı zamanda bu, katılıkla yumuşaklık arasında bir halde bulunur. Bu anlamıyla dünya, üzerinde oturmaya, uyumaya ve yaşamaya uygun olan yerdir. Tıpkı yayılmış bir yaygı gibi. Bu manasıyla yeryüzünün, gerçek anlamda düz bir yüzey olması da gerekmez. Çünkü dünyanın yuvarlak olması, büyüklüğü sebebiyle üzerinde yaşamaya müsaittir.

Yüce Allah göğü de kubbemsi olarak yaratmıştır. *"Gök"* (sema), insanın üst tarafında, yüksekte yer alan ve insanı gölgeleyen tavan anlamınadır. Göğün her tabakası diğerinin üzerine gelmek sûretiyle, âdeta bir kubbe oluşturmuştur. **«Gökten bir su indirdi.»** Yani buluttan yeryüzüne boşanan bir yağmur yağdırdı. **«Ve onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı.»** Allah gökten indirdiği yağmur sebebiyle size çeşitli ürünler, meyve, hububat ve sebze gibi yenecek şeyler bitirdi. Topraktan yetişen ürünler ve ağaçlar çıkardı. Bu durumda suya bitkiler üzerinde etkili olan bir güç, toprağa da, bu sudan etkilenen ve yararlanılan bir durum vermiştir. İşte bu iki gücün birleşmesi sonunda türlü türlü ürünler yetişmiş olmaktadır. Böylece gök ile yer arasında sanki bir evlilik olmaktadır. Çünkü gökten yere yağmur yağdırılıyor, topraktan da bu sayede türlü ürünler meydana geliyor. Bu, tıpkı canlılardan neslin üremesine benzemektedir. Türlü türlü ürünler, insanoğlu için rızık ve yiyecek, hayvanlar için de yem olarak verilmiştir. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: Gerçekten Allah, bütün bu şeyleri size nimet olarak ikramda bulundu. Böylece sizler O'nun yaratıcı, rızık veren olduğunu bilip öğrenesiniz ve birliğini, yani tevhidi kabul edesiniz.

«Artık bildiğiniz halde Allah'a eşler koşmayın», *"Endâd"* (eşler), kelimesi *"Nidd"* kelimesinin çoğuludur ve eş, benzer demektir. Yani Allah'a ibadet ve kulluk ettiğiniz gibi, başkalarını da Allah'a eş ve ortak kabul ederek onların buyrukları altına girmeyin. Çünkü sizler, başkalarının Allah'a kesinlikle denk ve eş olmayacaklarını bilip durmaktasınız. Çünkü Allah sizi ve sizden öncekileri, göğü ve yeri ve tüm rızıkları da yaratandır. Yoksa bu işleri putlar yapmamaktadır. Çünkü putlar, ne bir zarar verebilirler, ne de herhangi bir fayda sağlarlar. Dikkat edilirse burada genel anlamıyla bir öğüt yer alıyor. Rabbimiz bu âyette: *"Sizin için yaptı, yarattı"*, *"size rızık olsun diye"* buyurdu. Eğer kıyamet gününde Rabbim sana: "Şu şeyleri böylece sizin için yaptım, siz benim için ne yaptınız?" diye sorsa, ne cevap vereceksin?...

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا
فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا
النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

23. Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, siz de onun benzerinden bir sûre getirin. Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın; eğer doğru söyleyenler iseniz.

24. Eğer bunu yapmazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- artık yakıtı insanlar ve taşlar olan, kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.

23. «Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız.» Eğer Muhammed (s.a.v.)'e indirdiğimiz Kur'an'ın Allah tarafından bir vahiy olarak gönderildiğinden şüphe duyuyorsanız...

İndirme anlamına gelen *"tenzîl"*, bir şeyin aşamalı olarak gelmesidir.

Kur'an, dünya semasından "Beytu'l-İzze'ye" bir defada toplu olarak ve daha sonra buradan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e 23 yıl içinde peyderpey indirildi. Bunun nedeni, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmî olması, okuma ve yazmasının bulunmamasıydı. Böylece Kur'an'ın kolayca ezberlenmesi sağlanmış oluyor ve korunması isteniyordu. Oysa öteki peygamberler böyle değillerdi. Onlar okur yazardılar. Bu sayede onlar tümünü kitaba geçirmek suretiyle muhafaza edebiliyorlardı. Bunun içindir ki, öteki ilahî kitaplar bir defada toplu olarak nazil oldu, denilmiştir.

«Siz de onun benzerinden bir sûre getirin.» Burada muhatabı aciz bırakan bir emir yer alıyor. Benzer bir sûrenin getirilmesi... *"Sûre"*, başı ve sonu belli olan Kur'an'dan bir parça anlamınadır. Bunun da en az ve kısa olanı üç âyetten ibarettir. Yani Kur'an sûresi gibi, derin anlamları ve belağatlı ifadeleri içeren, nazımda yüksek bir dereceye ulaşabilen bir sûre getirin.

Burada şöyle denilmektedir: Madem ki bu sözlerin bir insan sözü olduğunu ileri sürüyorsunuz, öyleyse siz de insan olduğunuza göre, yaratılış ve dil yönünden ondan farklı değilsiniz. O halde siz de onun sûrelerine benzer bir sûre getirin. **«Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın.»** Bunun için, size yardım edebilecek bütün yardımcılarınızı, şahitlerinizi, yanınızda yer alacak olanları da çağırın. Evet, Allah'ın dışında kimden ne yardım isteyecekseniz, isteyin. Ayrıca ilâh ve tanrı olarak kabul ettiğiniz ve taptığınız putlarınızı da çağırın. Çünkü siz, kıyamet gününde bunların size, sizin hak dava üzerinde olduğunuza dair şehadette bulunacaklarını zannediyorsunuz.

Âyet, kişinin kendisi gibi bir yaratıktan yardım istemeye kalkışmasının kendisine hiçbir şey kazandırmayacağını göstermektedir. Çünkü âciz olan bir kimsenin, bir başka âcizden yardım beklemesinin herhangi bir yararı yoktur. O halde ihtiyaç ve isteklerini, bunları yerine getirmenin kendisine zor gelmeyeceği zata havale et. Eğer bir şey isteyeceksen, hazinesi hiçbir zaman tükenmeyenden iste. Yalnızca gerçek anlamda güçlü olan Allah'a dayan ki, her bakımdan sadece O korusun. Hiçbir imkânın yokken, seni O zengin kılsın. Seni koruyan O olunca, sayısı fazla olan düşmanların azalır, sana yetince de, az gözüken malı Allah artırır. **«Eğer doğru söyleyenler iseniz.»** Bunları Hz. Muhammed'in kendisinden uydurduğu şeklindeki iddianızda samimi iseniz, o zaman siz de buna benzeyen bir sûre getirin.

24. «Eğer bunu» benzerini getirme konusundaki size yönelik emri, **«yapmazsanız...»** tüm gayret ve çabalarınıza rağmen başarmazsanız, **«-ki**

hiçbir zaman yapamayacaksınız-» Bu bir parantez cümlesidir. Siz ileride ve gelecekte de bunu başaramayacaksınız. Bu da Kur'an'ın gerçekten insanı âciz bıraktığının açık bir göstergesidir. Bu, aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in de mûcizesidir ve gerçekten hiç kuşku götürmeyen bir mûcizedir. Çünkü burada özel bir gayb'tan, yani bilinmeyenden söz edilmektedir. Bunu da ancak Aziz ve Celil olan Allah, Hz. Peygamber'e öğretmiştir. Nitekim durum öğretildiği gibi olmuştur. Nasıl olmasın ki, eğer gerçekten Kur'an'ın âyetlerine benzer bir örnek sunabilselerdi, kesinlikle râviler bu olayı birbirlerinden rivayet ederler, anlatırlardı.

«Artık, yakıtı insanlar ve taşlar olan, kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.» Madem ki Kur'an benzeri, bir sûre getirmekten âciz kaldınız, bu durumda Hz. Muhammed'in peygamberim olduğunu kesin hüccet olarak kabul etmeniz gerekir. Kur'an'ın da benim kitabım olduğunu itiraf etmeniz icabeder. Dolayısıyla onu doğrulamanız ve ona iman etmeniz zorunludur. Eğer halen iman etmeyecekseniz, bu durumda siz cehennemliklerden olacaksınız. O cehennemin ateşinden sakının. Çünkü onun yakıtı, odunu, kendisiyle ateşin tutuşturulacağı şey, isyankâr insanlarla taşlardır. Bundan maksat kükürt taşlarıdır. Bu taşların cehennem ateşinin tutuşturucusu ve odunu olarak anılması, bunların hızlı tutuşmasından, hemen geçmemesinden, uzun bir süre közünü korumasından, hararetinin fazla olmasından, çok kötü kokmasından ve ayrıca insan vücuduna yapışıp kalmasındandır.

Bir tefsire göre de bu taşlardan maksat, insanların tapmakta oldukları, putlar ve dikili taşlardır. Putların cehennemde yakılıp azabedilmesi, puta tapanların, taptıkları şeylerin cehennemde yakıldığını görerek kendilerinin de bu yüzden azaba uğrayacakları gerçeğini kavrayabilmeleri içindir. Ayrıca putların değersizliğini görüp anlasınlar, bunlardan herhangi bir umutları kalmasın diyedir. Çünkü bunlara fazla değer veriyorlar, saygı gösterisinde bulunuyorlardı. Nasıl ki liderlerinin ve büyüklerinin peşinden gidenler, onlara hizmette bulunup, sürekli olarak onlardan umutvar oluyorlarsa, kâfirler de putlara taptılar, bunlara sırtlarını dayadılar ve bunlardan bir beklenti içinde oldular. Sonra da bu yüzden azap olundular. Böylece onların cehaletleri ortaya konmuş olduğu gibi, herhangi bir beklenti içinde olmamaları için de, gözlerinin önünde putları cehennemin yakıtı olarak yanacaktır. Nitekim küfür önderleri de kendilerine uyanlarla birlikte ceza görecek, onlarla birlikte de cehenneme sürüklenip atılacaklardır. Bu durum gerçekten kendilerine oldukça ağır gelecek, artık bir kurtuluş umutlarının da kalmadığını anlamış olacaklar-

dır. Çünkü bu cehennem ateşi "kâfirler için hazırlanmıştır."

Bu âyet aynı zamanda, cehennemin yaratılmış olduğunu ve el an mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak Mûtezile, bu görüşü kabul etmemektedir.

Beğâvî, sûre ile ilgili olarak şöyle der: *"Sûre"*, üstün mevki ve önemli derece demektir. Sûre adının verilmesi, Kur'an okuyan kimsenin, bu sayede yüksek bir derece elde etmesindendir. İnsan tüm Kur'an sûrelerini gereğince okursa, bu sayede en önemli makamlara erişme imkânını elde eder.

Hükema (hakikat erbabı kişiler) şöyle derler: "Çocuğun ana ve babası üzerindeki hakkı üçtür. Çocuk dünyaya geldiğinde, ana ve babasının ona güzel bir isim vermesi, Kur'an, edep ve ilim öğretmesi ve çocuğunu sünnet ettirmesidir. Bundan sonra asıl amaç gelir ki; bu, Kur'an'ın öngördüğü şekilde amel etmek ve Kur'an adabıyla ahlâklanmaktır."

وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّٰتٍ
تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ۖ كُلَّمَا رُزِقُوا۟ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ
رِّزْقًا ۙ قَالُوا۟ هَٰذَا ٱلَّذِى رُزِقْنَا مِن قَبْلُ ۖ وَأُتُوا۟ بِهِۦ مُتَشَٰبِهًا ۖ
وَلَهُمْ فِيهَآ أَزْوَٰجٌ مُّطَهَّرَةٌ ۖ وَهُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٥﴾ إِنَّ ٱللَّهَ
لَا يَسْتَحْىِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَيَقُولُونَ
مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ۚ

وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾ ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ
مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَ
يُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٢٧﴾

25. İman edip yararlı işler yapanlara, altından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyveden rızıklandırıldıklarında: "Bu, daha önce de rızıklandığımız şeydir" derler. Kendilerine, o söylediklerine benzer olan şeyler verilmiştir. Onlar için orada, tertemiz eşler de vardır ve onlar orada ebedî kalacaklardır.

26. Muhakkak ki Allah, bir sivrisineği ve ondan daha küçüğünü misal vermekten çekinmez. Artık iman edenler, onun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenler ise: "Allah bu misalle ne demek istedi?" derler. Onunla birçoğunu şaşırtır ve yine onunla birçoğunu doğru yola getirir. Onunla ancak, fâsıkları saptırır.

27. Onlar öyle sapıklardır ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.

25. «İman edip yararlı işler yapanlara, altından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!» "*Beşaret*" (müjde) sevindirici haber, kendisiyle yüzde mutluluk eseri beliren şey demektir. Dolayısıyla anlam: Ey Muhammed! İnananların kalblerini sevindir, gönüllerini mutlu kıl. Buradaki hitabın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ve bu manada kendisinden mutlu bir haber gelen herkese olduğu belirtilmiştir. Nitekim Hz. peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Karanlıklarda mescid ve camilere gidenleri, kıyamet gününde tam bir aydınlıkla müjdele!*" [11]

11- Ebû Davud, *Namaz*, 561; Tirmizî, 223. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 9/420.

Hz. Peygamber'in böyle buyurmasındaki amaç, hiçbir zaman bununla belli bir kimseye emir vermek değildir. Aksine bu, müjdeleyebilen herkesedir.

İyi ve güzel davranışlarda bulunanları da müjdele. İyi ve güzel davranışlar, Allah için yapılan bütün işleri kapsar. Burada amelin iman olayına atfedilmesinin sebebi, her ikisinin de aynı şeyler olmadığını belirtmek içindir. Ayrıca bir kimsenin müjdeye hak kazanabilmesi için, mutlaka bu iki şeyi, yani iman ve ameli birlikte götürmesi halinde olabileceğine işarettir. Çünkü iman temeldir, sâlih ve güzel amel de temel üzerine kurulan binadır. Dolayısıyla, üzerinde herhangi bir bina bulunmayan temelin bir anlamı yoktur. Hiçbir amel ve iş görmeden cenneti istemek, beyinsizlerin ve bunakların işidir. İşte iman ve ameli birlikte götürenler için içinden ırmaklar akan cennetler vardır. *"Cennet"*, içinde ürün verebilen ağaçları olan bahçe demektir. İçinde ağaçların ve özellikle hurma ağaçlarının fazla olduğu, ağaç dallarının birbirine girdiği, ve bu dallarla örtülmüş olan yere bu isim verilmiştir. Sanki cennet örtünmüş, gizlenmiştir. Çünkü cennet, saraylardan köşklerden meydana gelmiştir. Aynı zamanda buna "sevap yurdu" da denilmiştir. Cennete bu ismin verilme nedeni, içinde hiçbir zaman dille anlatılamayacak binaların, odaların ve sarayların yer almasıdır. Çünkü cennet her türlü nimetin ve lezzetin kaynağıdır.

Cennet, neden "cennetler" diye hem çoğul ve aynı zamanda belirsiz (nekre) olarak getirildi? Bunun sebebi ne olabilir? denirse: Buna cevabım şudur: Cennet, tüm sevap yurtlarının adıdır. Dolayısıyla bu, birçok cennetleri kapsar. Çünkü kişilerin, amelleri sayesinde elde ettikleri derecelere göre kendilerine cennet verilecektir. Dolayısıyla her tabakanın bu cennetlerden bir cenneti olacaktır. Ayrıca cennetlerin sayısı sekizdir, isimleri de şöyledir: Daru'l-Celâl (Celal Yurdu), Daru'l-Karar (Karar Yurdu), Daru's-Selâm (Esenlik Yurdu), Adn Cenneti, Me'vâ Cenneti, Huld Cenneti, Firdevs Cenneti ve Naîm Cenneti.

Nehir, Mısır'daki Nil Nehri gibi geniş su yatağıdır. Burada maksat orada akan sudur. Eğer: "Cennetlerin altından ırmakların akışı nasıl mümkün olur?" diye bir soru sorulursa, cevap olarak deriz ki: Bu durum, bir kısım akarsuların kenarında yetiştiğini gördüğün ağaçlara benzer. Mesruk'un rivayetine göre, cennet ırmakları yataksız olarak akar. Öte yandan, bağ ve bahçelerin en güzelleri, ağaçları gölge veren ve aralarında su akanlarıdır. Çünkü akarsu, en

değerli nimetlendendir. Ayrıca, bahçe ne kadar güzel olursa olsun, içinde su bulunmadığı sürece, içinde hiçbir neşe olmadığı gibi, güzel ürünler de vermez. Bu yüzden içinde su bulunmayan bahçeler, ruhsuz heykellere ve cansız resimlere benzer.

Cennetteki ırmaklar, şarap, süt, bal ve su ırmakları gibi çeşitlere ayrılır. Cennetlikler, buradaki su nehrinden içtikleri zaman hayat bulurlar. Artık kendileri için ölüm diye bir şey kalmaz. Süt nehrinden içtiklerinde, bedenlerinde bir düzelme ve arınma olur. Bundan böyle eksiklik diye bir şey hissetmezler. Bal nehrinden içtiklerinde, sağlık ve şifaya kavuşurlar ve artık kendilerinde hastalıktan eser görünmez. Şarap nehrinden içtiklerinde ise, içlerinde bir neşe, huzur ve sevinç duyarlar. Sonra da artık üzüntü nedir, bilmezler.

«Onlardaki herhangi bir meyveden rızıklandırıldıklarında: 'Bu, daha önce de rızıklandığımız şeydir' derler.» Cennette kendilerine, oranın herhangi bir meyvesinden biri yedirildiğinde, bu, tıpkı dünyada bizim yediğimize benziyor derler. Cennet meyvelerinin dünyadakilere benzetilmesi, insanların görür görmez ona karşı meyletmeleri, yabancılık çekmemeleri içindir. Çünkü insan tabiat ve karakter olarak, alışık olduğu şeye eğilim duyar. Eğer alışık olmadıkları bir şey verilmiş olsaydı, insan bu yeni cins şey için, bu, olsa olsa ancak bu kadar olabilir, diye bir kanaate sahip olabilirdi. Ne kadar üstün olsa da, yine böyle düşünebilirdi. Cennet halkı, meselâ bir narı gördüklerinde, bunun görüntü ve hacim bakımından dünyadakine benzer olduğunu söyleyeceklerdir. Sonra cennet narlarından sadece bir tanesinin tüm ev halkını doyurduğunu gördüklerinde bunun üstünlüğü açık, seçik görülür. Bu, daha fazla bir mutluluk uyandırır. Sanki cennetlikler şöyle diyeceklerdir: Bu, tıpkı dünyada bize rızık olarak verilenin aynısıdır. Fakat cennet meyvelerinin bu tadı ve üstünlüğü nereden kaynaklanıyor? **«Kendilerine, o söylediklerine benzer olan şeyler verilmiştir.»** Cennet meyveleri renk ve görünüm bakımından dünyadakilere benzer. Ancak bunlardan yediklerinde, tad ve lezzet bakımlarından hiç de onlara benzemediğini göreceklerdir. Çünkü bu meyvelerde çürük veya bozukluk görülmez. Cennet meyveleri tıpkı asmalar gibidir. Biri koparılınca yerine hemen yenisi gelir. Tüm yaratılanlar sadece bir tek üzüm salkımının başına toplansalar, hepsini de doyurur.

Kitap ehlinden biri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelir ve: "Ey Ebu'l-Kasım! Sen , cennet ehlinin yediklerinden ve içtiklerinden söz ediyormuşsun?" der. Adamın sorusu üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöye cevap verir: *"Evet! Muhammed'in varlığı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, doğrusu onlardan her-*

hangi birisine yemede, içmede ve cinsel ilişkide yüz adam kuvveti verilecektir." Adam yine sorar: "Yiyen kimsenin def-i hacete ihtiyacı olur. Halbuki cennette her şey temizlik üzerine kurulmuştur. Orada rahatsızlık verecek bir şeyler yoktur?" Hz. Peygamber (s.a.v.) buna cevap olarak şöyle buyurur: *"Cennette, cennet ehlinden birisinin ihtiyacı, tıpkı misk gibi bir terden başkası değildir."*[12]

«Onlar için orada tertemiz eşler de vardır ve onlar orada ebedî kalacaklardır.» İman edip güzel amel işleyenler için cennette, hayız ve nifastan arınmış, küçük ve büyük abdest, meni, doğuma bağlı rahatsızlık veren şeyler, doğal olarak var olan kir ve paslar, kötü huylar ve benzeri şeylerden tamamen temizlenmiş, kendilerine dünyadaki gibi rahatsızlık verecek hiçbir şeyi olmayan kadınlar ve huriler vardır. Çünkü bunları tertemiz ve pırıl pırıl kılan, ancak Allah'tır. Bu itibarla cennette rahatsızlık verici hiçbir kötü şey olmayacaktır.

Hasan (Basrî) de şöyle der: "Onlar sizin dünyada beli bükülmüş, hastalıklı kadınlarınız olup, hepsi de dünya kirlerinden arındırılmışlardır." O cennetlikler, cennette sürekli ve diri olarak kalacaklardır. Cennette ölüm yoktur.

İkrime şöyle diyor: "Cennet ehlinin tümü 33 yaşlarında olacaklar. Boylarının uzunluğu altmış arşındır. Hepsi de babaları Hz. Âdem'in boyunda olacaklardır. Hepsi de kılsız ve tüysüz, yaratılıştan sürmeli gençlerdir. Cennette tükürük ve burun kiri de yoktur. Cennet ehlinin güzellikleri ve iyilikleri hergün artacaktır. Halbuki dünyadakilerin hergün biraz daha yaşlandıkları ve güçsüz hale geldikleri görülür. Cennettekiler gençliklerini yitirmeyecekleri gibi, elbiseleri de eskimez."

Dikkatinizi şuna çekmek isterim: Duyulara bağlı bulunan tüm bu önemli lezzetler, sadece barınaklara, yiyecekler ve evliliklere özgü olup bunların devamlılık ve sebat üzerine kaim olunca -ki, bir nimet ne kadar büyük ve önemli olursa olsun, eğer bir gün o nimet yok olacaksa, böylesi bir nimet mutluluk yerine elem ve üzüntü verir.- Mü'minler bu nimetlerinin devamlılığı ve cennette sonsuza kadar kalacakları ile müjdelenmişlerdir. Bütün bunların sürekliliği, elbette mü'minlerin mutluluğunu ve sevincini artırmaktadır.

26. «Muhakkak ki Allah, bir sivrisineği ve ondan daha küçüğünü

12- Bkz. İbn Ebû Şeybe, Nesaî, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/367. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/40.

misal vermekten çekinmez.» Allah Kur'an'da sinekten, örümcekten söz edip bunlarla müşriklere darb-ı meseller verince, yahudiler buna güldüler, alay ettiler ve: "Bu, Allah'ın sözüne benzemez" dediler. İşte bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Âyette *"hayâ"* (ar-çekinme) ifadesi yer alıyor. Bu, herhangi bir korku, ayıplanma ve kötülenme gibi şeyler yüzünden insana ârız olan bir değişiklik ve kırgınlık halidir. Allah bununla onları susturmak istiyor. Çünkü bu, bir benzetme için getirilmiştir. Allah herhangi bir örnek vermek istediğinde, bu bir sivrisinek bile olsa, vermekten kaçınmaz. Bunda çekinilecek herhangi bir durum yoktur. Bir şeyin küçük ve değersiz olması, onun örnek olarak gösterilmesine engel değildir. Onda, gerçekten örnek olabilecek bir şey varsa, bu yapılır. Bu, bir sivrisinek, bir sinek veya bir örümcek olabilir; küçüklük ve değer açısından bunlardan aşağı da bulunabilir.

Şöyle bir soru akla gelebilir: "Allah, müşriklerin ilâhlarını, örümcek ağına ve sineğe benzetiyor. Allah'ın sivrisinek ve daha aşağı olan bir şeyi örnek olarak vermesindeki amaç nedir? Bu âyette sanki şöyle denmektedir: Allah, sizin ilâhlarınızı sivrisineğe ve bundan da önemsiz olan bir şeye benzetebilir, bundan da çekinmez. Hatta siz örümceği ve sineği bir yana bırakın, Allah, sizin ilâhlarınızı çok daha önemsiz şeylere de benzetir. Bu, Allah için bir kusur değildir.

İmam Ebû Mansûr bu konuda şöyle der: "Cisim ve cüssesi küçük olan varlıkları yaratmasında Allah'ın varlığına ve birliğine olan delil, büyük varlıkları yaratmasındakinden daha çok ve ilginçtir. Meselâ tüm insanlık bir sivrisineği, ya da bir sineği var etmek için bir araya gelseler, bunun ihtiyacı olan ağzı, burnu, gözü, ayak ve elleri yapmaya kalkışsalar, hiçbir zaman buna güç yetiremezlerdi. Belki de, onun çok çok üzerinde büyük kemiklerden oluşan bir cisim tasvir edebilirlerdi, fakat bir sivrisineği asla. Düşünün Allah, bir sivrisineğe, hacminin küçüklüğü ve değersizliğine rağmen, büyük bir filde bulunan bütün organları vermiştir."

Allah, lütfu gereği arslanı en güçlü, sivrisineği ve sineği de en güçsüz olarak yaratmıştır. Sonra Rabbim sivrisinek ve sineğe cesaret vermiş. Böylece, insanların yüzlerine ve başlarına doğru çekinmeden uçuşuyorlar, sürekli olarak bunu yapmaktan çekinmiyorlar. İnsanlar onları engellemek için ne kadar çaba harcarlarsa harcasınlar, onlar yine dönüp aynı davranışları yapıyor, onların üst ve başlarına, yüz ve gözlerine konuyorlar. Arslanda ise korkaklığı yaratmış. Bu yüzden o, insanların oturdukları yerden, barınak ve yollarından hep uzakta duruyor. Eğer arslanda, sinek ve sivrisinekteki cesaret bulunmuş

olsaydı, tüm insanlar helâk olurlardı. İşte Allah, büyük lütfuyla, güçsüzde cesareti, güçlüde de korkaklığı yaratmıştır. Şaşılacak bir başka durum da şu ki, insan bu zayıf varlık karşısında güçsüz, o büyük arslan karşısında da güçlü hale geliyor.

Anlatıldığına göre, Halife Me'mun bir gün hutbe okuyordu. Bu sırada gözünün üzerine bir sinek kondu. Sineği kovdu, fakat hayvan döne döne gelerek yine gözüne kondu. Sonunda Halife Me'mun hutbesini kesmek zorunda kaldı. Namazı kıldırdıktan sonra, Basra'nın âlimi Ebû Huzeyl'i getirtti ve : "Allah sineği neden yarattı?" diye sordu. O da şu cevabı verdi: "Zalimleri onunla küçük düşürmek için." Halife: "Doğru söyledin" dedi ve kendisine bir miktar mal vererek ödüllendirdi. Bunun içindir ki, sinek gibi varlıkların yaratılışlarında hikmetler ve yararlar vardır.

Kuşeyrî der ki: "Yaratıcının kudretine nisbetle yaratılma işi, havada uçuşan bir zerreden de daha önemsizdir. Çünkü Allah katında, kudret açısından, Arş'ı yaratmakla, sivrisineği yaratmak arasında bir fark yoktur. Allah için Arş'ın yaratılması zor gelmediği gibi, sivrisineğin yaratılmasının da çok daha kolay olduğu söylenemez. Çünkü Allah'a göre zor ve kolay diye bir şey yoktur. Allah bu gibi şeylerden münezzehtir."

«Artık iman edenler, onun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler.» Kur'an'a ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inanmış olanlar, sivrisinek ve sinek gibi şeylerle mesel getirmenin hak ve gerçek olduğunu bilir ve inanırlar. İnkâra kalkışmazlar. Bunlar üzerinde düşünürler ve kesin olarak büyüğü de küçüğü de yaratanın Allah olduğunu bilirler. O'nun kudreti karşısında bunların hepsi eşittir. Bunların hepsine iman ederler.

«İnkâr edenler ise: 'Allah bu misalle ne demek istedi?' derler.» Bunların başında yahudilerle müşrikler gelir. Bunlar, Allah'ın bu önemsiz ve kötü şeyleri misal getirmekten amacı nedir? diye konuşurlar. "Allah bunlardan başka örnek olarak verecek bir şey bulamadı mı?" gibi sözler söylerler. Allah (c.c.), buna cevap olarak şöyle buyurur: **«Onunla birçoğunu şaşırtır ve yine onunla birçoğunu doğru yola getirir. Onunla ancak, fâsıkları saptırır.»** Allah, verdiği bu örneklerle birçok kimseleri haktan bâtıla saptırır. Burada saptırma, Allah'a isnad ediliyor. Bu, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olması bakımındandır. Yoksa, Allah'ın onları saptırdığı gibi yanlış bir anlam sözkonusu değildir. Burada kulların o işi yapma, tercih etme ve kazanma bakımından işleri ve veballeri kendilerine aittir. Kâfirler böyle bir örneği gör-

düklerinde adeta çıldırırlar, sapıklıklarını giderek artırırlar. Fakat mü'minler, bu gibi örneklere baktıklarında, imanları artar. Yani bu örnekleri gören kimi insanlar sapıklığı tercih ederken, mü'min olanlar da hidayeti seçerler. Kaldı ki, bu tür örnekler dolayısıyla yollarını sapıtacak ve yalanlamaya gidecek olanlar sadece fâsıklar ve kâfirlerdir. Buradaki fâsıklardan amaç, Allah'ı inkâr eden ve O'nun emrinin dışına çıkanlardır. Çünkü fısk ve fâsıklık, büyük günahlar işlemek sûretiyle Allah'a itaatten dışarı çıkmaktır. Küçük günahları işlemekte ısrar etmek de fısktır.

27. «Onlar öyle sapıklardır ki, kesin söz verdikten sonra» yani belirlenen sözü pekiştirdikten ve kabulle destekledikten, ya da Allah'ın kitap indirip peygamberler göndermesiyle bu sözü pekiştirdikten sonra **«sözlerinden dönerler.»** Allahın, emrine muhalefet edip onu terkederler. **«Allah'ın, ziyaret edilip hal ve hatırlarının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler.»** Kesilmesine Allah'ın razı olmadığı her anlamdaki olumlu ilişkiyi keserler, akrabalarla ilişkileri koparırlar, mü'minlerle dostluk ve sevgiyi bırakırlar, peygamberler arasında ayırıma giderler, ayrıca her anlamdaki hayrı bırakıp her türlü kötülüğü yaparlar **«ve yeryüzünde fesat çıkarırlar.»** İmandan engelleyerek, hakla alay ederek, dünyanın düzeni için gerekli olan salahı, temel ve ilkeleri bırakarak fesat çıkarırlar. **«İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.»** Âhirette cezalandırılacak olanlar onlardır. Cennette sevab diye bir şey bulamayacaklardır. Çünkü bunlar vefakârlık yerine vefasızlığı aldılar, iyilik yerine fesadı seçtiler.

كَيْفَ
تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا
فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ
سَمَاوَاتٍ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

28. Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Halbuki siz, ölüler idiniz. Sizi O diriltti. Sonra öldürecek, sonra tekrar diriltecektir. Nihayet O'na döndürüleceksiniz.

29. Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur. Sonra göğe yönelip onu yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi çok iyi bilendir.

28. «Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?» Kendi içinizde ve dışınızda sizi küfürden imana çevirecek deliller varken Allah'ın birliğini nasıl inkar ediyorsunuz? Âyetteki soru, inkâr anlamınadır. İnkârcıların durumlarına ve yaptıklarına karşı duyulan bir hayret ifadesidir. Sanki burada Allah (c.c.) diyor ki: "Siz onların Allah'ı inkârlarına şaşırmıyor musunuz?"

Kâdî Beyzavî sorunun istihbar yani haber istemek için olduğunu belirtiyor. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: "Bana söyleyin bakalım, siz neye göre inkâra kalkışıyorsunuz?" **«Halbuki siz, ölüler idiniz.»** Siz, cansız cisimlerdiniz, sizde hayat diye bir şey yoktu. Bir çiğnem et bile değilken, şekil almışken ve almamışken, **«Sizi O diriltti.»** Ruhları yarattı ve bu ruhları size üfledi. Analarınızın rahimlerinde size can verdi, sonra da sizi dünyaya getirdi. Bunların hangisini inkâr edebilirsiniz? Bu, onların ölümden sonra dirilmeyi inkârları yüzünden bir tür susturucu bir cevaptır. Çünkü bu diriltme olayı, onlar ölülerken nasıl olmuştur. **«Sonra öldürecek...»** Ecelleriniz bitince sizi öldürecektir. Öldürme işinin Allah'ın kudretinin delillerinden sayılması açıktır. Bunun aynı zamanda Allah'ın nimetinden sayılması ise ikinci hayata bir vesile olduğu içindir. Çünkü gerçek ebedî ve en büyük nimet odur.[13]

«Sonra tekrar diriltecektir.» Kabirlerde sorguya çekilmeniz için. Kabirdeki kimse, kendisini defnedip dönenlerin ayak seslerini bile duyacaktır. Kendisine: "Rabbin kim? Peygamberin kim? Hangi dindensin?" soruları sorulacaktır. Âyetin bu bölümü, öldükten sonra dirilmeyi değil, kabirdeki dirilmeyi gösterir. Eğer kabirlerden kalkış anlamındaki dirilme sözkonusu olsaydı, o zaman, hesap ve ceza için fasılasız olarak hemen Allah'ın huzuruna dönüş zikredilirdi. Halbuki burada bu, sonra anlamına gelen "sümme" ile zikre-

13- İşte ancak böyle bir hayata gerçek ve mutlu bir hayat denebilir. Çünkü Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: *"Âhiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı"* (Ankebût: 64).

dilmiştir. Bu da o anlamdaki dirilmeye uygun düşmemekte, bununla kabirdeki dirilme kasdedilmektedir. Âyet, kabir azabının varlığına da delildir.

«Nihayet O'na döndürüleceksiniz.» Haşirden sonra, başkasına değil, yalnızca Allah'a döndürüleceksiniz. Allah, sizi işlediğiniz işlere göre, hayır işlemişseniz iyilikle ödüllendirecek, kötülük yapmışsanız cezalandıracaktır. Bu duruma düşeceğinizi bildiğiniz halde, küfrünüz gerçekten ne kadar şaşırtıcıdır? Bu âyet, öldükten sonra dirilmeye de işaret ediyor. Madem ki Allah kendilerini ilk defa diriltmeye kâdirdir, şüphesiz ikinci kez diriltmeye de güç yetirir. Çünkü ilk yaratılış, yeniden yaratılıştan daha kolay değildir.

29. «Yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yaratan O'dur.» Bu başka bir nimetin açıklanmasıdır. Yani bunları sizin için, dünyanız ve dininiz açısından, kendilerinden yararlanmanız için yarattı. Bu âyetle eşyada asıl olan şeyin mübahlık olduğu anlaşılıyor.

"Teysîr" de şu ifadeler yer alıyor: *"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur..."* âyetinde yer alan ve sizin için anlamına gelen *"leküm"* kelimesindeki "lâm" edatını, cahil tasavvufcular mutlak manada her şeyin mübah olduğu şeklinde yorumladılar ve şöyle dediler: Haram yok, yasak yok, emir yok. Çünkü bir kimsede marifet gerçekleşip mahabbet kökleşince, artık hizmete gerek kalmaz; ortada haram diye bir şey de kalmaz. Çünkü seven, sevgilisini yoracak şeyleri emretmez, onun istek ve arzularını menetmez. Bu sözler apaçık bir küfürdür. Allah hem yasak koyar, hem emir verir, hem mübah kılar ve hemde haram. Allah hem vadeder, hem korkutur, hem müjde verir, hem tehdit eder. Bu konudaki naslar ve deliller gayet açıktır, her şey ortadadır. Her kim bu âyeti mutlak mübahlık anlamında anlarsa, o kimse tamamen dinden çıkmış olur."[14]

«Sonra göğe yönelip» iradesi ve dilemesiyle (meşiet), **«onu yedi gök olarak düzenledi.»** Onları yarattı, düzen verdi ve güzelleştirdi. **«O her şeyi çok iyi bilendir.»** Sanki şöyle denilir gibidir: Allah, tüm eşyanın künhünü ve içeriğini en iyi bir şekilde bildiği için, tüm yarattıklarını en mükemmel şekilde yaratmıştır. En faydalı ve yararlı şekilde ortaya koymuştur.

14- Kendini bilmez tasavvuf erbabının her şeyi mutlak anlamda mübah saymaları konusundaki sözleri küfür ve sapıklıktır. İsmail Hakkı'nın da belirttiği gibi, insanlığın efendisi peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) ölünceye kadar ibadetle emrolunmuştur. Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!"* (Hicr: 99). Kendileri için marifetin son noktasına geldiklerini ileri sürenlerden teklif nasıl kalkar. Bu, gerçekten ahmaklığın ve cehaletin son noktasıdır.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ
إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ
فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ
قَالَ إِنِّيٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَآءَ كُلَّهَا
ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِي بِأَسْمَآءِ هَٰٓؤُلَآءِ إِن
كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ إِلَّا مَا
عَلَّمْتَنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ
أَنۢبِئْهُم بِأَسْمَآئِهِمْ ۖ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسْمَآئِهِمْ ۙ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ
إِنِّيٓ أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ
تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

30. Bir zamanlar Rabbin, meleklere: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar: "Biz seni överek tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökecek birisini mi halife kılacaksın?" dediler. Allah da onlara: "Sizin bilmediklerinizi ben bilirim" dedi.

31. Âdem' e bütün isimleri öğretti. Sonra, onları meleklere arzederek, şöyle dedi: "Eğer doğru söylüyorsanız, şunların isimlerini bana bildirin."

32. Melekler: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz herşeyi bilen ve hakîm olan sensin" dediler.

33. "Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat" dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: "Ben size, göklerin ve yerin gayblarını bilirim. Bundan da öte, açık ve gizli yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim?" dedi.

30. «Bir zamanlar Rabbin, meleklere ...» Buradaki *"bir zamanlar"* sözüyle emir, zaman hatırlamaya yöneltiliyor. Oysa asıl istenen, o vakit ya da zaman içinde meydana gelen olayın hatırlanmasıdır. Fakat yalnızca zamanın zikredilmesi, olayın o zaman içinde geçmiş olması dolayısıyladır. İnsan o zamanı, hatırlayınca, adeta onun içinde meydana gelen olayı da görmüş ve tanıklık etmiş gibi olur.

Melekler de, Allah ile insanlar arasında aracı olmalarından dolayı, bu isimle adlandırılmışlardır. Bunlar lâtif cisimlerdir ve diledikleri şekle girebilirler. **«'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım,' demişti...»** Gökte değil, yerde. Çünkü her türlü azgınlık ve taşkınlık yeryüzünde meydana geliyor. Halife, Hz. Âdem'dir. Cinlerden sonra geldiği için sonra gelen (halef) manasında halife denmiştir. Aynı zamanda Allah'ın yeryüzündeki halifesi manasınadır. Yani: "Ben, sizin yerinize yeryüzünde bir halife yaratmak istiyorum" demektir. Halife seçimindeki hikmet, üzerlerine halife atanmak istenen kesimin feyzi kabul etmede, emirleri vasıtasız almada kusurlu olmalarındandır. Bunun için Allah, peygamber olarak bir meleği göndermedi Çünkü yaratılışları farklı olduğundan dolayı insan direkt olarak bunlardan yararlanamaz. Diğer taraftan Rabbimizin: *"Meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* buyurmasında şu dört hikmet yer alıyor:

a- Bir işe girişmeden istişareyi öğretmek, gerçi Allah her bakımdan başkalarıyla istişâreden müstağnîdir. Ancak buradaki amaç, öğretmektir. Nitekim: "İnsanların en akıllısı, akıl sahiphleriyle müşâvereyi elden bırakmayandır." denilmiştir.

b- Yaratacağı varlığın yüceliğini ve değerini ifade için, tüm meleklere onun varlığını müjdeliyor ve henüz yaratılmadan önce, onu halifesi olarak tanıtıyor. Ona bu ünvanı lâyık görüyor.

c- *"Sizin bilmediklerinizi ben bilirim"* buyurmakla da, Hz. Âdem'i ya-

ratma hususundaki lütfunu ortaya koyuyor.

d- Hikmet genelde, içinde iyiliğin fazla olduğu şeyi gerektirir. Çünkü az bir kötülük için, çok hayrı terketmek gerçekten en büyük kötülüktür. Meselâ, kangren olmuş bir organın kesilmesi, tüm bedenin kurtarılması için yapılan küçük bir operasyondan ve önemsenmeyecek bir zarardan ibaret kalır. Fakat kangren olan organı kesmeyip olduğu gibi bırakmak, mikrobun tüm vücuda yayılarak ölmesine sebep olmaktır. Bu ise o kimseye en büyük kötülüktür.

«Onlar: 'Biz seni överek tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökecek birisini mi halife kılacaksın?' dediler.» Yani "Cinlerin bozgunculuk çıkardığı gibi, yeryüzünde bozgunculuk yapacak, yine cinlerin kan akıttıkları gibi, zulümle kan akıtacak bir insanı mı halife olarak yaratacaksın?" dediler. Burada, öldürülme yerine, kan dökme ifadesinin geçmesi; bunun öldürme yollarının en iğrenç ve kötü şekli olduğu içindir. Kaldı ki bizler, senin şanına yakışmayacak şeylerden seni tenzih ediyor, sana hamd ediyoruz. Bize verdiğin türlü nimetlerin şükrünü ve gereğini hamdederek yerine getiriyoruz.

Tesbih, Celal sıfatlarının ortaya çıkması, hamd ise, nimetlendirme sıfatlarının hatırlatılması içindir. Aynı zamanda seni takdis ederiz, sana lâyık olan yücelik ve izzetle seni vasfederiz, sana yaraşmayacak şeylerden seni uzak kılarız.

Teysîr'de : "Tesbih, Allah'a yaraşmayacak şeyleri, O'ndan uzak kılmak, takdis de, O'na yaraşacak şeyleri O'nun hakkında söylemektir," deniliyor.

«Allah da onlara : 'Sizin bilmediklerinizi ben bilirim', dedi.» Hz. Âdem'i halife seçmedeki hikmeti ve maslahatı, soyundan kimin itaatkâr ve kimin âsi olacağını herhalde ben bilirim. Böylece fazilet ve adalet ortaya çıkmış olur. Artık benim hükmüme ve takdirime karşı koymayın.

31. «Âdem'e bütün isimleri öğretti.» Yani tüm eşyanın isimlerini ona öğretti ve ona ilham etti. Böylece ilham ile öğretilen her şey isimleriyle birlikte Hz. Âdem'in kalbinde yer etti. Allah, Hz. Âdem'e tüm varlıkların isimlerini tüm dillerdeki adlarıyla birlikte öğretti. Meselâ yarattığı cinsi Hz. Âdem'e gösteriyor ve : "Bunun adı at", "şununkisi deve", "şunun da ismi şu" gibi tek tek öğretti. Bunların durumlarını, ne işe yaradıklarını, dünya ve âhiretle ilgili faydalarını ve buna bağlı şeyleri, meleklerin isimlerini, canlıların, cansızların, köy, kasaba ve şehirlerin adlarını, kuşların ve ağaçların adlarını, kısaca her

şeyin adını, ta çömlek ve çömlekçiğe varıncaya kadar her şeyin adlarını öğretti. **«Sonra onları»** Hz. Âdem'e adları bildirilen varlıkları **«meleklere arzederek»** sundu. *Arzetmek*, bir şeyi başkalarına açıp sunmak sûretiyle, arzeden kimsenin bunların durumlarını tanıtması, onların ne işe yaradıklarını bildirmesidir. Hadiste şöyle denilir: *"Allah bu şeyleri meleklere birer zerre misali sundu."* Öğretim ve sunmadaki hikmet, Hz. Âdem'in şeref ve üstünlüğü, ayrıca Yüce Allah'ın gayb ilmindeki sırların ve gizli ilimlerin, kullarından dilediklerinin diliyle ortaya çıkarılmasıdır. Bu ise merhameti her şeyi kuşatan Allah'ın bir rahmetidir. Ve **«şöyle dedi: 'Eğer doğru söylüyorsanız, şunların isimlerini bana bildirin.'»** Allah, melekleri susturmak ve acizliklerini ortaya koymak için onlara: "Eğer doğru söylüyorsanız ve siz bu işe benim halife olarak seçtiğimden daha lâyıksanız, o zaman şu varlıkların adlarını bana haber verin," buyurdu.

32. «Melekler» şöyle dediler... Cevap yerine geçen yeni bir cümle. Sanki burada melekler ne dediler? gibi bir soru var. **«'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz.»** Senin yüce zatına yaraşmayacak şeylerden seni tenzih ve takdis ederiz. Çünkü senin tüm fiillerin bir hikmet ve maslahata binaendir. Bu, tevbeden önce olan bir kelimedir. Hz. Mûsâ şöyle yakarıyordu: *"Seni, noksan sıfatlardan tenzih ederim. Sana tevbe ettim."* (A'raf: 143) Hz. Yunus da şöyle yakarıyordu: *"Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum."* (Enbiya: 87)

"Sübhân" ismi, mastar yerinde kullanılan bir kelimedir. Bu kelime sadece tamlama olarak kullanılır. **«Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur.»** Burada melekler, âcizliklerini itiraf ediyorlar. Meleklerin sorusu, bir itiraz değil, sadece bir açıklama isteğine dayanıyordu. Buna göre melekler: "Senin bize öğrettiklerinin dışında bizim bir bilgimiz yoktur. Kaldı ki, biz böyle bir şeye yetenekli olsaydık, kesinlikle bu bilgileri sen bize verirdin." **«Şüphesiz her şeyi bilen ve hakîm olan sensin,' dediler.»** Sen her şeyi bilirsin. Senin için gizli diye bir şey yoktur. Burada önce geçen *"Sizin bilmediklerinizi ben bilirim"*(Bakara: 30) âyetine de işaret vardır. Sen aynı zamanda, yarattığın her şeyi ince bir hikmete ve sebebe dayalı olarak yaratırsın.

Bu âyet, şu gerçekleri dile getiriyor: Kul hiçbir zaman eksikliklerinden gaflete düşmemeli, Allah'ın fazlını, ihsan ve ikramını unutmamalıdır. Bilmediği şeyler hakkında "bilmiyorum" demeyi kendisi için bir küçüklük kabul etmemeli, bildiği bir şeyi de gizlememelidir. Nitekim, "bilmiyorum demek, il-

min yarısıdır" derler.

Bir gün Kadı Ebû Yusuf'a bir şey sorulur. O: "Bilmiyorum" der. Kendisine: "Hem devlet bütçesinden maaş alır, geçimini sağlarsın, hem de bilmiyorum, dersin. Bu, olacak iş değil" denir. Ebû Yusuf: "Ben, devlet bütçesinden bilgim kadarını alıyorum. Eğer bilmediğim şeyler için bana maaş verilmeye kalkışılsaydı bütün dünya malı bile buna yetmezdi" cevabını verir.

Bir gün bir âlime, minberde bir soru yöneltildi, fakat o: "Bilmiyorum" dedi. Bunun üzerine kendisine: "Minber, câhillerin yeri ve makamı değildir" dediler. Bu zat da: "Ben ilmim kadar yükselebildim. Eğer bilmediğim kadar yükselebilseydim, kesinlikle göğe erişirdim" cevabını verdi.

33. Cenab-ı Allah: **«'Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat,' dedi.»** Hz. Âdem meleklere, isimlerini söylemekten âciz düştükleri varlıkların adlarını birer birer anlattı. Çünkü melekler böylesi bir dereceye erişmekten eksik olduklarını itiraf etmişlerdi. **«Âdem onların isimlerini onlara anlatınca...»** Rivayete göre Hz. Âdem, bir minbere çıkarılır, bildiği isimleri meleklere haber vermesi emredilir. Hz. Âdem meleklere, bu varlıkların isimlerini ve ne işe yaradıklarını bildirirken, tüm melekler de, önünde oturmuş onu dinliyorlardı. **«'Ben size, göklerin ve yerin gayblarını bilirim. Bundan da öte, açık ve gizli yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim?' dedi.»** Allah, meleklere, göklerde ve yerde ne varsa, bu konuda herhangi bir delil ve yola gerek duyulmaksızın, hepsini kesin bir şekilde bilirim, dedi. Âyette yer alan soru ise, takrîr için, yani muhatabı ikrara sevketmek içindir. Ayrıca sizin açıkca söylediklerinizi, yani: *"Yeryüzünde fesat çıkaracak bir insan mı halife kılıyorsun?"* sözünü kesinlikle bildiğim gibi, sizin, gizli bir şekilde: "Allah, bizden daha üstün bir varlık yaratmaz" şeklindeki sözünüzü de bilirim.

Burada, bir tariz yer alıyor. Çünkü meleklerin, durum açıklanıncaya kadar beklemeleri gerekirdi. Yine âyet, ilmin şerefini, üstünlüğünü ve hatta ibadetten daha üstün bir dereceye sahip olduğunu gösteriyor. Çünkü melekler, Hz. Âdem'den daha çok ibadet ettikleri halde, halifeliğe lâyık görülmediler. Aynı zamanda âyet, hilafette ilmin şart olduğunu, bu işte vazgeçilmez bir ilke özelliği taşıdığını, Hz. Âdem'in de, bu bilgisi sayesinde meleklerden üstün olduğunu gösteriyor. Şüphesiz bilen, daha üstündür. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer: 9) İlim, en değerli cevherdir. Fakat, mutlaka ibadetle birlikte götürülmesi gerekir. Çünkü

ilim ağaç, ibadet de meyve gibidir. Asıl olması bakımından üstünlük ağacındır, fakat onun meyvesinden de yararlanılır. Şöyle derler: "Ana-babanın yüzüne bakmak, Kâbe-i Muazzama'ya bakmak, Kur'an'ın yüzüne bakmak ve âlimin yüzüne bakmak ibadettir."

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِـَٔادَمَ
فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ ۖ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾
وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا
مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا ۖ وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ
ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا
كَانَا فِيهِ ۖ وَقُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِى
ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ
كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾

34. Meleklere: "Âdem'e secde edin" demiştik, hemen secde ettiler. Yalnız İblis diretti, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.

35. Dedik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette kalın, ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zulmedenlerden olursunuz."

36. Derken şeytan onları ordan kaydırdı ve içinde bulunduklarından çıkardı. Biz de: "Birbirinizin düşmanı olarak inin. Sizin, bir süre yeryüzünde yerleşip yaşamanız lâzımdır" dedik.

37. Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı. O da bunun üzerine onun tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeyi çok kabul edendir, çok acıyandır.

34. «Meleklere: 'Âdem'e secde edin' demiştik, hemen secde ettiler.» Ey Muhammed! Bizim meleklere hitabettiğimiz zamanı bir hatırla. Bilindiği gibi meleklerden Âdem'e secde etmeleri istenmişti ve meleklerin hepsi de secde etmişlerdi. Nitekim Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler."* (Hicr: 30; Sâd: 73)

Aslında secde, herhangi bir baskı altında kalmaksızın iç rahatlığıyla alçakgönüllülük göstermektir. Şeriat dilinde secde, ibadet amacıyla alnı yere koymaktır. Burada emredilen secde, ya şer'î anlamına göredir ki, bu durumda yapılan secde, gerçekte Allah'a yapılmış oluyor. Hz. Âdem'in orada olmasıysa meleklerin secde yapabilmeleri için kıble görevini yapmıştır. Bu da Hz. Âdem'in değerce üstünlüğünün kanıtıdır. Ya da bu, sözlük anlamıyla değerlendirilmiştir. Buna göre, tıpkı Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, ona saygı ifadesiyle eğilip secde etmeleri anlamında bir durum gösterir ki, melekler de Hz. Âdem'e karşı sırf alçakgönüllülük maksadıyla, saygı ve tazim için secde etmişlerdir.

Saygı ifadesiyle secde, bu anlamda eski ümmetlerde câizdi. Daha sonra bu anlamdaki secde; Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in, Hz. Selman'ın kendisine secde etmek istemesi üzerine kendisine söylediği şu sözlerle yürürlükten kaldırılmıştır: *"Hiçbir yaratığın Allah'tan başkasına secde etmesi doğru değildir. Eğer bir kimsenin birbaşka kimseye secde etmesini emretseydim, kadının kocasına secde etmesini emrederdim."*(15)

Bu ümmetin saygı ve tazimi, "selâm"dır. Ancak selâm verilirken yerlere eğilmek hoş karşılanmamıştır. Çünkü bu, yahudilerin yaptıklarına benzemektedir.

Melekler, Hz. Âdem'e secde emrini alır almaz, hemen secde ettiler. Çünkü hepsi de nurdan yaratılmışlardır. Nur, yaratılışı gereği itaat etmeye ve boyun eğmeye müsaittir. Ancak melekler secde ettikleri halde **«Yalnız İblis**

15- Bkz. Tirmizî, Ebû Davud. Ancak buradaki hadis, adı geçen iki kaynakta şöyle rivayet olunmuştur: *"Eğer bir kimseye, birisine secde etmesini emretseydim, bir kadına kocasına secde etmesini emrederdim."*

diretti, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.» Şeytan denen İblis, secde etmedi. Çünkü İblis ateşten yaratılmıştı. Ateş, özelliği bakımından hep kendini üstün görür, büyüklük peşinden koşar.

Âlimler, âyetteki istisna hakkında iki görüş ileri sürmüşlerdir:

a) Âyette yer alan istisna "Muttasıl"dır. Buna göre İblis de bir melekti. Çünkü secde emri meleklerle birlikte ona da yapılmıştır.

b) Âyette yer alan istisna "Münkatı" anlamında bir istisnadır. Çünkü İblis, meleklerden değildi. Cinlerdendi. Bu konuda elde kesin nass bulunmaktadır.[16] Allah, şöyle buyuruyor: "*İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı.*" (Kehf: 50)[17]

"*İblis diretti, büyüklendi, kâfirlerden oldu.*" İblis, emrolunduğu secde görevini yapmaktan kaçındı. Bunu kendi isteğiyle seçti. Çünkü büyüklendi ve büyüklüğünü, kibrini de gösterdi. Rabbine ibadet için bir harekete geçmedi. Kibri buna engel oldu. *Tekebbür*, kişinin kendisini bir başkasından üstün görmesidir. *İstikbar* ise, kendisini bâtıl ile süslemek sûretiyle, aslında kendisinde olmayan bir şeyle üstünlük taslamaktır.

Yine söylendiğine göre, melekler secde ettikleri sırada, İblis secde etmekten kaçındı ve Hz. Âdem'e sırtını çevirip, secdede olan meleklere doğru yöneldi. İblis bu yaptığından da bir pişmanlık duymadı. Aynı zamanda tâbi olmaya da çalışmadı. Melekler, şeytanın bu halini gördüklerinde, hemen ikinci kez secdeye vardılar. Bu şekilde iki secde yapmış olan melekler, birini Hz. Âdem, ikincisini de Allah için yaptılar. İblis de meleklerin bu halini görüyordu. İşte bunun üzerine Allah, hemen İblis'in sıfatını ve durumunu anında değiştiriverdi. İblis bu haliyle çirkinin de en çirkini oluverdi. Çünkü İblis kâfirlerdendi. Allah'ın ezelî ilminde böyleydi. Başka bir ifadeyle İblis, Allah'ın kendisine, Âdem'e secde etme emrini uygun bulmadı, iyi karşılamadı ve bunun sonucu olarak da kâfirlerden oldu. Çünkü şeytan kendi inancına göre, Hz. Âdem'den üstün olduğunu ileri sürüyordu. Dolayısıyla üstün olan bir

16- *Muttasıl istisna:* Aynı varlık cinsinden olan bir istisnadır. Mesela, Ahmet dışında herkes geldi gibi.
Münkati istisna: Aynı cinsten olmayan bir istisnadır. Meselâ, At dışında insanlar geldi gibi. (Çeviren).

17- Doğrusu da budur. Çünkü İblis hiçbir zaman meleklerden olmadı. O, cinlerdendi. Hasan Basrî de: "İblis, göz açıp kapayacak bir süre kadar bile meleklerden olmadı. Çünkü İblis'in nesli var, oysa meleklerin yoktur. İblis ateşten, meleklerse nurdandır" der. Bkz. *Safvetü't-Tefasîr*, 1/52.

varlığın kendisinden bir alt derecede bulunan bir varlığa secde etmesini kendince güzel bulmadı.

Âyetten çıkarabileceğimiz bazı dersler:

a- Kibirlenmek kötü birşeydir. Çünkü kibir, sahibini küfre götürür.

b- Allah'ın emrine uymaya, sırrını araştırmayı terketmeye teşvik edilmektedir.

c- Asıl nazar-ı dikkate alınması gerekenin son nefesteki durum olduğu, belirtilmektedir. Madem ki değerlendirme, insanın son anda nasıl gittiği olacaktır, insan Allah'a itaat konusunda koşturmalıdır. Çünkü herkes, kendisi adına kolaylaştırılmış olan şey için yaratılmıştır. Özellikle, sonunda ömrün nasıl bir sonla kapandığı önemlidir. Bu bakımdan insan, defterinin sâlih amelle kapanması için gayret göstermelidir.

Rabiatu'l-Adeviyye şöyle diyor: "Sen, sayılı günler içinde yaşayacaksın. Eğer bir gün ömrün eksilirse, senin bir kısmının gittiğini bilmelisin. Madem ki sana ait bir kısmın gitti, senin tüm hayatının bir anda kaybolması da yakındır. O halde güzel amellerde bulun ve olan bitenden ibret al. Sakın param pulum gitti, malım ve mevkim düştü demeyesin. Bütün bunların aksine sen, bu günüm eksildi, ben bugün ne yaptım, demelisin. Doğrusu bugün ömür sona erebilir."

Bir âbid ölüm döşeğindeyken şöyle konuşmuştur: "Üzüntüm hüzünler yurdu olan bu dünya için değil, ibadetsiz uyuyarak geçirdiğim geceye, oruçsuz geçirdiğim güne, Allah'ı anmaktan gafil kaldığım ânadır."

Alâ b. Ziyad da şöyle söylemiştir: "Dünya hergün şöyle seslenir: Ey insanlar! Ben yeni bir günüm, ben yapacağınız amellere tanığım. Eğer güneşim batarsa, bundan böyle ben tâ kıyamete kadar size bir daha dönmeyeceğim."

Hasan Basrî meclisine gelenlere: "Ey gün görmüş kimseler! Ekinler olgunlaşınca ne yapılır?" diye sorar. Onlar da: "Hasat edilir ve biçilir" derler. Bu konuda bir şâir şöyle der:

Ölümden önce sen, kendin için bir hazırlık yap.
Çünkü yaşlılık ölüme hazırlıktır.
Göç oldukça zordur, o halde çaba göster,
Asıl durak yerinde durup dinlenmek için.

Yine Hasan Basrî şunları dile getiriyor: "Âdemoğlu! Bir yıla ait sıkıntıyı getirip bir güne sığdırmaya kalkışma. Çünkü o günün sana getireceği şeyler, sıkıntı olarak zaten sana yeter. Eğer sen o yıl yaşarsan zaten Allah senin rızkını verir. Şayet yaşayamayacaksan, bu takdirde kendine ait olmayan bir şeylerle uğraşır olacaksın."

35. «Dedik ki: 'Ey Âdem, sen ve eşin cennette kalın.» Kurtubî şu görüşü ileri sürüyor: Hiç kuşkusuz, İblis kâfir olunca, Allah onu cennetten çıkarıp oradan uzaklaştırdı. İblisin cenneten çıkarılmasından sonra: "Ey Âdem kal..." buyurdu. Yani burada ikâmete devam et ve burasını kendine yurt edin. Böylece eşinle burada cennette kalın. Kadına, hem "zevc", hem de "zevce" denir. Fakat "zevc" daha fasihtir.

Müfessirler buradaki "cennet"in "sevap yurdu" olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Ancak Mûtezile'den bazıları buna karşı çıkarak şöyle derler: "Cennet'ten amaç, Filistin topraklarında bir çiftliktir. Allahü Teâlâ onu Âdem'i imtihan etmek için yaratmıştır. Yüce Allah'ın: *"Bir şehre inin"* (Bakara: 61) buyruğunda olduğu gibi, inmek, anlamında olan "hubût" kelimesini bir başka yere gitmek anlamındaki "intikal" kelimesiyle te'vil etmişlerdir. Bu kelimenin istiare yoluyla "intikal" anlamına geldiği konusu da düşünülmelidir. Çünkü "hubût" kelimesi, asıl manasında kullanılması mümkün olmadığı zaman istiare yoluyla intikal manasına kullanılabilir. Oysa burada durum böyle değildir.

Bu arada Hz. Havva'nın, Hz. Âdem'in cennete girmesinden önce mi, yoksa girdikten sonra mı yaratıldığı konusunda da görüş ayrılıkları vardır. Abdullah b. Mes'ud'dan gelen şu rivayet, Hz. Havva'nın, Hz. Âdem cennete girdikten sonra yaratıldığını gösterir: "Allah, cenneti yaratarak Hz. Âdem'i oraya yerleştirdiğinde, Âdem tek başına kaldı. Arkasından da ona uyku verdi. sonra sol eğe kemiklerinden birini aldı ve bundan Hz. Havva'yı yarattı. Hz. Âdem uyandığında, Havva'yı başucunda oturur buldu. Hemen ona: "Sen kimsin?" diye sordu. O da: "Ben bir kadınım" dedi. "Niçin yaratıldın?" diye sordu. Havva: "Senin benimle ve benim de seninle huzur bulmamız için" cevabını verdi. Melekler: "Ey Âdem! Onun adı nedir?" diye sordular. Hz. Âdem: "Havva" dedi. Melekler: "Niçin?" diye sordular. Hz. Âdem: "Çünkü o, bir canlıdan yaratıldı" cevabını verdi. Şüphesiz Allah, annesiz olarak Hz. Havva'yı yaratmıştır. Çünkü yalnızca baba olan Hz. Âdem'den var etmiştir. Babası olmadan yalnızca anneden yarattığı kişi de Hz. İsa'dır. Bu ikisinin dışında kalanlar, bir anne ve bir babadan meydana gelmişlerdir ki, bunlar da Hz.

Âdem'in çocuklarıdır. Ancak Hz. Âdem'in kendisi, annesiz ve babasız olarak yaratılmıştır."

Akılları şaşırtacak şekilde yaratmış olduğu varlıklarla ilahî sanatının hayret uyandıran sırlarını ortaya koyan Allah'ım! Sen ne yüce ve ne büyüksün, seni takdis ve tenzih ederek tesbih ederim.

«Ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin.» Cennet meyvelerinden, istediğiniz yerden, neresinden ve hangi bölgesinden isterseniz, hiçbir kısıntıya gitmeksizin, bol bol yiyin. Burada, emre muhatap olma noktasından, Hz. Âdem'le Hz. Havva'ya eşit olarak seslenilmiştir. Ancak yasaklanan yiyecekten yeme işinde Hz. Havva, Hz. Âdem'e örneklik etmiş, bir bakıma yol göstermiştir. Ancak cennette kalmaları ve orada yerleşmeleri hususunda Hz. Havva, Hz. Âdem'e tâbidir. **«Ama şu ağaca yaklaşmayın.»** Orada bulunan ağaçlar içinden, sadece şu ağaçtan yemeyin. Âyette, "ağaçtan yemeyin" yerine *"ağaca yaklaşmayın"* denilmesi, bunun kesin haramlığını bildirmek ve bundan kaçınmanın farz olduğunu anlatmak içindir. **«Yoksa zulmedenlerden olursunuz.'»** Şu ağaçtan değil yemek, ona yaklaşmanız halinde bile, ikiniz de zulmedenlerden olursunuz.

Kurtubî: *"Yaklaşmayın"* ifadesiyle ilgili olarak burada: "Hataya düşebilecekleri, bunun sonucunda da cennetten çıkarılacaklarına ve Âdem ile Havva'nın cennette kalmaları devamlı olmayacağına işaret vardır. Çünkü cennette sürekli kalabilecek olanlar için böyle bir külfet getirilmez, kendilerine emredilip nehyedilmezdi. Bunun delili de: *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (Bakara: 30) âyetidir. Bu âyet Hz. Âdem'in cennetten çıkarılacağını göstermektedir" der.

36. «Derken şeytan onları ordan kaydırdı.» Şeytan, her ikisini de cennetten uzaklaştırmaya ve ayaklarını buradan kaydırmaya sebep oldu. Kaydırma (Zelle), hata demektir. Bu da, kasıtsız olarak, doğrudan ayrılmaktır. Burada şeytan, her ikisini de vesvese, hile ve davet yoluyla oradan çıkarmaya sebep oldu. Eğer "İblis" kâfirdi, kafirlerse cennete giremezler; o halde İblis cennete nasıl girdi? denecek olursa, buna şöyle cevap veririz. İblis meleklerin cennete saygıyla girip çıktıkları gibi bir girişten men edilmiştir, yoksa vesvese vermek ve tuzak kurmak için girmekten engellenmemiştir. **«Ve içinde bulunduklarından çıkardı.»** içinde bulundukları nimet, ikram ve güzelliklerden çıkarıp uzaklaştırdı. Aslında İblis, Hz. Âdem'i cennetten çıkarmayı amaçlamıyordu. Onun amacı, Hz. Âdem'i eriştiği mertebeden düşürmekti. Kendisi-

nin uzaklaştırıldığı gibi, onu da huzurdan uzaklaştırmak istiyordu. Ancak amacına erişemedi. « **Biz de: 'Birbirinizin düşmanı olarak inin.»** Bu âyetteki *"inin"* hitabı, Hz. Âdem ile Havva'yadır. Ancak kelimenin tekil olarak değil de, çoğul zamiriyle gelmesi, Hz. Âdem ve Havva'nın insan cinsini temsil etmeleri sebebiyledir. Bu durumlarıyla o ikisi, tüm insan cinsini temsil etmektedirler. Bir başka yoruma göre de *"inin"* hitabı, Hz. Âdem, Hz. Havva ve İblis'e yapılmıştır. Bu ise, şeytanın oraya vesvese için girmesinden sonra meydana gelmiştir. Öte taraftan yine âyetteki *"inin"* kelimesi, Hz. Âdem'le Havva'nın "Huld" adlı cennette olduklarını gösterir. Çünkü kendilerine aşağıya inme emrinin verilmesi, ikisinin de yüksekten aşağıya inmesi demek oluyor ki, bu, adı geçen cennette olduklarının bir delili sayılmaktadır.

Kurtubî de: "Âdem'in indirilmesinde ve her ikisinin yeryüzünde iskân edilmesinde doğru olan görüş, ezelî hikmetin gereğinin bu konuda ortaya çıkmasıdır ki, bu, Hz. Âdem'in soyunun yeryüzüne dağılmasına yönelik bir hikmetti. Çünkü Allah onları imtihan edecek, onlara sorumluluk yükleyecektir. Buna göre de âhirette sevaplarını veya cezalarını takdir buyuracaktır. Çünkü cennet ve cehennemin her ikisi de, insanın orada sorumluluk yüklenecekleri yerler değildir. İşte yasaklanan ağaçtan yenmesi, her ikisinin cennetten indirilmelerinin sebebini oluşturdu ki, asıl hikmet de buydu. Böylece Hz. Âdem, yeryüzünde Allah'ın hükümlerini, O'nun adına icra eden halifesi olacaktı. Çünkü dilediğini yapan yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* (Bakara: 30) Gerçekten bu, büyük bir menkıbe, şerefli, faziletli ve değerli bir durumdur" der.

Hz. Âdem'in cennetten inmesi, aslında kendisine verilen bir şeref ve iftihar içindi. Bu, aynı zamanda doğru yolda olacakla sapıklık içinde bulunanları ayırdetmeye yönelikti. Çünkü bu, ilâhi hilâfetin gereklerindendir.

Âyette geçen ve düşman anlamına gelen *"adüv"* kelimesi, tek düşman anlamına geldiği gibi "düşmanlar" anlamına da gelebilen bir kelimedir. Bu bakımdan bu kelimenin çoğulu olan *"a'da"* kullanılmamıştır. İblis denen şeytan, Hz. Âdem ve Havva'nın düşmanıdır, bu ikisi de İblisin düşmanıdırlar. Yılan Âdemoğlunun düşmanıdır, onlar da yılanın düşmanıdırlar. Yılan onları sokup zehirler, onlar da yılanı öldürürler. İblis onları fitne yoluyla saptırmak ister, onlar da İblise lânet okurlar. Ayrıca Hz. Âdem ile Havva'nın soyu arasında da, dünyada birbirlerini çekememe, din ayrılığı gibi şeyler yüzünden de düşmanlık olacaktır. İnsanın İblisle düşmanlığı, dine bağlı bir düşmanlıktır. Din var olduğu sürece, İblisle insan arasındaki bu düşmanlık sürüp gidecek-

tir. İnsan ile yılan arasındaki düşmanlıksa, doğal olan bir düşmanlıktır. Bu durum da yaratılış gereği olarak sürüp gidecektir.

«Sizin, bir süre yeryüzünde yerleşip yaşamanız lâzımdır' dedik.» Yeryüzünde kalabileceğiniz bir yer ve imkân sağladık, orayı bir karargâh kıldık. Öte taraftan insan için üç türlü barınak, karargâh vardır:

a) Ana rahmi. Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Sonra (sizin için gerek baba sulbünde, gerek dünyada) bir kalış yeri, bir de (gerek ana rahminde, gerekse kabirde bir) emanet yeri vardır."* (En'an: 98) Çocuk ana rahminde barınak, karargâh buldu.

b) Dünya. *"Sizin bir süre yeryüzünde yerleşip yaşamanız lâzımdır."* Tefsirini yaptığımız bu âyet buna işaret etmektedir.

c) Âhiret. Burada da yerleşme iki yerde olmaktadır. Ya cennette yerleşilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O gün cennetliklerin kalacakları yer daha huzurlu ve dinlenecekleri yer daha güzeldir."* (Furkan: 24) Ya da cehennemde yerleşilir: *"Orası cidden ne kötü bir karargah, ne kötü bir ikâmet yeridir."* (Furkan: 66)

Belli bir süreye kadar yaşamaktan maksat, ömürlerimizin sona ermesine dek, yaşantıdan ve dünyadan yararlanmak, ecel bitimine kadar hayat sürmektir. Ayrıca âyette yer alan *"bir süre"*, ölüm olarak yorumlandığı gibi, kıyamete dek diye de yorumlanmıştır. Yine bazı âlimler: *"bir süre"* ifadesinde Hz. Âdem için bir yarar olduğunu bunun da Hz. Âdem'in dünyada ebedî kalmayacağını ve yeniden cennete gireceğini çünkü kendisine tekrar oraya döndürülmesinin vadedildiğini; Hz. Âdem'den başkaları için de yarar olduğunu, bunun da dirildikten sonra hesaba çekileceklerine işaret ettiğini belirtirler.

37. «Âdem, Rabb'inden birtakım kelimeler aldı.» Almak anlamındaki *"Telakkî"* sözcüğü, gelen kelimeleri kabul ederek almak ve bu kelimeleri bilince de gereğini yerine getirmek için bunlarla amel etmektir. Peki Hz. Âdem'in aldığı bu kelimeler nelerdir? Bu kelimeler Rabbimizin şu âyetinde zikredilmektedir. Rabb'imiz şöyle buyuruyor: *"Ey Rabbimiz, biz kendimize yazık ettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak biz ziyana uğrayanlardan oluruz."* (A'raf: 23) İşte Allah bu kelimeleri Hz. Âdem'e ilham etti. **«O da bunun üzerine onun tevbesini kabul etti.»** Allah, Hz. Âdem'e rahmetiyle ve tevbesini kabulle yöneldi. Tevbe, aslında dönmek anlamınadır. Eğer bu, kul için sözkonusu olursa, günahlardan itaate dönüş anlamınadır.

Eğer bu, yüce Allah için sözkonusu olursa, bu takdirde, cezadan mağfirete dönüş anlamı çıkar. Âyette sadece Hz. Âdem'in anılmasıyla yetinilmiştir. Çünkü hüküm bakımından Havva, Hz. Âdem'e tabidir. «**Şüphesiz O, tevbeyi çok kabul edendir.**» Kullarını çok bağışlayan ve affedendir. «**Çok acıyandır.**» Rahmeti çok fazladır. Âyette bu iki niteliğin bir arada bulunması, yaptıklarından tevbe ederek doğruya dönen kimsenin affedilip bağışlanılması yanında ona ihsan ve iyilikte bulunma vaadinin açık bir şekilde gösterilmesi içindir.

Tevbe, tıpkı sabun gibidir. Nasıl ki sabun insanı tüm kir ve pastan arındırırsa, tevbe de insanın gizli kirlerini siler götürür. Eğer kul, kötülüklerden döner, amelini düzeltirse, Allah da, onun durumunu düzeltir. Bu kuluna, daha önce kaçırmış olduğu nimetleri tekrar verir.

قُلْنَا
اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَ
كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

38. "Hepiniz oradan inin. Benden size bir hidayet geldiğinde, kim hidayetime tâbi olursa, artık onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" dedik.

39. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar ise ateş ehlidirler. Onlar, orada ebedî kalacaklardır.

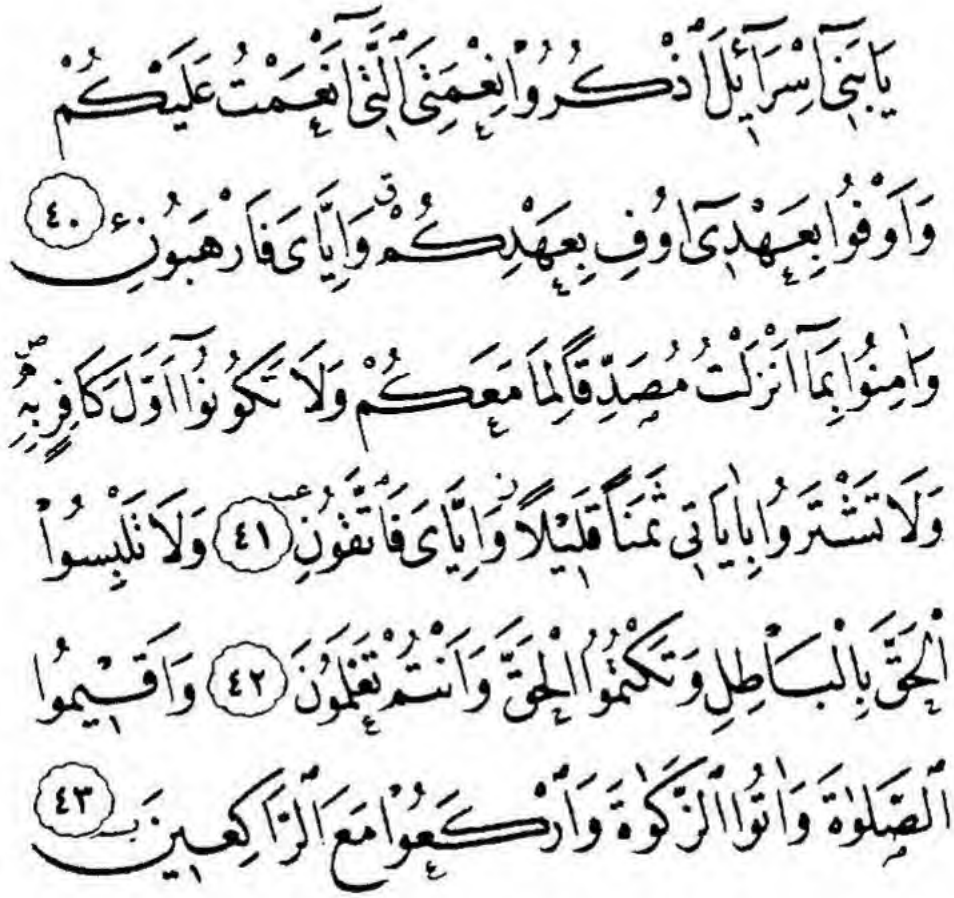
38. «**'Hepiniz oradan inin.**» Âdem, Havva ve İblis, hepiniz cennetten inin. *"İnme"* konusundaki emrin tekrarı, bu emrin kesinliğini bildirmek ve Hz. Âdem'in, yüce Allah tarafından buradan inmeden belki bağışlanırım tarzındaki muhtemel bir beklentisinin yersiz olduğunu belirtmek içindir. Ancak

burada iki *"inin"* emri arasına, 37. âyet bir parantez cümlesi olarak girmiştir. Bu âyette Hz. Âdem'in Allah'tan aldığı kelimeler ve tevbesinin kabulü yer alıyordu. Burada ise *"inin"* emrinin tekrarı, anlam olarak birinci âyeti bu ikincisine bağlamak içindir. Bu kulların ibadetle, sevap ve ceza ile imtihan edilmesi konusudur.

«Benden size bir hidayet geldiğinde, kim hidayetime tâbi olursa...» Size doğru yola ulaştırıcı ve gerçekleri açıklayıcı olarak göndereceğim bir peygamber ve indireceğim bir kitap gelir de, kim benim şeriatıma uyar ve henüz şeriattan önce kendi üzerlerinde ve dışlarında var olan delillere tâbi olur ve gerçeği bulursa, **«artık onlara hiçbir korku yoktur.»** Dünya ve âhirette başlarına gelebilecek kötü şeylerden korku yoktur **«ve onlar üzülmeyeceklerdir,' dedik.»** İstedikleri bir şeyi ellerinden kaçtı diye de üzülmeyeceklerdir. Çünkü insan, olabilecek tehlikeden korkar, olmuş şeylere de üzülür. İşte emre uyulması halinde bu gibi şeyleri gerektiren durumlar olmayacaktır. Âyette yer alan *"... size bir ... geldiğinde"* ifadesiyle Hz. Âdem'e seslenilmekte; ancak onun şahsında Hz. Âdem'in soyu kasdolunmaktadır.

39. «İnkâr edenler...» Âyette yer alan ilgi zamirinin çoğul olarak gelmesi, kâfirlerin ve inkârcıların çokluğunu göstermek içindir. Yani, kendilerine gönderdiğimiz elçilerimizi inkâr edenler **«ve»** kendilerine indirdiğimiz **«âyetlerimizi yalanlayanlar ise ateş ehlidirler.»** Onlar, hiç ayrılmayacak şekilde cehennem ateşinde kalıcıdırlar. Cehennemliklere ateş ehli denmesi, orada sürekli kalacaklarından ve oradan ayrılmayacaklarından dolayıdır. Sanki bu kimseler cehennem ateşine sahip çıkmışlar ve oranın halkı olmuşlardır. **«Onlar, orada ebedî kalacaklardır.»** Cehennem ateşinde sürekli olarak kalacakladır.

Bu iki âyette yer alan *"oradan inin"* ifadesine göre, cennetin yüksekçe bir yerde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hidayete ve şeriata uyanların sonlarından emin olacakları bildirilmiş olmaktadır. Mü'min, itaatla isyan arasında muhayyerdir. Dilerse Allah'a itaat eder, bunun sonucunda sevap kazanarak nimetlere kavuşur; dilerse isyan eder, sonuçta cehennem azabıyla cezalandırılır.

40. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın, ahdimi yerine getirin ki, ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.

41. Yanınızdakini tasdik edici olarak indirdiğime iman edin, ona inanmayanların ilki siz olmayın; benim âyetlerimi az bir paha ile satmayın ve ancak benden korkun.

42. Hakkı, bâtıla karıştırmayın ve bilip dururken hakkı gizlemeyin.

43. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte rükû edin.

40. «Ey İsrailoğulları!» İsrail, Hz. Yakub'un adıdır. Anlamı da Allah'ın kulu demektir. Ey Yakuboğulları! Bu sesleniş, Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilere yapılmaktadır. **«Size verdiğim nimeti hatırlayın.»** Benim size verdiğim nimetlerimi hem unutmayın ve hem onları hatırlayıp konuşun, dilinizle bunların şükrünü eda edin. Çünkü yahudiler nimetin şükrünü eda etme-

mekle kalmamışlar, tüm nimetleri unutmuşlar ve hatırlamak bile istememişlerdir. Bu uyarı bunun için yapılmaktadır.

Bu âyette yüce Allah, İsrailoğullarının durumlarını nimetleri hatırlamamakla irtibatlandırdı. Oysa Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin durumu böyle bir şeyle bağlantılı kılınmamış, Rabbimiz Hz. Muhammed'in ümmetinin kendisiyle bağlantı kurmalarını istemiştir. Onları kendisini hatırlamaya ve anmaya çağırmıştır. Bunun için de: *"Öyleyse siz beni anın ki, ben de sizi anayım"* (Bakara: 152) buyurmuştur. Birinci durumda ümmetlerin dikkatleri nimetlere çekilmek suretiyle asıl nimeti vereni bulmaları istenirken, bu ikinci durumda Hz. Muhammed'in ümmetinin dikkati nimeti veren zata yöneltilerek, böylece nimetleri hatırlamaları sağlanıyor.

«Ahdimi yerine getirin ki.» Tüm emirlerimi, iman ve taatla ilgili buyruklarımı tamamlayın, tavsiyelerime uyun ve nehyettiklerimi de terkedin. Bunun içerisine Allah'ın, Tevrat'ta, Hz. Muhammed'e tâbi olmaları konusunda kendilerinden aldığı ahit, yani antlaşma da bulunmaktadır. Ahd, bir şeyi koruyup saklamak ve onu her an gözetmektir. Bundan maksat, kendilerinden alınan söz ve onlara yapılan tavsiyedir. **«Ben de size verdiğim sözü yerine getireyim.»** Size güzel mükâfat vererek, yaptıklarınızı kabul ederek, sizi cennete koyayım. **«Yalnız benden korkun.»** Yapıp yapmayacağınız şeylerle tamamen bana uyun ve benden korkun. Özellikle de ahdi bozma konusunda kesinlikle benden korkun. Bu âyetteki *"rehbet"* kelimesinin anlamı, sakınmak sûretiyle korkmak demektir. Âyet ayrıca şükretmenin ve verilen sözü yerine getirmenin (ahde vefa) vacip olduğunu gösteriyor. Mü'minin yalnızca Allah'tan korkması gerektiğini belirtiyor.

41. «Yanınızdakini tasdik edici olarak indirdiğime iman edin.» Ey İsrailoğulları, Muhammed'e indirdiğim ve elinizdeki Tevrat'ın aslını doğrulayan Kur'an'a iman edin. Çünkü bu Kur'an, Tevrat'ta da anlatıldığı gibi nazil olmaktadır. **«Ona inanmayanların ilki siz olmayın.»** Kur'an'ı inkâr edenlerin başında siz yer almayın. Çünkü sonrakilerin günahı da bu konuda ilk çığırı açanlara yükletilecektir. Kur'an'ı inkâr etmeye koşmayınız. Sizin asıl göreviniz, ona ilk inananların arasında ve hatta başında yer almanızdır. Çünkü siz bunun durumunu ve gerçek olduğunu elinizdeki ilahî kitaplardan alıp öğrendiniz.

«Benim âyetlerimi az bir paha ile satmayın» Bu âyetlerimi dünya çıkarlarınız için kullanmayın. Sırf dünyada nefsinizi tatmin uğrunda değerlendirmeyin. Çünkü bu, âhirette alacağınız şeyleri kaçırmanız karşısında rezil bir durumdur.

Anlatıldığına göre sonradan yahudiler, kendileri için Tevrat'ın hükümlerinin değiştirilmesi ve zor olanlarının kolaylaştırılması için kendi din bilginlerine ekinlerinden, meyvelerinden pay ayırırlar, onlara hediyeler sunarlar ve rüşvet verirlerdi. Nitekim Ka'b b. Eşref böyle yaparmış. Bu yahudî, kendi din bilginlerine: "Sizin Muhammed hakkındaki görüşünüz nedir?" diye sorar, "peygamberdir" cevabını alınca, onlara: "Eğer, bu söylediğinizin dışında onunla ilgili bir şeyler uydurursanız, benden size ödüller var" der, yahudi bilginleri de: "Bize bir süre ver, düşünelim, Tevrat'ı gözden geçirelim" diye süre isterler. Sonra hemen gidip, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Tevrat'ta yer alan niteliklerini, sıradan insanların nitelikleriyle değiştirirler ve Ka'b b. Eşref'e gelip, yaptıkları işi anlatırlar. O da, kendilerine ayrı ayrı birer ölçek arpa verir. İşte bu âyette, Allah'ın "az olarak" belirttiği şey budur. **«Ve ancak benden korkun.»** İman ederek, Hakk'a tâbi olarak ve dünyanın varlığından sırt çevirerek sadece benden korkun.

42. «Hakkı bâtılla karıştırmayın.» Allah tarafından indirilen gerçeği, kendi ellerinizle uydurup icat ettiğiniz ve yazdığınız şeylerle karıştırmayın. İşi, içinden çıkılamaz duruma getirmeyin, ya da içine bâtılı karıştırmak suretiyle, aralarına bir şeyler yazıp sokuşturmakla durumu zorlaştırmayın. **«Ve bilip dururken hakkı gizlemeyin.»** Birinci ifadede yer alan yasaklama, değiştirme ve bozmakla ilgili bir yasaklamaydı. Burada ise, hakkı gizleme konusunda bir yasaklama yer almaktadır. Çünkü yahudi bilginleri, Tevrat'ta Hz. Muhammed'e ait herhangi bir nitelik ve onu tanıtan bir hüküm bulamadıklarını söylüyorlardı. Bu bakımdan değiştirme ile, gizleme aynı şeyler değiller. Kaldı ki onlar, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu da bilmektedirler. Bu, onların gerçekten ne kadar kötü olduklarını bildiren bir ifadedir. Çünkü bir kimse cahilse ve bilmiyorsa mazur sayılabilir, oysa bunlar öyle değiller.

Bu âyet her ne kadar İsrailoğullarıyla ilgili olarak özel anlamda bir uyarıda bulunmakla birlikte, tıpkı onlar gibi davrananlar da aynı şekilde âyetin bu hükmü içinde yer alırlar. Bir kimse bir hakkı değiştirmek ve geçersiz kılmak için rüşvet alır, ya da görevi olan bir öğretim işini yapmaktan kaçınır, ücret verilmeden ona yanaşmak istemezse, bunlar da bu âyetin hükmü içinde yer alırlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyururlar:*"Kim, kendisiyle Allah'ın rızâsının kazanılacağı bir ilim öğrenir ve öğrenmekten amacı da sırf dünyalık bir şeyler elde etmek için olursa, bu kimse kıyamet*

gününde cennet kokusunu duymaz."[18]

Anlatıldığına göre Süleyman b. Abdulmelik, Ka'be'yi ziyaret etmek üzere çıktığı yolculukta Medine'ye de uğrar. Orada birkaç gün kalır. Bu arada: "Aranızda Medine'de yaşayıp da Hz. Peygamber'in ashabıyla görüşen bir kimse var mı?" diye sorar. Halk, Ebû Hâzım'ın adını söylerler. Hemen ona birini gönderip yanına çağırtır. Ebû Hâzım, gelip huzura girdiğinde, Mü'minlerin Emiri Süleyman b.Abdulmelik kendisine:

- Ey Ebû Hâzım! Nedir bu ayrılık ve uzaklaşış? der. Ebû Hâzım:

- Ey mü'minlerin Emirî! Benden ne anlamda bir uzaklaşma ve ayrılık gördün? diye sorar. Halife:

- Medine halkının önde gelenleri hep yanıma geldiler, fakat sen gelmedin. Seni hiç göremedim, sebebi ne? der. Ebû Hâzım:

- Ey Mü'minlerin Emîri, iş senin söylediğin gibi değildir. Bundan dolayı da sizin düşündüğünüz gibi olmaktan Allah'a sığınırım. Çünkü sen bugüne kadar beni tanımazdın, ben de seni tanımıyordum, cevabını verir. Ravi devamla diyor ki: Halife Süleyman b.Abdulmelik, Muhammed b.Şihabuzzurî'ye bakarak: "Bu zat doğru söyler, ben ise yanıldım" der. Yine Süleyman:

- Ey Ebû Hâzım! Biz neden ölümden hoşlanmayız? diye sorar. Ebû Hâzım:

- Çünkü siz âhireti harabeye çevirdiniz, dünyayı da mamur hale getirdiniz. İşte bu yüzden mamur hale getirdiğiniz bir dünyadan, harabeye dönüştürdüğünüz âhirete gitmekten hoşlanmıyorsunuz, der. Yine Süleyman, "doğru söyledin," der ve:

- Allah'ın huzuruna gidiş yarın nasıl olacak? diye sorar. Ebû Hâzım:

- Muhsin, yani bu dünyada iyilik yapan kimse, oraya tıpkı uzun bir süre ailesinden uzak kalmış biri gibi dönecektir. Fakat günahkâr olan, tıpkı kaçak bir köle gibi, efendisinin huzuruna çıkacaktır. Bunun üzerine Halife ağlamaya başladı ve: "Vay halime, acaba Allah katında durum nice olur ki?" dedi. Ebû Hâzım: "Yaptığın işlerini Allah'ın kitabına arzet, bakalım durumun nicedir?" dedi. Süleyman: "Peki orada ne ile karşılaşabilirim?" dedi. Ebû Hazım da kendisine: *"İyiler muhakkak cennet içinde olurlar, kötüler de cehennem içinde"* (İnfitar: 13-14) âyetlerini hatırlattı. Bu defa Süleyman b. Abdulme-

18- Bkz. Ebû Davud, *İlim*, 3664; İbn Mâce; *Câmiu'l-Usûl*, 4/543

lik, peki Ebû Hâzım, Alah'ın rahmetinden haber ver, o nerede? diye sordu. Ebû Hâzım kendisine: *"Şüphesiz iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"* (A'raf: 56) âyetini hatırlattı. Yine Süleyman, Ebu Hâzım'a: "Allah'ın kullarından hangileri daha asalet sahibidir?" der. Ebû Hâzım: "Akıllı ve mürüvvet sahibi olanlar" cevabını verir. Yine Süleyman kendisine, hangi amellerin daha faziletli olduğunu sorduğunda, Ebû Hâzım: "Haramlardan uzak durmak kaydıyla farzları eda etmektir," der. Ebû Süleyman: "Hangi duâ kabule değerdir?" der. Ebû Hâzım: "Kendisine iyilik yapılan kimsenin, kendisine iyilikte bulunana yaptığı duâ.." cevabını verir. Hangi sadakanın daha faziletli olduğu sorusuna da: "Gerçekten umutsuz kalmış yoksul kimseye, herhangi bir eziyet yapılmaksızın ve başa kakılmaksızın verilen sadaka daha faziletlidir," cevabını verir. Süleyman b. Abdulmelik: "Doğru söyledin" der ve: "Bizim şimdiki halimizle ilgili olarak ne söylersin?" sorusunu yöneltir. Ebû Hâzım: "Ey Mü'minlerin Emiri, beni bağışla, bu konuda konuşmayayım" der. "Fakat Süleyman: "Hayır, mümkün değil, bize mutlaka bir öğütte bulunmalısın" diye ısrar eder. Ebû Hâzım:

- Ey Mü'minlerin Emiri! Ataların halkı kılıçla ezdiler. Şu mülkü zorla elde ettiler. Hiçbir müslümanla istişarede bulunmaksızın, meşveret yapmaksızın bu saltanatı ele geçirdiler. Onların rızâsını almadılar. Onlardan kimisini, katliama varırcasına öldürdüler, kimisi de onların bulunduğu yerden kaçıp kurtulmak için yerlerini ve yurtlarını bıraktılar. Keşke onlar hakkında söylenenleri sen bir bilsen?...

Bu arada yanlarında bulunan biri: "Ey Ebû Hâzım! Ne de çirkin konuşuyorsun" diye müdahale etmek istedi. Ebû Hâzım da bu şahsa: "Sen gerçekte yalancının birisin. Çünkü Allah âlimlerden: *"Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız; onu gizlemeyeceksiniz"* (Al-i İmrân: 187) buyruğuyla söz almıştır," der. Bu defa Süleyman: "Bizim düzelebilmemiz için ne yapmak gerek?" diye sorar. Ebû Hâzım: "Kini ve kötülüğü bırakacaksınız, insanlık işlerine değer verecek ve buna tutunacaksınız, herkes arasında eşitliğe riayet edeceksiniz. Bölüştürmeyi eşit yapacaksınız" der.

Yine Süleyman kendisine: "O halde hangi şeylerden alıp yararlanmamızı tavsiye edersiniz?" diye sorar. Ebû Hâzım: "Helâlından alıp kazanacaksınız ve onu da yerinde kullanacaksınız, ehil olana vereceksiniz" cevabını verir. Süleyman b. Abdulmelik kendisine: "Ey Ebû Hâzım, ister misin, seninle dostluk kuralım ve senden faydalanalım" der. Ancak Ebû Hâzım: "Allah'a sığınırım" der. Süleyman: "Peki niye böyle dersin?" der. Ebû Hâzım: "Olur ki,

ben de size meylederim de bu yüzden Allah beni, hayatım boyunca ve ölümüm süresince kat kat azaplandırır," cevabını verir. Süleyman: "O halde, ihtiyaçların nelerse, onları bize bildir?" der. Ebû Hâzım: "Beni cehennem ateşinden kurtaracak ve cennete koyabilecek misin?" diye sorar. Süleyman: "Ben böyle bir şeyi başaramam" der. Ebû Hâzım da: "Benim, bundan başka bir ihtiyacım ve isteğim yoktur" cevabını verir. Süleyman: "Öyleyse benim için duâ et," ricasında bulunur. Ebû Hâzım da: "Allah'ım! Eğer Süleyman senin dostunsa, kendisi için dünya ve âhiret hayırlarını kolaylaştır, eğer düşmanınsa, onun perçeminden tut da, senin razı olduğun yola ilet" diye duâ eder. Süleyman: "Bana öğütte bulun," der. Ebû Hâzım da: "Eğer sen bu işin ehli ve erbabıysan aslında kısa konuştum ve fakat çok şeyler söyledim, yok bunun ehli değilsen, benim kirişi olmayan bir okla atış yapmam doğru değildir" cevabını verir.

İmam Kurtubî, tefsirinde bu hikayeye yer verdikten sonra şöyle der: "İşte Kitab'a ve peygamberlere uymak böyle olur."

Âlimler: *"Benim âyetlerimi az bir paha ile satmayın"* (Bakara: 41) âyetiyle ilgili olarak, Kur'an'ı öğretme ve ilim öğretimi karşılığında ücret alınıp alınamayacağı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Günümüzde bu konuda, Kur'an öğretmek karşılığında alınan ücretin caiz olduğuna ilişkin fetva verilmiş, Kur'an, fıkıh ve benzeri ilimlerin ortadan kalkmaması için, ücret alınabileceği söylenmiştir. Bunun için de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu hadisini örnek göstermişlerdir: *"Karşılığında ücret aldığınız en haklı iş, Allah'ın kitabını öğretmektir."*[19]

Bu âyet, Kur'an'ı kendisinden başka öğretecek olmadığı halde, ücret almaksızın öğretmekten kaçınanla ilgilidir. Ancak Kur'an'ı kendisinden başka öğretecek kimseler varsa o zaman ücret alması caizdir. Çünkü sünnetteki delil bunu göstermektedir. Öte taraftan devlet başkanının böyle bir hizmet için birini tayin etmesi üzerine vaciptir. Yoksa bu, müslümanlar üzerine vacip olur. Çünkü Hz. Ebû Bekir hilâfet göreviyle görevlendirilip, bu iş için tayin olununca, ailesini geçindirecek bir imkânı yoktu. Geçimini sağlamak için, elbise alıp pazara götürdü. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulunca, şu cevabı vermiştir: "Bunu yapmazsam ailemin geçimini nasıl sağlayabilirim?" Bunun üzerine hemen kendisini geri çevirdiler ve geçinebilecek bir ücret belirlediler.

19- Bkz. Buharî, *İcâre ve Tıb*; İbn Mâce, *Ticarât* bahsi. Bu hadisle ilgili olarak güzel bir de kıssa bulunmaktadır.

Aynı şekilde imamlık, müezzinlik ve bunlara benzer görevler için de ücret almak caizdir.

43. «Namazı dosdoğru kılın.» Bu hitap İsrailoğullarınadır. Yani namaza yönelin, namazın şartlarına, adabına ve sınırlarına riayet etmek sûretiyle, müslümanların eda ettikleri gibi siz de namaz yükümlülüğünü yerine getirin. Çünkü namazı müslümanlar gibi kılmamak, namazsızlık gibidir. **«Zekatı verin.»** Tıpkı mü'minler gibi zekât verin. Zekât, artmak ve çoğalmak anlamınadır. Çünkü zekât, maldaki bereketi artırır ve insanda cömertlik duygusunu geliştirir. Zekât aynı zamanda taharet yani temizlik anlamındadır. Bu manasıyla zekât, malı her türlü kötü karışımlardan temizler, nefsi de cimrilikten kurtarır. **«Ve rükû edenlerle birlikte rükû edin.»** Yani mü'minlerin cemaatına katılın. Çünkü cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür. Bu da cemaat arasında temiz ve iyi niyetli kimselerin bulunmasındandır. Aynı zamanda cemaatte, ruhî açıdan da bir arınma vardır. Namaz tıpkı cihada, mihrab da savaş alanına benzer. Savaşmak için mutlaka saf tutulması gerekir. Çünkü güç, cemaattedir.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا
لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ
مُلَاقُو رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

44. Siz insanlara iyiliği emrederken kendinizi unutuyor musunuz? Oysa siz kitabı okumaktasınız. Yine de akıllanmayacak mısınız?

45. Sabır ve namazla yardım isteyin. Şüphesiz bu, Allah'a saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.

46. Onlar mutlaka Rableriyle karşılaşacaklarını ve ancak O'na döneceklerini bilirler.

44. «Siz insanlara iyiliği emrederken...» Bu hitap yahudileredir. Hz. Peygamber'in peygamberliğini itiraf etmeyi, delillere uymanın gerekliliğini emrettiğiniz halde **«kendinizi unutuyor musunuz?»** Kendiniz için uyulması gereken bu şeyleri görmezlikten geliyor ve dolayısıyla bu şeyleri terk mi ediyorsunuz? Yanılma ve unutkanlığın asıl manası terketmekdir. Âyetteki soru edatı, kınamak ve hayrete düşürmek içindir. Yahudiler, kendi fakirlerine gizlice: "Muhammed'e iman edin, çünkü o hak peygamberdir" derlerken, zenginlere de: "Onun ahir zaman peygamberi olduğu konusundaki bazı işaretleri kendisinde görmekle birlikte, bazılarını da görememekteyiz. Bunun için bir süre daha bekleyin" diyorlar, böylece kendilerine ilişkin durumu erteliyorlar ve hemen Rasûlüllah'a uymuyorlardı. Oysa bir gün mutlaka ona uymaya da kararlıydılar, fakat buna rağmen yine de çekimser durumlarını sürdürüyorlardı. Nitekim isyanda devam eden kimselerin de durumu bunlardan farklı değildir. İsyanda olan bir kimse: "Ben şimdilik gencim, yaşlandığım zaman tevbe ederim" der, fakat birgün ansızın ölüm gelip çatar, o da elden kaçırdıklarının pişmanlığı ve hasretiyle kalakalır.

«Oysa siz kitabı okumaktasınız?» Halbuki siz, Tevrat'ı okumaktasınız. Orada Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nitelikleri açık bir şekilde anlatılmakta ve ona iman etmeniz emredilmektedir. **«Yine de akıllanmayacak mısınız?»** Sizin aklınız yok mu? Çünkü siz akıl sayesinde, nefsinizi düzeltmemenizin sizin için çirkin bir davranış olduğunu bileceksiniz, kendi nefsinizi bırakıp başka şeylerle uğraşmanın iyi şeyler olmadığını öğreneceksiniz.

"Akıl" aslında menetmek ve tutmak anlamınadır. Nitekim, hayvanların bağlandığı ip veya yulara da "ikal" denir ki, aynı köktendir. Akla bu ismin verilmesi, çirkin görülen şeyleri yapmaktan menettiği, güzel şeyleri de tuttuğu içindir. Öte taraftan âyette yer alan kınama ifadesi, insanlara iyiliği emretmekten dolayı değil, aksine onunla amel etmemekten dolayıdır. Burada inkârı ve kınamayı dile getiren cümle, *"kendinizi unutuyor musunuz?"* ifadesidir. Çünkü eğer bir kimse, hayrı ve iyiliği emrediyorsa, her şeyden önce kendisinin bu hayrı ve iyiliği yapmaya koşması gerekir. Yine, eğer bir kimse başkalarını herhangi bir şeyden nehyediyorsa, herkesten önce kendisinin bu kötülüklerden uzak durması gerekir. Senin de gördüğün gibi, bu âyet-i kerime,

başkasına öğüt verdiği halde, kendisine bir öğütte bulunmayanlara seslenmektedir. Bu davranış, gerçekten şeriatı bilmeyenlerin, ya da akıldan yoksun ahmakların yapacağı bir davranıştır. Oysa bunlar gerçekleri bilmektedirler.

Kendin hidayete koşmazken halka yol mu gösterirsin?
Dikkat et. Bu, gerçekten fayda verecek değildir.
Kendin kesmediğin halde ne zamana kadar
Demiri keskinleştirmeye devam edeceksin?

45. «Sabır ve namazla yardım isteyin.» Yine hitap İsrailoğullarınadır. Ey İsrailoğulları, ihtiyaçlarınızın karşılanması için, Allah'a güvenerek ve O'na tevekkül ederek dayanma gücü göstermek ve sabretmek sûretiyle zafer ve sıkıntıların yok olmasını bekleyin. Namaz kılmak sûretiyle Allah'a sığınarak yardım isteyin. Ancak böylece isteklerinize kavuşabilir, felaketlerden bu sayede kurtulursunuz.

Rivayete göre, Hz. peygamber (s.a.v.), bir iş konusunda sıkıntıya düşünce, hemen namaz kılarak Allah'a sığınırdı. Anlatıldığına göre, Abdullah b.Abbas (r.a), bir yolculuğu sırasında kızının ölüm haberini aldı. Bunun üzerine hemen: *"Biz Allah'a aidiz ve elbette biz, ancak O'na döneceğiz"* (Bakara: 156) âyetini okudu ve : "O bir avretti, Allah onu kapattı, o bir emanetti, Allah onu alıp korudu ve onu bir ecir için alıp götürdü" dedi. Daha sonra da yoldan uzaklaşıp namaz kıldı ve namazdan sonra yol arkadaşlarının yanına dönerken, şu anda tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyeti okuyordu. **«Şüphesiz bu,»** sabır ve namazla yardım istemek **«Allah'a saygı gösterenlerden başkasına,»** müşriklere ve benzerlerine çok **«ağır gelir.»** Çünkü Allah: *"Fakat müşrikleri kendisine davet ettiğin bu din, onlara zor (ağır) gelmiştir"* (Şûrâ: 13) buyurmuştur.

Alçak gönüllülükle Allah'tan korkanlar için sabır ve namazla yardım istemek ağır ve zor gelmez. Çünkü bunlar Rablerinin münacatıyla dopdolu hale gelmişlerdir. Bu bakımdan onlar, karşı karşıya bulundukları zorluklara, sıkıntı ve yorgunluklara, sabır ve namaz sayesinde rahatlıkla katlanırlar. Nitekim bu hususta Hz. peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Gözümün aydınlığı, namaz sayesindedir."* Hz. Peygamber (s.a.v.), namazla meşgul olduğu zamanlar dinlenir, huzur bulur ve namaz dışındaki şeyleri, dünya ile ilgili işleri bir yorgunluk olarak değerlendirirdi. Âyette geçen *huşû'* organlarla olur, hudû' ise kalble olur.

46. «Onlar mutlaka bilirler.» Burada *"mutlaka bilirler"* şeklinde çevirdiğimiz *"zan"* kelimesi, hem "kesinlik" ve hem de "şüphe" anlamına gelir. Çünkü bu kelime zıt anlamlı (ezdâd) kelimelerdendir. Hem "korku" ve hem de "güven" anlamına gelen "recâ" kelimesi gibi. **«Rableriyle karşılaşacaklarını»**, O'nu göreceklerini kesinlikle bilirler. Bu, kıyamete ilişkin meseledir.

Bir diğer yoruma göre, onlar kesinlikle öleceklerini bilirler. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: "*Kim Allah'la karşılaşmayı isterse, Allah da onula karşılaşmayı ister. Kim de Allah'la karşılaşmaktan hoşlanmazsa Allah da onunla karşılaşmayı istemez.*"[20] Rasûlüllah (s.a.v.) Allah'la karşılaşmak ifadesiyle ölümü kasdetmiştir. **«Ve ancak O'na döneceklerini bilirler.»** Onlar kesinlikle kıyamet gününde Allah'a döneceklerini, O'nun cezası, ya da mükâfatıyla karşı karşıya bulunacaklarını bilirler. Ancak kesin olarak cezaya ve ceza gününe inanmayanlar, herhangi bir sevap beklentisi içinde olmayanlar, Allah'ın vereceği cezadan korkmayanlar hakkında özel bir zorluk ve sıkıntı vardır. Münafıklık, riyakârlık ve benzeri davranışlar sergileyenler için ibadetler ve taat ağır ve zor gelir. Eziyetlere ve taatle ibadetlere karşı sabretmek, dayanma gücü göstermek, kişinin kendi nefsiyle yaptığı bir cihad ve şehevî isteklerini kökünden söküp atmasıdır. Sabır, peygamberlerin ve sâlihlerin ahlâkındandır. Yahya b. Yeman bu hususta şöyle diyor: "Sabır: Allah'ın seni rızıklandırdığı halin dışında bir durum istememen, Allah'ın, senin dünyan ve âhiretin hakkında takdir ettiği şeye rızâ göstermendir. Bu da vücuda göre baş durumundadır."

Öte taraftan Allah, işlenen amellere ilişkin mükâfatları da niteleyip anlatmış ve bunlar için bir sınır ortaya koymuştur. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Kim Allah'ın huzuruna bir iyilikle gelirse, ona getirdiğinin on katı vardır."* (En'am: 160) Allah yolunda sadaka vermenin mükâfatını da bundan daha fazlasıyla vereceğini şu âyetiyle bildiriyor: *"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dane olmak üzere, yedi başak bitiren bir tek tohum danesinin durumu gibidir."* (Bakara: 261) Sabredenlerin ecrinin hesapsız olacağını bildirirken de, sabır ehlini övmektedir: *"Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız verilecektir."* (Zümer: 10) Ayrıca Allah, kendisini bizzat sabırla vasfetmektedir. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Hiçbir kimse kendisiyle ilgili olarak duyduğu eza verici isnad ve iftiraya, Allah'dan daha çok sabırlı değildir. Çünkü kafir ve müşrikler Allah'a çocuk isnat ederler, Allah da buna rağmen onları afiyette kılar ve onlara türlü türlü rızıklar verir."*[21]

20- Bkz. Buharî, Müslim, Tirmizî ve Nesaî. *Camiu'l-Usûl*, 9/596. Hadisin devamı şöyledir: *"(Hz. Aişe): Ey Allah'ın nebisi! Bu, ölümü hoş görmemek mi? Oysa hepimiz ölümü istemeyiz? dedim. Rasûlullah: "Öyle değil! ölümü sırasında mü'min Allah'ın rahmeti, hoşnutluğu ve cennetiyle müjdelenince, Allah'la karşılaşmayı ister, Allah da onunla karşılaşmayı ister. Ancak kâfir, Allah'ın azabı ve gazabıyla haberdar edilince, ölümü sırasında böyle bir şeyle Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz, Allah da ona kavuşmayı hoş görmez."*

21- Bak. Buharî ve Müslim.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا
نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ
(٤٧) وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ (٤٨)

47. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

48. Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse, kimse adına bir şey ödeyemez, hiç kimseden şefaat de kabul edilmez, kimseden bedel de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz.

47. «Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi» anın. İkramda bulunduğum bu değerli nimetlerin şükrünü yerine getirin. Çünkü size gökten bıldırcın kebabı ve kudret helvası indirmiş, sizi bulutla gölgelemiş ve kaskatı bir taş parçasından size su akıtarak ihsanda bulunmuştum. Ayrıca daha birçok nimetler vermiştim. Bütün bunları **«ve sizi âlemlere üstün kıldığımı»**, ataları-nızı, kendi döneminin insanlarına üstün kıldığımı **«hatırlayın.»** Çünkü onlara ilim ve iman bağışladığım gibi, sâlih amel işlemeyi de nasip ettim. Onları başkalarının üstüne peygamberler ve hükümdarlar olarak göndermek sûretiyle ikramda bulundum.

48. «Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse, kimse adına bir şey ödeyemez.» Ey İsrailoğulları! Kıyamet günündeki azaptan korkun. Kıyamet gününde mü'min bir kimseden, kâfir biri adına, aralarındaki hukuktan dolayı bir yardım beklenemez, orada buna imkân yoktur. **«Hiç kimseden şefaat de kabul edilmez.»** Mü'min kimse, eğer kâfir olan kimse için Allah katında aracı olmaya ve şefaat dilemeye kalkışsa, kâfiri azaptan kurtarmak istese, onun bu şefaatı kabul olunmaz.

Şefaat, başkasının ihtiyacını onun adına aracı olarak istemektir. Ancak

kâfir hakkında şefaat yoktur. Mü'minler içinse durum farklıdır. Bu hususta Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."*[22] Hiçbir şefaatin kabul edilmeyeceğine ilişkin âyetler, sadece kâfirlerle ilgilidir.

«Kimseden bedel de alınmaz.» Asi olan ve kendisi için şefaat dilenmek istenen kimseden bir fidye ve karşılık da alınmaz. Herhangi bir mal da kabul edilmeyeceği gibi, onu cehennem ateşinden kurtaracak bir tevbe de yoktur. **« Ve onlara hiçbir yardım yapılmaz.»** Onları Allah'ın azabından kurtaracak veya buna engel olacak bir imkânları da olmaz.

Öte taraftan bu âyet, en güzel belağat örneklerinden biridir. Çünkü birçok hususları içermektedir. Bunlar, dünyada insanın başına gelebilecek tehlikelerden kurtuluş çareleridir. Bunlar dört maddede özetlenmiştir:

a) Bir başkası, onun başına gelecekleri onun yerine yüklenir.

b) Karşılığında mal vermek sûretiyle kurtulmayı ister.

c) Onun adına bir başkası aracı olup, şefaatle kendisini kurtarsın ister.

d) Kendisine yardım eden birisinin azabtan korumasını ister.

İşte âyette bu dört hüküm yer almaktadır. Ancak bu yolların tümü de kâfir ve münâfıklar için geçersizdir, kapalıdır. İkrime'den gelen rivayete göre: *"Kıyamet gününde baba, çocuğunun eteğine yapışır ve: "Ey oğlum! Ben dünyada iken senin babandım. Şu anda, senin bir dane ağırlığındaki iyiliğine muhtaç kaldım. Benim kurtuluşum buna bağlıdır. Sen de durumumu görüyorsun, yardım et," der. Çocuğu kendisine: "Ben de senin başına gelen şeyin aynısının benim de başıma geleceğinden korkmaktayım. Bunun için sana hiçbir şey veremem, yardımım olamaz" cevabını verir. Adam sonra da, karısının peşine takılır ve ona: "Ey falanca hanım, ben dünyada senin kocandım" diye söze başlar ve kendisini över durur, iyiliklerini sayar, sonra da: "Ben senden tek bir iyilik istiyorum, tek bir sevab bekliyorum. Bunu bana bağışlamanı diliyorum. Senin de gördüğün gibi, benim kurtuluşum senin bana vereceğin o bir tek sevaba kalmıştır" der. Hanımı da: "Ben bunu yapabilecek güçte değilim. Çünkü senin korktuğun şeyin benim de başıma geleceğinden korkarım" der. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Yükü (günahı) ağır gelen*

22- Bkz. Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyame*, 2437; Ebû Davud, *Sünnet*, 4739; İbn Mâce, *Zühd*, 4310. Hadisin senedi sahihtir.

kimse, onu taşıması için başkasını çağırsa, bu çağırdığı akrabası da olsa, onun yükünden (günahından) hiçbir şey yüklenmez" (Fatır: 18) Yani kıyamet gününde kimin günahı ağır basarsa, hiçbir kimse onun günahından bir şeyler alıp yüklenemez.

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ
أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ
رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ
وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾ وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ
أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ
﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

49. Sizi, en dayanılmaz işkencelere uğrattıklarında, Firavun ailesinin elinden kurtardığımızı hatırlayın. Onlar erkek çocuklarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.

50. Sizin için denizi yarıp sizi kurtardığımızı ve siz görüp dururken Firavun'un adamlarını boğduğumuzu da hatırlayın.

51. Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik. Sonra siz, onun arkasından buzağıyı ilâh edinmiş ve zalimler olmuştunuz.

52. Bundan sonra da yine, belki şükredersiniz diye sizi bağışlamıştık.

49. «Sizi, en dayanılmaz işkencelere uğrattıklarında, Firavun ailesinin elinden kurtardığımızı hatırlayın.» Buradaki hitap yine İsrailoğullarınadır. Yani, yalnızca sizi, sizin atalarınızı kurtardığımız o anı ve dönemi hatırlayın. Kurtarma anlamına gelen *"necv"* kelimesi aslında yüksek yer demektir. Darlıktan genişliğe çıktığı için kurtuluşa eren herkese bu anlamda nâcî yani kurtulan denir. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: Atalarınızı en sağlam ve tehlikesiz bir yere getirdik ve üzerlerindeki eziyet ve işkenceyi önledik. Çünkü Firavun ile onun inancında olan ve onun yolunda gidenler kendilerine her türlü sıkıntıyı reva görüyorlardı.

Firavun, Amalika hükümdarlarına verilen bir lakaptır. Nitekim Fars (İran) hükümdarlarına Kisra, Rum (Bizans) hükümdarlarına da Kayser denilmektedir. İşte Firavun'un oldukça azılı bir kimse olması nedeniyle, "*tefer'ane*" kelimesi buradan türemiştir ki bu, "kişi firavunlaştı, Firavun gibi azıp saptı, şımardı" anlamlarına gelir. Firavun'un asıl adı, Velid b. Mus'ab b. Reyyan'dır. Kıptî soyundandı. Dört yüz yılı aşkın bir hayat sürmüştür. İşte bu şahıs, ey İsrailoğulları, atalarınıza dayanılmaz işkenceler yapmıştı. Onları altından çıkamayacağınız zor işlere koşmuştu. Çünkü Firavun, İsrailoğullarını sınıflara ayırmıştı ve bir kısmını yapı ustası olarak, bir kısmını ziraat ve ekim işlerinde, kimisini de özel hizmetlerinde çalıştırıyordu. Aralarında iş yapamayacak olanlar varsa, bunlardan da cizye (vergi) alırdı.

Bir başka yoruma göre: *"Sizi, en dayanılmaz işkencelere uğrattıklarında"* âyetinin tefsiri, bundan sonra gelen ve: **«Onlar, erkek çocuklarınızı boğazlayıp...»** kısmıdır. Sanki burada ortaya şöyle bir soru çıkıyor gibidir: "O dayanılmaz işkence nedir?" Buna da: "erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar" tarzında cevap verilmiş olmaktadır. Boğazlamak anlamındaki kelimenin şeddeli olarak "*yüzebbihûn*" tarzında gelmiş olması, çokluk ifade etmesi içindir. Yani sayılamayacak kadar çok sayıda erkek çocuğunuzu boğazladılar, anlamınadır. Burada erkek çocukların boğazlandığına dikkat çekiliyor, çünkü başkalarını kesmiyorlardı: **«Kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı.»** Yani kız çocuklarınızı. Erkek çocukların boğazlanıp, kız çocuklarının sağ bırakılmasının sebebi şuradan kaynaklanıyordu: Firavun, rüyasında, Kudüs'ten kendisine doğru bir ateşin geldiğini görür. Bu ateş tüm Mısır'ı sarar ve Mısır'da bulunan ne kadar Kıptî varsa, oradan çıkarır. Ancak ateş, İsrailoğullarına dokunmaz.

İşte bu rüya Firavun'u rahatsız eder ve çok korkutur. Tüm kahin ve sihirbazlarına bunun yorumunu sorar. Onlar da şu yorumda bulunurlar: İsrailoğul-

larından bir erkek çocuk dünyaya gelecek, senin ve saltanatının ortadan kalkması onun eliyle olacaktır. Bu yorum üzerine Firavun, bundan böyle İsrailoğullarından kimin erkek çocuğu dünyaya gelirse, hemen kesilmesi ve kız cocuklarına dokunulmaması emrini verdi. Bu arada İsrailoğullarından yaşlı erkekler de gün geçtikçe ölüyor, hızla azalıyordu. Bu durum karşısında Kıptîlerin ileri gelenlerinden biri, Firavun'un huzuruna çıkıp: "Efendim, İsrailoğulları arasında ölüm hızla artmış durumda, bunların küçük erkek çocukları boğazlanıyor, yaşlıları da ölüyor, bu iş böyle giderse, bundan böyle işlerimizi yapacak kimse kalmayacak ve biz kendimiz çalışmak zorunda kalacağız" diye endişelerini dile getirir. Bunun üzerine Firavun, erkek çocukların bir yıl öldürülüp, bir yıl sonraki dünyaya gelenlerinse sağ bırakılmasını istedi. Bundan böyle bu uygulamaya devam olundu. Hz.Harun (a.s.), çocukların boğazlanıp öldürülmediği, Hz. Musa (a.s.) da, çocukların kesilip öldürüldüğü yıl dünyaya geldi. Buna rağmen, Firavun ve etrafının çabaları, Allah'ın kazasını ve takdirini engelleyemedi. **«Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.»** İşte erkek çocuklarınızın öldürülmesi ve kızlarınızın hayatta bırakılması olayında sizin için büyük bir sıkıntı ve imtihan vardır. Çünkü kız çocukların sağ bırakılmalarının sebebi, gerçekten büyük bir sıkıntıdır. Gerçi görünürde onlar bağışlanıyor gibiyse de, aslında işkenceye terkedilmiş oluyorlar. Çünkü kadınlar köle ve cariye olarak zor işlerde çalıştırılacaklardır. Yüce Allah tarafından böyle bir durumun olması, onların sizin başınıza musallat kılınmaları, doğrusu çok büyük bir imtihandır.

Öte yandan işaret ismi olan ve "*zâliküm*" (bunda) diye ifade olunan kelimeyle, İsrailoğullarının Firavun ve adamlarından kurtulacaklarına işaret edilmesi de caizdir. Bu durumda "imtihan" olarak tercüme edilen *"belâ"* kelimesinin anlamı nimet olarak yorumlanabilir. Çünkü belâ sözcüğünün asıl anlamı denemek ve tecrübe etmek demektir. Bu anlamıyla, Allah kullarını deniyor, demektir. Bu deneme olayı bazan onlara şükretmeleri için menfaat sağlayacak şeylerle olur. Dolayasıyla bu, bir bakıma bir bağış, vergi ve nimettir. Bazan da Allah sabretmeleri için kularını zarar verici şeylerle imtihan eder. Bu da haliyle bir sıkıntı ve mihnet demektir. Çünkü deneme ve tecrübe, hem iyilikte ve hem kötü şeylerde de kullanılır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz."* (Enbiya: 35)

50. «Sizin için denizi yarıp...» Bu, Kızıldeniz'dir. Bu deniz içinden İsrailoğulları boyları sayısınca, oniki yol açıp **«sizi kurtardığımızı»** yani sizi

boğulmaktan kurtarıp sahile çıkardığımızı **«ve siz görüp dururken Firavun'un adamlarını boğduğumuzu da hatırlayın.»** Gark olmak, akan bir şeyin içinde kalmaktır. *"Iğrak"* ise, suda helâk etmek anlamınadır. Âyette özellikle Firavun'un da geçmesi, bunun kesinlikle denizde boğulanlar arasında oluduğunu göstermek içindi. Çünkü herkesten önce boğulması gereken, Firavun'un kendisiydi. Firavun ve adamları denizde boğulurlarken, siz de onların boğulmakta olduklarını gözlerinizle gördünüz. Aynı zamanda siz, denizin yollara ayrıldığını da gördünüz. Siz oradan geçip kurtulunca, denizin Firavun ve adamlarının üzerine nasıl kapanıverdiğini de seyrediyordunuz. Bir de deniz, boğulanları, sahile atınca, onları gözlerinizle gördünüz.

İmam Kurtubî de şu ifadelere yer veriyor: Allah, İsrailoğullarını kurtarıp, Firavun'u da denizde boğunca, yahudiler Hz. Musa'ya, "Ey Musa, kalblerimiz bir türlü Firavun'un öldüğü hususunda tatmin olmadı" dediler. Bunun üzerine Allah, denizden, Firavun'un cesedini dışarı atmasını istedi. Deniz onu dışarı attı ve yahudiler de bakıp durumu öğrendiler."

Burada şu hususa da dikkatinizi çekmek isterim. Görüldüğü gibi bu olay, Hz. Musa'ya ait bir mûcizedir. Hz. Musa bunu kendi dönemindeki İsrailoğullarına göstermişti. Böylece onların buna şükretmeleri gerekir. Öte taraftan Hz. Peygamber'in bu mûcizeyi olduğu gibi hikâye edip aktarması da, peygamberimizin bir mûcizesi olmaktadır. Bu büyük mûcizeyi anlatırkan kalbler tatmin oluyor, ruh ve nefis de bunun önünde eğilmesini biliyor. Ayrıca kendilerinden sonra gelecek olanların da bu mûcizeyi hiçbir şüpheye kapılmaksızın almaları gerekmektedir. Çünkü bu olayı onlara haber veren Hz. peygamber (s.a.v.), ümmî bir insan olup okuma ve yazması olmayan birisidir. Ayrıca bu Araplarca da bilinmeyen bir gayb olaydır. Rasûlullah'ın bu olayı böylece olduğu gibi haber vermesi, onun bir vahiy sonucu olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu olay Hz. Muhammad (s.a.v.)'in peygamberliğine de bir delil olmaktadır.

İlk İsrailoğulları, bu mûcizeleri bizzat gördükleri ve izledikleri halde onlarda bir tesir bırakmadı, buzağıyı ilâh edindiler. Bununla da kalmayıp nebilerini ve Rasûllerini öldürecek kadar işi azıttılar. İşte yahudilerin Rablerine karşı tavır ve tutumları böyledir. Onların dinî hayatları da hep böyle sürüp gitmiş, kötü ahlâklarıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Sonra gelen İsrailoğulları, yani yahudilerde, atalarının yaptığından hiçbir ders almadılar. Hatırlatmalara, uyarılara önem vermediler ve gelen rivayetleri önemsemediler. Tev-

rat'ı değiştirecek kadar aşırı gittiler. Allah'a karşı iftiraya kalkıştılar, kendi yararlarına ve arzularına göre elleriyle yazdıklarını ilahî hüküm diye öne sürdüler. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini inkâr ettikleri gibi, başkaca hükümleri de inkâr ediyorlardı. Bu kadar asi bir toplumun ve azgın bir kavmin haline gerçekten şaşılır.

İsrailoğulları, Muharrem ayının onuncu günü olan Aşûre gününde kurtulmuşlardı. Abdullah b.Abbas'tan gelen bir rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde, Yahudilerin Aşûre gününde oruç tuttuklarını gördü ve kendilerine: *"Oruç tuttuğunuz bugün nedir?"* diye sordu. Yahudiler: "Bu önemli bir gündür. Allah, bu günde Hz. Musâ ve kavmini kurtarmış, Firavun ve kavmini de yine bu günde denizde boğmuştur. Bunun üzerine Hz. Musa şükür olarak oruç tuttu, biz de ona uyarak oruç tutuyoruz" cevabını verdiler. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: *"Biz Hz. Musa'ya sizden daha yakınız"* buyurdu. Hem kendisi bundan böyle oruç tuttu ve hem de bugün oruç tutulmasını emretti. [23]

51. «Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik.» Ey İsrailoğulları, Tûr dağında kendisiyle görüşmek için sözleştiğimiz ânı hatırlayın. Buraya gelmesi konusunda kırk gece için sözleşmiştik. Allah Hz.Musa'ya otuz gün oruç tutmayı emretmişti, sonra da buna on gün daha ekledi. Otuz günlük oruç Zilkade ayında idi. On gün de Zilhicce'den eklenmek suretiyle tamamı kırk gün olmuş oldu. Âyette gece ifadesi geçmektedir. Çünkü araplarca aylar gecelere göre ve kameri olarak değerlendirilir. Tarihler de buna göredir. Bu bakımdan araplarca, geceler, ayların ilk günleri olarak değerlendirilirken, gündüzleri de buna tabi olarak belirtilir. **«Sonra siz, onun arkasından buzağıyı ilâh edinmiş...»** Hz. Musa sözleşme yerine vardıktan sonra siz, buzağıya tapınmış ve onu ilâh edinmiştiniz. Âyette, "sonra" anlamında olan *"Sümme"* kelimesi getirilmesinde bir incelik vardır. Şöyle ki: Allah Hz. Musa'ya, sözleşme yerinde Tevrat'ın kendisine indirilmesi için orada hazır bulunmasını vadetmişti. Bu, gerçekten en büyük nimetlerdendi. Fakat Hz. Musa'nın hemen ayrılmasından sonra yahudiler küfrün ve cehaletin en çirkin örneğini göstererek hemen buzağıyı ilâh edindiler. Bu gerçekten şaşılacak bir olaydır. Sanki burada şuna benzer bir ifade yer almaktadır: "Doğrusu ben sana iyilikte bulundum ve senin için şunları ve şunları yaptım, sonra sen, evet sen bana kötülük edip eziyet vermeye kalkışıyorsun. Bu hiç olacak bir iş mi?" **«Ve zalimler olmuştu-**

23- Bkz. Müslim, *Sıyam*; Buharî, *Tefsir* ve *Sıyâm;* İbn Mâce, *Sıyâm.*

nuz.» Şirk koştuğunuz ve Allah'a ibadeti bırakıp buzağıya taptığın için zalimlerden oldunuz.

52. «Bundan sonra da yine belki şükredersiniz diye sizi bağışlamıştık.» Kötülük bakımından en iğrenç şeylerden biri olan buzağıya tapmanızdan sonra, bağışlanma ve affedilme nimetine şükretmeniz, bundan sonra da Allah'a itaata ve ibadete devam etmeniz için tevbe ettiğiniz zaman günahlarınızı sildik, sizi affettik. Çünkü nimetin karşılığı mutlaka şürketmeyi gerektirir.

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ
(٥٣) وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ
بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ
ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ
الرَّحِيمُ (٥٤) وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ
جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (٥٥) ثُمَّ
بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٥٦) وَظَلَّلْنَا
عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ
طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ (٥٧)

53. Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı verdiğimizi de hatırlayın. Olur ki hidayete erersiniz.

54. Musa kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim, gerçekten siz buzağıyı ilâh edinmekle kendinize zulmettiniz. Hemen yaratanınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün. Bu, yaratanınız katında sizin için daha hayırlıdır." Bunun üzerine tevbelerinizi kabul etti. Çünkü O tevbeleri çok çok kabul edendir ve çok merhametlidir.

55. Ve demiştiniz ki: "Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla inanmayacağız." O sırada sizi yıldırım çarpmıştı ve siz de bakakalmıştınız.

56. Sonra ölümünüzün ardından sizi yine dirilttik. Umulur ki şükredesiniz.

57. Ve sizi bir bulutla gölgeledik, size kudret helvasıyla bıldırcın kuşunu indirdik. "Size rızık olarak verdiklerimizin temizinden yeyin." dedik. Onlar bize değil, ancak kendi nefislerine zulmettiler.

53. «Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı verdiğimizi de hatırlayın.» Musa'ya Tevrat'ı verdik. O kitap aynı zamanda bir hüccettir, bir delildir. Hak ile bâtılı birbirinden ayırır. Burada Kitap ve Furkan her ikisi de aynı, yani kitap anlamındadırlar. **«Olur ki hidayete erersiniz.»** Hidayete ermeniz bu sayede olacaktır. Bu konuda iyice düşünür ve gereken tedbiri alır, doğruya uyarsanız, hidayete erişirsiniz.

54. «Musa kavmine şöyle demişti:» Ey İsrailoğulları! Yine hatırlayın. Musa, buzağıyı mabud edinen kavmine şöyle dedi: **«'Ey kavmim, gerçekten siz buzağıyı ilâh edinmekle kendinize zulmettiniz.»** Hz. Musa "ey kavmim" derken, onlara karşı merhametli olduğunu göstermekteydi. Yani Hz. Musa: "Ey kavmim, size acıyorum, çünkü siz, kendinize yazık ettiniz, kendinizi zarara uğrattınız, buzağıya tapmak suretiyle, onu ilâh ve mabud edinerek, cezanın kesinleşmesini hak ettiniz" deyince, kavim: "O halde ne yapmalıyız?" diye sordular. Hz. Musa: **«Hemen yaratanınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün.»** dedi. Hiç beklemeksizin, her türlü ayıptan ve eksiklikten uzak olan ve kiminizi kiminize göre farklı şekil ve sûrette, farklı durumlarda yaratmış olan Rabbinize dönün, tevbe edin. Âyette yüce Allah'ın yaratıcılığının hatırlatılması, kavmine doğru yolu göstermesi içindir. Çünkü kavmi ger-

çekten çok büyük bir cehaletle, büyük bir aptallıkla doğru yoldan saptılar. Her şeyi bilen ve her bakımdan hikmet sahibi olan ve kendilerini hikmetinin latif bir gereği olarak yaratan ve her türlü nefret verici şeylerden münezzeh olan Allah'a ibadet etmeyi bırakarak gidip bir buzağıyı mabud edindiler. Gerçekten bundan daha büyük bir aptallık olamaz. Kim, kendisine nimet veren, ikram ve ihsanda bulunan zatın haklarını tanımazsa, o nimetlerin kendisinden geri alınmasına layık olur. İşte bunun için öldürülmekle emrolundular ve biz nasıl tevbe etmeliyiz diye Hz. Musa'ya sordular. Hz. Musa da, "Nefislerinizi öldürün" yani, içinizden bu işle ilgisi olmayan ve tertemiz olan kimseler suçluları öldürsün, dedi. Âyette *"nefislerinizi, öldürün"* denmesinin nedeni, inananların kardeş olduklarını ifade etmek içindir. Çünkü kişinin kardeşi, tıpkı kendi nefsi ve canı gibidir. Bu anlamda böyle söylenmiştir. Âyette "kendini" öldürmek zikredilmiş, bununla kardeşlerini öldürmeleri kasdedilmiştir. Bu tıpkı *"nefsinizi ayıplamayın"* (Hucurât: 11) âyetindeki ifade gibidir. Bu âyette: "Müslüman kardeşlerinizin gıybetini, dedikodusunu yapmayın" denmektedir. Dolayısıyla Hz. Musa'nın kavminin tevbeleri de, kendilerini öldürmekle gerçekleşir. Buna göre âyetin manası: "Kendinizi öldürmek sûretiyle tevbe ediniz." şeklinde olur. Âyette onların tevbelerinin ancak kendilerini öldürmek sûretiyle olacağı belirtilmektedir. Nitekim durum aynen böyle olmuştur. Çünkü yüce Allah, Hz. Musa'ya "Mürtedlerin, (dinden dönenlerin) tevbelerinin ancak öldürülmeleriyle tamamlanmış olacağını" vahyetmiştir. **«Bu»** yani tevbe ve öldürme işi, **«yaratanınız katında sizin için daha hayırlıdır.'»** Allah katında sizin için daha faydalıdır. Çünkü öldürülme işinde, şirkten arınma ve ebedî hayata kavuşma vardır.

«Bunun üzerine tevbelerinizi kabul etti.» Yani siz emrolunduğunuz şeyi derhal yerine getirince, yaratıcınız olan Allah da tevbelerinizi kabul etti ve sizi bağışladı. Âyette: *"Tevbelerinizi kabul etti"* denilip de "tevbelerini kabul etti" denilmemesinin nedeni, bunun bir nimet olmasından dolayıdır. Bu nimetin muhataba hatırlatılması gerektiğinden böyle denmiştir. Yoksa burada daha önce geçmiş olan yahudilere değil, Hz. Musa'nın çağdaşı olan yahudilere seslenilmektedir. Ancak, insanın kendisini veya birbirini öldürmesinin nasıl nimet olabileceği sorulursa, bunun cevabının şurada olduğu görülmelidir: Yüce Allah, yahudileri büyük bir günah ve suç işledikleri için uyarmış, sonrada işledikleri büyük günahtan kurtulma yollarını da kendilerine göstermiştir. İşte bu da dinde bir nimettir. **«O tevbeleri çok çok kabul edendir ve çok merhametlidir.»** Yüce Allah, birçok günah işleyenleri tevbe etme konusunda

başarılı kılar ve onların tevbelerini çok kabul eder. Aynı zamanda Allah, itaat edenlere karşı da rahmeti bol olandır. Çünkü onların öldürülmelerini günahlarının silinmesi ve bağışlanması için tevbe olarak kabul etmiştir.

Rivayete göre, bunların ölümle emrolunmaları, üzerlerindeki ve omuzlarındaki ağır yükler, parangalar, sıkıntı ve meşakketler türünden şeylerdi. Meselâ yahudiler hangi organla hata işlemişlerse, o organın kesilmesi, ibadetlerinin ve namazlarının mescidden başka bir yerde kabul edilmemesi, temizliklerinin ancak su ile olacağı, oruç tutan bir kimsenin akşamleyin uyumasından sonra uyansa bile, artık kendisine yeme ve içmenin haram kılınmış olması, günahları sebebiyle temiz ve helal olan şeyleri yemekten men edilmeleri, zekât olarak mallarının dörtte birini vermekle yükümlü olmaları, geceleyin günah ve suç işlemiş bir kimsenin, sabahleyin onu kapısına yazılmış olarak bulması gibi şeyler bizden önceki ümmetlerde yürürlükteydi. Dolayısıyla bu da bir öldürme gibi değerlendiriliyodu. Fakat bu gibi ağır şartlar, peygamberimize bir ikram olarak, ümmetinin üzerinden kaldırılmıştır. Tevbe, Allah'tan bir nimettir. Allah sırf bu ümmete bu manada bir tevbeyi nimet olarak ihsan etmiştir. Başka ümmetlerde bizdeki tevbe kolaylığı yoktu. Nitekim yukarıda anlatıldı.

Tevbenin de dört mertebesi vardır:

1- *"Tevbe"* ismiyle ilgili ve ona özgü bir mertebedir ki, Allah yoluna giren sülûk erbabının ilk derecesidir. Bu mertebe, ya da derece Nefs-i Emmare ile ilgili olup tüm mü'minlere ait bir mertebedir. Bu mertebe her türlü yasaklanmış şeyleri (menhiyyat) bırakmayı, emredilenleri de yapmayı gerekli kılar. Ayrıca insanın yaptığı zulüm ve kötülükler sebebiyle helâllık dilemesi, daha önce yaptıklarına pişmanlık duyması gerekmektedir. Bundan böyle bir daha o eski yaptıklarına dönmemek de yine bu birinci mertebedekilerin yapması gereken görevlerdir.

2- "*İnâbe*" mertebesi: Bu, Nefs-i Levvame'yi ilgilendirir. Bu, mü'minlerin havassı yani seçkinleri içindir. Bu mertebedeki mü'minler dünyayı ve dünya ile ilgili lezzetleri bırakan, ahlâklarını temizleyip arıtan, kendi nefislerine, heva ve isteklerine boyun eğmekten uzak kalanlardır. Çünkü "inâbe" kalble ilgili niteliklerdendir. Nitekim: *"... ve Allah'a yönelmiş bir kalb ile gelen kimselere..."* (Kaf: 33) buyurulmuştur.

3- "*Evbe*" mertebesi: Bu Nefs-i Mülhime'ye ait olan mertebedir. Bu mertebeye ulaşabilenler Allah'ın veli kullarından olup da, bunlardan da özel

bir mevkiye gelebilenlerin elde ettikleri mertebedir. "Evb" veya "Evbe" dönülmesi gereken yere dönüp yönelmektir. Mü'minin şevk ve iştiyak duygularından Allah ile karşılaşmaya ve buluşmaya dönmesidir. Eğer bir nefis "Evbe" mertebesini kazanırsa, bu durumda ruh makamına ulaşır. Doğrusu her türlü günahlardan uzaklaşmak suretiyle arzuyla Allah'a yönelen bir kimsenin belirtileri, halkın içine girmeyi bırakıp uzlete çekilmesi, yaratıklardan uzaklaşıp yaratan Hak ile ünsiyet kazanması, gerçek anlamıyla Allah için nefsiyle cihad etmesidir.

4- "*Nefs-i Mutmainne*" mertebesi. Bu, peygamberlerin ve bunları izleyen velilerin elde ettikleri bir mertebedir. Nitekim: *"Rabbine dön"* (Fecr: 28) âyeti bunun delilidir. Bu hal, ilahî yardımın peygamberler ve velilerin ruhlarındaki cezbe halidir.

55. «Ve demiştiniz ki:» Bu altıncı nimetlendirme olayıdır. Yani Ey İsrailoğulları! Selefinizden yetmiş kişi, Hz. Musa (a.s.) tarafından seçilip, birlikte Tur dağına giderek, buzağıyı mabud edinmeleri sebebiyle özür beyan edeceklerdi. İşte bunların söylediklerini hatırlayın. Bu yetmiş kişi: **«'Ey Musâ biz Allah'ı açıkca görmedikçe asla inanmayacağız.'»** demişlerdi. Ey Musâ, senin bu kitabın, Allah katından olduğuna ilişkin olarak söylediklerinin doğruluğuna inanmıyoruz. Senin onun sözünü işittiğini, bize bunu kabul etmeyi ve bununla amel etmeyi emrettiğini de kabul etmiyoruz. Kabul edebilmemiz için, bizimle kendisi arasında hiçbir perde olmaksızın çıplak gözle Allah'ı görmedikçe de onu doğrulamayacağız, diye itirazda bulunmuşlardı. **«O sırada sizi yıldırım çarpmıştı.»** Bu, yakıcı özelliği de bulunan sesli bir ateşti. Gökten inen yıldırım, hepsini yakıvermişti. Çünkü yahudilerin bu istekleri dünyada mümkün olmayan bir istekti. Bu, inadın ve azgınlığın da en son sınırıdır. Oysa yüce Allah ancak kıyamet gününde keyfiyetten münezzeh bir şekilde sadece mü'minlere gözükecektir. **«Ve siz de bakakalmıştınız.»** Siz gökten inen yıldırımı görüp duruyordunuz, bunun etkisiyle ilk sırada bazı kimseler ölmüşken, geride kalanlar da onların bu yıldırım yüzünden öldüklerini görüylorlardı.

56. «Sonra ölümünüzün ardından sizi yine dirilttik.» Bu yıldırım yüzünden ölmenizden sonra sizi yeniden dirilttik. Âyette *"dirilttik"* ifadesinin *"ölümünüzün ardından"*ifadesiyle kayıtlanmış olması, böyle bir durumun, ya bir baygınlık geçirmeleri veya uykuya varmaları gibi bir halden dolayı olabileceği içindir. Katâde: "Allah ölenleri, geride kalan ömürlerini bitirmeleri

ve rızıklarını almaları için yeniden diriltti. Eğer bunlar ecelleriyle ölselerdi, tekrar diriltilmeyeceklerdi" der. **«Umulur ki şükredesiniz.»** Bu hayat ve yeniden yaşamaya kavuşma nimetine şükredesiniz, ya da Allah'ın yıldırımla size azab göndermesi üzerine gördüğünüz bu olaydan dolayı iman nimetine şükredesiniz diyedir. Çünkü sizler *"Allah'ı açıkca görmedikçe asla inanmayacağız"* demiş, böylece küfretmiş ve inkâra sapmıştınız.

Bu kıssanın aslı şöyledir: Hz. Musa (a.s.) Tur'dan kavmine döndüğünde, onları buzağıya tapar halde buldu. Bunun üzerine kardeşi Hz. Harun ile Samirî'ye söylemesi gereken şeyleri söyledi ve buzağıyı da yakıp denize attı. Hz. Musa'nın kavmi, yaptıklarından dolayı pişmanlık duydular. Allah, Hz. Musa'ya, İsrailoğullarından bazı kimseleri yanına alıp, buzağıyı mabud edinmeleri yüzünden mazeret dilemeleri ve tevbe için Tur'a gelmelerini emretti. Hz. Musa da kavminin seçkinlerinden yetmiş kişiyi seçti. Tur'a geldiklerinde, bu yetmiş kişi Hz. Musa'ya: "Rabbine söyle de, bize sesini ve sözünü duyursun olmaz mı?" dediler. Hz. Mûsa durumu Allah'a arzetti. Yüce Allah da isteklerini kabul etti. Hz. Musa kavmiyle birlikte dağa yaklaştıklarında, bir bulut direği üzerlerine kapanıverdi. Bu bulut tüm dağı kapladı ve giderek Hz. Musa'ya yaklaştı. Hz. Musa da yaklaşan bu bulutun içine girdi. Aynı zamanda kavmine de girmelerini söyledi. Bu sırada Yüce Allah Hz. Musa ile: Emir ve yasaklarını bildirerek konuştu. Kavmi de, Allah'ın Hz. Musa'ya: "Yap" ve "yapma" tarzındaki kelâmını işitiyorlardı. İşte tam bu sırada kavim, yüce Allah'ı görme duygusuna ve tamahkarlığına kapıldılar ve Hz. Musa'ya diyeceklerini demiş oldular. Bunun üzerine kendilerini yıldırım çarptı, hepsi de ölüler gibi yere düşüp kaldılar, bir gün ve bir gece bu halde kaldıklarından ve hepsi de ölmüş olduklarından, Hz. Musa ağlayarak Rabbine yakarmaya başladı. Ellerini semaya kaldırarak şöyle duâ ediyordu: "Ey yüce Rabbim! İsrailoğullarından seçkin yetmiş kişiyi, tevbelerinin kabul edildiğine ilişkin şahitlerim olmaları için alıp getirdim. Şimdi gidince onlara ne söyleyebilirim? Çünkü sen onların seçkinlerini de helâk ettin. Keşke sen, bunları bugün değilde, buzağıya tapanlarla birlikte helâk etseydin!" *"İçimizden bir takım beyinsizler yüzünden bizi helâk mi edeceksin?"* (A'raf: 155) Hz. Musa durmaksızın Rabbine yakardı. Sonunda Allah onları diriltti, ruhlarını yeniden kendilerine verdi. Bu arada, Hz. Musa İsrailoğullarının buzağıyı mabud edinmeleri yüzünden tevbelerinin kabulünü istedi. Ancak yüce Allah, artık böyle bir şeyin ancak kendilerini öldürürlerse kabul edileceğini söyledi.

Yine söylendiğine göre, Hz. Musa (a.s.), Tûr'a ilk gidişinde Rabbini

görmeyi istediğinde ölmedi. Çünkü Hz. Musâ'nın o zaman yere düşmesi sadece bir baygınlıktı, ölüm değildi. Nitekim âyetin devamında: *"Hz. Musâ ayılınca..."* (A'raf: 143) ifadesi yer almaktadır. Ancak ikinci kez Tur'a gidişte, kavmi de Allah'ı dünya gözleriyle görmek istediklerini dile getirmişler ve ölmüşlerdi. Oysa Tûr dağına gidiş sebepleri, buzağıya tapmaları dolayısıyla işledikleri günahtan tevbe etmekti. Bunun üzerine kendilerini yıldırım çarptı ve öldüler. Hz. Musa'nın ölmemesinin nedeni, onun Rabbini görme konusunda büyük bir özlem duyması ve O'na muhtaç olduğunu bilerek bu görme isteğinde bulunmasıydı. Kavminin Allah'ı görmek istemeleri ise doğruyu bulmaya değil yalanlamaya ve cüretkârlığa yönelikti. Bu, doğru yolu bulmak için bir istek değil, yanıltıcı bir istekti.

Âlimler, Allah'ın dünyada görülmesinin mümkün olmamasının hikmetini ve inceliğini şöyle açıklıyorlar:

1- Dünya, din ve Allah düşmanlarının yurdu ve kâfirlerin cennetidir.

2- Eğer, dünyada mü'minler Allah'ı görüp, kâfirler görmese, bu durumda, kâfirler, Allah'ı görebilseydim, kesinlikle ona karşı kulluğumu yerine getirir ve ibadette bulunurdum, diye bir itiraz ileri sürebilirlerdi.

3- Doğrusu görülemeyene karşı duyulan özlem, görülen için duyulan özlem gibi değildir. Görülmeyen daha çok aranır ve istenir.

4- Dünya geçim yeridir. Eğer insanlar dünyada Allah'ı görebilselerdi, bundan dolayı iş ve güçlerini bırakırlar, böylece de her şey altüst olurdu. Çünkü sürekli olarak Allah'ı görmek isterlerdi.

5- O, bu görme olayını baş gözüyle değil, kalb gözüyle kılmıştır ki melekler de mü'minlerin kalblerinin arılığını görsünler.

6- Dünyada görülememesinin sebebi, yüce Allah'ın değerinin takdir edilmesi içindir. Çünkü her yasaklanan şey gerçekten yücedir.

7- Yüce Allah'ın bu dünyada görülmesinin mümkün olmaması, yine yüce Allah'ın kullarına olan merhameti sebebiyledir. Çünkü insanlar bu dünyada kıskanç olarak yaratılmışlardır. Eğer Allah bu dünyada görülebilseydi, mü'minin kalbi, başkası da görebilecek diye çatlardı. Bu tıpkı, Hz. Musa'nın Allah'ı görmeyi istemesi üzerine, dağın bunu kıskanarak paramparça olması gibidir.

57. «Ve sizi bir bulutla gölgeledik.» Bu yedinci ikram ve nimet olmaktadır. Ey İsrailoğulları, bulutu üzerinizde bir şemsiye gibi gölge kıldık. Bu olay Mısır ile Şam arasında yer alan Tîh çölünde geçmiştir. Çünkü yahudiler Mısır'dan çıktıklarında, Kızıldeniz'i geçince, hiçbir yapının bulunmadığı bir çölde kaldılar. Allah, kendilerine zalimlere ait bir şehre girip, onları öldürmelerini emretti. Onlar da önce bunu kabul ettiler. Ancak şehre yaklaştıklarında, bu şehir halkının çok zorba ve zalim olduklarını öğrendiler. Bunun üzerine gitmek istemediler ve Hz. Musa'ya: *"Sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız"* (Mâide: 24) dediler. Allah da bir ceza olmak üzere, onların yeryüzünde, yani çölde kırk yıl şaşkın bir şekilde dolaşmalarını takdir etti. Bu arada şiddetli sıcaklar altında, susuzluk sıkıntısıyla karşı karşıya kaldılar. Acıklı durumlarından Hz. Musa'ya şikayette bulundular. Allah da kendilerine merhamet etti, üzerlerine nurdan bir direk indirdi ve kendilerine beyaz ve ince bir bulut gönderdi. Bu bulut, yağmur bulutundan da güzeldi. Gündüzleri onları güneşin sıcağından, yakıcılığından koruyordu. Yahudiler daha sonra Hz. Musa'dan yiyecek istediler. Hz. Musa da Rabbine duâ etti, Alah duâsını kabul etti.

Duânın kabulünü âyetin şu ifadeleri dile getiriyor: **«Size kudret helvasıyla bıldırcın kuşunu indirdik.»** Kudret helvası kar gibi bembeyazdı. Yağla yoğurulmuş bal macununa benziyordu. Ya da, kudret helvası olarak ifade olunan *"menn"* kelimesi, Allah'ın, kullar tarafından bir yorulma ve ekim olmaksızın kendilerine lütfettiği her nimet demektir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yer elması, Allah'ın kullarına bir lütfudur. Bunun suyu da gözlere şifadır."*[24] Kudret helvası, tıpkı kar yağar gibi, sabahleyin tanyerinin ağarmasından itibaren güneş doğuncaya kadar yağardı ve bıldırcın kuşları da kendilerine gelirdi. Böylece herkes ertesi güne kadar olan ihtiyacını bu şekilde sağlardı.

«'Size rızık olarak verdiklerimizin temizinden yeyin,' dedik.» Onlara; temiz ve helâl olarak verdiğimizden yeyin, kudret helvasından, bıldırcın kuşundan alın ve yiyin, fakat depolayıp saklamayın. Emrime karşı gelmeyin, dedik. Fakat onlar buna rağmen kaldırıp depoladılar, eti kurutup sakladılar. Çünkü tükenir diye endişeye kapıldılar. Böyle depolamaktan, saklamaktan menedildikleri halde, Allah'ın emrine karşı gelerek bunu yaptılar. Eğer kaldırıp saklamasalardı, bu nimet kendileri için hep devam edecekti. **«Onlar bize**

24- Buharî, *Tıb*; Müslim, *Eşribe*, *Câmiu'l-Usûl*; 7/522

değil...» Bunlar bu değerli nimetlere karşı nankörlük ederek zulmettiler ve yasaklı olamalarına rağmen yiyecekleri alıp depoladılar. Fakat Onlar bu davranışlarıyla **«ancak kendi nefislerine zulmettiler.»** Çünkü artık azabım onlar için hak oldu. Onlar her gün üzerlerine inen nimetin kesilmesine neden oldular. Oysa bunu elde etmek için dünyada bir sıkıntıya katlanmadıkları gibi, âhirettte de hesaba çekilmeyeceklerdi.

Rasûlullah (s.a.v.): *"Eğer İsrailoğulları olmasaydı yiyecekler bozulmaz, etler kokmazdı. Eğer Havva olmasaydı, kadın cinsi hiçbir dönemde kocasına ihanette bulunmazdı"*[25] buyurmuştur.

وَإِذْ قُلْنَا ٱدْخُلُوا۟ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ فَكُلُوا۟ مِنْهَا
حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا۟ حِطَّةٌ
نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَٰيَٰكُمْ ۚ وَسَنَزِيدُ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ
ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ قَوْلًا غَيْرَ ٱلَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَأَنزَلْنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟
رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾ وَإِذِ ٱسْتَسْقَىٰ
مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ فَقُلْنَا ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ فَٱنۢبَجَسَتْ مِنْهُ
ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا۟
وَٱشْرَبُوا۟ مِن رِّزْقِ ٱللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

25- Buharî, *Enbiya*, Müslim, *Radâ*, *Câmiu'l-Usûl*, 10/326

58. O vakit onlara şöyle demiştik: "Şu şehre girin. Oradan dilediğiniz yerde bol bol yeyin. Secde ederek kapıdan girin ve "affet" deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. Biz güzel davranlara daha fazlasını veririz."

59. Fakat zalimler, kendilerine söylenen sözü değiştirip başka şekle koydular. Biz de doğru yoldan sapmış olduklarından dolayı, zulmedenlerin üzerine gökten bir azap indirdik.

60. Hatırlayın, Musa kavmi için su aramıştı. Biz ona: "Asanı taşa vur" demiştik. Hemen oradan on iki pınar fışkırdı. Herkes su içeceği yeri bildi. Dedik ki:"Allah'ın rızkından yiyin, için, fakat yeryüzünde bozgunculuk ederek karışıklık çıkarmayın."

58. «O vakit onlara şöyle demiştik:» Bu, onlara verilen sekizinci nimettir. Çünkü Allah, Tîh çölünden kendilerini kurtarmış ve onların bir beldeye girmelerine izin vermişti. Ey İsrailoğulları! Atalarınızı Tîh denilen çölden kurtardığımız sırada kendilerine söylediğimiz şu sözü hatırlayın: «**'Şu şehre girin.**» Beyt-i Makdis denen Kudüs'e girin. «**Oradan dilediğiniz yerde bol bol yeyin.**» Orada geniş imkânlara sahip olarak refah içinde bol bol yiyin. Âyetten anlaşıldığına göre, buraya yerleşmek üzere girmeleri emredilmişti. Artık daraltma ve yasaklama olmaksızın orada istediğiniz şekilde yaşayınız. Bu ise, orada bulunan şeylere ganimet yoluyla sahip olmaları demekti. Âyette özellikle *"yiyiniz"* ifadesinin geçmesi, yemeden yaşamanın olamayacağı ve asıl amacın bu olduğundandır.

«Secde ederek kapıdan girin» Şehrin kapılarından birinden giriniz. Çünkü şehrin yedi giriş kapısı vardı.

Âyetteki secde ya sözlük anlamında kullanılmıştır. Buna göre mana; "alçakgönüllülüğünüzün bir eseri olarak başlarınızı eğerek giriniz," olur.

Ya da dindeki manasında kullanılmıştır. Buna göre mana; "sizi Tîh çölünden kurtardığından dolayı Allah'a şükretmek için secde ederek girin," olur.

«Ve 'affet' deyin ki,» Yani Allah'tan isteğimiz, günahlarımızın affıdır veya bizim günahlarınızı bizden sil deyin ki, «**biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım.**» Günahlarınızı örtelim, yaptığınız secde ve duâ yüzünden sizi

bundan böyle cezalandırmayalım. Bunlar buzağıya tapan sonra tevbe eden kimselerdi. «**Biz güzel davrananlara daha fazlasını veririz.**» Kendi fazlımızdan bir sevap ve ödül veririz. Bunlar buzağıya tapmayanlardır. Âyette *"güzel davrananlar"* (Muhsinîn) kelimesi, hem kendisine ve hem de başkasına güzel ve iyi davranan kimseler demektir. Bir başka yoruma göre *"Muhsin"*, doğal olarak güzel ve şeriat açısından da övgüye değer olan şeyleri yapan kimsedir. Allah, İsrailoğullarından iki şey istiyor: Bunlardan birincisi, gayet kolay yapılabilecek bir iş, yani secde; ikincisi de küçük bir söz, yani yukarıda da işaret olunduğu gibi, *"bizi affet"* ifadesiydi. Daha sonra Allah, bunlara ait günahlarını da bağışlayacağı sözünü veriyor ve iyiliklerine fazlasıyla karşılık vereceğini bildiriyor.

59. «Fakat zalimler kendilerine söylenen sözü değiştirip başka şekle koydular.» İsyan ederek nefislerine zulmedenler, kendilerinden istenen tevbeyi ve bağışlanma isteğini, içinde iyilik bulunmayan ve emredilenin aksi bir sözle değiştirdiler.

Rivayete göre, yahudiler "hıtta" (affet) ifadesini "hınta", yani "bize buğday ver" şeklinde değiştirdiler. Bu yaptıklarıyla Allah'ın emrini hafife alıyorlardı. Bunlar, kapıdan secde ederek ve eğilerek içeri girmeleri gerekirken, geri geri yürüyerek girdiler. Sözü değiştirdikleri gibi davranışı da değiştirdiler. Fakat güzel davranan muhsin kimseler derhal emredileni yerine getirdiler. İşte bunun içindir ki âyette *"değiştirdiler"* şeklinde tercüme edilen kelime tekil olarak *"beddele"* şeklinde getirilmiş, fakat "beddelû" biçiminde çoğul şekliyle getirilmemiştir. *"Söylenen sözü değiştirip..."* âyeti de şöyledir: Emredilenden başka bir işle... Çünkü Allah'ın emri sözledir. Bu da, yahudilerin bütün emredilenleri değiştirdiklerini göstermektedir.

«Biz de doğru yoldan saptıklarından dolayı, zulmedenlerin üzerine gökten bir azap indirdik.» Allah'a itaatten dışarı çıktıklarından dolayı, üzerlerine gökten azap indirdik. Burada zulmedenlerden maksat, kendilerine emredilenleri değiştirenlerdir. Âyette, *"zulmedenlerin üzerine"* ifadesi yerine, sadece "onların üzerine" denmemesinde bir incelik vardır. Eğer sadece "onların üzerine" denmiş olsaydı, bu hükmün ve ifadenin içinde muhsin olanlar, yani hiçbir kötü işe bulaşmayanların da katılma ihtimali olabilirdi. İşte bundan dolayı âyette"zulmedenlerin üzerine" ifadesi yer almıştır.

Yine âyette yer alan *"ricz"* kelimesi, "azap" olarak verilmiştir. *Ricz;* aslında hoş görülmeyen ve iyi karşılanmayan şey demektir. Burada maksat,

taun ve vebadır.

Rivayete göre, bir saat içinde 24 bin yahudi ölmüş ve bu azap, ölenlerin sayıları yetmişbine ulaşıncaya kadar devam etmiştir. Hadiste şöyle buyurulmaktadır: *"Taun (veba) hastalığı, Allah'ın İsrailoğullarına ya da sizden öncekilere gönderdiği bir azap (ceza)tır. Bir yerde taun (veba) salgınının varlığını işittiğinizde, o bölgeye girmeyin. Eğer içinde bulunduğunuz bir bölgede taun salgını varsa, oradan bir başka yere ayrılmayın."* [26] Bilindiği gibi taun, yani veba salgınınından ölen bir müslüman şehittir. Çünkü bu da, tıpkı Allah yolunda nöbet tutan bir kimsenin nöbet sırasında ölmesi gibidir. Nitekim salgın dizanteriden ölen, suda boğulan, yıkık altında ölen, Allah yolunda öldürülen, akciğer zarı iltihabından (zatülcenb) ölen, yangında ölen, doğum sırasında ölen kimseler şehittirler. [27]

Burada Hz. Peygamber (s.a.v.)'in: *"Hastalıkta bulaşıcılık ve salgın yoktur"* hadisiyle yukardaki hadis arasında bir çelişki varmış gibi görülebilir. Ancak Rasûlullah (s.a.v.) burada, hastalığın doğasında bulaşıcılığın bulunmadığını vurguluyor. Çünkü cahiliye döneminde salgının, bizzat hastalığın kendisinden kaynaklandığı kabul ediliyordu. Hadis, bulaşıcılığı inkâr etmiyor.

İmam Şafiî, taun (veba) hastalığının en güzel tedavî yolunun Allah'ı tesbih etmek olduğunu belirtiyor. Bunun gerekçesi de, zikrin azabı ve cezayı önleyeceğindendir. Nitekim *"Eğer (Yunus) Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, insanların tekrar dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı."* (Saffât: 143-144)

Hz. Peygamber (s.a.v.)'e fazlaca salat ve selam getirmek de böyledir.

60. «Hatırlayın, Musa kavmi için su aramıştı.» Bu da İsrailoğullarının nankörlükte bulundukları bir başka nimettir. Burada deniliyor ki: Ey İsrailoğulları! Hz. Musa'nın kavmi için su aradığı zamanı hatırlayın. Bu olay Tîh çölünde meydana gelmişti. Yahudiler şiddetli bir susuzlukla karşı karşıya kalmışlar ve Hz. Musa'nın yardımına başvurarak, Rabbinden su istemesini dilemişlerdi. Hz. Musa da onlara su vermesi için Allah'a duâ etti. **«Biz ona:**

26- Bkz. Buharî ve Müslim "rics" lafziyle rivayet etmiştir. İbn Hacer de "zâ" ile "ricz" lafzını tercih etmiştir. *Fethu'l-Barî*, 10/183.

27- Bu sayılanların şehit sayılacakları Hz. Peygamber'in şu hadisine dayanır: *"Allah yolunda şehit olanların dışında şu yedi kişi de şehittir: Taun (veba)dan ölenler, salgın dizanteriden, suda boğulan, yangında ölen, akçiğer zarı iltihabından ölen, yıkık altında ölen, doğumda ölen kadın şehittir."* Bkz. İmam Malik; *Muvatta*; Nesaî ve ibn Hibbân.

'Asanı taşa vur' demiştik.» Biz bunu kendisine vahiyle bildirmiştik. Bu asa cennetten gelmişti. Asanın boyu Hz. Musa'nın boyu uzunluğundaydı. On zira, yani yaklaşık olarak 7,5 ile 9 metre arasında bir uzunluktaydı. Asanın iki çatalı vardı. Bu iki çatal karanlıkta ışık saçıp aydınlık yapardı. Hz. Âdem (a.s.) bunu cennetten beraberinde getirmişti. Böylece bu asa peygamberden peygambere el değiştirerek Hz. Şuayb'a, onun vasıtasıyla da Hz. Musa'ya geçti.[28]

Sözü edilen taş ise, özel bir taştır. Yine gelen rivayete göre, bu taşı Hz. Musa Tûr dağından yanına almıştı. Taş hafif ve kare şeklinde idi. Fakat bir başka yoruma göre bu, herhangi bir taştı. Dolayısıyla anlam şöyle olmaktadır: Ey Musa, elindeki asanla taş denilen herhangi bir şeye vur. Delil açısından da en açık olanı budur. Çünkü bu, Allah'ın kudretini en açık ve net bir şekilde göstermektedir. Hz. Musa'nın elindeki asayla herhangi bir taşa, ya da kayaya vurmasıyla, hemen ondan suyun çıkması, Hz. Musa'nın peygamberliğini daha güçlü bir şekilde kanıtlamaktadır. Eğer bu taş, özel bir taş olsaydı, o zaman insanın aklına tıpkı mıknatıs ile demir arasındaki özel bir çekim gücü sebebiyle, mıknatısın demiri çekmesi gibi, asanın da bu özel taştan su çıkmasını sağlamış olabileceği gelirdi. İşte herhangi bir taş olması bu düşünceyi tümüyle önlemiş olmaktadır. **«Hemen oradan on iki pınar fışkırdı.»** Hz. Musa'nın vurmasıyla, taştan on iki tatlı su pınarı fışkırdı. İsrailoğulları on iki boy idi. Her boy için bir pınar akmaya başladı. Hz. Musa, kavmi bir yerde konaklayınca asasıyla taşa vuruyor, hemen su fışkırmaya başlıyordu. Oradan hareket ettiklerindeyse, tekrar taşa vuruyor, bu defa fışkıran su kuruyordu. **«Herkes su içeceği yeri bildi.»** Bu on iki boydan her biri hangi pınardan su içeceklerini, hangi pınardan sularını sağlayacaklarını biliyordu. Hiçbir boy, ya da kabile bir başkasının pınarına gidip su ihtiyacını temin etmeye girişmiyordu. Bu, yahudiler arasında kavga çıkmaması içindi. Çünkü sayıları altıyüz bin kişiydi.

Ayrıca Allah, Hz. Musa'nın asasını vurmadan da denizi ikiye ayırmaya ve taştan su fışkırtmaya kadirdir. Fakat yüce Allah, böylece her şeyin bir sebebe bağlı olduğunu göstermek istediği için böyle emretmiştir. Kim bu mûcizeleri inkâr ederse, gerçekten de Allah hakkında son derece cahil olduğunu ortaya koyuyor ve hayret uyandıran sanatıyla ilgili konularda hiç düşünmüyor demektir.

28- Bkz. Taberi Tefsiri.

Kurtubî de bu konuda şöyle diyor: "Peygamberimiz (s.a.v.)'in parmaklarından suyun fışkırması ve kaynaması, ellerinden su çıkması, gerçekten mucize yönünden en büyük olanıdır. Çünük biz, taşlardan ve kayalardan su kaynadığını gece gündüz görmüşüzdür. Oysa bizim peygamberimizin mucizesi, daha önceki hiçbir peygamberde görülmeyen bir mûcizedir. Çünkü daha önce hiçbir et ve tenden su kaynadığı görülmemiştir."

«Dedik ki: 'Allah'ın rızkından yiyin, için.» Rızık olarak Allah, kendilerine kudret helvasıyla bıldırcın kuşu vermişti. İşte âyette yeme emri, bu ilk iki nimeti hatırlatmaktadır. İçme olayı da üçüncüsünü, taştan su kaynamasını hatırlatıyor. Âyette *"dedik ki"* ifadesi geçtiğine göre, buna uygun olarak da "rızkımızdan" ifadesi geçmesi gerekirdi. Bunun böyle denmemesinin hikmeti, yeme ve içme emrinin hitap yoluyla değil de, Hz. Musa aracılığıyla olmasından dolayı böyle denmiştir. **«Fakat yeryüzünde bozgunculuk ederek karışıklık çıkarmayın.'»** Sizler bozguncular olarak artık bu davranışınızı sürdürmeyin, buna bir son verin. Burada yahudilerin bu şekilde tanıtılmalarının nedeni, gerçekten bunların bozguncu olduklarını göstermek içindir.

Bu âyetten ayrıca, yağmur duâsına çıkmanın mubah olduğunu da öğreniyoruz. Bu, yağmur yağmaması ve kuraklığın devamı halinde, ihtiyaç duyulduğu sırada yapılacak bir iştir. Böyle bir durumda, insanlar kulluklarını sergilemeli, gerçekten Allah'a muhtaç olduklarını, Allah karşısında zelil olduklarını bilmeliler ve bunu da göstermeliler. Nitekim Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) yağmur duâsı için namazgaha çıkmış, büyük bir alçakgönüllülük ve Allah katında hiç bir şeye kadir olamayacağını gösterecek bir biçimde huşû içinde ve boynu bükük olarak davranmıştır.

Rivayete göre, bir cuma günü bedevînin biri Rasûlullah'ın yanına gelerek:"Ey Allah'ın Rasûlü! At ve davar sürüleri hep yok oldular. Yeryüzü kuraklık içindedir. Allah'a duâ et de bize yağmur yağdırsın" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), ellerini kaldırarak duâ etti. Hz. Enes diyor ki: "Gökyüzü bir cam gibi pırıl pırıldı. Hiçbir bulut yoktu. Duâ üzerine hemen bir bulut belirdi ve ertesi cumaya kadar (bir hafta) yağmur yağmaya devam etti." [29]

Ancak yağmur duâsına çıkmadan önce mutlaka tevbe etmeli, sadaka vermeli, oruç tutmalı, halkın içinde sâlih kimseler varsa, onları bu konuda aracı ve şefaatçı kılmalıdır. Susuzluk çeken kimse, canlılar ve meralarda başı-

29- Bkz. Buharî ve Müslim, Malik ve Nesaî.

boş gezen hayvanlar, güçsüz ve zayıf yavrular ve bebeler için yağmur istemeli, bunlar adına duâ etmelidir. Allah'ın bunların bereketiyle yağmur yağdırması umulur. Ayrıca yağmur için yapılan duânın ve diğer duâların kesin kabul olunduğuna inanmalıdır. Çünkü duânın kabul olunmaması ya âcizlikten veya kerem sahibi olmamaktan dolayıdır. Oysa bu gibi şeyler Allah için düşünülemez. Çünkü Allah ikram sahibidir, her şeyi en iyi bilendir ve her şeye kadirdir. Allah için duânın kabulüne engel bir şey yoktur. Allah, mü'minlere, bizzat kendilerinden daha yakındır. Allah onların duâlarını işitir ve yakarışlarını kabul eder.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ مِن بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا
وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ
خَيْرٌ ۚ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ
الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُو بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا
يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۗ ذَٰلِكَ
بِمَا عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا
وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ

صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

61. Hani siz demiştiniz ki: "Ey Musa! Biz bir çeşit yemekle yetinmeyeceğiz. Bizim için Rabbine duâ et de, yerin bitirdiği şeylerden, sebzesinden, kabağından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından çıkarsın" O: "Hayırlı olanı, daha aşağı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz? Bir şehre inin, orada kendiniz için istediğiniz vardır" dedi. Üzerlerine horluk ve yoksulluk vuruldu ve Allah'tan bir gazaba uğradılar. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi. Bu, isyan etmelerinden ve aşırı gitmelerindendi.

62. Şüphesiz ki iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabîlerden her kim Allah'a ve âhiret gününe iman eder, sâlih bir amel işlerse elbette onlara, Rableri katında mükâfat vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

61. «Hani siz demiştiniz ki:» Burada İsrailoğullarının atalarına ilişkin bir başka cinayet ve Allah'ın nimetine karşı nankörlükleri anlatılıyor. Onlar yine Tîh çölündeyken bu nankörlükte bulunmuşlardı. Çünkü devamlı olarak kudret helvası ve bıldırcın eti yemekten bıkmışlardı. Doğrusu insan hep aynı şeye devam edince usanır ve bıkar. Yahudiler de bunun üzerine Mısır'daki yaşantılarını hatırladılar. Çünkü kendileri orada ziraatcılıkla uğraşıyorlardı. Bundan dolayı canları, toprakta yetişen şeyleri arzulamıştı. İşte bunun için şöyle dediler: **«'Ey Musa! Biz bir çeşit yemekle yetinmeyeceğiz.»** Yiyecek anlamındaki *"taam"*, kendisinden gıda alınan şey anlamınadır. Burada kudret helvasıyla bıldırcın etinden *"bir çeşit yiyecek"* diye sözedilmesi, birini diğerinin yanında katık olarak yemeleriydi. Böylece bunu tek yiyecek olarak adlandırmışlardı. Ya da bu ifadeyle, İsrailoğulları yiyeceklerinde hiçbir değişikliğin olmamasından yakınıyorlardı. Meselâ bir kişinin sofrasında çeşitli türden yiyecekler olsa ve hep bu tür yemekler yese bu durumda: "Falan kim-

se hep aynı yiyecekleri yiyor" denir. İşte İsrailoğullarının da ifadesi buna benzer bir ifade olmaktadır.

İşte bunun üzerine İsrailoğulları: **«Bizim için Rabbine duâ et de,»** Rabbinden bizim için iste de, **«yerin bitirdiği şeylerden...»** Bu, mecazi bir isnaddır.(30) Burada "yer"in fail, yani Allah makamında kullanılması, onun bir şeyler bitirmeye elverişli olmasındandır. **«Sebzesinden...»** Yani yerde biten yeşillik; nane, kereviz, pırasa gibi şeylerden, **«kabağından, sarımsağından»** ve buğdayından, **«mercimeğinden, soğanından çıkarsın.'»**

«O» yani Hz. Musa, onların bu sözlerini reddederek: **«'Hayırlı olanı,»** sizin için iyi ve temiz olan şeyi, **«daha aşağı»** değer bakımından daha düşük **«olanla mı değiştirmek istiyorsunuz?»** Yani, kendiniz için bunu mu tercih ediyorsunuz? Eğer siz bu saydıklarınızı istiyorsanız, **«bir şehre»,** herhangi bir verimli bölgeye **«inin.»** Çünkü şu anda siz verimsiz bir çöldesiniz ve aradığınızı burada bulamazsınız. Burada "şehir" anlamına gelen *"mısr"* kelimesi, özel bir isim değildir. Bu bakımdan nekire (belirsiz) bir isim olarak gelmiştir. **«Orada kendiniz için istediğiniz vardır,' dedi.»** Yani şehirde sizin istediğiniz yeşillik ve sebze vardır.

«Üzerlerine horluk ve yoksulluk,» aşağılanma, horlanma ve fakirlik damgası **«vuruldu.»** Tıpkı duvara çamur damgasının vurulması gibi. Bu, kinaye yoluyla yapılan bir benzetmedir. Çünkü yahudiler ne kadar zengin olurlarsa olsunlar, hep fakir ve yoksul olarak görünürler. **«Ve Allah'tan bir gazaba uğradılar.»** Bunu hak ettiler. Bu, onların ayrılmaz bir özellikleri oldu. Allah'tan gelen gazap, dünyada yerilmeleri, âhirette de cezalandırılmalarıdır. **«Bu»** horluk ve yoksulluk damgası, **«onların Allah'ın âyetlerini»** Hz. Musa'nın eliyle ortaya konan açık mûcizeleri sürekli bir şekilde **«inkâr etmelerinden ve haksız yere»** Hz. Şuayb, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi **«peygamberleri öldürmelerindendi.»** Yine **«bu,»** yani açık mûcizeleri inkâr etmeleri ve peygamberleri öldürmeleri, **«isyan etmelerinden ve aşırı gitmelerindendi.»** Emirlerimi çiğnemeleri ve haram kıldığım şeyleri yapmalarındandı. İsyanda ve düşmanlıkta devam etmeleri, onları sözü edilen fiilleri işlemeye götürüyordu. Çünkü insanın küçük günahlara devam etmesi, onu büyük günahları işlemeye sürükler. Kalbin Allah'tan habersiz olması imanın tadını almaktan uzaklaştırır. Çünkü sıtmaya tutulmuş bir kimse, şekeri de acı bulur.

30- Burada *"yerin bitirdiği"* ifadesi mecâz-ı aklîdir. Çünkü bu şeyleri bitiren toprak değil, bizzat yüce Allah'tır.

Gaflet, kalbi helâke götüren bir zehirdir.

62. «Şüphesiz ki iman edenler,» dilleriyle inandık diyenler. Bunların, âyetin devamında yer alan kâfirlerle birlikte zikredildiklerinden dolayı, münafıklar olduğunu anlıyoruz. Âyette münafık ifadesine yer verilmeden *"iman edenler"* ifadesinin geçmesi, böyle dilden inanmanın kendilerine aslında hiç bir yarar sağlamayacağına ve onları kesinlikle küfür vartasından da kurtarmayacağına işaret etmek içindir. **«Yahudiler,»** Yahova dinine girenler veya buzağıya tapmaktan tevbe edenler, ya da Hz. Yakub'un büyük oğullarından Yahuda'ya nisbetle isimlendirilen kimseler, **«Hıristiyanlar...»** Bunlara nasranî denmesinin sebebi, ya Hz. İsa (a.s.)'ya yardım etmeleri veya Nâsıra adındaki bir kasabada onunla birlikte bulunmalarından dolaylıdır. **«Ve Sabiîlerden»** dinden çıkanlar... Bunlar Yahudilik ve Hıristiyanlığı bırakıp yıldızlara ve meleklere tapan bir kavimdir. Gerçi bunlar Zebur'u okusalar da hüküm itibariyle puta tapanlar gibidirler. Bunların kestikleri yenmez ve kadınlarıyla evlenilmez.

Bu kâfirlerden **«her kim Allah'a ve âhiret gününe iman eder,»** Allah'ın tüm peygamberlerine indirdiği şeylere, öldükten sonra dirilip âhirettte hesaba çekileceğine inanırsa, İslâm dinini de gerçek anlamda kabul eder ve Allah katında makbul olan **«sâlih bir amel işlerse elbette onlara,»** bunlara karşılık, **«Rableri katında mükâfat vardır.»** Kendilerine vadedilen ödül, işlerini düzenleyen, onları lâyık oldukları en üst dereceye çıkaracak olan Allah katındadır. Âyet, sözü edilen bu kimselerin iman etmeleri, sâlih amel işlemeleri halinde, eski yaptıklarından hesaba çekilmeyeceklerini, ataları yüzünden sorumlu tutulmayacaklarını, sevaplarından da hiçbir şeyin eksilmeyeceğini bildiriyor. **«Onlara korku yoktur.»** Kâfirlerin cezadan dolayı korku içinde bulunduğu bir sırada bunlara korku yoktur. **«Ve onlar üzülmeyeceklerdir.»** Ömürlerini boşa geçirip sevap kazanamayanların üzüldükleri günde, bunlar üzülmeyeceklerdir. Kısacası kim imanında samimi ve amelinde ihlâslı olursa, cennete girecektir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ
الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ

تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّن بَعْدِ ذَٰلِكَ ۖ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ
عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنتُم مِّنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ
الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ
﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

63. Hani sizden kesin bir söz almıştık. Tûr dağını da üstünüze kaldırmıştık. Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekilerini hatırlayın. Umulur ki korunursunuz.

64. Sonra bunun ardından yine döndünüz. Eğer Allah'ın üzerinizdeki fazlı ve rahmeti olmasaydı elbette hüsrana uğrayanlardan olurdunuz.

65. İçinizden cumartesi günü haddi aşanları elbette bilmektesiniz. İşte onlara: "Aşağılık maymunlar olun" dedik.

66. İşte biz onu hem önündekilere hem ardındakilere bir ibret kıldık, takva sahiplerine de bir nasihat kıldık.

63. «Hani sizden kesin bir söz almıştık.» Bu da, İsrailoğullarının atalarının işlediği bir başka cinayetin hatırlatılmasıdır. Ey İsrailoğulları! Atalarınızdan, Tevrat'ta yer alan hükümlerle amel etmelerine ilişkin söz aldığımız zamanı hatırlayın. Bu olay, İsrailoğulları Hz. Musa ile birlikte Mısır'dan çıkarak, henüz Tîh çölüne gelmeden önce, denizden geçip kurtulmalarından sonra olmuştu. **«Tûr dağını da üstünüze kaldırmıştık.»** Tıpkı bir gölgelik gibi tepenizde bekliyordu. Siz de, isteklerimizi kabul ettiniz ve antlaşmaya uyacağınızı söylediniz. Tûr, bilinen dağın adıdır. Hz. Musa (a.s.) buradan, elinde Tevrat levhalarıyla döndüğünde, yahudiler oradaki ağır yükümlülükleri görerek, bunları yerine getirmeyi gözlerinde büyüttüler ve onları kabul etmek istemediler. Allah da Cebrail (a.s.)'a Tûr dağını üstlerine kaldır-

mayı emretti. Cebrail, bu dağı kökünden kaldırıp bunların tepelerinde bir gölgelik gibi bekletti. Hz. Musa: "Ya bu hükümleri kabul edersiniz veya bu dağ üzerinize bırakılacak" dedi. Bundan kurtuluşun mümkün olmadığını anlayınca hemen emri kabul ettiler, secdeye kapandılar. Secdede iken dağın durumunu düşünüyorlardı. Dağın üzerlerine düşeceği endişesi içindeydiler. Artık yahudilerde tam olarak secdeye varmayıp, yüzlerinin yarısı üzerine secde âdet oldu ve "İşte bu secdeyle bizden azap kaldırıldı" diyorlardı. **«Size verdiğimizi kuvvetle tutun.»** Ciddiyet, kararlılık ve devamlı bir şekilde ona yapışın **«ve içindekilerini hatırlayın.»** Kitapta'ta bulunan hükümleri koruyun, okuyun, unutmayın, bundan bir an bile gafil olmayın. **«Umulur ki korunursunuz.»** Sizin de böylece takva sahiplerinden olup korunmanız umulabilir.

64. «Sonra bunun ardından yine döndünüz.» Verdiğiniz sözde durmaktan ve devam etmekten vazgeçtiniz. Oysa kesin sözünüz vardı. **«Eğer Allah'ın üzerinizdeki fazlı ve rahmeti olmasaydı»**, size acıyıp fırsat tanımasaydı ve azabı ertelemeseydi, **«elbette hüsrana uğrayanlardan olurdunuz.»** Kesinlikle helâk olanlardan olurdunuz. Fakat Allah size acıdı ve tevbelerinizi kabul etti, dağı tepenizden kaldırdı. Eğer Allah bunu dilemeseydi, kesinlikle dağ tepenize inerdi. *Hüsran*; ana paranın kaybolması anlamınadır. Buradaki anlamıysa, hayatın yitirilmesidir. Çünkü hayat bir sermayedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetine, farz kılınan şeylerin toptan değil, teker teker emredilmesi ve böylece onlar üzerindeki zorluğun giderilmesi Allah'ın bir lütfudur. Oysa İsrailoğullarına her şeyi toptan yapmaları emredildi. Bu bakımdan tepelerinde azabı görmedikçe, gelen hükümleri, kabul etmek istemediler. Ayrıca Allah, kendilerine bu emirleri ve buna bağlı olarak yapacakları işleri muhafaza etmelerini, ezberlemelerini, unutmamalarını ve kaybetmemelerini istedi. Bunun için de: *"İçindekilerini hatırlayın"* buyurdu. Çünkü ilahî kitapların tek bir amacı vardır: Bunların gereğiyle amel etmek. Yoksa yalnızca dilden okumak değildir. Böyle olması halinde bu, o kitapları terketmek, arkalarına atmak olur. Buna şöye bir örnek verebiliriz: Bir hükümdar ülkesindeki valilerinden herhangi birisine bir ferman gönderiyor ve valinin yönetimindeki bölgede kendisi için bir saray yapılmasını emrediyor. Ferman valinin eline ulaşıyor. Fakat vali, fermanda istenen emri yerine getirmeden her gün fermanı açıp okuyor. Şimdi hükümdar birgün çıkıp gelse ve sarayın yapılmamış olduğunu görse, yapacağı şey valiyi cezalandırmaktır. İşte Kur'an da tıpkı bu ferman gibidir. Allah burada kullarına, oruç ve namaz gibi dinî rükünleri yerine getirmeleri emrini veriyor. Fakat bunların hiçbirisi yeri-

ne getirilmiyor. İşte Kur'an'ın kendisiyle amel edilmeden yalnızca okunması, kişiye hiçbir yarar sağlamaz.

65. «İçinizden cumartesi günü haddi aşanları elbette bilmektesiniz.» Bu âyetle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çağdaşı yahudilere seslenilmektedir: İsrailoğulları! Allah'a yemin ederim ki, atalarınızdan sırf zulüm olmak üzere cumartesi günü haddi aşanlar vardır. Siz de kesinlikle bunları bilmektesiniz. Çünkü yahudilerin cumartesi günü avlanmaları yasaktı. Bu günü ibadet ve taatle geçireceklerdi. Fakat onlar, bunu dinlemeyip emri çiğnediler. *Sebt* (Cumartesi) kelimesi, aslında kesmek anlamınadır. Çünkü yahudiler kendilerini iş ve güçten kesecekler, yalnızca ibadetle meşgul olacaklardı. Nitekim uykuya da "Subât" denilmesi, insanın uykudayken isteğine bağlı olarak iş yapamamasındandır. Burada hem bir uyarı ve hem de tehdit vardır. Sanki burada: "Gerçekten sizler, başınıza gelecek olan azabı bilmektesiniz. O halde onların başına gelen şeylerin aynısının sizin de başınıza gelmemesi için, bunlardan uzak durun" deniliyor.

«İşte onlara: 'aşağılık maymunlar olun' dedik.» Bir ceza olarak, onları yok etmek için, "aşağılık ve rezil maymunlar olun" dedik. Bu bir bakıma onları küçümsemek, rezil etmek, hor ve hakir kılmaktır. İlk maymunların bu olaydan sonra türedikleri gibi bir anlayış doğru değildir. Çünkü onlardan önce de, maymunlar vardı. Yahudiler çirkinlikte maymuna dönüştürüldüler. Bu da onların çirkin ve kötü fiillerinin karşılığıydı. Maymuna dönüşen yahudiler üç gün sonra öldüler ve kendilerinden herhangi bir nesil üremedi. Bugün dünyada var olan maymunlar, daha önceki maymunların soyundan türeyip gelmektedirler.

66. «İşte biz onu hem önündekilere, hem ardındakilere bir ibret kıldık.» Bu yahudi ümmetini başka bir varlığa dönüştürmemiz, onları böylece cezalandırmamız, çağdaşlarına ve onlardan sonrakilere bir ibret olmaları içindi. Böylece onlar gibi davranacak kimselerin başına da aynı şeylerin gelebileceğini belirtmek istedik. **«Takva sahiplerine de bir nasihat kıldık.»** Bunların kavimlerinden olup da, sâlih olan ve ötekilerini de haddi aşmaktan menetmeye çalışanlar için bir öğüt, hatırlatma kıldık.

Şüphesiz belâ ve hüsran, iyiliğin değerini bilemeyenler için bir ceza, nimeti veren zata nankörlük edenler için uyarmadır. Eski ümmetlerde suç işleyen kimse, ya hemen başka bir varlığa dönüştürülüyor veya yerin dibine geçiriliyordu. Bu ümmetin azabıysa, kalblerinde olmaktadır. Nitekim: *"Onların*

gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz" (En'am: 110) âyetiyle buna işaret olunmuştur.

Başka bir varlığa dönüşmek, domuza benzemek gibidir. Domuz, her türlü pisliği iğrenmeden yer. Dolayısıyla haram yiyen bir insanın kalbi de, bu anlamda domuza dönüşmüş demektir. Kalbin değişmesinin üç işareti vardır:

a) Kalbi bozuk olan kimse, ibadet ve taatın tadına eremez.

b) Bozuk bir kalb günahtan ve isyandan korkmaz.

c) Bozuk bir kalb hiçbir kişinin ölümünden ders ve ibret almaz. Aksine böyle bir kalbin sahibi gün geçtikçe dünyaya daha çok bağlanır.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا۟ بَقَرَةً ۖ
قَالُوٓا۟ أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ أَعُوذُ بِٱللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْجَٰهِلِينَ
(٦٧) قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِىَ ۚ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا
بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ ۖ عَوَانٌۢ بَيْنَ ذَٰلِكَ ۖ فَٱفْعَلُوا۟ مَا
تُؤْمَرُونَ (٦٨) قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا ۚ قَالَ إِنَّهُۥ
يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ ٱلنَّٰظِرِينَ (٦٩)

67. Musa kavmine dedi ki: "Allah bir sığır kesmenizi emrediyor." Dediler ki:"Bizimle alay mı ediyorsun?" Dedi ki: "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım."

68. Dediler ki: "Bizim adımıza Rabbine duâ et, bize onu açıklasın." Dedi ki: "O diyor ki, o, ne yaşlı, ne de körpe; ikisi

arası bir inek. Size emredileni hemen yapın."

69. Yine dediler ki: "Bizim için Rabbine duâ et, bize onun renginin nasıl olduğunu açıklasın ." Dedi ki: "O şöyle diyor: O, sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inektir."

67. «Musa kavmine dedi ki:» Bu, İsrailoğullarının atalarının işlediği suçların hatırlatılmasıyla, sonra gelenleri uyarmak içindir. Ey İsrailoğulları, Musa'nın atalarınıza söylediği: **«'Allah bir sığır kesmenizi emrediyor'»** sözünü hatırlayın. Burada sığırdan maksat inek, ya da erkek veya dişi herhangi bir sığırdır.

Bu emrin sebebi şudur: İsrailoğulları arasında çok zengin ve yaşlı biri vardı. Amcasının çocukları bunun mirasına göz koydukları için, kendisini öldürdüler ve cesedini götürüp yakın bir kasabanın sınırına bıraktılar. Sonra da, o kasabaya gelip adamın diyetini istemeye kalkıştılar. Suçu, orada bulunan birtakım kimselere yüklediler. Hz. Musa, suçlananlara cinayeti işleyip işlemediklerini sordu. Onlar da suçu kabul etmediler. Hz. Musa, işin içinden çıkamadı. Bunun üzerine yüce Allah, Hz. Musa'dan onlara bir sığır kesmelerini emretmesini istedi. Kesilen bu sığırın herhangi bir organıyla öldürülen cesede vurulacak o da kalkarak kendisini öldüreni haber verecekti.

«Dediler ki:» Burada âdeta: "Ne yaptılar, hemen emre yanaştılar mı?" gibi bir soru ortaya çıkıyor. Onlar da buna: **«'Bizimle alay mı ediyorsun?'»** cevabını verdiler. Yani: "Bizimle eğleniyor musun? Biz senden katili ortaya çıkarmanı istiyoruz, sen ise kalkıp bizden bir sığır kesmemizi istiyorsun. Bu ikisi arasında nasıl bir bağlantı var?" dediler. Bazı âlimler şöyle demektedir: Emre itaat etmemeleri ve sığırı kesmemeleri, onların bilgisizliğinden ileri gelmektedir. Musa (a.s.) **«dedi ki: 'Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım'.»** Çünkü Allah'ın emrinin tebliği karşısında alaya kalkışmak gerçekten bilgisizlik ve aptallıktır. Bu, dinle ilgili bir konuda alay etmenin büyük günahlardan olduğuna işaret eder. Bu bir bilgisizliktir ve böyle bir işe kalkışan da kesinlikle cezalandırılmayı haketmiş olur.

Öte yandan alay etmekle, mizah, yani şaka aynı şey değildir. Hz. Ali şöyle der: "Şaka ve latifede herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü insan bununla asık suratlılıktan kurtulur."

Yine rivayete göre Ubeydullah b. Hüseyin'in Kûfe'de kadı bulunduğu

bir sırada yanına biri gelir. Ubeydullah onunla şakalaşmak için: "Senin şu cübben herhalde tiftikten, ya da koç yünündendir" der. Adam da: "Sayın kadı, sen cahil misin?" diye karşılık verir. Ubeydullah da kendisine: "Şakanın cehalet olduğunu da nereden çıkardın?" diye cevap verir ve yorumunu yaptığımız bu âyeti okur. Sonra da karşısındaki adamın cahil biri olduğunu anlayarak kendisinden yüz çevirir. Çünkü o, şaka ile alayı birbirinden ayırdedecek durumda değildir.

Daha sonra Hz. Musa'nın kavmi, bir sığırın kesilmesinin kesin olarak Allah'ın emri olduğunu anlayınca, ileride de geleceği gibi, o sığırın niteliklerini soruşturmaya başladılar. Eğer böyle yapmayıp da hemen herhangi bir sığırı kesmiş olsalardı, bu yetecekti. Fakat onlar işi zora koştular. Allah da işlerini zorlaştırdı. Gerçi bu da bir hikmete bağlıdır. Burada, başka hayvanların değil de, ineğin seçilmesinin nedeni, yahudilerin sığıra ve buzağıya tapmalarındandı. Çünkü sığır sevgisi kablerine iyice yerleşmişti. Nitekim: *"Küfürleri sebebiyle kalblerine buzağı sevgisi dolduruldu"* (Bakara: 93) âyetiyle Rabbimiz buna işaret buyurmuştur. Daha sonra tevbe ettiler ve Allah'a ibadete ve taata yöneldiler. Allah da, kendilerini sevdikleri bir şeyle deneyerek tevbelerinin gerçekliliğini ortaya çıkarmak, kalblerindeki sığır sevgisini koparak atıp atmayacaklarını denemek istedi.

68. «Dediler ki:» Sanki burada: "Peki, buna karşılık Musa'nın kavmi ne dedi?" gibi bir soru akla geliyor. Buna karşılık Hz. Musa'nın kavmi, hemen emri kabul ettiler ve: Ey Musa! **«'Bizim adımıza Rabbine duâ et, bize onu açıklasın'»** dediler. Çünkü İsrailoğulları kesilmesi istenen sığırın niteliğini ve durumunu öğrenmek istiyorlardı. Yani bu sığırın yaşı ve niteliğinin ne olduğunu soruyorlardı. **«Dedi ki:»** Yani Hz. Musa Rabbine duâ edip kendisine vahiy geldikten sonra şöyle cevap verdi: **«'O»** yani yüce Allah **«diyor ki, o»** kesilmesi emredilen sığır, **«ne yaşlı»**, ileri yaşından dolayı güçsüz hale gelmemiş, **«ne de körpe»** yani henüz yavru olmayan **«ikisi arası bir inek. Size emredileni hemen yapın.'»** Bu, Hz. Musa'dan gelen bir emirdir. Yani kesilmesi emredilen ineği hemen kesin.

69. «Yine dediler ki: 'Bizim için Rabbine duâ et, bize onun renginin nasıl olduğunu açıklasın.'» Böylece hangi sığırın kesilmesi gerektiğini bilmiş olalım. Çünkü renkler, bazı cevherler üzerinde kendisini gösteren bir arazdır. Hz. Musa, Rabbine münacattan ve açıklama geldikten sonra **«dedi ki: 'O»** yani Allah, **«şöyle diyor: O, sarı renkli.»** Sarı, yani siyah ile beyaz arasındaki bilinen renkte **«parlak tüylü,»** sapsarı renkte, **«bakanların içini**

açan bir inektir.'» Onun güzelliği ve renginin göz alıcı olması bakanları hayrete düşürür. Yaratılışında bir eksikliğin bulunmaması, tırnak ve boynuzlarının güzelliği gönüllere huzur verir.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ۚ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا ۖ
وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ
لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ ۖ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا ۗ
قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ۗ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ۖ
﴿٧١﴾ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا ۖ وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ
تَكْتُمُونَ ۚ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُحْيِي
اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

70. Yine dediler ki: "Bizim için Rabbine duâ et de, onun nasıl bir inek olduğunu bize açıklasın. Çünkü inekler, birbirine benzer. Allah dilerse doğruya erişmiş oluruz."

71. Şöyle dedi: "O şöyle buyuruyor: O, boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, bütün ayıplardan uzak, hiç alacası olmayan bir inektir." Dediler ki: "İşte şimdi gerçeği söyledin". Hemen onu kestiler. Az kalsın bunu yapmayacaklardı.

72. Hani siz bir kişiyi öldürmüştünüz de, bu konuda birbirinize düşmüştünüz. Oysa Allah, gizlediğinizi açığa çıkaracaktı.

73. Onun için (ineğin) bir parçasıyla ona (öldürülene) vurun demiştik. İşte Allah böylece ölüleri diriltir ve size âyetlerini gösterir ki, düşünesiniz.

70. «Yine dediler ki: 'Bizim için Rabbine duâ et de, onun nasıl bir inek olduğunu bize açıklasın.» O inek, salma , yani serbest dolaşan ve meraya bırakılan bir inek mi, yoksa çalıştırılan bir inek mi? Bu tekrar tekrar sormalarının nedeni, meselenin ve hayvanın durumunun, renginin, niteliğinin tümüyle anlaşılması içindir. **«Çünkü inekler birbirine benzer.»** Sarı renkte birçok sığır vardır. Bu itibarla hangisini keseceğimiz konusunda kuşkuya düşmekteyiz. **«Allah dilerse doğruya erişmiş oluruz.'»** Kesilmesi emredilen ve istenen ineği bulabiliriz. Hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Eğer İsrailoğulları 'inşaallah' (Allah dilerse) demeselerdi, hiçbir zaman istenen sığırı bulamayacaklardı."* (31)

71. Hz. Musa, **« Şöyle dedi: 'O»** yani Allah **«şöyle buyuruyor: O, boyunduruk altına alınmayan...»** Çalıştırılmak sûretiyle ezilmeyen, **«yer sürmeyen»**, ekim için koşulmayan, **«ekin sulamayan»**, ekin sulamak için dolaba da koşulmamış olan, **«bütün ayıplardan uzak, hiç alacası olmayan»**, her türlü ayıptan ve kusurdan arınmış, sapsarı **«bir inektir.'»** Nitekim *"hiç alacası olmayan"* ifadesi, bu gerçeği ortaya koymaktadır. Boynuz ve tırnaklarına dek sapsarı bir inek. Yahudiler bu nitelikleri duyduktan sonra **«dediler ki: 'İşte şimdi gerçeği söyledin.'»** Şimdi, kuşku duyduğumuz noktalarda açıklanınca, artık gerçek ortaya çıkmış oldu, hiç bir şüphemiz kalmadı deyip **«Hemen onu kestiler.»** Bütün bu nitelikleri toplayan sığırı buldular ve ağırlığınca altın verip satın alarak kestiler. **«Az kalsın bunu yapmayacaklardı.»** Kestiler ama, neredeyse bundan vazgeçeceklerdi.

72. «Hani siz bir kişiyi öldürmüştünüz de,» Bu âyet, anlam itibariyle 67. âyetten önce olduğu halde lafız itibariyle ondan sonraya bırakılmıştır. Çünkü sığırın kesilmesiyle ilgili kıssanın baş tarafı burada anlatılmaktadır. Yani, siz bir kişiyi öldürdünüz ve sonra Hz. Musa'ya başvurdunuz. Ondan Allaha duâ etmesini istediniz. O da size: *"Allah size bir sığır kemseminiz emrediyor..."* (Bakara: 67) anlamındaki âyetleri bildirmişti. Bu âyetin lafız bakı-

31- İbn Ebî Hâtem: "Eğer İsrailoğulları, *"Allah dilerse doğruya erişmiş oluruz"* diye istisnaya gitmeselerdi, onu bulamayacaklardı. Fakat istisna yaptıkları için buldular" diyor. Hafız İbn Merdeveyh de benzer olarak rivayet ediyor.

mından sonra getirilmesindeki amaç, kâtilin ortaya çıkması için sığırın kesilmesidir. Bir de âyette öldürülme olayı, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in çağdaşı yahudilere izafe edilmektedir. Çünkü bu yahudiler atalarının yaptığına rızâ göstermekteydiler. Anlam şöyle oluyor: Ey İsrailoğulları! Atalarınızın haram olan bir canı öldürdükleri dönemi bir hatırlayın...**«Bu konuda birbirinize düşmüştünüz.»** Siz öldürülen kişinin katili konusunda birbirinizle çekişip duruyor ve öldürme olayını birbirinizin üzerine atıyordunuz. **«Oysa Allah, gizlediğinizi açığa çıkaracaktı.»** Hiç kuşkusuz, gizlediğiniz bu olayı Allah ortaya çıkaracaktı. Çünkü O, hiçbir şeyi gizli kapaklı bırakmaz.

73. «Onun için (ineğin) bir parçasıyla», sığırın herhangi bir organıyla, **«ona»** yani öldürülene **«vurun, demiştik.»** Onlar da vurdular ve adam hemen dirildi. Çünkü âyetin bundan sonraki bölümü bunu göstermektedir: **«İşte Allah böylece ölüleri diriltir.»** Rivayete göre, yahudilerin sığırın bir organıyla vurmaları üzerine, Allah'ın izniyle, öldürülen kişi hemen dirildi. Şah damarından kanlar akıyordu. "Beni amcamın oğullarından falan ve falan adlı iki kişi öldürdü" dedi. Sonra da yine düşüp öldü. Bunun üzerine o iki kişi yakalanarak öldürüldüler. Artık bundan böyle, yakınlarını öldüren kâtiller, öldürdükleri kimseye varis kılınma haklarını yitirdiler.

Hz. Musa, kendisine sihirbaz veya göz boyayıcı denmemesi için ölüye bizzat sığırın parçasıyla kendisi vurmayıp bunu başkasına yaptırdı. *"İşte böylece"* ifadesi ölünün dirildiği sırada hazır bulunanlara işaret etmektedir. Yani Allah ölüleri, tıpkı buradaki şaşkınlık verici şekliyle olduğu gibi, başka durumlarda da diriltir. Böylece hem sözle ve hem taklidî anlamda olayı görüp kabul ettiler. Allah bu diriltme olayını açık ve kesin bir şekilde ortaya koyup gösterdi. Bu tıpkı Hz. İbrahim'in: *"Fakat kalbimin tatmin olması için"* (Bakara: 260) sözüne benzer bir şekilde olmuştu. Öte yandan bu hitabın, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bu âyetin inişi esnasında ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden kimselere olması da mümkündür.

Bu durumda herhangi bir ifade takdirine ve ilavesine gerek de kalmamış oluyor. Aksine olay *"...ona vurun"* kısmıyla sona eriyor. **«Size âyetlerini»** Allah'ın her şeye kadir olduğunu gösteren delillerini **«gösterir ki»,** böylece bir tek canı diriltmeye kadir olan zatın tüm varlıkları da diriltmeye güç yetirebileceğini, nefislerinize uymaktan uzak durup Allah'ın size emrettiği şeylere itaat etmeniz gerekeceğini olgun bir akılla **«düşünesiniz.»** -Allah'ın vasıtasız olarak ölüleri diritmeye kadir olduğu bilindiği halde- Sığırın kesilmesinin ve

bir parçasıyla ölüye vurulmasının şart koşulmasındaki hikmet Allah'a yakınlaşmayı, üzerine yüklenen görevi yerine getirmeyi, yetimin lehine kârlı bir ticaret yapılmasını, Allah'a tevekkül konusuna dikkat çekmeyi, çocuklara karşı şefkatli, ana-babaya karşı da saygılı olmayı içerdiği içindir.

ثُمَّ قَسَتْ

قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۗ
وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ
فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ۗ وَمَا
اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾ أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ
وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ
مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا
قَالُوا آمَنَّا ۖ وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ
بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ ۚ أَفَلَا
تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾

74. Sonra bunun ardından kalbleriniz yine katılaştı. Onlar, taş gibi, hatta daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, ondan nehirler fışkırır, öyleleri de var ki çatlar da ondan su çıkar; öylesi de var ki, Allah korkusundan yuvarlanır. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

75. Size inanacaklarını umuyor musunuz? Oysa onlardan bir bölümü, Allah'ın sözünü işitiyor, ona akıl erdirdikten sonra bile bile onu değiştiriyorlardı.

76. İman edenlerle karşılaştıklarında "iman ettik" derler. Birbirleriyle yalnız kaldıkları zaman ise: "Allah'ın size açtıklarını, Rabbiniz katında aleyhinize bir delil olsun diye mi onlara anlatıyorsunuz? Hâlâ akıllanmayacak mısınız?" derler.

74. «Sonra bunun ardından kalbleriniz yine katılaştı.» Hitap, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çağdaşı yahudi bilginlerinedir. *"Sonra"* (Sümme) kelimesi, bunların kalplerinin katılaşması uzak görüldüğü içindir. Çünkü insanın gönlünü yumuşatacak birçok olaylar ve deliller ortaya konulduğu halde, bunlar durumlarında hiçbir değişiklik yapmadan aynen kalmışlardır. Bu, tıpkı: *"...Böyle iken siz hâlâ kuşkulanıyorsunuz"* (En'am: 2) âyetiyle ifade olunan durum gibidir.

Âyetteki *"kasvet"* kelimesi, katı ve sert anlamına gelmektedir. Tıpkı taş katılığında bir sertlik... Âyette kalbler katılık ve sertlikte taşa benzetiliyor. Çünkü hiçbir şeyden ders ve ibret almıyorlar. Hiçbir öğüt ve vaaz kendilerini yumuşatmıyor. Bu kadar şeyler işitmelerine, ölünün dirilmesi olayını görmelerine ve daha birçok işaretlerin sunulmasına rağmen, hiçbir şey onları etkilemedi ki, bunlardan dağlar erir, kayalar yumuşardı. **«Onlar, taş gibi.»** O kalbler, katılıkta ve sertlikte taş gibi, **«hatta daha da katıdır.»** Bilakis bu kalbler, katılık bakımından taşları da geçmiştir. **«Çünkü taşlardan öylesi var ki,»** Bu, katılığın derecesini açıklamak ve aynı zamanda *"hatta daha da katıdır"* ifadesini kanıtlamak anlamında bir açıklamadır. **«Ondan nehirler fışkırır.»** Öyle taş ve kayalar var ki, kendilerinde meydana gelen yarılmalar ve çatlamalar sonucu bunlardan nehirler fışkırır. **«Öyleleri de var ki, çatlar da ondan su çıkar.»** Öyle taş ve kayalar da bulunmaktadır ki, yarılırlar, çatlarlar ve bunlardan pınarlar ve gözeler çıkar. **«Öylesi de var ki, Allah korkusundan yuvarlanır.»** Allah korkusunun ne olduğunu bildiği için dağın üst tarafından aşağılara iner. Oysa bu yahudilerin yürekleri o kadar katıdır ki, ne eğilmesini ve ne de yumuşamasını bilir. İçine kesinlikle huşu girmez ve kendisine emredileni yapmaz.

«Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.» O, yaptığınız her şeyden haberdardır. Bu, onların katı yürekli olmalarından ve bu sebeple kötü ameller işlemelerinden dolayı şiddetli bir tehdiddir. Kâfirin kalbi katılıkta taşı da geçmiştir. Oysa taşlar anlayıştan, kavrayıştan ve idraktan yoksun oldukları halde, Allah'a boyun eğiyor ve Allah korkusundan paramparça olabiliyor. Nitekim: *"Biz Kur'an'ı bir dağa indirseydik, Allah korkusundan onu baş eğmiş, çatlamış görürdün"* (Haşr: 21) buyurulmuştur. Kâfirin kalbiyse, kendisinde anlayıp kavrama imkânı olduğu halde ne yumuşuyor ve ne de boyun eğiyor.

Ehl-i sünnet, cansız varlıklarla diğer canlıların da kendilerine özgü namazları, tesbihleri ve Allah'tan korkuları olduğu görüşündedirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Aslında hiçbir şey yoktur ki, hamd ile Allah'a tesbih etmesin."* (İsra: 44) *"Kanatlarını çırparak sıra sıra uçan kuşların, Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri kendi niyaz ve tesbihini bilir."* (Nûr: 41)

Burada insana düşen görev, bu gibi şeylere inanmak ve bunlara ilişkin ilmi ve bilgiyi de Allah'a havale etmektir.

Rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.), Mescid'in direklerinden biri olan bir hurma kütüğüne dayanarak hutbesini okurdu. Ancak kendisi için bir minber yapılınca, bundan böyle hutbesini bu minbere çıkarak okumaya başladı. Rasûlullah'ın daha önce hutbesini yaslanarak okuduğu kütük bu ayrılığa dayanamadı ve mescidde bulunanların duyabilecekleri bir tonda, tıpkı bir devenin inleyişi gibi inledi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), minberden inerek kütüğü kucakladı. Kütük ancak bundan sonra sakinleşti. [32]

Yine Rasûlullah'tan gelen bir rivayete göre; çobanın biri, koyun sürüsünün içindeyken, bir kurt sürüye saldırır ve bir koyunu kapıp götürür. Çoban kurdun peşine takılır ve koyunu kurtarır. Bunun üzerine kurt, çobana dönerek: "Başında hiçbir çobanın bulunmayacağı ve kurtların günü olacak o günde, onları benden kim kurtaracaktır?"der. Rasûlullah (s.a.v.)'ın çevresinde bulunanlar: "Sübhanallah! Konuşan bir kurt?" diye şaşkınlıklarını dile getirirler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): *"Bizzat kendim buna inanıyorum, Ebu Bekir ve Ömer de inanıyor"* buyurdular.[33]

İşte bu verilen örneklerde görüldüğü gibi, Allah kıyamet gününde kâfirlerin derilerini de böylece konuşturacaktır. Nitekim Hz. Peygamber

32- Buharî ve Müslim. Bkz. *Câmiu'l-Usûl, fi Ahadisi'r-Rasûl*; 11/334.

33- Buharî. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 8/625

(s.a.v.)'in avuçlarında çakıl taşlarının tesbih etmesi, kendisini zehirlemek isteyen yahudilerin sunduğu zehirli koyunun konuşması, iki ağacın Hz. Peygamber'in tuvalete çıktığı bir sırada gelip ona siper olmaları ve sonra yeniden yerlerine dönmeleri gibi daha nice mûcizeler.

"Sonra kalbleriniz yine katılaştı" âyetiyle ilgili olarak bazı hikmet sahibi kimseler, şöyle demişlerdir: "Kalbleriniz kurudu." Kalbin kuruması demek, gönlün Allah korkusu ve halka şefkatten yoksun kalması ve bu duygulardan boşalması demektir. Eğer herhangi bir gönülde Allah korkusu ve halka şefkat duygusu yoksa, o gönül taş gibi, hatta taştan daha katıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ı zikretmeksizin fazlaca konuşmayın. Çünkü Allah'ı zikretmeksizin çok konuşmak kalbi katılaştırır. Doğrusu Allah'tan en uzak olan insanlar da katı yürekli olanlardır."* [34] Meşhur bir söz de şöyledir: "Dört şey var ki, bunlar kişinin bedbahtlığının alâmetlerindendir: Yaşsız göz, katı yürek, uzun emel, dünyaya düşkünlük." [35]

75. «Size inanacaklarını umuyor musunuz?» Hz. Peygamber (s.a.v.), insanları hakka davet etme konusunda çok istekliydi. Onların, getirdiği şeylere iman etmelerini istiyordu. Hatta onların katı yüreklilikleri ve inatçılıkları yüzünden zaman zaman Rasûlullah'ın göğsü sıkışıyordu. İşte bunun üzerine yüce Allah, İsrailoğullarının inat konusunda hepsini geçtiklerini Hz. peygambere haber verdi. Yahudiler birçok açık mucizelere rağmen, hep inatçılıkla karşı çıkmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zamanındaki kitap ehlinin sergiledikleri tavır karşısında, Allah kendisini teselli için gerekeni bildiriyordu. Çünkü kitap ehlinden iman edenler ve daveti kabul edenler oldukça azdı.

Bu âyetteki hitap Hz. peygamber (s.a.v.) ile ashabınadır. Âyette yer alan ve soru anlamını ifade eden *"Hemze"* yahudilerin inkârcılıklarını ve imana yaklaşmalarının uzak bir ihtimal olduğunu göstermektedir. Bu, tıpkı: "Sen babanı mı döveceksin?" sorusundaki inceliğe benzer. Burada anlatılmak istenen, insanın babasını dövmesinin imkânsızlığıdır. İşte yahudilerin de iman etmeleri böylesine uzak bir ihtimaldir. Demek isteniyor ki, sizler yahudilere ilişkin tüm haberleri duydunuz. Yaptıkları kötülükleri de ayrıntılarıyla bilmektesiniz. Tüm bu bildikleriniz karşısında siz halâ yahudilerin tümünün veya bilginleri-

34- Tirmizî, *Zühd*, 2413. Hadis, Hasen garib bir hadistir.

35- Bunu İbn Adiy, *el-Kamil*, Ebu Nuaym, *Hilye*. (Enes'ten rivayetle)Senedi zayıftır. Bkz. *Feyzu'l-Kadir bi şerhi'l-Camii's-Sağîr*, 1/466

nin size inanacaklarını mı bekliyorsunuz? Oysa onlar kötü ahlâkta birbirlerinin benzeridirler. Ataları ne yapmışsa onlar da aynısını yaparlar. Öyle ise onların sizi yalanlamalarına üzülmeyin. **«Oysa onlardan bir bölümü,»** Daha önce yaşamış olan atalarından bir kısmı, **«Allah'ın»** Tevrat'ta okudukları **«sözünü işitiyor, ona akıl erdirdikten»**, gerçeği anlayıp bu konuda hiçbir kuşkuları kalmadıktan **«sonra»,** Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nitelikleri ve recm âyeti gibi Tevrat'ta bulunan hükümleri değiştiriyorlardı. Atalarının izinden giden bu kimseler nasıl iman etmiş olurlar? Çünkü bunlar inatçı bir toplumdurlar. Bu bakımdan, onlardan iman etmeleri beklenmez. **«Bile bile onu değiştiriyorlardı.»** Tevrat'ın doğru ve kendilerinin de yalancı olduğunu bile bile onu bozuyorlardı. Âyetteki *"Allah'ın sözünü işitiyorlar"*dan maksat, Hz. Mûsa'nın okuduğu Tevrat'ı işitiyorlar, demektir.

76. Yahudilerin münafıkları **«iman edenlerle»**, Resûlullah'ın ashabıyla **«karşılaştıklarında»** sizin Hz. Peygamber'in Tevrat'ta müjdelenen peygamber olduğuna inandığınız gibi, biz de **«'iman ettik' derler. Birbirleriyle yalnız kaldıkları zaman ise»,** münafık olmayanlar diğerlerine: **«'Allah'ın size açtıklarını,»** özellikle Tevrat'taki Resûlullah (s.a.v.)'le ilgili nitelikleri, **«Rabbiniz katında»** yani O'nun hükmüne ve kitabına göre demektir. **«Aleyhinize»** kıyamet gününde **«bir delil olsun diye mi anlatıyorsunuz?»** Buradaki soru, böyle bir şeyin yapılmaması gerektiğini bildiren bir anlamdadır ve: "Bunları mü'minlere anlatmayın" demektir. Her ne kadar müslümanlara bunları anlatan yahudilerin, ileride aleyhlerine olması gibi bir amaçları olmasa da, fakat onların bu fiileri neticede bunu gerektireceğinden akıllarının son derece zayıf ve görüşlerinin cılız olduğunu belirtmek için böyle yapmışlar gibi kabul edilmişlerdir.

«Hâlâ akıllanmayacak mısınız?' derler.» Onların bu sözleri de, daha önceki soruları doğrultusundadır. Yani hâlâ düşünmeyecek, aklınızı başınıza devşirmeyecek ve bu büyük hatada direnecek misiniz? Çünkü bu, mü'minlerin lehinde, sizin ise aleyhinizde bir delildir. Bu durumda yadırganan şey daha en başta düşünememektir. Ya da, siz bunun zaten asılsız olduğunu bile bile nasıl gidip onlara anlatıyor ve neden uyarıya gerek duyuyorsunuz. Bu durumda yadırganan şey ise bu işi yaptıktan sonra olayı halâ anlamamak ve bu hususta akılsızlık göstermek demektir.

أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا
يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ
وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ
بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا
قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ
﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ
عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ
مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

77. Bilmiyorlar mı ki, Allah gizlediklerini ve açığa vurduklarını biliyor.

78. Onların içinde bir de ümmîler vardır. Kitab'ı bilmezler, bütün bildikleri birtakım kuruntulardır. Onlar sadece zan içinde bulunurlar.

79. Artık kitabı kendi elleriyle yazıp, az bir değerle satmak için: "Bu Allah katındandır" diyenlerin vay hâllerine! Ellerinin yazdığından dolayı vay haline onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların!

80. Dediler ki: "Bize sayılı günler dışında, asla ateş dokun-

mayacaktır." De ki: "Allah'tan bir söz mü aldınız? Eğer öyle ise, Allah, kesinlikle sözünden dönmez. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?"

77. «Bilmiyorlar mı ki...» Buradaki soru edatı, red ve kınamak içindir. Ey yahudiler, siz arkadaşlarınızı mü'minlerle konuştukları için kınıyor musunuz? Yarın aleyhinizde bir delil olmasından mı endişe ediyorsunuz? Şimdi arkadaşlarını kınayanlar bilmiyorlar mı ki, **«Allah gizlediklerini ve açığa vurduklarını biliyor.»** Yanı Allah, onların gizledikleri ve açığa vurdukları her şeyi bilir. Nitekim onların küfürlerini gizlemeleri ve iman ettiklerini söylemeleri de bu kabildendir. Acaba arkadaşlarını kötülemede, azarlamada kendileri için ne gibi bir yarar olacak ki?

78. «Onların» yani yahudilerin **«içinde bir de ümmîler»** yani okuma ve yazmaları olmayan kimseler **«vardır.»** Ümmî demek Arap ümmetine mensup kişi demektir. Arap toplumu ilimden ve okumadan nasipleri olmayan bir millettir. Dolayısıyla bu kelime okuma ve yazması olmayanlar için istiare olarak kullanılmıştır. **«Kitabı»** yani Tevrat'ı **«bilmezler»** ve dolayısıyla onu inceleyerek, içinde Hz. Peygamber'in niteliklerini belirten delilleri öğrenip işin gerçeğini bilebilecek güçte değillerdir ki, böylece iman edebilsinler. **«Bütün bildikleri birtakım kuruntulardır.»**

Buradaki istisna aynı cinsten olmadığı için, münkati olarak kabul edilmiştir. Çünkü kuruntuları kitaba dayalı şeyler değildir. Sadece kendilerince kabul ettikleri bâtıl şehvetlerden ibaret şeyleri almaktadırlar. Bunlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in niteliklerine ilişkin yaptıkları değişiklikler, cehennem ateşinde ancak sayılı günlerde ceza görecekleri, peygamber atalarının kendilerine şefaat edecekleri anlamında birtakım asılsız kuruntudan ibaret şeylerdir. Oysa bu kabul ettikleri şeylerin doğruluğu hakkında ellerinde herhangi bir delilleri de yoktur. **«Onlar sadece zan içinde bulunurlar.»** Kesin olmayan birtakım bilgilere dayanırlar. Yani gerçekten bunlar bilimsel anlamda delile sahip değiller, tek dayanakları zan ve taklitten ibarettir. Şimdi durumları böyle olan bir toplumdan kesin temellere oturtulmuş bir iman beklenebilir mi?

79. «Artık kitabı kendi elleriyle yazıp,» değiştirerek... Bu, herhangi bir mecazi anlamayı ortadan kaldırmak için yapılan pekiştirmedir. Çünkü insan bazan: "Falancaya yazdım" der, oysa o bu ifadesiyle, mecâzen "falancaya yazılması için başkasına bir yazı yazmasını emrettim" demek istemektedir.

«Az bir değerle satmak için: 'Bu, Allah katındandır,' diyenlerin vay hâllerine!» Bunlar kitabı değiştirdikten sonra da, kendi içlerindeki sıradan kimselere bu değiştirilen şeylerin Tevrat'ta bulunduğunu söylerler.

"Veyl" yani "vay hâllerine" kelimesi, helâk olma durumundaki herkes için söylenen bir ifadedir, bir kimsenin azaba çarpılmasını istemek anlamında bir bedduâdır. Yani bunlar için gerçekten büyük bir ceza vardır.

Rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye gelince yahudi din bilginleri, bundan böyle liderliğin ellerinden gideceğini, gelir kaynaklarının kuruyacağını görünce korkmaya başladılar. Bunun için ayak takımından kimseleri iman etmekten alakoymak için, Hz. Muhammed'le ilgili olarak Tevrat'ta bulunan: "Ahir zaman peygamberi, güler yüzlü, kıvırcık saçlı, sürme gözlü, orta boylu" gibi nitelikleri değiştirerek bu ifadeler yerine: "Uzun boylu, mavi gözlü, düz saçlı..." gibi ifadelerle değiştirdiler. İşin gerçeğini bilemeyen sıradan yahudiler durumu hahamlara sorduklarında, hemen kendilerinin değiştirip yazdıkları ifadeleri okuyor, dolayısıyla bu niteliklerin Rasûlullah'ta olmadığını gören bu kişiler de onu yalanlıyorlardı. Çünkü hahamlar yaptıkları bu değişikliğin karşılığında rüşvet alıyorlar, bunu önemsiz bir dünyalık için yapıyorlardı. Âyette *"az bir değer"* ifadesinin geçmesi, dünyadaki tüm varlığın yok olacağı ve bunların yaptığı şeylerin de bir faydası olmayacağındandır. **«Ellerinin yazdığından dolayı vay haline onların!»** Tevrat'ı kendi elleriyle değiştirmeleri yüzünden kendileri için kesin ve büyük bir azap vardır; onlar için bu, kesinleşmiştir. **«Kazandıklarından ötürü vay haline onların!»** Rüşvet almalarından, günah olan işleri yapmalarından dolayı vay hallerine!.. Bu âyetlerde birtakım işaretler vardır, şöyle ki:

1- Kişinin bilgisi, kesin anlamda kavrayışı ve Allah ile konuşması, ona gerçek anlamda iman etmeyi sağlamaz. Bu, ancak Allah'ın rahmeti ve fazlı ile kazanılır. Nitekim Allah: *"Eğer üzerinizde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiri ebediyen temize çıkamazdı"* (Nûr: 21) buyurmuştur. Bilindiği gibi Allah, İblis denen şeytanla konuştu ve ona şöyle hitap etti: *"Ey İblîs, iki elimle yarattığıma secde etmenden seni alıkoyan nedir?"* (Sad: 75) Dikkat edilirse, Allah'ın lütfu ve rahmetiyle desteklenmeyen, böyle bir imanın bir yararı olmadığı görülür. Çünkü İblis, böyle bir imandan yoksun olduğu için bundan yararlanamamıştı. Bir şey açık seçik ortaya konduktan sonra, eğer o kimse iman üzere kalmıyorsa, böyle birine delillerin faydası olmaz.

2- İnatcı bilgin ve taklitçi cahil, sapıklıkta eşittirler. Çünkü âlimin göre-

vi, ilmiyle amel etmesini bilmek, cahilinki ise, işi taklit ve zanda bırakmayıp, ilim yönünden sağlam olan şeye dayanmaya çalışmaktır. Çünkü din, yalnızca temenni ve kuruntularla sürdürülecek bir olay değildir. Dolayısıyla taklit dışında bir başka yol araştırmayanlar, hep bozuk zanlarına dayananlar, kapalı tahminlerden ileri geçmeyenler için, kitaptan kendilerine sadece okumaları dışında bir nasip ve pay yoktur. Bunlar onu okurlar, ama inceliklerini ve anlamlarını kavrayamaz ve kavramak için çalışmaz; bunun sırları ve hakikatleri üzerinde eğilmezler. İşte bu, günümüz insalarının çoğunluğunun durumunu yansıtıyor. Adam müslüman olduğunu ileri sürüyor ama İslâm'dan hiç haberi yoktur. İster müslümanlık iddasında bulunan olsun, ister temennide bulunan olsun, ikisi de hüsrandadır. Sonu hasret, pişmanlık ve vebaldir.

3- Allah'ın dinini değiştiren, onda var olmayan bir şeyi, bid'atler yoluyla ona sokan kimseler de yukarıdaki tehdit hükmünün kapsamındadır. Nitekim Hz.peygamber (s.a.v.) ahir zamanda olabilecekler hakkında ümmetini uyarmış ve bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Dikkat edin, uyanık bulunun! Sizden önce kitap ehlinden olanlar, yetmişiki millete (fırkaya) ayrıldılar. Bu ümmet ise yetmişüç fırkaya ayrılacaklardır. Bunlardan biri dışında hepsi cehennem ateşindedir."* (36)

Rasûlullah (s.a.v.), din yönünden Allah'ın kitabına, Rasûlünün ve ashabının sünnetine aykırı bir şeyler ortaya koyarak halkı saptıran kimseler hakkında uyarıda bulunmuştur. Nitekim bu tür şeyler, bütün uyarılara rağmen bugün yaygınlık kazanmıştır. Nihayet hepimiz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz.

4- Sûfî diye adlandırılan bazı kimseler, görünürde velilere ve kalb ehline bağlandıkları halde, iradeleri bunu doğrulamaz, hep gaflet ehline eğilim gösterirler, onların sözlerini dinlerler. Gaflet ehlinin işledikleri şeyleri yapmaya çalışırlar. Nefislerinin arzusu doğrultusunda bir şeye çağrıldıkları zaman, hemen bu isteklerine boyun eğerler. *"Ellerinin yazdığından ötürü vay hallerine onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların!"* Çünkü bunlar, hakkı inkâr ettiler, dinsizliğe saptılar, kötü ve bozuk inancı seçtiler. Hep halkı aldatıp onları sapıklığa sürüklediler. İşte birçok insanları doğru yollarından saptıranlar bunlardır.

Salik'in, yani hak yolcusunun görevi, hak olan mevcuda ulaşmak için

36- Ebû Dâvud tahric etmiştir. *Müsned*'de Ahmed b. Hanbel de benzer şekilde rivayet etmişlerdir. Bkz. *Fethu'l-Kebîr*, 1/206; *Cami'ul-Usûl*, 10/22.

çaba göstermek, vehimlerinden kesinlikle kurtulmak, hiçbir zaman dış görünüşlere aldanmamak ve ibret alınacak şeylerin aslından da habersiz olmamaktır. Kuşkusuz hak yol, bütün inceliklerden daha ince, bütün derin sulardan daha derin ve bütün genişliklerden daha geniştir. İnsanların en cahili, kendi içindeki sahip olduğu kesin bilgiyi terkedendir. Çünkü onda, kesinlikle kuşku bulunmayan nitelikler vardır. Halbuki o, hep insanların yanında var olanın kendisi için daha doğru olduğunu sanıp durmuş ve hiç dönüp kendisine bakmamıştır.

Haris el-Muhasibî demiştir ki, "bâtıl ile medhedilmeye rızâ gösteren kişi, kendisiyle alay edilmesine rızâ gösteren gibidir. Nitekim birisine: 'Senin karnından çıkan pisliğin tıpkı misk ve esans gibi bir kokusu vardır' denilse, o da kendisine bunu söyleyen kimsenin bu ifadesiyle sevinse ve onun alay etmesiyle mutlu kalsa, bu hiç olacak bir iş mi? Halbuki akıllı kimse, bu tür kimselerin sözlerine aldanmaz. Aksine bu şahsın yapacağı bir şeyler vardır, gerçeği elde edebilmesi için, hakikatı bulmak için gayret gösterir."

Hep büyüklenip böbürlenen vaize yazıklar olsun! Çünkü o insanların onun ellerini öpmesine aldanmış ve kendisini, dinleyicilerden daha hayırlı görmüştür. Hep övülmeye ve yerilmeye aldanıp durmuştur. Bundan ancak kalbindeki kibiri çıkartmakla kurtulabilir. Bunun ölçüsü de kendisinin elini öpenlerle kendisine sille tokat atanların yanında bir olmasıdır. Hatta sille ve tokatların tercih edilmesidir.

80. Yine yahudiler boş bir iddia olarak **«dediler ki: 'Bize sayılı günler dışında»**, yedi günle sınırlı çok kısa bir zaman dışında âhirette **«asla ateş dokunmayacaktır.'»** Onlar: "Dünya günleri yedi bin yıldır. Biz her bin yıl için bir gün azab göreceğiz" derler. Ya da: "Atalarımızın buzağıya taptıkları günler sayısında, yani kırk gün azab göreceğiz"derler. Ayrıca şunu da söylerler: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz. Dolayısıyla hiçbir zaman azab görmeyeceğiz. Yalnızca babanın oğula ve sevenin sevdiğine yaptığı türden çok kısa bir süre için ceza görecek, sonra da bağışlanacağız." Kuşkusuz bütün bunlar boş ve asılsız iddialardır. Küfrün cezası, tıpkı imanın mükâfatı gibi, ebedidir. Çünkü bir dine inanan kimse, sürekli bir hayat için ona bağlanır. Bü yüzden karşılığı da sürekli olacaktır. Ey Muhammed! Onları susturmak ve kınamak için **«de ki: 'Allah'tan»** bu konuda işin böyle olacağına ilişkin **«bir söz mü aldınız?»** İleri sürdüğünüz bu iddiayı destekleyen bir haber, ya da bir güvence mi aldınız? Kesin ve güçlü bir söze dayanan bir haber almadan böyle bir

iddia ortaya atılamaz. **«Eğer, öyle ise»** söylediğiniz gibi, Allah'tan böyle bir vaad ve güvence almışsanız, **«Allah, kesinlikle sözünden dönmez.»** O ahdini bozmaz. **«Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?'»** Fakat iş sizin söylediğiniz gibi değildir. Siz hep uyduruyor ve yalan söylüyorsunuz.

Rivayete göre, yahudilerin, cehennemde kalacaklarını idda ettikleri süre bitince, cehennemin bekçileri onlara: Ey Allah'ın düşmanları! İddia ettiğiniz süre bitti. Şimdi cehennemde sonsuza kadar kalacaksınız derler. Böylece artık orada ebedî kalacaklarını kabullenirler.

بَلَىٰ مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ
فَأُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٨١﴾

81. Evet, kim bir kötülük işler ve hataları kendisini kuşatırsa, işte onlar, cehennemliktirler. Orada ebedî olarak kalacaklardır.

81. «Evet...», Arapçada *"belâ"* kelimesi, nefiden sonra isbat için kullanılır. Yani, "evet, size sonsuza kadar dokunacaktır." demektir. **«Kim»** kötülüklerden, yani büyük günah türünden **«bir kötülük işler ve hataları kendisini kuşatırsa»**, onu her yönden; kalbinden, dilinden, elinden, tıpkı bir düşman gibi çepeçevre sararsa... Bu durum ancak kâfirde gerçekleştiği için, selef müfessirleri "kötülüğü", "küfür" olarak yorumlamışlardır. **«İşte onlar»**, nitelikleri anılan bu kötülüğü işleyen ve hataları tarafından kuşatılmış olan kimseler **«cehennemliktirler.»** İşte durumları böyle olanlar**«Orada ebedî»**, sürekli **«olarak kalacaklardır.»** Onlar ileri sürdükleri gibi yedi veya kırk gün sonra kurtulacaklarını nereden biliyorlar?

Âyette geçen *"Seyyie"* kelimesi, "küfür" şeklinde yorumlanmıştır. Âyette büyük günah işleyenin cehennemde ebedî kalacağına dair bir delil yoktur. Bu, kâfirlere mahsustur.

وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

82. İman edip sâlih ameller işleyenler ise, işte onlar, cennetliktirler. Orada ebedî olarak kalacaklardır.

82. «İman edip» kalpleriyle Allah'ı ve Muhammed (s.a.v.)'i doğrulayıp **«sâlih ameller işleyenler»**, farzları yerine getiren ve günahlardan uzak duranlar **«ise, işte onlar, cennetliktirler. Orada ebedî olarak kalacaklardır.»** Ölmeyecekler ve sonsuza kadar oradan çıkmayacaklardır.

İlâhî kanunun bir gereği olarak, cehennemle korkutan âyetlerin hemen ardından, cennetle müjdeleyen âyetler geliyor. Bu, kulların aydınlatılması konusunda O'nun hikmetinin bir gereğidir. Bazan teşvik, bazan korkutma; kimi zaman müjde, kimi zaman da uyarı niteliğinde olur. Çünkü insan olgunluğa, lütuf ve kahırla birlikte yükselir. Böylece Cemal ve Celâl cennetini elde eder.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ
إِلَّا اللَّهَ ۖ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ ۖ
وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ۚ
ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ
أَنفُسَكُم مِّن دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾

83. Bir zaman İsrailoğullarından: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anaya, babaya, yakınlara, yetimlere ve düşkünlere iyilik yapın. İnsanlara güzel söz söyleyin. Namazı kılıp, zekâtı verin" diye kesin söz almıştık. Sonra siz pek azınız müstesnâ yüzçevirdiniz. Zaten siz yüzçeviricilersiniz.

84. Yine sizden: "Birbirinizin kanını dökmeyin ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayın" diye kesin söz almıştık. Sonra siz şahitler olarak bunu kabul ettiniz.

83. «Bir zaman İsrailoğullarından» Tevratta *"kesin söz almıştık."* Arapçada *"misak"* kelimesi, kesin söz anlamına gelir. Bununla İsrailoğullarının durumunu düşünmeleri ve daha sonra gelenlerin imanlarından ümitlerini kesmeleri konusunda Rasûlullah (s.a.v.)'a ve mü'minlere seslenilmektedir. Çünkü yahudilerin geçmiş atalarının kötülükleri onların imansızlıklarına yol açtı. Kuşkusuz, yılandan ancak yılan doğar. Bu bakımdan: "Kişinin eğer aslı ve mayası temizse, ondan doğacak olanlar da temiz olur" denmiştir. Yani, onlardan kesin bir şekilde söz almıştık. Bunları hatırlayın: **«'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin,»** Allah'tan başkasının birleyicisi olmayın ve O'ndan başkasına ulûhiyet vermeyin. **«Anaya, babaya»** iyilik yapın, onlara güzel bir şekilde ve şefkatle davranın, Allah'ın emrine aykırı olmadığı sürece onların emrettiği şeyleri yerine getirin. **«Yakınlara, yetimlere ve düşkünlere iyilik yapın.»** *"Yetim"*, henüz ergenlik çağına erişmeden babası ölen küçüğe denir. Bunlar hakkındaki iyilik, güzel terbiye ve eğitimle, haklarının kaybolmaktan korunmasıyla sağlanır. Düşkünlere iyilik ise, güzel sözle, kendilerine sadaka vermekle sağlanır.

"Düşkünler" diye ifade ettiğimiz *"mesâkîn"* kelimesi, "sükûn" kelimesinden türemiştir. Âdeta fakirlik kendisini hareketten alıkoymuş, hareketsiz

hale getirmiştir. **«İnsanlara güzel söz söyleyin.»** Dikkat edilirse, belli kimselere mal ile iyilikte bulunma emrediliyor. Bu kimseler; ana-baba, yakınlar, yetimler, düşkünlerdir. Mal herkese yetmeyeceği için, tüm insanlara güzel sözle muamele edilmesi emredilmiştir. Nitekim akıl sahibi herkes bunu rahatlıkla yapabilir. Yani, onlarla güzel geçinerek, en güzel ahlâkı sergileyerek onlara karşı tatlı söz sarfedin.

«Namazı kılıp, zekâtı verin,' diye kesin söz almıştık.» Yukarıda anlatılan genel ibadet kavramı içine namaz ve zekât girdiği halde, burada tekrar, özellikle belirtilmişlerdir. Yani: "Ey İsrailoğulları, bütün bu anlatılanlar hususunda sizden söz aldık. Siz de kabul ettiniz ve yöneldiniz. **«Sonra siz pek azınız müstesna yüzçevirdiniz.»** Siz verdiğiniz sözden yüzçevirdiniz, devam etmediniz, o sözü terkettiniz. Ancak atalarınızdan pek azı yahudiliğin gereğini Allah'ın emrettiği gibi yerine getirdiler. Sizden de Abdullah b.Selâm ve benzerleri gibileri gereğini yerine getirdiler. **«Zaten siz yüz çeviricilersiniz.»** Yani zaten siz, Allah'a itaat etmekten yüz çevirmeyi alışkanlık haline getirmiş bir kavimsiniz. Burada *"yüz çevirmek"*, karşı karşıya gelmekten kaçmak ve başka bir yöne yönelmek anlamındadır.

Bu âyette bir takım şeyler sayılıyor. Bunlardan biri ibadet, yani kulluktur. Kulluğun şartı, kulun ibadetini yalnızca gerçek mabudu için yapmasıdır. Her arzudan soyutlanmak, sadece O'na dönmektir. Buna göre, kim yaptığı ibadelerle herhangi bir yaratığın hoşnutluğunu gözetir, ya da övülmeyi bekler veya kendi nefsi için dünya ve âhiret arzusunun peşinde koşarsa, ihlâs mertebesinden düşer ve riyâkârlığa sapmış olur.

Bu şeylerden biri de ana ve babaya iyiliktir. Allah, ana ve baba haklarının büyük olduğunu belirtmiştir. Çünkü Allah Kur'an'ın birçok âyetlerinde ana ve baba haklarını kendi haklarıyla beraber zikretmiştir. Çünkü insanın ilk yetişmesi Allah tarafındandır. İkinci yetişmesi ise Ana ve baba tarafından sağlanan terbiye ve eğitimledir. Nitekim: "Üç şey, üç âyette birlikte anlatıla gelmiştir, bunlardan herhangi biri, yanındaki olmadan kabul olmaz" denilmiştir:

Birincisi: *"Allah'a itaat edin ve Peygamber'e de itaat edin."* (Nisâ: 59) âyetidir.

İkincisi, *"Bana ve anne-babana şükret"* (Lokman: 14) âyetidir.

Üçüncüsü: *"Namazı kılın, zekatı verin"* (Bakara: 43) âyetidir.

Ana ve babaya iyilik; onlara güzel davranmak, tevazu kanatlarını germek, emirlerini yerine getirmek, sevdiklerini gidip görmek, ölümlerinden sonra da, bağışlanmaları için duâda bulunmaktır.

84. «Yine sizden kesin söz almıştık.» Ey yahudiler! Sizden söz aldığımız zamanı ve Tevratta verdiğiniz sözü hatırlayın. Size demiştik ki: **«'Birbirinizin kanını dökmeyin.»** Kiminiz kiminizin kanını akıtmasın. **«Ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayın.'»** Bir kısmınız diğerlerini ülkesinden çıkarıp atmasın. **«Sonra siz şahitler olarak»** Bu ifade, ikrar olayını pekiştirmek için gelmiştir. Tıpkı "falanca kimse şu işi yaptığını kabul etti" ifadesine benzer. Ya da: "Ey yahudiler! Siz o gün atalarınızın yaptığı sözleşmeye tanık olarak, **«bunu kabul ettiniz.»** Bu sözleşmeyi onayladınız, kendiniz için lüzumunu ve korunmasının gerekliliğini kabul ettiniz.

ثُمَّ أَنتُمْ هَٰؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنكُم
مِّن دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن
يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ
أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا
جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَيَوْمَ
الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ
﴿٨٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾

85. Sonra siz, o kimselersiniz ki, birbirinizi öldürüyorsunuz, içinizden bir kısım insanları yurtlarından çıkarıyorsunuz. Onların aleyhine günah işlemek ve düşmanlık yapmakta yardımlaşıyorsunuz. Bununla beraber, size esir olarak başvurduklarında, fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Halbuki onları yurtlarından çıkarmak, size haramdı. Siz kitabın bir kısmına iman ediyor, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktır. Kıyamet gününde de böyleleri en şiddetli azaba uğratılır. Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.

86. İşte onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alanlardır. Onların azabı hafifletilmeyecektir ve yardım da görmeyeceklerdir.

85. «Sonra siz, o kimselersiniz ki...» Siz, bundan sonra söz verenlerden ayrı öyle bir kavimsiniz ki, **«birbirinizi öldürüyorsunuz»** birbirinizin canına kıyıyorsunuz, **«içinizden bir kısım insanları yurtlarından çıkarıyorsunuz. Onların aleyhine günah işlemek ve düşmanlık yapmakta»** işleyenini yermeye sebep olan günahta ve zulme kadar varan zalimlikte **«yardımlaşıyorsunuz.»** Âyet delalet etmektedir ki, zulmetmek haram olduğu gibi, zalime yardım etmek de haramdır. **«Bununla beraber size esir olarak başvurduklarında fidye verip onları kurtarıyorsunuz.»** Ülkelerinden çıkarıp attığınız bu kimseler, size esir olarak kurtarılmaları için başvurduklarında, siz fidye verip kurtarıyorsunuz. **«Halbuki onları yurtlarından çıkarmak size haramdı.»** Allah Tevrat'ta İsrailoğullarından, birbirlerini öldürmeyecekleri, birbirlerini yurtlarından çıkarmayacakları ve İsrailoğullarından nerede bir köle ya da cariye bulurlarsa, onu satın alıp hürriyetlerine kavuşturacakları konusunda söz almıştı.

Kureyza ve Nadîr Oğulları, iki kardeş yahudi kabilesiydi. Evs ve Hazreç de iki kardeş arap kabilesiydi. Bunlar müşriktiler. Putlara tapıyorlardı. Kıyamet nedir, helâl ve haram nedir, tanımazlardı. Şemr savaşında birbirinden ayrıldılar. Aralarında düşmanlık meydana geldi. Kureyza Oğulları Evs'in yanında yer aldı ve onlara yardım etti. Nadîr Oğulları ise Hazrec'in yanında yer aldı ve onlara arka çıktı. Evs ile Hazreçliler arasında bir savaş çıkınca, Kureyza oğulları Evs'in yanında, Nadîr oğulları da Hazrec'in yanında yer alıyordu. Her

kabile, kardeşlerine karşı, anlaşmalı olduğu grubu destekliyor ve diğerlerinin kanını akıtıyor, üstün geldiklerinde yurtlarını yağmalıyor ve onları oradan çıkarıyorlardı. Oysa ellerinde Tevrat vardı ve içindekileri de biliyorlardı. Savaş bittiğinde, Kureyza yahudileri, kendilerinden olup Hazreçlilerin eline düşen esirlerini, Nadîr yahudileri de, kendilerinden olup, Evs'in eline esir düşen kardeşlerini fidye vererek kurtarıyorlardı. Bu yüzden araplar bunları kınıyor ve "Nasıl hem savaşıyor ve hem de fidyeleşiyorsunuz?" diye soruyorlardı. Onlar da: "Bizim onları kurtarmamız emredildi ve onları öldürmemiz haram kılındı" cevabını veriyorlardı. Bunun üzerine: "Öyleyse niçin onlarla savaşıyorsunuz?" diyorlar, onlar da: "Aramızda sözleşme yaptığımız kimselerin bizi küçük görmelerinden utanıyoruz" diye cevap veriyorlardı. İşte onlar, bu çelişkileri yüzünden yeriliyorlar. Burada kısaca şöyle deniliyor: Siz, fidye dışında, bütün emirlerden yüz çevirdiniz. Çünkü Allah bunlardan, şu dört konuda söz almıştı: Öldürmeyi, yurtlarından çıkarmayı, onlar aleyhine düşmanlarıyla yardımlaşmayı terketmek ve esirlerini fidye karşılığında kurtarmak.

«Siz, kitabın bir kısmına iman ediyor,» yani kitabın bir bölümüne inanıp da, öldürme ve sürgün yasağı gibi emirler içeren **«bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?»** Oysa iman davası, onun bir kısmıyla birlikte geri kalan kısımlarına da inanmayı gerektirir. Çünkü onun hepsi de Allah katındandır ve sözleşmeye dahildir. Bunların yerilmelerinin nedeni, kitabın bir kısmına inanmakla birlikte, bir kısmını inkâr etmeleridir. Ey yahudi topluluğu! **«İçinizden bunu yapanın»** yani kitabın bir kısmına inanmakla birlikte, bir kısmını inkâr edenin **«cezası, dünya hayatında rezil olmaktır.»** Onlar için zillet, rezillik ve alçaklık vardır. **«Kıyamet gününde»** içinde herşeyin karşılığının verildiği o günde **«de böyleleri en şiddetli azaba uğratılır.»** Bu, cehennemde uğratılacakları cezadır ve onların dünyada rezil edilmelerinden daha şiddetli olduğu gibi, ondan önceki azaplardan da daha şiddetlidir. Çünkü dünyadaki azabın bir gün sonu gelir. Halbuki cehennem azabının sonu yoktur.

«Allah yaptıklarından habersiz değildir.» Burada bir kısmı sayılan suçlarınızın hiçbirinden habersiz değildir. Onların yaptıklarından hiç biri Allah'a gizli kalmaz. Yeniden dirilme gününde onlar, bütün bunlardan dolayı cezalandırılacaklardır. Bu, gerçekten şiddetli bir tehdit, suçtan dolayı büyük bir azar ve itaata devam konusunda büyük bir müjdedir.

86. «İşte onlar», daha önce sözü edilen çirkin niteliklerle nitelenen kimseler, **«âhireti verip dünya hayatını satın alanlardır.»** Dünya hayatıyla âhireti değiştirenlerdir. Onlar, elde etmeleri mümkün iken âhiret hayatına sırt

çevirdiler. Yukarıda kitabın bazı hükümlerini inkâr etmeleri hususu, anlaşmalı bulundukları kimseler verdikleri sözü tutmak içindir. Çünkü bundan birtakım dini ve dünyevî çıkar bekliyorladı. «**Onların azabı,**» ister dünya ile, isterse âhiretle ilgili olsun «**hafifletilmeyecektir.**» Üzerlerindeki azaba engel olunmayacak ve «**yardım da görmeyeceklerdir.**» Kendilerine gelecek azabı, şefaat yoluyla veya zorla kimse önleyemeyecektir. Şüphesiz ki, hem dünya, hem de âhiret lezzetlerini birlikte kazanmak mümkün değildir. Akıllı kimse, âhiret kazancına rağbet eden, dünyaya meyletmeyen, şeytanın emirlerine uyarak kanını akıtmayan ve nefsin arzuları peşinden koşmayandır.

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا
مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَقَفَّيْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ بِٱلرُّسُلِ ۖ وَءَاتَيْنَا عِيسَى
ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ۗ أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ
رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ
وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا غُلْفٌۢ ۚ بَل لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ
بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

87. Şüphesiz ki biz, Mûsa'ya kitabı verdik. Ondan sonra da, birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsa'ya da açık mûcizeler verdik ve kendisini Ruh'ül-Kudüs ile destekledik. Demek ki ne zaman bir peygamber size, nefislerinizin istemediği bir şey getirse büyüklük taslayıp, bir kısmını yalanlayacak ve bir kısmını da öldürüceksiniz öyle mi?

88. "Kalplerimiz perdelenmiştir" dediler. Hayır, Allah onları inkârlarından dolayı lânetlemiştir. Ne de az iman ederler.

87. «Şüphesiz ki biz,» ey İsrailoğulları, yemin olsun ki **«Musa'ya kitabı verdik,»** yani bir defada, topluca Tevrat'ı verdik. **«Ondan sonra da, birbiri ardınca peygamberler gönderdik.»** Biz, Hz. Mûsa'dan sonra birbirleri ardından, peşpeşe peygamberler gönderdik. **«Meryemoğlu İsâ'ya»**, o, mübarek anlamına gelen İsa Yesu'ya **«da açık mûcizeler verdik.»** Meryem, Süryanîce'de hizmet eden ve ibadet eden kadın demektir. Meryem'i annesi Mescid'e hizmet etmesi için bırakmıştır. Nitekim ibadetindeki üstünlüğü ve dürüstlüğü sayesinde Allah, kendisini Kerîm olan kitabında, peygamberlerle birlikte yedi kez anmış ve şu âyette olduğu gibi, ona tıpkı peygamberler gibi hitapta bulunmuştur: *"Ey Meryem! Rabbine boyun eğ. O'na secde et. Ve rükû edenlerle beraber rükû et."* (Âl-i İmrân: 43) Allah, onu erkeklerle beraberce zikretti, Hz. İsâ'ya verilen mucizeler, ölüleri diriltmek, körü ve alaca hastalığına yakalananı iyileştirmek, kayıplardan haber vermek gibi açık mucizelerdir.

«Ve kendisini, Ruh'ül-Kudüs ile destekledik.» Onu tertemiz kutsal ruhla destekledik ki, bu Cebrail (a.s.)'in ruhudur. Onun temiz olarak nitelenmesi, hiçbir günah işlememesinden, ruh adının verilmesi de, peygamberlere, kalplere hayat veren şeyleri getirmesindendir. Hz. İsa'nın, kendisiyle desteklenmesi demek, onun ta ilk anından yaşlılığına kadar, Ruh'ül-Kudüs tarafından korunması dolayısıyladır. Bu yüzden doğum esnasında ve yahûdiler kendisini öldürmek istediğinde göğe kaldırılırken şeytan ona yaklaşamamıştır. Burada diğer Peygamberler arasından Hz. İsâ'nın zikredilmesinin sebebi ise Hz. Musâ'dan sonraki peygamberlerin, Tevrat hükümlerini infaz için gönderilmelerine karşılık Hz. İsâ'nın şeriatıyla, Tevrat'ın birçok hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Hz. Mûsa ile Hz. İsâ arasında dört bin peygamber (nebî) vardır. **«Demek ki ne zaman bir peygamber size»** bir şey getirse... Burada hitap, her ne kadar aşağıda açıklanacak davranışlarda bulunanlar ataları olsa da, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanındaki yahudileredir. Nitekim bunlar da, ataları gibi peygamberleri öldürmemiş olsalar bile, büyüklük taslıyorlar, onların izinden gidiyor ve yaptıklarını onaylıyorlardı. Şu halde size bu peygamber **«nefislerinizin istemediği»** yani arzu ve heveslerinize aykırı düşen **«bir şey getirse»**, ona uymaktan ve Allah katından getirildiğine iman etmekten **«büyüklük taslayıp»** gurur ve kibire kapılarak, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi **«bir kısmını yalanlayacak ve»** Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi **«bir kısmını da öldürüceksiniz öyle mi?»**

Burada "bir kısmı" anlamındaki *"ferîkan"* kelimesinin iki yerde de fiilden önce zikredilmesi konunun öneminden ve dinleyenin dikkatini yaptıkları şeylere çekmek içindir. Âyette *"öldürdünüz"* şeklinde değilde, *"öldüreceksiniz"* şeklinde geçmesi, onların bu iğrenç ve kötü durumlarını ortaya koymak içindir. Yapılan iş daha önce geçmiş olsa da, şimdiki durumlarına da uygun geliyor. Onlar bu çirkin davranışın kötü damgasını taşıdıkları gibi, gelecek nesilleri de aynı damgayı taşıyacaklardır. Ya da *"Bir kısmını da öldüreceksiniz öyle mi?"* ifadesinden, daha sonra da bu fiili yapacaksınız anlamı çıkmaktadır. Çünkü yüce Allah korumamış olsaydı, yahudiler Hz. Muhammed'i öldüreceklerdi. Nitekim ona karşı büyü yapmaları, yemek için hazırladıkları koyunun etine zehir katmaları da bunu göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ölüm sırasında şöyle buyurmuşlardır: *"Hayber'de yediğim o bir lokma zehirli etin etkisi halâ zaman zaman beni yokluyor. (İşte bu, şah damarımın kesildiği andır.)"* [37]

88. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaşadığı dönemdeki yahudiler: **«'Kalplerimiz perdelenmiştir,'»** kalplerimiz perdelerle örtülmüştür, dolayısıyla ne Muhammed'in getirdiği şey ve ne de onun anlam ve inceliği oraya ulaşamıyor **«dediler.»** İşte bunun üzerine Allah, gerçekten bunların kalplerinin bu şekilde yaratılmış olduğu hakkındaki iddialarını reddediyor. Çünkü onlar, fıtrat üzere yaratılmışlardır. **«Hayır, Allah onları inkârlarından dolayı lânetlemiştir.»** Aksine inkârları yüzünden Allah onları rezil ve rüsvay etmiştir. **«Ne de az iman ederler.»** Bu da kitabın bir kısmına olan imanlarıdır.

وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَٰبٌ
مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا۟ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ
عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟ كَفَرُوا۟ بِهِۦ

37- Bu, Buharî'nin *Sahih*'inde rivayet ettiği hadisin bir parçasıdır.

عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ۚ
فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ
أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ
يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ ۚ وَلِلْكَافِرِينَ
عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ
بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

89. Onlara, Allah katından, ellerinde bulunanı tasdik eden bir kitap gelince, -ki daha önce kâfirlere karşı kendilerine yardım edilmesini bekliyorlardı- evet kendilerine bildikleri gelince, onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerinedir.

90. Allah'ın, kullarından dilediğine lütfundan bir şey indirmesini kıskanarak O'nun indirdiğini inkâr etmekle, kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Bu yüzden onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için hor ve hakir kılıcı bir azap vardır.

91. Onlara: "Allah'ın indirdiklerine iman edin" denildiğinde: "Biz, sadece bize indirilene iman ederiz" derler. Ondan sonra geleni inkâr ederler. Halbuki o, ellerindeki Tevrat'ı tasdik eden hak bir kitaptır. Ey Muhammed! De ki: "Eğer mü'minseniz, daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"

89. «Onlara, Allah'ın katından, ellerinde bulunanı tasdik eden bir kitap gelince...» Bu, Kur'an'dır. Onun Allah katından olduğunun belirtilmesi, bu kitabın değerini ve üstünlüğünü vurgulamak içindir. Aynı zamanda bu kitap, tevhid ve bazı yasaları açısından Tevrat'la uygunluk içerisindedir.

Onlar **«-daha önce,»** Hz. Muhammed'in gelişinden evvel, **«kâfirlere karşı kendilerine yardım edilmesini bekliyorladı.-»** Bununla arap müşriklere ve Mekke kâfirlerine karşı yardım bekliyorlar ve düşmanlarına:"Geleceği konusunda söz verilen peygamberin gelme günü yaklaştı. O bizim söylediklerimizi de doğrulayıcı olarak çıkacaktır. Onunla birlikte, tıpkı Âd ve İrem kavimlerinin öldürülmesi gibi, sizi öldüreceğiz" diyorlardı. **«Evet kendilerine bildikleri gelince...»** Liderlik konusundaki hırs ve çekememezlikleri yüzünden **«onu inkâr ettiler.»** Ellerinde bulunan kitaptaki, yani Tevrat'taki niteliklerini değiştirdiler. *"Bildikleri"*nden maksat kitaptır. Çünkü Hz. Peygamber'e indirileni tanımaları, onu tanımaları anlamına gelirdi. **«Allah'ın lâneti kâfirlerin»** yani onların **«üzerinedir.»** Burada "onlar" zamiri yerine doğrudan *"kâfirler"* ifadesinin kullanılması, küfürleri sebebiyle lânete hak kazandıklarını göstermek içindir.

Lânet kâfirler için kullanıldığında, mutlak anlamda rahmet ve ikramdan uzaklaştırılmak, günahkâr mü'minler hakkında kullanıldığında ise ikramdan uzaklaştırılmak anlamlarına gelir. Nitekim Hz. Peygamber'in: *"Kim ihtikâr yaparsa o lânetlenmiştir."*[38] ifadesi de böyle bir anlama işaret etmektedir. Burada, halkın sıkıntılı zamanında satmayı düşünerek daha önce mal alıp saklayan kimsenin, iyi kimselerin elde edeceği dereceden uzaklaştırıldığına işaret edilmektedir. Yoksa bu, Gaffar olan Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılma anlamında değildir.

Bilinmesi gereken bir nokta da şudur. Lânetlenmeyi gerektiren üç nitelik vardır: Küfür, bid'at ve fısk. Bunlardan her birinin de üçer derecesi vardır:

Birincisi: Genel niteliğiyle lânetleme: "Allah'ın laneti kafirler veya bidatcılar, ya da fâsıklar üzerine olsun," sözü gibi.

İkincisi: Bir öncekine göre daha özel niteliklerle yapılan lânetleme: Allah'ın lâneti Haricîler ve Rafızîler üzerine, ya da zina yapanlar veya zalimler

38- Müslim ve Tirmizî. Ebû Davud'da da şöyledir: *"Kim bir yiyecek ihtikârında bulunursa (saklarsa), o hatalıdır" Câmiu'l-Usûl*, 1/592

üzerine olsun sözü gibi.

Üçüncüsü: Bir kimseye, lânette bulunmak: Bu kimse, ya da kimseler şeriatçe küfürleri sabit olan kişilerse, bunlara lânet okumak caizdir. Ancak böyle bir lânet, küfürleri sabit olmayan müslümanları rahatsız etmiyorsa "Allah'ın lâneti Firavun ve Ebû Cehil üzerine olsun" demek caizdir. Çünkü bunların kâfir olarak öldükleri kesindir. Eğer şeriat açısından küfrü sabit olmayan kişinin, meselâ herhangi bir şahıs olan Zeyd, Amr ya da başka kişilerin lânetlenmesi hatalı ve tehlikelidir. Çünkü bunların ölürken son durumları bilinmemektedir. Kaldı ki, çoğu zaman kafir bile müslüman oluyor veya tevbe ederek Allah'a yakınlaşmış bir kimse olarak ölüyor. Şu halde nasıl onun lânetlenmiş olduğuna hükmedilir? Vahşî'nin Hz.Peygamber'in amcası Hz. Hamza'yı öldürdüğü, sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) vasıtasıyla müslüman olduğu ve Allah'ın onu cennetle müjdelediği görülmüyor mu?

Öte yandan lânet, kimi zaman lâneti yapana döner. Meselâ lânetlenen kimse, eğer lânetlenmeye layık değilse, bu lânetleme işi lâneti yapana döner. Mü'mini lânetlemek, tıpkı onu öldürmek gibidir. Çoğu zaman bir kimse malına lânet okur ve bu yüzden Allah malından bereketi alır. Allah'ın yarattıklarından ne bir cansız, ne bir hayvan, ne de bir insan lânetlenemez. En iyisi lânetleme işini bırakmak, bunun yerine zikir ve tesbihle uğraşmaktır. Çünkü zikir ve tesbihle uğraşmakta sevap vardır, halbuki lânetlemede, lânetlenen kimse bunu hak etmiş olsa bile sevap yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Cehennem ateşini gördüm. Buradakilerin birçoğu kadınlardır. Çünkü kadınlar fazlaca lânette bulunurlar, kocalarının iyiliğine nankörlük ederler. Eğer sen bir ömür boyu bunlardan birine iyilikte bulunsan, sonra da senden bir şey görse, 'senden hiç bir hayır görmedim', der."* [39]

90. «Allah'ın», risalet yükünü taşımaya ehil olan **«kullarından dilediğine»** yani seçtiğine.... Burada kastedilen kişi Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Yahudiler son peygamberin geleceğine inanıyorlar, fakat onun Hz. İshak'ın soyundan geleceğini zannediyorlardı. Ancak son peygamberin İsmailoğulları arasından çıkınca kıskandılar. Peygamberlik gibi bir görevin İsrailoğullarından başkalarına geçmesini kabullenemediler. İşte böylece Allah'ın **«lütfundan bir şey,»** yani vahiy **«indirmesini kıskanarak...»** Burada kıskanmak, kendisine ait olamayan bir şeyi istemektir. Kıskanan kişi, kıskandığı kimse-

39- Hadisin aslı Sahihayn'da şu lâfızla geçmektedir: *"Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin ve çokca istiğfarda bulunun. Çünkü cehennem halkının çoğunun sizlerden olduğunu gördüm..."*

nin makamına, elinde bulunan imkânlara göz koyan kimsedir. "Bâği" ise, başkasının sahip olduğu şeyleri çekemediği için zorla onlara el koyan kimsedir. **«O'nun indirdiğini»**, yani yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı kitabın özelliklerini öğrendikten sonra **«inkâr etmekle, kendilerini»** yani imanlarını **«karşılığında sattıkları şey»** yani küfür **«ne kötüdür!»**

«Bu yüzden onlar, gazap üstüne gazaba» lânet üstüne lânete **«uğradılar.»** Yani yaptıklarına denk bir gazaba hak kazandılar. Onlar, hak peygambere karşı zalimce davranıp inkâr ederek küfür üzerine küfre düştüler. **«Kâfirler için hor ve hakir kılıcı bir azap vardır.»** Bununla onların aşağılanmaları ve horlanmaları isteniyor. Çünkü bunların küfrü, Peygamber Efendimize indirilen şeyi çekememe duygusuna dayanan kıskançlık sebebiyledir. Onlar insanlara karşı üstünlük peşinde oldukları için Hz. Peygamber'e indirilen şeyi küçümsediler. Âyette ayrıca, mü'minlerin azaplandırılmasının eğitim ve arındırma, kâfirlerin azaplandırılmalarının ise, aşağılama ve ağır bir cezalandırma olduğuna işaret vardır.

91. «Onlara: 'Allah'ın indirdiklerine iman edin' denildiğinde: 'Biz sadece bize indirilene iman ederiz' derler.» Hz. Peygamber'in ashabı, Medine ve çevresindeki yahudilere, Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman edin dediklerinde, bunlar: "Biz, bize indirilen Tevrat'a ve ve İsrailoğullarından olan peygamberlere indirilenlere iman etmeye devam edeceğiz" derler. **«Ondan sonra geleni»**, kendilerinden olmayan peygamberlere indirileni **«inkâr ederler. Halbuki O»** yani daha sonra gelen o kitap **«ellerindeki Tevrat'ı tasdik eden»** onu onaylayan **«hak bir kitaptır.»** Gerçek anlamda *"hak"* adına lâyık olan, bu kelime mutlak anlamda kendisi için kullanılan kitaptır. Burada yahudilerin sözleri reddedilmektedir. Çünkü Tevrat'a uygun olanı inkâr etmeleri aynı zamanda onların Tevrat'ı da inkâr etmeleri demektir. Daha sonra onlara, Tevrat'a inandıkları iddasında oldukları halde bizzat Tevrat'taki yasağa rağmen niçin peygamberleri öldürdükleri sorusu yöneltiliyor: **«Ey Muhammed! De ki:»** Burada, Allah tarafından yahudilerin söz ve davranışlarındaki çelişkiler ortaya konularak Hz. Peygamber'in şöyle demesi istenmektedir: **«'Eğer mü'minseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?'»** Siz, eğer iddia ettiğiniz gibi Tevrat'a inanıyorsanız, bundan önce neden peygamberleri öldürüyordunuz. Oysa Tevrat'ta da bu haramdır. Burada babalarının fiili olan "öldürme" işi çocuklarına isnad ediliyor. Çünkü babalarla çocukları arasında benzerlik vardır. Âyet, herhangi bir masiyete rızâ gösteren kimsenin onu yapmış gibi olduğuna delildir. Çünkü yahudiler, babaları-

nın öldürmelerine rızâ gösteriyorlar. Allah da kendilerini katiller diye adlandırdı. Çünkü: *"Eğer mü'minseniz daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"* buyurmuştur. Burada şartın cevabı mahzuftur. Çünkü âyetin öncesi zaten buna işaret ediyor. Yani: *"Eğer iddia ettiğiniz gibi Tevrat'a inanıyorsanız niçin onları öldürdünüz?"*

وَلَقَدْ جَآءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ
مِنْ بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا
فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا ۖ قَالُوا
سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ۚ قُلْ
بِئْسَمَا يَأْمُرُكُم بِهِ إِيمَانُكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

92. Şüphesiz Musâ, size apaçık delillerle geldi. Sonra siz onun ardından zalimler olarak buzağıyı ilâh edindiniz.

93. Bir zaman üzerinize Tûr'u kaldırıp sizden kesin söz aldık. "Size verdiğimiz Tevrat'a kuvvetle sarılın ve dinleyin" dedik. Onlar ise: "Dinledik ve isyan ettik" dediler. İnkârlarından dolayı buzağının sevgisi kalblerine işledi. De ki: "Eğer mü'min iseniz, imanınız size ne kötü bir şey emrediyor!."

92. «Şüphesiz, Musa size apaçık delillerle geldi.» Allah'a andolsun ki Hz. Musa, asa, el, denizin yarılması gibi apaçık mucizelerle size geldi. **«Sonra siz onun ardından zalimler olarak buzağıyı ilâh edindiniz.»** Hz. Musa'nın mucizeleri getirmesinden sonra siz onun ardından buzağıya tapındınız. İbadet edilecek olana değil, ibadet olunmayacağın önünde eğildiniz. Çünkü sizler zalimlersiniz.

93. «Bir zaman üzerinize Tûr'u kaldırıp sizden kesin söz aldık.» Dağı kaldırırken de; **«'Size verdiğimiz Tevrat'a kuvvetle sarılın ve dinleyin' dedik.»** Sıkı sıkıya sarılın, Tevrat'ta yer alan hükümleri dinleyin, dinlediklerinize kabul ve itaat gözüyle bakın. **«Onlar ise: 'Dinledik ve isyan ettik' dediler.»** Sanki burada "ne dediler?" gibi bir soru var. Onlar da, senin sözünü duyduk, ancak itaat etme kulağıyla dinlemedik. Biz senin emrine karşı geldik, isyan ettik. Eğer dağın üzerimize düşme korkusu olmasaydı, kabul etmezdik. Atalarının durumu bu olan insanların iman etmeleri nasıl düşünülebilir?

«İnkârlarından dolayı buzağının sevgisi kalblerine işledi.» Daha önceki küfür ve inkârları yüzünden kalblerine buzağı sevgisi işledi. Küfürlerinin bir cezası olarak, kalblerine buzağı sevgisi yerleşti. **«De ki: 'Eğer mü'minseniz, imanınız size ne kötü bir şey emrediyor!'»** Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudileri kınamak için de ki: "İddia ettiğinize göre size indirilen Tevrât'a imanınız size ne kötü şey emrediyor." Burada emrin imana isnadı sırf onlarla alay etmek içindir. Eğer gerçekten Tevrat'a inanıyorsanız, o zaman Tevrat sizin işlemekte olduğunuz bu iğrençlikleri doğru bulmaz. Dolayısıyla siz kesinlikle Tevrat'a inanmıyorsunuz. Çünkü bir kimse eğer inandığını ileri sürüyorsa, davranışlarının söylediklerini tasdik etmesi gerekir. Aksi takdirde o kimse mü'min olamaz.

قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ ٱلدَّارُ ٱلْآخِرَةُ عِندَ ٱللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ
ٱلنَّاسِ فَتَمَنَّوُا۟ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ
أَبَدًۢا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ
أَحْرَصَ ٱلنَّاسِ عَلَىٰ حَيَوٰةٍ ۛ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ ۛ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ
لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ ۖ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِۦ مِنَ ٱلْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ ۗ
وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

94. De ki: "Eğer âhiret yurdu Allah katında başka insanlara değil de, sadece size tahsis edilmişse ve bu iddianızda samimi iseniz, ölümü istesenize!"

95. Fakat ellerinin yapıp öne sürdüğü işlerden dolayı ölümü asla istemeyeceklerdir. Allah, zalimleri çok iyi bilir.

96. Onları, insanların hayata en düşkünü, şirk koşanlardan daha tutkunu bulacaksın. Her biri, bin yıl yaşamak ister. Oysa herhangi birinin çok yaşaması, kendisini azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah, onların yaptıklarını çok iyi görür.

94. «De ki: 'Eğer âhiret yurdu» yani cennet, **«Allah katında başka insanlara değil de»** Muhammed (s.a.v.) ve ashabına değil de **«sadece size tahsis edilmişse»,** oraya yahudiler dışında kimsenin giremeyeceği konusundaki sözünüz doğruysa **«ve bu iddianızda samimi iseniz, ölümü istesenize!'»** Onu hem dil ve hem kalble sevip isteyerek: "Allah'ım! Bizi öldür" desenize. Çünkü kesin olarak cennete gireceğine inanan, orayı arzular, bir an önce oradaki nimetleri elde etmeyi ve bu dünyadan kurtulmayı ister. Eğer, cennetin yalnızca size ait olacağı sözünde samimi iseniz, hemen ölümü isteyin. Temenni: Bir şeyi nefiste istemektir. Genel olarak da gerçekleşemeyen şeyler için kullanılır.

95. «Fakat ellerinin yapıp öne sürdüğü işlerden» yani işlemiş oldukları Hz. Peygamber ve Kur'an'ı inkâr, Tevrat'ı tahrif gibi cehenneme girme sebepleri olan suçlardan **«dolayı ölümü asla,»** ne şimdi, ne gelecekte ve ne de herhangi bir zamanda **«istemeyeceklerdir.»** Burada *"ellerinin"* kelimesinin özellikle belirtilmesi, yapılan şeylerin genellikle elle yapılması dolayısıyladır.

«Allah, zalimleri çok iyi bilir.» Allah bunları ve bunlardan meydana gelen şeyleri çok iyi bilir. Bu bir tehdittir. Rivayete göre, eğer yahudiler ölümü arzulamış olsalardı, onlardan her biri kesinlikle can çekişir ve anında ölürlerdi de yeryüzünde asla bir tek yahudi bile kalmazdı. *"Ölümü asla istemeyeceklerdir"* ifadesi bir mûcizedir. Çünkü bu, gaybla ilgili bir haberdir. Nitekim haber verildiği gibi de olmuştur.

Eğer, "Temenni kalbte olan bir olaydır. Dolayısıyla onlar ölümü istediler mi, istemediler mi, bilinemez" diyecek olursan, cevabımız şudur: Temenni kalbe ait bir şey değildir. Bu, insanın dilini ilgilendiren bir sözdür. Meselâ, keşke benim, için şu iş böyle olsaydı, gibi.

Nafi diyor ki: "Yanımızda bir yahudi oturuyor ve bizimle tartışıyordu. Bu arada: "Sizin kitabınızda, *"ölümü temenni edin"* ifadesi yer alıyor. Ben ise ölümü istiyorum, ama gördüğünüz gibi niçin ölmüyorum?" dedi. İbn Ömer bunu duyunca, hemen evine girdi, kılıcını aldı ve çıktı. Yahudi onu görünce kaçmaya başladı. Bunun üzerine İbn Ömer şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, eğer ona yetişseydim, kesinlikle boynunu vururdum. Bu cahil yahûdi zannetti ki ölümü temenni etmeme her zamanki yahûdiler içindir. Oysa bu Hz. Peygamber'i görüp tanıdıktan sonra inatlarında direnen ve onun peygamberliğini inkâr eden yahûdiler içindir.

Yahudiler, kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduklarını iddia ettikleri gibi, cennetin de yalnızca kendilerine ait olduğunu ileri sürdüler. Oysa insan, sevgilisinin huzuruna girmekten rahatsız olamaz; oraya gittiği zaman intikam korkusu yaşayamaz. Aksine insan, sevdiğine bir an önce kavuşmayı bekler. Kendilerine "bunu isteyin" denilince onlar bunu arzu etmezlerse iddialarında yalancı oldukları ortaya çıkar. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.v.) ölüm temennisini yasaklayarak şöyle buyurmuştur: *"Biriniz, başına gelen bir zarar sebebiyle ölümü istemesin. Ancak: Allah'ım, eğer hakkımda yaşamak hayırlıysa beni yaşat, eğer ölmek hakkımda hayırlıysa, beni öldür"* desin.[40] Sâlihlerden biri de şöyle der:

"Eğer kızlarım ve günahlarım olmasaydı,
Kesinlikle ölümü ister ve ona koşarak giderdim."

Sehl-i Tûsterî de: "Şu üç kişiden başkası ölümü temenni etmez: Ölümden sonra nelerin olabileceğini bilemeyen cahil adam; Allah'ın kendisi için belirlediği kaderden kaçan kişi ve Allah'a kavuşmayı içtenlikle isteyen kimse" der.

Ölümün en büyük belâ ve en büyük felâket olduğunu bil. Bundan daha büyüğü, ölümü unutmak ve onun için gerekli olan ameli terketmektir. Gerçekten ölümden ibret almak isteyenler için çok ibretler vardır. Nitekim: "Nasihatçı olarak ölüm yeter" denilmiştir. Doğrusu ölümü hatırlayan kimse, dünya arzularından el etek çeker. Fakat gafil kalbler hep vaizlerin uzun uzadıya anlatmalarına, süslü püslü kelimelerle meseleyi aktarmalarına muhtaçtırlar. Öyle olmasaydı Rasûlullah (s.a.v.)'in: *"Lezzetleri yok eden ölümü çokca anın."*[41] hadisi ile Allahü Teâlâ'nın: *"Her nefis ölümü tadacaktır."* (Âl-i İm-

40- Bkz. Buharî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî. Bazı rivâyetleri de şöyledir: *"Eğer mutlaka bunu yapacaksa, şöyle desin,..."* Bkz. *Câmiu'l-Usûl,2/455.*

41- Bkz. Tirmizî, *Kıyamet;* Nesâî, *Cenâiz;* İbn Mâce, *Zühd;* Ahmed b. Hanbel, *Müsned, 2/293.*

ran: 185) Buyruğu, dinleyen için yeter ve buna bakar da bununla meşgul olurdu. Akıllı kimse, ölüme, ölmeden önce istekle koşar, nefsini de düşük huylardan arındırır.

96. Sonra Yüce Allah, elçisi Hz. Muhammed'e, yahudiler için: «**Onları insanların hayata en düşkünü,**» olarak bulacağını ve bu yüzden de ölümü istemeyeceklerini bildiriyor. «**Şirk koşanlardan daha tutkunu bulacaksın.**» İnsanlardan ve müşriklerden daha hırslı. Müşriklerin, onlar da insan oldukları halde, ayrıca ve özellikle anılması, bunların hayata olan şiddetli tutkunlukları dolayısıyladır. Bunda büyük bir kınama vardır. Çünkü müşrikler, dünya hayatından başka bir hayat tanımazlar. Bunların dünyaya düşkünlükleri de garip-senmemelidir. Çünkü cennetleri burasıdır.

Eğer hak bir kitaba sahip olan bir toplum, amellerin karşılığının verileceğini ikrar ederek hayata bunlardan daha çok düşkünlük gösteriyorsa, en büyük kınamayı hak etmiş olurlar. İşte bu müşriklerden «**her biri bin yıl yaşamak ister.**» Bunu arzular ve bunu temenni eder. Bu, onların hayata düşkünlüklerinin anlatılması içindir. Böylece anlam, onlardan her birinin sonsuzluğu yakalamak ve bin yıllık bir ömre sahip olmak istediklerine işaret etmektedir. Bin sayısının özellikle anılması bu kimselerin, aralarında selamlaştıklarında karşılıklı olarak: "bin yaşa", "bin mehrican (bayram) lar" demelerindendir. "Müşrikler" deyiminin mecûsiler için kullanılması da doğrudur. Çünkü onlar "nur" (aydınlık) ve "zulmet" karanlığa inanırlar. «**Oysa içlerinden herhangi birinin çok yaşaması, kendisini azaptan**» yani ateşten, cehennemden «**uzaklaştıracak değildir. Allah, onların yaptıklarını çok iyi görür.**» Görür anlamındaki *"basîr"* kelimesi, arapçada bir şeyin içeriğini en ince noktasına dek bilen demektir. Yani Allah onların gizli amellerini, küfür, isyan ve günahlarını bilir. Hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Allah, onları bunlarla cezalandıracak, dünyada rezil, rüsvay kılıp, âhirette de en büyük cezayı verecektir. Bu, Allah için zor değildir.

Kalbi katılaşmış olanların, kalblerini tedavi etmeleri gerekir. Bu da birkaç şekilde olur:

1- İlim meclislerine giderek, vaaz ve öğütlere kulak vermek, iyilere ilişkin haber ve menkıbeleri dinlemek sûretiyle kendilerinde mevcut olan kötü huylarını terketmeleridir. Çünkü bunlar kalbleri yumuşatan şeylerdir. Kalblerin kararmasını engelleyen hususlardır.

2- Ölümü anmak. İnsanın ölümü çokça hatırlaması, dünyaya karşı olan tutkunluğunu azaltır. Çünkü ölüm, toplulukları birbirinden ayırır, oğul ve kızları yetim bırakır.

3- Can çekişip ölmek üzere olanlara bakmak, yanlarında bulunmak. Çünkü ölüye bakmak, can çekişmesini seyretmek, ölümden sonraki şeklini düşünmek, gerçekten boğazdaki lokmanın yutulmasını engeller, iştahları keser. Kalblerden sevinci uzak kılar, uykuları kaçırır, bedenlerde rahatı yok eder. Böylece kişiyi amele yöneltir. Bundan böyle çalışıp yorulmaya, ölüm gelmeden önce ona hazırlık yapmaya çalışır. Çünkü bu, şiddetlerin en şiddetlisidir.

Rivâyete göre sâlih kimselerden biri, Medine surları üzerinde durur ve her gün şöyle seslenirlerdi: "Ey Medine halkı! Göç başladı! Göç başladı." derdi. Aradan zaman geçti. İnsanlar onun sesini işitmez oldular. Sorduklarında "O öldü." denildi. Bunun üzerine insanlardan biri şu beyitleri söyledi:

Göçü anıp duruyordu.
Derken deveci devesini kapısına ıhtırdı.
Onu uyanık ve hazırlıklı buldu.
Zaten emelleri hiçbir vakit onu oyalamamıştı.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ

فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى
وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ
وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

97. De ki: Kim Cebrail'in düşmanıysa, bilsin ki, geçmiş kitapları tasdik eden, mü'minler için bir müjde ve hidayet olan Kur'an'ı, Allah'ın izniyle senin kalbine o indirmiştir.

98. Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e

ve Mikail'e düşman olursa, şüphesiz ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır.

97. «De ki: Kim Cebrail'in düşmanıysa,» Hz. Peygamber (s.a.v.) hicret edip Medine'ye geldiğinde, yahudilerden Abdullah b. Sûriyâ geldi ve : "Ey Muhammed! Söylediğin şeyleri Allah'tan alarak sana getiren hangi melektir?" diye sordu. Hz. Peygamber de: "Cebrail" dedi. Yahudi: "O bizim düşmanımızdır. Çünkü o azap meleğidir. Hep savaş, öldürme, azap ve şiddet indirir. Bizim elçimiz Mikail'dir. Çünkü o rahmet meleğidir. Bereket, bolluk, müjde ve huzur indirir." dedi. Bunun üzerine: *"De ki: Kim Cebrail'in düşmanıysa"* âyeti indi. Burada "kim" anlamındaki *"men"* sözcüğünün cevabı gizlenmiştir. Yani, kitap ehlinden kim Cebrail'e düşmanlık ederse, böyle bir şeyin anlamı yoktur. Aksine onu sevmesi gerekir. **«Bilsin ki, geçmiş kitapları,»** yani daha önce indirilen ilâhi kitapları **«tasdik eden, mü'minler için bir müjde»** yani cennetin müjdecisi **«ve hidayet olan»** hak dine yönelten **«Kur'an'ı, Allah'ın izniyle»** Onun emri ve kolaylaştırmasıyla **«senin kalbine o indirmiştir.»** Ona düşmanlık etmeye gerek yoktur. Eğer insaflı davransalar, mutlaka onu severler, yaptıklarından dolayı da, kendisine teşekkür ederlerdi.

98. «Kim» inatla ve emrine aykırı davranarak; kibirli bir şekilde O'nun taati dışına çıkarak **«Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa...»** Burada bu iki meleğin özellikle belirtilmesi, bunların üstünlüklerinin açıkça ortaya konması amacına dayalıdır. **«Şüphesiz ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır.»** Burada zamîr yerine bizzat *"kâfirler"* lâfzının açıkca getirilmesindeki hikmet, Allah'ın da onlara düşmanlık ettiğini bildirmek içindir. Buna göre anlam: "Kim onlara düşmanlık ederse, Allah da ona düşmanlık eder ve onu en ağır şekilde cezalandırır." demektir.

وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ۖ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ إِلَّا ٱلْفَٰسِقُونَ

(٩٩) أَوَكُلَّمَا عَٰهَدُوا۟ عَهْدًا نَّبَذَهُۥ فَرِيقٌ مِّنْهُم ۚ بَلْ

أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

99. Ey Muhammed! Şüphesiz biz, sana apaçık âyetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkâr ederler.

100. Onlar her ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa, içlerinden bir kısmı onu bozmamış mıdır? Zaten onların çoğu iman etmezler.

101. Ne zaman Allah katından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik eden bir peygamber geldiyse, kendilerine kitap verilen bir topluluk Allah'ın kitabını hiç bilmiyorlarmış gibi arkalarına attılar.

99. «Ey Muhammed! Şüphesiz biz, sana apaçık», Allah katından oldukları ve işaret ettikleri anlamlar çok açık olan **«âyetler indirdik. Onları ancak fâsıklar inkâr ederler.»** Helâl ve haramı açıkca ortaya koyan, hadlerin ve hükümlerin etraflı açıklamasını getiren âyetleri, küfürde azgınlaşmış, haddi aşmış fâsıklardan başka kimse inkâr etmez. Bilinmelidir ki, Kur'an, ilahî bir nurdur. Bununla Allah zulmetleri ortadan kaldırır. Yahudiler, Allah'ın nurunu söndürmek isterler, halbuki Allah nurunu tamamlayandır. Onlar içinse sadece rezil ve rüsvay olmak vardır.

100. «Onlar her ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa, içlerinden bir kısmı onu bozmamış mıdır?» Âyetin başında yer alan soru edatı, inkâr anlamınadır. Yani bunlar, işaret ettikleri anlam çok belirgin olan, Allah'ın apaçık âyetlerini inkâr etmediler mi? Verdikleri sözü bir tarafa attılar. Âyette geçen *"ferîk"* kelimesi grup demektir. Az için de kullanılır, çok için de. **«Zaten onların çoğu»** Tevrat'a **«iman etmezler.»** Din adına hiçbir şeye sahip değiller. Bunlar verdikleri sözü ve ahdi bozmayı bir suç ve bir vebal saymazlar, buna aldırmazlar.

101. «Ne zaman Allah katından kendilerine,» Tevrat'tan **«yanlarında bulunanı tasdik eden bir peygamber»** yani Hz. Muhammed (s.a.v.) **«geldiyse, kendilerine kitap verilen bir topluluk Allah'ın kitabını»** yani Tevrat'ı **«hiç bilmiyorlarmış gibi...»** Çünkü bunlar, yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayan Allah Rasûlü Hz. Muhammed'i inkâr ettiler. Sırf inatları yüzünden Allah'ın kitabını tanımadılar. **«Arkalarına attılar.»** Onu büsbütün reddettiler, ondan yüz çevirdiler, iltifat etmediler. Tıpkı bunun Allah'ın kitabı olduğunu tanımayanlar gibi onu terkettiler.

Burada şu gerçek dile getiriliyor: Bir kimse bilmesine rağmen, eğer cahiller gibi davranıyorsa, ona da cahil muamelesi yapılır. Madem ki cahilden bir hayır beklenilmiyor, bildiğiyle amel etmeyen âlim de cahil gibidir. Akıllı kimseye düşen, Allah'ın tokatından korkarak, derhal Allah'ın emrine sarılmaya koşmaktır.

وَٱتَّبَعُوا۟ مَا تَتْلُوا۟ ٱلشَّيَٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَٰنَ ۖ وَمَا كَفَرَ
سُلَيْمَٰنُ وَلَٰكِنَّ ٱلشَّيَٰطِينَ كَفَرُوا۟ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ
وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ ۚ وَمَا
يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَآ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ
مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ۚ وَمَا هُم بِضَآرِّينَ
بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ۚ
وَلَقَدْ عَلِمُوا۟ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا
شَرَوْا۟ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟

وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

102. Onlar, Süleyman'ın mülkü hakkında şeytanların uydurdukları sözlere uydular. Oysa Süleyman, inkâr etmemişti. Fakat o şeytanlar inkâr etmişlerdi. İnsanlara sihri ve Babil'de, Harut ve Marut denen iki meleğe indirilen şeyi öğretiyorlardı. Halbuki bu iki melek: "Biz ancak bir imtihan vasıtasıyız. Sakın inkâr etme" demedikçe hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Fakat insanlar bu meleklerden, kişi ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Halbuki, Allah'ın izni olmadıkça onlar, bununla kimseye zarar verecek değillerdi. Onlar, kendilerine yarar vereni değil, zarar vereni öğreniyorlardı. Halbuki onlar, o sihri satın alan kimsenin âhiretten bir nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Kendilerini, karşılığında sattıkları şey ne kötüdür. Keşke bilselerdi!

103. Eğer onlar, iman edip korunmuş olsalardı, Allah katındaki sevapları daha hayırlı olurdu. Keşke bilmiş olsalardı!

102. «Onlar, Süleyman'ın mülkü hakkında şeytanların uydurdukları sözlere uydular.» Yahudiler Allah'ın kitabını arkalarına attılar ve şeytanların okuyup amel ettiği sihirbazların kitaplarına uydular. Bu şeytanlar da, cinlerden oluşan azılı sapıklardır. Bunlar Hz. Süleyman döneminde, mülkü hakkındaki şeyleri uydurup söylerler ve buna uyarlardı.

Süddî şunları anlatıyor: "Şeytanlar göğe çıkıyor, orada meleklerin konuştuklarını dinliyorlardı. Sonra da kahinlere gelip, duydukları her kelimeye yüz kelime de yalan katarak aktarıyorlardı. Bunun üzerine İsrailoğulları arasında, cinler gaybı biliyor gibi bir inanç yaygınlaştı. Hz. Süleyman halk arasına bazı kimseler gönderip, ellerindeki kitapları toplattı, hepsini bir sandığa koyup kendi tahtının altına gömdü ve : "Bundan böyle hiçbir kimsenin şeytanlar gaybı biliyor, dediklerini duymayayım. Aksi takdirde söyleyenin boynunu vururum" dedi. Hz. Süleyman vefat edip onun bu durumunu bilen bilginler de gidince halk arasında Hz. Süleyman'ın sihirbaz olduğu yayıldı. İsrailoğulları da bu kitapları aldılar. İşte en çok sihir, ya da büyünün yahudiler arasında bulunmasının nedeni budur. Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber ola-

rak gönderilince, Allah, Hz. Süleyman'ı bununla temize çıkardı ve Hz. Süleyman'ın mazeretiyle ilgili olarak bu âyeti indirdi: *"Onlar, Süleyman'ın mülkü hakkında şeytanların uydurdukları sözlere uydular."*

«**Oysa Süleyman inkâr etmemişti.**» Sihri bilmekle kâfir değildi. Yani Hz. Süleyman bir sihirbaz değildi. Çünkü sihirbaz, kâfirdir. «**Fakat o şeytanlar inkâr etmişlerdi.**» Şeytanlar hem sihri kullandılar, hem öğrettiler ve hem tedvin ettiler. Böylece kâfir oldular. «**İnsanlara sihri ve Babil'de, Harut ve Marut denen iki meleğe indirilen şeyi öğretiyorlardı.**» Şeytanlar küfre girdiler. Çünkü sırf halkı aldatmak ve doğru yoldan saptırmak için bunu yapıyorlardı. Bunlar, Babil'de iki meleğe ilham yoluyla bildirilip öğretileni halka öğretiyorlardı. Allah, bu iki meleği, sırf insanları denemek sihri öğretmek amacıyla indirmişti. Onlar halka: "Kim bunu öğrenir ve bununla amel ederse, kâfir olur; bundan sakınan veya sırf bundan korunabilmek için öğrenense, bununla amel etmediği takdirde, mü'mindir," derlerdi. Nitekim şöyle söylenir: "Ben kötülüğü, sırf ondan korunabilmek için öğrendim."

Fahreddin Razî de şöyle der: "Bu iki meleğin indirilmesindeki hikmet şudur: Sihirbazlar şeytanlara kulak verip, onlardan bir şeyler alıyor, sonra da onlardan hırsızlama aldıkları bu şeyleri halk arasında yayıyorlardı. Bu sebeple peygamberlere indirilen vahye benzedikleri için, Allah o iki meleği, halka büyünün keyfiyetini öğretmeleri için yeryüzüne indirdi. Böylece Allah'ın kelâmıyla sihirbazların sözü arasındaki farkı görebilme imkânı doğacaktı."

Bu iki melek Kûfe topraklarında Irak Babil'i denen yere inmişlerdi. Harut ve Marut adlarını taşırlar. Bu iki melekle ilgili olarak bir kıssa mahiyetinde anlatılan ve onların içki içtikleri, kan döktükleri, zina ettikleri, adam öldürdükleri ve puta taptıkları gibi şeylerin tümü asılsızdır ve hiçbir dayanağı olmayan sözlerdir. Bunlar bütünüyle yahudiler tarafından uydurulmuştur. Kaldı ki bu, hem aklî yönden, hem de nakil açısından gerçeğe aykırıdır. Çünkü meleklerde böyle bir şey sözkonusu değildir.

«**Halbuki bu iki melek: 'Biz ancak bir imtihan vasıtasıyız.**» Allah tarafından bir sınama aracıyız. Kim bizden öğrendikleriyle amel eder ve onun gerçek olduğuna inanırsa küfre girer. Bunlarla amel etmekten sakınanlarsa iman üzere kalır. «**Sakın inkâr etme'...**» Bunun gerçek olduğuna ve onunla amel edilmesi gerektiğine inanarak küfre girmeyin «**demedikçe hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı.**»

«**Fakat insanlar bu meleklerden kişi ile karısının arasını ayıracak**

şeyler» yani karı kocanın arasının açılma sebeplerini ve bunun nasıl kullanılacağını **«öğreniyorlardı.»** Yapılan sihir sebebiyle, Allah'ın, bu iki kişi arasında anlaşmazlık ve huzursuzluk meydana getirmesi bir imtihandır. Yoksa burada asıl etkili olan şey sihir değildir. **«Halbuki Allah'ın izni olmadıkça onlar»** yani sihirbazlar, **«bununla kimseye zarar verecek değillerdi.»** Yani onlar Allah'ın ilmi, iradesi ve kazası olmaksızın kimseye zarar veremezler. Bunlar Allah'ın ilmi, iradesi ve kazasıyle olur, emriyle değil. Çünkü Allah, küfrü emretmez. Gerçi büyünün kalbler üzerinde, ya sevgi meydana getirmek, ya kin doğurmak veya kötülük oluşturmak gibi bir tesiri vardır. Bunun sonucunda kişi ile karısı arasına girilebilir. Meselâ bu, büyük acılar ve hastalıklar doğurabilir. Tümüyle bunlar duyu ve müşahedeyle algılanan şeylerdir. İnkârı ise bir inatlaşmadır. Eğer bu konuda ayrıntılı bilgi istersen, büyünün olağanüstü bir şey olduğunu bilmelisin. Bu da kötü ve şerli kimselerden husûsî bir takım şeyler yapılmak sûretiyle meydana gelir. Bu kötü niyetliler, bunu öğrenir ve öğretirler. İşte büyü bu iki yönü, yani öğrenme ve öğretme yönüyle sihir, mûcize ve kerametten ayrılır.

Sihir (büyü)in gerçek anlamı konusunda alimler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Cumhur, sihrin varlığını kabul ederken, Mûtezile, bunun varlığını kabul etmediği gibi, onun hariçte bir etki meydana getirdiğini de reddeder. Onlara göre bu bir hayal ürününden ibarettir. Meselâ insan, büyü yoluyla ipleri yılan gibi görür. Bu tıpkı hokkabazlık gibidir, el çabukluğuyla oluşan bir şeydir. Ya da bu, işin içyüzünü gizleyerek yapılan bir iştir. Bunun için de delil olarak şu âyeti gösterirler: *"Bir anda onların ipleri ve deynekleri, sihirleri yüzünden Musa'ya, hareket ediyorlarmış gibi göründü."* (Tâ-Hâ: 66)

Bizim (Ehl-i sünnetin) bu konuda iki delilimiz vardır:

Birincisi: Bu, kendi içinde olabilecek bir iştir ve Allah'ın kudreti kapsamındadır. Çünkü O, yaratıcı, sihirbaz ise işi yapan (fail) ve ortaya koyandır.

İkincisi: Rabbimizin: *"Fakat insanlar bu meleklerden kişi ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Halbuki, Allah'ın izni olmadıkça onlar, bununla kimseye zarar verecek değillerdi"* buyruğudur. Burada sihrin sabitliğine ve gerçekçiliğine işaret edilmekte, onun yalnızca bir irade ve göz boyama olmadığı, asıl müessir ve yaratıcının tek olan Allah olduğu belirtilmektedir.

Hokkabazlık ve benzeri ortaya konan şeyler ya el çabukluğuna dayanan işler, ya da birtakım özel ilâçlar ve taşlarla yapılan hareketler olup bunların sihir olarak adlandırılması mecazidir. İnsanlar arasında en çok kadınlar sihirle uğraşır ve bunu özellikle aybaşı hallerindeyken yaparlar. Çünkü kötü ruhlar çoğunlukla kötü ruhlu ve kötü karakterli aşağılık kimselere görünür. Kadınlar ve kadınlaşmış kimseler gibi, bu konuda daha önce bir tecrübeye girişmemiş olanlar da olsa, böyledir. Bir kimsenin eğer karakteri ve ruhu kötüyse, bu kimse zarar verecek şeyleri sever ve bundan zevk duyar. Hatta bunu aşkla ve istekle yapar. Bu, onun aklını, dinini ve ahlâkını bozar. Şeytan pistir. Sihir yapmaya çalışanlar onlara, sevdikleri küfür ve şirkle yaklaşırlarsa, bu bir bakıma onlar için rüşvet gibidir. Böylece onlar da, rüşveti verenin bazı isteklerini yerine getirirler. Bu tıpkı, bir kimsenin öldürülmesini istediği birinin öldürülmesi için birine para vermesi gibidir.

Çoğunlukla şeytan sihirbaz kılığına girer. Kendisi hakkında iyi şeyler düşünülmesi için Arafat'ta durup vakfe yapar. Şeytan insanlara bunları, salihlerin kerameti imiş gibi süsleyip gösterir. Oysa bu şeytanın işleri karıştırmasındandır. Sapıklık içinde bulunanların şer'î olmayan bazı ibadetleri vardır. Bunlardan birtakım keşif ve tesirler zuhur eder. Bunlar çoğu kez şeytanların bulunduğu yerlere sığınırlar. Bu yerler, hamam, mezbelelik ve deve ağılı gibi, içlerinde namaz kılmanın caiz olmadığı yerlerdir. Ayrıca her türden pislik mahalleri bunların sığınağıdır. Çünkü şeytanlar, onlara bu tür yerlerde telkinde bulunurlar, kâfirlere bazı şeyleri telkin ettikleri gibi, bunlara da telkin ederler. Tıpkı putların içlerine girip de, puta tapanlara konuştukları gibi.

«Onlar, kendilerine yarar vereni değil...» Bununla sihrin, kesin bir kötülük ve katıksız bir zarar olduğu açıklanıyor. Çünkü onların bundan amaçları, aldanmaktan kurtulmak değildir. Meselâ sihirbazlar içinden peygamberlik iddiasına kalkışanları yalanlamaya gitmedikleri gibi, insanları ondan kurtarmaya da çalışmıyorlar. Oysa bunu yapsalardı hepsi için yararlı olacaktı. **«Zarar vereni öğreniyorlardı.»** Çünkü onlar, buna göre, yani sihir doğrultusunda iş yapmak istiyorlar veya sihri uygulamak için öğreniyorlar.

«Halbuki onlar» bu yahudiler, **«o sihri satın alan»,** yani sihri tercih eden, Allah'ın kitabını terkedip şeytanların okuduğu şeyi alan **«kimsenin âhiretten bir nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı.»** Bunu ellerindeki Tevrat'tan biliyorlardı. **«Kendilerini, karşılığında sattıkları şey,»** sihre karşılık olarak canlarını, yani imanlarını vermeleri **«ne kötüdür.»** Çünkü can, sihir için değil, ilim ve iman için yaratılmıştır. **«Keşke bilselerdi!»** Eğer bunu bil-

selerdi, sihri ve onunla amel etmeyi istemezlerdi.

103. «Eğer onlar», yani yahudiler, Kur'an'a ve Peygamber'e **«iman edip»** sihir ve şirkten **«korunmuş olsalardı, Allah katındaki sevapları...»** Amelin karşılığına *"sevap"* adının verilmesi, yapılan iyi amelin karşılığı olmasındandır. Bu, uğruna canlarını ortaya koydukları sihirden **«daha hayırlı olurdu. Keşke»** Allah'ın sevabının daha hayırlı olduğunu **«bilmiş olsalardı.»**

Etkisi kalbe ulaşmayıp yalnızca dilde kalan bilgi, sahibine hiçbir yarar sağlamaz. Bu etkinin ortaya çıkması da sâlih ameller peşinde koşturmakla, Kitap ve Sünnet'e uymakla kazanılır. Kim sünneti kendisi için uyulacak bir rehber kabul ederse, hikmetle konuşur. Kim de nefsi üzerine heva ve isteklerini egemen kılarsa, bidatlerle konuşur.

Bazı alimler şöyle diyor: "Kötü adamdaki fazla bilgi, tıpkı Ebû Cehil karpuzunun kökünde bulunan fazla su gibidir. Ondaki su ne kadar artarsa, o oranda acılaşır."

İlmi, dünyalık kazanmak ve onda yükselmek için öğrenen kimse, bir pisliği yakuttan bir kaşıkla alan kimseye benzer. Bir, aracı olarak kulandığı kaşığın değerine, bir de onunla alınmak istenen şeyin adiliğine bak!...

Allah katında değerini öğrenmek istersen, seni düzeltecek şeylere önem ver. Çünkü yapılan ameller bunun göstergesi, davranışlar bunun kerametleri, kerametler de bunun delilidir. İlimler, aslında araçlardan ibarettir. Nitekim şöyle denmiştir: "Kim, Allah katındaki yerini öğrenip bununla mutlu olmak istiyorsa, kalbinde Allah'a ayırdığı yere baksın. Çünkü kul kalbinde Allah için ne kadar yer ayırırsa, Allah da ona o oranda katında yer verir."

يَٰٓأَيُّهَا
ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقُولُوا۟ رَٰعِنَا وَقُولُوا۟ ٱنظُرْنَا وَٱسْمَعُوا۟ ۗ
وَلِلْكَٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟
مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ وَلَا ٱلْمُشْرِكِينَ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْكُم مِّنْ خَيْرٍ

مِنْ رَبِّكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

104. Ey iman edenler! "Rainâ" demeyin. "Bize bak" deyin. Ve sözü iyi dinleyin. Kâfirler için can yakıcı bir azap vardır.

105. Ne kitap ehlinden olan kâfirler, ne de müşrikler, Rabbiniz tarafından size bir hayır indirilmesini istemezler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir.

104. «Ey iman edenler!» Rasûlullah (s.a.v.) için **«'Râinâ'»** yani "bizi gözet" **«demeyin.»** Bu, mü'minleri iyiliğe yöneltmek içindir. *"Rainâ"* kelimesi aslında, ileri derecede gözetmek, işleri düzene koymak, koruma altına almak, yararlar elde etmek gibi anlamlar taşır. Müslümanlar, Rasûlullah (s.a.v.) kendilerine ilimle ilgili bir şeyler anlattığında Hz. Peygamber (s.a.v.)'e: "Ey Allah'ın Rasûlü! Râinâ, diyorlardı. Yani bizi gözet, bizi de göz önünde bulundur ve bize karşı daha yavaş söyle ki, senin sözünü kavrayabilelim." Ancak bu kelime İbranîce'de sövmek anlamında idi. Yahudiler, birbirlerine söverken "Râinâ" kelimesini kullanırlardı.

İşte yahudiler, mü'minlerin Rasûlullah'a "râinâ" dediklerini işittiklerinde, bu kelimeyi ibranicedeki kötü anlamıyla ve Rasûlullah'la alay etmek amacıyla kullanmaya başladılar. Bunun üzerine mü'minler bu kelimeyi kullanmaktan yasaklandılar. Böylece yahudilerin kullandığı kelimeyi kullanmalarının önüne geçilmiş oldu. Buna karşılık mü'minlerin, yine aynı anlamda olan "unzurnâ" kelimesini kullanmaları emredildi ve dolayısıyla **«'bize bak' deyin»** buyuruldu. **«Ve sözü iyi dinleyin.»** Rasûlullah'ın konuştuklarını iyi dinleyin, size anlattığı şeyleri de tam anlamıyla kavramaya çalışın. Onları can kulağıyla, âdeta baştan ayağa kulak kesilerek dinleyin ki, tekrarlanmasına gerek duyulmasın. **«Kâfirler için»** yani yahudiler ve Rasûlullah'a karşı küçük düşürücü davranışlar içine girenler için, **«can yakıcı bir azap vardır.»** Çünkü bu kimseler Hz. Peygamber'e karşı büyük bir sövgüye kalkıştılar. Bu âyette iki işaret yer alıyor:

Birincisi: Birkaç anlama çekilebilecek ta'rizli kelimelerden uzak durulması. Bazı kimseler "tarizli sözlerde herhangi bir sakınca yoktur" demişlerdir. Bu, bir kimsenin başka biriyle konuşurken kullandığı kelimenin görünürdeki anlamının başka, amaçladığı şeyinse daha başka olmasıdır. İnsanlar yalan söylemek zorunda kaldıklarında bu tür kelimeler kullanırlar. Fakat herhangi bir ihtiyaç ve zaruret yoksa, bu takdirde ne tariz, ne de serahat anlamında câiz değildir. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Müslüman, diğer müslümanların dilinden ve elinden güvencede olduğu kimsedir."* [42] Bu hadiste "dilinden" ifadesiyle "dil"e öncelik verilmiştir. Çünkü dille yapılan incitme daha çok vuku bulmaktadır. Burada "el" in zikredilmesiyse, işlerin çoğunun el ile olmasından dolayıdır.

İkincisi: Sedd-i zerâîe sarılıp onu korumak. Zerâi: Şer'an yasak olan bir şeye yol açan mübah fiillerin de yasaklanması demektir. Nitekim burada, yahudilerin *"Râinâ"* demeleri, onlara göre bir küfür anlamı taşıyordu. Yüce Allah, bunu bildiği için bu kelimeyi müslümanların da kullanmasını yasakladı. Çünkü böylece küfrün önüne geçilmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kâfirlerin, Allah'tan başka taptıklarına sövmeyin ki, onlar da aşırı giderek bilgisizce Allah'a sövmesinler."* (En'am: 108)

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Kul, sakıncalı şeye düşmekten çekinerek sakıncalı olmayan şeyi bırakmadıkça takva sahiplerinin derecesine ulaşamaz."* [43] Yine Rasûlullah: *"Şüphesiz bir kimsenin ana ve babasına sövmesi büyük günahlardandır."* buyurdu. "Ey, Allah'ın Rasûlü, hiç adam ana ve babasına söver mi?" diye sordular. Bunun üzerine: *"Evet, o birinin babasına söver, o da, sövenin babasına söver, birinin anasına söver, o da bundan dolayı onun anasına söver."*[44] diye cevap verdi. Görüldüğü gibi, başkalarının ana ve babalarına dil uzatmak, kendi ana ve babamıza dil uzatmaya sebep gösterilmiştir.

105. «Ne kitap ehlinden olan kâfirler...» Yahudilerden bir grup, mü'minlere karşı sevgi gösterisinde bulunuyor ve onlar için iyilik istediklerini ileri sürüyorlardı. İşte bu âyet onları yalanlamak üzere indi. **«Ne de müşrik-**

42- Tirmizî ve Nesaî rivayet etmiştir. İsnadı kavidir. Nezâî'de şu fazlalık vardır: *"Asıl muhacir, Allah'ın kendisini nehyettiği şeyleri terkedendir." Câmiu'l-Usûl,* 1/241.

43- Tirmizî Sıfatü'l-Kıyamet Bahsinde, (2453. Hadis) tahric etmiş ve hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl,* 4/682.

44- Müslim, *İman;* Tirmizî, *Birr;* Ahmed b Hanbel, *Müsned,* 3/164. Bkz. *Câmiu'l-Usûl,* 10/628.

ler...» Yani inkârcıların tümü **«Rabbiniz tarafından size bir hayır indirilmesini...»** Yani vahiy ve Kur'an'ı **«istemezler.»** Burada *"istemek"* anlamını verdiğimiz *"vüdd"* kelimesi, bir şeyi arzulayarak sevmektir. Dolayısıyla anlam, "kâfirler ve müşrikler sizin peygamberinize ve onun vasıtasıyla ümmetine bir hayrın indirilmesini sevmez ve bundan hoşlanmazlar" şeklinde olur. Çünkü onlar sizi kıskandıkları için, kendilerinin vahye daha lâyık olduğunu düşünür ve size gelen vahiyden hoşlanmazlar.

«Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder.» Rahmet, peygamberlik, vahiy, hikmet, yardım ve zafer anlamınadır. Dilediğini rahmetiyle seçkin kılar ve rahmeti, iradesiyle ona özgü kılar. **«Allah büyük lütuf sahibidir.»** Herhangi bir sebebe dayanmaksızın peygamberlik ve vahiyle kimi seçkin kıldıysa, onlara karşı büyük ikram sahibidir. Bu âyette peygamberliğin Allah tarafından verilmiş bir lütuf olduğuna işaret ediliyor. Bazı kulların bundan yoksun bırakılması, Allah'ın fazlının darlığından değil, aksine onun dilemesine ve kendisinin bildiği bir hikmete dayalıdır. Bu bakımdan Allah'ın mü'min kullarına olan lütfuna karşı çıkan kimse, işin gerçek yüzünü bilmiyor demektir. Bazı bilge kişiler, çekememezlik duygusu içinde olanların, beş yönden Rablerine karşı kavgaya girdiklerini belirtirler:

1- Başkasına verilen her nimet dolayısıyla öfke ve kin duyarlar.

2- Bunlar, Allah'ın yaptığı paylaştırmaya razı olmaz ve: "Böyle değil de, şöyle taksim etseydin" derler.

3- Allah, lütfunu dilediğine verir, çekememezlik içindekiler ise Allah'ın lütfunda cimrilik eder.

4- O, Allah dostunu küçümser. Çünkü onun gözden düşmesini ve elindeki varlığı kaybetmesini ister.

5- Hasetçiler, Allah'ın düşmanına, yani İblise yardımcı olurlar.

Şüphesiz insanın kıskançlığı, düşmanına değil, kendisi aleyhinedir. Bu, düşmana atılan bir taşın geri sekerek, atan kimsenin kaşını yarmasına benzer. Adam bunun üzerine daha da öfkelenerek bir taş alır ve birincisinden daha şiddetli bir şekilde atar. Bu defa da geri seken taş, adamın gözünü çıkarır. Bu kez de kanı beynine sıçrar. Düşmanlarıysa, bu durumu karşısında, çevresini sararak onunla alay etmeye başlarlar. İşte çekememezlik içindeki kimsenin durumu budur.

Anlatıldığına göre, adamın biri bir hükümdarın huzuruna girer ve şöyle seslenir: "İhsan sahibi kişiye, mertebesine yakışır bir şekilde ikramda bulun, kötü kimseye ise zaten kötülüğü yeter. "Orada bulunanlardan biri, adamın hükümdarın yanındaki durumunu ve konuşmasını kıskanarak harekete geçti. Hükümdar'a giderek: "Seninle konuşan adam, hükümdarın ağzı kötü bir şekilde kokuyor, diyor." dedi. Hükümdar da: "Peki bunu nasıl ispatlayabilirsin?" diye sordu. Adam şu cevabı verdi: "Onu huzurunuza getiririz. Yaklaştığında, o kokuyu duymamak için eliyle burnunu kapatacaktır." Adam huzurdan çıkar ve doğru haset duyduğu adama gider. Onu evine yemeğe davet eder. İkram ettiği yemeğe çokça sarımsak koyar. Yemekten sonra hükümdar onu huzuruna çağırır. Adam, yediği sarımsağın kokusunun duyulmaması için huzura girince eliyle ağzını kapatır. Bu durumu gören Hükümdar, hasetcinin doğru söylediğine inanır. Hükümdar, kendi el yazısıyla valilerinden birine bir mektup yazarak şöyle der: "Bu adam sana geldiğinde, derhal boynunu vur, derisini yüz ve içine saman doldurarak bana gönder." Masum adam yazılan mektubu Hükümdardan alarak çıktı. Bu sırada jurnalcı adam, hükümdarın kendi el yazısıyla sadece ödüllendireceği kimseler için mektup yazdığını bildiğinden, o adama yetişerek mektubu kendisine vermesini istedi. Diller dökerek adamı kandırdı, mektubu elinden aldı ve valiye götürdü. Vali mektubu okuduktan sonra, adama, kendisini öldürmesi, derisini yüzmesi ve içine saman doldurup hükümdara gönderilmesinin emredildiğini söyledi. Bunun üzerine adam, mektubun kendisine ait olmadığını ve hükümdara bunun sorulmasını istedi. Fakat vali buna gerek olmadığını belirterek adamı öldürdü ve derisine saman doldurarak hükümdara gönderdi. Daha sonra asıl mektubu alan kişi, adeti üzere hükümdarın huzuruna çıktığında hükümdar şaşırdı: "Mektubu ne yaptın?" diye sordu. O da: "Falan adam, mektubu kendisine vermemi istedi ve ısrar etti; ben de ona verdim" dedi. Hükümdar: "O adam, benim ağzımın çok kötü koktuğunu söylediğini aktardı. Bu doğru mu?" diye sordu. Adam: "Hayır, kesinlikle böyle bir şey söylemedim" diye cevap verdi. Hükümdar: "Peki, madem söylemedin, niçin elinle burnunu tutuyordun?" diye sordu. Adam da: "Beni yemeğe davet etmişti. İkram ettiği yemekler ise çok sarımsaklıydı. Arkasından da siz çağırdınız. O pis kokuyu duymamanız için ağzımı kapatarak huzurunuza girdim" cevabını verdi. Hükümdar bunun üzerine gerçeği anladı ve asıl kötü kimsenin lâyık olduğu cezayı çektiğini söyledi. Allahım, bizi kötü ahlâktan koru!

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ اَوْ
مِثْلِهَا ۗ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿١٠٦﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ
اَنَّ اللّٰهَ لَهٗ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۗ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ
اللّٰهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ ﴿١٠٧﴾ اَمْ تُرِيْدُوْنَ اَنْ تَسْـَٔلُوْا رَسُوْلَكُمْ
كَمَا سُئِلَ مُوْسٰى مِنْ قَبْلُ ۗ وَمَنْ يَّتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيْمَانِ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيْلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثِيْرٌ مِّنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ
لَوْ يَرُدُّوْنَكُمْ مِّنْۢ بَعْدِ اِيْمَانِكُمْ كُفَّارًا ۚ حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ
مِّنْۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ۚ فَاعْفُوْا وَاصْفَحُوْا حَتّٰى يَاْتِيَ اللّٰهُ
بِاَمْرِهٖ ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿١٠٩﴾

106. Biz bir âyetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak ondan daha iyisini veya aynısını getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?

107. Bilmez misin ki, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır? Sizin için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır.

108. Yoksa siz de daha önce Musa'ya sorulduğu gibi peygamberinize sormak mı istiyorsunuz? Kim küfrü imanla değiştirirse, şüphesiz, doğru yoldan sapmıştır.

109. Kitap ehlinden birçoğu, hak kendileri için apaçık belli *olduktan sonra, içlerindeki çekememezlikten dolayı imanınızdan sonra sizi tekrar küfre çevirmek isterler. Allah, emrini getirinceye kadar onları affedin ve hoşgörülü olun. Şüphesiz ki Allah, her şeye kadirdir.*

106. «Biz bir âyetin hükmünü kaldırır.» Burada "kaldırmak" şeklinde çevirdiğimiz *"nesh"*, sözlükte izale etmek, kaldırmak ve nakletmek anlamlarına gelir. Bir âyetin neshi denilince, ya ibadet sırasında onun okunmasının kaldırılması veya ondan çıkarılan hükmün yürürlükten kaldırılması, ya da hem okunması ve hem de hükmünün kaldırılması anlaşılır.

Kurtubî, neshin sadece emir ve yasaklarla ilgili olduğunu, cumhurun görüşü olarak bildiriyor. Haber bildiren âyetlerde ise, Allah'ın o haber konusunda herhangi bir bilgi eksikliği içinde olacağı düşünülemeyeceğinden, burada nesh'ten söz edilemez. **«Veya onu unutturursak...»** âyetin unutturulması, onun kalblerden silinmesi demektir.

Rivayete göre müşrikler, ya da yahudiler şöyle diyorlardı: "Muhammed'i görmüyor musunuz? Ashabına bir şeyi emrediyor, sonra dönüp onu yasaklıyor; önceki emrin aksini emrediyor. Dolayısıyla söyledikleri hep kendisindendir. Bugün bir şey söylüyor, yarın da söylediklerinden dönüyor?" Onların bu davranışı, İslam'a dil uzatmak içindi. Böylece İslâm'a girmek isteyenlerin azimlerini kırmak istiyorlardı.

İşte bu âyette Allah, neshin hükmünü ve hikmetini açıklamış oldu. Anlam şöyle oluyor: Hikmet ve maslahat gereği biz herhangi bir âyetin lafzını veya hükmünü, ya da her ikisini birlikte yürürlükten kaldırırsak, **«ondan daha iyisini,»** yani kullar için daha faydalı ve daha hayırlı olanını getiririz. Şüphesiz burada, bir âyetin diğerinden daha hayırlı olduğu anlamı çıkmaz. Çünkü Allah'ın kelâmı hep aynıdır ve hepsi de hayırdır. Kendi içlerinde kimi âyetler, kimisinden üstün kabul edilemez. Çünkü hepsi de Allah'ın kelâmı, vahyi ve kitabı olmaları bakımından birdirler. Ancak bu âyetlerdeki üstünlük, kullar için sağlayacağı kazanç açısındandır. **«Veya»** menfaat ve sevap açısından **«aynısını getiririz.»** Kolay bir şeyle değiştirilen bütün hükümlerin insana getirdiği yükümlülükler de daha hafiftir.

Kaldırılan hükmün yerine daha zor bir hüküm konduğunda ise, bu, daha fazla sevap kazandıran bir şeydir. Birincisine, yani daha kolayının getirilme-

sine örnek, bir yıl iddet bekleme süresinin, dört ay on günle değiştirilmesidir.[45] İkincisine örnek, Mekke döneminde savaş, farz olmadığı için terkedilirken, Medine'de farz kılınarak bu durum neshedilmiştir. Bazan da nesh, fazla bir hafifleme veya bir zorlama getirmeksizin, tıpkı önceki gibi bir şeyle olabilir. Meselâ, Kıblenin Kudüs'ten, Ka'be'ye çevirilmesi gibi.

Nesihteki hikmete gelince: Bilindiği gibi, beden sağlığı için tedaviye girişen bir doktor, kimi zaman hastanın karakterine, mizacına ve zamana göre gıdaları ve tedavi yöntemini değiştirir. İşte insan ruhları üzerinde doğrudan bir iyileştirme yapacak olan peygamberler de, şer'î amelleri ve ahlakî hükümleri değiştirirler. Bu gibi şeyler nefisler için, tıpkı bedenleri iyileştiren gıda ve ilâçlar gibidirler. Şüphesiz, ruhların gıdası ve tedavisi, şer'î ameller ve Allah'ın razı olduğu ahlak ile mümkündür. Şari (yasa koyucu Allah) bunu, durumun gereklerine göre değiştirir. Bu, tıpkı şuna benzer: Bir ilaç vardır, belli bir süre vucut için tedavi sağlar, fakat öyle bir zaman gelir ki, ayni ilâç hastalık doğurur. İşte ameller de böyledir. Belli bir süre bir iyileşme sağladığı halde, bir bozulmaya yol açabilir. **«Allahın her şeye kadir olduğunu»,** dolayısıyla neshe, aynısını veya daha hayırlısını getirmeye güç yetirdiğini **«bilmez misin?»** Buradaki hitap Hz. Peygambere'dir. Soru ise, olayın kesinliğini göstermek içindir. Yani sen de kesin bilirsin ki, *"Allah her şeye kadirdir..."*

107. «Bilmez misin ki...» Başkaları da dahil olmakla birlikte, buradaki hitap özellikle Rasûlullah'adır. Amaç hitap edilenlerin bilgisini pekiştirmektir. İnsanlar içinden hiçbiri, nesih olayını Rasûlullah kadar bilemez. Çünkü o, yerin ve göklerin sırlarına başkalarından çok daha fazla vâkıftır. **«Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır.»** Mademki, göklerin ve yerin mülkü O'na aittir. O, dilediğini işler ve istediği hükmü verir. Burada göklerin ve yerin özellikle zikredilmesi, bunların Allah'ın en yüce sanatı ve en hayranlık verici işlerinden olmasıdır. **«Sizin için Allah'tan başka»**, O'nun dışında **«ne bir dost»**, yakın, arkadaş veya işleri idare eden, **«ne de»** iyilikte size teşvikçi olan ve sizi kötülükten engelleyen **«bir yardımcı vardır.»** Dost *(velî)* ile yardımcı *(nasîr)* arasındaki farka gelince; dost bazan yardım etmede zayıf kalabilir, yardımcı da bazan dostluk açısından diğerine uzak kalabilir. Amaç, mü'minlerin kalbini teskindir. Çünkü mü'minlerin dostu ve yardımcısı sadece Al-

45- *"İçinizden ölüp de geride eşler bırakan erkekler, kadınlarının, evlerinden çıkarılmayarak, bir yıla kadar bakılmasını vasiyet etsinler"* (Bakara: 240) âyeti, iddetle ilgili bir yıl gibi uzun bir süre, *"Sizden, ölen ve geride eş bırakan erkeklerin eşleri dört ay on gün iddet beklerler."* (Bakara: 234) âyetiyle neshedilmiştir, böylece bir yıllık süre, dört ay on güne indirilmiştir."

lah'tır. Kaldı ki, Allah'tan başkasına da dayanılmaz. Yalnızca Allah'a sığınılır. Burada, bilgi noktasında anlatılan üç mesele vardır:

Birincisi *"Allah'ın herşeye kadir olduğunu"* bilmek,

İkincisi, *"Göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu"* bilmek,

Üçüncüsü, *"Allah'tan başka ne bir dost ve ne de bir yardımcı olmadığını"* bilmek.

Bütün bunları bilmek, Allah'ın kulları için iyilikten başka bir şey dilemediğine kesin olarak inanmayı, nesih konusunda kâfirlerin sözlerine ve şüphelerine aldırmamayı sağlar.

108. «Yoksa siz de, daha önce Musa'ya » kavmi tarafından: *"Ey Musa! Bunların nasıl ilâhları varsa, bize de öyle ilâh, yap"* (Â'raf: 138) ve *"Allah'ı bize apaçık göster"* (Nisa: 153) denildiği ve birçok sorular **«sorulduğu gibi,»** sizde buna benzer soruları **«peygamberinize sormak mı istiyorsunuz?»** Bütün işlerin sahibi, istediği emri ve yasağı koyanın Allah olduğunu bilmiyorsunuz da mı soruyorsunuz? Ya da Yahudilerin Hz. Musa'ya bildikleri halde soru sordukları gibi, siz de bildiğiniz halde sormak mı istiyorsunuz? Burada asıl amaç, müslümanların Hz. Peygamber'e tam güven duymaları gerektiğine, sık sık karşısına çıkıp, hiç düşünmeden ve akılların estiği gibi soru sormayı bırakmalarına işarettir.

«Kim küfrü imanla değiştirirse» yani imana karşı küfrü seçer ve onu kabul ederse, **«şüphesiz»** hak ve hidayet işaretlerine ulaştıran **«doğru yoldan»**, ifrat ve tefritten uzak olan orta yoldan yani haktan **«sapmıştır.»** Bilinçsiz bir şekilde kendine zulmetmiştir.

109. «Kitap ehlinden birçoğu» yani yahudi bilginleri ve yahudilerin büyük bir bölümü **«Hak kendileri için apaçık belli olduktan sonra...»** Tevrat'ta nitelikleri anlatılan, mucizelerle desteklenerek dininin hak ve kendisinin Allah'ın elçisi olduğu açıkça ortaya konan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e karşı **«içlerindeki çekememezlikten»** kalblerinde yer etmiş olan aşırı kıskançlıktan **«dolayı imanınızdan sonra»** ey mü'minler **«sizi»** tevhid dininden döndürerek **«tekrar küfre çevirmek isterler.»**

«Allah, emrini», onlarla savaşmak, ve cizye almak konusundaki hükmünü **«getirinceye kadar onları affedin ve hoşgörülü olun.»** Âyette geçen *"afv"* kelimesinin anlamı, suçlunun cezasını bağışlamak, *"safh"* ise onu dil

ile yermeyi terketmektir. Buradan, onların yaptıklarına razı olma anlamı çıkmamalıdır. Çünkü onların yaptıklarına rızâ göstermek küfürdür ve Allah küfrü emretmez. Ancak burada asıl söylenmek istenen şey, Allah'ın bu konudaki hükmü gelinceye kadar onlarla savaştan uzak durmak ve kötü sözlerine karşı aynı yolla karşılık vermemektir.

Rivayete göre bu âyet, sahabenin -Allah onlardan razı olsun- Hz. Peygamber (s.a.v.)'den, küfrü seçen ve müslümanları da küfre çağıran yahudilerle savaşma izni istemeleri üzerine nâzil olmuştur. **«Şüphesiz ki Allah, her şeye kadirdir.»** Yani Allah, onlardan intikam almaya güç yetirir ve zamanı geldiğinde intikamını da alır.

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا
الزَّكَوٰةَ ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللَّهِ ۗ إِنَّ
اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوا لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن
كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ
إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ
فَلَهُ أَجْرُهُ عِندَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾
وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ
لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ
الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

110. Namazı kılın, zekâtı verin. kendiniz için önceden gönderdiğiniz her hayrı Allah katında bulacaksınız. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızı çok iyi görür.

111. Onlar: "Cennete, ancak yahudi olanlar veya hıristiyanlar girecektir." dediler. Bu, onların kuruntusudur. De ki: "Eğer doğruysanız, delilinizi getirin."

112. Aksine kim muhsin bir kişi olarak kendini Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.

113. Yahudiler: "Hıristiyanlar hiçbir şeye dayanmıyorlar" dediler. Hıristiyanlar da: "Yahudiler hiçbir şeye dayanmıyorlar" dediler. Halbuki onlar kitabı okuyorlar. Bilmeyenler de aynen onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilâf ettikleri konudaki hükmünü kıyamet gününde verecektir.

110. «Namazı kılın, zekâtı verin.» Bu, bir önceki âyette geçen *"affedin"* emrine atfedilmiştir. Adeta Allah, burada mü'minlere sabrı, yahudilere muhalefeti, ibadet ve iyilikle Allah'a sığınarak sonucu beklemelerini emrediyor gibidir. Burada asıl amaç, farzları, vacipleri ve nafileleri yerine getirerek Allah'a itaate devamı teşviktir. Bu anlamı, âyetin: **«Kendiniz için önceden gönderdiğiniz her hayrı...»** şeklindeki bölümünden anlıyoruz. Âyette yer alan *"hayır"* kelimesi, iyi olan tüm amelleri içerir. Ancak burada yüce Allah'ın bu ameller arasından yalnızca namaz kılmayı ve zekât vermeyi zikretmesi, bu iki ibadetin öneminin büyüklüğü ve Allah katındaki değeri bakımındandır. Çünkü namaz, beden ile yapılan bir ibadettir ve bu ibadete bütün organlar katılmakta ve ayrı ayrı her organla Allah'a şükredilmektedir. Zekât ise zenginler için bir şükür vasıtası olan malî bir ibadettir. Çünkü Allah, bu kimselere lütuf ve ikramda bulunarak huzurlu bir hayat ve birçok güzel işleri başarma, imkânı vermiştir. **«Allah katında bulacaksınız.»** Kendiniz için, hayattayken namaz, sadaka ve daha başka iyiliklerden neyi gönderdiyseniz, onun sevap ve mükâfatını Allah katında bulacaksınız. Dünyadayken iyilik olarak verdiğiniz bir tek meyvenin veya lokmanın karşılığını, orada Uhud da-

ğı büyüklüğünde bulacaksınız.

"Önceden gönderdiğiniz" ifadesi Allah'ın mükelleflere dünyada nimet ve ikram olarak verdiği şeyleri ahiret için önceden gönderip hazırlık yapmaya işarettir. Nitekim bir eserde şöyle denilmiştir: "Kul ölünce, halk: 'Geriye ne bıraktı?', melekler de: "Önceden ne gönderdi?" diye sorarlar."

«Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızı çok iyi görür.» Az veya çok, yapılan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Burada yapılan iş, yani amelin hayır ve şerle kayıtlanmamış olması, bunun hem teşviki, hemde korkutmayı içermesindendir. Hayrın çoğuna mükâfat verildiği gibi, azına da verilmesi açısından teşvik; kötülüğün çoğuna ceza verildiği gibi, azına da verilmesi ise korkutmayı içerir. Çünkü Allah katında, yapılan hiçbir şey kaybolmaz.

Ölümünden önce sâlih bir amel gönder.
İyi işler yap. Çünkü ölümsüzlük yolu tıkalı.

Şüphesiz insan ölünce ameli kesilir. Ancak şu üç şeyden birini yapmışsa ecir ve sevabı devam eder:

Birincisi: İnsanın malıyla yapmış olduğu hayır hizmetleri. Meselâ mescidler, köprüler, nöbet kuleleri, vakıflar bırakmak ve diğer hayır işleri. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in *"İnsan ölünce, üç kişi dışındakilerin ameli kesilir"* [46] hadisinde işaret ettiği "sadaka-i cariye" buna işaret etmektedir.

İkincisi: Üstün bir aklın ürünü olan ilim gibi, insanların yararlanacağı şeyler. Hz. Peygamber (s.a.)'in *"Kendisinden yararlanılan ilim"* sözüyle işaret ettiği şey budur. Bu söz geneldir ve yazarak geride bıraktığı eserleri, şer'î ilimleri ve bunların metodlarını öğretmesi gibi konuları içerir. "Yararlı ilim" sınırlamasıyla yararsız ilimler dışarda bırakılmış oluyor. Çünkü başkalarının da faydalanması gereken ilmi öğretmeyen kimse için bir mükâfat olmayacağı gibi, yararsız ilmin de faydası yoktur.

Üçücüsü: Kişinin kendisinden olan çocukları. Nitekim hadiste: *"Kendisi için duâ edecek sâlih bir çocuk"* ifadesi bu gerçeği vurguluyor. Hadiste, "Çocuk" kelimesi *"Sâlih"* kelimesiyle kayıtlanmıştır. Çünkü sâlih olmayan çocuk dolayısıyla bir ecir kazanılmaz. Ancak, çocuk sahibi olmaktaki niyeti iyi ise, çocuğunun günahı dolayısıyla babaya bir sorumluluk yüklenmez. Hadiste *"duâ"* dan söz edilmesi, bir kayıtlama değil, aksine çocuğu babasına duâ etmeye teşviktir. Çocuk babası için duâ etsin veya etmesin, iyi amel işle-

46- Müslim, *Vasiyyet;* Ebû Davud ve Nesâî. Bkz. *Câmiu'l-Usûl,* 11/180.

yen birisi olması halinde işlediği amelin sevaplarından babasına da yazılır. Bir kimsenin diktiği ağacın meyvesinden yiyenlerin, o adama duâ etsin veya etmesin, yaptığı bu hayırdan dolayı mükâfatını alacak olması gibi... Bu durum anne için de geçerlidir.

Eğer Hz. Peygamber'in bu hadisiyle, *"Kim güzel bir çığır açarsa, bunun ve bununla amel edenlerin ecri, kıyamete dek kendisinindir"* [47] ve *"Kim ölürse, ameli kapanır. Ancak Alah yolunda nöbet tutan kimse müstesna. Çünkü onun ameli kıyamete dek artar"* [48] hadisleri arasını nasıl cemetmek gerektiğini soranlara şöyle cevap veririz: Açılan çığır, yararlanılan ilimle aynı kategoridedir. Nöbet tutan kimse ile ilgili hadis ise, Allah yolunda nöbet tutan kimsenin hayattayken gönderdiği amelin sevabının, kıyamete kadar artacağı anlamına gelir. Fakat ilk hadiste sözü edilen üç kişiyle ilgili durum, vefatlarından sonra meydana gelen amelleriyle ilgilidir. Çünkü bunların amelleri kesilmez. Çünkü sonradan yapılan amellerin sebebi bu ilk kimselerdir. Dolayısıyla bundan doğacak olan sevap da kendilerine ulaşacaktır.

111. «Onlar:'Cennete, ancak yahudi veya hıristiyanlar girecektir' dediler.» Bu âyet, hıristiyan olan Necran heyeti hakkında nâzil olmuştur. Bunlar yahudilerle birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bulunduğu bir yerde toplandılar ve birbirlerini yalanlayarak, her biri ancak kendilerinin cennete gireceklerini söylediler. **«Bu»**, cennete ancak yahudi ve hıristiyanların gireceği şeklindeki anlayış, **«onların»** anlamsız arzularına dayanan **«kuruntusudur.»**

«De ki:» Bu bir taaccüp emridir. **«'Eğer»** savunduğunuz şeyde **«doğruysanız»**, cennetin sadece size ait olduğu konusundaki **«delilinizi getirin.'»** Çünkü delili bulunmayan her söz geçersizdir.

112. «Aksine», Onlar sanki "bizim dışımızda kimse cennete giremez", demektedirler. Bu söz ile, onlara, evet sizden başkası cennete girecektir, durum sizin zannettiğiniz gibi değildir, diye cevap verilmiştir. **«Kim muhsin bir kişi olarak»** yani ihlâslı, alçakgönüllü ve boyun eğerek bütün varlığıyla, bütün amellerinde iyiliği gözeterek **«kendini Allah'a teslim ederse,»** hiçbir şeyi ortak koşmaksızın, samimi olarak yalnızca O'na yönelirse... Gerçek an-

47- Müslim ve Nesâîde mudar kabilesinden olan fakir bedevilerin bir kıssası da vardır. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 6/457.

48- Ebû Davud, Tirmizî ve Darimî (Kitabü'l-Cihad), ayrıca Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/150.

lamda *"İhsan"*, bir işi lâyık olduğu şekilde yerine getirmektir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) "İhsan"ı: *"Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu göremesen de, O seni görüyor"* [49] sözleriyle açıklamıştır.

«Onun mükâfatı,» yaptığı amelden dolayı kendisine söz verilen sevap, yani cennete girme vaadi **«Rabbinin katındadır.»** Yani kendisinin sahibi ve işlerinin düzenleyicisi olan Allah'tan gelmektedir. Onun bu mükafâtı ne zayi olur, ne de eksilir. **«Onlara»** ahirette cennete girdiklerinde **«korku yoktur. Onlar, üzülmeyeceklerdir de.»** Nitekim Rabbimiz cennet ehlinin durumunu şöyle anlatıyor: *"Orada şöyle derler: Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun."* (Fâtır: 34) Halbuki dünyada başlarına gelebilecek şiddet ve musibetlerden dolayı hep korkarlar. Yapamadıkları sâlih ameller için üzütülüdürler. Aslında mü'min, Allah'ın rahmetinden umudunu kesmeyeceği gibi, O'nun gazabından ve cezalandırmasından da emin olamaz. Nitekim şöyle denilmiştir: "İki korku ve iki güven bir araya gelmez. Dünyada korkan, ahirette güvencededir. Dünyada kendisini emin gören de ahirette korkacaktır."

113. «Yahudiler:» Bu âyet, yahudiler ve hıristiyanlardan her grubun diğerini nasıl sapıklıkla damgaladığını açıklıyor. **«'Hıristiyanlar hiçbir şeye dayanmıyorlar'»**, onlar doğru ve önem verilecek bir yol üzerinde değiller **«dediler.»** Buna karşılık **«hıristiyanlar da: 'Yahudiler hiçbir şeye dayanmıyorlar' dediler.»** Evet, yahudiler ve hıristiyanlar, birbirlerine karşı bu iddiada bulunuyorlar. **«Halbuki onlar»** ilim sahibidirler ve her iki grup da **«kitabı okuyorlar.»** Allah'ın kitaplarından birini okuyan kimse, baki olanı inkâra kalkışmaz. Çünkü Allah'ın kitaplarından her biri, ötekini tasdik eder. **«Bilmeyenler de»**, puta tapan ve benzeri cahiller de, bütün din ehli kimseler için, **«aynen onların söylediklerini söylediler.»** Onlar hiçbir şeye dayanmıyorlar, dediler. Burada onların, bilgilerine rağmen kendilerini bilgisizlerle aynı düzeye indirmeleri dolayısıyla büyük bir kınama vardır. **«Allah,»** her iki grup arasında **«ihtilaf ettikleri konudaki hükmünü kıyamet gününde verecektir.»** Din bakımından kimin ne durumda olduğunu ortaya koyacaktır.

Bu durum, yalnızca sapık fırkalara özgü değildir. Aksine bir sûfiyle diğeri, bir şeyhle diğeri ve bir alimle diğeri arasında da geçerlidir. Her fırka kendi dışındakileri hatalı görür. Oysa asıl doğru olan şey hidayete uymaktır.

49- Bu, Müslim'in Sahih'inde rivâyet ettiği uzunca hadisin bir parçasıdır.

114. Allah'ın mescidlerinde O'nun isminin zikredilmesine engel olan ve onların yıkılmasına çalışandan daha zalim kim olabilir? İşte onlara bu mescidlere ancak korkarak girmeleri yaraşır. Onlar için dünyada bir rezillik, ahirette ise, büyük bir azap vardır.

115. Doğu da, batı da Allah'ındır. Her nereye yönelirseniz Allah'ın rızâsı oradadır. Şüphesiz ki Allah, rahmeti bol olan ve her şeyi çok iyi bilendir.

114. «Allah'ın mescidlerinde...» Bundan amaç Beyt-i Mukaddes (Mescid-i Aksa)'tir. Çoğul olarak kullanılması ise, âyetin hükmünün genel olmasındandır. Yani bu fiili hangi mescid de işlerse işlesin, o kişinin yaptığı bu kapsama girer. **«O'nun isminin zikredilmesine»**, yani Allah'ın adının anılmasına, tesbihe ve içinde namaz kılınmasına **«engel olan ve onların yıkılmasına çalışandan...»** Bu mescidleri tahrip edenlerden... **«Daha zalim kim olabilir?»** Evet, bunlardan daha zalim hiçbir kimse olamaz.

Âyetin nüzûl sebebi, Hıristiyanların kralı, Bizanslı Antonyus'un, İsrailoğullarıyla savaşıp askerlerini öldürmesi, Tevrat'ı yakması ve Beyt-i Makdis'i yıkıp harabeye döndürdükten sonra içine leş atması ve burada domuz kesmesidir. Burası, Hz. Ömer'in hilafeti dönemine kadar yıkık ve harap bir şekilde

kalmış, herhangi bir tamir görmemişti. Hz. Ömer tarafından tamir edildikten bir süre sonra ise, tekrar batılı hıristiyanların eline geçerek yüzyılı aşkın bir süre onların elinde kaldı. Ancak Selahaddîn Eyyubî tarafından Hicrî 585 (Miladî: 1189) yılında yeniden fethedildiğinde asıl kimliğine kavuşturulmuştur.

Aslında bir soru edatı olan *"men"* (kim?), burada olumsuzluk anlamında olup "daha zalim hiçbir kimse yoktur" demektir. Bu kimselerin kimler olduğu da âyette açıklanıyor: **«İşte onlara»** yani engel olan bu kimselere **«bu mescidlere ancak korkarak,»** yani onu yıkmak bir yana, oraya huşu ve gönül alçaklığı içinde **«girmeleri yaraşır.»**

«Onlar için dünyada» öldürülme, esir düşme ve cizye vermek zorunda bırakılma gibi, nitelendirilmeyecek derecede **«bir rezillik»** yani aşağılanma, **«ahirette ise büyük bir azap vardır.»** Bu, kesintisiz olan cehennem azabıdır.

Bu âyetin nüzul sebebinin müşrik Araplar olduğunu söyleyenler de vardır. Bu müşrikler Rasûlullah (s.a.v.)'ın, Mekke'deyken Allah'a duâ etmesini engellemiş ve hicrete zorlamışlardı. Aynı şekilde Rasûlullah'ı ve ashabını, hicretin altıncı yılı olan Hudeybiye yılında Medine'den geldiklerinde Mescid-i Haram'a sokmamışlardı. *"Onların yıkılmasına çalışanlar"* dan maksat, Mescid-i Haram'da Allah'a ibadet etmekten, O'nu anmaktan ve zikirden menetmeleridir. Burada gerçek anlamda bir yıkma ve harap etme olmamakla birlikte, bu da tıpkı yıkmak ve harabeye dönüştürmek gibidir. Çünkü mescidin imarı, onu yapmak ve onarmakla olduğu gibi, aynı zamanda oraya devam etmekle de olur. Mesela Arapçada "falan kimse mescidi imar ediyor" denir. Bu, o kimsenin mescide sürekli devam ettiği ve mescidden ayrılmadığı anlamına gelir. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Mescide devam eden birisini gördüğünüzde, onun imanlı olduğuna şehadette bulunun."* [50] Çünkü Allah şöyle buyurmuştur. *"Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a iman eden... kimseler imar ederler."* (Tevbe: 18) Dikkat edilirse mescitlere gidip gelmek, mescitleri imar anlamında kullanılmıştır.

115. «Doğu da, batı da Allah'ındır.» Bu iki şeyle herhangi bir mekânın Allah'a tahsis edilmesi değil, bütün yeryüzünün Allah'a ait olduğu ifade ediliyor. Eğer sizler, Mescid-i Haram veya Mescid-i Aksa'da namaz kıl-

50- Tirmizî, Darimî ve İbn Mâce. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 1/242.

maktan menedilirseniz, bütün yeryüzü sizin için mescid kılınmıştır. **«Her nereye yönelirseniz»**, yüzünüzü hangi tarafa çevirirseniz, **«Allah'ın rızâsı oradadır.»** Yani Allah'ın emrettiği ve kıble olarak hoşnut kalacağı yer orasıdır. Çünkü yönelme imkânı, sadece bir mescide veya bir yere tahsis edilmiş değildir. **«Şüphesiz ki Allah, rahmeti bol olan ve...»** Burada *"vâsi'"* kelimesi, Allah'ın gerek mülk ve gerekse yaratma olarak her şeyi kuşatması anlamınadır.

"Doğu da batı da Allah'ındır" sözü, ibadet ve namazlar için bazı mescidlerin tahsis edilmediği konusundaki sözümüzü de içerir. Aksine bütün yeryüzü sizin için mesciddir. Hangi bölgesinde namaz kılarsanız kılın. Bundan amaç, Allah'ın kullarına bir genişlik ve ihtiyaç duydukları şeylerde kolaylıktır. Kıble konusundaki genişlik de bu hükmün içerisinde öncelikle yer alır.

İmam Gazzalî "Esmâ-i Hüsnâ Şerhinde şöyle der: *"Vâsi'"*, *"sea"* kelimesinden alınmadır. *"Sea"* kelimesi bazan *"ilme"* izafe edilir ve "oldukça fazla bilgi sahibi" anlamına gelir. Bazan, *"ihsan"* ve *"nimet bolluğu"*na izafe edilir. Bu durumda Allah'ın lütuf ve nimetlerinin genişliği anlamı çıkar. Ne şekilde takdir edilirse ve hangi şekilde gelirse gelsin, mutlak manada *"vâsi"*, bizzat Allah'tır. Çünkü ilmine bakılınca, O'nun bilgisi göz önünde tutulduğu takdirde, bilgi denizinin sahili yoktur. Denizler O'nun kelimelerini yazmak için mürekkep olsa, bunlar tükenir, fakat O'nun kelimeleri bitmez. İhsanı ve nimetleri dikkate alındığında ise, takdir ettiği şeylerin sonu yoktur. Her genişlik ne kadar büyük olursa olsun, nihayet bir noktada son bulur. Bir noktada son bulmayan ise "sea" ismine daha çok hak kazanmış olur. Bu manada mutlak "Vâsi", Allah'tır. Çünkü her geniş, kendisinden daha geniş olana oranla dardır. Bir noktada son bulan genişliğe yapılan ilâve, ilk durumuna göre bir fazlalıktır. Sonu olmayan ve bir yerde noktalanmayan bir şeyin üzerine ilâve de düşünülemez.

«Her şeyi çok iyi bilendir.» Onların bütün ihtiyaçlarını ve amellerini en iyi bilendir. Bu âyet, hangi yöne yönelerek olursa olsun, bütün namaz kılanların sevabından hiçbir şey eksilmeyeceği vaadini içerdiği gibi, tehdit anlamını da içerir. Böylece bu âyetle, *"Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını yasaklayan ve oraların yıkılmasına çalışan kimseden daha zalim kim olabilir?"*(Bakara: 114) âyeti arasındaki bağlantı ortaya çıkıyor. Anlam şöyle oluyor: Ey mü'minler! Allah'ın beldeleri geniştir. Allah'ın mescitlerini yıkanların tahribi, yeryüzünün neresinde olursanız olun, sizi Allah'ın kıblesi-

ne dönmekten alıkoymasın.

Mücahid ve Hasan Basrî, "Rabbiniz şöyle dedi: *"Bana duâ edin ki, duânızı kabul edeyim"* (Mü'min: 60) âyeti inince sahabenin: "Biz nereye doğru duâ edelim?" diye sormaları üzerine *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Her nereye yönelirseniz, Allah'ın rızâsı oradadır"* âyeti nazil oldu, demişlerdir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ ۖ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ
كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَإِذَا قَضَىٰ
أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ
مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ۘ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ ۗ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ
لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۖ وَلَا
تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

116. Ve "Allah çocuk edindi" dediler. O, bundan münezzehtir. Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Hepsi O'na boyun eğmektedir.

117. O, gökleri ve yeri herhangi bir örnek olmadan yaratandır. Bir şeyin olmasını dilediğinde, ona sadece "ol" der. O da oluverir.

118. Bilmeyenler: "Allah bizimle konuşsa veya bize bir mûcize gelse ya" dediler. Bunlardan öncekiler de bunların sö-

zünün aynısını söylemişlerdi. Hepsinin kalbleri birbirine benziyor. Biz âyetleri, kesinlikle bilen bir kavme açıkladık.

119. Doğrusu biz seni, bir müjdeci ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Sen, cehennemliklerden sorumlu değilsin.

116. «Ve: 'Allah çocuk edindi' dediler.» Bu âyet, yahudilerin Uzeyir Aleyhisselâm'ın, hıristiyanların da, İsâ Aleyhisselâm'ın Allah'ın oğlu olduğunu söylemeleri, arapların ise meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanmaları konusunda nâzil olmuştur. Dolayısıyla *"dediler"* ifadesi, bu üç grubun hepsini de içermektedir. Bunlar, Allah Yaratıklarından bazısını çocuk edindi ve onun gerçekten kendi çocuğu olduğunu iddia etti, dediler. Halbuki Allah'ın gerçekten çocuk doğurması düşünülemeyeceği gibi çocuk edinmesi de düşünülemez. Yüce Allah, hakkında söylenen bu şeylerden kendisini tenzih ederek **«O, bundan münezzehtir»** buyurmuştur. Yani Allah, çocuğa ihtiyaç duyuran sebeplerden uzaktır. Bu sebep, hayattayken kendisine yardım edecek ve öldükten sonra da yerine geçecek birine ihtiyaç duymasıdır. Allah'ın çocuk edindiğini söylemek, O'nun insanlara benzediğini (teşbih) söylemek anlamına gelir. Kuşkusuz çocuk, ancak babasının cinsinden olur. O halde hiçbir şeyin kendisine benzemediği yüce Allah'ın çocuk edinmesi nasıl olur? Daha sonra yüce Allah, her şeyin sahibi olduğu konusunda bir uyarıda bulunarak şöyle buyuruyor:

«Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır.» Bu, onların söylediklerini red ve görüşlerinin bozukluğu konusunda güçlü bir delildir. Buna göre anlam şöyledir: Kuşkusuz Allah, göklerde ve yerdeki bütün şeylerin yaratıcısıdır. Bunun içine melekler girdiği gibi, Hz. Uzeyr ve İsa Aleyhisselâm da öncelikle girer. Bu gerçekten çıkan sonuca göre Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan herhangi bir şeyden bir çocuğunun olması mümkün değildir. Öyleyse onlar Allah'a çocuk isnat etsinler veya etmesinler, hiçbir önemi yoktur. Göklerde ve yerde bulunan ne varsa **«hepsi O'na»**, herşeyden münezzeh olan yüce Allah'a **«boyun eğmektedir.»** Onlardan hiçbir şey O'nun dilemesine (meşiet) ve oluşturmasına (tekvin) karşı koyamaz. Dolayasıyla bütün bu niteliklere sahip olan Allah'ın bir çocuğunun olduğu söylenemez. Çünkü babasıyla aynı cinsten olması, çocuk için vazgeçilmez bir şeydir.

117. «O, gökleri ve yeri herhangi bir örnek olmadan» yani daha önce benzeri olan bir örneğe göre değil, yepyeni bir şekilde **«yaratandır.»** *"İbda"*, bir şeyin maddesiz ve bir zamanla kayıtlı olmaksızın icadıdır. İşte Al-

lah'ın bu sözleri de, onların basit ve alçakça sözlerinin geçersiz kılınması için bir başka delildir: Şüphesiz baba, çocuğun bağlı olduğu unsurdur. O, kendi maddesinden ayrıldığı için, ondan etkilenmiştir. Allahü Tealâ ise, genel olarak tüm varlıkların hiçbir örneğe dayanmadan yaratıcısı olarak bu tür bir etkilenmeden münezzehtir. Dolayısıyla O bir baba olamaz.

Herhangi bir şeye dayanmadan gökleri ve yeri yoktan yaratmaya güç yetiren biri, babasız olarak Hz. İsa'yı yaratmaya nasıl güç yetiremez? **«Bir şeyin olmasını dilediğinde...»** Burada *"olmasını dilemek"* diye çevirdiğimiz *"kazâ"* kelimesi, birşeyi sağlam yapmak anlamındadır. Bunun bir şeyin varolmasına taalluk eden ilâhi irade hakkında kullanılması, iradenin o şeyin olmasını kesin olarak gerektirmesindendir. **«Ona sadece 'ol' der. O da oluverir.»** Yani herhangi bir duraklama veya aldırmazlık söz konusu olmadan hızlı bir şekilde varlık kazanır. Yani "ortaya çık" emriyle, hemen ortaya çıkar.

Ehli-i Sünnete göre bu, eşyanın varlığının, *"ol"* emrine bağlı olarak meydana geldiğini göstermez. Aksine onun varlığı Allah'ın yaratmasına, icadına ve tekvinine bağlıdır. Bu ise ezelî bir sıfattır. Bu söz, yaratılan şeyin Allah'ın icadı ve kudretinin kemaliyle hemen meydana geldiğini göstermektedir.

Şurası da bilinmelidir ki, Allah'a çocuk nisbet etme sapıklığının sebebi, eski şeriat sahiplerinin, yüce Allah'a "baba" adını vermelerindendir. Hatta bunlar: "Baba, küçük Rabb ve Allah da büyük babadır" derlerdi. Onlar bununla, insan varlığının ilk sebebinin Allah olduğunu belirtmek istiyorlardı. Baba ise, onun varlığındaki son sebeptir. Daha sonra bunlar içindeki cahil kimseler, bundan amacın doğal anlamdaki doğum olduğunu sandılar ve taklid yoluyla buna inanmaya başladılar ve böylece de küfre düştüler. Oysa yüce Allah, her türlü sınırlamalardan ve yönlerden [51] münezzeh, eşler, oğullar ve kızlar edinmekten yücedir. Yerde ve göklerde, O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. Kudsî bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Âdemoğlu beni yalanladı, yani bana yalan nisbet etti. Oysa bunun yapılmaması gerekirdi, yani Allah'ı yalanlamak ona yakışmazdı. Bunu yapmakla hata etti. Bana dil uzattı. Bunu da yapmamalıydı. Şu anda olduğu gibi onu tekrar diriltmeyeceğimi iddia etmesi beni yalanlaması, bana çocuk isnat etmesi ise, dil uzatmasıdır. Eş veya çocuk edinmekten kendimi tenzih ederim."* [52]

51- Allah için mutlak anlamda yücelik sözkonusudur: *"O, her şeyden yücedir, büyüktür"* (Sebe: 23)

52- Buharî, *Tefsîr*; Nesâî, *Cenâiz*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/351

118. «Bilmeyenler:» Yani gerçekten cahil olan müşrik Araplar, ya da ehl-i kitap olup kendisini cahil gösterenler **«'Allah bizimle, konuşsa»**, meleklerle aracısız olarak konuştuğu gibi bizimle de konuşsa ve senin elçisi olduğunu söylese, ya da peygamberlerle konuştuğu gibi bize de bir melek gönderip onun aracılığıyla, senin elçisi olduğunu bize bildirse **«veya bize bir mûcize»**, senin doğruluğunu gösteren bir delil **«gelse ya' dediler.»** Bilmeyen, yani cahil kimseler böylece, kendilerinin de melekler veya peygamberler gibi önemli varlıklar olduklarını sanarak büyüklendiler. "Allah niçin peygamberleriyle konuşuyor da bizimle konuşmuyor" dediler. Varlıkların en düşük derecelisi oldukları halde kendilerini böylesine büyük görmeleri ve en yüce âyetleri de küçümsemeleri gerçekten şaşılacak şeydir.

«Bunlardan öncekiler» yani geçmiş ümmetler **«de bunların sözünün aynısını söylemişlerdi.»** Nitekim yahudiler Hz. Musa'ya: *"Allah'ı bize apaçık olarak göster"* (Nisâ: 153) ve hıristiyanlar da Hz. İsa'ya: *"Rabbinin, gökten bize bir sofra indirmeye gücü yeter mi?"* (Mâide: 112) demişlerdi. Bunların istekleri doğru yolu bulmak için değil, inatlarında diretmek içindi. **«Hepsinin kalbleri birbirine benziyor.»** Yani katılık, körlük ve inatta, onların ve onlardan öncekilerin kalbleri aynıdır. Eğer bir kalbte küfür ve katılık yerleşirse, artık o, imandan uzaklaşır.

«Biz âyetleri» açık mûcizeler olarak **«kesinlikle bilen bir kavme»**, kesin gerçeği arayanlara **«açıkladık.»** Burada geçen *"kesin bilgi"* anlamındaki *"yakîn"* kelimesi, *"ilim"* kelimesinden daha kapsamlı ve daha kesindir.

119. «Doğrusu biz seni» sana uyanlar için **«bir müjdeci ve»**, seni inkâr eden ve karşı gelenler için bir **«uyarıcı olarak hak ile»** hüccet ve mûcizelerle desteklenmiş olarak **«gönderdik.»** Burada Hz. peygamber (s.a.v.)'e şöyle denilmek istenmektedir: Senin doğruluğun, mûcize ve delillerle ortaya çıktıktan sonra, müjdelemekten ve uyarmaktan başka görevin yoktur. Onları imana ve kabule zorlamak senin işin değildir. **«Sen, cehennemliklerden sorumlu değilsin.»** Risaleti tebliğ ettikten sonra, onların iman etmemeleri dolayısıyla senin bir sorumluluğun yoktur.

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَ

لَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ ۗ

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ

اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ

حَقَّ تِلَاوَتِهِ ۚ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ

الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي

أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا

يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا

تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

120. Kendi dinlerine uymadıkça yahudi ve hıristiyanlar senden asla razı olmayacaklardır. De ki: "Hidâyet, ancak Allah'ın hidâyetidir." Yemin olsun ki, sana ilim geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan Allah'tan sana ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır.

121. Kendilerine verdiğimiz kitabı hakkıyla okuyanlar, işte onlar ona iman ederler. Kim de onu inkâr ederse, hüsranda olanlar da işte onlardır.

122. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi bir zaman âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

123. Kimsenin kimseye bir fayda sağlamayacağı, kimseden karşılık alınmayacağı, kimseye şefaatın fayda vermeyeceği ve onların yardım görmeyeceği günden sakının.

120. «Kendi dinlerine uymadıkça yahudi ve hıristiyanlar senden asla razı olmayacaklardır.» Bu âyet Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onların İslâm'a girmeleri konusundaki aşırı isteğinin gerçekleşmeyeceğini ifade ediyor. Çünkü onların kendisinden hoşnut olmalarını, gerçekleşmesi imkânsız bir sebebe bağlamıştır. Ondan hoşnut olmadıklarına göre, nasıl olur da onun dinine uyarlar? Yani yahudiler, sen yahudi olmadıkça ve onların kıblelerine yönelerek namaz kılmadıkça ve hıristiyanlar da, sen hıristiyan olmadıkça ve onların kıblesine doğru yönelerek namaz kılmadıkça senden hoşnut olmayacaklardır.

Burada "din" anlamındaki *"millet"* kelimesinin tekil olarak kullanılması, küfrün tek bir millet olmasındandır. Bu, onların: "Bizim dinimiz hidayetin ta kendisidir, diğer dinler değil." yolundaki sözlerinin hikâyesidir. Buna karşılık yüce Allah şöyle buyuruyor: **«De ki: 'Hidâyet, ancak Allah'ın hidâyetidir.'»** Bu, İslâm dinidir. İnsanları Hakka götürür, sizin davet ettiğiniz bâtıl din değil. Sizin davet ettiğiniz hidayet değil, hevâ yani nefsânî istek ve arzulardır.

«Yemin olsun ki, sana ilim» vahyedilmiş Kur'an **«geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan, Allah'tan»** O'nun yüce katından **«sana ne bir dost»**, faydası dokunacak bir yakın, **«ne de»** Allah'tan gelecek cezayı önleyebilecek **«bir yardımcı vardır.»** Âyette geçen *"ehvâ"* kelimesi, "hevâ" kelimesinin çoğuludur. Hevâ, şehvete dayanan ve sapıklığa çağıran görüş demektir. İnsanı haviye'ye yani cehenneme götürdüğü için bu isim verilmiştir. Ehvâ kelimesinin tekil olarak değil de çoğul olarak kullanılmasının sebebi ise onların herbirinin arzusunun, diğerinin arzu ve isteğinden farklı olduğunu belirtmek içindir. İşte bu sebeple Peygamber Efendimizin, ancak onların hepsinin hevasına yani arzusuna uyarsa, onların hepsinin razı olacakları bildirilmiştir.

Hak dine çeşitli isimler verilmiştir:

Peygamberler ümmetlerine imlâ ettirdikleri ve yazdırdıkları için *"millet"*,

Kulların itaat edip hükümlerine boyun eğdikleri için *"din"*,

Susayan kimselerin susuzluklarını giderecekleri rahmet ve sevap kaynağı olduğu için *"şeriat"* ismi verilmiştir.

Ayrıca âyette geçen "dost" *(velî)* ile "yardımcı" *(nasîr)* arasında genel-

lik ve özellik açısından fark vardır. Çünkü "dost", bazen yardım edemez. "Yardımcı" ise, bazan yardım gören kimseye yabancı olabilir.

Yahudi ve hıristiyanlar içindeki liderlik peşinde koşan inatçıların durumu anlatıldıktan sonra, inatçılıktan ve liderlik arzusundan uzak duran, Allah'ın rızâsını ve âhiret sevabını isteyen, âhireti bu geçici dünyaya tercih edenlerin övülmesine geçiliyor:

121. «Kendilerine verdiğimiz kitabı hakkıyla okuyanlar,» onun lâfızlarını tahrif etmekten kaçınan, anlamını düşünenler ve içindekilerle amel edenler...

Burada Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi, kitap ehlinin mü'minleri kasdedilmektedir. Bunlar yahudilikten dönerek müslüman olmuşlardı. *"Kitap"* ise, Tevrat'tır. **«İşte onlar»** yani kendilerine kitap verilenler ve onu hakkıyle okuyanlar, kitaplarını tahrif etmeksizin **«ona iman ederler.»** Buna karşılık **«kim de onu»** yani kitabı **«inkâr ederse...»** küfrü ister bizzat tahrif sebebiyle olsun, isterse daha önce tasdik ettiği kitabı inkâr etmek gibi başka sebeplerle olsun, farketmez. **«Hüsranda olanlar»**, aldanan ve helâke uğrayanlar **«da işte onlardır.»** Çünkü iman yerine küfrü satın almışlardır.

122. «Ey İsrailoğulları! Size verdiğim», içinde Tevrat'ın da bulunduğu **«nimetimi ve sizi, bir zaman»** kendi çağınızda **«âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.»** Nimetin hatırlanması, ona şükretmekle olur. Verilen kitaba karşı şükür ise, içinde bulunan her şeye iman etmekle gerçekleşir. Tevrat'a imanın zorunluluklarından birisi de Hz. Muhammed (s.a.v.)'e imandır.

123. «Kimsenin kimseye bir fayda sağlamayacağı, kimseden karşılık alınmayacağı, kimseye şefaatın fayda vermeyeceği ve onların yardım görmeyeceği günden sakının.»

Eğer iman etmezseniz kıyamet gününün azabından korkun. O günde hiç bir nefis diğeriyle ilgili hakları ödeyemez. Hiç bir kimse başkasının günahından dolayı hesaba çekilmez ve onun azabından hiçbir şeyi defedemez. Ancak kendisinde başkasının hakkı varsa kendi iyiliklerinden ve sevaplarından alınarak ona verilir. Nitekim hadis-i şerifte: *"Kim, namus veya başka bir konuda kardeşine zulmetmişse, hiçbir dinar veya dirhemin kabul edilmeyeceği gün gelmeden önce, en kısa zamanda onunla helâlleşsin. Çünkü o günde, yaptığı zulüm miktarı kadar -eğer iyiliği varsa- kendisinden alınır ve ona verilir. Eğer iyiliği yoksa, o zaman zulmettiği kişinin kötülüğünden alınarak*

kendi kötülüğüne eklenir, sonra da ateşe atılır" [53] buyurulmuştur. O günde kendisini cehennem azabından kurtaracak bir fidye alınmaz. Zaten fidye verecek birşey de bulamaz. Âyette fidye insanın kurtarılmasına muadil olarak verilmek istendiği için *"adl"* kelimesiyle ifade edilmiştir.

"Onların arzularına uyarsan" âyeti, heva ve arzular peşinde gidenlerle bid'atçıların sohbetlerinin çirkinliğine ve onların söz ve davranışlarına uymanın kötülüğüne işaret etmektedir. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Bir kimse herhangi bir masiyette (yani Allah'a karşı isyan ve günah bir işte) hazır bulunur ve o masiyeti de hoş görmezse, o masiyetten uzakta olan gibidir. Kim de bir masiyetten uzakta bulunmasına rağmen buna rıza gösterirse, tıpkı orada hazır bulunanlar gibidir."* [54] Aslında selef-i sâlihimiz, boş sözler konuşan, heva ve arzularına uyan kimselerin meclislerinden uzak dururlar ve onlarla ilişkilerini keserledi. Heva ve istekleri doğrultusunda hareket eden ve bid'atçı olanlara uymaktan uzak dururlardı.

Rivayete göre, Abdullah b. Mübarek rüyada görülmüş, kendisine: "Rabbin sana ne yaptı?" diye sorulmuş. O da şu cevabı vermiştir: "Beni azarladı ve otuz yıl bekletti. Çünkü bir gün ben, lütuf ile bid'atçı bir kimseye bakmıştım. Rabbim bana dedi ki: "Benim dindeki düşmanıma sen, niçin düşmanlık göstermedin?" Buna oranlarsak, acaba zâlim bir toplulukla oturan kimsenin hali ne olur? Şu beyitte belirtildiği gibi, sohbetin çok büyük bir etkisi vardır:

Ahmak ve bön kişi cesaretliye doğru hızlıca koşar
Kor ateş, külün üzerine konur da, söner.

وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ رَبُّهُۥ
بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِى
قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً

53- Buharî, *Mezalim* ve *Rikâk*; Tirmizî, benzer lâfızlarla *Kıyamet* bahsinde ve Ahmed b . Hanbel, *Müsned*, 2/506 da zikretmiştir.
54- Beyhakî, *Sünen*. Bkz. Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 3/185.

لِلنَّاسِ وَأَمْنًا ۖ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَ
الرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا آمِنًا
وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ
قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ ۖ
وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

124. Bir zaman Rabbi İbrahim'i, birtakım kelimelerle imtihan etmiş, o da bunları yerine getirmişti. Allah ona: "Ben, seni insanlara imam yapacağım" dedi. O da: "Neslimden de" dedi. Allah da: "Vaadim, zalimlere ulaşmaz" dedi.

125. Biz Ka'be'yi, insanlar için bir toplantı ve emniyet yeri yaptık. "İbrahim'in makamını namazgâh edinin" dedik. İbrahim'e ve İsmail'e şöyle emrettik: "Evimi, tavaf edenler, orada oturanlar, rükû ve secde edenler için temizleyin."

126. İbrahim şöyle dedi: "Ey Rabbim! Bu beldeyi emniyetli kıl. Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır." Allah da dedi ki: "Kim inkâr ederse, onu az bir müddet geçindirir, sonra cehennem azabına uğramak zorunda bırakırım. Orası ne kötü bir yerdir."

124. «Bir zaman Rabbi,» yani yüce Allah bir vakitler «**İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmiş»**, onu denemiş... Burada "İmtihan etmiş" şeklinde tercüme ettiğimiz *"İbtila"* kelimesi, daha çok yapılması veya terkedilmesi zor olan bir işle denenmek anlamına gelir.

Kurtubî der ki: "İbrahim" kelimesi merhametli baba anlamında "eb" ve "rahim" kelimelerinden meydana gelmiş "çocuklara karşı merhametli ve bağışlayıcı olduğu için" kendisine bu isim verilmiştir. Bu sebeple Hz. İbrahim ve eşi Sâre kıyamete kadar küçük yaşta ölecek mü'minlerin çocuklarının koruyucusu kılınmışlardır.

«O da bunları yerine getirmişti.» İbrahim (a.s.) bu kelime ve emirleri, hiçbir ifrat ve tefrite kaçmaksızın gereğince yapmış bunları en güzel şekilde yerine getirmişti.

İbn Abbas'ın anlattığına göre bu kelimeler, onun şeriatında farz olan on özellikten ibaretti: Bizim şeriatımızda ise bunlar sünnettir. Bunlardan beşi baştadır: Buruna su çekmek, ağza su vermek, saçı ikiye ayırmak, bıyığı kısaltmak ve misvak kullanmak. Beşi de bedendedir: Sünnet olmak, etek traşı, koltuk altları traşı, tırnakların kesilmesi, su ile ön ve arka mahallerin temizlenmesi. Bıyıkları kısaltmak sünnet, tamamen kesmek ise, tıpkı sakalda olduğu gibi, bid'attır. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Bıyıkları kısaltın ve sakalı uzatın."* [55] "Kısaltmak", azaltıp kesmek anlamına, "uzatmak" da, olduğu gibi serbest bırakma, aslî durumu üzere bırakma anlamına gelir. Bu yüzden sakalın tıraş edilmesi çirkin görülmüş, hatta "müsle"(*) ve haram denilmiştir. Başka bir deyimle, nasıl ki saç tıraşı kadınlar için müsle, erkeklere benzeme ve aslî güzelliği kaybetme olup yasak edilmişse aynı şekilde sakal tıraşı da erkekler için müsle, kadınlara benzeme, yasak ve aslî güzelliği kaybetme anlamını taşır.

Fakihler şöyle derler: "Zamanı geldiğinde sakalı bırakmak güzellik, tıraş etmekse onun kemalini ve olgunluğunu elden kaçırmaktır. Melekler şöyle tesbih ederler: "Erkekleri sakal ve kadınları da kakül ve zülüfle süsleyen Allah her türlü noksanlıklardan münezzehtir." Öte yandan, sakalın bir tutamdan fazlasını kesmekte bir sakınca yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.): *"sakalından uzunlamasına ve enlemesine olan fazlalığı alırdı (keserdi)".* [56] Ancak aşırı derecedeki uzun sakal, hilkati bozar, dedikoducuların ileri geri konuşmalarına sebep olur. Dolayısıyla bu niyetle, söz konusu duruma düşmekten kaçınmanın bir sakıncası yoktur.

55- Buharî, Müslim ve Nesâî, Tirmizî de *"bıyıkları hafifletin"* lafzıyla tahric etmişdir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 4/763.

*- Müsle: Bir canlının uzuvlarını keserek ona işkence etmek demektir.

56- Tirmizî, *Sünen*, Hadis no: 2763. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 4/766.

«Allah ona: 'Ben seni, insanlara imam yapacağım' dedi.» Bu özelliklere sahip olman dolayısıyla insanlar seni önder edinecekler ve iyi amel sahibi kimseler sana uyacaklardır. O, çağının peygamberi olduğu gibi kıyamete kadar da, tüm insanlar ona uyacaklardır. Nitekim yüce Allah bu sözünü yerine getirmek üzere Hz. Muhammed (s.a.v.)'e şöyle buyurmuştur: *"Sonra sana: 'Hakka yönelen İbrahim'in dinine tabi ol' diye vahyettik."* (Nahl: 123) İşte bu yüzden tüm din sahipleri ona karşı saygı duyarlar. **«O da: 'Neslimden de' dedi.»** Yani benden sonra soyumdan da bazılarını kendisine uyulan önder yap. Burada aslında edebe uyarak, Hz. İbrahim doğrudan emir mahiyetinde, "neslimden de imam yap" demiyor, yalnızca "neslimden de" ifadesiyle yetiniyor. "Nesil" olarak çevirdiğimiz *"zürriyet"*, erkeğin soyu anlamına gelmekte, babaları, erkek ve kız, küçük ve büyük tüm çocukları içine alır. Nitekim şu âyet de bunu gösterir: *"Onların soyunu (zürriyetini) yüklü gemilerde taşımamız..."* (Yâsîn: 41) Bu âyetle Allah, onların yüklü gemideki babalarını murad ediyor. Zürriyet kelimesi bazan tekil anlamında da kullanılır: *"Ey Rabbim! Bana, kendi katından temiz bir zürriyet ihsan et."* (Âl-i İmrân: 38) Burada amaçlanan şey "salih bir çocuk" tur. **«Allah da: 'Vaadim, zalimlere ulaşmaz' dedi.»** Yani senin çocuklarından, müslümanlar da, kâfirler de olacaktır. Sana söz verdiğim peygamberlik ve haleflik görevi olan imamet, senin çocuklarından ve başkalarından zalim olanlar için geçerli olmayacaktır. Benim vaadime, yalnızca zulümden uzak kalanlar ulaşır. Çünkü imam, zulmü önlemek için var olan kimsedir. O halde imamın zalim olması nasıl mümkün olabilir? Eğer böyle bir şey caiz olursa, o zaman şu atasözü gerçekleşmiş olur: "Kim, kurdu koyun sürüsüne çoban yaparsa, zulmetmiş olur."

125. Ey Muhammed! Hatırla ki, **«biz Kâbe'yi»** hac ve umre dolayısıyla gelen **«insanlar için bir toplantı ve emniyet yeri yaptık.»** İnsanlar ziyaret için sürekli olarak buraya gelir giderler. Aynı zamanda burası bir güven yeridir. Çünkü müşrikler Harem'de bulunan kimselere saldırmazlar ve : "Ev Allah'ın evi, orada bulunanlar da Allah ehlidir" derlerdi. Bir adam Harem içinde babasının katilini bile görse, ona saldırmaz; ancak onun etrafında saldırırdı. Onlar bu özelliği Hz. İsmail'in dininden miras almışlar ve Hz. Muhammed (s.a.v.) dönemine kadar da bunu sürdürmüşlerdi. **«'İbrahim'in makamını...»** Hz. İbarihim'in makamı, iki ayağının izinin bulunduğu taş, ya da Beytullah'ı yükseltirken üzerinde durup bastığı yerdir. Günümüzde de aynı adı taşımaktadır. **«Namazgâh edinin'»** yani orayı namaz kılacak bir mevzi kılın **«dedik.»**

Rivayete göre Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail'le eşi Hacer'i buraya getirerek Mekke'de bıraktı. Bunun üzerinden bir süre geçtikten sonra Cürhüm kabilesi de buraya yerleşti ve İsmail bu kabileden bir kızla evlendi. Hacer de öldü. Hz. İbrahim, hanımı Sâre'den, eşi Hacer'in yanına gitmek için izin istedi. O da kendisine izin verdi. Ancak oraya vardığında atından inmemesi şartını koştu. Hz. İbrahim Mekke'ye geldi, fakat eşi Hacer ölmüştü. Hemen oğlu İsmail'in evine gitti. Gelinine, kocasının nerede olduğunu sordu. O da, avlanmaya gittiğini söyledi. Çünkü Hz. İsmail, zaman zaman Harem'den çıkarak avlanmaya giderdi. Hz. İbrahim, gelinine: "Yanında ikram edeceğin birşey var mı?" diye sordu. Gelini de, bir şeyin bulunmadığını söyledi. Bunun üzerine Hz. İbrahim, nasıl geçindiklerini sordu. Kadın: Biz, hep sıkıntı ve zorluk içindeyiz" diye şikâyette bulundu. Hz. İbrahim bunun üzerine: "Kocan eve geldiğinde, selâmımı ve kapısının eşiğini değiştirmesini söylediğimi ilet" dedi. -Bunun anlamı, "seni boşasın, çünkü ona eş olabilecek bir kadın değilsin" demekti.- Hz. İbrahim ayrılıp gittikten sonra Hz. İsmail eve döndü ve babasının güzel kokusunu duyarak eşine: "Buraya birisi mi geldi?" diye sordu. Yaşlı bir adamın geldiğini söyledi ve onu tarif etti. Konuşurken yüzünde küçümseyici bir eda vardı. İsmail: "Peki bir şey söyledi mi?" diye sordu. Eşi: "Kocana selâmımı ve kapısının eşiğini değiştirmesini söylediğimi ilet"dedi. Hz. İsmail: "O gelen babamdı. Benden seni boşamamı istemiş. Artık ailene git" dedi ve onu boşadı. Bu kabileden bir başkasıyla evlendi.

Hz. İbrahim, bir süre eşi Sâre'nin yanında kaldıktan sonra tekrar eşinden izin isteyip İsmail'i ziyaret edeceğini bildirdi. Eşi Sâre de, gittiğinde atından inmemek şartıyla izin verdi. Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail'in kapısına kadar geldi. Gelini Hz. İsmail'in hanımına, kocasının nerede olduğunu sordu, O da: "Avlanmaya gitti, inşaallah dönmek üzeredir. Atından in, Allah sana rahmetini ihsan etsin" dedi. Hz. İbrahim gelinine: "Yanında ikram edeceğin bir şey var mı?" diye sordu. O da, evet, dedi. Hemen bir miktar süt ve et getirdi. Bu arada Hz. İbrahim, gelinine geçimlerini sordu. Gelini: "Biz hayır ve bolluk içindeyiz" dedi. Hz. İbrahim ona bereket içinde olmaları duâsında bulundu. Eğer o gün buğday, ya da arpa ekmeği veya hurma getirmiş olsaydı, yeryüzünün çoğu buğday, arpa, ya da hurmayla dolardı. Hz. İbrahim, ona şöyle dedi: "Kocan geldiğinde, ona selâmımı ve evinin eşiğinin düzeldiğini söylediğimi bildir" dedi. Hz. İsmail eve döndüğünde, babasının kokusunu hissetti ve hanımına: "Sana kimse geldi mi?" dedi. O da: "Evet, yaşlı biri geldi. İnsanların en güzel yüzlüsü, en güzel kokulusuydu. Bana da şunları şunları söyledi" dedi.

Hz. İsmail: "Gelen babamdı, kapımın eşiği de sensin. Bana seni iyi tutmamı söylemiş, emretmiş" dedi.

Hz. İbrahim oğlu İsmail'den bir süre ayrı kaldıktan sonra, bir gün tekrar ona geldi. Bu sırada İsmail, Zemzem kuyusu yakınında bir ağacın gölgesinde ok yontuyordu. Babasını görünce, hemen ayağa kalkarak onu bir çocuğun babaya göstermesi gereken saygıyla karşıladı. Bu sırada Hz. İbrahim oğlu İsmail'e: "Allah, bana bir şey yapmamı emretti. Bu konuda bana yardımcı olur musun?" dedi. İsmail de, bu konuda ona yardım edeceğini söyledi. Hz. İbrahim: "Rabbim bana, burada bir ev yapmamı emretti" dedi. Bunun üzerine evin temellerini yükselttiler. Hz. İsmail taş taşıyor, Hz. İbrahim de binayı yapıyordu. Bina yükselince sözkonusu taşı getirdi. Basması için ayağının altına koydu. Hz. İbrahim, dikilen taşın üzerine çıkıp binayı yapmaya başladı. Hz. İsmail de onun eline taş uzatıyordu. Bu sırada her ikisi şöyle duâ ediyorlardı: *"Ey Rabbimiz! Bunu bizden kabul et. Şüphesiz sen, çok iyi işiten ve çok iyi bilensin."* (Bakara: 127) [57]

Kâbe'nin yapımı bitince, Hz. İbrahim'e: "İnsanları hacca çağır" denildi. Hz. İbrahim: "Ben dağlar arasındayken ve yanımda hiçbir kimse yokken nasıl çağırabilirim?" diye sordu. Allah ise: "Seslenmek senden, duyurmak ve ulaştırmak bizdendir" buyurdu. Bunun üzerine Hz. İbrahim Ebû Kubeys dağına çıktı ve bu taşın üzerine bastı. Bu taş, Hz. Nuh Tufanında Ebû Kubeys dağında iyice gizlenmiş, kaybolmuştu. İşte bu taş, dünyadaki tüm taşları geçecek şekilde yükseldi. Allah, İbrahim için tüm yeryüzünü bir sofra gibi topladı. Hz. İbrahim de: "Ey müslümanlar topluluğu! Şüphesiz Rabbiniz sizin için bir ev yaptı ve size orayı haccetmenizi emretti" dedi. Böylece babalarının sulbünde ve analarının rahminde olan tüm insanlar, bu çağrıya olumlu cevap verdiler. Buna o gün bir defa cevap veren bir kez, on defa cevap veren de, on defa hacca gider.

«İbrahim'e ve İsmail'e şöyle emrettik:» Yani her ikisine de kesin direktif ve ültimatom verdik. Âyetteki *"ahd"* kelimesi, emir ve vasiyet anlamındadır. Nitekim "falancaya ahdetti" demek, ona emir ve tavsiyede bulundu demektir. Öte yandan yüce Allah'ın: *"Ben size ahdetmedim mi?"* (Yâsin: 60) sözü de bu anlamdadır. **«'Evimi, tavaf edenler,»** çevresini ziyaret edenler, **«orada oturanlar,»** orada yerleşenler **«rükû ve secde edenler için»** yani na-

57- Bu kıssanın aslı Buharî'dedir. Bkz. Buharî, *Enbiya*; İbn Esîr, *Câmiu'l-Usûl Fî Ehadîsi'r-Rasûl*, 10/299.

maz kılanlar için **«temizleyin.»** Âyetteki *"tavaf edenler"*den amaç, dışarıdan hac için gelenler, *"orada oturanlar"* dan amaç, harem halkıdır. Namaz kılanlara *"rükû ve secde edenler"* denmesi de, bu iki şeyin namazın temel rükünlerinden olmasındandır. Öte yandan Mescid-i Haram'da oturup Kâbe'ye bakmak bile, makbul ve kutsal ibadetlerden sayılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber: *"Kuşkusuz yüce Allah her gün bu Kâbe'ye yüzyirmi rahmet indirir. Altmışı tavaf edenlere, kırkı namaz kılanlara ve yirmisi de ona bakanlara paylaştırılır,"*[58] buyurmuştur.

Âyetteki Kâbe'yi temizleme emri, onu putlardan ve pisliklerden temizlemek ve çevresinde bu tip şeylerin barındırılmasını engellenmekle ilgilidir.Yüce Allah'ın: *"Evimi temizleyin"* buyruğu içine, Allah'ın yeryüzündeki tüm evleri (mescitleri) girmektedir. Temizlenmeleri ve temiz tutulmalarıyla ilgili hüküm tıpkı Kâbe konusundaki hüküm gibidir. Burada özellikle Kâbe'nin zikredilmesi, o zaman orada başka bir mescidin bulunmaması dolayısıyladır.

126. «İbrahim şöyle dedi:» Ey Muhammed, İbrahim'in şu sözleri söylediği zamanı hatırla: **«'Ey Rabbim! Bu beldeyi,»** bu yeri, yani Harem'i **«emniyetli kıl.»** Orada oturanları kıtlıktan, kuraklıktan, yerin dibine geçirmekten, başka bir varlığa dönüştürmekten, zelzele ve depremlerden güvencede kıl. **«Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri, mahsullerle rızıklandır.'»** Buradaki "mahsuller" şeklinde tercüme edilen *"semerât"* kelimesi, yiyecekler demektir. Bunun meyveler anlamına geldiği de söylenmiştir. Burada özellikle "semerât" kelimesinin zikredilmesi yiyeceğin her yerde bulunmasına karşılık meyvelere her yerde nadir rastlanmasındandır. Hz. İbrahim burada yaşayan insanlar ve özellikle onların iman edenleri için emniyet, refah ve huzur istiyor.

«Allah da dedi ki: 'Kim inkâr ederse» dünyada onun da rızkını veririm. Hz. İbrahim sadece mü'minlerin rızıklandırılmasını isterken, Allah: "Ben inananları da, inkâr edenleri de rızıklandırırım," buyuruyor. Hz. İbrahim, burada rızkı da, imamete kıyaslamış oluyor. Bunun için sadece mü'minler için rızık istiyor. Allah da uyarıda bulunarak, rızkın dünyaya ait bir rahmet olduğunu, dolayısıyla imametin öncelikli olarak inananların olmasının aksine, rızkın hem mü'minlere ve hem de kâfirlere verileceğini bildiriyor. Bu itibarla

58- Hadisi İbn Adiy tahric etmiş, Beyhakî, *Şuabu'l-İmhan* adlı eserinde rivayet edip zayıf olduğunu söylemiştir. Bkz. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr;* 1/136.

ben, «**onu**» dünya lezzetlerinden payını alması için «**az bir müddet geçindirir...**» Çünkü zaten dünya bütünüyle azdır ve kâfirin bu azdan yararlanması da azın azı demektir. «**Sonra cehennem azabına uğramak zorunda bırakırım.**» Buradaki "uğramak" anlamına gelen *"ıztırar"* kelimesi sözlükte, insanın kendisi için zararlı olabilecek şeye zorlanması, sevkedilmesidir. Burada bilinen manasıyla, küfrü sebebiyle dünyada kendi arzusuyla yaptığı şeye karşılık, âhirette zorunlu cezaya çarptırılmasıdır. «**Orası ne kötü bir yerdir.**'» Yani, içinde kalmak üzere dönülecek olan cehennem, ya da cehennem azabı, ne kötüdür. Kula, bu dünyada belli birkaç gün için süre tanınır. Yoksa, unutulması veya ihmal edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü herkes, mutlaka yaptığının karşılığını görecektir. Bu yüzden dünyanın zevk ve lezzetleri seni aldatmasın. Çünkü itaat edenin de, isyan edenin de bundan bir payı vardır. Bu, âhirette dereceleri yükseltecek bir şey değildir.

Sehl-i Tüsteri bu âyetin açıklamasıyla ilgili olarak şöyle der: "Biz onlara bolluk ve nimetlerle mühlet verir, bu nimetlere şükrü unuttururuz. Onlar nimete yapışıp nimeti vereni unutunca, sorguya çekilirler." İbn Ata da bu konuda şöyle der: "Yani ne zaman bir hata işlerlerse, biz onlara nimeti yeniler, işledikleri hatadan dolayı onlara istiğfarı unuttururuz."

Akıllı kimse, dünyanın süsüne ve zinetine aldanmamalı, Allah'tan başka hiçbir şeyle sevinmemelidir. Çünkü Allah'ın dışında herşey bâtıl ve geçicidir. Fani ve geçici olan bir şeye aldanıp peşine takılmak, aklın, irfanın ve ince kavrayışın kârı değildir.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَ
إِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا
وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا
مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

127. İbrahim ve İsmail Kâbe'nin temellerini yükseltirken, Rablerine şöyle duâ ediyorlardı: "Ey Rabbimiz! Bunu bizden kabul et. Şüphesiz sen, çok iyi işiten ve çok iyi bilensin.

128. Rabbimiz! İkimizi de sana teslim olanlar yap. Bir kısım soyumuzdan da sana teslim olan bir ümmet çıkar. Bize ibadet yerlerimizi göster. Tevbemizi kabul et. Şüphesiz sen, tevbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edensin.

129. Rabbimiz! İçlerinden onlara âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek ve onları kötülüklerden temizleyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz sen Aziz'sin, Hakîm'sin."

127. «İbrahim ve» onun İsmail, ishak, Medyen ve Medayin adlı dört oğlundan biri olan **«İsmail, Kâbe'nin temellerini yükseltirken, Rablerine şöyle duâ ediyorlardı:»** Burada geçmiş bir olaydan söz edildiği halde, şimdiki zaman kipinin kullanılması, olayı şu anda meydana geliyormuş gibi, karşıdaki insanın kafasında canlandırmak ve gözünün önüne getirmek içindir. Âyette "temeller" anlamına gelen *"kavâid"* kelimesi, "kâide" sözcüğünün çoğuludur. "Kâide" aslında bir sıfat olup "sabit" anlamına gelir. Daha sonra çokça kullanılmaktan dolayı sebat ve istikrar anlamında isim olarak kullanılmıştır. Bu, bir bakıma, Kâbe'nin temellerinin değişmeye, yıkılmaya, yok olmaya karşı korunmuş olduğu anlamına gelir. Buna göre âyetin anlamı şu olur: "Ey Muhammed, hatırla! Hani bir zaman İbrahim (a.s.) Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu..."

Hz. İbrahim'in Kâbe'nin temellerini yükseltmesinden söz edilmesi, Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önce de var olduğunu gösteriyor. Çünkü *"temellerini yükseltirken..."* deniliyor. Öyleyse Hz. İbrahim, var olan bir temelin üzerine Kâbe'yi bina etmiştir. Ancak Kâbe'nin ilk kez kim tarafından yapıldığı konusunda görüş birliği yoktur. Kimine göre Kâbe'yi ilk kez melekler kur-

muştur. Kimine göre ise, yüce Allah gökte Beytü'l-Ma'mur adında bir ev yapmış ve meleklere yeryüzünde ona benzer, onun hizasında ve onun ölçülerinde bir bina yapmalarını emretmiştir. Kimisine göre de Kâbe'yi ilk yapan Hz. Âdem'dir. Hz. Nuh Tufan'ında kaybolmuş, sonra yüce Allah, bunun yerini Hz. İbrahim'e göstermiştir. Temelleri yükseltirlerken şöyle diyorlardı:

«**'Ey Rabbimiz! Bunu bizden kabul et.**» Duâmızı ve diğer ibadetlerimizi kabul eyle. «**Şüphesiz sen**» her şeyi duyduğun gibi, duâ ve yakarışımızı da «**çok iyi işiten ve**» tüm davranışlarımızdaki niyetimizi de «**çok iyi bilensin.**» Bu âyet, bir ibadetle yükümlü olan herkesin, ibadet veya Allah'a yaklaşmak için yaptığı bir işi, emredildiği şekilde yerine getirip bu konuda bütün çabasını harcadıktan sonra, yapılan işin, hizmetin, taatın ve ibadetin kabul edilmesi için Allah'a duâ etmesinin gereğine işaret ediyor. Çünkü bunu kabul etmek, ya da etmemek Allah'a kalmış bir şeydir. Allah'ın bu konuda herhangi bir zorunluluğu yoktur.

128. «**Rabbimiz! İkimizi de sana teslim olanlar**» yani sana karşı ihlâslı ve samimi olan kimselerden «**yap.**» Burada *"teslim olan"*dan maksat, nefsini ve zatını bütünüyle Allah'a adayandır. Bir başka yoruma göre de anlam şu şekildedir: "Bizi sana teslim olan, rızana boyun eğen, takdir ettiğin her şeyi kabul eden, hükmünde tartışma yapmayan kimseler eyle." "İslâm" kelimesi "lâm-ı cer" edatıyla gelince, teslim olmak, kazaya boyun eğmek ve razı olmak anlamına gelir. «**Bir kısım soyumuzdan da sana teslim olan bir ümmet çıkar.**» Neslimizden bazı kimseleri sana ibadette ve itaat etmede samimi olan bir topluluk yap. Özellikle burada *"bir kısım soyumuzdan"* demelerinin sebebi, soylarından bazı insanların iyi insanlar olduğunu, bazılarının da apaçık bir şekilde kendi nefislerine zulmedeceklerini bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Şu halde Allah'ın hikmeti gereği dünyada, üstün kimseler olduğu gibi, orta derecede ve aşağılık kimseler de bulunacaktır. Üstün kimseler, nefislerini Allah'a adayan ve tümüyle O'na yönelen "ehlullah" (Allah ehli)tır. Orta derecedekiler, kötülüklerden kaçınan ve sevap kazanmak için Allah'a itaata koşan âhiret ehlidir. Aşağılık kimseler ise, dünya hayatının dış görünüşünü bilip âhiretten habersiz olan dünya ehlidir. Bunların çabaları tümüyle dünyalarını kurtarmak ve onun sebeplerine yapışmaktır. Nitekim, dünyanın imarının üç şeyle gerçekleştiği belirtilmiştir:

Birincisi: Ziraat ve ağaç dikmek.

İkincisi: Koruma ve savaş.

Üçüncüsü: Ticaret mallarını bir şehirden başka bir şehre nakletmek.

Kim bu sayılan şeyler üzerinde durur, ölümü unutur, yeniden dirilmeyi ve hesabı akla getirmez, dünyanın imarı için aşırı bir şekilde çaba gösterir, bütün düşüncesini bu alanda yoğunlaştırırsa, gerçekten bu kimse cehalet ve ahmaklıkta aşırı gitmiştir. Bu bakımdan: "Eğer ahmaklar olmasaydı, dünya harabeye dönerdi" denmiştir.

«Bize ibadet yerlerimizi» yani hacla ilgili ihrama girme yerlerini, Arafat'ta vakfe yapacağımız yeri, tavaf yerini, Safa'yı Merve'yi ve aralarındaki gidiş geliş yollarını, şeytan taşlama yerini **«göster.»** Âyette geçen "İbadet yerleri" anlamındaki *"menasik"* kelimesi, "mensek" kelimesinin çoğuludur. "Nüsuk" ise, Allah'a kulluk yapmak için başvurulan her türlü eylemdir. Genel olarak hacla ilgili ameller için kullanılır. Çünkü hacla ilgili amel ve görevler en zor olanlarıdır. Fazla gayret ve çaba sarfedilmek suretiyle yapılan amellerdir.

«Tevbemizi kabul et.» Küçük günahları işlemek, ya da en iyiyi terketmek gibi, yanılarak yaptığımız hatalar varsa, onları bağışla. Belki de Hz. İbrahim ve İsmail'in bu şekilde duâ etmeleri, kendi nefislerini kırmak ve soylarına birtakım öğütlerde bulunmak, Kâbe'nin ve çevresindeki ibadet yerlerinin, günahlardan kurtulma ve gaybı en iyi şekilde bilen Allah'tan bağışlanmayı isteme yerleri olduğuna dikkat çekmek içindir. **«Şüphesiz sen, tevbeleri»,** yani tevbe edenin tevbesini, **«çok kabul eden ve çok merhamet edensin.»** Tevbe, asıl olarak geri dönmek demektir. Allah'ın kulun tevbesini kabul etmesi ise, günahkârın kalbinde pişmanlığı ve dönüşü yaratması, görünen organlarını taatlerle süslemesi ve onu günah ve hataların kirinden temizlemesi demektir. *"Tevbeleri çok kabul eden"* anlamındaki *"tevvâb"* kelimesi, çokluk ve aşırılık ifade eden mübalağa kalıplarındandır. Yüce Allah'ın tevbeleri çokça kabul etmesi ve kendisine yönelen pek çok günahkârı affetmesi dolayısıyla, bu sıfatla nitelendirilmiştir.

129. «Rabbimiz! İçlerinden», yani çocuklarımız olan müslüman ümmeti içinden **«onlara âyetlerini okuyacak»** tevhid ve nübüvvetin delillerini içeren vahyi onlara duyuracak **«kitab'ı ve»** yani Kur'an'ı, kendisiyle nefislerinde gerçek tanımayı ve şer'î hükümleri kemale erdirecekleri **«hikmeti öğretecek...»** İbn Düreyd şöyle diyor: "Sana ibret veren, seni olgunluğa çağıran, çirkinlikten uzaklaştıran her söz, hikmet'tir." **«Ve onları»** ellerinden geldiği kadar **«kötülüklerden temizleyecek»** yani şirk pisliklerinden ve isyanın her

türünden arındıracak «**bir peygamber gönder.**» İçlerinden bir peygamberin gönderilmesi, onun kendilerinden olmasını gerektirmez. Nitekim Hz. İbrahim ve İsmail neslinden, Hz Muhammed (s.a.v.)den başka peygamber gönderilmemiş ve onların duâları, Hz. Muhammed peygamber gönderilerek kabul edilmiştir.

Rivayete göre ona: "Duân kabul olundu. O, ahir zamanda gelecektir" denilmiştir. Hadiste: *"Şüphesiz ben Allah katında, henüz Âdem'in balçık olduğu bir zamanda 'peygamberlerin sonuncusu' olarak yazıldım. Size şimdi benimle ilgili ilk önemli şeyi haber vereceğim: Ben, babam İbrahim'in duâsı, İsa'nın müjdesi, annemin hamileliği sırasında, kendisinden bir nurun çıkarak onunla bütün Şam saraylarının aydınlandığı şeklinde gördüğü rüyasıyım"* [59] buyurularak, Hz. İbrahim'in bu duâsı belirtilmiştir.

Hz. İbrahim, âyette geçen bu üç duâ ile Allah'a yalvardıktan sonra, sözünü Allah'a karşı yaptığı şu övgüyle bitiriyor: «**Şüphesiz sen**» her şeye galip ve üstün olan, asla gücüne karşı konulamayan «**Azîz'sin**» ve yalnızca hikmet ve faydalarla dolu olan işler yapan «**Hakîm'sin.'**» Allah, zatı itibariyle Azîz ve Hakîm'dir. O'nun dışındaki her şey de nefsi itibarıyla zelil ve cahildir.

İmam Gazzalî şunları söylemektedir: "Azîz, benzeri az olan, kendisine şiddetle ihtiyaç duyulan, erişilmesi zor olan şeydir. Bu üç niteliği kendisinde toplamayan şeye "Azîz" adı verilemez. Çünkü nice az bulunan şeyler vardır ki, değeri büyük ve faydası çok olmadıklarından "aziz" diye adlandırılamazlar. Ayrıca nice önemli, yararlı ve benzersiz şeyler vardır ki, kendilerine ulaşmak ve onları kavramak zor olmadığından, yine "azîz" olarak adlandırılamazlar. Meselâ güneş ve dünya, benzerleri bulunmayan, pek çok yararları olan ve kendilerine şiddetle ihtiyaç duyulan iki varlık oldukları halde, kendilerine ulaşmak, yani onları görüp kavramak zor olmadığından "aziz" diye nitelendirilemezler. Şu halde "azîz" diye nitelendirilebilmek için, sözü edilen üç ana anlamın bir araya gelmesi zorunludur.

Hikmet'e gelince, en değerli ve en üstün şeyleri, en yüce ilimlerle tanımaktır. Varlıkların en yücesi, bizzat Allah'tır. O'nun künhüne erişilemez, bir başkası O'nu olduğu gibi tanıyamaz. O mutlak Hakîm'dir. Çünkü O, en değerli şeyleri en değerli ilimlerle bilir. Nitekim, sanatların inceliklerini ve güzeliklerini bilen, sağlam ve pürüzsüz yapan kimseye Hakîm denir. Bir kimse her

59- Tirmizî rivayet etmiş ve "Hasen bir hadistir" demiştir.

şeyi tanısa fakat Allah'ı tanımasa, "Hakîm" adını almaya lâyık olmaz. Çünkü o, varlıkların en yüce ve değerlisini tanımamaktadır. Hikmet, ilimlerin en yücesidir. İlmin yüceliği ise konusunun yüceliğiyle ölçülür. Kime hikmet verilmişse, ona çokça hayır verilmiştir. Meselâ bunun örneklerini peygamberlerin efendisi Hz. Peygamber'in sözlerinde bulabiliriz: *"Hikmetin başı, Allah korkusudur." "Akıllı kimse nefsini hesaba çekip ölümden sonrası için çalışan, âciz kimse ise nefsini hevasına uydurup sonra da Allah'dan lütuf ve ikram bekleyendir."*[60] *"Az olup da yeten, çok olup da oyalayan (ve nimetin şükrünü unutturan) şeyden daha hayırlıdır" "Said, yani mutlu kimse, başkasının durumundan ders alabilendir."* İşte bu ve benzeri sözlere hikmet adı verilir, sahibine de Hakîm denir."

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرٰهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ۚ وَلَقَدِ
اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾
إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

130. Kendini bilmez beyinsizden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? Şüphesiz ki, Biz onu dünyada peygamber olarak seçtik. O, âhirette de sâlih kimselerdendir.

131. Bir zamanlar Rabbi ona: "İslâm ol" dediğinde, İbrahim: "Âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum" demişti.

130. «Kendini bilmez beyinsizden» yani kendini, aşağılayıp hakir görenden «**başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?**» Bu, yadırgama ve azarlama ifade eden bir sorudur. Âyetteki *"ragıbe"* fiili "fî" harf-i ceri ile kullanılırsa, istedi, anlamına gelir; "an" harf-i ceri ile kullanılırsa, yüzçevirdi, anlamına gelir. Burada "an" ile kullanılmıştır. Anlamı: Zelil ve aşağılık kim-

60- Hadisi Tirmizî tahric etmiş ve "hasen bir hadistir" demiştir.

selerin dışında hiç kimse İbrahim'in dininden, şeriatından ve yolundan yüz çevirmez.

Rivâyete göre Abdullah b. Selâm, kardeşinin oğulları olan Seleme ile Muhacir'i İslâm'a davet etti ve onlara: "İkiniz de yüce, Allah'ın Tevrat'ta, İsmailoğullarından bir peygamber göndereceğim. Onun adı Ahmed'dir. Ona iman eden hidayete erer, iman etmeyense lânetlenir buyurduğunu biliyorsunuz" dedi. Bunun üzerine Seleme, müslüman oldu, Muhacir ise buna yanaşmadı. İşte yüce Allah, bu âyeti bu olay üzerine indirdi.

«Şüphesiz ki, Biz onu dünyada peygamber olarak seçtik.» Yani, yemin olsun ki, Biz dünyada diğer insanlar arasından İbrahim'i, kendisine peygamberlik ve hikmet vererek seçtik. **«O âhirette de sâlih kimselerdendir.»** İstikamet, iyilik ve salahta kararlılığı açıkça kanıtlanmış kişilerdendir. Çünkü dünyada kulların seçkini olan kimsenin âhirette de salah içinde olduğuna şahitlik edilir. Öyleyse gerçekten ona uyulması gerekir ve onun dininden kendini bilmez beyinsizlerden başkası yüz çevirmez.

131. «Bir zamanlar Rabbi ona...» Yüce Allah, Hz. İbrahim'i insanlar arasından seçtiği zaman kendisine **«'İslâm ol'»**, Rabbin için dininde samimi ve ihlâslı ol, İslâm üzerinde dosdoğru yürü ve kararlı ol **«dediğinde...»** Bu, mağaradan çıkıp yıldızlara, aya ve güneşe baktığı zaman söylenmiş ve Allah kendisine ihlâslı olmayı ilham etmişti. **«İbrahim: 'Âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum'»** yani O'nun: *"Şüphesiz ki ben, hakka eğilerek yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim,"* (En'âm: 79) sözünde geçtiği gibi, dinimde samimiyete ve ihlâsa sarıldım **«demişti.»** Bu söylediğine de bağlı kaldı, kalbini, nefsini, çocuğunu ve malını Allah'a teslim etti. Nitekim ateşe atıldığında Cebrâil ona herhangi bir şeye ihtiyacı olup olmadığını sorduğunda: "Sana mı? Hayır!" diye cevap vermişti. Daha sonra Cebrail'in: "Rabbinden bir şey istemeyecek misin?" diye sorması üzerine şöyle demişti: "O'nun benim durumumu bilmesi, benim için yeterlidir."

وَوَصَّىٰ بِهَآ

إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَٰبَنِىَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ

فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ
حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا
نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا
وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا
كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

132. İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti. Yakub da onu tavsiye ederek: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. O halde sizler sadece müslümanlar olarak can verin" dedi.

133. Yoksa siz, Yakub'a ölüm geldiği sırada yanında mı bulunuyordunuz? O zaman o, oğullarına: "Benden sonra neye tapacaksınız?" demiş, oğulları da: "Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha kulluk edeceğiz. Bizler O'na teslim olduk" demişlerdi.

134. Onlar, bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.

132. «İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti.» Hz. İbrahim kendi nefsinde kemale erince, başkasına da bu kemale ermesi için tavsiyede bulundu. Bu da, Hz. İbrahim'in dinî ve dünyevî bakımından hayırlı ve yararlı olarak gördüğü şeyi, bir lütuf ve ihsan mahiyetinde, çocuklarına tavsiyesidir. Bu tavsiye oğulları ifadesinden anlaşılacağı üzere erkek çocuklarına demektir. **«Yakub da onu»** yani Hz. İbrahim'in tavsiye ettiği şeyi **«tavsiye ederek:»** Hz. Yakub, Hz. İbrahim'in torunu ve Hz. İshak'ın oğludur. Oniki çocuğuna vasiyette bulunmuştur. Yüzkırkyedi yıl yaşadı ve Mısır'da vefat etti. Mukad-

des topraklara (Kudüs) götürülüp, orada babası İshak'ın yanına defnedilmesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Yusuf kendisini alıp oraya götürmüş ve dedesi İshak'ın yanına defnetmişti.

«**'Oğullarım! Allah sizin için bu dini**» yani dinlerin en seçkini olan ve Allah katında ondan başkası olmayan İslâm'ı «**seçti. O halde sizler sadece müslümanlar olarak**» yani tevhid dininde samimi ve Rabbiniz hakkında iyi niyet besleyerek «**can verin' dedi.**» Bu, görünürde ölümle ilgili bir emirdir. Ancak gerçekte, müslüman olarak yaşamakla ilgili bir emirdir ve İslâm'ın terkedilmesi yasaklanmaktadır. Çünkü ölüm onların ellerinde değildir. Bu olay, Hz. Yakub'un Mısır'a geldiğinde, oradaki halkın putlara taptığını görmesi üzerine olmuştu. Hz. Yakub oğullarına, İslâm dininden ayrılmamalarını ve bunda sebat etmelerini tavsiye etti. Onun bu vasiyetini özellikle çocuklarına yapması, İslâm'ın başta gelen ve ihtimam gösterilmesi gereken bir şey olduğuna işaret etmektedir. Çünkü insan, kendisine en yakın olan kimselere şefkate, sevgiye, iyilik ve hayır istenmeye en lâyık olan kimselere tavsiyede bulunur. Bunun yanında oğulların iyi ve hayırlı kimseler olması, halkın da iyiliği demektir. Çünkü kendisine uyulan kimse eğer sâlih olursa, uyanlar da her bakımdan onun gibi salaha ve iyi olmaya çalışırlar. Din konusunda mutlaka tavsiyede bulunulması ve uyarı yapılması gerekir. Şüphesiz, kötü kimselerle ünsiyet peyda eden kimselerin, onların ahlâklarıyla ahlâklanmalarından, onların yaptıklarını yapmalarından korkulur. Bu da, onları uçuruma yuvarlar.

Ebû Ubeyd Sûrî bazı ihvanına şöyle yazmış: "Doğrusu sen, uzun ömrün boyunca hep dünyayı düşünerek sabahladın. Yaptığın kötü şeylere mukabil Allah'tan lütuf ve ikram bekledin. Gerçekte sen hep soğuk bir demiri dövüp durmaktasın vesselâm. Gerçi insan Allah hakkında hüsnü zan sahibi olmalıdır. Fakat bu, kişinin durumunu, ahlâkını ve amelini ıslah etmekle olabilir."

Hasan Basrî şöyle diyor: "Birtakım kimseler, dünyadan göçünceye kadar hep arzuları peşinde koştular, iyilik namına hiçbir şey yapmadılar. Onlardan biri: "Ben Rabbim hakkında iyi şeyler düşünüyorum" der. Oysa yalan söylemektedir. Çünkü Rabbi hakkında güzel düşünseydi, güzel amel işlerdi."

133. «Yoksa siz, Yakub'a ölüm geldiği», onda ölüm belirtileri görüldüğü, «**sırada yanında mı bulunuyordunuz?**» Yani o zaman siz orada değildiniz. Bu âyet, yahudilerin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e: "Yakub'un, oğullarına öleceği sırada yahudiliği vasiyet ettiğini bilmez misin?" diye sormaları üzerine indi. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: Hz. Yakub'da ölüm belirtileri

görüldüğü ve oğularına bunu söylediği zamanda orada bulunmuyordunuz. «**O zaman o, oğullarına: 'Benden**» yani ölümümden «**sonra neye tapacaksınız?'**», kime kulluk edeceksiniz «**demiş...**» Bu sözleriyle o, onların tevhid ve İslâm konusundaki kararlılıklarını kesinleştirmek istemiştir.

İşte Hz. Yakub, bu iki konuda kararlı davranacaklarına ilişkin olarak oğullarından kesin söz aldı.

Râgıb (Isfahanî) bu konuda şöyle der: *"Benden sonra neye tapacaksınız?"* sözüyle Hz. İbrahim sadece meşru olan tapınmayı kasdetmemiş, onların tüm amellerinde maksatlarının Allah'ın rızâsından başka şey olmasından korkmuştur. Sadece putlara tapmakla oyalanmalarından değil, aynı zamanda dünyaya ilişkin bütün meşguliyetlerin kendilerini Allah'a kulluktan alakoymasından da korkuyordu. Nitekim şöyle denilmiştir: "Seni Allah'tan uzaklaştırıp alakoyan her şey tağuttur." Bunun için *"Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan koru"* (İbrahim: 35), yani Allah'dan başkasına hizmetten ve kulluktan bizi koru buyurulmuştur.

«**Oğulları da: 'Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan**», ilâhlığı üzerinde ittifak kılınan, varlığından şüphe olmayan, kendisine ibadet etmek farz kılınan bir tek ilâha... Burada Hz. İsmail, Hz. Yakub'un amcası olduğu halde, babası gibi gösterilmiştir. Çünkü amcalar baba gibidir. Teyze de anne gibidir. Çünkü her ikisi de aynı yoldan ve soydan geliyorlar. Dolayısıyla bu bir kardeşliktir ve aralarında fark yoktur. Kaldı ki Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: *"Bir kimsenin amcası, babasının benzeridir."*[61] Yani aralarında bir farklılık yoktur; tıpkı hurma ağacının iki dalı arasında, aynı kökten olmaları dolayısıyla fark olmadığı gibi. Evet senin ve atalarının ilâhı olan «**tek ilâha kulluk edeceğiz.**» Bununla açık olarak Tevhid vurgulanmakta ve başka hiçbir ilâhın kabul edilmeyeceği belirtilmektedir. «**Bizler O'na teslim olduk,' demişlerdi.**»

134. «**Onlar,**» yani Hz. İbrahim, Hz. Yakub ve ikisinin Tevhid dinine bağlı olan çocukları «**bir ümmetti gelip geçti.**» Ölümle diğerlerinden ayrılıp gittiler. *"Ümmet"* kelimesinin anlamı aslında kasdedilen, kendisine yönelinen şey demektir. Cemaate ümmet denilmesinin sebebi insan gruplarının kendisine uyduğu, yöneldiği içindir. «**Onların kazandıkları kendilerine,**» her-

61- Müslim, tahric etmiştir. Ebû Davud, *Zekât*, bölümünde: *"Sen kişinin amcasını, babasının benzeri olduğunu bilmiyor musun?"* şeklindedir. Ayr. Tirmizî, *Menâkıb*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/165'de rivayet etmiştir.

kes için kendi kazandığı vardır, başkasının kazandığı değil. **«Sizin kazandıklarınız da»** başkası için değil **«sizedir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.»** Yüce Allah'ın, bir başka âyette: *"Siz, bizim işlediğimiz suçlardan sorumlu olmayacaksınız"* (Sebe: 25) şeklinde ifade ettiği üzere, onlar geçmiş ümmetlerin işledikleri kötülükler yüzünden hesaba çekilmeyeceklerdir. Aynı şekilde onların iyi amelleri yüzünden size bir mükâfat verilmeyecektir. Kısacası, herkesin karşılığı kendi ameline göre verilecektir.

Bu, yahudilerin, Yakub (a.s.)ın yahudi olarak öldüğünü ve ölmek üzere iken oğullarına da bunu tavsiye ettiğini söylemeleri üzerine, yüce Allah onların bu iddialarını reddederek: *"Yoksa siz yanında mı bulunuyordunuz?"* buyurmuştur. Yahudiler dediler ki: "Kabul edelim ki durum öyledir. Onlar bizim soyumuz ve atalarımız değiller mi? Bizim soyumuz da onlara nisbet edilmiyor mu? Kuşkusuz biz, Alah katında onların salahından, iyi olmalarından ve Allah katındaki değerlerinden yararlanacağız". İşte yahudiler bu sözü sırf, atalarıyla övündükleri için söylüyorlardı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, onların bu iddiaları çürütülüyor. Bu yahudilerin, onların soyundan olmaları, onlara bir yarar sağlayamayacaktır. Ancak, amellerde onlara uymaları kendilerine yarar sağlayacaktır. Çünkü herhangi bir kimseye bir başkasının kazancı bir yarar ve menfaat getirmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *"Ey Haşimoğulları! İnsanlar (halk) bana amelleriyle gelirken siz soyunuzla bana geliyorsunuz."*(62) Yine şöyle buyuruyor: *"Kimin ameli kendisini geri bırakırsa, nesebinin şerefli olması kendisine bir yarar sağlamaz"*(63) yani kötü ameli ve sâlih ameldeki ihmali dolayısıyla âhirette geri kalan kimse, soyunun şerefinden yararlanamaz ve eksiğini onunla gideremez. Şair de şöyle der:

Hz. Ali'ye yakınlığınla mı övünüyorsun?
İrinin aslı da saf sudur.
Temiz bir soydan olmanın yararı yoktur,
İşlemiş olduğun kötülükler onu kirletirse.

Oğullar (çocuklar) dünyada babalarının soylarıyla ne kadar övünseler de, sûra üfürüldüğü gün, artık orada ne soyun, ne de bununla övünmenin bir anlamı olamaz. Çünkü bu gibi şeylerle övünmek, adeta başkasının eşyasıyla övünmek gibidir. Bu ise deliliktir. Mutlaka kişinin iyi bir amel sahibi ve bu

62- Bu, Ahmed b. Hanbel'in ve Tirmizî'nin rivâyet ettiği uzunca bir hadisin bir parçasıdır. Siyer yazarları da bunu rivâyet etmişler. Ayr. bkz. ed-Dür, 5/96

63- Ebû Davud, *İlim*; Tirmizî, *Kur'ân;* İbn Mâce, Darimî ve Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/52.

konuda ihlâslı olması gerekir. Gerçekte Allah'ın fazlı ve keremiyle kurtuluş ancak bundadır.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ
إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَ
الْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ ۖ
لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ
مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا ۖ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۖ
فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ
اللَّهِ ۖ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

135. "Yahudi ve hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır, biz, bâtılı bırakıp hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."

136. (Onlara) şöyle deyin: "Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Musa'ya ve İsa'ya verilenlere ve Rableri tarafından bütün peygamberlere verilenlere iman ettik. Onların arasında bir ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olanlarız."

137. Eğer sizin iman ettiğiniz gibi onlar da iman ederlerse şüphesiz ki, hidayete ermiş olurlar. Eğer yüzçeviririerse, bilin ki onlar, ancak bir ayrılık içindedirler. Onlara karşı Allah sa-

na yetecektir. O, her şeyi çok iyi işiten ve çok iyi bilendir.

138. Allah'ın boyası ile boyandık, Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir? Biz ancak O'na kulluk ederiz.

135. «'Yahudi ve hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız,' dediler.» Bu âyet, Medine yahudileriyle Necran hıristiyanları hakkında nazil olmuştur. Yahudiler: "Yahudi olun, çünkü bizim peygamberimiz, peygamberlerin en üstünü ve dinimiz de dinlerin en faziletlisidir" dediler. Böylece Hz. İsa ile Hz. Muhammed'i inkâr ettiler. Hıristiyanlar da: "Bizim peygamberimiz, peygamberlerin en faziletlisi ve dinimiz de, dinlerin en değerlisidir. Bunun için hıristiyan olun" dediler. Bunlar da Hz. Musâ ile Hz. Muhammed'i inkâr ettiler. Kur'an'ı kabul etmediler. Her iki gurup da: "Hidayeti bulmanız ve sapıklıktan kaçınmanız bununla mümkündür" diyorlardı. Ey Muhammed! Onları red için kendilerine: **«De ki: 'Hayır, biz, bâtılı bırakıp hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız.»** Biz, sizin dediklerinizin aksine Hz. İbrahim'in dinine uyarız. Çünkü o bâtılı bırakıp hakka yönelmiştir. Yahudiliği ve hıristiyanlığı bırakıp hakka yönelmiştir. Kaldı ki: **«O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.'»** Burada bir nevi onlara karşı bir tariz ve uyarı vardır. Çünkü Hz. İbrahim'e tabi olduklarını iddia ettikleri halde, Uzeyir ve Mesih İsa, Allah'ın oğludur diyerek şirke giriyorlardı. Hz. İbrahim ise müşrik değildi, şirk koşmamıştı. Aynı zamanda bu âyette, Hz. İbrahim'in dinine uymamız da gösteriliyor. Bu din, bizim peygamberimizin, ashabının ve tabilerinin de üzerinde bulundukları dindir.

136. Ey mü'minler! **«(Onlara) şöyle deyin: 'Biz, Allah'a»** yalnızca O'na, **«bize indirilene,»** bizim peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)'e indirilen Kur'an'a; çünkü ona indirilen, ümmetine indirilmiş demektir. **«İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene,»** Hz. İbrahim'e indirilen on sayfaya, Hz. İsmail, İshak ve Yakub peygamberlere ve Hz. Yakub'un torunlarına indirilene iman ettik. Burada "torunlar" anlamına gelen *"esbat"* kelimesi "sıbt" kelimesinin çoğuludur. Yani bunların kökü bir, fakat dalları fazla demektir. Amaç Hz. Yakub'un çocuklarıdır. Sayıları onikidir. Bu şekilde isimlendirilmeleri, her birisinden bir cemaatın çıkmış olmasındandır. İsrailoğullarının esbatı denilince, araplarda kabileler, acemlerde de boylar hangi anlama geliyorsa, o anlama gelir. Bunlar bir baba ve anneden meydana gelmiş bulunan bir cemaat demektir. **«Musa'ya ve İsa'ya verilenlere...»** Bu iki peygambere verilmiş olan Tevrat ve İncil'e de inanırız. Bu iki peygamberin

de burada zikredilmeleri, konuşmanın yahudi ve hıristiyanlarla geçmiş olmasındandır. **«Ve Rableri tarafından bütün peygamberlere verilenlere iman ettik.»** Yani burada adı geçen ve geçmeyen tüm peygamberlere, Rableri tarafından ne verilmiş ve indirilmişse, biz hepsine inandık. **«Onların arasında bir ayırım yapmayız.»** Biz, yahudiler gibi bazısına inanıp bazısına da inanmazlık etmeyiz. Hepsine iman ederiz. **«Biz, Allah'a teslim olanlarız.'»** Her şeye rağmen biz, Allah'a boyun eğmiş, ihlâslı ve inancında samimi kimseleriz.

137. «Eğer sizin iman ettiğiniz gibi onlar da iman ederlerse, şüphesiz ki, hidayete ermiş olurlar.» Eğer yahudi ve hıristiyanlar da tıpkı sizin dine inandığınız gibi, dininize iman ederlerse.... Bu bir bakıma onları susturmak ve aciz bırakmak ve onları hakkı itirafa zorlamaktır. Dolayısıyla mana şöyle oluyor: Eğer, sizin Allah'a iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, ki Allah'ın bir eşi ve benzeri yoktur. İşte bu takdirde onlar da kesinlikle hidayete ermiş ve hakkı bulmuş olurlar. Sizin doğru yol ve hidayette olduğunuz gibi, onlar da hidayete ulaşırlar. Bu sayede aranızda birlik ve beraberlik sağlanır. **«Eğer yüzçeviririlerse,»** Yani yukarıda açıklandığı şekilde iman etmezlerse, bunda herhangi bir şeyi ihlal ederlerse, mesela bir kısmını kabul edip bir kısmını da etmezlerse, **«bilin ki onlar, ancak bir ayrılık içindedirler.»** Onlar çok büyük bir ihtilaf ve ayrılık içindedirler. Haktan uzaktırlar. Ayrılık *"şikak"* kelimesinin anlamı olarak verilmiştir. Şikak, o derece aşırı bir ayrılık anlamını ifade eder ki, bu manada şikak, onların zarfı, bunlar da mazrufu (zarfın içinde yer alan şey) durumundadırlar. Kelime kök olarak "şakk" kelimesinden alınmadır. Bu da yan ve taraf anlamınadır. Adeta her iki gruptan biri diğerinin karşısında yer alıyor. Bu da aralarındaki düşmanlıktan ileri gelen bir şeydir. **«Onlara karşı Allah sana yetecektir.»** Yahudiler ve hıristiyanların işi ve durumu hakkında Allah sana yetecektir. Onların şer ve kötülüklerini senden uzaklaştıracak, onlara karşı sana yardımda bulunacak ve seni zafere kavuşturacaktır. Nitekim Allah, verdiği sözü de yerine getirmiştir. Kurayza Oğulları yahudilerinin öldürülüp esir edilmeleriyle, Nadîroğulları arasında da sürgünü, Şam'a uzaklaştırılmaları ve benzeri hususlarla Allah vadini yerine getirdi. **«O, her şeyi çok iyi işiten ve çok iyi bilendir.»** Allah, senin kendisine nasıl duâ ettiğini din konusunda açığa vurduğun niyetini çok iyi işitir ve çok iyi bilir. Bu bakımdan Allah senin duânı kabul edecek ve seni muradına erdirecektir.

138. «Allah'ın boyası ile boyandık.» Âyetteki *"sıbğa"* kelimesi, ken-

disiyle elbiselerin boyandığı şey demektir. Burada istiare yoluyla fıtrat anlamında kullanılmıştır. Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu yaratılış, yani fıtrat ifade ediliyor. Burada güzel ve temiz yaratılışıyla kulun iman etmeye ve diğer itaat olan şeyleri yapabilmeye uygun olduğu, kabiliyetli bulunduğu elbiseyi boyamaya benzetilmiştir. Benzetme yönü, bunların her ikisinin de süs ve zinet olmasıdır. Boya elbiseyi süslediği gibi kulun iman ve amelleri de onu süsler. Buna göre âyetin manası: "Allah bizi hak ve imanı kabule istidatlı olarak yarattı, tıpkı elbisenin boyayı kabul etmesi gibi," demektir. Ya da âyetin manası: "Boyanın elbiseyi temizlediği gibi Allah bizi temizledi," demektir. Çünkü iman, küfrün her türlü zararlarından kişiyi korur ve temizler.

Burada "Sıbğa" olarak isimlendirilmesinde, fıtrat anlamının bu kelimeyle belirtilmesinde, hıristiyanların vaftizindeki durumla bir benzerlik gösteriliyor. Çünkü hıristiyanlar çocuklarının doğumlarının yedinci gününde onları vaftiz ederler. Bu, tıpkı müslümanların çocuklarını sünnet ettirmeleri gibidir. Hıristıyanlar Ma'mudiye adını verdikleri sarı bir suya çocuklarını daldırırlar. Bu da, Hz. İsa'nın yıkandığı suyun adıdır. Bu suyu bir başka suyla karıştırıp hazırlarlar. Bunu kullandıkça, yerine birbaşka su ilâve ederler.

«Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?» Hangi şahsın, ya da kişinin boyası, Allah'ın boyasından güzel olabilir? Çünkü Allah, kullarını imanla boyuyor, onları küfrün zararlarından ve şirkin pislik ve murdarlıklarından tertemiz hale getiriyor. Bu itibarla Allah'ın boyasından daha güzeli asla olamaz. **«Biz ancak O'na...»** Bize bu değerli nimetleri veren Allah'a **«kulluk ederiz.»** O'na şükrederiz ve verdiği diğer tüm nimetlerine hamd ederiz.

"Biz ancak O'na kulluk ederiz" ifadesinde şuna işaret vardır: Arifler, Rablerine kullukta ve ibadette bulunurlar; fakat bunu ne cennet arzusu ve ne de cehennem korkusu için yapmazlar. Zebûr'da şöyle rivâyet olunmuştur: "Bana cennet umudu, ya da cehennem korkusu için ibadet edenden daha zalim kim olabilir? Eğer ben cenneti, cehennemi yaratmasaydım, ibadet olunmaya layık olmayacak mıydım?"

Rivayete göre, Seriy es-Sakatî şöyle demiştir: "Allah'ın yaratıkları arasında yirmi yıl sessiz kaldım da, biri dışında kimse ağıma düşmedi. Ben Bağdat'ta Cuma günü camide konuşuyordum. Bir ara: "Zayıf birinin güçlü bir kimseye başkaldırmasına doğrusu şaşıyorum" dedim. Cumartesi günü sabah namazını kılıp çıktığımda, karşımda arkasında bir sürü çocuk bulunan bir

genç gördüm. Hayvanının üzerinde duruyordu. Sonra indi ve: "Seriy es-Sakatî hanginizdir?" diye sordu. Çevremde bulunanlar beni gösterdiler. Bana selâm verdi ve oturdu. Sonra: "Zayıfın kuvvetliye karşı çıkmasına şaşırdığını söylemişsin. Bununla ne demek istedin?" Diye sordu. Ben de şu cevabı verdim: "İnsanoğlundan daha zayıf bir yaratık olmadığı gibi, yüce Allah'tan daha güçlü bir varlık da yoktur. Ancak bütün bu güçsüzlüğüne rağmen insanoğlu, hep Allah'a isyana yeltenir." Sonra genç ağladı ve: "Ey Seriy, Allah benim gibi günaha batmış birini kabul eder mi?" dedi. Ben de: "Peki, günaha dalıp batmış olanı başka kim kurtarır?" dedim. "O halde ey Seriy, ben çok zulümler yaptım. Benim ne yapmam gerekir? Diye sordu. Ben de: "Eğer, tümüyle Allah'a döner, başkalarıyla ilgiyi kesersen, Allah hasımlarını razı eder" dedim. Bunun üzerine genç yine ağladı ve bana: "Allah'a giden yolu öğret" dedi. Ben de: "Eğer sen orta yolu tutmak istiyorsan, namaz kılman, oruç tutman ve günahları da terketmen gerekir. Eğer, velilerin yolunu bulmak istiyorsan, başkalarıyla ilgiyi kes ve yaratanın hizmetinde ol" dedim. Genç yine ağlamaya başladı. Elinde bulunan mendil gözyaşlarından ıslanmıştı. Sonra da ayrılıp gitti. Bu genç bundan böyle her şeyi, ailesini, çoluk ve çocuğunu terketti. Hep kabristanlarda, üstü başı değişik halde gezerdi. Ölünceye dek böyle devam etti. Seriy es-Sakatî der ki: Bir gün kendisini rüyamda gördüm, baktım ki, halis ipekten parlak bir elbise içinde, eteklerini sürüyerek gidiyordu. Kendisine: "Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. Allah sana ne şekilde bir muamelede bulundu?" diye sorduğumda, bana şu cevabı verdi: "Allah hiçbir günahımı sormadan beni cennete koydu."

قُلْ
أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ۖ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ
أَعْمَالُكُمْ ۖ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ
وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا

أَوْ نَصَٰرَىٰ ۗ قُلْ ءَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ ٱللَّهُ ۗ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ
شَهَٰدَةً عِندَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾
تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْـَٔلُونَ
عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

139. De ki: "Allah hakkında bizimle mücadele mi ediyorsunuz? Halbuki bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz O'dur. Bizim amellerimiz bize, sizin ameller iniz de sizedir. Biz, Allah'a karşı samimi olanlarız."

140. Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının yahudi veya hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz, yoksa Allah mı?" Allah'ın bildirdiği o yanındaki gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.

141. Onlar, bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.

139. «De ki: 'Allah hakkında bizimle mücadele mi ediyorsunuz?» Allah hakkında ve hak dava uğrunda bizimle mücadele mi ediyorsunuz? Tartışan taraflar arasında karşılıklı delil ortaya koymaya, "muhâcce" denir. Buradaki soru anlamına gelen "hemze", hem inkâr ve hem de kınama anlamınadır. Bu âyet yahudi ve hıristiyanların; "Peygamberler bizden ve bizim dinimiz üzereydi, bizim dinimiz daha eskidir" demeleri üzerine nâzil olmuş, bunun üzerine Allah şöyle buyurmuştur: De ki, ey Muhammed! Ey yahudi ve hıristiyanlar! Siz Allah'ın dini hakkında bizimle mücadele edip çekişiyor musunuz? Hak dinin yahudilik, ya da hıristiyanlık olduğunu mu iddia ediyorsunuz? **«Halbuki bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz O'dur.»** Öyleyse temelde tartışmamamız gerekir. Çünkü hepimizin Rabbi Allah'tır. Hepimizin işlerinin

sahibi ve maliki O'dur. **«Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size-dir.»** Bizim, Allah'ın emrine uygun olan güzel amellerimiz bize, sizin Allah'ın hükmüne aykırı olan kötü amelleriniz de size aittir. Nasıl olur da siz Allah katında en iyi olana sahip olduğunuzu iddia edebilirsiniz? **«Biz Allah'a karşı samimi olanlarız.'»** Biz Allah için, yaptığımız amellerde ve işlerde samimiyiz. Tek isteğimiz Allah rızâsıdır. Sizin haklılık mücadeleniz mümkün olabilir mi? Nasıl üzerinde bulunduğunuz şeyin haklılığını iddiaya kalkışırsınız? Halbuki siz O'na şirk koşuyorsunuz. *İhlâs* (samimiyet), amel'in şirkten ve gösterişten arındırılmasıdır. Bunun hakikatı da, yapılan işin, yani fiilin yaratılanların mülahazasından tasfiyedir.

140. «Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının yahudi veya hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?» Buradaki soru anlamında olan "em" edatı, bir önceki âyetteki soru hemzesinin muadilidir. Buna göre mana şöyle olur: Bu iki şeyden hangisini yapıyorsunuz? Haliniz bu iken, üzerinde bulunduğunuz şeyin daha gerçek olduğuna delil getirip bunu açıklığa kavuşturmak mı, yoksa taklidin peşinden gidip peygamberlere iftira etmek mi? Hz. Yakub'un torunları demek, çocuklarının çocukları olup, oniki tanedirler. Zeccac'ın anlattığına göre, İsmail Aleyhisselâmın çocuklarından gelenlere nasıl "kabile" deniliyorsa, İshak aleyhisselâmın çocuklarından gelenlere de "sıbt" çoğulu "esbat" denir. Bu bakımdan Hz. İshak'ın çocuklarından her birine "sıbt" denirken, Hz. İsmail'in çocuklarına da "kabile" denir.

Siz bu kimselerin yahudi ve hıristiyan olduklarını nasıl söyleyebilirsiniz? Henüz Tevrat ve İncil indirilmeden önce gönderilen peygamberlere nasıl iftiraya kalkışırsınız? Henüz Tevrat ve İncil ortada yokken nasıl bunların yahudi ya da hıristiyan olduğunu söyleyebilirsiniz? Gerçekten şaşılacak şey? Önceden gelen biri, sonradan gelecek olana uyacak ve önceden gelen, sonrakinin sünnetine tabi olacak? Bu muhal olan bir şey. Onlara **«De ki: 'Siz mi daha iyi biliyorsunuz? Yoksa Allah mı?'»** Yine buradaki soru, uyarı ve kınama amacı taşımaktadır. O peygamberlerin dinlerini siz mi, yoksa Allah mı daha iyi bilir? **«Allah'ın bildirdiği o yanındaki gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır?»** Buradaki soru da nefiy, yani olumsuzluk anlamındadır. Allah'ın bildirdiği o yanındaki belli gerçeği gizleyenden daha zalim kimse yoktur. Yani, ey kitap ehli, siz Allah tarafından sadır olan ve yanınızda sabit olan şehadetle biliyorsunuz ki Hz. İbrahim ve oğulları bâtılı bırakıp hakka yönelen müslümanlardı. Çünkü Allah bu durumu sizin kitabınızda bildirip haber vermiştir. Sonra siz onu gizliyor ve Allah'ın onlar hakkında kesin bil-

dirdiği şeyin aksini iddiaya kalkışıyorsunuz. Bu itibarla sizden daha zalimi olamaz. Çünkü siz Allah'ın haber verdiği bir konuda Allah'ı yalanlamaya kalkıştınız. **«Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.»** Siz neyi yapıyor ve neyi bırakıyorsanız, Allah bütün bunların tümünü biliyor. Nitekim bu yüzden de size en ağır cezayı verecektir.

141. «Onlar, bir ümmetti», o peygamberler bir topluluktu **«gelip geçti.»** Yani ölümle göçüp gittiler. **«Onların kazandıkları kendilerine,»** yani onların amelleri onlara, **«sizin kazandıklarınızda da sizedir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.»** Yani hiçbir kimse başkasının amelinden sorumlu tutamaz, aksine kendi yaptığından sorgulanır ve bununla ceza, ya da mükâfat görür.

Bu âyet daha önce geçen bir âyetin aynen tekrarıdır. Uyarmada daha fazla dikkat çekilmesi için gelmiştir. Atalarıyla övünmenin, onların yaptığına güvenmelerinin kendileri için bir yarar getirmeyeceğini bildirmektedir. Nitekim şöyle buyurulmuştur: *"Tekrar dirilmek için sûra üfürüldüğü zaman, aralarında soy bağının hiçbir değeri kalmaz."* (Mü'minûn: 101)

Denilir ki: Harun Reşit hacdan dönerken, birkaç gün Kûfe'de kalır. Çıktığı zaman, Mecnun Behlül (Behlül Divâne) yolunda durur ve avazının çıktığı kadar yüksek bir sesle üç kez "Ey Harun!" diye seslenir. Harun Reşit: "Bana seslenen kim?" diye sorar. Ona, Behlûl Divâne olduğunu söylerler. Harun Reşid durur ve kendisine : "Beni tanımadın mı?" der. O da: "Elbette tanıdım" deyince, Harun Reşit: "O halde ben kimim?" diye sorar. Behlûl: "Sen, mağribte (batıda) iken, şarkta (doğuda) biri zulme uğrasa, kıyamet gününde Allah'ın senden hesap soracağı kimsesin" der. Harun Reşid ağlamaya başlar ve: "Durumumu nasıl görüyorsun?" diye sorar. O da: "Durumunu Allah'ın kitabına arzet bakalım" der ve: *"Gerçekten o gün iyiler nimet (cennet) içindedirler. Fâcirler (ve kâfirler) ise, cehennemdedirler."* (İnfitar: 13-14) âyetlerini okur. Bu defa: *"Amellerimiz nerededir?" diye sorar.* Behlûl: *"Allah, ancak takva sahiplerinden kabul eder"* (Mâide: 27) âyetini okur. Harun Reşid: "Peki, Rasûlullah (s.a.v.)'a olan yakınlığımız ne olacak?" der. Behlûl: *"Tekrar dirilmek için sûra üfürüldüğü zaman, aralarında soy bağının hiçbir değeri kalmaz"* (Mü'minûn: 101) âyetini okur. Bu defa: "Peki Rasûlullah (s.a.v.)'in bizim için şefaati nerede?" diye sorar. Behlûl: *"O gün, Rahman olan Allah'ın izin verdiği ve konuşmasına rızâ gösterdiği kimseden başkasının şefaati fayda vermeyecektir"* (Tâ-hâ: 109) âyetini okur. Bunun içindir ki, mutlaka sâlih amel gereklidir. Bunlarda samimi ve ihlâslı da olmak lâzımdır. Çünkü Allah,

sadece bunları kabul eder, başkasını değil.

Cüneyd Bağdadî de şöyle der: "İhlâs, yani samimiyet, kul ile Allah arasında bir sırdır. Hiçbir melek onu bilemez ki, yazıp deftere geçirsin ve hiçbir şeytan da bilemez ki, onu ifsat edip yoldan çıkarsın."

Fudayl b. İyad ise şöyle der: "Sırf insanlar için ameli bırakıp terketmek riya, yani gösteriştir. İnsanlar için amel etmekse, şirktir. ihlâs ise, seni bu iki şeyden arındıran şeydir."

Bazı bilginler de demişlerdir ki: Sırf desinler ve görsünler diye taatta bulunan kimsenin durumu, para kesesi çakıl taşıyla dolu bir şekilde pazara çıkan kimse gibidir. Görenler, falanca kimsenin para kesesi (cüzdanı) ne de kabarıktır derler. Bunun, halkın kendisi hakkında ileri geri konuşmalarından başka kendisine hiç bir yararı yoktur.

Bir eserde (güzel bir sözde) şu ifadeler yer alıyor: "Allah için amellerinizde ihlâslı ve samimi olun. Doğrusu Allah, ancak ihlâsla yapılan ameli kabul eder. Sakın bu Allah için ve yakınlar içindir, demeyin. Çünkü bunda Allah için bir şey yoktur." (64)

سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ
مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِى كَانُوا۟ عَلَيْهَا ۚ قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَ
ٱلْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذَٰلِكَ
جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ
ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِى كُنتَ عَلَيْهَآ

64- Dahhak b. Kays'tan Dârekutnî *Sünen*'inde rivâyet etmiştir. Bkz. Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 1/58.

إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِنْ
كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ اللَّهُ
لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرَىٰ
تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ
شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ
وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۗ وَمَا
اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا
بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۗ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا
جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

142. İnsanların içinden beyinsiz olanlar: "Yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir?" diyeceklerdir. De ki: "Doğu da Allah'ındır, batı da. O, dilediğini doğru yola iletir."

143. Böylece biz sizin, insanlara karşı şahitler olmanız; peygamberin de size karşı şahit olması için, sizi orta yolu tutan bir ümmet kıldık. Yöneldiğin tarafı, sadece peygambere uyan kimseyi, gerisingeri dönenden ayırdetmek için kıble yaptık. Bu, ancak Allah'ın hidayet ettiklerinin dışındakilere ağır

gelir. Allah, sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.

144.Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Seni, sevdiğin kıbleye mutlaka çevireceğiz. Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Siz de nerede olursanız olun yüzünüzü onun tarafına çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, kıblenin değişmesinin Rableri tarafından hak bir emir olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.

145. Yemin olsun ki sen, kendilerine kitap verilenlere bütün delilleri getirsen de yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Yemin olsun ki, eğer sana ilim geldikten sonra onların arzularına uyarsan, o zaman şüphesiz, zalimlerden olursun.

142. «İnsanların içinden beyinsiz olanlar» yani aklı kıt kimseler, kıblenin değişmesi üzerine ortaya çıkan kâfirler, münafıklar, yahudi ve müşrikler: **«'Yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir?' Diyeceklerdir.»** Dikkat edilirse, henüz değişim olayı gerçekleşmeden önce, onların neler söyleyebileceklerini âyet bildiriyor. Bu önceden bildirilmenin yararı, aniden olabilecek değişimde bir şok etkisi olmaması ve bu zaman içerisinde onlara verilecek cevabı öğretmek içindir. Âyetin içinde yer alan "*mâ*" soru edatı, inkâr anlamınadır. Anlam şöyle olmaktadır: Yöneldikleri kıbleden yani, Beyt-i Makdis'ten onları çeviren nedir? Neden burayı bırakıp Kâbe'ye yöneldiler?

Rivâyete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicretinden sonra onyedi ay kadar Beyt-i Makdis'e (Kudüs'e) doğru namaz kılmıştır. Bu, yahudilerin kalblerinin ısındırılmasına yönelik bir davranıştı. Daha sonra Kâbe, müslümanların kıblesi oldu ve bu, sûrun üfürüldüğü güne dek böyle sürecektir. **«De ki: 'Doğu da Allah'ındır, batı da.»** Ey Muhammed! Onlara her yer ve mekânın her bölge ve bucağın tümüyle Allah'ın olduğunu söyle. Mülk olarak da, tasarruf olarak da O'nundur. Bu bakımdan bu yerlerden herhangi birisinin bizzat kıble olma hakları sözkonusu değildir ki, o yerden başkasına dönülmesi doğru olmasın. Bu, tamamen Allah'ın dilemesine bağlıdır. **«O, dilediğini doğru yola iletir.'»** Bu, bazan Kudüs'e doğru ve bazan da Kâbe'ye yöneltmesidir. Burada kişinin doğru yolda yani istikamet üzere olmasının anlamı ise hikmet ve maslahata uygun olarak her ikisine de dönmüş olmasıdır.

143. «Böylece biz» kıyamet gününde, peygamberlerin kendilerine tebliğ görevini yaptıklarına ilişkin **«sizin, insanlara karşı şahitler olmanız; peygamberin»** yani Hz. Muhammed'in **«de size karşı şahit olması için, sizi orta yolu tutan bir ümmet kıldık.»** Yani sizi doğru yola ilettiğimiz gibi, orta yolu tutan hayırlı bir ümmet kıldık. Çünkü her zaman için, her şeyin orta kısmı koruma altında olur, gelen tehlikeler kenarlara bulaşır. Bu, şahidin, denetleyici ve gözetleyici anlamına kullanıldığı duruma göredir. Çünkü her hangi bir kişinin iyiliğine hükmedilmesi, onu görmek, gözetlemek ve denetlemekle mümkündür. Denetleyici kimse, gözetlediği kimsenin durumuna iyi yönde şahitlik ettiği zaman, o adamın iyi, âdil olduğuna karar verir.

Rivâyete göre Allah, kıyamet gününde gelmiş geçmiş bütün insanları bir meydanda toplayacak, sonra ümmetlerin inkârcılarına: "Size bir uyarıcı gelmedi mi?" diye soracaktır. Onlar inkâr edecekler ve diyecekler ki: "Bize herhangi bir müjdeci veya uyarıcı gelmedi." Allah bu defa peygamberlerine soracak, onlar da: "Yalan söylüyorlar! Biz kendilerine tebliğ görevimizi yaptık" diyecekler. Bunun üzerine Allah, -tüm şeyleri bildiği halde, sırf delil sunulsun diye- delil getirmelerini isteyecek. İşte bu sırada Hz. Muhammed'in ümmeti getirilecek onlar da peygamberlerin tebliğ görevlerini yaptıklarına ilişkin şahitlikte bulunacaklardır. Bu kez eski ümmetler: "Bunlar bizden daha sonra geldikleri halde bu durumu nerden biliyorlar ki?" diye itiraz edecekler, bunun üzerine Hz. Peygamber'in ümmeti Allah'a karşı şöyle diyeceklerdir: "Sen bize bir peygamber gönderdin. Ona bir kitap indirdin. O kitapta bize peygamberlerin tebliğini haber verdin. Sen verdiğin haberlerde doğrusun." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) getirilir, ümmetinin durumu sorulur. O da onları onaylar ve doğruluklarına ilişkin şahitlikte bulunur. İşte bunun üzerine kâfirlerin cehenneme atılmasına dair emir verilir. İşte: *"Sizin insanlara karşı şahitler olmanız... için"* âyetinin anlamı budur.

«Yöneldiğin tarafı, sadece peygambere uyan kimseyi, gerisingeri dönenden ayırdetmek için kıble yaptık.» Bizim seni, üzerinde bulunduğun kıbleden çevirmemizin ve Kâbe'ye yöneltmemizin nedeni, yalnızca peygambere uyan kimseyi, gerisingeri dönenden, dini terkedenden ayırtdetmek içindir. Bunu, kimler hak din üzere ve kimlerin de bâtılda olduklarının ortaya çıkması için yaptık. Buradaki *"ayırdetmek"* den amaç, gerek Rasûlullah ve gerekse mü'minlerin, üzerinde bulundukları İslâm'ın doğru olduğunun ortaya çıkması ve en ufak bir tereddüt karşısında kuşkuya kapılandan ayırdedilmesi için ilâhi bilginin ortaya çıkmasıdır. Yoksa Allah onların hallerini daha önce

bilmiyordu da sonra bildi, anlamında değildir. Çünkü Allah, zaten ezelde onları biliyor ve onların tüm durumlarına da vakıftır.

«Bu, ancak Allah'ın hidayet ettiklerinin dışındakilere ağır gelir.» Yani şu değiştirilen kıble olayı, aslında önceki kıbleye alışık olan kimselere ağır gelir. Çünkü insan genel olarak alışık olduğu şeye daha çok yönelir. Bundan yeniye dönüş ağır gelir. Ancak bu, Allah'ın kendilerine hükümlerin hikmetini gösterdiği kimseye ağır gelmez. Allah'ın kullarına teklif ettiği bir şeyde mutlaka bir hikmet ve incelik vardır. Şuuruna erebilenler bunu kabullenirler. O ince hikmetin ne olduğunu bilemeseler bile, yine kabullenirler. Onlar böylece, gerçek kurtuluş ve mutluluğun, hikmet sahibi olan Rabbe itaat etmede olduğuna inanırlar. Hüsrana uğrayan bedbaht kimse ise, her şeyi bilen Rabbine isyan edendir. Daha sonra yüce Allah, bu noktada sebat eden ve buna uyanların sevap kazandıklarını açıklamış ve bu kimselerin yaptıklarının zayi olmadığını bildirmiştir:

«Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir.» Hz. Peygamber'in getirdiği tüm esaslara, hiçbir şeyden kuşkunuz olmaksızın, inanmanız ve bunlarda sebat edip hepsini tasdik etmeniz nedeniyle, hizmetinizin karşılığı eksiksiz verilecektir. Hiçbir iyiliğiniz boşa gitmeyecektir. **«Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.»** Yani Allah kullarına karşı büyük şefkat sahibi olduğu için, onları Kudüs'ten Kâ'be'ye yöneltmiştir. Bu, onlar için daha doğrudur. İman etmeleri sebebiyle günahlarını bağışlamış ve onlara rızıklarını ulaştırmıştır. Kendisine sığınanların, O'nun koruma ve güvencesini isteyenlerin duâsını kabul eder.

Anlatıldığına göre, Davud (a.s.) zamanında, kâfirlerin emirlerinden biri bir katili yakalayıp geceleyin bir dağın başında ağaca astı ve insanlar onu öylece bırakıp evlerine döndüler. Bu arada katil, henüz ölmediğinden, putlarına ve ilâhlarına yalvarmaya başladı. Fakat hiç birisi adamın imdadına yetişmedi. Sonra bu şahıs Allah'a döndü ve: "Sen, hak olan Allah'sın. Şu anda sana geldim, senin rahmetinden medet bekliyorum" dedi. Allah, Hz. Cebrail'e: "Ey Cebrail! Şu adam kendi putlarına uzun bir süre taptı, yalvardı durdu. Fakat hiç birisi kendisine bir yarar sağlamadı. Bunun üzerine bana sığındı. Bana duâ etti, ben de duâsını kabul ettim. Şimdi yere in ve kendisini sağlıklı bir şekilde ağaçtan indir" buyurdu. Cebrail de denileni yaptı. Sabahleyin, onun ölmediğini, aksine diri bir biçimde Allah için namaz kıldığını gördüklerinde, durumu Hz. Davud'a haber verdiler. Hz. Davud da, bu işin sırrının ortaya çık-

ması için Allah'a duâ etti. Allah da, Hz. Davud'a şöyle vahyetti: "Ey Davud! Ben, bana iman eden ve bana duâ edene merhamet ederim. Eğer ben bunu yapmayacaksam, o takdirde, benimle diğer ilâhlar arasında ne fark kalır?"

144. «Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz.» Ey Muhammed! Senin, yüzünü göğe çevirip, böylece bir vahiy beklemekte olduğunu görüyoruz. Hz. Peygamber (s.a.v.) hep, kıblenin Kâbe'ye doğru değiştirilmesini Rabbinden bekleyip duruyordu. Çünkü burası, babası Hz. İbrahim'in kıblesi ve aynı zamanda iki kıbleden en eski olanıdır. Kaldı ki buranın kıble olması, arapların müslüman olmaları üzerinde çok daha tesirli olacaktır. Çünkü Kâbe, arapların övündükleri, güvencede oldukları, ziyaret ve tavaf ettikleri bir yerdi. Bir de böylece yahudilere muhalefet edilecekti. Çünkü yahudiler: "Siz bizim dinimize karşı çıkıyor, sonra da kalkıp bizim kıblemize dönüyorsunuz. Eğer bizler olmasaydık, sizler hangi tarafa yöneleceğinizi bilmezdiniz" diyorlardı. İşte böyle bir durum karşısında, yahudilerin kıblesine dönülmesi iyi karşılanmadı.

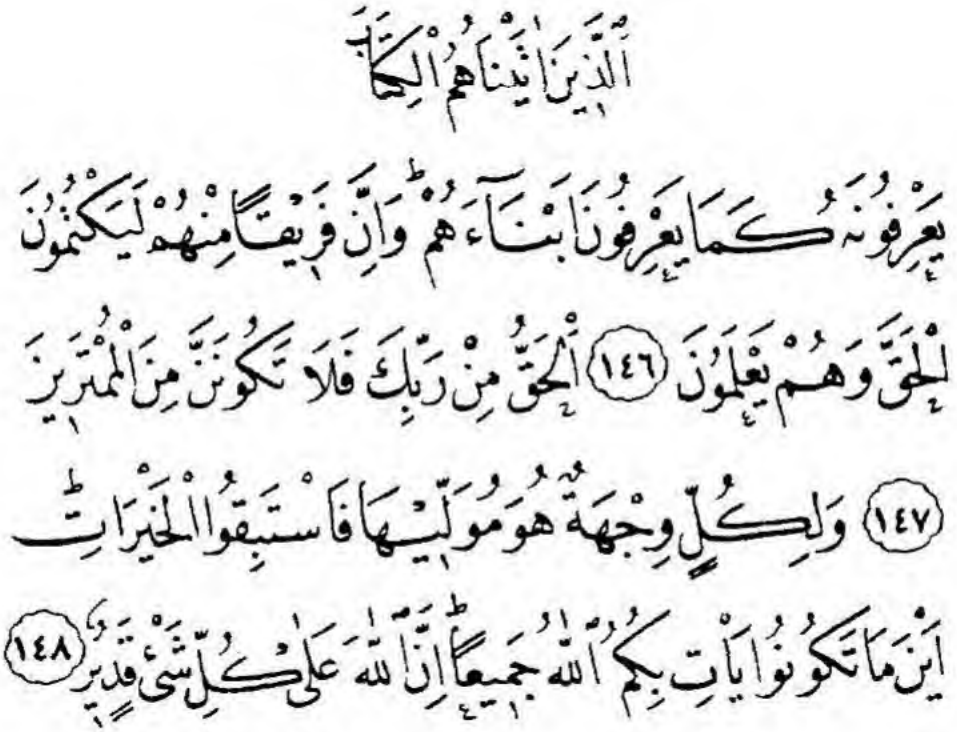
Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Cebrail'e şöyle demiştir: "Allah'tan, beni yahudilerin kıblesinden çevirmesini arzuluyorum." Rasûlullah (s.a.v.), hep umutla semaya bakıp, istediği şeyin Rabbi tarafından Cebrail aracılığıyla gönderilmesini bekler dururdu. İşte bunun üzerine yüce Allah bu âyeti indirdi. **«Seni, sevdiğin kıbleye mutlaka çevireceğiz.»** Allah'a yemin olsun ki, seni istediğin ve hoşlandığın kıbleye çevireceğiz. Senin, kesin olarak oraya yönelmeni sağlayacağız. Çünkü sen burayı heva ve arzularına uyarak istemiyorsun. Burayı istemendeki sebep dini amaçlıdır. Bu da Allah'ın meşietine ve iradesine uygundur. **«Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.»** Artık bundan böyle Mescid-i Haram tarafına yönel. *"Yüzünü çevir"*den maksat, tüm bedeninle o tarafa yönel demektir. Çünkü mükelleften istenen, tüm bedeniyle kıbleye yönelmesidir. Yoksa yalnız yüzüyle değil. Burada özellikle "yüz" ifadesinin geçmesi, yönelme ve karşılamada, asıl olan yüz olduğu içindir. Mescid-i Haram'dan maksat ise, içinde Kâbe'nin yer aldığı en büyük Mescid demektir. Haram denmesi de, burada savaşmanın, ya da zulmetmenin yasaklanmasındandır. Burada herkes güvencede olup, kimse saldırıya maruz kalamaz.

Yine âyette Kâbe'nin zikredilmeyip de Mescid-i Haram isminin geçmesi, sadece Kâbe yönüne dönüp yönelmenin yeterli olacağını bildirmek içindir. Çünkü uzakta yaşayan bir kimsenin bizzat Kâbe'nin kendisine yönelmesi güçtür. Bunda büyük bir zorluk vardır. Fakat Kâbe yakınında yer alanlar öyle de-

ğildir. **«Siz de nerede olursanız olun...»** Yeryüzünün neresinde bulunursanız bulunun, ister karada, ister denizde, ister doğuda ve ister batıda olun, namaz kılmak istediğinizde, **«yüzünüzü onun tarafına çevirin.»** Çünkü orası bundan böyle sûrun üfürüleceği güne dek kıbledir. Önce Hz. Peygamber (s.a.v.)'e emredildikten sonra, tüm mü'minlere de bu, bir emirdir. İster şehirde ve ister kırda olsun, tüm kullara emir olduğunu açıkca bildirmektedir. Ümmetin buna uyması için bir teşviktir. **«Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, kıblenin değişmesinin Rableri tarafından hak bir emir olduğunu bilirler.»** İster yahudiler ve ister hıristiyanlar olsun, kitap ehli olarak bu her iki fırka, kıblenin Kâbe'ye değiştirilmesinin Allah'ın emri ve hak olduğunu bilirler. Çünkü bunların kitaplarında, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in iki kıbleye doğru namaz kılacağı yazılıdır. Daha önceleri Kudüs'e doğru namaz kılarlarken, kıblenin Kâbe'ye çevirilmesiyle, iki kıble olmuştur. *"Rableri tarafından"* ifadesiyle, hiçbir şeyin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kendi hevasına uyularak yapılmadığını bildirmektir. Çünkü bu iki fırka, kıblenin Kâbe yönüne çevirilmesinin Hz. Peygamber tarafından olduğunu ileri sürüyorlar. **«Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.»** Bu hitap hem müslamanlara ve hem yahudileredir. Çoğunluk göz önünde bulundurularak ifade olunmuştur. Yani müslümanlara büyük sevap ve mükâfat olacağını vadederken, yahudilere de, inadları yüzünden bir cezalandırma ve tehdittir.

145. «Yemin olsun ki sen, kendilerine kitap verilenlere bütün delilleri getirsen de», kıblenin Kâbe'ye çevirilmesinin hak olduğu hususunda her türlü delili ortaya koysan bile, **«yine senin kıblene uymazlar.»** Sırf inatları ve büyüklük taslamaları sebebiyle, senin kıblene yönelmezler. Bu hüküm, belirli bir kavimle ilgilidir. Bunların iman etmeyeceklerini, yüce Allah bilmektedir. Çünkü yahudilerden iman edip kıbleye yönelenler olmuştur. **«Sen de onların kıblesine uyacak değilsin.»** Bu kitap ehlinin beklentilerine kesin bir cevaptır. Onlar böylesi bir beklenti içinde olmasınlar. Çünkü onlar kıblenin çevirilmesiyle, şöyle diyorlardı: "Eğer bizim kıblemizde sebat edip kalsaydı, o zaman beklemekte olduğumuz peygamber olduğunu umabilirdik." Böylece Rasûlullah'ın tekrar onların kıblelerine yönelmesini isitiyorlardı. **«Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar.»** Çünkü yahudiler taşa (kutsal kayaya) doğru ibadet ederlerken, hıristiyanlar da güneşe (doğuya) doğru yönelirler. Onların sana uymaları beklenilmediği gibi, birbirleriyle de uyum sağlamazlar, kıbleleri farklıdır. **«Yemin olsun ki, eğer sana ilim geldikten sonra onların arzularına uyarsan,»** Eğer onların diledikleri doğrultuda, onların kıblesine

doğru namaz kılarsan, bunu onların iman edeceklerini umarak, özellikle de, kesin vahiyle, Allah'ın kıblesinin Kâbe olduğunu öğrendikten sonra yaparsan, **«o zaman şüphesiz zalimlerden olursun.»** Böyle bir durumda aşırı bir zulüm ve suç işlemiş olursun. Şart ifade eden bu cümle, kişinin hakta sebatını sağlamak için doğru yol ve metod üzerinde durmasını teşvik için varid olmuştur.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ
الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ
﴿١٤٧﴾ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ۚ
أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

146. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, peygamberi, kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de onlardan bir cemaat bile bile gerçeği gizlerler.

147. Hak, Rabbin'den gelendir. Artık şüphe edenlerden olma.

148. Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Siz, hayır işlerde yarışın. Nerede olursanız olun, Allah hepinizi bir araya toplayacaktır. Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir.

146. «Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler,» yani bu kitabı anlayıp kavrama imkânını verdiğimiz yahudi din bilginleri, **«peygamberi, kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.»** Bu kimseler, Hz. Peygamber (s.a.v.)i, kitaplarında yazılı olan üstün ve değerli nitelikleriyle, tıpkı kendi oğullarını

tanıdıkları gibi tanırlar. Kendi oğullarından şüpheleri olmadığı gibi Hz. Peygamberi de tereddütsüz bilir ve tanırlar. Âyette özellikle, oğullardan söz edilmesi, bunlara göre erkek çocuğunun daha tanınmaya değer olduğu, babalarının yanında yer almaya daha çok hak kazandıkları, kalbleri erkek çocuğa karşı daha çok bağlı olmasındandır. **«Yine de onlardan bir cemaat»** sırf büyüklenerek ve hakka karşı inat ederek **«bile bile gerçeği gizlerler.»** Hz. Muhammed'in Allah'ın Rasûlü, Kâbe'nin de Allah'ın kıblesi olduğunu kesin olarak bildikleri halde, bu gerçeği gizlerler.

147. «Hak,» Ey Muhammed, senin üzerinde bulunduğun ve savunduğun hak, **«Rabbinden gelendir.»** Bu itibarla **«Artık şüphe edenlerden olma.»** Yani hakkın Rabbin katından geldiği hususunda şüphe edenlerden olma. Bu hitap Rasûlullah (s.a.v.)'edir. Fakat kastedilen ümmetidir. Onları şüphe etmekten yasaklamaktadır. Ümmetin şüpheden yasaklanması, haliyle bunun aksi olan kesin iman ve kalb huzurunu kabul etmeleri emrini içerir.

148. «Herkesin yöneldiği bir yön vardır.» İster müslüman, ister yahudi ve isterse hıristiyan olsun, herkesin yöneldiği bir yön, döndüğü bir kıble vardır. Fakat din sahibi olan toplumlardan her birinin kıblesi diğerininkinden farklıdır. **«Siz, hayır işlerde yarışın.»** İster kıble işinde ve isterse başka hususlarda olsun, tüm hayır işlerinde yarışın. İki dünyanın mutluluğunu kazandıracak her iyilik için koşturun. Aslında her ümmetin yöneldiği ve üzerinde kesinlikle durduğu, bu hususta hiçbir tavizde bulunmadığı bir kıblesi vardır. Bu kıblelerini bırakıp da hakka ve hak olan kıbleye yönelmezler. Siz, Kâbe'nin hak kıble olduğuna ilişkin ne türden delil ve kanıt ortaya koyarsanız koyun, onlar dediklerinden vazgeçmezler. Madem ki durum bu merkezdedir, öyleyse sizler hayır işlerde yarışın, büyüklenen ve kibirlilik gösterisine kalkışanların izinden ve yolundan gitmeyin. Çünkü onlar hakkı arkalarına atıp kendi hevâ ve heveslerine uyarlar. Şer ve fesad hususunda birbirleriyle yarış ederler. Çünkü haktan sonra sadece sapıklık ve dalâlet vardır. Siz ve düşmanlarınız **«nerede olursanız olun, Allah, hepinizi bir araya toplayacaktır.»** Allah, cezalandırmak için mahşerde sizi bir araya toplayıp getirecektir. Böylece haklıyla haksızın arasını ayıracaktır. Burada itaat edenlere vaad, isyana kalkışanlara da bir uyarı ve korkutma bulunmaktadır. **«Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir.»** Allah, öldürmeye de, diriltmeye de, bir araya toplamaya da kadirdir.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ وَإِنَّهُ
لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ
خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ
فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ
حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ
نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾ كَمَا أَرْسَلْنَا
فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ
وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا
تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا
تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ
وَالصَّلَاةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾

149. Her nereye çıkıp gidersen git, yüzünü Mescid-i Haram'a çevir. Bu, elbette Rabbinden gelen bir gerçektir. Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.

150. Her nereye çıkıp gidersen git, yüzünü Mescid-i Haram'a çevir. Nerede olursanız olun yüzünüzü onun tarafına çevirin ki, insanların, aleyhinize bir delili olmasın. Onlardan zalim olanlar müstesnadır. Onlardan korkmayın, benden korkun! Ben de üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım. Böylece hidayete ermiş olasınız.

151. Nitekim size içinizden âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten ve size daha bilmediğiniz nice şeyleri de öğreten bir peygamber gönderdik.

152. Öyleyse beni anın ki, ben de sizi anayım. Bana şükredin ve bana nankörlük etmeyin.

153. Ey iman edenler! Sabırla ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir.

149. «Her nereye çıkıp gidersen git,» yolculuk için nereden ve hangi ülkeden çıkıp gidersen git, **«yüzünü Mescid-i Haram'a çevir.»** Namaz kılacağın vakit, yüzünü Kâbe'ye çevir. Çünkü bir kimsenin yolcu ya da mukim olmasıyla, yüzü Kâbe'ye döndürmenin farziyyeti hiçbir zaman değişmez. **«Bu, elbette Rabbinden gelen bir gerçektir.»** Kıble'nin Kâbe'ye dönüştürülmesi meselesi, Rabbin tarafından gelen ve hikmetine uygun düşen sabit bir gerçektir. **«Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.»** Bundan ötürü size en güzel mükafatı verecektir. Çünkü bu, mü'minlere bir vaaddir.

150. «Her nereye çıkıp gidersen git,» ister seferlerinde, ister savaşlarında olsun; yakın ve uzak nereye gidersen git **«yüzünü Mescid-i Haram'a çevir.»** Ey inananlar! Yeryüzünün hangi yerinde ve noktasında bulunursanız bulunun, ister mukim, ister yolcu olun, namaz kıldığınızda, **«nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin.»** Bulunduğunuz yerlerden hep o tarafa yönelerek ibadet edin.

Bu emir birkaç kez tekrar edildi. Çünkü, kıble konusu çok önemlidir. Eski kıblenin yürürlükten kaldırılması, bir bakıma şüphe ve fitne konusu olmuştur. Bu bakımdan bu emrin üstüste birkaç kez tekrarı gerekir. Kaldı ki her tekrarda da bunun apayrı bir hikmeti zikrediliyor. **«Ki insanların, aleyhinize bir delili olmasın.»** Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi, yahudilerin delil ve hüccet-

lerini önler. Çünkü Tevrat'ta Hz. Peygamber'in kıblesinin Kâbe olacağı belirtilmiştir. Arapların delillerini de geçersiz kılar. Çünkü araplar, Hz. Peygamber için:"O, Hz. İbrahim'in dininden olduğunu savunuyor, fakat kıblesine aykırı davranıyor" diyorlardı. **«Onlardan zalim olanlar müstesnadır.»** Bu yahudilerden inatçı olanlar hariç. Onlar derler ki: "O, kavminin dinine meylettiği ve kendi beldesi olan Mekke'yi sevdiği için bizim kıblemizi terkedip Kâbe'ye yöneldi. Eğer gerçekten hak üzere ise, o zaman tüm peygamberlerin kıblesi olan Kudüs'e yönelmeye devam ederdi." Bir de Mekke halkından inatçı olanlar hariç. Onlar da, artık Muhammed işin iç yüzünün farkına vardı, atalarının kıblesine döndü, yakında da onların dinine döner, dediler. **«Onlardan korkmayın.»** Kâbe'ye yönelmeniz konusunda onlardan korkup çekinmeyin, **«Benden korkun!»** Benim emrime sarılın, çünkü size yardım edecek olan benim. **«Ben de üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım.»** Size, Mescid-i Haram'a doğru yönelmenizi emrettim ki, üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım. Çünkü kavim, yaptıkları tüm işlerinde, Hz. İbrahim'e uyduklarını ileri sürerek bununla övünüyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.), ne zaman Kudüs'ten tekrar Mescid-i Haram'a kıble olarak yönelince, bu kıbleyle ilgili hususlarda, kendileri için verilecek olan nimetin tümü verilmiş oldu. **«Böylece hidayete ermiş olasınız.»** Böylece hak dinin şeairini (işaretlerini) bulmuş olursunuz.

151. «Nitekim size içinizden âyetlerimizi», Kur'an'ı **«okuyan, sizi kötülüklerden,»** ruhunuzu kirleten şeylerden sizi temizleyip **«arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten»** Kur'an'daki sırları, manaları ve hükümleri, öğreten bir peygamber gönderdi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an'ı, hem lâfız ve hem de nazım açısından öğrenmeleri için onlara okurdu. Bu arada kendilerine, doğruyu bulmaları ve hidayete ermeleri için, burada yer alan gerçekleri ve sırları açıklar, bunları onlara öğretirdi. *"Hikmet,"* söz ve amelde isabet demektir. Bir kimsede bu iki nitelik bulunmadıkça o hakîm olamaz. **«Ve size daha bilmediğiniz nice şeyleri de öğreten bir peygamber gönderdik.»** Kıble konusunda size nimetimi tamamlamak için nasıl ki, Kâbe'yi kıble kılmışsam, yine bu nimetin bir sonucu olarak içinizden de bir peygamber gönderdik. Bu, Muhammed (s.a.v.)'dir.

Ragıb Isfahanî, bu âyetle anlatılmak istenenin, ancak vahiy yoluyla elde olunacak ilimler olduğunu söylüyor.

152. «Öyleyse beni anın ki, ben de sizi anayım.» Siz bana itaat ederek beni hatırlayın ki, ben de sevapla, lütuf, ihsan, ikram ve size mutluluk kapılarını açmakla sizi anayım. **«Bana şükredin»** size verdiğim nimetlerden dolayı

başkasına değil, sadece bana şükredin. «**Ve bana nankörlük etmeyin.**» Nimetleri inkâr ederek ve emre karşı gelerek nankörlükte bulunmayın.

İmam Gazzalî şöyle diyor: "Zikir bazan dille, bazan kalble ve bazan da diğer organlarla yapılır:

Kulların dil ile zikirleri, hamdetmeleri, tesbih çekmeleri, Allah'a tazim olan zikirleri söylemeleri ve Allah'ın kitabını okumalarıdır.

Allah'ın kalb ile zikredilmesi ise üç türlüdür:

1- Allah'ın zatına ve sıfatlarına işaret eden delilleri düşünüp tefekkür etmek,

2- Allah'ın getirdiği yükümlülüklere ve hükümlerine, emir ve yasaklarına işaret eden deliller üzerinde düşünüp tefekkür etmek,

3- Allah'ın yarattığı varlıkların sırlarını düşünmektir. İşte bu üçü kalb ile olan zikirdir.

Kulların dil ve kalb dışındaki organlarla Allah'ı anmaları, yani zikri de, hangi organ ile nasıl bir iş ve hizmet görülmesi emri verilmişse, onun yerine getirilmesi, nelerden uzak kalınması istenmişse onlardan da uzak kalınmasıdır. Kaldı ki, *"Beni anın"* ifadesi, itaat olan her hususu içerisine almaktadır."

153. «Ey iman edenler! Sabırla ve namazla yardım dileyin.» Yapmanız ve bırakmanız gereken her hususta nefse ağır gelen şeylere sabrederek, mesela masiyet konusunda ve nefsin istek ve arzuları hususunda sabırlı davranarak ve tüm ibadetlerin anası, aslı ve temeli, mü'minlerin miracı ve âlemlerin Rabbi'nin sevap ihsan ettiği bir ibadet olan *"namazla yardım dileyin."*

Rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.)'a bir iş ağır gelince, ya da ansızın bir durum ortaya çıkınca, hemen namaza başlar ve bu âyeti okurdu. Âyette görüldüğü gibi, özellikle sabır ve namazdan söz edilmiştir. Çünkü sabır, batınî amellerden bedene en ağır gelenidir. Namaz ise, zâhirî yani görünür amellerden bedene en ağır gelenidir. Erkân ve sünnetleri bakımından namaz, hemen tüm taatlerin içinde toplandığı bir ibadettir. Evet namazda rükünler, sünnetler, adab, yöneliş, sükûn ve daha birçok hususlar yer alır. Bunlar, ancak Allah'ın kolaylık sağlamasıyla kullara kolay gelebilir, aksi takdirde zordur. «**Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir.**» Onlara yardım etmekle, zafer vermekle, duâlarını kabul etmekle sabredenlerle beraberdir. Burada geçen beraberli-

ğin anlamı, Allah'ın, sabır ve namaz sayesinde kullarına dostluk ve yardımının sürekli olmasıdır.

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾
وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ
وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم
مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ
صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

154. Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Aksine onlar diridirler. Fakat siz farkında değilsiniz.

155. Şüphesiz ki, sizi biraz korku, açlık, mal, can ve ürün eksikliğiyle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!

156. Onlara bir musibet dokunduğu zaman: "Şüphesiz biz Allah içiniz ve mutlaka O'na döneceğiz" derler.

157. İşte Rabbinin mağfiretleri ve rahmeti onların üzerinedir. Doğru yolda bulunanlar da onlardır.

154. «Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin.» Bu âyet, Bedir'de şehit düşenler hakkında nazil olmuştur. Burada ondört kişi şehit düşmüştü. Halk, Allah yolunda öldürülenlere, "falanca adam ölmüş, bundan böyle onun dünyadaki nimet ve lezzetleri de kaybolup gitti" diye konuşurlardı. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. Öldürme olayı, canlı bünyenin bo-

zulması demektir. *"Allah yolunda"* ifadesi ise, cihad demektir. Çünkü cihad, Allah'tan sevap elde etmenin ve Allah'ın rahmetine kavuşmanın bir yoludur. Bu itibarla Allah yolunda, O'nun rızâsını kazanmak için öldürülen kimselerin, ölüler olduğunu söylemeyin. «**Aksine onlar diridirler.**» Hüküm bakımından bunlar tıpkı hayatta olanlar gibidirler. Bunların amellerinin sevabı kesilmez. Çünkü bu kimselerin ölüm nedeni, Allah'ın dinine yardım etmek ve onu zafere kavuşturmaktır. Din, dünyada devam ettiği sürece, onların da sevapları devam edecektir. Çünkü bu yolu onlar gerçekleştirmişlerdir. «**Fakat siz farkında değilsiniz.**» Yani onların hayattaki durumlarının nasıl olduğunu siz bilemezsiniz. Burada aynı zamanda bu işin ruh ile ilgili bir iş olduğuna, bunun ise akıl ile değil, ancak vahiy yoluyla anlaşılabileceğine işaret vardır.

Yine âyet şunu da göstermektedir: Ruhlar, bizzat kendi başlarına ayakta durabilen cevherlerdir. Bunlar, bedende duyusal olarak algılanandan farklıdırlar. Ruhlar ölümden sonra da idrak sahibidirler, algılamaları vardır. Nitekim Cumhur da bu görüştedir. Bundan da anlaşılıyor ki, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi, ruhun latîf bir cisim olduğunu kabul eder. Tabii olarak bu, şu duyularla ayakta duran heykelden (bedenden) farklıdır. Bu açıdan beden gibi değildir. Artık ruhun durumunu öğrendin ve berzah'ın da sırlarına vakıf oldun. Buna göre kabrin durumunu ve kabirde olabilecek cismânî elem ve lezzeti de anlamış oldun. Sen böylece: *"Kabrin ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur"* olduğu gerçeğini de anlamışsındır. Şehitler Berzahî (ruhlar ile ilgili) hayatla diridirler. Orada nimetler içindedirler. Çünkü ruhlar latif cisimlerdir, tıpkı melekler gibi. Nitekim melekler de vardırlar ve hayat sürdürmektedirler.

155. «**Şüphesiz ki,**» sizi imtihan edeceğiz. Allah'a yemin olsun ki sizi, imtihan edilenlere yapılan bir muamele gibi muamelede bulunarak, imtihan edeceğiz. Böylece belâlara sabredip, ilâhi hükme teslim mi olacaksınız, yoksa olmayıp isyan mı edecekesiniz, bu ortaya çıkacak. Çünkü imtihan, ya da deneme, bir mihenk taşı gibidir. Nefsin, ya da ruhun cevheri bununla anlaşılır. Böylece biz, kimin itaatkâr olduğunu ve kimin âsî olduğunu ortaya koyacağız. Yoksa bu, bizim bilmediğimiz bir şeyin ortaya çıkması anlamına değildir.

«**Sizi biraz korku**» ile deneriz. Düşmanlardan dolayı size biraz korku ve endişe veririz. Burada korkunun azlıkla nitelendirilmesinin nedeni, onun dışındaki durumların korkuyla karşılaştırıldığında binlerce kat fazla olmasından dolayıdır.

«**Açlık**» kıtlık ile deneriz. Henüz meydana gelmeden açlıktan söz edilmesinin nedeni, onları bu duruma alıştırmak ve sabırlarını kolaylaştırmak içindir. Çünkü, istenmeyen bir durumun ani olarak meydana gelmesi, beklenti içinde olunarak gelmesinden daha çok sıkıntı verir.

«**Mal**» malını, hırsızlık, yağmalama, helak etme ve egemen güçler eliyle aldırmak sûretiyle eksilterek deneriz. «**Can**»ını almakla, öldürülmek veya normal ölümle, hastalıkla ve yaşlılıkla, «**ve ürün eksikliğiyle...**» Meyveleri eksilterek, meselâ üzüm asmalarını ve meyve ağaçlarını soğuktan dondurarak, kasırga ve çekirgeler vererek ve daha başkaca afetlerle sizi «**imtihan edeceğiz.**» Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kulun çocuğu ölünce Allah, 'kulum ne söyledi?' buyurur. Kendisine:'Kulun sana hamd etti ve hepimiz Allah içiniz, Allah'a döneceğiz' dedi, derler. Bunun üzerine Allah: 'Kulum için cennette bir ev bina edin ve adını da 'Hamd evi' koyun buyurur."*(65)

Musibetlere karşı «**sabredenleri müjdele!**» Bu hitap Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ya da, sabrın büyüklüğünü ve yüceliğini ortaya koyup müjde verebilecek olanlaradır. Çünkü sabır büyük bir fazilettir ve sevabı da fazladır.

156. «Onlara bir musibet dokunduğu zaman:» Yani onların başına hoşlanmadıkları ve beklemedikleri bir felâket gelince: «**'Şüphesiz biz Allah içiniz ve mutlaka O'na döneceğiz,' derler.**» Biz Allah'ın zavallı kullarıyız, kölesiyiz. Kölenin hem kendisi ve hem elindeki varlığı efendisine aittir. Efendi dilerse, elimizde olanı yine elimizde bırakır, dilerse onu tekrar elimizden alır. Dolayısıyla onun mülkü olan bir şeyde, feryat etmez ve ona karşı çıkamayız. Aksine sabrederiz. Çünkü biz *"mutlaka O'na döneceğiz."* Bu da bizim kendi adımıza, yok olacağımıza ilişkin bir ikrarımızdır.

Herhangi bir felâketle karşılaşıldığında söylenen: *"Şüphesiz biz Allah içiniz ve mutlaka O'na döneceğiz"* ifadesinin pek çok yararları vardır:

a- Kişi bu cümleyi tekrarlamakla, uygunsuz kelimeler sarfetmekten korunmuş olur.

b- Bu cümle, felâkete uğrayan kimsenin kalbine bir teselli olur ve üzüntüsünü azaltır.

c- Şeytanın bu kimseye yanlış bir söz söyletmesine imkân bırakmaz.

65- Tirmizi, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân rivayet ettiler. İbn Hacer, Hadis Hasendir diyor. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 6/432

d- Kendisinden bu ifadeleri duyan başka insanların da aynı cümleleri söylemelerine sebep olur.

e- Bunu diliyle söyleyen bir kimse, kalbiyle de güzel bir inanç ve itikadda olduğunu hatırlar.

Böylece Allah'ın kaza ve kaderine teslim olur. Çünkü başına bir musibet gelen kimse, dehşete kapılır, kendisine Allah'a teslimiyetin gerekliliğini hatırlatacak birine ihtiyaç duyar. Hadiste şöyle gelmiştir: *"Herhangi bir kulun başına bir musibet gelince: 'Şüphesiz biz Allah içiniz ve mutlaka O'na döneceğiz, Allah'ım beni bu musibetten kurtar ve bana bunun yerine daha hayırlı bir şey ver' derse, Allah onu o musibetinden kurtarır ve bunun yerine, kendisi için daha hayırlı olan şeyi verir."* (66) Said b. Cübeyr de, bu âyeti kasdederek: "Musibet konusunda bu ümmete verilen şey, başka hiçbir kimseye verilmemiştir."

157. «İşte Rabbinin mağfiretleri ve rahmeti onların» yani sabredenlerin **«üzerinedir.»** Burada "mağfiretleri" anlamına gelen *"salavat"* kelimesinin çoğul olarak kullanılmasının nedeni, çokluğa ve mağfiretin sürekli tekrarlandığına işaret etmek içindir.

Allah'ın rahmeti denilince, Allah'tan dünya ve ahirette sevindirici şeylerin kuluna eriştirilmesi ve zarar verecek şeylerin uzaklaştırılması akla gelir. Dolayısıyla Allah, onların işlerinin maliki olması nedeniyle, kendilerine peşpeşe değişik rahmetler gönderir ve onları lâyık olacakları derecelere ulaştırır. **«Doğru yolda bulunanlar da onlardır.»** Her hakkı ve her doğruyu bulanlar onlardır. Bu yüzden, herhangi bir musibetle karşılaştıkları zaman *"biz Allah'a aidiz; O'ndan geldik ve O'na döneceğiz"* derler ve O'nun hükmüne teslim olurlar.

إِنَّ

الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا

66- Müslim, Mâlik, Ebu Davud, Tirmizî. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 6/432.

جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ
عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

158. Şüphesiz ki, Safa ile Merve, Allah'ın alâmetlerindendir. Kim, hac için Kâbe'yi ziyaret eder veya umre yaparsa, bunların ikisini de tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Bir kimse kendi isteğiyle fazladan hayır yaparsa, muhakkak ki, Allah, şükrün karşılığını çok veren ve her şeyi bilendir.

158. «Şüphesiz ki, Safa ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir.» Safa, Mekke'deki bir tepe adı olup, "safiyullah" lakabını taşıyan Hz. Âdem üzerinde oturduğu için bu adla adlandırılmıştır. Merve de, tıpkı Safa gibi, Yine Mekke'de bir tepenin adıdır. Bu iki tepe, Allah'a taatın alâmetlerindendir. Çünkü ister vakfe yerleri, ister sa'y yerleri, ister kurban kesme yerleri olsun, Allah hepsini belli ibadetleri yerine getirmemiz bakımından tanıyabilmemiz için birer alâmet kılmıştır.

Rivâyete göre Safa tepesinde, İsaf adı verilen insan şeklinde bir put vardı. Merve tepesinde de, kadın şeklinde bir put bulunuyordu. Bunun adı da Naile'ydi. Cahiliye halkı, Safa ile Merve arasında sa'y ederlerken saygı gösterisinde bulunmak amacıyla bu iki puta dokunurlardı. İslâm gelip putlar kırılınca, müslümanlar bu iki tepe arasında sa'y etmekten çekindiler. Çünkü bu, bir cahiliye âdetiydi. Ancak Allah, bu iki tepe arasında tavaf etmelerine izin verdi ve bunların Allah'ın alâmetlerinden olduğunu bildirildi.

Safa ile Merve arasında sa'y etmenin hikmeti, Hz. Hacer'in meşhur sıkıntı döneminde, bu iki tepe arasında gidip gelmesi olayına dayanmaktadır. Bilindiği gibi Hz. Hacer ve oğlu İsmail, susuzluk içindeyken Hacer, bu iki tepe arasında su aramak için koşmuş, bir tepeden diğerine çıkmış, her tepeye çıkışında da duâ etmişti. Bunun üzerine Allah, kendisine Zemzem suyunu ikram etti ve duâsını kabul buyurdu. İşte Allah bu sa'yi tâ kıyamete dek tüm müslamanlara taat görevi olarak verdi. Her mükellef bu görevi yapacaktır.

«Kim, hac için Kabe'yi ziyaret eder veya umre yaparsa» *"hac"*, sözlükte kasdetmek, yönelmek; *"umre"* ise ziyaret anlamınadır. Nitekim bildiğimiz hac ve umrede de kasdetme ve ziyaret vardır. Hac ve umre esnasında **«Bunların ikisini de tavaf etmesinde bir sakınca yoktur.»** Çünkü bir kısım müslümanlar, bir cahiliye adeti olduğu gerekçesiyle bunun günah olduğunu sanıyorladı. İşte yüce Allah bu âyetle, bunun günah olmadığını belirtiyor.

«Bir kimse kendi isteğiyle fazladan hayır yaparsa, muhakkak ki Allah, şükrün karşılığını çok veren ve her şeyi bilendir.» *"Kendi isteğiyle"* ifadesinden amaç, herhangi bir baskı ve zorlama olmadan yapılan iştir. Yani her kim, herhangi bir zorlama olmadan, kendi isteğiyle, Allah'a yakınlaştırıcı davranışlarda bulunursa, kuşkusuz yüce Allah onun bu tür davranışını karşılıksız bırakmayacaktır. Çünkü Allah, söz konusu kimsenin niyetini bilir ve onun karşılığını en güzel bir şekilde verir.

Bu âyette, farz olduğu gibi, nafile ibadet yapmaya da bir teşvik vardır. Buna göre yüce Allah, bir tek nafileyi bildiği ve karşılıksız bırakmadığına göre, daha fazlasını nasıl bilmesin veya karşılıksız bıraksın? Öte yandan kişinin oruçla nefsine hakim olduğu, zekâtla kötülüklerden arındığı, namazla ruhanî bir mertebeye çıktığı ve hac ile Allah'a kavuştuğu, bilinen bir gerçektir.

Bir kısım âlimlere göre kervansaraylar gibi hayırlı kurumlar yapıp müslümanların yararına sunmak, ikinci kez hacca gitmekten daha hayırlıdır. Ayrıca nafile hac, nafile sadakadan daha faziletlidir. Farz olan hac görevini yerine getirmekse, anne ve babaya itaattan önce gelir. Ancak nafile hac öyle değildir. Buna göre akıllı olan kimse, Kâbe'ye yönelir ve onu ziyaret eder. Eğer maddi durumu müsait değilse, kendisine fırsat vermesi için Allah'a yalvarır. Kısacası insan, yalnız bedeniyle değil, kalbiyle de, gayb olan ilâhi yöne yönelmek zorundadır.

إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلْنَا مِنَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلْهُدَىٰ
مِنۢ بَعْدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِى ٱلْكِتَٰبِ ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَ

يَلْعَنُهُمُ اللّٰعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا
فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ
وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾ وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ
لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

159. İndirdiğimiz delilleri ve hidâyeti, insanlara kitapta açıkladıktan sonra onları gizleyenlere, işte onlara, Allah lânet eder. Hem de bütün lânet edebilenler lânetler.

160. Ancak, tevbe edip kendilerini düzelten ve Allah'ın indirdiğini açıklayanlar müstesna. İşte onların tevbelerini kabul ederim. Ben, tevbeleri çokça kabul eden ve çok merhamet edenim.

161. Şüphesiz, inkâr edenler ve kâfir olarak ölenler var ya, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti işte bunların üzerinedir.

162. O lânet içinde ebedî kalacaklardır. Onların azabı hafifletilmez, onlara mühlet de verilmez.

163. Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, çok merhamet edendir ve çok bağışlayandır.

159. «İndirdiğimiz delilleri» Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini, recmi ve kıblenin değiştirileceğini bildiren açık ve kesin hükümleri, «ve

hidâyeti,» bu işlerin iç yüzünü gösteren âyetleri, Hz. Peygamber'e uymanın ve iman etmenin farz olduğunu bildiren hüküm ve delilleri, yalnız onları gizleyen kimselere değil tüm **«insanlara kitapta»** yani Tevrat'ta **«açıkladıktan»,** bildirdikten, hiçbir kuşku ve şüpheye meydan vermeksizin beyan ettikten **«sonra onları gizleyenlere, işte onlara Allah lânet eder.»** Bu âyet, yahudi ileri gelenleri ile onların bilginleri veya herhangi bir dinî hükmü gizleyen herkes hakkında nazil olmuştur. Hatta bu ikincisi daha da akla yatkındır. Çünkü ifade geneldir. Ayrıca herhangi bir hükmün genel olması, sebebin özel olmasına ters düşmez. Gizlemek ise, ihtiyaç olmasına ve ortaya çıkarılması için gerekçe bulunmasına rağmen herhangi bir şeyi bile bile örtbas etmektir. Bu gizleme bazan sırf örtme şeklinde gerçekleştirildiği gibi, bazan da ortadan kaldırma ve yerine başka bir şeyi koyma şeklinde de gerçekleştirilir. Nitekim yahudiler, Hz. Peygamber'in sıfatları ve özellikleri konusunda bu ikinci yola başvurmuşlardır. İşte yüce Allah, gerçekleri gizleyen bu kimselere lânet eder. Bu davranışları sebebiyle onları kovar ve rahmetinden uzaklaştırır. **«Hem de bütün lânet edebilenler lânetler.»** Yani lânet edebilen herkes onlara lânet okur. Buna göre hem melekler, hem de cin ve insanların mü'minleri bunlara sürekli olarak lânet okur. Ya da lânet edenlerden maksat, bütün canlılardır. Bunlar Allah'a isyan edenlere lânet eder ve der ki: "Allah'ım! Âdemoğullarının isyancılarına lânet et. Çünkü onların uğursuzluğu sebebiyle bereketten yoksun bırakıldık, yağmurumuz kesildi."

160. «Ancak, tevbe edip,» hakkı gizlemek ve diğer başka türlü tevbe edilmesi gereken şeylerden dolayı tevbe edip **«kendilerini düzelten...»** Çünkü tevbeden sonra kişi, bozduklarını mutlaka düzeltmelidir. Meselâ, başka birini dini konuda şüpheye düşürmüşse, mutlaka bu şüpheyi önlemesi gerekir. **«Ve Allah'ın indirdiğini açıklayanlar müstesna.»** Tevbelerinin kabul edilebilmesi için, Allah'ın kitaplarında açıkladığı hususları açıklayanlar, bu lânetten istisna edilmişlerdir. Bu âyet tevbenin, kişinin kendisi için gerekli olmayan her şeyi terketmekle, yapılması gerekeni de yapmakla olabileceğini gösteriyor. **«İşte onların tevbelerini kabul ederim.»** Onlara rahmet ve mağfiretimle muamele ederim. **«Ben, tevbeleri çokça kabul eden ve çok merhamet edenim.»** İslâm düşmanlarından yaşayanlara lânet okunma zikredilince ölenlerine de lânet okunma zikredilerek şöyle buyurulmuştur:

161. «Şüphesiz, inkâr edenler», küfür ve inkârda ısrar edenler, tevbe etmeyi kabul etmeyip gerçekleri gizlemeyi sürdürenler, **«ve kâfir olarak ölenler var ya,»** ilk durumlarını değiştirmeden sürdürenler ve küfürlerinde ıs-

rarlı olanlar, bu küfürleri üzere ölüp giden kimselere **«Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti işte bunların üzerinedir.»** Bunlar için ebedî lânet vardır, yaşarlarken ve öldüklerinde sürekli lânete uğrayanlardır. Burada *"nâs"*, yani "halk" ifadesi, geneldir ve herkes anlamındadır. Kıyamet gününde önce Allah, sonra melekler ve sonra da bütün insanlar bunlara lânet okuyacaklardır. Hatta kafirler de birbirlerine lânet okuyacaklardır.

162. «O lânet içinde ebedî kalacaklardır.» Çünkü onlar ateşte sürekli kalacaklar ve Allah'ın rahmetinden de devamlı uzak olacaklardır. **«Onların azabı hafifletilmez.»** Üzerlerindeki azab kaldırılmayacağı gibi, bir hafifletme de sözkonusu olmayacaktır. **«Onlara mühlet de verilmez.»** Artık bundan böyle tekrar dönüş, tevbe ve mezaret için onlara süre verilmez, hiç bir istekleri dikkate alınmaz. Veya devamlı olarak azap görürler. Bu azap sırasında bir an bile dinlenme imkân ve fırsatı verilmez. Bunun ertelenmesi de sözkonusu olmaz. Ancak bunlar ateşte sürekli ve ebedî olarak kalıcıdırlar. Çünkü bunların niyetleri de ve yaşadıkları sürece devamlı olarak putlara tapınmak ve onlara kulluktu. Bu bakımdan azaplarının ebedî olmasıyla cezalandırıldılar. Ancak bunların cehennem ateşindeki yerleri, işledikleri kötülüklere eşdeğer olacaktır.

Yahudilerin gerçekleri gizleme sebepleri, dünyada liderliği sevmelerindendir. Çünkü onlar halkın aşağı tabakasından elde ettikleri imkânlarının ellerinden gitmesinden korkmaktaydılar. Fakat sonuçta varacakları yer cehennem olacak, dolayısıyla, ne kazanırlarsa kazansınlar, hiçbir şeyleri onlara bir yarar getirmeyecektir.

163. «Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır.» Burada hitap tüm insanlaradır. Ey insanlar, sizin ilâhınız, ulûhiyette tek olan ve ortağı bulunmayan ilâhtır. Dolayısıyla O'ndan başkasına ilâh adının verilmesi doğru değildir. Mabud olarak ancak O vardır. **«O'ndan başka ilâh yoktur.»** Bu, vahdaniyeti zihinlerde iyice yerleştirmekte ve varlık âleminde başka ilah da var ama, ibadete müstehak değil vehmini ortadan kaldırmaktadır. Yani işte böylece O'nu bu anlatılan şekilde tanıyın ve her zaman O'na ibadet ve kulluk edin. O'ndan başkasından bir şey ummayın ve korkmayın. **«O, çok merhamet edendir ve çok bağışlayandır.»** Her türlü nimeti, bu nimetlerin aslını ve bunlara bağlı şeyleri veren O'dur. Böylece O'ndan başkasının ibadet olunmaya lâyık olmadığı gerçeği açıklanmıştır. *"Rahman ve Rahim"*, yani "merhamet eden ve bağışlayan" ifadesi de, vahdaniyetin bir delilidir.

Anlatıldığına göre müşriklerin, Kâbe'nin çevresinde 360 putu vardı. Bu kadar puta alışmış olan müşrikler, bu âyeti işitince hayrete düştüler ve şaşırıp kaldılar. Müşrikler: "Bu kadar insanlar için bir tek ilâh mı? Olacak iş değil. Eğer Muhammed (s.a.v.), ilâh'ın bir tek olmasında doğru ve samimiyse, bize bir delil getirsin ki, bununla onun doğruluğunu kabul edelim" dediler. İşte bunun üzerine aşağıdaki âyet nazil olmuştur.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا
يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ
بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ
الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

164. Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeylerle denizde yüzen gemilerde, Allah'ın, gökten su indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, yeryüzünde her türlü canlıyı yaymasında, rüzgârı ve yerle gök arasında emre hazır olan bulutları çeşitli yönlere çevirmesinde, aklını kullanan bir topluluk için ibretler vardır.

164. «Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında,» yani oldukları durum üzerine yaratılmalarında, gökler ve yerde birçok ibretli şeylerin olmasında, -ki beşer aklı bunları kavramaktan aciz kalır-, **«gece ve gündüzün değişmesinde»**, bunların birbiri peşinden gidip gelmelerinde, birbirini izlemelerinde, biri geldiğinde diğerinin uzaklaşmasında, uzayıp kısalmasında, karanlık ve aydınlığında, **«insanların faydasına olan şeylerle denizde yüzen gemi-**

lerde...» Ağırlıklarına ve büyüklüklerine rağmen denizde batmayan, suyun hafifliğine rağmen su yüzünde kalabilen, rüzgârın (ve itici gücün) etkisiyle ileri ve geri hareket edebilen, insanların faydasına olan hizmetleri taşımaya yarayan, ticaretlerini sağlayan gemilerde, **«Allah'ın, gökten su indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde,»** Allah'ın gökten indirdiği yağmur ve kar gibi yararlı şeylerin hepsinde ibretler vardır.

"Sema" (gök) kelimesi, aynı zamanda "felek" anlamınadır. Bu anlamda denilmiştir ki: Yağmur semadan bulutlara iner ve bulutlardan da yeryüzüne yağar. Esasen yüksek olan tarafa ister gök ve ister bulut olsun "sema" denir. Çünkü insanın üzerinde olan her şeye sema (gök) adı verilir. Nitekim bu anlamda Araplar evin tavanına da "sema" derler. Allah bu yağmurla yeryüzünü yeni baştan yeşertir, türlü bitki ve çiçeklerle donatır, ağaçlarla bezer. Bütün bunlar, kuruyup kaybolduktan, yaprakları düştükten, yeşilliklerini ve nemlerini kaybettikten sonra, yeniden hayat bulur, büyür. Kalbler de tıpkı böyledir. Eğer onlar da verimli bir kuvvetle süslenirlerse, tıpkı bitkilerin yeşerip canlandığı gibi, kalbler de yeşerir ve canlanır.

İşte tüm bunlar gibi, **«yeryüzünde»**, akıllı ve akılsız **«her türlü canlıyı yaymasında...»** Bu canlıların yeryüzüne dağıtılması, dünyanın yağmurla hayata kavuşturulmasından sonradır. Çünkü canlıların tümü yağmura, yani suya muhtaçtır. **«Rüzgârı ve yerle gök arasında emre hazır olan bulutları çeşitli yönlere çevirmesinde,»** Rüzgârı ileri geri, kuzeyden ve güneyden estirmesinde, onun sıcak ve soğuk olmasında, kimi zaman kasırga ve kimi zaman yumuşak olarak esmesinde, bazan yakıcı, kısır bırakıcı ve aşılayıcı etkisinde, bazan rahmet ve bazan azap getirmesinde, ibretler vardır.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah'ın en büyük ordusu rüzgâr ile sudur." Rüzgâra "Rîh" denmesi, nefisleri dinlendirmesindendir.

Veki' el-Cerrah da şöyle der: "Eğer rüzgâr ve sinekler olmasaydı, dünya kokuşurdu." Bulutların "emre hazır" olmalarının anlamı, yüce Allah'ın kendileri için belirlediği yasa çerçevesinde hareket etmeleridir.

«Aklını kullanan bir topluluk için ibretler vardır.» Yani kâhir kudrete işaret eden bir çok âyetler ve mucizeler vardır. Apaçık hikmet ve geniş rahmet vardır ki, bunlar hep ilâhlığın özelliğidirler. İşte düşünebilen, hem baş ve hem kalb gözüyle görenler için ibret alınacak gerçekler vardır. Çünkü bütün bunlar Allah'ın yüce kudretini gösterirler, hikmetine işaret ederler. İşte düşünebilenler bu yaratılanlara bakarak bunları yaratana delil getirirler ve böylece

O'nun birliğini kabul etmiş olurlar. Burada müşriklerin bilgisiz ve cahil olduklarına da bir tariz vardır. Çünkü müşrikler bundan önceki *"Sizin İlâhınız tek bir ilâhtır"* (Bakara: 163) âyetinin doğruluğunu gösteren bir delil istiyorlardı. İşte âyet bunların akılsızlıklarını ortaya koyuyor ve bunu tescil ediyor. Çünkü düşünebilselerdi, bu anlatılan âyetlerden bir tanesi bile onlara yeterdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bu âyeti okuyup da, ondan ibret olmayana yazıklar olsun."* Bu hadis-i şerifte "mec" kelimesi geçmektedir. Bunun asıl anlamı ağızdaki tükrük ve benzeri şeyi dışarı atmak olup burada istiare yoluyla ibret almamak anlamında kullanılmıştır. Çünkü bu âyeti okuyup üzerinde düşünen bir kimse, sanki onu ezberlemiş ve ağızından dışarı atmamıştır. Sanki bütün kâinat, içinde O'nun Hak ve Celâl sahibi olduğuna işaret eden delillerin görüldüğü bir ayna gibidir. İnsanoğlu da, yüce Allah'ın Cemal ve Celâline işaret eden delilleri bu aynada görür ve kendi aynasını da bu aynanın içinde farkeder. Nitekim yüce Allah: *"Kendi nefsinizde de görmez misiniz?"* (Zâriyât: 21) buyurmuştur.

Öyleyse ey zavallı insan! Rabbinin değerini tam anlamıyla kavrayabilmen için, kendini tam anlamıyla tanı. Göklerle yerin ve aralarında bulunan tüm varlıkların yaratılmasının, insanın yaratılmasıyla ilişkili olduğunu belirten bir başka delil de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu sözüdür: *"Yeryüzünde Allah Allah diyen insan kalmayıncaya dek, kıyamet kopmaz."* [67] Yani yeryüzünde Allah diyen tüm insanlar ölünce, kıyamet kopar dolayısıyla göklerle yer ortadan kalkar. Çünkü bunların varlığı insanın varlığına bağlıydı. Kendisine tabi olunan insan ortadan kalkınca ona bağlı olarak var olan şeyden de eser kalmaz. Kısacası, Allah'ın yoluna koyulan kimsenin başlıca görevi, kendisini asıl amacına kavuşturacak olan gerçek zikre sarılmasıdır. Çünkü tevhid inancı, her türlü bâtılı ve O'nun dışındaki her şeyi reddeder.

İmran b. Husayn'ın rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.), babası Husayn'a şöyle sordu: *"Bir günde kaç ilâha tapıyorsun?"* O da; "Yedi ilâha bunlardan altısı yeryüzünde, biri de göktedir" dedi. Hz. Peygamber: *"Bunların hangisine, rızâsına uyarak ve gazabından korkarak ibadet edersin?"* diye sordu. Husayn da; "Göktekine" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine: *"O halde, gökteki ilâh sana yeter"* dedi ve arkasından: *"Ey Husayn, eğer müslüman olursan, sana faydası dokunacak iki kelime öğretece-*

67- Hadisi, Müslim Sahih'inde rivâyet etmiştir. Ancak baktığım kaynaklarda bir önceki *"bu âyeti okuyup da, ondan ibret almayana yazıklar olsun"* hadisine rastlamadım.

ğim" buyurdu. O da müslüman oldu ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana o iki kelimeyi öğret" dedi. Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"De ki: Allah'ım! Bana doğruyu ilham et ve beni nefsimin kötülüğünden koru!"*(68)

وَمِنَ

النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ
اللَّهِ ۖ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ۗ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ
الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾
إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ
بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً
فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا ۗ كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ
أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

68- Hadisi Tirmizi tahric etmiş ve "bu hadis, hasen garip'tir" demiştir.

165. İnsanlardan bazıları, Allah'tan başka varlıkları O'na eşler koşarlar. Onları, Allah'ı sevdikleri gibi severler. Mü'minler ise, en çok Allah'ı severler. O zalimler, azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve O'nun azabının çok şiddetli olduğunu bir bilselerdi.

166. İşte o zaman tabi olunanlar, kendilerine tabi olanlardan uzaklaşacaklar, azabı görecekler ve aralarındaki bağlar kopacaktır.

167. Tâbi olanlar şöyle derler: "Keşke bizim için tekrar dünyaya dönüş olsa da, onların bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsak." İşte böylece Allah amellerini bir pişmanlık kaynağı olarak kendilerine gösterecektir. Ve onlar, cehennem ateşinden çıkacak da değillerdir.

165. «İnsanlardan bazıları, Allah'tan başka varlıkları O'na eşler koşarlar.» Âyette geçen *"endâd"* kelimesi bir şeyin dengi, benzeri anlamında olup burada putlar anlamında kullanılmıştır. Çünkü putların bazısı bazısına denktir. Ya da bunlar, kendi bozuk düşüncelerine göre Allah'ın denkleri ve benzerleridir. Çünkü bunlardan fayda ve zarar beklemekte, isteklerini bunlardan dilemekte ve bunlara birtakım kurbanlar adamakta idiler. **«Onları, Allah'ı sevdikleri gibi severler.»** putlarını, ya da peşlerinde gittikleri liderlerini, bozuk inançlarına dayanarak âdeta Allah'ı seviyormuşcasına severler. Putlarına ve liderlerine öylesine saygıda bulunur ve itaat edip severler ki, bu âdeta Allah sevgisi gibi bir sevgidir. *"Allah'ı sevdikleri gibi"* ifadesiyle, saygı ve itaatte Allah sevgisine denk bir şekilde putlarını severler, deniliyor. Mü'minlerin sevgisinin putperestlerinkine benzemediğini Rabbimiz şöylece belirtiyor:

«Mü'minler ise, en çok Allah'ı severler.» Mü'minler Allah'ı, kâfirlerin putlarını sevmelerinden daha çok severler. Çünkü onların Allah'a karşı sevgileri hiçbir zaman eksilmez. Kâfirlerin ve müşriklerin putlarına ve Allah'a eş kabul ettikleri şeylere karşı sevgileri, kötü amaç ve niyetlere bağlı olduğundan, hemen değişir, en ufak bir bahaneyle sevdiklerini bırakırlar. Nitekim şiddet ve sıkıntıda kaldıklarında kendi tanrılarını bırakıp Allah'a sığınmaları bunun bir göstergesidir. Bir puta tapan bu kimseler, hoşlarına giden bir başka tapınılacak bir şey gördüklerinde, hemen ilkini bırakır ve bu yenisine sarılırlar.

Rivâyete göre Bahile, kendisi için hurmadan bir put yaptırmış, kıtlık başgösterince hurmadan yaptırdığı bu putu yemiştir. **«O, zalimler»** Bu ortak koşanlar, putları hak mabud yerine koyanlar, kıyamet gününde kendileri için hazırlanan **«azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu»**, ilâhî kudret ve galebenin yalnızca Allah'a ait olduğunu **«ve O'nun azabının çok şiddetli olduğunu bir bilselerdi.»** Şirk koşarak zulüm işlemiş olanlar, eğer her bakımdan kudretin Allah'a ait olduğunu, sevap ve ceza bakımından her şeyin O'nun elinde bulunduğunu, putlarının hiçbir şeye sahip olmadıklarını, zalimlere karşı, kıyamet gününde azabının şiddetini çıplak gözleriyle gördüklerinde, putlara taptıklarından dolayı pişmanlık duyacaklardır. Öyle pişmanlık duyacaklar ki nerede ise tavsif edilemez.

166. «İşte o zaman tâbi olunanlar,» peşlerinden gidilen liderler, **«kendilerine tâbi olanlardan»**, yani peşlerinden gelenlerden, dünyada savundukları şeylerin, ortaya koydukları türlü sapıklıkların asılsız ve bâtıl olduğunu itiraf ederek **«uzaklaşacaklar.»** Artık onlarla beraber olmaktan kaçacaklar, onlara lânetle karşılık vereceklerdir. **«Azabı görecekler ve aralarındaki bağlar kopacaktır.»** Azabı görür görmez, hemen uzaklaşacaklar, daha önce aynı inançlar etrafında bir araya gelen bu kimseler arasındaki tüm bağlar kopacaktır. Küfür ve inkârları yüzünden kurtuluş beklerken, böyle bir durumla yüzyüze gelmelerinden dolayı darmadağın olacaklardır.

167. «Tâbi olanlar» liderlerinin kendilerinden uzaklaştıklarını, gördüklerinde, dünyadayken onların peşinden gittikleri için pişmanlık duyarak **«şöyle derler: 'Keşke bizim için tekrar dünyaya dönüş olsa da,»** bugün **«onların bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsak.' İşte böylece Allah amellerini»** Şiddetli **«bir pişmanlık kaynağı olarak kendilerine gösterecektir.»** Çünkü iyilik olarak yaptıkları her şey, küfürleri yüzünden kaybolup gitmiş onlardan bir tek iz bile kalmamıştır. Bütün bunları kaybetmeleri ve isyana dalmaları yüzünden pişmanlık duyacaklardır.

Süddî şöyle diyor: "Eğer Allah'a itaat etmiş olsalardı, cennet kendileri için kaldırılır, oradaki yerlerini görürler. Sonra kendilerine: Eğer Allah'a itaat etmiş olsaydınız, işte yeriniz bu olacaktı denilir. Sonra da buralar, mü'minler arasında bölüştürülür, işte onların, hasret ve pişmanlık duyacakları an budur."

«Ve onlar, cehennem ateşinden çıkacak da değillerdir.» Çünkü onlar, cehennem için yaratılmışlardır.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُوا۟ مِمَّا فِى ٱلْأَرْضِ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا۟
خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم
بِٱلسُّوٓءِ وَٱلْفَحْشَآءِ وَأَن تَقُولُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

168. Ey İnsanlar! Yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yeyin. Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

169. O, size sadece kötülük ve hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

168. «Ey insanlar!» Bu âyet, kendilerine değerli yiyecek ve giyecekleri haram kılanlar hakkında nazil olmuştur. **«Yeryüzünde bulunan helâl ve temiz,»** bütün şüphelerden arınmış olan **«şeylerden yeyin.»** Çünkü yenilen şeylerden haram olanı da vardır, şüpheli bulunanı da. **«Şeytanın adımlarını takip etmeyin.»** Şeytanın çizdiği yoldan gitmeyin; onun yolunu izlemeyin. Heva ve isteklere boyun eğerek onu takip etmeyin, onun vesveselerine kapılmayın. Şeytan, helâli haram, haramı da helâl kılar. **«Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.»** Âyetin bu bölümü, yasaklama nedenini açıklıyor. Yani basiret sahibi olanlar, onun apaçık bir düşman olduğunu bilirler. Ancak basiretten yoksun olup kendi heva ve istekleri doğrultusunda gidenlerin şeytan samimi bir dostudur. Çünkü şeytan onu, hep nefsinin arzuları doğrultusunda yönlendirir ve nefsince neyi iyi ve güzel buluyorsa, onları elde etmeye yöneltir. Şeytanın insana karşı düşmanlığı açık ve ortadadır. Bu konuda Vahidî şöyle diyor: "O, apaçık bir düşmandır. Çünkü babanız Hz. Âdem için secde etmekten kaçınmak suretiyle size düşmanlığını açıklamıştır. Hz. Âdem'i cennetten çıkaran da odur."

169. «O size sadece kötülük» emreder yani size vesvese verir. Burada

şeytanın emretmek sûretiyle insanlara musallat olması hali, kendisine itaat olunan bir âmire, vesveseyi kabullenenler de, itaatı kabullenen memurlara benzetilmiştir. Bu bir semboldür. Çünkü vesveseyi kabullenenler, şeytanın tüm isteklerine boyun eğmişlerdir. Bu, onların görüşlerinin değersizliğini ve durumlarının da aşağılık olduğunu gösterir.

"Kötülük", insanı sonuçta başarısızlığa, üzüntüye ve felâkete götüren tüm günahlardır. Bunlar ister kalble işlenen, isterse organlara bağlı olarak işlenen kötülükler olsun, sonuçta bir şey değişmez. Çünkü hepsi de sonuç olarak sahibini üzer ve kötü bir duruma sokar. **«Ve hayasızlığı»**, günah türlerinin en iğrencini, kötülüklerin en zararlısını ve büyüğünü.. Meselâ zina, bir hayasızlıktır, cimrilik bir hayasızlıktır... Kısacası her kötü fiil ve davranış bir iğrençlik, yani hayasızlıktır. Esasen fuhuş (hayasızlık) her şeyde haddi tecavüz etmektir. **«Ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi»** Allah'a iftira etmenizi **«emreder.»** Meselâ Allah şunu, ya da bunu haram kılmıştır gibi. Bilmediğiniz hususlarda sizi böylece yanıltır. Çünkü bunu Allah emrediyor, demektedir. İşte şeytanın bu yaptığı fiil, yaptıklarının en çirkini ve iğrencidir. Çünkü Allah hakkında olmayacak şeyleri söylemektedir. Hayasızlık, nasıl ki kötülüklerin en iğrenci ve fenası ise, Allah'a iftira etmek de en büyük günahlardandır.

Biz şeytanı göremediğimiz ve sözünü de işitmediğimiz halde, bunları bize nasıl emreder? Onun vesvesesi nasıldır ve kalbe nasıl ulaşır? Bu, insan nefsinin ve tabiatının ona karşı eğilim duyduğu gizli bir sözdür. Bir izaha göre de o insanoğlunun bedenine girer denmiştir. Çünkü şeytan latif bir cisimdir ve böylece nefse kötü fikirleri vesvese yoluyla konuşarak telkin eder. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanların kalbine vesvese verir."* (Nâs: 5) Hz. Peygamber (s.a.v.) şeytanın şerrinden korunmak için şöyle duâ ederdi: *"Allah'ım! Şeytanın vesveselerini benden uzaklaştır."*

"Âkâmu'l-Mercan" da şu ifadeler yazılıdır: Şeytan'ın insana vesvese vererek, onu çağırdığı şeyler altı aşamada ele alınır:

Birinci aşama: Küfür, şirk ve Allah'ın Rasûlüne düşmanlık aşaması. Eğer şeytan, insanoğlunu bu yönden elde eder ve isteklerine kavuşursa, bundan dolayı yorgunluklarını unutur. Çünkü istediğini elde etmiştir. İşte şeytanın kuldan ilk istediği şey budur.

İkinci aşama: Bid'at. Bu, şeytana göre fâsıklıktan ve isyandan daha sevimli gelir ve hoşuna gider. Çünkü insan bir günah işlediğinde, tevbe edebi-

lir. Halbuki bid'atın tevbesi yoktur. Çünkü bidatçı kimse, yaptığı işin doğruluğuna inanır ve tevbe etmez. Şeytan bundan da âciz kalırsa üçüncü aşamaya başvurur.

Üçüncü aşama: Bu, her türden büyük günahlardır. Şeytan bunu da başaramazsa, dördüncü yola başvurur.

Dördüncü aşama: Bu defa küçük günahları işletir. Çünkü küçükler birikerek zamanla büyür. Öyle büyük günahlar da var ki, sahibini helâke götürür. Nitekim bu hususta Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar: *"Sizi, küçük günahları umursamayan davranışlardan uyarırım. Çünkü bu, bir çöle inen bir topluluğa benzer. Bu topluluktan her biri, küçük bir odun parçası getirip büyük bir ateş yakarlar. Sonra onun üzerinde yemek pişirip doyasıya yerler."*[69] İşte küçük dal parçalarından oluşan büyük bir ateş.. Şeytan bunda da başarılı olamayınca, bir sonraki yolu dener.

Beşinci aşama: Şeytan bu defa mübah olan, bir sevap, ya da cezaya neden olmayan işlerle insanın uğraşmasını sağlar. Kaldı ki, en büyük ceza, sevap diye uğraştığı şeylerle boş yere zaman geçirmesidir. Şeytan bunda da başarılı olamazsa, bir sonraki yolu dener.

Altıncı mertebe: Daha üstün ve faziletli ameller varken, kişiye bunları bıraktırarak daha basit işlerle uğraşmaya teşvik eder. Çünkü böylece faziletin elden çıkmasını temin edecek ve daha üstün amelin sevabını kaçırtacaktır. Kaldı ki Allah, şeytanı iyi ile kötünün, pis ile temizin ayırdedilebilmesi için yaratmıştır. Allah, peygamberleri de, saidler ve iyi kimselerin onları örnek edinmeleri için yaratmıştır. İblis'in yaratılması da, şakî ve kötü kimselerin onu örnek edinmeleri içindir. Böylece iki kesim arasında bir fark olduğu ortaya çıkmış olur. İblis hep dünya çığırtkanlığı yapar ve ateşe çağırır. Onun yaptığı iş cehennem simsarlığıdır. Sermayesi de dünyalıklardır.

Akıllı kimseye düşen görev bir köşeye çekilmesi, helâl ve temiz olanlar dışında, dünyaya ait hiçbir şeye yönelmemesidir.

Meşru kazanç yoluyla helâli istemek, peygamberlerin yoludur. Kazancın faydaları çoktur: Eğer ticaret amacıyla çalışır, ziraatcılık yapar, ağaç dikerse, sermayesini artırmış olur. Bundan aynı zamanda, kuşların ve başka varlıkların yemesi halinde, bir de sadaka vardır. Çalışan bir kimse, çalıştığı

69- Taberânî, *el-Kebîr*'inde, Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*'ında ve Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde tahric etmiştir. Bkz. *el-Fethu'l-Kebîr*, 1/491.

için tembellikten ve zamanını boşa harcamaktan kurtulacaktır. Çalışan bir kimse, şehevî isteklerine engel olacak ve böylece azıp sapması da azalacaktır. Çalışan kimse, dünya ve âhirette bir yüz karası olan yoksulluktan kurtulacaktır. Çünkü kazanç, fakirlikten kurtarır. Kazancın en üstünü cihaddır. Bunu ticaret izler. Sonra çiftçilik ve daha sonra da zanaat gelir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُوا۟ بَلْ نَتَّبِعُ مَآ أَلْفَيْنَا
عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ ۚ أَوَلَوْ كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا
يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ كَمَثَلِ ٱلَّذِى يَنْعِقُ
بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً ۚ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

170. Onlara:"Allah'ın indirdiklerine tâbi olun" denildiğinde:"Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tâbi oluruz" derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamıyorsa da mı?

171. Kâfirlerin durumu ancak, çobanın bağırıp çağırmasını duyabilen ve manasını anlamayan hayvanların durumu gibidir. Bu kâfirler, sağır, dilsiz ve kördürler. Bu yüzden hakkı idrak edemezler.

170. «Onlara: 'Allah'ın indirdiklerine tâbi olun' denildiğinde:» Bu âyet arap müşrikleri ve Kureyş kâfirleri hakkında nazil olmuştur. Onlara, Kur'an'a ve Allah'ın indirdiği diğer apaçık delillere uymaları emredildi. Fakat bu kimseler hep taklit yoluna sığındılar ve o yolu seçtiler. Yani insanlar arasından müşrik olanlara, nasihat ve irşad olarak, Allah'ın indirdiği kitaba uyun, ona tâbi olun, Allah'ın Kur'an'da helâl kıldığını helâl, haram kıldığını da ha-

ram olarak değerlendirip ona göre davranın, şeytanın adımlarını izlemeyin denildiğinde: «**'Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tâbi oluruz,' derler.**» Yani atalarımızdan gördüğümüz putlar, temiz ve helâl olanı haram kılma gibi şeylere uyar ve onları izleriz; çünkü onlar bizden daha hayırlıydılar, derler ve böylece atalarını taklit ederler. Ey akıl sahipleri! Bu ahmakların nasıl cevap verdiklerine bir bakın! Allah, onlara hayret ve inkâr anlamı kapsayan bir soru edatıyla karşılık veriyor ve şöyle buyuruyor: «**Ataları hiç bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamıyorsa da mı?**» Yani onlar atalarına uyacaklar, öyle mi? Peki, ya ataları din konusunda hiçbir şey bilmiyorlarsa da mı? Çünkü onların dünyadan başka şeye akılları ermez. Aynı zamanda hakkı ve doğruyu da bulamıyorlarsa da mı? Çünkü bu gerçekten hoş karşılanan bir şey değildir ve kabul görmekten de tamamen uzaktır. Kaldı ki, aklı ve bilgisi olmayana ve hak yolu bulamayana tâbi olmak, asla doğru olan bir şey değildir.

171. «Kâfirlerin durumu ancak, çobanın bağırıp çağırmasını duyabilen ve manasını anlamayan hayvanların durumu gibidir.» Kâfirleri hakka davet eden nasihatçının durumu, tıpkı bir çobana benzer. Çoban, bağırıp çağırıyor ve hayvanlar bunu duyar, fakat ne söylediğini anlamazlar. Kâfirler de bu anlamayan hayvanlar gibidir. Çünkü hiçbir şey duyup anlamak istemezler. Âyette kâfirleri hakka çağıran nasihatçı, hayvanlara seslenen çobana benzetilmiştir. Bizzat kâfirler de çağırılan hayvana, kâfirlere irşad çağrısında bulunan vaizin çağrısı da, hayvanlara seslenen çobanın bağırıp çağırmasına benzetiliyor. Dolayısıyla anlam şöyle oluyor: Ey Muhammed! Senin kâfirlere öğüt vermen, Allah'a davet etmen ve onların da hidayete ermemeleri, tıpkı bir çobanın durumuna benzer. Bu çoban koyunlara sesleniyor ve onlarla konuşarak şöyle diyor, yeyin, için ve yayılın. Fakat onlar çobanın ne dediğini anlamıyorlar. İşte kâfirler de bu hayvanlar gibidirler. Ne senden ve ne de Allah'tan bir şey anlamak istemiyorlar.

«**Bu kâfirler, sağır**» yani sanki hakkı duymazlıktan gelen sağırlar, çağırıldıkları şeye cevap ve karşılık vermeyen «**dilsiz**»ler, kendilerine sunulan tüm delillerden yüz çeviren, gerçeklere sırtlarını dönen, sunulan şeyleri hiç göremeyen «**ve kördürler.**» Allah bu kimseleri, kendisiyle hak ile bâtılın ayırdedildiği ve hakkın seçiminin yapıldığı bu üç organını yitirenlere benzettikten sonra, hemen peşinden şöyle buyuruyor: «**Bu yüzden hakkı idrak edemezler.**» Bunlar hakkı elde edemezler. Çünkü bir şeyi elde etmek ve kazanmak, ancak o şeye bakmak, dikkat etmek ve sunulan delillerden yola çık-

makla olur. Bir kimse eğer sağırlar ve körler gibiyse, hakkı işitmemek ve görmemek noktasında bunlara benziyorsa, böyle biri nasıl gerçeğe ulaşabilir ve onu nasıl anlayabilir? Burada, asıl vurgulanan şey, bunların akılsız oldukları konusu değildir. Çünkü akılsızlık, bir yerme yolu ve aracı değildir. Yani aklın olmaması halinde o kimseye bir şey denilemez. İşte ahir zamanda vaaz ve nasihat böylece insanlara yarar vermeyecektir. Çünkü insanların kulakları hakka tıkalıdır. Zihin ve duyguları da hakkı kabule kapalıdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ
عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ
لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

172. Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin. Eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız O'na şükredin.

173. Ancak Allah, size leşi, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Bir kimse mecbur kalır zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden bunlardan yerse, ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

172. «Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin.» Verdiğimiz şeylerin helâl veya lezzetli olanlarından yeyin. Çün-

kü rızık kelimesi daha umûmî olup lezzetli olanları da, lezzetli olmayanı da kapsar. Burada böyle bir anlamın verilmesi uygun olup, şüpheden uzak helâle hamledilmesinden daha evlâdır. Çünkü bu makam, rızıklandırdığı leziz şeyleri hatırlatarak bu, nimetleri lütfedene şükretmenin talebedildiği makamdır. *"Tayyib"* (temiz) kelimesinin üç anlamı vardır. Doğal olarak lezzetli olan şey; şeriat açısından mübah olan şey ve konum itibariyle temiz olan şey. Âyette her türlü meyveden yararlanılabileceğine işaret edilmektedir. Ancak yine de: *"Sizler dünya hayatınızda bütün temiz (güzel) şeylerinizi harcayıp bitirdiniz"* (Ahkâf: 20) âyetinin kapsamına girmemek için meyvelerin her türlüsünü mutlaka yemek gibi bir yola gitmemek daha iyidir.

Temiz ve güzel olan şeylerden yeme emri, şu iki faydanın elde edilmesi içindir: Birincisi: Yedikleri şeyin, kendi hallerine bırakılmayıp bir emirle belirlenmesi, insanları hayvanlardan ayırmaktadır. Dolayısıyla insanlar, böylece şeriatın nurları ile kendi tabiatlarının karanlığından çıkar. İkincisi: Yeme emriyle sevap kazanılacaktır.

«Eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız..» Allah'a inanıyor, ibadetinizi yalnızca O'na özgü kılıyorsanız, size bu şeyleri rızık olarak veren ve onları sizin için helâl kılan Allah'a **«O'na şükredin.»** Çünkü şükür, kulun iç ve dış tüm organlarını, yaratıldığı amaç doğrultusunda kullanmasıdır. Bu emir, her şeyin mübahlığını gösteren bir emir olmayıp, vücub ifade eden bir emirdir. Kuşkusuz akıllı kimsenin, sayılamayacak derecede üstün ve değerli nimetleri kendisine ihsan ve ikram eden yüce Allah'ın en büyük saygı ve hürmete layık olduğunu kalbiyle bilmesi gerekir. Kalbiyle bildiği bu şeyleri, dili ve diğer organlarıyla da kanıtlamalıdır. Çünkü iman bunu gerektirir ve onun şartlarından biri de budur. Nitekim kudsî bir hadiste yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Benim durumumla, insanlar ve cinlerin durumu ilginç bir manzara arzetmektedir. Çünkü onları ben yaratıyorum, onlar ise kalkıp başkasına kulluk ediyorlar. Onları ben rızıklandırıyorum, kalkıp başkasına şükrediyorlar."*

173. «Ancak Allah, size leşi,» yani boğazlamadan, kesilme işlemi yapılmadan ölen hayvanı haram kıldı. Ancak balık ve çekirge, şeriat açısından bunun dışındadır. Burada leşin haramlığından amaç, onun etinin yenilmesinin sütünün içilmesinin, ya da bunlardan yararlanılmasının haramlığıdır. Çünkü şeriat hükümleri, bir şeyin zatına, kendisine değil, fiillere bağlıdır. **«Kanı,»** yani akıcı durumda olan kanı da haram kılmıştır. Fakat örf itibariyle karaciğer ve dalak bundan istisna edilmiştir. Bu ikisi helâldirler ve yenilebi-

lirler. **«Domuz etini.»** Domuzun bizzat kendisinin haramlığında icma vardır. Bu haram kendi varlığına dayalı bir haramdır, yani liaynihi haramdır. Dolayısıyla bütün parçaları haram kılınmış ve özellikle etinden söz edilmiştir. Çünkü hayvanların en çok yararlanılan şeyleri etleridir. Bu bakımdan et, asıl olması itibariyle zikredilmiştir. Diğer cüzleri de buna tâbidirler. **«Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı.»** Yani hayvanı put adına keserken sesin yükseltilmesini yani bu şekilde kesilen hayvandan da yararlanmayı haram kılmıştır. *"İhlâl"* sesi yükseltmek anlamına gelir. Çünkü müşrikler tanrıları adına kesim yaparlarken tanrılarının adını seslerini yükselterek söylerlerdi. Meselâ Lât ve Uzzâ adına derlerdi. İslâm âlimlerinin belirttiklerine göre, eğer bir müslüman herhangi bir hayvanı, Allah'dan başkasına yaklaşmak amacıyla keserse, kesen kişi mürted ve kestiği hayvan da leş hükmünü alır. Yalnız: *"Kendilerine kitap verilenlerin yemekleri size helâl kılındı"* (Mâide:5) âyetine göre kitap ehlinin kestikleri bizim için helâl kılınmıştır. Ancak Ehl-i kitap hayvanları keserken Allah'tan başkasının adını anarlarsa bu âyete göre bizim için helâl değildir. Çünkü biraz önce meâlini verdiğimiz âyet, anlam bakımından geneldir. Halbuki, *"bir de Allah'tan başkası adına kesilenler"* âyeti, özeldir ve genel olan âyetten öne alınmıştır.

«Bir kimse mecbur kalır, zarûret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden bunlardan yerse, ona günah yoktur.» Buna göre, başka bir şey bulamadığı için Allah'ın haram kıldığı bir şeyi, hayatî bir tehlike, ya da bir kısım organlarını kaybetme korkuysuyla yemek mecburiyetinde kalırsa, başka bir deyimle, ya şiddetli açlıkla karşı karşıya kalıp başka bir şey bulamaması veya haram yemeye zorlanması durumunda, zorunluluğu atlatacak oranda söz konusu haram yiyecekten yiyebilir. Hayatî tehlikeyi doğuran açlığı bastıracak kadar yedikten sonra, artık yemeye devam edemez. Daha fazlasını yiyemez. Kısacası, zorunlu olarak yediği bu yiyecekten dolayı herhangi bir günaha girmez. *"Başkalarının hakkına tecavüz etmeden"* demek, başka zor durumda kalıp açlığını giderecek kadar ölü hayvan eti bulan kimsenin elinden onu alıp tek başına yer, öbürüde açlıktan ölürse işte bu, onun hakkına tecavüzdür, böyle bir tecavüzde bulunmaksızın, demektir.[70]

70- İsmail Hakkı böyle tefsir ediyor. Ancak: *"Zaruret haddini aşmadan"* yani *"ğayra bağin"* âyetinden murad, sahih görüşe göre:"Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya koşmayan" demektir. Nitekim Mücahid de şöyle demiştir.: "Bir kimse Allah'a isyan için yola çıkarsa, bu kimse zor durumda kalsa bile, bunun için yeme ruhsatı yoktur." İbn Abbas da şöyle demiştir: "Ölü hayvandan=leşten doymayacaktır." Katade ise, bunu şöyle yorumluyor: "Bu şeyi yerken, helâl olan sınırı geçip haramı yememelidir. Nasıl olsa buna izin var diye, haddi aşmamalıdır. Ayr. bkz. İbn Kesir Muhtasarı, I/151.

«Şüphesiz ki, Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.» Yani zor durumda kalması halinde yiyen kimseyi bağışlar ve ona ruhsat tanımak sûretiyle merhamet eder.

Bu âyette haram olan diğer şeylerden söz edilmemesinin nedeni, bu âyetin başlı başına haramları saymaya yönelik olmamasındandır. Bu âyetler inananları, Allah'ın yasak ve haram kıldığı şeyleri helâl saymaktan menediyor. Çünkü insanlar bu sayılanları helâl sayıyorlardı. Böylece ölmüş olan hayvanların, yani leşlerin etinden yararlanıyorlardı ve : "Siz kendi öldürdüklerinizi yiyorsunuz da, Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz" diyorlardı. Aynı zamanda bu kimseler kanı, domuz etini ve putlar adına kesilen şeyleri de yiyorlardı. İşte burada tüm bunların Allah tarafından haram kılındığı açıklanmıştır. Başka bir deyişle burada, müşriklerin helâl saydığı şeylerin haramlığına dikkat çekilmiştir. Yoksa genel olarak tüm haramlar söz konusu edilmemiştir.

إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ
ٱلْكِتَٰبِ وَيَشْتَرُونَ بِهِۦ ثَمَنًا قَلِيلًا ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ
فِى بُطُونِهِمْ إِلَّا ٱلنَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ
وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ
ٱشْتَرَوُا۟ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلْهُدَىٰ وَٱلْعَذَابَ بِٱلْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَآ أَصْبَرَهُمْ
عَلَى ٱلنَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ نَزَّلَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ ۗ
وَإِنَّ ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُوا۟ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَفِى شِقَاقٍۭ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

174. Şüphesiz, Allah'ın indirdiği kitaptan bazı şeyleri gizleyenler ve onu az bir değere değişenler, işte onlar, karınlarına sadece ateş doldururlar. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacaktır ve onları günahlarından temizlemeyecektir. Onlar için can yakıcı bir azap vardır.

175. Bunlar, sapıklığı hidayetle, azabı da mağfiretle değiştirenlerdir. Ateşe ne kadar da dayanıklıdırlar!

176. Bu azap, Allah'ın kitabı hak olarak indirmesindendir. Kitap hakkında ihtilâfa düşenler, derin bir ayrılık içerisindedirler.

174. «Şüphesiz, Allah'ın indirdiği kitaptan bazı şeyleri gizleyenler» Bu âyet yahudi bilginleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, Tevrat'ta tanıtılan ve gönderileceği belirtilen peygamberin kendi içlerinden çıkacağını, umut ediyorlardı. Ancak Allah, peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, onların dışından gönderince, hemen Tevrat'taki niteliklerini değiştirdiler. Burada Allah'ın indirdiği kitaptan maksat da, içinde Hz. Peygamber'in niteliklerinin açıkca belirtildiği Tevrat'tır. **«Ve onu az bir değere değişenler,»** indirilen kitap yerine, dünyaya ait pek önemsiz olan bir şeyi buna karşılık almaları... Yani dünyaya ait yiyecek bir şeyleri aşağı halk tabakasından alıp kabul etmeleri.. **«İşte onlar, karınlarına sadece ateş doldururlar.»** Âhiretteki durumları gayet açıktır. Çünkü onlar kıyamet gününde ateşten başka bir şey yemeyeceklerdir. Bu yedikleri rüşvete karşı onlar için biçilmiş cezadır. Dünyada ise, ateşi yemelerinin anlamı, ateşe sebep olan şeyi yemeleridir. Çünkü kendilerine uyan insanlardan aldıkları rüşveti yemeleri, sonuçta onları cehenneme götürecektir. Şu halde burada, müsebbeb yani ateş zikredilmiş, sebep kasdedilmiştir.

«Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacaktır.» Allah kendilerine gazabta bulunduğundan, rahmet yoluyla onlarla konuşmayacaktır. Yoksa bundan amaç, onlarla gerçek konuşmanın olmayacağı anlamına değildir. Böyle olursa *"Rabbine yemin olsun ki, onları hesaba çekeceğiz"* (Hicr: 92) âyetiyle çelişir. Bu, öfkelenme ve kızmaktan kinayedir. Çünkü örfe göre konuşmama, öfkenin bir gereğidir. Nitekim kızgınlık sırasında, kızdıkları kimselerle konuşmamak ve hoşnutluk zamanlarında da hoşnut kaldıkları kimselere güzel bir şekilde yaklaşmak meliklerin âdetidir.

«Ve onları günahlarından temizlemeyecektir.» Mü'minlerin bağışlanmak ve affedilmek sûretiyle günahlarından arındırılıp temizlendikleri gün, Allah onları günah kirinden arındırıp temizlemeyecektir. **«Onlar için can**

yakıcı» sürekli ve elem verici **«bir azap vardır.»**

175. «Bunlar,» Allah'ın Kitabı'nı basit bir karşılık uğruna satanlar, karşılığında satın alınması kesinlikle mümkün olmayan **«sapıklığı hidayetle»** yani hiçbir şeyin kendisiyle denk olamayacağı kadar yüce olan bir değerle; satın alınması hiçbir zaman akla getirilemeyecek olan **«azabı da»**, herkesin uğrunda yarış yaptığı **«mağfiretle değiştirenlerdir.»** Bunlar, cehenneme girecek olanların yaptıklarını yapmakta bu kadar istekli davranıyorlar. Dolayısıyla **«ateşe ne kadar da dayanıklıdırlar!»** Hidayeti bırakarak sapıklık yoluna girenlerin bu davranışları ne kadar şaşılacak bir şeydir?

176. «Bu azab»ın, yani cehennem azabının sebebi, **«Allah'ın kitabı hak olarak indirmesindendir. Kitap hakkında ihtilâfa düşenler,»** ilahî kitaplar hakkında ihtilâfa düşerek onların bir kısmına inanıp bir kısmını da inkâr edenler veya Tevrat'ın bir kısmına inanıp Hz. Peygamber (s.a.v.)'in peygamberliği ve onun niteliklerine ait âyetlerini inkâr edenler, **«derin bir ayırılık içerisindedirler.»** Yani haktan ve doğrudan uzak bir ihtilaf üzerindedirler. Bu ise çok şiddetli bir azabı gerektirir.

Kuşkusuz bu âyetlerde, dünyalık kötü amaçları uğruna hakkı gizleyen herkes için büyük bir tehdit vardır. Bu yüzden âlimler, bildikleri halde hakkı gizlemekten sakınsınlar. Onlar hakkı ya devlet başkanları ve yetkili kişilerin yanlarında değerlerinin eksilmesinden korktukları için veya onlardan gelebilecek ihsan ve ikram beklentisi içinde oldukları için ya da dünyaya bağlılık ve dünyalık elde etme konularındaki bazı durumlarda onlarla ortaklık etmek için, gerçeği gizlerler. Çünkü bu durumda yağcılık yaparak, karşılığında değersiz bir şeyler bekliyorlar. Dolayısıyla hırs, şehvet ve haset ateşinden başka hiçbirşey yemiyorlar.

İşte dalkavukluk yapan bu âlimler, hakkı belirtme kadirşinaslığı yerine, dünya sevgisini satın alıyorlar ve halkı hakka ve yağcılığı en faziletli cihada tercih ediyorlar. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cihadın en üstünü, zalim hükümdar karşısında söylenen hak sözdür."*[71]

Hasan–ı Basrî şöyle anlatıyor: "Zebanîler, fâsık Kur'an bilginlerine puta tapanlardan daha hızlı bir şekilde saldırırlar. Bu durumda söz konusu bilginler

71- Bu hadisi *Sünen*'inde İbn Mâce, Taberânî, *Müsned*'inde Ahmed b. Hanbel tahric etmiştir. Bkz. Sûyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 1/208.

şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Bu zebanilerin öncelikle bize saldırmalarının sebebi nedir?" İşte bunun üzerine yüce Allah diyecek ki: "Bilenin durumu bilmeyenin durumu gibi değildir. Kim din karşılığında dünyayı satın alırsa, apaçık bir zarardadır."

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ ۚ وَآتَى الْمَالَ
عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ۙ
وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ ۚ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ ۚ وَ
الْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا ۚ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَ
الضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ ۗ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ
الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177. İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Fakat iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere iman edenin, sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalana, dilencilere ve köle azâd etmeye verenin, namaz kılanın, zekât verenin, verdikleri sözü yerine getirenlerin, sıkıntı, hastalık ve şiddet zamanında da sabredenlerin yaptıklarıdır. İşte onlar doğru olanlardır ve takva sahipleri de ancak onlardır.

177. Ey kitap ehli olan yahudi ve hıristiyanlar, **«İyilik,»** yani, hoşlanılan ve sahibini cennete götüren davranış, namazda **«yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir.»** Bilindiği gibi yahudiler ve hıristiyanlar kıble konusu üzerine çok fazla düşüyor ve sürekli olarak bunun üzerinde duruyorlardı. Bu iki gruptan her biri, iyiliğin kendi yöneldiği kıblede olduğunu sanıyordu. Yüce Allah, onların bu iddialarını reddederek, ileri sürdükleri bu şeyin iyilik olmadığını bildirmiştir.

«Fakat iyilik,» üzerinde önemle durulması gereken asıl konu, her türlü şirk şaibesinden uzak olarak yalnızca **«Allah'a,»** işlenen amellerin karşılıklarının verileceği, gerçekleşeceğinde hiçbir şüphe bulunmayan bir diriliş günü olan **«âhiret gününe»** iman edenin yaptığı iyiliktir. Âhiret gününe iman, Allah'a imanın bir gereği olduğu için, Allah'a imandan hemen sonra yer almıştır. Yine iyilik, Allah'ın kulları olan, erkeklik ve dişilik özellikleri bulunmayan, Allah katında seçkin bir yerleri olan ve O'nunla peygamberleri arasında elçilik görevi yapan **«meleklere, kitaba,»** yani ilâhî kitaplara ve bunlardan olan Kur'an'a, Allah'ın kullarına gönderdiği ve emir veya yasak olarak getirdikleri her şeyde doğru ve güvenilir olan tüm **«peygamberlere,»** aralarında hiçbir ayrım yapmaksızın **«iman edenin»** yaptığı iyiliktir. İşte anılan bu beş konuya bu şekilde iman etmek, dinin temellerini ve inancın kurallarını oluşturur.

«Sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalana, dilencilere ve köle azâd etmeye verenin...» Kişinin, özellikle sevdiği maldan tasaddukta bulunması daha faziletlidir. Nitekim Hz. Peygamber'e hangi sadakanın daha faziletli olduğu sorulduğunda: *"Sağlıklı ve mala düşkün bir durumda, zenginliği düşünüp fakirlikten korktuğun anda verdiğin sadakadır."* şeklinde cevap vermiş, sonra şunları ilâve etmiştir: *"Can boğaza gelip falancaya şunu, falancaya bunu vasiyet ediyorum, falancanın şu kadar alacağı vardır dediğin duruma düşünceye kadar sadakanı ihmal etme."*[72]

Sadaka verilecek kimseler arasında *akrabaların* öncelikle zikredilmesi, yardım edilmeye daha lâyık olduklarındandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Müslümanlara yapmış olduğun sadakanın bir sevabı, akrabana vermiş olduğun sadakanın iki sevabı vardır."*[73] buyurmuştur. Çünkü bu, hem sadaka, hem de sıla-i rahim sayılır. Bir başka hadiste de Rasûlüllah (s.a.v.)

72- Hadisi Buharî ve Müslim tahric etmişlerdir.

73. Taberânî, *"el-Evsat"*ında: *"Akrabaya verilen sadaka, hem sadaka ve hem de sıla, yani birleştirici bir bağ sayılır"* ifadeleriyle rivâyet etmiştir.

şöyle buyurmuştur: *"En faziletli sadaka, kindar yakınına verilen sadakadır."*(74)

*"Yetimler"*den amaçsa, zengin değil, fakir olan yetimlerdir. Yetimin diğerlerinden önce anılmasının nedeni, ise, babası bulunmayan ve kendisi için çalışacak bir kimsesi olmayan küçük olan fakirin, daha sonra zikredilecek olan kimselerden daha muhtaç olmasındandır.

"Yoksullar" anlamına gelen *"mesâkin"* kelimesi ise, "miskin"in çoğuludur. Bu da iki kısımdır: Bir kısmı dilenmekten kaçınanlardır ki, burada bunlar sözkonusudur. Bir kısmı ise dilenmekten kaçınmayanlardır ki, onlar da âyetin devamındaki "dilenciler" kısmına girer. Bunlara "miskin" denilmesinin nedeni, yerlerinden kımıldayamayacak kadar fakir olmalarındandır. Çünkü muhtaç durumda olan bir kimse, ihtiyacı oranında, insanların yanında sükûnet bulur.

*"Yolda kalan"*dan amaç ise, kendi mülkünden uzak kalan yolcu kimse demektir. Sürekli yolda kalması nedeniyle, sanki yolun oğlu imişçesine *"ibnü's-sebîl"* denmiştir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur. *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse, misafirine ikramda bulunsun."*(75)

*"Dilenciler"*den amaç ise, ihtiyaçları nedeniyle zorunlu olarak bu duruma düşen kimselerdir. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Dilenci atının üzerinde de gelse, bir hakkı vardır."*(76)

"Köle azad etme" işinden amaç da, efendisiyle anlaşma yapan köleye yardım etme konusudur. Ayrıca zenginlerin, köle satın alıp hürriyetlerine kavuşturmaları şeklinde de anlaşılabileceği gibi, esirlerin mal karşılığında serbest bırakılmalarını sağlamak şeklinde de anlaşılabilir.

İşte yukarıda anlatılan yerlere Allah'ın muradına uygun olarak malı sarfetmek âyette geçen *"iyilik"*tir.

Yine iyilik, farz **«namaz kılanın»** ve yine farz kılınmış **«zekât verenin.»** Bundan önce geçen "mal vermek", nafile sadaka ile ilgilidir. Bunun farz kılınan zekâttan önce zikredilmesi insanları teşvik içindir... Emirler, yasaklar ve adaklar konusunda, gerek insanlarla kendileri, gerekse Allah'la kendileri

---

74- Ebû Davud, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve Hakîm b. Hizam'dan Taberânî rivayet etmiştir. Bkz. *"El-Fethu'l-Kebîr"*, 1/209.

75- Hadis'in bu bölümü Nesâi, İbn Mâce ve *Müsned*'inde Ahmed b. Hanbel tarafından tahric edilmiştir. Aslı *Sahihayn*'dadır.

76- Ebû Davud ve Ahmed b. Hanbel tahric etmiştir. Bkz. Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 3/26.

arasında **«verdikleri sözü yerine getirenlerin,»** vaadlerini tutanların, yemin ettiklerinde veya bir şey adadıklarında bunu hemen yerine getirenlerin, konuştukları zaman doğruyu söyleyenlerin, kendilerine verilen emanete hıyanet etmeyenlerin, **«sıkıntı»** yani yoksulluk ve düşkünlükte, **«hastalık»** yani onulmaz dert **«ve şiddet zamanında da sabredenlerin yaptıklarıdır.»** Burada *"şiddet zamanı"*yla, özellikle savaş zamanı kasdedilmiştir. Aslında âyette yer alan ve şiddet anlamına gelen *"Be'sâ"* kelimesi, mutlak manada şiddet demektir.

Kısacası, kıble değişip, kitap ehli bu konu üzerinde çok konuşunca sanki onlar "iyilik ve itaat filan tarafa dönmektir." demiş oluyorlar. İşte bunun üzerine Allah da bu âyeti indirdi. Burada âdeta şöyle deniliyor: "Dinin her türlü temel esaslarından yüz çevirdikleri halde, bu kıble konusunda aşırı bir şekilde durmalarının sebebi nedir? Mücerred anlamda doğuya veya batıya dönmek, yani yalnızca bunu yapmak iyilik değildir. Asıl iyilik, ancak zikredilen tüm esasları yerine getirmekle elde edilir. **«İşte onlar,»** yani bütün bu niteliklere sahip olanlar, din konusunda ve hakka uymada **«doğru olanlardır.»** Küfürden ve diğer bütün kötü şeylerden dolayı Allah'tan korkan **«takva sahipleri de ancak onlardır.»**

Bu âyet, açık ya da dolaylı olarak yüsek insanî değer ve üstünlükleri içermektedir. Bunları kısaca şu üç grupta ele alabiliriz: İnanç düzgünlüğü, davranış güzelliği ve nefis temizliği. Birincisine âyetin *"...Allah'a, âhiret gününe..., peygamberlerine iman edenin..."* bölümü; ikincisine, âyetin *"...Sevdiği mallardan akrabaya... köle âzât etmeye verenin..."* bölümü; üçüncüsüne de âyetin *"...Namaz kılanın,... sabredenlerin yaptıklarıdır."* bölümü işaret etmektedir. Dolayısıyla kişinin iman ve itikadına bakılarak bu nitelikleri kendisinde toplayana doğru ve samimi vasfı verilmiştir. Takva ile de halk ile münasebetleri ve hak ile olan muamelesi dile getirilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ
فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ ۚ فَمَنْ
عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ

بِإِحْسَانٍ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ
بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ
يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

178. Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı, Hüre hür, köleye köle, kadına kadın kısas yapılır. Öldüren, ölenin velisi olan din kardeşi tarafından affedilirse, örfe uymak ve diyeti güzellikle ona ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden size bir kolaylık ve rahmettir. Artık bu hükümden sonra kim haddi aşarsa, onun için can yakıcı bir azap vardır.

179. Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Belki böylece Allah'tan korkarsınız.

178. «Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı.» Bu hitap mü'min idarecilere yapılmaktadır. Allah, devlet başkanına ve onun adına iş gören ve onun makamında olan herkese, kısas cezasını uygulamayı farz kılmıştır. Mana şöyle oluyor: Ey imamlar, yani yöneticiler! Size kısası uygulamanız farz kılındı. Eğer ölü sahibi kısası uygulamayı istiyorsa, bunu yerine getirmeniz size farzdır. *"Kısas"*: İnsanın başkasına karşı işlediği şeyin aynısının kendisine uygulanması demektir. Bu ise cana kıymak, organlardaki tahrîbatlar ve yaralanmalarda, aynı eşitlik ve benzerlik olmak şartıyla gerekenin yapılmasıdır. Âyette geçen *"katlâ"* kelimesinin başındaki "fî" sebep bildirir, yani katilin öldürme eylemi, kısasın sebebidir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Gerçekten bir kadın, hapsettiği bir kedi yüzünden cehenneme girdi"* buyuruyor ki, burada da "fî" harfi sebep ifade eder ve sebep hapsetmektir. **«Hüre hür, köleye köle, kadına kadın kısas yapılır.»** Hür kimse, aynı kendisi gibi hür kimseye karşılık yakalanarak tıpkı öldürdüğü kimse gibi, kendisi de öldürülür. Nitekim köle yerine köle ve kadın yerine de kadınla kısas yapılır.

Bu âyet, aralarında cahiliye döneminden kalma bir kan davası bulunan iki arap kabilesi hakkında inmiştir. Bu kabilelerden biri, mal ve sayı bakımından diğerinden daha üstündü. Bu bakımdan da karşı tarafın kendilerinden öldürdükleri bir köleye karşılık, onlardan hür bir kimseyi, bir kadına karşılık bir erkeği ve hür bir erkeğe karşılık da onlardan hür iki erkeği öldürecekleri konusunda yemin ettiler. Allahû Tealâ, indirdiği bu âyetle onlara aynı seviyede ve adaletli davranmalarını emretti. *"Hüre hür...."* sözü, kısas ancak iki hür, ya da iki köle veya iki kadın arasında yapılır anlamına gelmez. Aksine kısasın anılanlar arasında meşru olabileceğine ve cahiliye âdetlerinin geçersizliğine işaret eder. Nitekim cahiliye mensupları, kendilerinden bir köle öldüren karşı taraftan hür bir adam öldürüyorlardı.

Burada, köle ile hür, ya da erkekle kadın arasında kısasın cereyanının reddedilmesi sözkonusu değildir. Aksine âyette yer alan hüküm, kâtilden başkasına haksız yere tecavüzü önlemektir. İmam Sevrî ile Ebû Hanife'ye göre, hür ile köle ve mü'minle kâfir arasında kısas cereyan eder. Hür bir kimse bir köleyi öldürmüşse, öldüren de bunun yerine öldürülür. Bir mü'min kâfiri haksız yere öldürmüşse, o da öldürülür. Çünkü İmam Sevrî ile İmam Ebû Hanife:*"Biz, Tevrat'ta onlara şu hükümleri farz kılmıştık: Cana can..."* (Mâide: 45) âyetinin genelliğini delil göstermişler ve: *"Müslümanların kanları (kısas ve diyette) eşittir."*[77] hadisine dayanmışlardır. Çünkü canda üstünlük geçerli değildir. Bunun delili, bir kişiyi öldüren bir topluluğun, kısas olarak hepsinin öldürülmeleridir. İmam Malik ve İmam Şafiî'ye göre, köleye karşılık hür kimse öldürülemez. Aynı şekilde kâfire karşılık kısas için bir mü'min de öldürülemez. Nitekim İmam Şafiî bir şiirinde şöyle der:

Şu ceylanı benim kanıma girdiği için yakalayın. Çünkü o
Okumla beni vurdu. Beni öldürmesi de kasdîdir.
Ancak onu öldürmeyin, çünkü ben kölesiyim onun.
Mezhebimce köle yerine hür kimse öldürülemez.

«Öldüren, ölenin velisi olan din kardeşi tarafından affedilirse...» Kanın bir kısmından vazgeçerse veya vârislerden bazısı vazgeçerse, artık af olayı gerçekleşmiştir, kısas da böylece düşmüş olur. Bundan böyle yalnızca diyet ödenmesi gerekir. Çünkü âyette geçen *"şey"* kelimesi bir kısmından vazgeçilir veya bir kısmı bağışlanır anlamınadır. Sanki burada şöyle denili-

77- Ebû Dâvud ve İbn Mâce tahric etmiştir. Lafzı şöyledir: *"Müslümanların kanları eşittir. Onlardan herhangi biri düşmana aman verebilir. Onlar düşmanlarına karşı tek vücuttur-lar."* Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 2/257

yor: Kâtil kimse işlediği cinayet sebebiyle, öldürülenin kardeşi, yani velisi tarafından kısmen bağışlanması halinde, bu af ister tümünü kapsasın, yani tam bir af olsun, meselâ, maktulün velilerinin tümüyle katil arasında, bir mal üzerinde bir anlaşma yapılmış olsun; ya da barışın kâtille velilerden bazıları arasında gerçekleşmesi gibi, kısmî olsun, her iki durumda da kısas düşer ve sadece mal (diyet) ödeme zorunluluğu ortaya çıkar.

Nitekim İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre, bu âyet bir kısas sebebiyle mal üzerinde yapılan bir anlaşma üzerine nazil olmuştur. Allah(c.c.), âyette cinayetin, yani maktul tarafın velisini katilin kardeşi olarak adlandırmıştır. Burada bir acıma ve şefkat olayı ortaya çıkıyor, bir de aralarındaki İslâm ve din kardeşliğinin halen devam etmekte olduğu belirtiliyor. Çünkü kâtil, öldürme fiilinden dolayı imandan çıkmış olmaz. **«Örfe uymak ve diyeti güzellikle ona ödemek gerekir.»** Yani bazı yönlerden kısmen de olsa bir af sağlanırsa, sağlanan bu kısmî afla kısas cezası düşer. Burada artık emredilen, örfe uymaktır. Yani maktulün velisinin kâtilden anlaşma bedelini iyilikle istemesi gerekir. Artık şiddeti bırakmalı, talebinde onu tazyik altında tutmamalıdır. Diyeti alması halinde ise, farz olanın fazlasını almamalıdır. Kâtilin de görevi, affeden tarafa, malı güzellikle vermesidir. Artık o da işi uzatmamalı, eziyet vermemeli, daha azını vermeye kalkışmamalıdır.

«Bu, Rabbinizden size bir kolaylık ve rahmettir.» Adı geçen af ve diyet hükmü, sizin için Rabbinizden bir kolaylık ve genişliktir; aynı zamanda bu Rabbinizden bir rahmettir de. Çünkü O, size kesin affı ve diyet almayı farz kılmadı. Aksine O, sizi üç şey arasında serbest bıraktı. Kısas, diyet ve af. Bu olay Hz. Musa (a.s.)'nın dininde sadece kısas ile yapılırdı. Bu da yalnızca adaletin gereğidir. Hz. İsa (a.s.)'nın dininde af getirilmiştir. Bu da yalnızca bir fazilettir. Bizim dinimizde ise gönlün rahatlanması için kısas, refah elde etmek için diyet ve asaleti ortaya koymak için de bağışlama getirilmiştir.

«Artık bu hükümden sonra kim haddi aşarsa, onun için can yakıcı bir azap vardır.» Kim meşru olan sınırı tecavüz ederse, meselâ gidip kâtilden başkasını ya da affettiği veya diyeti aldığı halde kâtilin kendisini öldürürse haddi aşmış olur. Çünkü cahiliye döneminde veli, diyeti kabul ederek, kâtile bir bakıma güvence verir, sonra da eline fırsat geçince, hemen onu öldürür, onun malını da kâtilin velilerine bırakırdı. İşte bu manada haddi tecavüz edenler için can yakıcı bir azap vardır. Bu azap dünyada, haksız yere öldürdüğü kimsenin yerine kısas olma cezasıdır. Âhirette ise cehennem ateşidir.

179. «Ey akıl sahipleri! Kısasta» yani kısas türü hükümlerde **«sizin için hayat vardır.»** Çünkü onlar, öldürülen bir kişi yerine bir çok kimseyi öldürürlerdi. Nitekim Mühelhel b. Rabia, kardeşi Küleyb'in yerine birçok kişiyi haksız olarak öldürmüştü. Neredeyse Bekr b. Vâil kabilesi bu yüzden tükenecekti. Ayrıca onlar, kâtili değil de, başkalarını öldürüyorlardı. Böylece fitne yayılıyor, aralarında sürtüşme meydana geliyor, bir sürü karışıklıklar oluyor ve güvenden eser kalmıyordu. İslâm kısas hükmünü getirince, artık hayat güvenceye kavuştu. Çünkü, öldürüleceğini bilen bir kimse, artık öldürmeye yanaşmıyordu. Kâtilin öldürüldüğünü gören kimseler, böyle bir şey yapmaktan çekiniyorlardı. Böylece kısas, iki veya daha fazla insanın hayatta kalmasına sebep oluyordu.

Bu ifade gerçekten son derece fasih ve beliğ bir ifadedir. Çünkü, herhangi bir şeyin, kendi zıddı olan başka bir şeyin kaynağı yapılması, son derece ilginçtir. Çünkü birbirine zıt olan iki şeyden birinin varlığı, diğerinin yokluğunu gerektirir. Kısas, hayatı ortadan kaldırdığı için ona zıttır. Burada ise, tıpkı bir zarf gibi, ona sığınak yapılmıştır. Kısasın hayatı koruduğuna işaret edilmiştir. Böylece bir şeyin, kendisine zıt olan diğer bir şeye korucu olması, son derece ince, güzel ve ilginç bir nüktedir ve bu, belâğat ve fesahat nüktelerinin en ilginç olanlarından bir tanesidir.

İşte, ey vehim şaibelerinden kurtulmuş akıl sahipleri! Buna dikkat edin. Allah, ruhları koruması ve hayatı muhafaza etmesi gibi hikmetlerini düşünmeleri için akıl sahiplerine sesleniyor. **«Belki böylece Allah'tan korkarsınız.»** Kısas cezasını uygulayarak, bununla hükmederek ve bu hükme boyun eğerek takva ehlinin işlemiş olduğu amelleri işlemiş olursunuz. Bunda aynı zamanda öldürmekten sakındırma da vardır. Gerçekten kulların en büyük haklarından bir tanesi de kanlarıdır. Allah'ın kulları üzerindeki diğer haklarına oranla ilk hesaba çekileceği namaz olduğu gibi, diğer kul haklarına oranla ilk hesaba çekileceği kul hakkı da budur. Hadiste şöyle buyuruluyor: *"Kıyamet gününde, öldürülmüş kimse, bir elinde başı ve diğeriyle de kendisini öldüreni işaret ederek gelir. Şahdamarları kuruyuncaya kadar kan akar. Öldürülen kişi, Allah'a: "Bu adam beni öldürdü" der. Allah da kâtile:"Sen artık helâk oldun, buyurur ve adam cehennem ateşine götürülür."*[78]

Bil ki, günah üç kısımdır:

78- İbn Cerîr, Salim b. Ebu'l-Ca'd'dan kendi senediyle rivâyet etmiştir. Bkz. Taberî, 5/218

Birincisi: Kul ile Allah arasında olanlar. Zina, livata (homoseksüellik), gıybet ve iftira gibi. Gıybet ve iftira da gıybette bulunulan veya iftira edilen kimseye ulaşmadığı sürece böyledir. Eğer gıybetini yaptığı ve iftirada bulunduğu kimselere bu durum ulaşır da, helâllık diler ve pişmanlık duyarsa, umulur ki yüce Allah onu affeder.

İkincisi: Kul ile, Allah için yapması gereken ameller arasında meydana gelen günahlardır. Kişinin namazı terketmesi, oruç tutmaması, zekât vermemesi ve hacca gitmemesi gibi. İşte namaz ve diğer ibadetler kaza edilmediği sürece, o konuda tevbe etmenin hiçbir yararı yoktur. Çünkü, terkedilenin kaza edilmesi durumunda tevbenin bir anlamı olur. Aksi takdirde tevbenin hiçbir yararı olmaz.

Üçüncüsü: Kul ile Allah'ın diğer kulları arasında meydana gelen günahlardır. Meselâ başkasının mallarını gasbetmesi ya da dövmesi veya onlara küfretmesi gibi. Karşısındaki hasmını razı etmediği, ya da kıyamette yüce Allah tarafından aralarını uzlaştıracak sâlih bir amel işlemediği sürece, tevbe yeterli değildir. Buna göre, üzerinde kul hakkı bulunan ve tevbe eden bir kimsenin söz konusu hakları sahiplerine iade etmesi gerekir. Eğer bu hakları yerine ulaştırmaktan âciz olup da yüce Allah onu affetmeyi murad ederse, o zaman kıyamet gününde yüce Allah, karşı taraftaki hasmına şöyle der: "Başını kaldır bakayım!" Başını kaldırdığında yüksek saraylar görür ve yüce Allah'a: "Ey Rabbim! Bunlar kimin?" diye sorar. Bunun üzerine yüce Allah der ki: "Bunlara sahip olmak senin elindedir. Buna gücün yeter! Çünkü bunların bedeli, kardeşini affetmendir." İşte o da, o zaman der ki: "Kardeşimi affettim." Bunun üzerine yüce Allah: "Öyleyse kardeşinin elinden tut ve beraber cennete girin" der.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا
حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا ۖ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ
وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ

مَا سَمِعَهُۥ فَإِنَّمَآ إِثْمُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾
فَمَنْ خَافَ مِن مُّوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ إِثْمَ
عَلَيْهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

180. Sizden birine ölüm geldiği zaman, eğer geride bir hayır bırakıyorsa, ana-babaya ve akrabalara uygun bir şekilde vasiyette bulunmanız, size farz kılındı. Bu, müttakîler üzerine bir borçtur.

181. Vasiyeti işittikten sonra onu kim değiştirirse, günahı, ancak değiştirenelere aittir. Allah her şeyi çok iyi işitendir ve çok iyi bilendir.

182. Kim vasiyet edenin, bir haksızlık edeceğinden veya günah işleyeceğinden endişe eder de, vasiyet edenle, vasiyet edilenin aralarını bulursa ona bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

180. «Sizden birine ölüm geldiği zaman,» yani hastalık ve rahatsızılık gibi ölüm sebepleri ortaya çıktığı, belirtileri görüldüğünde... Çünkü insan ölümle burun buruna kaldığında vasiyete güç yetiremez. **«Eğer geride bir hayır»** yani az veya çok, ya da çok fazla bir mal **«bırakıyorsa...»** Meselâ "falan, mal sahibidir" denildiğinde, bu söz az bir malı olan kimse için kullanılmaz.

Hz. Âişe'den şu rivâyet nakledilmiştir: Bir adam vasiyette bulunmak istedi. Hz. Âişe ona: "Ne kadar malın var?" diye sordu. "Üç bin" cevabını aldı. "Bakmakla yükümlü olduğun kaç kişi var?" diye sordu? Adam: "Dört" dedi. Bunun üzerine Hz. Âişe: Yüce Allah: *"Eğer geride bir hayır bırakıyorsa..."* buyuruyor. Senin elinde olansa çok az bir şeydir. Dolayısıyla onu ailene bırak dedi.

«Ana-babaya ve akrabalara uygun bir şekilde vasiyette bulunma-

nız, size farz kılındı.» Vasiyyet, ana-babaya, mirascı olsun olmasın akrabaya, adalet ölçüsü içerisinde farz kılındı. Bunun ölçüsü de, üçte birinden fazla olamaz. Ayrıca fakir ve yoksulu bir kenarda bırakıp yalnızca zengin kimseye vasiyet yapılamaz.

Bu âyetin nüzûl sebebi, cahiliye döneminde kişilerin mallarını uzak olanlara riya ve gösteriş için, şan ve şöhret kazanmak için, vasiyet ederlerdi. Böylece yakınlarını yoksulluk ve meskenet içinde bırakırlardı. Allah, bu âyetle vasiyeti, en uzaklardan en yakın olan ana-babaya ve akrabaya dönüştürmüştür. Daha sonra Nisa sûresindeki miras âyeti, bu âyeti neshetti. Şimdi hiçbir kimsenin, yakın veya uzak, herhangi birine vasiyette bulunması gerekmez. Eğer vasiyette bulunacaksa, o zaman, mirascılar dışında akrabalardan herkese ve uzak olanlarına da vasiyet etmesi uygundur. **«Bu, müttakîler üzerine bir borçtur.»** Yani bu şekilde vasiyette bulunmak, malın zayi olmasından ve yoksulu mahrum bırakmaktan sakınanlar üzerine bir borçtur. Eğer Allah'tan korkuyorsanız, müttakîlerin üzerine bir borç olan bu görevi terketmezsiniz.

181. «Vasiyeti işittikten sonra onu kim değiştirirse,» kim işittikten sonra vasiyeti meşrû olan şeklinden çıkarıp değiştirirse... Değiştirme olayı vasi tarafından vasiyetin yazılışında veya paylaştırılmasında değişiklik yapma şeklinde gerçekleşir. Bu olay, şahit içinse, vasiyeti gizleme şeklindedir. Öte yandan diğer insanların da değiştirmeleri mümkündür. Meselâ, vasiyet konusu olan malın, gerçek sahibine ulaşmasını engelleme biçiminde gerçekleşebilir. İşte bunların tümü, *"kim değiştirirse"* şeklinde başlayan hükmün kapsamına girerler. Buna göre, *"vasiyeti işittikten sonra onu kim değiştirirse"*, yani vasiyet kendisine ulaştıktan ve kendi yanında sabit olduktan sonra kim değiştirirse **«günahı,»** yani bu değiştirme sonucundaki günah **«ancak değiştirenlere aittir.»** Çünkü onlar, şeriata aykırı hareket etmişler ve ona hıyanette bulunmuşlardır. Yoksa vasiyet edenin, yani ölünün bu konuda herhangi bir kusuru yoktur. Onun sözkonusu günahla ilgisi yoktur. **«Allah her şeyi»** bu arada vasiyet etme ve değiştirme olayını **«çok iyi işitendir ve»** hakka uyanları mükâfatlandırmayı, vasiyeti değiştireni cezalandırmayı **«çok iyi bilendir.»** Dolayısıyla herkese hak ettiğini tam anlamıyla verecektir.

182. «Kim vasiyet edenin» yanlış vasiyette bulunmak, vasiyetin miktarını aşmak, ya da vasiyet edilmemesi gerekeni vasiyet etmek şeklinde **«bir haksızlık edeceğinden veya günah işleyeceğinden endişe eder de vasiyet edenle, vasiyet edilenin aralarını bulursa ona bir günah yoktur.»** Bu arayı

bulma olayı, ölünün yaptığı vasiyetteki bir kargaşayı ortadan kaldıran herkes tarafından gerçekleştirilebilir. Bunlar arasında vali, veli, vasi, iyiliği emreden kimseler, müftü, hakim ve vârisler sayılabilir. Buna göre, kendilerine vasiyet edilen anne, baba ve akrabalarla diğerleri arasında arabuluculuk yapan, yani yanlış bir şekilde yapılan vasiyeti şeriatın hükümlerine göre düzelten kimseler için, yaptıkları bu değiştirme hareketinden dolayı herhangi bir günah yoktur. Çünkü bu, bâtılı değiştirip yerine hakkı yerleştirme olayıdır. Daha önce söz konusu edilen değiştirme ise farklıydı.

«Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.» Bu, düzeltme görevini yüklenenler ve ıslah işini yürütenler için bir vaaddir. Günahtan söz edildikten sonra hemen bağıştan söz edilmesi, son derece uygun bir ifadedir. Çünkü değiştirme olayı, görünüşte bir öncekine benzerse de, yani günah işleyenin davranışı gibi görünse de, herhangi bir yanlışı hayra çevirmek eyleminin günahla bir ilgisi yoktur.

Şüphesiz vasiyet insanların buna ihtiyacı olduğu için müstehaptır. Nitekim genellikle insanoğlu, beklentileriyle aldanır ve amelini noksan bırakır. Herhangi bir hastalıkla karşılaşıp yok olmaktan korkunca, eksikliklerini malıyla giderme yoluna başvurma ihtiyacını duyar. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Allah ömrünüzün sonunda malınızın üçte birini sadaka verme konusunda size lütufta bulunmuştur. Böylece amellerinizi artırmak amacıyla bu hakkınızı istediğiniz şekilde kullanırsınız."*[79] Öte yandan, kişinin namazı ve orucu için fidye verilmesini vasiyet etmesi de güzel bir davranıştır. Buna göre her farz namaz ve vitir için olduğu gibi, Ramazan orucunun her bir günü yerine yarım sa' (= 1450 gr) buğday verilir. Ayrıca adak oruçlarında da durum böyledir. Öte taraftan hasımlarının ve alacaklılarının gönlünü almak için de vasiyet yapılabilir.

Anlatıldığına göre İmam Şafiî (r.a.), hayatının son zamanlarında hasta yatağındayken: "Filan adama söyleyin, ben ölünce cenazemi o yıkasın" demiştir. Şafiî vefat edince, bu zata haber verilir. Adam gelir ve İmam Şafiî'nin vasiyetini ister. Vasiyet getirilir ve orada, İmam Şafiî'nin yetmiş dirhem borcu olduğunu görür. Adam, borcu üzerine alır, öder ve: "İşte bu, benim onu yıkamamdır ve bunu benden istemiştir" der.

79- İbn Mâce, *Vasâya*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/441

Fahrettin er-Râzî tefsirinde, bir kısım önemli âlimlerden şunu nakleder: "Ruhlar iki kısımdır: Nimet içinde olanlar ve azap görenler. Azap gören ruhlar, ziyaretten, istedikleriyle görüşmekten alıkonulmuşlar, hapsedilmişlerdir. Fakat nimet içinde bulunan ruhlar, serbesttirler, dolaşıp ziyaretlerde bulunabilirler, dünyada olup biten şeyleri aralarında konuşurlar, dünya ehlinden söz ederler. Her ruh, ameli kendisininki gibi olan arkadaşının ruhuyla beraberdir. Bu beraberlik berzah yurdunda ve âhiret yurdunda da sabittir. Kişi bu üç yurtta sevdiği ile beraberdir. Her yerde ve her durakta beraberlikleri sürer. Bu yüzden akıl sahibi kimse, hep iyilerle arkadaşlık kurmalı, gece gündüz âhiret hazırlığı içinde olmalı, mal ve mevkiye aldanmamalı, uzun emeller peşinde koşarak Allah'la olan ilişkisini kesmemelidir. Çünkü dünya fani olduğu gibi, dünya üzerindeki her şey de fanidir. Öyleyse ey insanlar! Her zaman ve her yerde Allah'tan korkunuz!"

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ
عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ
فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ
تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي
أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ
فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى

سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ
الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ۖ
أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ۖ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي
لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ
نِسَائِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ
كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ۖ
فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا
حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۖ
ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَاكِفُونَ
فِي الْمَسَاجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۗ كَذَٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

183. Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, sizin üzerinize de oruç farz kılındı. Ola ki sakınıp korunursunuz.

184. Sayılı günlerdir. Sizden kim o günlerde hasta veya yolcu olur da oruç tutamazsa, başka günlerde kaza eder. Oruç tutmaya takatı yetmeyenlere ise, her gün için bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir. Kim kendi isteğiyle fazladan hayır yaparsa, bu, kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

185. O sayılı günler, Ramazan ayıdır ki, insanlara doğru yolu gösteren, hidayeti ve hakkı bâtıldan ayırmayı açıklayan Kur'an, bu ayda indirildi. Sizden kim o aya erişirse, onu oruçla geçirsin. Kim hasta veya yolculukta olur da oruç tutamazsa, başka günlerde kaza eder. Allah size kolaylık diler, size zorluk dilemez. Ki böylece, sayıyı tamamlayasınız, sizi doğru yola iletiği için Allah'ı yüceltesiniz ve şükredesiniz.

186. Eğer kullarım beni senden sorarlarsa, şüphesiz ki ben, çok yakınım. Bana duâ ettiğinde, duâ edenin duâsını kabul ederim. O halde benim emrime uysunlar ve bana iman etsinler ki, doğru yolu bulalar.

187. Oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde hanımlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı. Onlar sizin elbisenizdir. Siz de onların elbisesisiniz. Allah sizin nefislerinize zulmettiğinizi bildi. Bunun üzerine tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Şimdi artık onlara yaklaşın. Allah'ın size farz kıldığını talep edin. Fecirde beyaz iplik siyah iplikten ayırdedilinceye kadar yeyin, için. Sonra orucunuzu geceye kadar devam ettirin. Mescidlerde itikafta iken de hanımlarınıza yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bunlara yaklaşmayın. Allah insanlara âyetlerini işte böyle açıklar ki, O'ndan korksunlar.

183. «Ey iman edenler!» Buradaki *"Ey"*, çağrı edatıdır. Bu, dosttan dosta bir sesleniştir. *"Eyyühâ"* sözcüğü de, dosttan dosta bir uyarıdır.

Hasan Basrî şöyle diyor: "Eğer Allah'ın: *"Ey iman edenler"* dediğini duyarsan, kulağını dört aç. Çünkü burada mutlaka emredilen bir emir veya yasaklanan bir nehiy vardır."

Cafer Sadık da: "Seslenişteki bir lezzet ile ibadetin ve sıkıntının yorgunluğu gider. Bu, sevenin sevgilinin emrine bağlılığını ve hemen emredilene koştuğuna işaret eder. Hatta sevgili kendisine, canını ateşe atmasını emretse de bunu yapar" der.

«Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, sizin üzerinize de oruç farz kılındı.» Size Ramazan ayı orucu farz kılındı. Oruç anlamındaki *"Sıyam"* kelimesi, şeriat dilinde, niyet etmek suretiyle gündüz alışılmış olan şeylerden imsak, yani iftar etmemek suretiyle uzak durmak anlamınadır. Alışılagelen şeyler de, canın çektiği şeylerdir. Bu, mü'minlerin avamının orucudur. Havassın, yani seçkin kişilerin orucu ise, kendisini yasaklanan tüm şeylerden uzak tutmaktır. Ahassul-havasın, yani daha seçkin kişilerin orucu ise, Allah'dan başkasından imsak, yani uzak durmaktır.

"Sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi" ifadesiyle, Hz. Âdem'den itibaren daha önceki peygamberlere ve ümmetlere de orucun farz kılındığı belirtiliyor ve hüküm pekiştiriliyor. Aynı zamanda bu ibadete teşvikte bulunuluyor. Bir de bu hitapla karşı karşıya bulunanların gönülleri hoş tutulmak isteniyor. Aslında oruç ibadeti zor bir ibadettir. Zor bir şey, genelleştirilince, bu yükün taşınılması da kolaylaşır. Herkes aynı şekilde bunu yerine getirmeye arzu duyar. Âyette yer alan benzetme, orucun esasen farz oluşundadır. Yoksa farz kılınan oruç ibadetinin kemiyetinde değildir. Meselâ Hz. Âdem'e farz kılınan oruç Eyyam-ı bîz denilen her kamerî ayın onikinci, onüçüncü, ondördüncü ve onbeşinci günlerindeydi. Aşûre orucu Hz. Mûsa'nın kavmine farz kılınmıştı. Dolayısıyla âyetteki benzetme, her bakımdan eşitliği gerektirmez. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyorlar: *"Sizler, Rabbinizi, tıpkı ayın öndördündeki ay gibi, göreceksiniz."* Bu hadisteki benzetme, görüleni görülene benzetme olmayıp, görmeyi görmeye benzetmedir. Yani ayın ondördünde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz demektir. İşte oruçtaki benzetme de böyledir.

«Ola ki sakınıp korunursunuz.» Böylece günahlardan korunmuş olursunuz. Çünkü oruç her günahın kaynağı olan şehveti kırar. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *"Ey gençler topluluğu! Sizden kimin evlenmeye gücü yeterse,hemen evlensin. Çünkü bu gözü daha çok korur, iffeti daha çok muhafaza eder. Kimin de gücü yetmezse, oruç tutsun. Çünkü oruç onun için bir kalkandır."*[80] Böylece oruç tutulması halinde, insandaki

80- Bkz. Buharî ve Müslîm.

şehevî istek kırılır ve tıpkı hadım bir insan gibi, meninin şerrinden kurtulur. Hadisteki emir vaciplik ifade eder. Çünkü bu, şiddetli arzuya hamledilmiştir. *"Ey gençler topluluğu"* ifadesi ile buna işaret edilmiştir. Çünkü gençler, gerçekten sağlıklı bir yaratılışta olmaları halinde buna karşı isteklidirler.

184. «Sayılı günlerdir.» Yani sayıları belirlenmiş olan günlerden ibarettir. Ya da az sayıda günlerdir. Çünkü az olan mal sayılır, çok olan ise sayılmaksızın ve ölçülmeden dökülür. Bu itibarla Allah, bize yıl orucunu veya yılın büyük kısmını oruçlu geçirmeyi farz kılmamıştır. Çünkü Allah hafiflik ve rahmet dilemiştir; tüm ümmetlere verilen bu yükümlülük kolaylaştırılmıştır. **«Sizden kim o günlerde hasta veya yolcu olur da oruç tutamazsa, başka günlerde kaza eder.»** Kim oruç tutması halinde sağlığına zarar verecek olan bir hastalığa yakalanmışsa veya oruç tutması halinde kendisine fazla bir zarar gelecekse, ya da yolcu ise, bu sebeplerden ötürü tutamadığı orucunu sonradan kaza eder. Yani hastalıktan kurtulunca ve seferden dönünce orucunu tutar. Bu orucu tutarken isterse peşpeşe tutar ve dilerse ayrı ayrı günlerde tutar. Âyette anlatılmak istenen şey, orucun farziyetinin sayılı günlerde olduğudur. Bu da sağlıklı olanları bağlar. Hasta veya yolcu olanlar ise, oruçlarını bu günlerde değil, başka günlere erteleyebilirler.

«Oruç tutmaya takatı yetmeyenlere ise...» Bu âyetin asıl anlamı: *"Oruç tutmaya takatı yetenler ise"* tarzında olup, birçok tefsir bilginleri bundan maksadın gücü yeten sağlıklı ve mukim kimseler olduğunu belirtmişlerdir. Bu kimseler İslâm'ın ilk dönemlerinde iki husus arasında muhayyer bırakılmışlardı. Dilerlerse oruç tutarlar, dilerlerse oruç tutmayıp bunun yerine fidye öderler. Çünkü henüz oruca alışık olmadıklarından orucun kendilerine zor gelmemesi isteniyordu. Daha sonra bu muhayyerlik neshedildi ve: *"Sizden kim o aya erişirse, onu oruçla geçirsin"* (Bakara: 185) âyeti nazil olunca, azimet emredildi. Anlam şöyledir: Gücü oruç tutmaya yettiği, buna takati olduğu halde, eğer iftar ederler ve oruç tutmazlarsa, **«her gün bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir.»** Bu fidye miktarı buğdaydan olursa yarım sa', buğday dışındaki bir şeyden olursa, bir sa' (2920 gr. ağırlığında bir ölçek)dır. Fidye, ceza anlamınadır. Bu da bir şeyin yerine geçen bedel, ya da karşılık demektir. Bir başka yoruma göre anlam şöyledir: *"Oruç tutmaya gücü yetmeyenler"* gençliklerinde tutabilirlerken, sonra yaşlanınca tutmaktan aciz kalanlardır. **«Kim kendi isteğiyle fazladan hayır yaparsa, bu, kendisi için daha hayırlıdır.»** Kim fidyeyi fazla tutar ve kendiliğinden hayır yaparsa veya nafile olarak fazladan bir hayır işlerse, işte bu fazladan yaptığı hayır,

kendisi için çok daha iyidir. Bu fazladan yapılan hayırla ilgili olarak üç husus zikredilmiştir:

Birinci husus: Kişi, bir yoksul yerine her gün iki yoksulu veya daha çok yoksulu doyurur.

İkincisi: Bir yoksulu doyururken, ona vermesi vacip, yani farz olanın üzerinde yedirir.

Üçüncüsü: Kişi hem oruç tutar ve hem fidye verir ki, bu tümüyle hayırdır.

«Eğer bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.» Ey hasta, yolcu ve gücü yetenler! Eğer oruçtaki fazileti ve zimmeti temize çıkarmayı bilirseniz, Oruç tutmanız, sizin için fidye vermenizden daha hayırlıdır. Yolcunun oruç tutması çok daha faziletlidir. Çünkü oruç kendisi için azimettir. Bir başka zamanda tutmaya tehir etmekse bir ruhsattır. Dolayısıyla ruhsatı değil de, azimeti almak daha faziletlidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivâyet olunan:*"Seferde oruç tutmak iyilik demek değildir"*[81] hadisi, oruç tutması halinde zayıf düşecek ve bu kendisini helâke götürecek olan kimseler içindir. Nitekim İbn Melek'in Şerhu'l-Menâr isimli eserinde de bu, böyle anlatılmıştır. Oruç tutmamayı mübah kılan yolculuk, İmam Ebû Hanife'ye göre, üç gün ve üç gecelik olan yolculuktur.

Şu hususun da bilinmesi gerekir: Allah, bize tam bir ay oruç tutmayı emrediyor. Bunun vadolunan ecir açısından yılın günlerine denk düşmesi istenmiştir. Çünkü:*"Kim, bir iyilik ortaya koyarsa, ona o iyiliğin on katı vardır"* (En'am: 160) buyrulmuştur. Buna göre bire on hesabıyla kamil bir ay, üçyüz gün demektir. Şevval ayının da altı günü, altmış gün eder. Böylece bütün bir sene oruçla geçirilmiş gibi sevap alınır.

Ayrıca Kudsî hadiste, *"Oruç benim içindir"*[82] buyurularak oruç, Allah'a izafe olunmuştur. Çünkü bunda bir riya yoktur. Bu, bir sırdır ki, Allah'tan başkası bunu bilemez. Eğer kişi, tuttuğu orucuyla kalbini, sırrını ve ruhunu Allah'tan başkasına kapalı tutarsa, onun ecrini Allah verir ve işte bu havassa ait olan gerçek bir oruç olmuş olur.

185. «O sayılı günler, Ramazan ayıdır ki,» Ramazan ayının faziletine

81- Ebû Davud, Ahmed b. Hanbel, Nesaî. Bkz. Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 3/65.

82- Bkz. Buharî ve Müslîm.

ve derecesine dikkat çeken bu cümlenin zikredilmesinden maksat, diğer aylar içerisinde özellikle bu ayda orucun farz kılınmasının sebebine işarettir. Sonra da: *"Sizden kim o aya erişirse, onu oruçla geçirsin"* buyruğuyla farziyeti gösterilmiştir. Burada aya, Arapça ifadesiyle *"şehr"* denmesi, şöhret bulması sebebiyledir. *Ramazan* kelimesi, *Ramaza* kelimesinin mastarıdır. Bu da yanmak anlamınadır. Bu adı alması, ciğerlerin açlık ve susuzluktan tutuşup yanmasından dolayı olabileceği gibi, bu ayda oruç tutulması nedeniyle günahların yanıp yok olması nedeniyle de olabilir.

«İnsanlara doğru yolu gösteren, hidayeti ve hakkı bâtıldan ayırmayı açıklayan Kur'an, bu ayda indirildi.» Kur'an bu ayda toptan dünya semasındaki Beytü'l-İzze denilen yere indirildi. Daha sonra Cebrail bunu yirmi üç yıl içinde, Rabbanî meşiet gereği parça parça olarak indirdi. *Kur'an* kelimesi, *Kar'*, kelimesinden alınmadır, bu da toplamak demektir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm öncekilerin ve sonrakilerin tüm ilimlerini toplayan bir kitaptır. Yine bu Kur'an, insanlara sırat-ı müstakim denilen dosdoğru yolu gösterir. Çünkü bunda her türlü icaz yer almaktadır. Hakka sevkettiği için de âyetleri apaçık ve kesindir. Yine Kur'an, hak ile bâtılın arasını da ayırdeder. Kur'an'da sayısız hikmetler ve hükümler bulunmaktadır.

«Sizden kim o aya erişirse, onu oruçla geçirsin.» Sizden, şehirde olsun, köyde olsun, mukim olarak bu aya erişen herkes, bu ayda oruç tutsun. Kuşkusuz buradaki *"erişenler"*den amaç, akıllı ve erginlik çağına ulaşmış sağlıklı kimselerdir. Buna göre *"oruçla geçirsin"* ifadesi, bu nitelikleri taşıyan kimselerin, ister oruç tutma, isterse tutmayarak fidye verme arasında muhayyer bırakmayı neshediyor. **«Kim hasta veya yolculukta olur da oruç tutamazsa başka günlerde kaza eder.»** Kim mukim ve hazır olduğu halde bu aya hasta olarak erişirse, sağlıklı bile olsa yolculukta bulunursa, bu kimseler tutamadıkları oruçlarını başka günlerde kaza ederler. Hasta ile yolcunun iftar konusundaki muhayyerlikleri ve ruhsatları burada yine tekrar edilmiştir. Çünkü Allah, ilk âyette gücü yeten mukim kimsenin, yolcunun ve hastanın oruç tutmalarını veya iftar etmelerini muhayyer bırakmıştı. Bu ikinci âyette ise, mukim olan kimsenin muhayyerliği, *"onu oruçla geçirsin"* kavliyle neshedilmiştir. Eğer, sadece bir âyetle yetinilseydi, bu takdirde muhayyerliğin hepsi için neshedildiği ihtimali ortaya çıkardı. Allah, yolcu ile hastaya ruhsat verirken, neshin bir kısmını tekrar etmiştir ki, meselenin olduğu şekliyle kaldığı bilinmiş olsun.

«Allah size kolaylık diler, size zorluk dilemez.» Allah, size yolculukta ve hastalıkta iftarı, yani oruç tutmamayı mübah kılarak kolaylık diler. Yoksa yolculuk ve hastalık hallerinde oruç tutmanızı isteyerek zorluk istemez. Çünkü Allah, çok şefkatlidir ve rahmeti de boldur.

Muhammed Tirmizî, "Âyette kolaylık anlamında olan *"yüsr"* kelimesi cennetin adıdır. Çünkü her türlü kolaylık oradadır. Zorluk anlamındaki *"Usr"* de Cehennemin ismidir. Çünkü her türlü zorluk oradadır" diyor.

Necmüddin de şöyle söylüyor: "Allah, size kolaylık diliyor ki, aslında bundan zorluk vardır. Emri tutmak bakımından zora bakma, ancak beraberinde zorluk olan kolaylığa bak. Çünkü akıllı kimse, doktor kendisine acı bir ilâç verdiği zaman, içilecek ilâcın acılığına değil, bunun getireceği sağlığın tatlılığına bakar. Dolayısıyla o, ilâcın acılığına hiç bakmadan onu himmet gücüyle hemen içiverir."

«Ki böylece sayıyı tamamlayasınız.» Ramazan orucu farz kılındıktan sonra hastalık ve yolculuk sebebiyle tutamadığınız oruçları kaza ederek ayın günlerinin sayısını tamamlamanız için size sayıya dikkat etmenizi emrettik. **«Sizi doğru yola ilettiği için Allah'ı»** hamdederek **«yüceltesiniz.»** Çünkü O, sorumluluktan kurtulmanız için size doğru yolu göstermiştir. **«Ve şükredesiniz.»** Allah'ın vermiş olduğu bu nimetlere karşılık olarak dil, beden ve kalb ile şükredesiniz.

Şüphesiz tüm amellerde, özellikle oruçta niyet şarttır. Niyet kişinin, kalbiyle de oruç tutuğunu bilmesidir. Müslüman kimse, Ramazan gecelerinde zaten niyetsiz yapamaz. İmsak, bazan âdet gereği bazan iştahsızlıktan olabildiği gibi, hastalık ve riyazet, yani perhiz maksadıyla da olabilir. Bir de ibadet için imsak vardır. İbadet ise niyetsiz gerçekleşemez. Oruç için niyet, her gün şarttır. Çünkü her günün orucu, başlı başına bir ibadettir. Meselâ, insan, bir günkü orucunu ifsad ederse, yalnızca o gün için gerekeni yapacaktır. Yoksa o yüzden bütün bir ayın orucu geçersiz kılınmıyor. Ancak teravih böyle değildir. Teravih namazının her iki rekâtı için ayrı ayrı niyete gerek yoktur. Çünkü teravih namazının tamamı bir tek namazdır. Sahih olanı da budur. Oruç için niyet, zorluğu ortadan kaldırmak için gündüzün ortasına kadar da caizdir. Ayrıca hadislerde, oruca niyetin ancak geceden olabileceği konusunda gelen rivayetler, faziletinin azalacağına yorumlanmıştır. Yoksa oruç sahih olmaz anlamına değildir.

Ancak kaza oruçları, keffaret oruçları ve mutlak anlamdaki adak oruçları böyle değildir. Çünkü bunlar için belirlenmiş herhangi bir zaman yoktur. Dolayısıyla karışıklığı ortadan kaldırmak için, bu oruçlara geceden niyet gerekir. Yukarıda sözü edilen gündüzün ortası meselesi, ikinci fecirden büyük kuşluk vaktine kadar devam eden süredir. Dolayısıyla bu vakitten erken niyet edilirse, günün büyük çoğunluğu niyetli geçirilmiş sayılır. Ancak kişi bu vaktin geçmesinden sonra niyet ederse, zamanının çoğunun niyetsiz geçmesi sebebiyle, câiz olmaz. Çünkü itibar çokluğadır.

Teravih namazı müekked sünnettir. Raşit halifeler de buna devam etmişlerdir. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah, size orucu farz kıldı, ben de kıyamını (teravih namazını) sünnet kıldım."* Hz. Ömer, Ramazan ayında kılınan teravihe işaret ederek: "Bu, ne güzel bir bid'attır." [83] derken şunu söylemek istemiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) gerçi teravih namazını kılmıştır, fakat bunu devamlı kılmamıştır. Terkettiği de olmuştur. Ayrıca insanları bunun için bir araya getirmemiştir. Dolayısıyla, teravih namazını muhafaza etmek, insanlarla cemaat halinde toplanmak ve buna davet etmek bir bid'at, yani yeniliktir. Kurtubî'nin de tefsirinde geçtiği gibi, bu, övgüye değer bir bid'attır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), ashabını Ramazanın gelişiyle müjdeleyerek şöyle buyurmuştur: *"Size Ramazan ayı, Mübarek bir ay gelmiştir. Allah size bu ayın orucunu farz kıldı. Bu ayda göğün kapıları açılır, cehennemin kapıları kilitlenir, şeytanlar da zincire vurulur. Bu ayda öyle bir gece var ki, bin aydan daha hayırlıdır. Kim bunun hayrından mahrum kalırsa, o her şeyden mahrum kalmıştır."* [84] Bazı âlimler Ramazan ayında insanların birbirlerini tebrik etmelerinin buna dayandığını söylüyorlar. Sehâvî de *"el-Makasıdu'l-Hasene"* adlı kitapta şöyle der: Bayramlarda ve bazı aylarda insanlar tebrikleşmeyi adet haline getirmişlerdir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Kim, Cuma'dan ayrıldığında, kardeşiyle karşılaşırsa, ona "Allah bizden ve sizden kabul etsin" desin" [85] Yine rivâyete göre -komşuluk haklarından olarak- gelen merfu bir ifadede şöyle denilmektedir: "Eğer komşusuna bir iyilik isabet ederse, tebrik eder, bir kötülük isabet ederse, taziyede bulunur veya hastalanırsa, ziyaret eder."

83- Bu, Buharî'nin *Sahih*'inde zikrettiği bir hadisin bir bölümüdür.

84- Ahmed b. Hanbel, Nesâi ve Beyhakî.

85- Bu ifade, İbn Abbas'ın sözüdür. Bu, mü'minin kalbine sevinç ve mutluluk dolduran güzel sözlerdendir. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Güzel ve tatlı söz sadakadır"* buyurmuştur.

Orucun adabından birisi de, dış organları korumak ve içten geçecek kötü düşüncelere de engel olmaktır. Allah'a yaklaşmak, ancak haramları terketmekle sağlanır. Sünnet olan, iftarda acele etmek, sahuru da geciktirmektir. Çünkü gece orucu, yani iftar etmeksizin oruca devam etmek bid'attır. Şöyle rivâyet olunur: "Kim bir açı doyurursa veya bir çıplağı giydirirse veya bir yolcuya barınak temin ederse, Allah onu kıyamet zorluklarından korur." Abdullah b. Mübarek, her yıl fakirlere ve talebeye bin dirhem infakta bulunur ve Fudayl b. İyad'a derdi ki: "Eğer sen ve arkadaşların olmasaydı, benim ticaretim de olmazdı, ticaret yapmazdım." Yine o, Fudayl b. İyad ve arkadaşlarına şöyle derdi: "Siz dünyalıkla uğraşmayın, ilimle uğraşın. Ben sizin ihtiyacınızı karşılarım." Yahya el-Bermekî, Süfyan Sevrî'ye her ay bin dirhem gönderirdi. Süfyan da, secdesinde onun için şöyle duâ ederdi : "Allah'ım! Doğrusu Yahya benim dünyalığımı karşılıyor, sen de onun âhiretini karşıla." Yahya ölünce, bazı arkadaşları kendisini rüyada görürler ve: Allah sana nasıl bir muamelede bulundu diye sorarlar. O da, Allah, beni Süfyan'ın duâsıyla bağışladı, der.

186. «Eğer kullarım beni senden sorarlarsa,» Bu âyetin bir önceki âyetle bağlantısı şöyledir: Allah, kullarına Ramazan ayında oruç tutmalarını emretti ve onlara, geceyi namaz ve ibadetle geçirmelerini tavsiye buyurdu. Peşinden de bu âyeti getirdi. Böylece Allah, onların tüm durumlarını bildiğini, onların şükrüne ve zikrine muttali olduğunu, sözlerini işittiğini ve duâlarına icabet ettiğini göstermiş oluyor.

Âyetin nüzûl sebebi ise, Bedevî'nin biri, Hz. Peygamber'e, "Rabbimiz bize yakın mı? Biz ona sessizce duâ edelim, yoksa uzak mı ki sesli duâda bulunalım?" Şeklinde bir soru sormuştu. Allah, duâya hemen icabet ettiğine işaret için şöyle buyurdu: **«Şüphesiz ki ben, çok yakınım.»** Onlara de ki, ilim ve ihatamla ben onlara yakınım. Bu, Allah'ın kulların hallerini, ibadetlerini ve sözlerini bildiğini, durumlarına tam olarak muttali olduğunu gösteren bir benzetmedir. Bu hal onlara yakın olan bir kimsenin durumuna benzetilmiştir.

Ebu Musa el-Eş'arî şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v.), Hayber'e yönelince, halk bir vadide toplanarak, yüksek sesle: Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber, diye tekbir getirdiler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Yavaş olunuz. Çünkü siz sağır ve kayıp olanı çağırmıyorsunuz. Siz, çok işiten, size yakın ve sizinle beraber olana duâ ediyorsunuz."*[86]

«Bana duâ ettiğinde, duâ edenin duâsını kabul ederim.» Bu, yüce

86- Buharî ve Müslim.

Allah'ın insanlara ne kadar yakın olduğunu ve duâ edenin duâsına cevap verileceğini belirtiyor. Eğer çok duâ ettiği ve yalvardığı halde, duâsı kabul olunmayan bazı insanlar görüyoruz diye bir soru sorulsa, cevap olarak deriz ki: Bu âyet Mutlaktır. Mutlak, mukayyedle sınırlandırılır. O da şu âyettir: *"Hayır, sıkıntı zamanınızda sadece Allah'a yalvarırsınız. O da dilerse, yalvardığınız şeyi giderir."* (En'am: 41) Yani, herhangi birisi bana duâ ettiğinde, dilersem veya hükmüme uygun düştüğü zaman veya kabul etmenin kendisi için hayırlı olduğu durumlarda duâsını kabul ederim.

«O halde benim emrime uysunlar» yani onları imanı etmeye ve itaate çağırdığım zaman, davetime icabet etsinler. Tıpkı onlar, önemli bir iş için bana duâ ettikleri zaman icabet ettiğim gibi. **«Ve bana iman etsinler ki...»** Bu, inananların halen üzerinde bulundukları şeyde sebat etmeleri için bir emirdir. İman kalble ilgili bir şeydir. Taatın imana takdimi ise, kulun, iman nurunu ve gücünü ancak taat ve ibadetle elde edeceğinden dolayıdır. *"Benim emrime uysunlar"* âyetinde yer alan *"fe"* edatı, tıpkı yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu ifade etmek içindir: "Ben, sana ihtiyaç duymadığım halde, senin duâna icabet ederim. O halde sen de, benim davetime icabet et. Çünkü, sen, her yönüyle bana muhtaçsın." Bu ne yüce keremdir? **«Doğru yolu bulalar.»** İşte ancak bunlar dünya ve din işlerinde doğru yolu bulabilirler. Âyetin anlamı da şöyle oluyor: "Onlar, davete icabet edip iman ettiklerinde, din ve dünya işlerinde doğru yolu bulurlar." Çünkü, reşid diye, bu durumda olan kimseye denir. Şeriat ve tarikat ehlince sıkıntının ortadan kaldırılması için duâ etmemek kötü ve yanlış bir şeydir. Bu, Allah'a karşı mukavemet göstermek demektir. Sıkıntılarını yüklenmek için istekte bulunmak, sıkıntı istemek de şeytanın tuzaklarındandır.

Avam için tesebbüb, yani sebebe sarılma vaciptir. Orta durumda olanlar için tevekkül efdaldir. Kamil olanlara gelince, bunların hallerini bir şey altında toplamak mümkün değildir. Çünkü bunlara göre tesebbüb ve tevekkül aynıdır. Rivâyete göre, Hz. İbrahim (a.s.), ateşe atıldığında, henüz havadayken Cebrail gelir ve bir ihtayacı olup olmadığını sorar. O da: "Senden herhangi bir isteğim yok" cevabını verince, Cebrail: "O halde Allah'tan seni kurtarmayı iste"der. Hz. İbrahim (a.s.): "O'nun benim durumumu bilmesi, bu konuda yeterlidir."der.

İşte, mabud olan Rabbin varlığında fena bulmada mükemmel durumda olan bir hakikat ehlinin durumu bundan ibarettir. Peki, ya bu konuda senin durumun nedir? O halde Allah'tan af ve mağfiret iste. Ayrıca, Allah'ın duâya

icabeti konusundaki vadi, doğru olup bundan dönme sözkonusu değildir. Bir kimsenin bir ihtiyacından dolayı ettiği duânın hemen kabul edilmemesi birkaç şekilde yorumlanır:

Bunlardan biri, ya kesin olarak duâya icabet olunur. Çünkü duâya icabet, ihtiyacın giderilmesi değildir ve ihtiyacın giderilmesi de duâya icabetten apayrı bir şeydir. Duâya icabet demek, kulun: "Ey Rabbim!" diye çağırması, duâsı ve Rabbin de, o kuluna: "Buyur kulum" demesidir. Bu hal, doğrulukla O'na yönelen herkes için vadolunmuştur ve var olan bir şeydir. İhtiyacın giderilmesi ise, istenenin verilmesidir. Bu, bazan hemen meydana geliverir, bazan da uzun bir süreden sonra meydana gelebilir. Bazan da âhirete kaldığı olur. Hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Müslümanın duâsı, şu üç sebepten biri dışında reddedilmez:*

1- Ya günah olan, ya da akrabayla ilişkiyi kesme ile ilgili olan bir konuda duâ eder;

2- Veya istediği şey kendisi için âhirete bırakılır;

3- Ya da duâsı oranında kendisinden bir kötülük silindiği için."[87]

Bir diğer husus duâya icabet, daha önce de geçtiği gibi, dilemeye bağlıdır. Allah dilerse olur.

Bir başka husus da, Allah, kulun duâsına icabeti, kulun kendisinin emir ve yasaklarına, yani Allah'ın kendisini çağırdığı şeylere icabeti şartına bağlamıştır. Çünkü Allah: *"Benim emrime uysunlar ve bana iman etsinler"* (Bakara: 186) buyurmuştur.

Ayrıca duânın kabul olunabilmesinin birtakım şartları vardır. Kim bunları yerine getirirse, o duâsı kabul edilenlerden olur. Kim de bunları yerine getirmez, ihlal ederse, o da haddi aşanlardan olur ve duâsının kabul edilmesine hak kazanmış olamaz. Nitekim şöyle denilir: Duâ, gök kapısının anahtarı, onun dişleriyse helâl lokmadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Adam, Allah'a itaat için yola çıkar, uzun müddet yolculuk yapar da, saçı sakalı birbirine karışmış ve tozlanmış bir halde ellerini göğe kaldırır ve: Ey Rabbim! Ey Rabbim! diyerek duâda bulunur. Halbuki adamın yediği haram-*

87- Tirmizî şu lafızla rivâyet etmiştir: *"Bir müslüman kul, duâ ettiğinde, Allah onun istediğini ya hemen verir, ya da âhirete bırakır ve orada daha hayırlısını verir. Ancak kötü bir şey için duâ eden ve akraba ile ilgiyi kesen kimse bundan müstesnadır."*

dır, içtiği haramdır, giydiği haramdır, (kısaca) hep haramla beslenip durmuştur. Böylesinin duâsı hiç kabul olunur mu?" (88)

Anlatıldığına göre, Kûfe'de duâları kabul olunan bazı kimseler varmış. Bunlar Kûfe'ye vali olarak gelen kimseler yanlış davranışlarda bulunurlarsa, aleyhlerinde duâ ederler ve vali de hemen helâk olurmuş. Haccac-ı Zalim, İbn Mervan tarafından Kûfeye vali tayin edilince buna bir çare düşündü ve duâsı kabul edilen bu zatları yemeğe davet etti. Yemekten sonra Haccac kendi kendine: "Artık ben, bunların kabul edilen duâlarına karşı kendimi garantiye aldım. Çünkü karınlarına haram girmiştir. Bundan böyle duâları kabul olunmaz" dedi.

İşte kim bu şartlardan herhangi birini yerine getirmezse, onun duâsı kabul olmaz. Bu tıpkı, namazın herhangi bir rüknünü ihlal edenin, namazının kabul olunamayacağı gibidir. Ancak Cebbar olan Allah, her bozukluğu ve kırıklığı düzeltir ve kulun ibadetinde olabilecek eksiklikleri fazlı ve keremiyle böylece önlemiş olur.

Duâ edenler iki kısımdır: Duâ eden, duâ okuyan. Duâ eden için, göklerin kapıları açılır ve duâsı Arşa ulaşıncaya dek, kapılar açık durur. Duâ okuyucunun duâsı ise ancak kulaklarına kadar yükselir, daha yukarıya çıkmaz.

Duâ için, kabul edilmesinin umulduğu bazı yerler vardır: Ka'be'nin ilk görüldüğü an, Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksa'da, tavaf sırasında, Mültezem'de, Beytullah'a girildiğinde, Zemzem yanında ve zemzem suyunu içerken, Safa ile Merve tepelerinde, Sa'y esnasında, Makam-ı İbrahim'in geri tarafında, Arafat'ta, Müzdelife'de ve şeytanları taşlarken yapılacak duâlar böyledir.

187. «Oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde hanımlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı.» Müslüman bir kimsenin, oruç tuttuğu günün gecesinde, eşiyle beraber olması mübah kılınmıştır. Âyette "yaklaşmanız" diye tercüme ettiğimiz *"refes"* kelimesinin asıl anlamı kötü söz demektir. Daha sonra bu kelime, kadınların yanında cinsellikle ilgili konuşmalara isim olmuştur. Daha sonra cinsel ilişki anlamında kinaye olarak kullanılmıştır. Abdullah b. Abbas: *"Refes*, erkeklerin kadınlara yapmak istedikleri çimdiklemek ve öpmek gibi fiillerin tümünü içeren geniş anlamlı bir kelimedir" demiştir. Bu kelime aynı zamanda kadınla başbaşa kalmak anlamına da gelir. Nitekim:

88- Bu, Müslim'in rivâyet ettiği uzunca bir hadisin bir parçasıdır.

"Birbirinizle kaynaşıp başbaşa kalmışken" (Nisa: 21) buyurulmuştur. Burada amaç kadınla cinsel ilişkidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde bir kimse Ramazan'da akşam olunca yatsı namazını kılıncaya veya uyuyuncaya kadar kendisine yeme, içme ve cinsel ilişki helâl olurdu. İnsan, yatsıyı kılar veya iftar etmeden uyur kalırsa, artık uyanınca kendisine yeme, içme ve hanımıyla beraber bulunma gibi şeyler tâ ertesi akşama kadar haram olurdu. Bir gün Hz. Ömer, yatsıdan sonra eşiyle ilişkide bulundu. Yıkanınca ağlamaya başladı ve kendi kendini kınadı. Hz. Peygamber'e gidip şöyle konuştu: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben, işlediğim bir hata sebebiyle Allah'tan ve senden özür diliyorum. Ben yatsıdan sonra aileme dönünce, güzel bir koku hissettim. Nefsim beni yanılttı ve hanımımla beraber oldum." Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): "Ey Ömer! Sen böyle bir şey yapacak biri değildin" buyurdu. Bunun üzerine birçok kimseler ayağa kalkıp aynı şekilde itiraflarda bulundular. İşte bu âyet bu olay sebebiyle nâzil olmuştur. Hz. Ömer'in bu yanılgısı, tüm ümmet için bir rahmete sebep olmuştur.

«Onlar sizin elbisenizdir. Siz de onların elbisesisiniz.» Âyette kadın ve erkekten her biri, diğerinin elbisesi kılınmıştır. Çünkü yattıkları zaman soyunurlar ve birbirlerini kucaklarlar ve her biri diğerini tümüyle sarar. Bir başka ifadeye göre de, her biri arkadaşının halini kapatır ve onu kötülüklerden engeller. Ya da: "Onlar sizin için, sizler de onlar için sükûn ve huzur kaynağısınız..." demektir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur:*"Ve onunla gönlü huzura kavuşsun diye eşini de kendisinden yaratan..."* (A'raf: 189) Hiçbir şey, iki eşin birbiriyle kaynaşıp huzur buldukları derecede kaynaşamazlar.

«Allah sizin nefislerinize zulmettiğinizi bildi.» Allah, tâ ezelden beri, sizin nefislerinize ihanet ettiğinizi ve zulmettiğinizi bilmektedir. Çünkü siz onu hep cezaya sürüklüyorsunuz, onun sevaptan nasibini hep eksiltiyorsunuz. Ramazan gecelerinde hanımlarınızla ilişkide bulunuyorsunuz. Hıyanet, emanetin zıddıdır. Allah, kullarına tüm emir ve nehiylerini emanet etmiştir. Kullar O'na gizlice isyana kalkıştıklarında, Allah'a ihanet etmiş olurlar. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: *".. Allah'a ve Rasûlüne ihanet etmeyin ve emanetlerinize de ihanet etmeyin."* (Enfal: 27)

«Bunun üzerine tevbenizi kabul edip» yaptığınız işten ötürü tevbe ettiğinizde Allah tevbenizi kabul etti ve **«sizi bağışladı.»** Onun izlerini üzerinizden giderdi. **«Şimdi artık onlara yaklaşın.»** Buradaki *"yaklaşma"* (mübaşeret) kelimesi, tenin tene teması, dokunması demektir. Bununla, cinsel

ilişkiyle ilgili her türlü fiil anlatılmak istenmiştir. **«Allah'ın size farz kıldığını talep edin.»** Allah'ın size Levh-i Mahfuz'da takdir ve tesbit ettiği çocukları isteyin. Burada birleşmenin amacı, çocuk sahibi olmak, nesli üretmektir. Çünkü şehvetin yaratılmasında ve evliliğin meşrû kılınmasındaki hikmet, yalnızca şehevi istekleri tatmin değil, neslin devamıdır. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Evlenin, üretken olun, çoğalın. Çünkü kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim."*(89)

«Fecirde», günün ilk ışıması sırasında, sabah aydınlığının gece karanlığını yararak ortaya çıkması sırasında **«beyaz iplik siyah iplikten»** yani önce tıpkı ince bir ip şeklinde uzayan, sonra giderek yayılan beyazlıkla, gecenin uzayıp giden karanlığı birbirinden **«ayırdedilinceye kadar»** oruç günlerinde **«yeyin, için.»** İşte bu hal beyaz ve siyah iki ipe ve çizgiye benzetilmiştir. **«Sonra orucunuzu geceye kadar devam ettirin.»** Yemekten ve içmekten, tamamen uzak durarak güneşin batmasıyla giren gece vaktine kadar oruca devam edin. Âyette geçen *"devam ettirmek"*ten amaç, orucun tamamlanmasıdır. Hadiste şöyle buyurulmuştur:*"Gündüz geride kalıp gece girdiğinde ve güneş kaybolduğunda artık oruçlu orucunu açar."*(90) Yani artık iftar vakti girmiştir.

«Mescidlerde itikafta iken de hanımlarınıza yaklaşmayın.» İtikaf niyetiyle mescidlerde bulunuyorsanız hanımlarınızla bir araya gelip ilişkide bulunmayın. İtikaf, şeriat dilinde, mescide bağlanmak, Allah'a taatta bulunmak ve ona yaklaşmak için orada durmaktır. Bu, eski şeriatlerde de vardı. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"..evimi, tavaf edenler, orada oturanlar (itikafta bulunanlar)... için temizleyin."*(Bakara: 125)

Bu âyet mescidde itikafta bulunanlar hakkında nâzil olmuştur. Kişi itikafta iken, hanımına ihtiyaç duyunca, hanımının yanına gider, onunla beraber olur, sonra da yıkanır ve mescide tekrar dönerdi. Sonra bu yasaklandı. İtikafta olan kimseye hanımı ile beraber olmak haramdır. Çünkü cinsel ilişki itikafı bozar. Âyetteki geçen *"mescidler"* ifadesi, her mescidde itikafa girmenin caiz olduğunu gösterir. Ancak en faziletlisi, içinde cuma namazı kılınan mescidlerde itikafta bulunmaktır. Böyle olması halinde, kişi cuma namazı için mescidi terk etmek zorunda kalmaz. İtikafa girmek en değerli amellerdendir. Eğer

89- İmam Şafiî, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. İbn Hibban da şu kelimelerle rivâyet etmiştir: *"Çok seven ve doğuran (vedûd ve velûd) kadınla evlenin. Çünkü kıyamet gününde ben sizin çokluğunuzla övüneceğim."*

90- Buharî, Müslim. Bu üzerinde ittifak olan bir hükümdür. Buna göre, güneşin batışıyla, birlikte oruç açılır.

itikaf samimiyet ve ihlâsla yapılırsa, böyledir. Çünkü itikafta, kalb Allah'tan başka her şeyle ilgisini kesiyor.

Atâ şöyle diyor: İtikafa giren kimsenin durumu, tıpkı, bir büyükten bir isteği ve ihtiyacı bulunan kimsenin durumuna benzer. İhtiyaç sahibi, o büyüğün kapısı önünde oturur bekler ve: "Benim ihtiyacımı karşılayıncaya kadar buradan gitmeyeceğim" der. İşte itikafa giren kimse de, Allah'ın evinde oturur ve şöyle der: "Beni bağışlayıncaya dek buradan ayrılmayacağım."

Ayrıca halvette, yani yalnız kalmakta ve halk ile bir süre ilgiyi kesmede bir çok yararlar vardır. Çünkü bir süre insanlar ondan, o da insanlardan kurtulmuş olur. Aynı zamanda itikafta dünyanın sıkıntılarından ve tüm aldatıcılığından yüzçevirmek vardır. Bu da doğruluk ve ihlâsın ilk basamağıdır. İtikafta Allah ile yakınlık elde edilir. Kişi böylece tevekkülü ve aza razı olmayı öğrenir. Çünkü insanlarla beraber olmak, insanı günlük geçim bakımından zorlar, ona külfet yükler. Bundan sonra da çoğu zaman helâlle haram arasını ayırdedemez olur da böylece helâke ve tehlikeye düşer. Halvete çekilen bir kimse, aynı zamanda insanları idare etmeye çalışıp ve yağcılık yapmaktan da kurtulur. Ayrıca insanı, çoğu kez insanlarla beraber olmaktan dolayı, işlediği veya karşı karşıya kaldığı günahlardan da korur.

Bazıları şöyle derler: Vera denilen şey, kişinin haram şüphesi bulunan ve tehlikesi olan her şeyden kaçınması, dilini boş sözlerden korumasıdır. Aslında halvet, yani itikaf da bundan ibarettir. Yalnızlıktan (halvet) amaç da budur. Ancak bizim anlattığımız şekil, çoğunlukla yapılanıdır ki, sabit ve sağlam olanı da budur. Çünkü insanın halvet halinde elde ettikleri, insanlarla karışması halinde ortadan kalkabilir. Halvet bu anlatılan şekilde, yani insanlarla beraber olmakla sağlanamaz. Nitekim Hz. peygamber de Hira mağarasında halvete kapanmış, ashab da itikafa girmek sûretiyle onun bu metodunu devam ettirmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) kırk gün (erbain) gibi bir sınırlama getirmemiştir. Bu yüzden müslümanlar, genelde Ramazan ayının son on gününde itikafa girerler. Evet, Hz. Musa (a.s.) da bunu yapmıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Musa'ya, otuz gece vaadettik. Sonra buna on gece daha ilâve ettik."* (A'raf: 142) İşte sâlih kimseler, *"Erbaîn"* denilen halveti buradan aldılar.

«**Bunlar**» oruç âyetinin başından buraya kadar anlattığımız hükümler «**Allah'ın koyduğu sınırlardır.**» Sınır, iki şey arasındaki engel demektir. Yüce Allah'ın, kulları için yasa olarak ortaya koyduğu hükümler, onlar için

bir sınırdır. Çünkü bunlar, hak ile bâtıl arasında engel oluşturur ve bu hükümlere muhalefet edip çiğnemeye engel olur. «**Bunlara yaklaşmayın.**» Bırakın aşmayı, yaklaşmayın bile. Âyette hakla bâtılı ayıran sınıra yaklaşmak yasaklanmaktadır. Buna göre bâtıla, değil girmek, yaklaşmak bile câiz değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyururlar: *"Her Melik'in bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu (yasak sınırları) da haramlarıdır. Kim koruluğun çevresinde otlarsa, oraya düşme tehlikesi vardır."*[91] *"Bunlara yaklaşmayın"* ifadesi "o sınırı geçmeyin" ifadesinden daha tesirlidir. Yüce Allah, bu kadarcık az bir ifadeyle, orucun hükümlerini tam ve yeterli bir biçimde açıkladıktan sonra şöyle buyuruyor:

«**Allah insanlara âyetlerini işte böyle açıklar ki, O'ndan korksunlar.**» Yani Allah dinle ilgili delilleri, hükümlerle ilgili nassları böylece apaçık ve yeterli bir şekilde beyan eder. Beyandan ve açıklamadan maksat Allah'ın kullarına hidayeti ve rahmetidir. Bu sayede olur ki, insanlar, Allah'ın emir ve nehiylerine muhalefetten uzak dururlar, sakınırlar. Korkmak, yani takva, şirkten, sonra günah ve kötülüklerden sakınmak, bundan sonra da şehvetlerden uzak durmaktır. Daha sonra ise boş olan şeyleri terketmek gelir. Hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kul, sakıncalı bir işe düşebilirim endişesiyle, sakıncalı olmayanı bırakmadıkça, takva sahibi kimselerin derecesine erişemez."*[92]

Allah, bizleri de sizleri de, uyanık ve yakîn ehli olan kimselerden kılsın.

وَلَا تَأْكُلُوٓا
أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ وَتُدْلُوا۟ بِهَآ إِلَى ٱلْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا
فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾ يَسْـَٔلُونَكَ

91- Müslim ve Tirmizî. Bu uzun hadisin başlangıcı şöyle: *"Helal da açıktır, haram da..."* Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 10/567.

92- Bkz. Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyâme*. Bu, Hasen bir hadistir. *Câmiu'l-Usûl*, 4/682.

عَنِ الْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ
تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ ۚ وَأْتُوا الْبُيُوتَ
مِنْ أَبْوَابِهَا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

188. Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların bir kısım mallarını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere aktarmayın.

189. Sana, hilâl halini alan ayları sorarlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit tayin eden ölçülerdir. İyilik, evlere arka taraflarından girmek değildir. İyilik, Allah'tan korkan kimsenin yaptığıdır. Evlere kapılarından girin ve Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

188. «Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin.» İçinizden kiminiz diğerlerinin malını gasb, talan, hırsızlık, yalan yere yemin gibi Allah'ın mubah kılmadığı; kumar, rüşvet ve kâhinlik gibi çirkin kazanç yollarıyla yemesin. Burada yasaklandığı belirtilen yeme olayı, sadece bilinen yemek değildir. Çünkü bâtıl olan tüm tasarruflar haramdır. Ayrıca örfte yaygın olan mal harcamanın yemek olarak ifadesidir. Çünkü genellikle maldan maksat yeme işine yöneliktir.

Bu âyet aralarındaki bir toprak meselesi yüzünden anlaşamayan iki kişi hakkında nâzil olmuştur. Bunlardan biri, yalan yemin yoluyla diğerinin toprağına sahip olmak ister. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: *"Ben de sizin gibi bir insanım. Ancak bana vahiy geliyor. Siz anlaşmazlığınızı bana getirirsiniz. Olur ki, bazınız bazısına karşı daha güçlü delil getirir ve daha iyi bir savunmada bulunur, ben de dinlediğim şeylere göre o kimse lehine hüküm veririm. Eğer kimin lehine kardeşinin hakkından bir hüküm vermişsem, ben ona cehennemden bir ateş parçasına hükmetmiş olurum."* Bunun üzerine her ikisi de ağlamaya başladı ve birbirlerine: "Ben hakkımı arkadaşıma helâl ediyorum" dediler. Rasûlullah da: *İkiniz de gidin, araştırın, son-*

ra paylaşın, sonra da her ikiniz birbirinizle helâllaşın"[93] buyurdu. Bu hadisten de anlaşıldığı gibi, hakimin hükmü içe nüfuz etmez. Nitekim Şafiî de bu görüştedir.

«İnsanların bir kısım mallarını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere aktarmayın.» Malî ve idari işlerde lehinize hükmetmeleri için, hakimlere mal yedirmeyin. Buradaki günaha girme olayı, yalan şahitlik, yalan yere yemin ve bilerek haksızın lehinde konuşmakla gerçekleşebilir. Başka yoruma göre de, rüşvet yoluyla zalim hükümdarlara ve kötü hakimlere mal aktarmayın şeklindedir. Kısacası, yanlış yolda olduğunuzu ve günah işlediğinizi bile bile bu tür yollara tevessül etmeyin. Dünyanın helâl, haram ve şüphe olmak üzere üç şeyden ibaret olduğu söylenir. Haram cezalandırılmayı, şüphe kınanmayı, helâl ise hesaba çekilmeyi gerektirir.

Akıllı kimsenin, insanların hukukuna tecavüzden ve zulümden kaçınması gerekir.

Anlatıldığına göre, Ebû Hanife'nin bir mecûsiden alacağı vardı. Bunu istemek için evine gitti. Adamın kapısına gelince, ayakkabısına pislik bulaştı. Ancak onu temizlerken, pislik, adamın evinin duvarına sıçradı. Ne yapacağını şaşıran Ebû Hanife kendi kendine: "Eğer bunu bu şekilde bırakırsam, bu mecusinin duvarı çirkin olur. Temizlemek için de duvarın kazınması gerekir" der. Hemen adamın kapısını çalar. Bir cariye çıkar. Ona, efendisine, Ebû Hanife'nin kapıda kendisini beklediğini söylemesini ister. Bunun üzerine adam, Ebû Hanife'nin kendisinden malını isteyeceğini sanarak kapıya gelir. Bir yandan da birtakım mazeretler sıralamaya başlar. Bunun üzerine, sözünü keser ve kendi özürünü söyler. Sonra da:" Bunu nasıl temizlemeliyim?" diye sorar. Mecûsî: "Şimdi dur. Önce ben nefsimi temizlemeliyim?" der ve hemen müslüman olur. Buradaki incelik, Ebû Hanife'nin bu kadar küçük bir konuda titizlik göstermesinin mecûsinin müslüman olup ebedî şekavetten kurtulmasına sebep olmasıdır. Şu halde kim zulüm yapmaktan sakınır ve uzak durursa, her iki dünya saadetini elde eder. Aksi takdirde rezil olur gider.

189. «Sana, hilâl halini alan ayları sorarlar.» Rivâyete göre Muaz b. Cebel ile Sa'lebe b. Ğunm, Rasûlullah (s.a.v.)'a: "Ey Allah'ın Rasûlü! Hilâl nasıl oluyor da, önce ip gibi ince gözüküyor, sonra giderek büyüyor, doluyor ve eşit hale geliyor, sonra da tekrar eksilerek başlangıçtaki ilk haline dönüyor?" diye sordular. Bunun üzerine Allah işte bu âyeti indirdi. Âyette yer alan

93- Buharî, Müslim, Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce. Bkz. *el-Fethu'l-Kebîr*, 1/436.

"ehille" kelimesi, ayın ilk geceden üçüncü geceye kadarki haline denen "hilâl" kelimesinin çoğuludur. Buna hilâl adının verilmesi, insanların onu gördüklerinde, yüksek sesle zikir ve duâ yapmalarındandır. Nitekim hacıların telbiye getirerek seslerini yükseltmeleri ve yeni doğmuş bir bebeğin ağlaması da bu kelimenin türevleriyle ifade edilir.

«**De ki:**» Ey Muhammed! «**'Onlar insanlar ve hac için vakit tayin eden ölçülerdir.**» İnsanlar muameleleriyle ilgili ve yararlarına olan işlerini; haccın belirli vakitlerini o hilaller vasıtasıyla belirlerler. Haccın özellikle zikredilmesi, onun üstünlüğünün hatırlatılması içindir. Çünkü hac, diğer ibadetlerin aksine belirli bir vakitte eda edilir. Kısacası, hilâl, insanların yararlarına uygun olarak ortaya çıkar. Güneşe olan yakınlığı ve uzaklığı hep bu amaca yöneliktir. Nitekim hey'et ilminde de bu hususa işaret edilir. Öte yandan güneş ise hep aynı konumda görünür. Çünkü güneş dünyaya ışık saçtığı gibi, insanların ihtiyaçlarını da karşılar. Ay ise, yukarıda sözünü ettiğimiz vakitleri belirlemeyle ilişkisi bulunduğundan değişik şekillerde görünür. Başka bir deyimle, söz konusu vakitler, ayın bu farklı görünümleriyle bilinir. İnsanların buna ihtiyacı olduğundan, yüce Allah bunu bu şekilde düzenlemiştir.

«**İyilik, evlere arka taraflarından girmek değildir.**» Ensardan herhangi biri, hac veya umre niyetiyle ihrama girdikten sonra, artık hiçbir avlu, ev ve bahçeye kapısından girmezlerdi. Sözkonusu şahıs eğer göçebe değil de yerleşik hayat sürdüren birisiyse, evinin arkasından bir delik açıp, oradan girip çıkar ya da bir merdiven dayayıp tırmanmak sûretiyle içeri girerdi. Eğer göçebeyse, çadırın kapısından değil, arka tarafından girerdi. Bu durumlarını ihramdan çıkıncaya kadar sürdürür ve bunu bir iyilik sayarlardı. Çünkü onlar, ihrama giren kimsenin tüm âdetlerini değiştirmesi gerektiğini sanırlar, bu yüzden de giyim, kuşam ve temizlikte olduğu gibi, evlerine ve çadırlarına girişte de âdetlerini değiştirirlerdi. Sonra da "Biz Allah'ın evine girmedikçe, kendi evlerimize kapılarından girmeyiz" derlerdi. Hatta, ihrama girdikten sonra, hiçbir gölgeden yararlanmayanlar bile vardı. Kuşkusuz tüm bunları kendi kendilerine uydurmuşlardı. Bunların şeriatle hiçbir ilgisi yoktu. İşte burada yüce Allah, bu sıkıntının bir iyilik ve Allah'a yakınlaşma aracı olmadığını vurguluyor, ardından da şöyle buyuruyor:

«**İyilik, Allah'tan korkan kimsenin yaptığıdır.**» İyilik, evlere üst taraflarından girmek değil, haramlardan ve şehevî isteklerden uzak kalanların ve sakınanların yaptığı şeydir. İhramlı iken «**Evlere kapılarından girin**

ve...» Çünkü bu durumu değiştirmek bir iyilik değildir. Ayrıca hükümlerini değiştirme ve normal gördüğü davranışlara karşı gelme hususunda **«Allahtan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.»** Yani iyilik ve hidayetle başarıya ulaşasınız.

وَقَاتِلُوا فِي

سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ
الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ
مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ
عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ
فَاقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ
اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ
يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾
الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ
عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا
اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾

190. Sizinle savaşanlarla, Allah yolunda savaşın. Fakat haddi aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.

191. Onları bulduğunuz yerde öldürün. Sizi yurtlarınızdan çıkardıkları gibi, siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'ın yanında onlar, sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer orada sizinle savaşırlarsa onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.

192. Eğer vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

193. Fitne ortadan kalkıp, din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse bilin ki, düşmanlık ancak zalimlere karşıdır.

194. Mukaddes olan haram ay, mukaddes olan haram aya karşılıktır. Haram aylarında kısas hükmü geçerlidir. Kim tecavüz ederse, siz de ona, size yaptığı tecavüzün aynısıyla karşılık verin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, takva sahipleriyle beraberdir.

190. «Sizinle savaşanlarla, Allah yolunda savaşın.» Allah'ın yolundan maksat, O'nun dinidir. Allah'ın dinini güçlendirmek ve zafer elde etmek için sizinle savaşan müşriklere karşı cihad edin. Çünkü Allah'a giden yol ve Allah'ın rızâsını kazanmak, dini uğrunda cihad etmekle mümkündür.

Bu hüküm, henüz topyekün müşriklerle savaş emri gelmeden önceydi. Çünkü Medine'de savaşla ilgili olarak inen ilk âyet budur. Bu âyetin inmesinden sonra Rasûlullah (s.a.v.), kendisiyle savaşanlarla savaşır ve savaşmayanlara da herhangi bir şey yapmazdı. Nitekim ibn Abbas'tan gelen şu rivâyet de bunu desteklemektedir: Bu âyet, Hudeybiye antlaşması sırasında nâzil oldu. Rasûlullah (s.a.v.) ashabıyla birlikte hicretin altıncı yılında umre ziyareti yapmak için yola çıkmıştı. Sayıları 1400 kişiydi. Hepsi Hudeybiye denilen yerde konakladılar. Müşrikler onların Beytullah'a girmesini engellediler. Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabı Hudeybiye'de bir ay kadar bekleyip sonra ertesi yıl umre yapmak üzere müşriklerle barış sözleşmesi yaptılar. Buna göre, bu yıl umre yapamadan dönecekler, gelecek yıl gelip umrelerini yapacaklardı. Sözleşme bu şekliyle imzalandı. Müşriklerin dediklerine Hz. Peygamber (s.a.v.) rızâ gösterdi. Sahabe de haram ayda ve Harem sınırları içinde savaşmayı uygun

bulmadılar. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.

«Fakat haddi aşmayın.» Harem sınırları içinde, hem de ihramlıyken savaşı ilk başlatan siz olmayın. **«Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.»** Allah haddi aşanlar için iyilik dilemez ve onları dostları kabul etmez.

191. «Onları bulduğunuz yerde öldürün.» Onları ister harem sınırları, ister serbest sınırlar ve isterse haram aylar içinde olsun, nerede bulursanız, hemen bulduğunuz yerde öldürün. Çünkü onlar, hem haram ayın, hem Harem sınırının saygınlığına tecavüz ettiler; bu işi ilk kez onlar başlattılar. Siz de aynı şekilde onlara karşılık verin.

«Sizi yurtlarınızdan çıkardıkları gibi, siz de onları çıkarın.» Yani Mekke'den. Çünkü müslümanları Mekke'den ilk olarak onlar çıkardılar. Sonra da ikinci olarak Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'yi fethettiği zaman iman etmeyenleri oradan çıkardı.

«Fitne çıkarmak,» bir kimseyi vatanından çıkararak büyük bir zorluk ve sıkıntı içine düşürmek gibi bir fitne, **«adam öldürmekten daha kötüdür.»** Çünkü bunda sürekli bir zorluk ve sıkıntı vardır. İnsan bu nedenle hep üzülür durur. Kişinin vatanından ve ülkesinden çıkarılıp uzaklaştırılması, fitne ve sıkıntı kabul edilmiştir ki, insan bundan dolayı, böyle bir şeyle karşı karşıya bulunmaktansa ölümü arzular. Dolayısıyla âyet-i kerîmede buyuruluyor ki, siz onları nerede bulur ve yakalarsanız, derhal öldürün, bu hususta hiçbir şeye aldırmayın. Çünkü onların Harem'de bırakılması ve sizi Harem'den uzaklaştırmaları, sizin onları orada öldürmenizden daha kötüdür.

«Mescid-i Haram'ın yanında onlar, sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın.» Yani Mescid-i Haram'da savaşı ilk başlatan, onun saygınlığını ilk zedeleyen siz olmayın. İlk saldırı onlardan gelirse, o zaman siz de gereğini yapın. İşte âyetin bu noktası, bu özel yerde yapılacak savaşın niteliğini açıklıyor. Bu aynı zamanda: *"Onları bulduğunuz yerde öldürün"* âyetini de tahsis etmiş oluyor. **«Eğer orada sizinle savaşırlarsa onları öldürün.»** Onları öldürmek için hiçbir şey düşünmeyin. Çünkü Harem'in saygınlığını ve hürmetini onlar çiğnemişlerdir ve bundan dolayı da en ağır cezaya hak kazanmışlardır. **«İşte kâfirlerin cezası böyledir.»** Onlar da aynı ceza ile karşı karşıya geleceklerdir. Onlar başkalarına nasıl davranmışlarsa, onlara da öylece davranılacaktır.

192. «Eğer» küfürden ve savaşmaktan **«vazgeçerlerse, şüphesiz ki Al-**

lah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.» Eskiden yapmış oldukları günahları Allah bağışlar.

193. «Fitne» yani şirk **«ortadan kalkıp»** görünmeyinceye ve ondan bir iz kalmayıncaya, **«din yalnız Allah'ın oluncaya»** ve şeytanın onda hiçbir payı kalmayıncaya **«kadar, onlarla savaşın.»** Yani putperestler İslâm'a girmedikçe, onların hiçbir şeyini kabul etmeyin. Müslüman olmazlarsa onları öldürün. **«Eğer»** sizin kendileriyle savaşmanızdan sonra şirkten **«vazgeçerlerse, bilin ki, düşmanlık ancak zalimlere karşıdır.»** Yani şirkten vazgeçenlere karşı haddi aşmayın. Çünkü zulmedenden başkasına zulmetmek güzel bir davranış değildir

Sanki şöyle denilir gibi: Eğer yaptıklarından ve şirkten vazgeçerlerse, artık onlar hakkında haddi aşmayın. Çünkü düşmanlık yalnızca zalimlere karşıdır. Şirkten vazgeçenlerse, zalim değillerdir. O halde bunlar hakkında haddi aşmak doğru olmaz. Dikkat edilirse, âyette kâfirlere karşı yapılan işleme düşmanlık ve zulüm adı verilmiştir. Bu, gerçekten doğrudur, haktır ve adaletin de kendisidir. Çünkü benzerlik sebebiyle zalimin cezası böyledir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor:*"Kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür."* (Şûrâ: 40)

194. Yasakların çiğnenmesi bakımından **«Mukaddes olan haram ay, mukaddes olan haram aya karşılıktır.»** Nitekim Hudeybiye yılının Zilkâde ayında müşrikler müslümanlara engel olmuşlardı. Hatta aralarında taş ve oklarla saldırılar meydana gelmişti. Daha sonra hicretin yedinci yılında, umrenin kaza edilmesi için, aynı ayda çıkmak icap etti. Ancak söz konusu ayın kutsallığı dolayısıyla müslümanlar, müşriklerle savaşmak istemediler. İşte bunun üzerine bu âyet indi ve bir bakıma müslümanlara: "Bu kutsal ay, bir önceki kutsal aya karşılıktır. Daha önce müşrikler onu çiğnedikleri için bu, o eylemlerine karşılıktır. Onun için hiç aldırış etmeden yolunuza davam edin" denildi.

«Haram aylarında kısas hükmü geçerlidir.» Yani kim bu aya ilişkin bir saygınlığı zedeler ve çiğner, Harem'e karşı da saygısızlıkta bulunursa, kendilerine aynısıyla kısas yapılır. Çünkü bu ayların saygınlığına riayet edenlere karşı, saygılı davranılır. Fakat saygısızlıkta bulunan kimselere karşı da, tıpkı onların yaptığı şeyle karşılık verilir. Açıkçası, âyette geçen *"hurumât"* esasen, saygı gösterilmesi gereken ve hürmete değer olan her şeydir. Bu, kesinlikle korunması gereken can ve ırz gibi, hakkında kısas geçerli olan şeyler anlamınadır. Madem ki onlar, sizin oraya girmenizi engellediler, öyleyse bu da bir saldırıdır. Bu durumda siz de çekinmeden onlara aynısını yapın. Onlara

ansızın baskın yapın ve üstün gelin. Eğer onlar sizi bu yıl, umre kazasından savaşarak engellerlerse, siz de yüce Allah'ın buyurduğu gibi, onlarla savaşın:

«**Kim**» haram ayda «**tecavüz ederse siz de ona, size yaptığı tecavüzün aynısıyla karşılık verin.**» İşte bu, kısas yoluyla yapılan bir karşılıktır. Saldırıyı ilk olarak başlatmaya değil, bu şekildeki bir saldırıya karşı çıkmaya izin verilmiştir. Saldırıyı başlatmak ve buna sebep olmak hem zulüm, hem de haramdır.

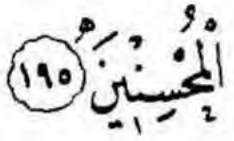
«**Allah'tan korkun.**» Eğer size zulmedenlere karşı bir üstünlük kazanırsanız ve zafer elde ederseniz, hakkınızdan fazlasını alarak onlara zulmetmeyin. Size tanınmayan sınırın içine girmeyin. «**Ve bilin ki Allah, takva sahipleriyle beraberdir.**» Allah takva sahiplerini korur, işlerini düzene koyar, onlara yardım ve imkân vererek başarıya erdirir.

Rivâyete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı, bildirilen yılda Mekke'ye girdiler. Kâbe'yi tavaf ettiler, kurbanlarını kestiler. Müşriklerle yaptıkları antlaşma gereği, umrelerini kaza ettikten sonra, Mekke'de ancak üç gün kalacaklardı. Bu arada Hz. peygamber (s.a.v.), Meymune binti Haris'le evlendi. Velime yemeği vermek için Mekke'de kalmak istiyordu. Müşrikler, üç gün dolduğu için, Rasûlullah'tan Mekke'yi terketmesini istediler, o da sözleşmeye uydu. Meymune annemizle evlendiği için ve Serif denilen yerde ziyafet verdi ve beraber oldu.

Kuşkusuz yüce Allah, kendi dini için, O'nun yolunda savaşmamızı emretmiş, böylece Alah yolunda çaba harcayanların ortaya çıkmasını dilemiştir. Mal harcamak sûretiyle zekât vermeyi de bize emretmiştir ki, Allah'ı sevdiklerini söyleyenler ortaya çıkmış olsun. Allah yolunda cihad etmek ilahî sevginin ölçüsüdür. Çünkü her insana hayatı ve malı sevecek bir özellik verilmiştir. Allah, böylece kullarını cihad ve zekâtla, kendi yolunda olup olmadıklarını ortaya çıkarmak için imtihan etti. Böylece iddia sahiplerinin iddialarının kesin olup olmadığı ortaya çıkacaktır. Çünkü herkes Allah'ı sevdiğini iddia ediyor. İşte cihaddaki sır buradadır.

وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ۚ وَأَحْسِنُوا ۛ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ

195. Mallarınızı Allah yolunda harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın. İyilik yapın. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever.

195. «Mallarınızı Allah yolunda harcayın da...» İnfak, yani Allah yolunda harcama, malı yararlı olan şeyler için sarfetmektir. Allah'ın, dinin güçlenmesi için harcanmasını emrettiği her şey, dinin hakim olması için gereken harcamayla ilgili her türlü emir, bu âyetin kapsamına girer. Kâfirlerle cihad, yakınlarla olan bağları kesmemek, fakir, yoksul ve miskinleri güçlendirmek için yapılan her türlü harcama, ailenin ve çocukların haklarına riayet bu kapsam içinde değerlendirilir. Kısacası bu âyetle kişiyi Allah'a yaklaştıran her türlü harcama anlatılmıştır. Allah, can ile cihadın yanında mal ile cihadı da emretmiştir. Mallarınızı Allah yolunda harcayın, buyurmuştur.

«Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın.» Burada ellerden amaç, nefisler ve canlardır. Diğer organlar arasından ellerin buna tahsisi ise, işlerin genel olarak doğrudan elle yapılmasındandır. Dolayısıyla burada: Nefsinizi helâke götürecek şeyler yapmayın. İsraf ederek, geçiminizi sağlamak için kazandığınız şeyleri çarçur ederek veya cihad ve cihadla ilgili önemli hizmetler için harcama yapmayarak kendinizi tehlikeye atmayın. Çünkü bu, düşmanınızı kuvvetlendirir ve sizin üzerinize musallat kılar. Ebû Eyyûb el-Ensârî tarafından nakledilen rivayet de bunu teyid eder.

Ebû Eyyub el-Ensarî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah, dinini güçlendirip, Rasûlünü de zafere erdirince, biz aramızda Ensar olarak şöyle konuşmuştuk. İslâm yayılıp, Allah da peygamberini zafere erdirinceye dek, biz ailemizi ve mallarımızı terkettik. Artık bundan böyle çoluk çocuğumuza, ailemize ve mallarımıza dönsek de, orada kalıp, kayıplarımızı düzeltsek." İşte bizim bu konuşmamız üzerine bu âyet nazil olmuştur: *"Mallarınızı Allah yolunda harcayın da, kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın."* Yani sizin helakinize neden olacak şeylere, meselâ aileniz ve mallarınız arasında kalarak, cihadı bırakarak tehlikeye atmayın. İşte bu âyetin inmesinden sonra Ebû Eyyub hiçbir gazadan geri kalmamıştır. Hatta yapmış olduğu son gazve, Muaviye

döneminde İstanbul'da olmuş ve orada surların dibinde toprağa verilmiştir. Nitekim hadiste şöyle buyuruluyor: *"Cihad etmeden ve içinden cihad etmeyi geçirmeden ölen bir kimse, bir tür münafık olarak ölmüş olur."* (94)

«İyilik yapın.» Fakirlere karşı cömert davranın. **«Çünkü Allah iyilik yapanları sever.»** Yani onlara hayır ve iyilik murad eder, onları sever ve onları kendine yaklaştırır. Kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı o günde onları Arşı'nın gölgesi altında gölgelendirir.

Anlatıldığına göre, Esedoğullarından bir kâfile, Nu'man'ı bulmak için gelmişlerdi. Yolda cömertliğiyle tanınmış olan Hatem Tâî ile karşılaştılar. Ona: "Kavmimizi geride bıraktık, hepsi de seni övüp dururlar, hep iyiliklerini sayarlar. Sana bir mektup gönderdiler" dediler. O da: "Nedir o mektup?" diye sordu. Esedoğulları, mektupta Nabiğa'ya ait bir şiir yazmışlardı. Şiiri okuduktan sonra, dediler ki: "Biz, senden bir şey istemekten utanırız. Aslında bizim bir isteğimiz var." O da: "Peki isteğiniz nedir?" diye sorunca: "Bizim bir arkadaşımız yük devesini kaybetti" dediler. Hâtem de: "İşte şu kısrağım, arkadaşınızı ona bindirin," dedi. Onu aldılar. Bir cariye kısrağın yavrusunu (tayı) elbisesine bağladı. Sonra tay kurtularak annesinin peşinden gitmeye başladı. Cariye de çözülen tayın peşine takıldı. Onu geri getirmek istiyordu. Hâtem de: "Peşinizden gelenler de sizindir" dedi. Böylece hem kısrağı, hem tayı ve hem cariyeyi alıp götürdüler. İbn Zeydûn el-Vezîr'in risalesinde böyle anlatılmaktadır.

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا
اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ
مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ

94- Bak. Müslim, Ebu Davud ve Nesaî, Ahmed b. Hanbel, *Müsned.* Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 3/240.

مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ ۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ
اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ
فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ ۗ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۗ ذٰلِكَ
لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهٗ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا
اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾ اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ ۚ فَمَنْ
فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۗ وَمَا
تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ ۗ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى ۚ
وَاتَّقُونِ يٰٓاُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا
فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ ۗ فَاِذَآ اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا
اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰىكُمْ ۚ وَاِنْ كُنْتُمْ
مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الضَّآلِّينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ
وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ ۗ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾ فَاِذَا قَضَيْتُمْ
مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَآءَكُمْ

أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ
فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُولَٰئِكَ
لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا ۚ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾ وَاذْكُرُوا
اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ ۚ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ
وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ
إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

196. Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer hacdan menolunursanız, size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir. Bu kurban, yerine varmadan başınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa, traş olabilir ve bunun için oruç tutmak, yahut sadaka vermek veya kurban kesmek sûretiyle fidye verir. Eğer emniyet içinde iseniz, hac zamanına kadar umre yapana, gücünün yettiği bir kurban gerekir. Kurban bulamayan kimseye hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün oruç tutması gerekir. Bu, tam on gündür. Bu hüküm ailesi Mescid-i Haram çevresinde oturmayan kimse içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah'ın cezası şiddetlidir.

197. Hac, bilinen aylardadır. Kim bu aylarda hacca başlayarak onu kendisine farz kılarsa, artık hacda cinsî temas, sövme, kavga etme yoktur. Ne iyilik yaparsanız, Allah onu bilir. Azığınızı alın. Azıkların en hayırlısı Allah'tan korkmaktır. O halde ey akıl sahipleri! Ben'den korkun!

198. Rabbinizin lütfundan rızık aramanızda bir günah yoktur. Arafat'tan sel gibi akıp inerken Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin. Daha önce sapıklardan olduğunuz halde size doğru yolu gösterdiği gibi, O'nu anın.

199. Sonra insanların akın akın döndüğü yerden dönün. Ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

200. Hac ibadetlerinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi veya daha fazlasıyla Allah'ı zikredin. İnsanlardan bir kısmı: "Rabbimiz! Nimetlerini bize dünyada ver" der. Bunların âhirette hiç bir nasibi yoktur.

201. Onlardan bir kısmı da: "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru" derler.

202. İşte onların kazandıklarından payları vardır. Allah, hesabı süratli olandır.

203. Allah'ı belirli günlerde zikredin. Kim iki gün içinde acele edip dönerse, ona bir günah yoktur. Kim de geri kalırsa, ona da bir günah yoktur. Bu, Allah'tan korkan içindir. O halde Allah'tan korkun ve bilin ki, mutlaka O'nun huzurunda toplanacaksınız.

196. «Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın.» Hac ibadeti, güç yetirenler için ittifakla farzdır. Umre ise, Ebû Hanife'ye göre sünnettir. Ancak, tıpkı nafile namaz gibi, başlanıldığında tamamlanması gerekir. Söylenmek istenen şudur: Bu iki ibadetten herhangi birisine başlayan kimse onu tamamlasın. Çünkü başlanılması vacip olmadığı halde, başlanıldıktan sonra bitirilmesi gereken ibadetler vardır. Âyette *"Allah için"* ifadesiyse bu işin sırf Allah için yapılması gerektiğini vurgulamak içindir. Çünkü araplar haccı bir araya toplanıp gösterişte bulunmak ve çeşitli panayırlar kurmak amacıyla yaparlardı. Oysa bunlardan hiçbiri Allah'a taat ve yakınlaşma amacına yönelik değildi. İşte bunun için yüce Allah haccı, kendi rızâsı için yerine getirilmesi amacıyla farz kılmış ve gereği gibi yerine getirilmesini istemiştir. Buna göre âyetin anlamı şöyle oluyor: Hac ve umrenin rükün ve şartlarını ve diğer fiillerini, Allah'ın rızâsını gözeterek ve meşru olarak yerine getirin. Yapılacak şeylerden hiç birini ihlâl etmeyin. Bu iki ibadeti yaparken ihlas ve samimiyetten ayrılmayın. Onlara her hangi dünyevî bir amaç katarak ibadetinizi bulandır-

mayın. Onun için gerekli olan nafakayı helâl yoldan elde edin.

Haccın rükünleri beştir: 1- İhram, 2- Arafat'ta vakfe 3- Tavaf, 4- Safa ile Merve arasında Sa'y, 5- Başı tıraş etmek veya saçı kısaltmak.

Haccın rüknü, ihramdan çıkmanın ancak kendisinin yapılmasından sonra mümkün olduğu şeylerdir. Haccın vacipleriyse, yapılmadıkları zaman kurbanla telâfi edilen şeylerdir. Haccın sünnetleriyse, terkedilmeleri halinde bir şey gerekmeyen görevlerdir.Umrenin de birtakım rükünleri, vacibleri ve sünnetleri vardır.

Umrenin rükünleri dörttür: 1- İhram, 2- Beytullah'ı tavaf, 3- Safa ile Merve arasında Sa'y, 4- Tıraş.

Hacda ihramdan çıkış ikidir ve bunun da üç sebebi vardır:

1- Kurban kesme günü denilen Yevm-i Nahr'da Akabe Cemresini taşlamak

2- Ziyaret tavafı,

3- Tıraş.

İşte bu üç şeyden ikisi meydana geldiği zaman ihramdan birinci çıkma olayı, üçüncüsü gerçekleştiği zaman da ihramdan ikinci çıkma olayı meydana gelir. Birinci çıkıştan sonra, cinsel ilişki dışındaki tüm yasaklar, ikincisinden sonra ise yasakların tamamı ortadan kalkar.

Hac ve umrenin üç şekilde yapılacağı konusunda ümmetin ittifakı vardır: İfrad, Temettu ve Kıran.

İfrad haccı şöyle yapılır: Sadece hac niyetiyle ihrama girilir, hac bittikten sonra ihramdan çıkılıp yeniden Hill bölgesinden, yani mikat mahalleriyle Harem bölgesi arasındaki yerlerden umre için ihrama girilir.

Temettu haccı da şöyle yapılır: Hac mevsiminde, umre niyetiyle ihrama girilip umreyle ilgili görevler yerine getilir. Ardından Mekke'de hac için ihrama girerek aynı yıl hac da yapılır.

Kıran haccının yapılış şekli ise şöyledir: Hac ve umre'ye birlikte niyet ederek ihrama girilir ve hac menasiki yerine getirilir. Bu arada umre de yapılmış olur. Çünkü umreyle ilgili görevlerin tümü, hac görevleri arasında da vardır. Ancak haccın tüm görevleri umrede yoktur. Ya da umre ihramına girer, sonra da buna bağlı olarak ve henüz tavafa başlamadan hacca da niyet eder.

Böylece ikisini beraber yerine getirmiş olur. Bize göre bunların en faziletlisi Kıran haccıdır. Nitekim, hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Hac ile umreyi beraber yapınız. Çünkü bu ikisi, körüğün demir, altın ve gümüşü eriterek kir ve pasını çıkarıp attığı gibi, fakirlik ve günahları önlerler (eritirler). Kabul edilen haccın karşılığı da ancak cennettir."*[95]

«Eğer hacdan menolunursanız size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir.» Eğer herhangi bir hastalık, düşman, zayıflık, nafaka ve binitinin bulunmaması veya bunun gibi şeyler yüzünden ihramdan sonra iki nüsükten birini yapmaktan menedilirseniz, bu durumda, kolayınıza gelebilen bir kurban kesmeniz gerekir. Âyette kurban olarak verdiğimiz kelime *"hedy"* dir. Bunun başında yer alan *"min"* cer edatı, ya "bazı" anlamında ya da açıklama için (beyâniyye)dir. Yani bir hedy (kurban) veya hedyden oluşanı demektir. Hedy, Allah'a yakınlaşmak maksadıyla Beytullah'a gönderilen kurbanlık hayvan demektir. Bunun en aşağısı bir koyun, ortası sığır ve en büyüğü de devedir. Bu, Beyt'ine göndermek suretiyle kulun Rabbine gönderdiği bir hediyedir.

Buna göre âyetin anlamı şu olur: İhramlı bulunan kimse, eğer bir engelle karşılaşır da, ihramdan çıkmak isterse, bu durumda, engelle karşılaştığı yerde kesmek üzere deve, sığır veya davardan herhangi birisini kurban edebilir. Bu görüş Şafiî'ye aittir. Biz Hanefîlere göreyse, kurbanlığın Harem bölgesine götürülmesi gerekir. Bu arada götürülen kurbanlık için eline bir işaret koyar, böylece hangi gün kesileceğini bilmiş olur. O gün gelince, kurbanı kesilmiş kabul ederek: **«Bu kurban, yerine varmadan başınızı tıraş etmeyin»** âyeti gereğince ihramdan çıkar. Yani bu, başlarınızı, gönderilen kurbanlığınızın hareme ulaştığına, yerine götürüldüğüne dair bilgi sahibi oluncaya dek traş etmeyin demektir. Çünkü kesilmesi gereken kurbanlığın, kesileceği yere ulaşması gerekir. Âyette geçen *"mahill"* kelimesi, inmek ve konmak anlamınadır. Zaman ve yer anlamında da kullanılır. Nitekim "mahillu'd-deyn" deyimi, borcun ödeme zamanı demektir. "Mahillu'l-hedy" ise içinde hedy kurbanının kesilmesinin helâl olduğu yer demektir. Bize göre *"Sonra varacakları yer, Beyt-i Atik (Kabe) tir"* (Hac: 3) âyeti gereğince, bunun yeri Harem'dir. Çünkü âyette geçen *"Beyt-i Atik"* Harem'in tümünü ifade eder. Çünkü hepsi de Beyt'e tabidirler. Bu hüküm, ister ifrad, ister kıran, ister temettu haccı, ya da umre yapsınlar tüm hacılar içindir. Yani kurban kesilmeden başlarını tıraş

95- Nesaî tahric etmiş ve sahih olduğunu belirtmiştir. Hadis Hasendir. Ayrıca bunu teyid eden rivayetler de vardır. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 9/461.

etmeleri caiz olmaz. Şüphesiz bu, Mina'da mahsur kalmamışlarsa, böyledir. Tıraş olmak, saçı kısaltmaktan daha faziletlidir. Tıraşta saçın dörtte birini kesmek yeterlidir. Ancak hacta, Rasûlullah'a uymak için saçın tamamını tıraş etmek çok daha iyidir. Fakat haccın dışında Rasûlullah (s.a.v.) saçını tıraş etmez, kısaltırdı. Saçını nadiren tıraş eder çoğu zaman da saçını kısaltırlardı.

«**Sizden kim hasta olur**» yani ihramlı bulunduğu halde, herhangi bir rahatsızlık ve hastalık nedeniyle saçını tıraş etmek zorunda kalırsa «**veya başında**» bir yara, bit veya baş ağrısı gibi «**bir rahatsızlık bulunursa, tıraş olabilir.**» Yani kurbanını kesinceye kadar ihramında olmaya devam eder. Ancak saçını tıraş etmek zorunda kalır ve sonunda da tıraş ederse, «**ve bunun için**» üç gün «**oruç tutmak**» veya altı miskin ve yoksula, her biri için yarım ölçek buğday olmak üzere «**sadaka vermek veya kurban kesmek suretiyle fidye verir.**» Bu kurbanlığın en büyüğü deve, ortası sığır ve aşağısı da koyundur. Âyette geçen *"ev"* (veya) ifadesi muhayyerlik bildirir. Yani kişi bunlardan birini yapmakta muhayyerdir.

«**Eğer emniyet içinde**» yani korkulardan güvence içinde «**iseniz,**» hastalığınızdan kurtulmuşsanız, siz bir güven ve genişlik ortamındaysanız, mahsur değilseniz, kuşatılmamışsanız «**hac zamanına kadar umre yapana, gücünün yettiği bir kurban gerekir.**» Yani hac aylarında hac yaparak Allah'a yaklaşmak suretiyle yararlanmadan önce umre yapmak sûretiyle Allah'a yakınlaşmak isteyen, yani kıran haccı yapan ya da umre ihramından çıktıktan sonra hac için ihrama girmeden ihram yasaklarını işleyen, yani ihramlıyken yapamayacağı şeyleri yapan kimse, (yani temettu haccı yapan), bu fiillerden dolayı, gücünün yettiği bir kurbanı keser. Temettu haccı yapan bu kimse, Ebû Hanife'ye göre söz konusu kurbanı bayramın birinci günü keser ve tıpkı normal kurban gibi, kendi kurbanının etinden yiyebilir.

«**Kurban**» yani hedy «**bulamayan kimseye hac sırasında**» yani hac vaktinde ve hac aylarında, umre ihramıyla hac ihramı arasında «**üç gün**» oruç tutması gerekir. Bunu isterse peşpeşe, isterse ayrı ayrı günlerde tutar. En faziletli olanı da Zilhiccenin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu günleri tutmaktır. Çünkü Yevm-i Nahr'da ve teşrik günlerinde oruç tutmak sahih değildir. «**Döndükten sonra**» yani hacla ilgili işleri ve amelleri bitirip ayrıldığında «**da yedi gün oruç tutması gerekir. Bu,**» hacda tutulan üç günlük oruçla, dönünce tutulan yedi günlük orucun toplamı «**tam on gündür.**» Arapların çoğu hesap yapmasını bilmezlerdi. Dolayısıyla bir kimse arkadaşına değişik sayılarla hitap ettiğinde, daha kolay anlaması için bunların toplamını da bildirir-

di. Âyette de böyle bir fayda gözetilmiştir. Âyette geçen "tam" kelimesi "on" sayısını pekiştiren bir sıfattır. Çünkü sıfat, çoğunlukla pekiştirme için kullanılır. Nitekim "ilâheyn" kelimesi iki ilâhı ifade ettiği halde, hemen arkasından, pekiştirme amacıyla "isneyn" denilerek bu husus ayrıca sayıyla belirtilmiştir. Öte yandan genelde önemli hususlarda pekiştirme yoluna başvurulur. Burada da özellikle tutulacak orucun gün sayısı vurgulanmış ve bunun mutlaka yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

«Bu hüküm...» Hanefi mezhebine göre bu, bizzat temettuun kendisine işarettir, Şafi'ye göre de temettuun hükmüne işarettir. Bu ise, hedy kurbanının gerekli olduğudur. **«Ailesi Mescid-i Haram çevresinde oturmayan kimse içindir.»** Bu kurban kesme zorunluluğu, ailesi Mekke'de oturmayanlar içindir. Âyette *"aile"*nin zikredilmesi genel olarak insanın, ailesinin bulunduğu yerde oturmasındandır. Dolayısıyla "aile"sinin oturması, kendisinin oturması demektir.

"Mescid-i Haram'da oturanlar" bizim mezhebimize göre Mekke halkıdır ve evleri Mikat sınırları içinde bulunanlar demektir. Bunlar için temettu ve kıran haccı yoktur. Bunlardan temettu veya kıran haccı yapanlar için cinayet demi (kurban) gerekir ve bunun için kestikleri kurbanların etinden yiyemezler. *"Mescid-i Haram'da oturanlar"*ın, hac ayları dışında umre yapmaları gerekir. Bunlar, hac aylarını hacca ayırmalıdırlar. Kıran ve temettu haccı yapan âfâkîler, yani Mikat sınırları dışından gelenlerin demi, nüsüktür, yani hac kurbanıdır. Dolayısıyla bundan yiyebilirler. Şafiî'ye göre "Mescid-i Haram'da oturanlar", Harem halkı ve namazlarını seferi kılabilecek bir uzaklıkta olmayanlardır.

Emir ve yasaklarına dikkat etmekte ve özellikle de hac konusunda. **«Allah'tan korkun ve bilin ki,»** korkmayanlar için **«Allah'ın cezası şiddetlidir.»** Çünkü azap hakkındaki bilgi sizi isyandan uzaklaştıracaktır.

Ayrıca her kalb, Rabbi tanımaya elverişli olmadığı gibi, her nefis Rabbin hizmetine uygun olmayabilir ve her iyi mal da Rabbin hazinesine uygun gelmeyebilir. O halde ey kul! Durumunu düzeltmeye bak. Eldeki varlığın ve malınla cömert ol. Eğer malın yoksa, bedenen yardım et. Eğer senin bu iki konuda da imkânın varsa, o zaman her ikisini de devreye sok. Görmez misin, İbrahim (a.s.), malını konuklarına nasıl verdi? Canını ateşe nasıl attı? Çocuğunu nasıl kurban etti? Kalbini Rahman'a nasıl teslim etti? Bunları bilmez misin? Onun cömertliği karşısında melekler bile şaşakalmışlar, Allah da kendisi-

ne Halillik (dostluk) ikramında bulunmuştur. Allah bu konuda şöyle buyuruyor: *"Allah, İbrahim'i bir dost edinmişti."* (Nisa: 125)

Malik b. Dinar şöyle diyor: "Mekke'ye doğru yola çıktım. Yolda bir genç gördüm. Gece olunca bu genç yüzünü göğe kaldırıyor ve şöyle yakarıyordu: "Ey taatların kendisini sevindirdiği ve isyanların kendisine zarar vermediği Rabbim! Bana, seni sevindiren şeyi ver, sana zarar vermeyen şeylerden beni bağışla." İnsanlar ihram giyip de, birlikte telbiye getirdiklerinde, kendisine, neden telbiye getirmediğini sordum. Bana: "Ey yaşlı kimse, bu telbiye beni gelecek günahlardan, eskiden işlenmiş suç ve masiyetlerden kurtaramaz. Ben,"lebbeyk" diye telbiye getirirken bana, "Senin Lebbeyk'ine de, mutlu olsununa da gerek yoktur. Senin sözünü dinlemek ve sana bakmak istemiyorum, denilmesinden korkmaktayım" diye cevap verdi. Sonra telbiye getirmeye başladı. Kendisine bir daha ancak Mina'da rastladığım sırada şöyle yakarıyordu: "Allah'ım, beni bağışla! Herkes kurbanlarını kestiler ve sana yaklaştılar. Benimse, nefsimden başka, beni sana yaklaştıracak bir şeyim yok! Ne olur, bunu benden kabul buyur." Sonra bir çığlık attı ve cansız bir şekilde yere düştü." Allah'ım! Bize kereminin kemaliyle muamele et ve bizleri en yüce katına ve haremine ulaştır!

197. «Hac bilinen aylardadır.» Yani haccın vakti, insanlarca bilinen Şevval, Zilkâde ayları ile Zilhicce'nin ilk on günüdür. İnsanlar bu bilgiyi kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Haccın bu aylarla sınırlandırılmasının hikmeti, birtakım hac fiillerinin ancak bu vakitlerde yapılabileceğine ve bunun dışında yapılmasının sahih olmayacağına işaret etmek içindir.

İhram ise, Ebû Hanife'ye göre, haccın şartlarından olduğu için daha önce girilmesi kerahetle birlikte caizdir. Buna göre haccın edasından önce ihram şartının yerine getirilmesi, tıpkı namaz vaktinden önce abdest almanın caiz olması gibi, caizdir. Ayrıca *"Sana hilâl halini alan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit tayin eden ölçülerdir."* (Bakara: 189) âyeti de, bütün aylarda ihrama girmenin caiz olduğunu gösterir. Kısacası ayların tümü, ihrama girmenin caiz olduğu vakitlerdir.

«Kim bu aylarda hacca başlayarak onu kendisine farz kılarsa...» Yani kim telbiye getirir, yahut kurbanlık işaretler ve böylece haccı kendisine vacip kılarsa... Çünkü hac, içinde ihrama girmeyi ve ihramdan çıkma gibi fiiller olan bir ibadettir. Namazda olduğu gibi, başlamak için sadece niyet yeterli değildir. Şu halde, hacca başlamış olabilmek için telbiye veya boynuna veya

ayağına herhangi bir şey takmak sûretiyle kurbanlık işaretlemek gerekir.

«**Artık hacda cinsî temas,**» ve cinsel ilişkiye götürecek davranışlar, mesela öpmek ve çimdiklemek gibi şeylerin tümü ihrama ait yasaklardandır. Arafat'ta vakfeden önce bu davranışlarda bulunmak haccı bozar, vakfeden sonra ise, bedene (*) gerektirir. Cinsel ilişkiye götürecek her yol da yasaklanmıştır. Bu, bir tehlikeye düşülmemek için bir tedbirdir.

«**Sövme, kavga etme yoktur.**» Yasaklardan herhangi birini işleyerek şer'î sınırlar dışına çıkmak yoktur. Çünkü âyette geçen *"fısk"*, her türden masiyet demektir. Buna sövme, birbirine lâkap takma gibi şeyler girer. Hacda hizmetçilerle, yol arkadaşlarıyla, ulaşım aracı sahipleriyle dalaşmak yasaktır. Hac günlerinde bu tür hareketlerden uzak durmak gerekir. Burada, sayılanlardan her zaman uzak durmak ve kaçınmak gerekirken, hacda kaçınılmasının emredilmesinin sebebi, hacda bunların daha çirkin ve daha kötü olmasındandır. Bu tıpkı namazda ipek elbise giymek ve Kur'an okurken nağme yapmak gibidir. Nitekim Kur'an okuyanlardan bir kısmı böyle yapıyor, tuhaf tuhaf sesler ve musiki nağmeleri çıkarıyorlar.

«**Ne iyilik yaparsanız, Allah onu bilir.**» Allah, masiyetlerden üç tanesinden nehyetti ve her türlü taatı da teşvik etti. Bu, kötülükten uzaklaştırmanın hemen ardından iyiliğe bir teşviktir. Bunun içerisine çirkin söz yerine güzel söz, fâsıklık yerine iyilik ve takva, kavga yerine iyi geçinme ve güzel ahlâk da girer.

«**Azığınızı alın.**» Kötülüklerden korunup sakınmanız için, yolculuğunuz ve âhiretinizle ilgili azıklarınızı alın. «**Azıkların en hayırlısı Allah'tan korkmaktır.**» Bu, alınan yiyecek ve içecek değildir. İşin gerçeği şudur: İnsanın iki tür yolculuğu vardır. Biri dünyada olan yolculuk, diğeri de dünyadan olan yolculuktur. Dünyada yolculuk için mutlaka azık gerekir. Bu, yiyecek, içecek, binek ve maldır. Aynı şekilde dünyadan olan yolculuk için de azık gerekir. Bu azık Allah'ı bilmek ve tanımak (marifetullah)tır, Allah sevgisidir, O'ndan başka her şeyden yüz çevirmektir. Allah'a itaatle uğraşmak, O'na muhalefetten ve yasaklarından uzak durmaktır. İşte bu azık, dünyada yapılan yolculuktaki azıktan daha hayırlıdır. Çünkü dünyadaki azık, seni sürekli olmayan, geçici bir azaptan kurtarır. Oysa âhiret azığı, seni sürekli olan bir azaptan kurtarır. Dünya azığı geçici ve fânidir. Âhiret azığı, seni temiz ve sürekli olan lez-

* Bedene; deve ve sığır cinsinden olan kurbana *"bedene"* adı verilir.

zetlere kavuşturur.

Yemen halkı azık almazlardı ve yola azıksız çıkarlar: "Bizler, tevekkül sahipleriyiz. Çünkü Beytullah'ı hacca gidiyoruz, O bizi doyurmayacak mı?" derlerdi. Böylece bir tek kişi de olsa, insanlara yük olurlardı. Mekke'ye geldiklerinde ise, halktan dilenirledi. Çoğu zaman bu durum onları soyguna yağmalamaya ve gasp yapmaya götürürdü. Bunun için Allah, *"Azığınızı alın"* buyurmuştur. Size yetecek olanını alın, başkalarından dilenecek duruma getirmeyecek kadarını yanınızda bulundurun. İnsanların yiyeceklerine ortak olmaktan, onları zor durumda bırakmaktan ve onların sırtına yük olmaktan sakının. *"Azıkların en hayırlısı Allah'tan korkmaktır."*

«O halde ey akıl sahipleri! Ben'den korkun.» Çünkü akıllı olmak, Allah'tan kormayı ve insanları da buna teşvik etmeyi gerektirir. Öte yandan burada yüce Allah, önce insanları kendisinden korkmaya teşvik etmiş, ardından, bundan amacın O'na kavuşmak olduğuna işaret etmiştir. Buna göre takva sahiplerinin O'nun dışındaki her şeyden vazgeçmeleri gerekir. Bu yüzden özellikle akıl sahiplerine hitap edilmiştir. Çünkü, Allah'tan korkmayanın akıllı olduğundan söz etmek mümkün değildir. Şu halde akıllı kimsenin başlıca görevi, aklını şüpheli şeylerden kurtarmak, nefsini arındırmak ve onu en yüce mertebelere çıkarmaktır.

İmam (Fahrettin er-Râzî) tefsirinde şöyle diyor: "Bil ki; İnsanda üç güç vardır: Hayvanî olan şehvet gücü, şeytanî olan gazab gücü ve akılla ilgili olan vehmî güç. Tüm ibadetlerden asıl amaç, bu üç gücü, yani şehvet, gazap ve vehim güçlerini yenmektir. Nitekim âyetteki:

(felâ rafese) "cinsî temas yoktur" ifadesi, şehvetle ilgili gücün,

(velâ füsûka) "sövme yoktur" ifadesi gazabla ilgili gücün - çünkü masiyet bu gücün sonucu doğar-

(velâ cidâle) "ve kavga etme yoktur" ifadesi de, insanı kavgaya sürükleyen, başkalarıyla tartışmaya ve her konuda çekişmeye götüren vehme dayalı gücün yenilmesi gerektiğine işaret eder.

Kötülük bu üç şeyden kaynaklandığı için yüce Allah: *"Artık hacda cinsî temas, sövme, kavga etme yoktur."* buyurmuştur. Yani Allah'ı tanımayı ve O'nun sevgisini kazanmayı isteyenler, celâlinin nuruna ulaşmayı dileyenler, kulları içinde havas olan zümrenin çizgisinde hareket etmek isteyenler, bu sa-

yılan şeylere dikkat etmelidirler."

Ebu Cafer Muhammed Bakır da şöyle demiştir: "Şu üç şeyi yerine getirmeyen kimse, Beytullah'a gitme sıkıntısına girmesin: Kendisini Allah'ın haram kıldığı şeylerden uzaklaştıran vera', gazabı önleyen hilm (yumuşaklık) ve konuştuğu müslümanlarla iyi arkadaşlık. İşte yolcu, bu üç şeye ihtiyaç duyar. Yolculukta ve hele hac yolculuğunda bu üç temel unsur gereklidir. Kim bunları mükemmel bir şekilde yerine getirirse, haccını da mükemmel olarak bitirmiş olur. Kim de bunu yapmazsa, gerekeni yapmamış demektir."

Hacı olan kişinin, arkadaşlarından ayrılmadan önce yapması gereken şey, onlara karşı işlediği yanlışlıklardan ve zulümden dolayı helâllik dilemelidir. Eğer aralarında, gıybet ve laf taşıma gibi bir şeyler geçmişse veya malına dokunmuşsa, mutlaka helâllik istemelidir. Çünkü çok az kimse bu gibi şeylerden uzak kalabilir. Arkadaşından söz edilince, hakkında iyilik dışında bir şey konuşmasın. Bunun dışındaki şeylere dalmasın. Nitekim Selef, seferden döndüklerinde, hiçbiri arkadaşı hakkında iyilik dışında bir şey konuşmazdı. Kısacası amel defteri mağfiret yoluyla günahlardan temizlenen kimse bir daha günah ve isyan kirine dönmekten sakınsın.

198. «Rabbinizin lütfundan rızık aramanızda bir günah yoktur.» Hac mevsiminde ticaret yapmanızda ve rızık peşinde koşmanızda bir sakınca yoktur. Bu âyet, hac esnasında ticaret gibi işlerin yapılmayacağını söyleyenler hakkında inmiştir. Ancak burada gerçek olan şu ki, her ne kadar hac esnasında ticaret mübah ise de, ticareti terketmek daha iyidir. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: *"Halbuki onlar, dini sadece Allah'a tahsis ederek O'na ibadet etmekle emrolunmuşlardır."* (Beyyine: 5) İhlâs, taat ve ibadet niyetiyle yapılan fiillerdir.

«Arafat'tan sel gibi akıp inerken Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin.» Güneş battıktan sonra Arafat'tan dönüp sel gibi akarken telbiye, tehlil, tesbih, tahmid, duâ ve zikirlerle Allah'ı Meş'ar-i Haram denilen yerde zikredin. Arafat, vakfeye durulan yerin adıdır. Kelime çoğul gibiyse de, çoğul değildir. Bu, sırf anlamındaki manayı fazlalaştırmak için harfleri arttırılan kelimelerdendir. Bu ifade Arafat'ta vakfenin vacip olduğunu gösterir. Çünkü "sel gibi akma" dan bahsedildiğine göre bu, belli bir bekleyişten sonra olacaktır. Çünkü, vacibin kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir.

Meş'ar-i Haram, üzerinde İmam'ın durduğu dağın (tepenin) adıdır.

Meş'ar: İbadet için belirlenen yerdir. *"Şeâir"*de, şiar'dan alınma olup, alâmetler anlamına gelir. Şiar da alamet ve işaret anlamınadır. Bunun *"haram"* vasfıyla nitelendirilmesi, yani ona bir kutsallık izafe edilmesinin sebebiyse, gerçekten kutsal olmasından kaynaklanmaktadır. Şu halde, buradaki yasaklara da dikkat etmek gerekir.

«Daha önce sapıklardan olduğunuz halde size doğru yolu gösterdiği gibi, O'nu anın.» Siz daha önceleri imanın ve Allah'a taatın ne olduğunu bilmezken, size Allah'ı nasıl zikretmeniz gerektiğini gösterip öğreten Allah'ı çokça zikredin. Bu zikir, O'ndan korkmak ve O'na yakarmak biçiminde olsun. Bu zikir, bir istek ve heybetten kaynaklansın. Yani Allah'ın size gösterdiği gibi, O'nu zikredin, O'nun size gösterdiği yolu ve sınırı geçmeyin.

Allah'ı zikretmek emredilince Arafat'tan sel gibi dönüşün de, insanların akın yaptığı yerden olması emrediliyor. Ve ikinci emir de birinci emre "sonra" anlamındaki *"sümme"* kelimesiyle bağlanarak şöyle denildi:

199. «Sonra insanların akın akın döndüğü yerden dönün.» Yani Müzdelife'den değil Arafat'tan dönün. Nitekim Kureyş ve onların müttefikleri olan "Hums", Müzdelife'de vakfe yapıyor ve: "Biz Allah'ın yakınlarıyız, O'nun Hareminde oturuyoruz. Dolayısıyla, O'nun Hareminden çıkmayız" diyorlar ve diğer insanlarla birlikte, Hil bölgesinde olduğu için Arafat'ta vakfe yapmayı kendilerine yakıştırmıyorlardı. Oysa diğer araplar, Hz. İbrahim (a.s.)'in dinine uyarak Arafat'ta vakfe yapıyorlardı. Halk Arafat'tan akın akın dönmeye başladıklarında, "Hums" olduklarını söyleyenler de Müzdelife'den hareket ederlerdi. İşte Allah bu âyeti bunun üzerine indirdi. Bu âyetle onlara da, diğer insanlar gibi, Arafat'ta vakfe yapmalarını ve yine onlar gibi, oradan beraber dönmelerini emretti. Burada geçen *"insanlar"*dan maksat, Hums dışında kalan tüm araplar demektir. Çoğulu "Ahmus" olan *"hums"*, cesur ve atılgan adam demektir. "Ahmus" aynı zamanda, dininde kararlı ve katı olan anlamınadır. Kureyş, Kinane ve Kays kabileleri dinlerinde gayet şiddetli oldukları için, "Hums" diye adlandırılırlardı. Mina günlerinde gölgelikte durmazlar, evlerine kapılarından girmezlerdi. Aynı zamanda bunlarla sözleşmeli olanlar veya bunlardan evli bulunanlar da böyleydi.

«Ve Allah'tan mağfiret dileyin.» Bilgisizliğinizden dolayı menasikte değişiklik yapmaktan ve vakfe yerine aykırı davranmaktan doğan suçlarınızdan dolayı Allah'tan bağışlanmanızı dileyin. **«Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.»** Allah, af dileyenin günahını bağışlar ve ona

lütufta bulunur. Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebû Bekr'e, hacca gelenlerle birlikte Arafat'a çıkmasını ve orada vakfe yapmasını emretmiştir.

Rivayete göre Allah, meleklerine karşı, Arafat'a çıkan mü'minlerle övünerek şöyle buyurur: *"Kullarıma bakın. Hepsi de en uzak yerlerden çıkıp gelmişler. Üst-başları dağınık, toz ve toprak içindeler. Şahit olun, ben onları bağışladım."*[96]

Yine rivâyete göre, şeytanın, Arafe gününde küçüldüğü, aşağılandığı, zelil kılındığı kadar bir başka günde ezilip küçüldüğü, hakaret gördüğü olmamıştır. Şeytanın bu derece ezilmesinin sebebi, Allah'ın rahmetinin inmesini, Allah'ın, büyük günahları bağışlamasını görmesidir. [97]

200. «Hac ibadetlerinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi veya daha fazlasıyla Allah'ı zikredin.» Yani cahiliye âdetlerini terkedin, âlemlerin Rabbi olan Allah'ı zikirle uğraşın. Araplar, hacla ilgili ibadetlerini bitirdiklerinde, Mina'da Mescid ile dağ arasında durup atalarına ait şeylerle övünürler, ve geçmiş güzel günlerini anarlardı. Onların her biri bununla ün kazanmayı ve yükselmeyi isterdi. Kendilerinden önce geçenlerin yaptıklarından kendilerine pay çıkarırlardı. Allah onlara bunu yasakladı. Onlara, atalarını anmalarının yerine, Allah'ı anmalarını O'nu yüceltmelerini, O'na senada bulunmalarını emretti. Çünkü bütün iyilikler, Allah'tandır.

«İnsanlardan bir kısmı: 'Rabbimiz! Nimetlerini bize dünyada ver!' der.» Hacca gelen bir takım insanlar var ki, zikirlerinde ve duâlarında, tek istekleri dünyalıktır. Bunlar, bize sadece dünyaya ait olan makam ve zenginliği ver, derler. Bunlar müşriklerdir. Bunlar haclarında yalnızca dünyayı isterler. **«Bunların âhirette hiçbir nasibi yoktur.»** Bir payı ve hissesi yoktur. Çünkü bunların tüm istekleri dünyayla ilgilidir. En şerefli yerde, en değersiz şeyi istiyor ve böylece sürekli nimetlerden yüz çevirmiş oluyorlar. Büyük mülkten uzak duruyorlar.

201. « Onlardan» Hacca gelenlerden **«bir kısmı da: 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver.»** Bu, sıhhat ve sağlık, kimseye muhtaç olmayacak derecede geçim, hayra ve iyiliğe muvaffakiyettir. Dünya ve âhiret hayrını isteyenlerin dünyadaki istekleri budur. İyilik (hasene): Her iki dünya için tüm ha-

96- Ebû Ya'lâ, Bezzar, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân tahric etmiştir. Bu manada, Müslim de Hz. Aişe'den rivâyet etmiştir.

97- Mâlik bunu Mürsel, Hâkim de Mevsûl olarak rivâyet etmiştir.

yırları kapsar. «**Âhirette de iyilik ver.**» Bu da sevap ve rahmettir.

Ebu'l-Kasım Hakîm şöyle der: "Dünya iyiliği, mutlu bir yaşantı ve şehit olarak ölmektir. Âhiretle ilgili iyilik ise, kabirden kalkarken müjdeyle uyanmak, salim bir şekilde sırat köprüsünden geçebilmektir."

«**Ve bizi cehennem azabından**», af ve mağfiretle «**koru' derler.**»

Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir:*"Dünya iyiliği, sâliha bir eş, âhiret iyiliği de huri'l-în'dir. Cehennem azabı ise kötü bir eştir."* (98).

202. «**İşte onların**», bu iki dünyada da iyilik istemek için duâ eden ikinci grubun «**kazandıklarından payları vardır.**» İşledikleri güzel ameller cinsinden bunların büyük payları vardır. Bu, güzel menfaatleri içinde bulunduran sevaptır. «**Allah, hesabı süratli olandır.**» Yani kullarının çokluğuna ve amellerinin de fazlalığına rağmen onları göz açıp kapayıncaya kadar hesaba çeker. Çünkü Allah'ın düşünmeye, fikre ve herhangi bir şeye ihtiyacı yoktur. İşte kudreti bu derece olan zata taatı ihlâlden, ibadetlerde kusurdan sakının.

203. «**Allah'ı belirli günlerde**», teşrik günlerinde, namazların peşinde, kurbanları keserken, şeytan taşlarken hep «**zikredin.**» Teşrik günleri yevm-i Nahr denen Zilhiccenin onuncu gününden sonra üç gündür. Bunun ilk günü, Zilhicce'nin onbirinci günüdür. İkinci günü de, Nefr-i Evvel günüdür. Buna böyle denmesinin sebebi, hacıların bir kısmının bu günde Mina'dan ayrılmaları sebebiyledir. Üçüncü günü ise, Nefr-i sanî günüdür. İşte Yevm-i Nahr ile bu üç güne, şeytan taşlama günleri ve namazların ardından tekbir getirme günleri denir.

«**Kim iki gün içinde acele edip dönerse,**» kim acele edip Yevm-i Nahr'dan sonra iki günü daha tamamlamak sûretiyle Mina'dan çıkmak ister, bu üç günlük zaman içinde şeytan taşlamakla ilgili olarak iki günle yetinirse, üçüncü günü de şeytan taşlamak için Mina'da beklemek ve kalmak istemezse, böyle bir acelede «**ona bir günah yoktur.**» Buna ruhsat verilmiştir.

İşin özeti şöyledir: Hacı adayı olan kişi, teşrik günlerinde, birinci ve ikinci geceyi Mina'da geçirir, burada geceler. Her gün zeval vaktinden sonra yirmi bir taşla, şeytanları taşlar. Ancak deve bakıcılarına hacılara su taşıyan

98- Hz Ali'den alınan bu söz, bu âyetle ilgili yorumlardan biridir. Bu da şuna hamledilmiştir: Kadın, ya cennettir veya cehennem. Eğer eş, sâliha bir kadınsa, bununla aile mutluluk kazanır, değilse sadece bir sıkıntı ve cehennem ateşi olur. Şairin kadını tasviri ne güzel:

Eğer kadın bozuksa o bir şeytandır,
Eğer sâliha ise o bir melektir.

kimselere ve Mina'da iki gün geceleyip ikinci teşrik [99] gününde taşlarını atanlara ruhsat verilmiş Mina'da geceleme zorunluluğu kaldırılmıştır. Nitekim yüce Allah'ın *"Kim iki gün içinde acele edip dönerse, ona da bir günah yoktur"* buyruğundan da bu anlaşılmaktadır. Buna göre gün batımına kadar oradan ayrılmamışsa, bu kimsenin üçüncü günü de şeytan taşlayıncaya kadar orada kalması ve ancak bundan sonra ayrılması gerekir.

«Kim de geri kalırsa, ona da bir günah yoktur.» Kim zevalden önce, üçüncü günü şeytan taşlamasına kadar kalırsa, ruhsatı terkettiği için kendisine bir günah yoktur. Mana şöyledir: Kişi acele etmekle, erteleme arasında serbesttir. "Ertelemek daha faziletli değil midir?" diye sorulursa, elbette bu daha faziletlidir. Ancak buradaki muhayyerlik faziletli ile en faziletli arasındadır. Tıpkı yolcu olan kimsenin oruç tutması daha faziletli ise de oruç tutmakla tutmamak arasındaki muhayyerliği gibi.

«Bu, Allah'tan korkan içindir.» Yani zikredilen bu muhayyerlik ve günah olmama yönü, sadece Allah'ın koyduğu yasaklardan sakınanlar içindir. Çünkü gerçek hacı ve haccından yararlanacak olan kimse, yasaklardan sakınan kimsedir. Bu, farzları zahiren de olsa yerine getirmişse böyledir. **«O halde»**, hac yaparken olsun, sonra olsun **«Allah'tan korkun ve bilin ki, mutlaka O'nun huzurunda toplanacaksınız.»** İşlediklerinizin karşılığını görmek ve almak için diriltilecek ve O'nun huzurunda toplanacaksınız. Bu, takva ile emri pekiştirmekte ve Allah'ın emrine bağlanmayı gerekli kılmaktadır. Çünkü insanlar hacdan döndüklerinde, Allah'a karşı suç işleme konusunda cesaretli oluyorlardı. Böylece onların uyarılması hususunda şiddetli davranılmıştır.

Kabul edilmiş bir haccın işareti, dünya ile ilgisini kesmiş olarak oradan dönebilmek, hep âhireti arzulamaktır. Kişi kabul edilmiş bir hacdan dönünce, günahları affedilmiş olarak döner. Duâsı kabul edilir. Bu bakımdan selâm ile karşılanması da müstahaptır. Ondan bizim için istiğfar etmesini istemek de böyledir. Bazıları şöyle der: "Asil, soylu ve hür kimse, eski ahdini bozmayan kimsedir. Eğer nefsin seni, Mevlânla yapmış olduğun ahdi bozmaya çağırırsa, ona şöyle de: Allah'a sığınırım! Gerçekten benim Rabbim O'dur! O bana güzel davrandı!"

99- Teşrik günleri Kurban bayramının ikinci, üçüncü ve dördüncü günleridir. "Teşrik" güneşlendirme anlamına gelir. Bu günlere Teşrik günleri denmesinin sebebi ise, bu günlerde etlerin kurutulmasındandır. Kurban bayramının birinci günü ise, teşrik günü olmayıp Yevm-i Nahr, yani kurban kesme günüdür.

Bir zat şöyle demiştir: "Bir grupla birlikte hactan döndüm. Nefsim beni kötü bir işe sevketmek istedi. Bu sırada evin bir tarafından gaybtan bir ses duydum. Şöyle diyordu: Yazıklar olsun sana. Sen haccetmedin mi? Yazıklar olsun sana, sen haccetmedin mi? Bu ana kadar Rabbim beni korudu."

Yine haccedenlerden biri dönerken yolda ölür. Arkadaşları kendisini defnederler. Fakat kazmayı kabirde unuturlar. Kazmayı çıkarmak için kabri tekrar eştiklerinde adamın boynu ve iki elinin kazmanın halkasında birleştiğini ve sapına dolandığını görürler. Tekrar üzerine toprak kapatıp, ölenin ailesine giderler, adamın durumunu ailesinden sorarlar. Onlar da şu cevabı verirler: Bir adamla arkadaşlık etmişti, adamın malını aldı ve bununla haccetti.

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُۥ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا
وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ
سَعَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَ ۗ وَٱللَّهُ
لَا يُحِبُّ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُۥ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتْهُ ٱلْعِزَّةُ بِٱلْإِثْمِ
فَحَسْبُهُۥ جَهَنَّمُ ۚ وَلَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِى
نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ رَءُوفٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

204. İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı hakkındaki sözü, senin hoşuna gider. Ve Allah'ı kalbinde olana şahit tutar. Halbuki o, en azılı düşmandır.

205. (Senin yanından) dönüp gittiği zaman, yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve nesli helak etmek için çalışır. Allah, bozgunculuğu sevmez.

206. Ona: "Allah'tan kork" denildiğinde, gururu kendisini

günah işlemeye sürükler. Artık cehennem ona yeter. O, ne kötü bir döşektir.

207. İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızâsını kazanmak için canını verir. Allah kullarına karşı çok merhametlidir.

204. «İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı hakkındaki sözü, senin hoşuna gider.» Yani sen, onun sözünün görünüşüne bakarak güzel bulur, onu kabul edersin. Buradaki *"hoşuna gitmek" (icab)* bir şeyi güzel bulmak ve ona eğilim duymaktır. İşte durumu böyle olan bir kimsenin dünya ile ilgili olarak söylediği söz, seni sevindirir. Çünkü adam gayet tatlılıkla ve açıklıkla, fesahatla konuşuyor. Ancak konuştuğu âhiret hayatıyla ilgili değildir. Çünkü âhiretle ilgili olarak konuşursa adamın o konudaki yalancılığı ve çirkinliği ortaya çıkar. **«Ve Allah'ı kalbinde olana şahit tutar.»** Yani şöyle der: Benim kalbimdeki sevgi ve İslâm, dilimdeki sözüme muvafık olduğuna Allah şahittir. **«Halbuki o, en azılı düşmandır.»** O, müslümanlara karşı düşmanlıkta çok aşırı giden bir kimsedir.

Bu âyet, Ahnes b. Şüreyk es-Sakafî hakkında nazil olmuştur. Kendisi fizikî yönden güzel, tatlı konuşan, Rasûlullah (s.a.v.)'a dostluk gösteren, müslümanlık iddiasında bulunan, Allah sevgisinden dem vuran biriydi. Sevdiği iddiasında bulunup da gereğini yapmamak dinsiz ve zındıkların davranışıdır. Çünkü seven, sevgilisinin sevdiğini yapar. Nitekim şair şöyle der:

"İlâhı sevdiğini göstermeye çalışırken, ona isyan ediyorsun
Yemin ederim ki bu çok alçak bir iştir.
Eğer sevgin doğru olsaydı, ona itaat ederdin.
Çünkü, seven sevdiğine itaat eder."

205. «(Senin yanından) dönüp gittiği zaman, yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve nesli helâk etmek için çalışır.» "Çalışır" şeklinde tercüme ettiğimiz âyetteki *"s'ay"* kelimesi hızlı adımlarla yürümek ve koşmak demektir. Bu kelime bir benzetme yoluyla iş görmede ve kazanç elde etmede çalışma anlamında kullanılmıştır. Yani yeryüzünün neresinde bulunursa bulunsun, oralara girer, bozgunculuk eder. *"Nesil"*; canlı varlık cinslerinin dişilerinden

doğan şeydir. Ahnes geceleyin Sakîf kabilesine gelmiş, bu adamlara ait ekin ve hayvan ne varsa, hepsini helâk etmişti. Çünkü kendisiyle onlar arasında bir düşmanlık bulunuyordu. Ya da bundan maksat kötü idarecilerin nesilleri öldürmeleri ve ekinleri telef etmeleridir veya halka zulmetmeleri bunların kötülüğü yüzünden Allah yağmuru keser de, böylece ekin ve nesil de helâk olur gider. **«Allah, bozgunculuğu sevmez.»** Yani Allah bozgunculuktan hoşnut kalmaz. Ona buğzeder ve onu işleyene gazapta bulunur.

206. «Ona:'Allah'tan kork' denildiğinde,» bu münafık ve bozguncuya öğüt ve nasihat yoluyla Allah'tan kork, yaptığın kötü iştir, bu münafıklığı ve bozgunculuğu bırak denildiğinde, **«gururu kendisini günah işlemeye sürükler.»** Yani onun cahiliye damarı kendisini günaha ve suça iter. **«Artık cehennem ona yeter.»** Onun cehennem ateşine girmesi ona yeter. Yaptıklarından dolayı orada sonsuza kadar kalacaktır. **«O, ne kötü bir döşektir.»** Yani orası gidip üzerine yatılacak ne kötü bir yataktır.

İbn Mes'ud diyor ki: Allah katında en büyük günah, kendisine:"Allah'tan kork" denilen kişinin: "Sen kendine karış" demesidir." Hz. Ömer'e "Allah'tan kork" denilince, Allah'ın yanında ne kadar önemsiz olduğunu göstermek için yanağını yere koymuştur.

Bu âyette Allah, sırf dünyalığı için dinini verenlerin halini anlatmıştı. Şimdi aşağıda göreceğimiz âyetle de, dini için dünyasını ve canını ortaya koyan ele alınıyor:

207. «İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızâsını kazanmak için canını verir.» Yani canını satar. Çünkü mükellef olan kimse oruç tutarak, namaz kılarak, haccederek ve cihad yaparak Allah'a itaat uğruna canını feda edince sanki sevap elde etmek için canını Allah'a satan kimse gibi olur. **«Allah kullarına karşı çok merhametlidir.»** Allah, kullarına olan merhametinden dolayı, onlardan canlarını ve mallarını satın alıyor. Oysa bunlar zaten Allah'ın mülkü ve hakkıdır. Allah, halis mülkü olan bu şeyleri, sayılmayacak rahmet ve ihsan karşılığı yine kendilerinden satın alıyor. Bu, Allah'ın bir lütfu ve keremidir.

Âyet, Suhayb b. Sinan er-Rûmî hakkında nazil olmuştur. Bu zat, Medine'ye, Rasûlullah (s.a.v.)'ın yanına hicret etmek üzere Mekke'den çıkınca, Kureyş'ten bazı kimseler peşine takıldı. Yanındaki bazı kimseleri öldürürler. Suhayb iyi bir okçuydu ve okları da yanındaydı: "Ey Kureyşliler! Siz de biliyorsunuz ki, içinizdeki en iyi okçuyum. Vallahi, ben okumu attığım zaman, bir

insanı tam kalbinden vururum. Allah'a yemin olsun ki, okluğumda bulunan tüm okları boşaltmadıkça, sonra da elimde bir şey kalmayıncaya kadar kılıcımla sizleri doğramadıkça hiç biriniz beni yakalayamazsınız. Bunlardan sonra eğer beni yakalarsanız, bana istediğinizi yapın. Kaldı ki, beni ele geçirmenizin size bir yararı da olmayacaktır. Ben yaşlı bir adamım. Mekke'deki evimde bir miktar varlığım var. Geri dönün, ve o malı alın ve beni inandığım İslâm dini ile başbaşa bırakın" dedi. Peşine düşenler, Suhayb Rûmî'nin dediğini yaptılar. O da Medine'ye gitti. Orada, Hz. Ebû Bekir'le karşılaştı. Hz. Ebû Bekir (r.a.): "Ey Suhayb! Kârlı bir alış-veriş" dedi. Suhayb: "Nedir o?" diye sordu. Hz. Ebû Bekir (r.a.) de, onun hakkında inen bu âyeti haber verdi. Suhayb, bunun üzerine çok sevindi. Çünkü Hz. Suhayb, malını vererek müşriklerden hayatını kurtarmıştı.

Kuşkusuz mü'minler, kendi istekleriyle canlarını ortaya koyuyorlar. Bunun karşılığı ise, doğrudan doğruya cennettir. Allah'ın veli kulları, kendi arzularıyla canlarını sattılar. Burada canlarının değeri ve karşılığı Allah'ın rızâsıdır. İkisi arasında çok farklar vardır. Salik'in, yani Allah yoluna giren kimsenin görevi, vatandan çıkmak sûretiyle, yakınların ülkesinden uzaklaşıp garip olmalıdır. Gerçek anlamda bir mücahid ve manevi bir şehid olması böylece mümkündür. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.): *"Ne mutlu o gariplere!"*[100] buyurmuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ
مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾

100- Bu, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in tahric ettikleri hadisin bir bölümüdür. Hadis'in evveli şöyledir: *"İslâm garip olarak başladı ve başladığı gibi de garip olarak dönecek. Ne mutlu o gariplere!"*

هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ
وَقُضِيَ الْأَمْرُ ۚ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾

208. Ey iman edenler! Hep birlikte itaate girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır.

209. Size apaçık deliller geldikten sonra doğru yoldan saparsanız, bilin ki Allah, her şeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.

210. Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin kendilerine gelmesini mi beklerler? Halbuki iş bitirilmiştir. Bütün işler, Allah'a döner.

208. «Ey iman edenler!» Hitabın münafıklara yönelik olması halinde 'Ey dilleriyle iman ettiklerini söyleyenler!' **«Hep birlikte itaata girin.»** Allah'a gerçek anlamda teslim olun, hem dışınız ve hem içinizle Allah'a itaat edin. Âyctteki *"Silm"*; teslim olma ve itaat anlamınadır. *"Hep birlikte"* ifadesi haldir. Bir başka yorum da: "İslâm'a tümüyle girin ve İslâm'a bir başka şeyi karıştırmayın" şeklindedir. Buna göre hitap, kitap ehlinin, mü'minlerinedir. Çünkü bunlar, eski dinlerinin bazı hükümlerine riâyet ediyorlardı. Nitekim rivâyete göre, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları, Tevrat'ın bazı hükümlerine bağlı kalıyorlardı. Meselâ Cumartesi gününe saygı gösteriyorlar, deve etini ve sütünü haram sayıyorlar, fakat başka hükümleri de terkediyorlardı.

«Şeytanın adımlarına uymayın.» Yani şeytanın yaptıklarını yapmayın, onun çağırdığı bâtıl ve yanlış yollara giderek ona itaat etmeyin. Onun asılsız vesveselerine kapılmayın. **«Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır.»** Onun düşmanlığı açıkça ortadadır. O, verdiği vesveselerle sizi bozarak, İslâm'ınıza leke düşürmek ister.

209. «Size apaçık deliller geldikten sonra doğru yoldan saparsanız...» *Zelel (Sapma)*: Aslında, ayak sürçmesi anlamınadır. Daha sonra bu, gerçek inançtan, doğru amelden dönme anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Buna göre anlam şöyle olur: Siz, hakta yanıldınız, hataya düştünüz. Bilgi bakımından olsun, amel yönünden olsun orta yolu çiğnediniz. Hem de davet edildiğiniz şeyin hak olduğu hususunda size apaçık deliller geldikten sonra bunları yaptınız. **«Bilin ki Allah, her şeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.»** Allah, emri konusunda galip ve üstündür. Sizden intikam almak konusunda kesinlikle aciz değildir. O, aynı zamanda hüküm ve hikmet sahibidir. Bu bakımdan O, intikam alırken bile ancak hak olarak intikam alır.

Bu âyette, doğru yoldan sapanlar hakkında kesin bir tehdit vardır. Çünkü baba, çocuğuna: "Eğer bana karşı gelirsen, sen beni bilirsin, benim ne kadar güçlü olduğumu da" derse, bu onu uyarmak bakımından, "seni şöyle döverim, sana böyle yaparım" demekten daha etkili bir söz olur.

210. «Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin kendilerine gelmesini mi beklerler?» Âyette geçen soru edatı olumsuzluk anlamınadır. Yani İslâm'a girmeyi terkeden ve şeytanın adımlarına uyan kimse, Allah'ın azabının gelmesini mi bekliyor? Âyette: *"Yoksa onlar Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"* ifadesi, Allah'ın azabının gelmesi manasınadır. Çünkü Allah, gelip gitmekten münezzehtir. Bu gibi şeyler hareket ve süküneti gerektirir. Halbuki Allah için bu gibi şeyler sözkonusu olamaz.

Bu ve benzeri âyetlerle ilgili olarak Mütekaddiminin (öncekilerin) görüşü şudur: İnsan, bunların zahirine iman etmeli, ancak bunun ilmini Allah'a bırakmalıdır. Çünkü insan, bu konuda Allah'ın muradının ne olduğunu gereğince ortaya koyabilmek konusunda, yanılabilir. En iyisi bu konuda bir şey söylemeyip susmaktır. Kelâmcıların çoğunluğunun görüşü de, bunun kesinlikle etraflı bir şekilde anlatılması yoluyla te'viline gitmektir. [101]

Âyette geçen *"zulel"* kelimesi "zulle" kelimesinin çoğuludur. Zulle, insanı gölgeleyen şey demektir. *"Gamâm"* kelimesi ise ince beyaz bulut demektir. Örttüğü, için bu isim verilmiştir. Bulut, ancak üstüste gelerek bir arada bulunduğu zaman gölge olur. *"Melekler'in gelmesine"* gelince, onlar, Allah'ın emrini getirmede aracıdırlar. Aslında o meleklerin gelişi, ancak gerçek-

101- Selef'in görüşüne göre, bu gibi âyetlerin zahirlerine iman etmek, keyfiyetini ise araştırmamaktır. Âyetin tefsirinde en iyi olanı, bizim, selef mezhebini ve görüşünü kabul ederek, öylece hareket etmemizdir. Bunun için biz şöyle deriz:"Allah, kıyamet gününde kullarının arasında hüküm vermesi için, Celaline uygun ve ona lâyık bir gelişle gelecektir. Bu hususta kelâmcıların yoluna girmemize de gerek yoktur. Çünkü bu, insanın ayağının sürçmesine sebep olur."

te onlara azap getirmek içindir.

Özet olarak demek istenen şudur: Tüm deliller ortaya konulmuştur. Artık bundan sonra sadece azabın gelmesi kalmıştır. **«Halbuki iş bitirilmiştir.»** Helâk edilmeleriyle ilgli emir tamamlanmıştır. Âyette, işin olup bittiği, dili geçmiş zamana ait bir fiille, yani mazi fiiliyle anlatılmıştır. Bu ise, bu azabın kesin olacağını göstermek içindir. **«Bütün işler,»** başka bir varlığa değil, sadece **«Allah'a döner.»** Yaratılanların işleri ve amelleri hep O'na varacak ve kıyamet gününde aralarında O hüküm verecektir. Sevap verecek ve azaplandıracak olan O'dur. Mü'min kimseye yaraşan ise, hep Allah'a itaat etme tarafında bulunmak ve şeytanın adımlarına uymaktan, heva ve isteklerinin peşinden koşmaktan uzak durmaktır.

"Ey iman edenler! Hep birlikte itaata girin" (Bakara: 208) âyetinin biri genel, diğeri de özel olmak üzere iki anlamı vardır. Genel anlamı, tüm iman edenlere hitaptır ve "Siz görünürde (zahirde) İslâm'ın şartlarını yerine getirdiğiniz gibi, içten de bu şartları yerine getirin", anlamındadır. Bunun şartlarından biri de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu hadisidir: *"Müslüman, öteki müslümanların dilinin ve elinin kötülüklerinden güvencede bulunduğu kimsedir. Mü'min de, halkın malları ve kanları (canları) hususunda kendisinden emin olabildikleri kimsedir."*[102]

Özel anlamı da, bizzat insanın şahsıyla ilgili özel hitaptır. Kişinin tüm zahirî ve batınî organlarına yöneliktir. Kişiye yaraşanı tüm erkanıyla fiilen İslâm'a girmekdir. Meselâ: "Gözü bakmakla, kulağı dinlemekle, ağız yemekle, tenasül organı şehvetle, el tutup yakalamakla, ayaklar da yürümekledir." İşte bunlardan birisinin İslâm'a sokulması demek, Hakkın emirlerine teslim olmak, yasaklarından kaçınıp uzak durmak demektir. Kısaca kişi üzerine düşmeyen şeylere bakmamalı, yani boş şeyleri bırakmalı ve mutlaka kendisi için gerekli olanını yapmalıdır.

سَلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ

كَمْ ءَاتَيْنَٰهُم مِّنْ ءَايَةٍۭ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَن يُبَدِّلْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ

102- Hadisi Nesâi tahric etmiştir ve isnadı kuvvetlidir. Benzerini İbn Hibban da rivâyet etmiştir.

مَا جَآءَتْهُمُ ۖ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟
ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۘ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟
فَوْقَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

211. İsrailoğullarına sor. Kendilerine ne kadar apaçık âyetler gönderdik. Kim, Allah'ın nimeti kendisine geldikten sonra onu değiştirirse, şüphesiz ki Allah, azabı çok şiddetli olandır.

212. İnkâr edenlere, dünya hayatı süslü gösterildi. İman edenlerle alay ediyorlar. Oysa kıyamet gününde Allah'tan korkanlar onlardan üstündürler. Allah, dilediğini hesapsız şekilde rızıklandırır.

211. «İsrailoğullarına sor.» Bu, Hz. Peygamber (s.a.v.)e veya hitap edilmeye lâyık olan herkese bir emirdir. Şu, senin dönemindeki İsrailoğulları liderlerine sor. **«Kendilerine ne kadar apaçık âyetler gönderdik.»** Biz onların atalarına, peygamberlerimiz eliyle nice apaçık mûcizeler verdik. Meselâ, asa mucizesi, yed-i beyza (Hz. Musa'nın elinin parlaması) mûcizesi, kudret helvası ve bıldırcın kebabı gibi mûcizeler. Bu sual bir bakıma onları susturmak ve azarlamak içindir. Nitekim kıyamet gününde kâfirlere de bu anlamda sorulacaktır. Yoksa asıl maksat gerçek anlamda bir soru sorma değildir. **«Kim, Allah'ın nimeti kendisine geldikten sonra onu değiştirirse,»** Allah'ın, hidayetine sebep olmak için gönderdiği ve birer nimet olan açık mûcizeleri değiştirip, bunu sapıklıkları için birer sebep haline getirirlerse, kendilerine bu gerçekler geldikten sonra inkâr ederler ve şükretmezlerse, her şeyi kesin bir şekilde öğrenip bildikten sonra gerekeni yapmazlarsa, **«şüphesiz ki Allah, azabı çok şiddetli olandır.»** Nimeti değiştirenlerin dünya ve âhiretteki azapları şiddetli olacaktır. Allah dünyada öldürülmeleri gibi bir ceza ile onlara ceza verecektir. Meselâ, bu öldürme olayı Beni Kurayza yahudilerinde gerçekleştirilmişti. Beni Nadir yahudilerinde olduğu gibi, kimisini de sürgünle cezalandırır. Kıyamet gününde ise ayrıca bunları, en şiddetli cehen-

nem azabıyla cezalandırır.

212. «İnkâr edenlere, dünya hayatı süslü gösterildi.» Dünya hayatı gözlerinde güzel gösterildi. Dünya sevgisi kaplerine içirildi (sokuldu). Nitekim bununla helâk olup gittiler. **«İman edenlerle alay ediyorlar.»** Abdullah b. Mes'ud, Ammar, Suhayb ve Bilâl gibi mü'minlerin fakirleriyle alay ediyorlar, bunları küçümsüyorlar ve: "Dünya lezzetlerini bırakmışlar da, kendilerine ibadet ederek işkence ediyorlar ve rahatlarını kaçırıyorlar" derlerdi.

«Oysa kıyamet gününde Allah'tan korkanlar...» Allah'a itaat edenler ve mü'minlerden fakirliği tercih edenler...Bunların *"Allah'tan korkanlar"*, şeklinde zikredilmelerinin sebebi, Allah katında ancak takva sahibi mü'minin mesud olacağına işaret içindir. İşte bu niteliğe sahip olanlar, kıyamet gününde **«onlardan»** yani müşriklerden **«üstündürler.»** Çünkü bunlar A'la-yı İlliyîn'de yerleşirken müşrikler esfel-i safilînde yerlerini alacaklardır. Bu, gerçek anlamda bir üstünlüktür. Ya da bunlar kerametin en üst noktasında yer alacaklardır. Ötekilerse, aşağılanmanın ve rezil olmanın en alt tabakasında olacaklardır. Buna göre üstünlük mecazîdir.

«Allah, dilediğini hesapsız şekilde,» her iki dünyada da **«rızıklandırır.»** Çünkü Allah, yanındaki şeylerin bitip tükünmesinden endişe duymaz, korkmaz. Allah zengindir ve takdir ettiği şeylerin de sınırı yoktur. Allah, hikmet ve iradesi gereği, kullarının kimine belli bir süre tanımak amacıyla, geniş imkânlar verir. Nitekim yukarıda sözkonusu edilen kâfirlere, Karun ve benzerlerine bu amaçla geniş imkânlar verilmiştir. Kimi kullarına tanıdığı geniş imkânlarsa, onlara olan lütuf ve kereminden dolayıdır. Nitekim zengin mü'minler, Hz. Süleyman ve benzerlerine tanınan imkânlar, hep yüce Allah'ın birer lütfundan ibarettir. Hadiste şöyle buyuruluyor: *"Cennet kapısında durdum ve oraya girenlerin çoğunun fakirler olduğunu gördüm. Cehennem kapısında durdum ve gördüm ki, içindekilerin çoğu kadınlardır. Bir de gördüm ki zenginler hapsedilmiş bekletiliyorlar. Ancak bunlardan cehennemlik olanlar içinse, onların cehenneme atılmaları için önceden emir verilmişti."*[103]

Anlatıldığına göre Hz. İsa, beraberinde bir yahudiyle yolculuğa çıkmıştı. Hz. İsa'nın yanında üç ekmek bulunuyordu. Bunları koruması için yahudiye verdi. Bir süre sonra yahudi bunlardan birini yedi. Hz. İsa:"Verdiğim üç ekmeği ver" dedi. Yahudi iki tane verdi. Hz. İsa (a.s.), "Üçüncüsü nerede?" diye

103- Hadisi Buharî ve Müslim Üsame b. Zeyd'den tahric etmişlerdir.

sordu. Yahudi:"Bu ikisinden başka yoktu" dedi. İkisi birlikte yürüdüler. Bu adam Hz. İsa'da olağanüstü haller gördü. Hz. İsa, bunlar adına yemin verdirdi, fakat adam yine aldığını söylemedi. Yolda altından üç kerpiç buldular. Hz. İsa, bunun biri benim olsun, biri senin, biri de üçüncü ekmeği yiyenin olsun, dedi. Yahudi hemen öne atılarak:"Onu ben yedim" dedi. Hz. İsa:"Bundan böyle benden uzak dur" dedi ve üç altın kerpiçi de yahudinin yanında bırakıp gitti. Bu arada üç hırsız geldiler ve yahudiyi öldürerek, altınları aldılar. Sonra da aralarından birisini, kendilerine ekmek ve yiyecek alması için gönderirler. Adam gözden kaybolunca, geride kalan iki hırsız, aralarında, arkadaşları döndüğünde onu öldürmek için anlaştılar. Dediler ki: "Dönünce onu öldürürüz, payını da ikimiz bölüşürüz." Ancak şeytan yiyecek almaya gidene de vesvese verdi. O da: "Alacağım yiyeceklere zehir katayım, o ikisi ölsün, altınların tümünü ben alayım" dedi. Sonra, alış-verişini yaptı ve yiyeceklere zehir kattı. Böylece Adam döndüğünde, iki arkadaş, hemen bunu öldürürler, sonra da oturup yiyecekleri yediler ve onlar da bulundukları yerde yığılıp kaldılar. Hz. İsa (a.s.) tekrar oradan dönerken, hem yahudinin, hem de üç kişinin öldüğünü gördü ve buna hayret ederek şöyle dedi: "İşte dünya, kendi erbabına böyle muamele eder."

Akıllı kimse odur ki, dünya malına aldanmaz, onun çokluğundan dolayı gurura kapılmaz. Onları toplayıp biriktirmek için ihtimam göstermez. Aksine, âhirette biçmesi için onları dünyada eker. Çünkü dünya, âhiretin tarlası ve ekeneğidir. Zenginler de, varlıklarının çokluğuna aldanarak, fakir ve yoksul kimseleri küçük görmesinler, onlarla alay etmesinler. Çünkü bunlar kâfirlerle ilgili niteliklerdir.

كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مُبَشِّرِينَ
وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ لِيَحْكُمَ
بَيْنَ ٱلنَّاسِ فِيمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ۚ وَمَا ٱخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا ٱلَّذِينَ
أُوتُوهُ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۖ فَهَدَى

اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ ۗ وَاللَّهُ
يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ
أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ ۖ
مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ
وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ ۗ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾
يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۖ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ
وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا
مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

213. İnsanlar tek bir ümmetti. Allah onlara müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdi. İnsanların ihtilâfa düştükleri hususlarda, aralarında hüküm vermeleri için o peygamberlerle beraber hak kitap indirdi. Bu kitap hakkında apaçık deliller geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden, kendilerine kitap verilenler ihtilâf etmişlerdir. Allah, onların ihtilâfa düştükleri gerçekler hakkında iman edenlere izniyle doğru olanı gösterdi. Allah, dilediğini doğru yola iletir.

214. Sizden öncekilerin başına gelenlerin benzeri sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannediyorsunuz? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntılar dokunmuştu ve öyle sarsılmışlardı ki, peygamber ve onunla beraber iman edenler:"Allah'ın yardımı ne zaman?" demişlerdi. Bilin ki, Allah'ın yardımı çok yakındır.

215. Sana, Allah'ın yolunda neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Harcayacağınız hayırlı bir şey, ana-baba, akrabalar, yetimler, düşkünler ve yolda kalmış kimseler içindir. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir."

213. «İnsanlar tek bir ümmetti.» Hz. Âdem (a.s.) döneminden, tâ Hz. Nûh (a.s.) dönemine kadar insanlar, iman bakımından tek bir ümmetti. Hepsi de imanda ittifak halindeydiler. Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında ise tam on asır geçmişti.[104]

«Allah onlara müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdi.» Yani ihtilafa düştükleri için. Bunu âyetin: **«İnsanların ihtilafa düştükleri hususlarda aralarında hüküm vermeleri için...»** bölümünden öğrenmekteyiz. Allah kendisine itaat edenlere sevap müjdeleyen, küfredip isyan edenlere de uyarıda bulunan peygamberler gönderdi. **«O peygamberlerle beraber hak kitap indirdi.»** Bu peygamberlerden kendilerine kitap verilenlerle birlikte hak ve adaleti içeren, onlara şehadette bulunan kitap da indirdi. Bu kitaplar önceleri ittifak halindeyken sonradan ihtilâf ettikleri hususlarda, Allah'ın hüküm vermesi için kendilerine gönderilmişti.

«Bu kitap hakkında apaçık deliller geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden, kendilerine kitap verilenler ihtilâf etmişlerdir.» Hak konusunda ihtilâfa düşenler, sadece kendilerine kitap verilenlerdir. Oysa aralarındaki ihtilâfın kaldırılması için kitap gönderilmişti. Tam aksine davrandılar. Çünkü ihtilâfın kaldırılması için gönderilen kitabı, ihtilâfın iyice yerleşip kökleşmesine sebep kıldılar. Kaldı ki, bu konuda her türlü açıklık ve delil de kendilerine gelmişti. Buna rağmen yaptılar. Çünkü dünyaya aşırı düşkünlükleri sebebiyle, haset ve zulüm için bu yolu seçtiler. Tıpkı Kabil'in Habil'e davranması gibi. Kabil, Habil'i, sırf çekemediği ve haset ettiği için öldürmüştür. Yoksa hakkı seçemediği için değil. Nitekim bu, her çağda böyle olagelmiştir.

«Allah, onların ihtilâfa düştükleri gerçekler hakkında iman edenlere izniyle doğru olanı gösterdi.» Allah, kitaba iman edenlere, hak konusunda ihtilâfa düştükleri şeyi, izniyle, emri, lütfu ve kolaylaştırmasıyla gösterdi.

104- Rivâyete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Hz. Nuh ile Hz. Âdem arası on nesildi ve hepsi de İslâm üzereydi." Daha sonra putperestlik ortaya çıktı.

Böylece onlar da hakkı bâtıldan ayırdedebilecek bir aydınlık ve nur ile görmüş oldular. **«Allah, dilediğini doğru yola iletir.»** Dolayısıyla yoluna gireni saptırmaz.

214. «Sizden öncekilerin başına gelenlerin benzeri sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannediyorsunuz?» Bu âyetle hem Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ve hem mü'minlere hitap edilmektedir. Önceki âyette ümmetlerin peygamberlerine karşı ihtilâfları ele alınmıştı. Burada inanan kesime cesaretlenmeleri, küfre karşı koymada sabır göstermeleri açısından bir güven verilmek isteniyor. Çünkü işin sonunda zafer ve kurtuluş vardır. Sizden önceki peygamberlere ve onlarla beraber inananlara yapılanların aynısı, sizin de başınıza gelmedikçe, onların çetikleri korkunç belâları siz de görmedikçe, aynı şekildeki şiddet ve sıkıntıyı çekmedikçe, cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?

«Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntılar dokunmuştu ve öyle sarsılmışlardı ki...» Korku ve yoksulluk onları öylesine sarmış, öyle acılar ve hastalıklarla karşılaşmışlardı ki başlarına gelen şiddet ve dayanılmaz felaket sebebiyle, **«peygamber ve onunla beraber iman edenler:»** Şiddet ve sıkıntıdan dolayı, insanların içinde Allah'a ait işleri en iyi bilen ve Allah'ın yardımına en çok güveni olan peygamber bile, kendi izinden giden ve onun nurlarıyla aydınlığa ulaşan mü'minlerle birlikte: **«'Allah'ın yardımı ne zaman?'»** Bize Allah'ın vadettiği yardım ne zaman gelecek? **«demişlerdi.»** Onlar bunu istiyorlar ve bunu arzu ediyorlardı. Çünkü şiddet, sıkıntı ve zorluk uzun sürmüştü. Rabbimiz kendilerine şöyle cevap verdi:

«Bilin ki, Allah'ın yardımı çok yakındır.» Yani Ben, dostlarımın yardımcısıyım. Bundan hiç kuşku edilmesin. Benim onlara yardımımın gelmesi ve onları zafere erdireceğim zaman yakındır. Şüphesiz ki gelecek olan her şey, yakındır. Âyette cevap mahiyetinde, yakınlıktan söz edilmesi, acaba Allah'ın yardım zamanı yakın mı, uzak mı şeklinde bir sorunun cevabı olmaktadır. Eğer soru, "yardım ve zafer var mı yok mu?" Biçiminde olsaydı, bu cevabı suale uygun olmazdı. Ayrıca âyette, Allah'a ulaşabilmek ve O'nun katında üstün bir derece elde edebilmek, heva, arzu ve lezzetleri terketmekle, sıkıntılara göğüs germekle, riyazetlerle kazanılacağına işaret ediliyor. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cennet, nefsin arzulamadığı şeylerle kuşatılmıştır. Cehennem de nefsin şehevî istekleriyle kuşatılmıştır."* [105]

105- Buharî ve Müslim tahric etmiştir. Buradaki lâfız Müslim'e aittir.

Habbab b. Eret (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Müşriklerin bize yaptıklarından dolayı Rasûlullah (s.a.v.)'a şikâyette bulunduk. Şöyle buyurdular: *"Doğrusu sizden önce geçen ümmetler türlü işkencelerle karşı karşıya kalıyorlar fakat yine de bu onları dinlerinden döndürmüyordu. Öyle ki adamın, başı üzerine testere konularak ikiye biçilirdi, demir tarakla eti, kemiği ve damarları birbirinden ayrılırdı da, bütün bunlar onu dininden döndürmezdi. Allah'a yemin ederim ki, Allah bu işi (İslâm dinini) zafere erdirecektir. Öyle ki bir süvari tek başına tâ San'a'dan Hadramut'a kadar gidecek de, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkusu olmayacaktır. Ancak tek korkusu (Eğer koyun sürüsü varsa) kurdun saldırması olacaktır. Ancak sizler acele etmektesiniz."*[106]

215. «Sana, Allah'ın yolunda neyi harcayacaklarını soruyorlar.» Mallarının hangi türü ve cinsinden Allah yolunda infak edelim derler? Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, ashabını Allah yolunda tasaddukta bulunmaya teşvik ettiği bir sırada nâzil oldu. Amr b. Cemûh çok yaşlı ve oldukça zengin birisiydi. Rasûlullah'a: "Mallarımızdan hangilerini yardım olarak verelim ve nerelere verelim?" diye sormuştu.

«De ki: 'Harcayacağınız hayırlı bir şey,» yani Allah yolunda hayır olarak neyi harcarsanız. Burada mal, hayır olarak adlandırılmıştır. Çünkü maldan amaç, onun hayra kullanılmasıdır. **«Ana-baba...»** Burada Allah yolunda harcama yapılacak yerler açıklanırken, öncelikle bunun en önemli olanından başlanılıyor. Çünkü bir şeyin gerçek anlamda infak olabilmesi için, onun mutlaka yerinde harcanması gerekir. **«Akrabalar, yetimler, düşkünler ve yolda kalmış kimseler içindir.»** Akraba ve yetimlerden ihtiyaç sahibi olanlarına, düşkünlere ve yolda kalmış olanlara infak edilir. Âyette dilencilerle köleler geçmemiştir. Ancak bunlar da genel hatlarıyla: **«Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir'»** hükmü içinde yer alırlar. Çünkü âyetin bu bölümü hayrın her türünü ve hangi yerlere yapılması gerektiğini kapsar. Hayır olarak ne yapmışsanız ve hangi maksatla yapmışsanız, Allah bunun içyüzünü bilir ve buna ilişkin sevabı verir.

Bu âyetten asıl amaç, ana-babaya iyilik yapmaya, akraba ile ilgiyi kesmemeye teşviktir. İhtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını Allah rızâsı için karşılama konusunda da teşvik vardır.

106- Buharî hadisi buna yakın lâfızlarla rivâyet etmiştir. Bu hadis Ebû Davud ve Nesaî'nin *Sünen*'lerinde yer almaktadır.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ

وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوْا شَيْـًٔا وَّهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ
وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوْا شَيْـًٔا وَّهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ
لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٢١٦﴾ يَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيْهِ ۗ قُلْ
قِتَالٌ فِيْهِ كَبِيْرٌ ۗ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهٖ ۙ وَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۙ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهٖ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ وَ
الْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُوْنَ يُقَاتِلُوْنَكُمْ حَتّٰى
يَرُدُّوْكُمْ عَنْ دِيْنِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوْا ۗ وَمَنْ يَّرْتَدِدْ مِنْكُمْ
عَنْ دِيْنِهٖ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى
الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا
خٰلِدُوْنَ ﴿٢١٧﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِيْنَ هَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا فِى

سَبِيلِ ٱللَّهِ أُو۟لَٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

٢١٨ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ

وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ

مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلِ ٱلْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَٰتِ

لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ٢١٩ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ

عَنِ ٱلْيَتَٰمَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ ۚ

وَٱللَّهُ يَعْلَمُ ٱلْمُفْسِدَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ۚ

إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ٢٢٠

216. Hoşunuza gitmediği halde, savaşmak size farz kılındı. Belki de hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için daha hayırlıdır. Belki hoşunuza giden bir şey de sizin için daha kötüdür. Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.

217. Sana haram ayda savaş etmekten soruyorlar. De ki: "O ayda savaşmak, büyük bir günahtır. Fakat Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, insanları Mescid-i Haram'dan menetmek ve oranın halkını yerinden çıkarmak, Allah katında en büyük bir günahtır. Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha büyük bir suçtur." Kâfirlerin gücü yetse sizi dininizden döndürünceye kadar durmadan sizinle savaşırlar. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların, dünya ve âhiret amelleri boşa gitmiştir. İşte cehennemlikler onlardır. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır.

218. Şüphesiz ki, iman edenler, hicret edip Allah yolunda cihad edenler, işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

219. Sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki: "Onlarda büyük günahlar vardır. İnsanlar için bazı dünyevî faydaları da vardır. Ancak günahları faydalarından çok büyüktür." Ve yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan fazla olanı." İşte Allah, âyetlerini size böylece açıklar ki, düşünesiniz.

220. Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah, ayetlerini açıklar.) Sana yetimlerden de soruyorlar. De ki: "Onların işlerini düzeltmek, kendileri için daha hayırlıdır. Eğer onları aranıza alırsanız onlar sizin din kardeşlerinizdir." Allah bozguncuyu ıslah edenden ayırdetmesini bilir. Eğer Allah dileseydi sizi zor durumda bırakırdı. Şüphesiz Allah, her şeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.

216. «Hoşunuza gitmediği halde, savaşmak size farz kılındı.» Size zor gelmesine ve hoşlanmamanıza rağmen, kâfirlerle savaşmak size farz kılındı. Bu hoşlanmama olayı, yaratılış itibariyle insanın bundan rahatsız olmasından, nefse ağır gelmesinden, korkusu ve tehlikesi de oldukça büyük olmasındandır. Yoksa bu, onların Allah'ın emrinden hoşlanmadıkları anlamında değildir. Fakat eğer kişi, inanç açısından bundan hoşlanmıyorsa, bu, münafıkların niteliklerindendir.

«Belki de hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için daha hayırlıdır.» Bazan savaşmak gibi zor işler, hoşunuza gitmese bile sizin için daha hayırlı olabilir. Çünkü savaşta iki güzellikten biri vardır: Ya zafer kazanarak ganimet sahibi olmak veya şehit olarak cennete girmek. **«Belki hoşunuza giden bir şey de sizin için daha kötüdür.»** Meselâ savaşa gitmeyip evinde oturup kalma gibi hoşa giden şeyler, birçok yönden kayıplarınıza neden olur. Savaştaki ganimeti ve ecri kaybeder. Düşmanın üstünlük kazanarak ülkeyi harabeye çevirmesine neden olabilir.

«Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.» Dininiz ve dünyanız için neyin hayırlı olup olmadığını siz değil, ancak Allah bilir. Zaten bilemediğiniz içindir ki, bunlar hoşunuza gitmiyor.

Zünnûn el-Mısrî şöyle diyor: Fesad ve bozgunculuk milletin içine şu altı şeyden dolayı girer:

1- Âhiret ameliyle ilgili olarak niyet zayıflığı,

2- Bedenlerin, şehvetler uğruna rehin alınması,

3- Ecelin yakın olmasına rağmen uzun emeller peşinden koşmak,

4- Allah'ın rızâsına halkın rızâsını tercih etmek,

5- Heva ve arzulara uyarak peygamberlerinin sünnetini arkaya atmak,

6- Öncekilerin az sayıdaki ayak sürçmelerini birer delil kabul edip, çok sayıdaki iyilik örneklerini görmezlikten gelmek.

Akıllı kişi, heva, şehvet ve bidatın ortadan kalkması için nefsiyle ve kötü alışkanlıkları ile cihad eden, kalblerde Kitap ve Sünnet'e göre amel etmenin yer edebilmesi için de gayret gösterendir.

İbrahim Havass (r.a.) da der ki: Bir dağda yürüyordum. Bir nar gördüm ve iştahım çekti. Yaklaşıp ondan bir tane aldım. Yarıp içine baktım, henüz olmamıştı, ekşiydi. Onu bırakıp yürümeye devam ettim. Yere uzanmış bir adam gördüm. Üzerinde eşek arıları toplanmıştı. "Allah'ın selâmı üzerine olsun" dedim. Bana: "Allah'ın selâmı senin de üzerine olsun ey İbrahim" dedi. Bu defa: "Beni nereden tanıyorsun?" dedim. O da: "Allah'ı bilip tanıyan kimseye bir şey gizli kalmaz" cevabını verdi. Kendisine: "Görüyorum ki, Allah katında bir yerin var. Seni bu eşek arılarından ve sineklerden koruması, ezasından kurtarması için Allah'tan istekte bulunsaydın ya" dedim. O da: "Ben de senin Allah katında bir yerinin olduğunu görüyorum. Seni nara karşı arzu ve istek duymaktan kurtarmasını isteseydin ya! Çünkü insan, narın sokmasının acısını âhirette duyar, halbuki eşek arılarının sokması insana sadece bu dünyada acı verir." dedi. Bunun üzerine adamı bırakıp yürüdüm.

217. «Sana haram ayda savaş etmekten soruyorlar.» Rivâyete göre Hz. peygamber (s.a.v.), Cemaziyelahir ayında, Abdullah b. Cahş ile beraberindeki sekiz muhaciri bir seriye için göndermişti. Onların komutanı Abdullah b. Cahş'a bir mektup yazıp verdi ve: *"Allah'ın adıyla yola devam et. İki günlük yol yürüdükten sonra mektubu aç. Bundan önce açıp okuma. İki günlük yol yürüdükten sonra konakladığında, mektubu aç ve arkadaşlarına oku. Sonra da verdiğim talimat gereğince yoluna devam et. Seninle birlikte yürüyen arkadaşlarından herhangi birini yürüme açısından kerih görme."* buyurdu. Abdullah b. Cahş iki gün yola devam etti. Sonra konakladı ve mektubu açtı. İçinde şu ifadeler yer alıyordu: *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.*

Bundan böyle, Allah'ın bereketiyle, sana uyan arkadaşlarınla birlikte yürü. Batn-ı Nahle denilen yere kadar git. Orada, Kureyş kervanını bekle ve gözetle. Belki bize ondan bir haber getirebilirsin."

Abdullah, mektubu okuyunca: "İşittim ve itaate hazırım" dedi. Sonra da durumu arkadaşlarına anlattı: "Rasûlullah (s.a.v.), sizden herhangi birinizi zorlamaktan beni menetti. Sizden şehitlik isteyenler varsa, gelsin. Gelmek istemeyenler de geri dönsün" dedi. Sonra yola koyuldu. Arkadaşları da kendisiyle geldi ve hiçbiri ondan ayrılmadı. Mekke ile Taif arasındaki Batn-ı Nahle denilen vadiye geldiler. Bu sırada Kureyş Kervanı da geçiyordu. Yükleri kuru üzüm, yiyecek ve gıda maddeleriydi. Taif ticaretinden dönüyorlardı. İçlerinde Amr b. Hadramî de vardı. Rasûlullah'ın ashabını görünce korktular. Abdullah b. Cahş: "Adamlar sizden ürperdi" dedi. İçinizden birinin saçını tıraş edin de, onlara gözüksün. Ukkaşe'nin saçını traş ettiler. Sonra o, bu haliyle onlara göründü. Kureyşliler: "Bunlar umreden dönen bir topluluktur, bize bir zararları olmaz" deyip rahatladılar.

Bu olayın olduğu günü, seriyede bulunan müslümanlar Cemaziyelahir'in son günü olarak biliyorlardı. Oysa aslında Recep ayına girilmişti. Aralarında istişarede bulundular ve dediler ki: "Eğer bu adamları geceye bırakırsak, haram aya girerler ve böylece sizden kurtulmuş olurlar." Bunun üzerine onlara baskın yapmaya karar verdiler. Vakid b. Abdullah es-Sehmî, Amr b. Hadramî'ye bir ok atarak onu öldürdü. Mü'minler, Hakem b. Keysan ile Osman b. Abdullah'ı esir alarak ticaret kervanıyla birlikte Medine'ye, Rasûlullah'a geldiler.

Bu olayı fırsat bilen Kureyşliler: "Muhammed, Haram ayı çiğnedi, onu helâl saydı. Halbuki her yıl korkudan güvencede olduğu bu ayın hürmetini o çiğnedi. Bu ayda kan akıttı, esir aldı" diyerek propagandaya giriştiler ve Mekke'deki müslümanları ayıpladılar. Mekke'li müşrikler, oradaki müslümanlara: "Ey dinsizler ve sapıklar topluluğu! Sizler haram ayı helâl kıldınız. O ayda savaştınız, adam öldürdünüz" dediler.

Bu durum Rasûlullah (s.a.v.)'a ulaştı. Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah b. Cahş ile arkadaşlarına: *"Ben size haram ayda savaşmanızı emretmedim"* buyurdu. İnsanlar bu konuda bir hayli işi ileri götürdüler.

İşte bunun üzerine Allah, bu âyeti indirdi. Buna göre anlam şöyle oluyor: Müslümanlar senden, haram ayla yani Recep'le ilgili bilgi edinmek istiyorlar. Bu ayda savaş etmek haram olduğu için, haram ay diye adlandırılmış-

tır. Ey Muhammed, onlara cevap olarak **«de ki; 'O ayda savaşmak»**, Allah katında **«büyük bir günahtır. Fakat Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, insanları Mescid-i Haram'dan menetmek ve oranın halkını yerinden çıkarmak, Allah katında en büyük bir günahtır.»** Kulu, Allah'a götüren ve yaklaştıran İslâm'a girmeyi engellemek, Allah'ı inkâr etmek, müslümanların Mekke'ye girmelerine, Kabe'yi ziyaret etmelerine engel olmak, Mescid'in bulunduğu şehirde oturan Hz. Peygamber (s.a.v.)i ve mü'minleri buradan çıkarmak, Allah katında ceza ve günah bakımından, müslümanların Amr b. Hadramî'yi haram ayda öldürmelerinden daha büyük ve daha iğrençtir.

«Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha büyük bir suçtur.'» Yani sizin işlediğiniz müslümanları Mekke'den çıkarmak, şirk ve halkı İslâm'dan menetmek gibi suçlar, bu konuda fitne çıkarmanız, haram ayda Amr b. Hadramî'yi öldürmekten daha büyük bir suçtur.

«Kâfirlerin gücü yetse sizi dininizden döndürünceye kadar durmadan sizinle savaşırlar.» Bu âyet onların, düşmanlıkta ne kadar ileri gittiklerini gösteriyor. Ey mü'minler! Kâfirler sizinle mücadele etmek ve savaşmakta o kadar kararlılar ki, sizi hak olan dininizden döndürüp, bâtıl olan dinlerine çevirinceye kadar, bunu sürdürürler. Eğer buna güçleri yetse, hiç durmadan gerekeni yaparlar. Bu, onların bâtıl inançlarında ne denli katı olduklarını gösteriyor. Sanki şöyle deniliyor: Onlar bu imkânı nereden bulabilirler ki? **«Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse,»** Kim bunu yapar, onların saptırması ve aldatmasıyla İslâm'dan döner ve bu haliyle de ölür ve tekrar İslâm'a dönmezse, **«işte onların, dünya ve âhiret amelleri boşa gitmiştir.»** Bu dinden dönüp bu hallerinde ısrar edenlerin, müslümanken yaptıkları bütün ameller, her iki dünyada da boşa gitmiştir. Dünyada boşa gitmesi; dinden döndüğü için yakalanması halinde öldürülmesi, nikâh bağlarının sona ermesi, müslümanlara ait mallara mirasçı olmaktan yoksun kılınmaları ve buna benzer şeylerin tümünü kaybetmelerindendir. Âhirette ise, sevabı ve varacakları güzel yeri kaybetmişlerdir.

Âyetin zahirine göre, zikredilen hükümlerin sabit olması için vefatın mürted iken olması gerekir. Buda, dünya ve âhirette tüm amellerinin boşa gitmesi ve içinde ebedî kalmak üzere cehennemlik olmasıdır. Eğer dinden dönen kimse, yeniden İslâm'a girerse, o zaman yukarıdaki hükümlerden hiçbiri kendisi için sabit olmaz.

Bu bakımdan İmam Şafiî, bu âyeti delil kabul ederek mürtedlik, amellerin boşa gitmesine sebep olmayıp, ancak mürted, bu haliyle ölürse, öldüğü andan itibaren tüm amelleri boşa gider, demiştir.

Ebû Hanife'ye göre ise, mürtedlik mutlak anlamda tüm amelleri boşa çıkarır. Kişi sonradan müslüman da olsa, önceki amelleri boşa gitmiştir. Ebû Hanife de: *"Eğer onlar Allah'a şirk koşsalardı, yaptıkları bütün amelleri boşa giderdi"* (En'am: 88) âyetiyle: *"Kim dini inkâr ederse, şüphesiz onun, daha önceki amelleri boşa gider"* (Maide: 5) âyetinin genel anlamından hareketle bu ictihadda bulunmuştur.

«İşte cehennemlikler onlardır.» Oradan ayrılmazlar. **«Onlar orada, ebedî olarak kalacaklardır.»** Tıpkı öteki kâfirler gibi. Mutlaka mü'minin sâlih amel işlemesi ve amelini boşa çıkaracak şeylerden de korunması gerekir. Çünkü dinden dönmenin sebebi, işi tam anlamıyla ve kesinlikle bilmemelerindendir. Böyle olmasaydı, şeytan gerçek müslümanın çevresinde nasıl dolaşabilir? Tüm kayıtlardan kurtulmuş ve tek mabud olarak Allah'a ulaşmış bir mü'min bu duruma nasıl düşebilir?

Şeyh İbn Serrac'ın da söyledikleri şöyledir: Cüneyd Bağdadî'den şunları dinlemiştim: "İblis'i rüyamda, adeta çıplak gibi gördüm ve: "Sen halktan utanmaz mısın?" diye sordum. Bana şöyle dedi: "Eğer bunlar halktan olsalardı, çocukların topla oynadıkları gibi onlarla oynamazdım." Bu defa: "Peki, halk dediğin de kimler oluyor?" dedim. Onlar hep Mescide devam edenlerdir ki, vücudumda derman bırakmazlar; kalbimi yakarlar. Ne zaman onları gözüme kestirmeye uğraşırsam, hemen beni Allah'a işaret ederler, onların zikirlerinin nuruyla yanacak gibi olurum" cevabını verdi. Sonra şöyle devam etti: "Ben hemen uyandım ve geceleyin mescide vardım. İçeride, üç kişinin oturduğunu gördüm. Başlarını hırkalarıyla örtmüşlerdi. Benim içeri girdiğimi hissettiklerinde biri başını çıkarıp şöyle konuştu: "Ey Ebe'l-Kasım! Sana bir şey söylendiğinde, hemen onu kabul eder, dinler misin?"

"Şimdi onların Allah'a itaatlerindeki gayretlerine bir bak, Allah'tan başkasıyla ilgilerini kesmelerindeki saflığa dikkat et. Bunlar gerçekten hakiki müslümanlardandır."

Bu incilerin nazımı bu fakir diyor ki: Bana şeyhim Allame -Allah kendisini selamette baki kılsın- Hz. Peygamber (s.a.v.)'in: *"İslâm garip olarak başladı ve başladığı gibi de garip olarak dönecektir."*[107] hadisiyle ilgili olarak

107- Müslim tahric etmiştir. Hadisin sonu şöyledir: *"Ne mutlu o gariplere."* Ayrıca Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel: *"Şüphesiz İslam garip başladı"* şeklinde rivâyet etmişlerdir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 1/275

şöyle dedi: Burada İslâm'dan murat, gerçek İslâm'dır. Bunun sahibi asla irtidat etmez. Garip oluşu da, kendisinin bir arkadaşının ve sırdaşının olmamasıdır.

218. «Şüphesiz ki, iman edenler,» Bu âyet, mücahitler hakkında nâzil olmuştur. İmanlarında sebat edip, dininden dönüp mürted olmayanlar anlamındadır. **«Hicret edip Allah yolunda cihad edenler,»** evlerinden ve ailelerinden ayrılıp, müşriklerle Allah yolunda cihad edenler, dininin yücelmesi için itaat edenler, **«işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar.»** Allah'tan sevap beklerler. Mürtedlerin amellerinin boşa gittiği gibi, bunların amelleri boşa gitmez. **«Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.»** Kullarından meydana gelecek hataları çok bağışlayan, onlara ecri ve sevabı fazla fazla verendir. Katâde demiştir ki: "Bunlar, ümmetin en hayırlılarıdır. Sonra Allah bunları sizin de işittiğiniz gibi, recâ ehli yani umutvar olanlar kılmıştır. Çünkü uman ister, korkan da kaçar."

Denildiğine göre, Hacac-ı Zalim, vefat edeceğine yakın, şöyle duâ edermiş: "Allah'ım, beni bağışla. Çünkü halk senin beni affetmeyeceğini söylüyor." Kendisi, hicri 95 yılında, inşa ettirdiği Vâsıt şehrinde vefat etmiştir. Vefat ettiği günün adına, "Irak'ın düğün günü" adı verilmiştir. Saray'dan bir cariye çığlık atıncaya kadar kimse ölümünü öğrenmemişti. Cariye ağlayarak çıkıp şöyle seslenir: "Haberiniz olsun, yemek yediren, sıkıntıları önleyen adam öldü." Sonra Haccac defnedilir. Şam halkından biri, kabrinin başına gelir ve şöyle der: "Allah'ım! Bizi Haccac'ın şefaatından mahrum bırakma." Irak halkından biri de talâkla yemin ederek, Haccac'ın cehennemde olduğunu söylemiştir. Bunun için Tâvus'tan fetva sorarlar. O da: "Allah, dilediğini bağışlar. Ben onun cennette olduğunu sanmıyorum. Dolayısıyla talâkı geçerlidir ve hanımı boştur" der. Yine söylendiğine göre, bu şahıs Hasan Basrî'den de fetva ister. O da şöyle der: "Hanımına git ve onunla beraber ol. Eğer Haccac, cehennemde değilse, sizin haramda olmanızın size bir zararı yoktur."

Ben bu anlatılandan, Allah'ın çok bağışlayan ve merhamet eden olduğunu kesin olarak anlamış oldum. Allah, kulunun günahı deniz köpüğü gibi çok olsa bile, bağışlar. Kullar için gerekli olan, Allah'tan umudunu kesmemektir. İşte bu üç mertebe, yani iman, hicret ve cihad mertebesi, *«..Allah'tan korkun, O'na bir yol arayın. Ve O'nun yolunda cihad edin.»* (Mâide: 35) âyetiyle anlatılmak istenen mertebedir. Çünkü hicret edebilmenin yolu iman etmekten geçer. Kişinin heva ve istekleriyle cihad edebilmesi de ancak şehvetleri ter-

ketmekten geçer. Kim bu denileni gerçekleştirirse, onun Allah'ın rahmetini umması hakkıdır.

Ayrıca hicret de iki kısımdır. Biri şeklî hicrettir. Bunun hükmü, Mekke'nin fethiyle bitmiştir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.), şöyle buyuruyorlar: *"Artık Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur."*[108] İkincisi ise, manevî hicrettir. Bu, insanın, heva ve isteklerini bırakıp Allah'a giden yolda yürümesidir. Çünkü kalb kâbesinin fethi buna bağlıdır. Bu derece, kalbi şirk ve heva putlarından arındırmakla elde olunur. İşte bu hicretin hükmü kıyamete kadar devam eder.

Anlatıldığına göre, adamın biri meşayihten birine gider ve: "Bana İsm-i A'zam duâsını öğretmeni istiyorum" der. O da: "Senin bunu öğrenebilme ehliyetin var mı?" diye sorar. Evet, cevabını verir. Gidilen zat: "O halde sen, şehrin giriş kapısına git, sonra gel, orada gördüklerini bana anlat" der. Adam gider, şehrin kapısında oturup bekler. Bir de bakar ki, yaşlı bir oduncu, eşeğiyle odun getiriyor. Askerin biri gelip yaşlı oduncuyu döver ve odunlarını elinden alır. Bu olaydan sonra döner, gidip o şeyhe, gördüklerini anlatır. Şeyh; "Eğer İsm-i A'zam duâsını bileydin, bununla o askere ne yapmak isterdin?" der. Adam da: "O askerin helâk olması için bedduâda bulunurdum." cevabını verir. Şeyh, kendisine: "O gördüğün yaşlı oduncu var ya, işte bu İsm-i A'zam duâsını bana öğreten odur" der ve: "Şunu iyice bilmelisin ki, İsm-i A'zam duâsını ancak şu niteliklere sahib birisi öğrenebilir: Sabretmesini bilecek, halka merhamet edecek ve onlara karşı şefkatli bulunacaktır" diye ekler.

219. «Sana içki ve kumardan soruyorlar.» İbn Abbas (r.a.) diyor ki: "Rasûlullah'ın ashabından daha hayırlı hiçbir kimseyi görmedim. Rasûlullah (s.a.v.)'dan onüç mesele dışında bir şey sormadılar. Sorduklarının hepsi de Kur'an'dadır ve kendilerine ve müslümanlara yararlı şeylerdir.

İçki ve kumarın hükmünden soruyorlar. Buna sadece içki içmek dahil olmayıp, içki alım satımı ve içki konusunda şeriata aykırı ne gibi durumlar varsa, hepsi bu hükme dahildir. İçki anlamına gelen *"hamr"*, örtmek manasınadır. Hamr denmesinin sebebi, akıl ve bilinci örtmesinden dolayıdır. Aynı zamanda buna akıl ve temyiz gücünün fonksiyonlarını ortadan kaldırdığı için "seker" yani sarhoşluk veren şey de denilmiştir.

108- Bu, Buharî ve Müslim'in tahric etmiş olduğu hadisin bir parçasıdır. Hadisin devamı: *"...Ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağırıldığınızda hemen katılın."* şeklindedir. Bkz. *Câmiu'l-Usül*, 9/288.

Kumar da böyledir. Kumara *"Meysir"* denilmiştir. Ya "Kolaylık" anlamındaki "yüsr" kelimesinden türemiştir. Çünkü kumar oynayan, karşındakinin malını kolaylıkla, hiçbir çaba ve yorulma göstermeden, aldığı için bu isim verilmiştir veya kelime "yesar" dan alınma olup, bir tür soygun anlamına gelir. Kumarın her türü buna girer.

«De ki: 'Onlarda büyük günahlar vardır.» İçki içmede ve kumar oynamada büyük günahlar vardır. Çünkü içki insanın aklını alır. Oysa akıl, din ve dünyanın kutbu demektir. Ayrıca içki ve kumarın ikisi de, malı telef eder. **«İnsanlar için bazı dünyevî faydaları da vardır.»** İçki kazancıyla ve kumar parasıyla, hiçbir zahmet çekmeksizin kolayca varlık sahibi olunması, kumardan kazanılan develerin etlerinden yoksulların faydalanması gibi. Çünkü kumardan kazanılan deve etleri ihtiyaç sahiplerine dağıtılıyordu.

Vâkidî şöyle diyor: "Bazen öyle olurdu ki, bir adam, kumarın bir oturumunda bir adamın yüz devesini kazanabilirdi. Hiçbir güçlük ve sıkıntıya katlanmaksızın ve para ödemeksizin büyük bir mala konardı. Sonra da kazandıklarını yoksullara dağıtır, böylece onların övgüsünü kazanırdı."

«Ancak günahları faydalarından çok büyüktür.'» Meselâ içki sebebiyle düşmanlık ve kin meydana gelir. İnsanı Allah'ı zikretmekten ve namaz kılmaktan alıkoyar. İçki insanı beyinsiz ve akılsız duruma düşürür. İçki içen kimse adeta sidiği, pisliği ve kusmuğu ile oynar.

Nitekim İbn Ebu'd-Dünya anlatıyor: "Kendisi bir sarhoş görmüş, adam eline işiyor, sonra da, tıpkı abdest alıyor gibi, bununla yüzünü yıkıyor, ardından da şöyle diyor: İslâm'ı bir nur, suyu da temizleyici olarak veren Allah'a hamdolsun."

Kumara gelince, adamın karşı tarafın malını hiçbir çaba ve yorulma göstermeden, bir karşılık vermeden alması, o adama bir kötülüktür. Dolayısıyla adam kazanana düşmanlık besler, kötülükte bulunur ve hatta işi onu öldürmeye kadar götürür.

Sahabeden kimileri de derler ki: "Kızını içkiciye veren kimse, kızını adeta zinaya sevketmiş olur." Bunun anlamı şudur: İçkici durmaksızın ağzına boşama kelimesini alır-durur, bunun farkında bile olmaz. Veli olan kimsenin görevi, kızını veya kızkardeşini herhangi bir fâsıkla, bir münkeri işleyenle evlendirmemesidir.

Kumar ise aslında develer üzerine oynanırdı. Araplardan servet sahibi olanlar deve satın alırlar, bunların parasını ödemeyip garanti ederler, kumarda kim kaybederse, o öderdi. Sonra develeri kesip ona bölerler, daha sonra on tane fal oku getirirlerdi. Bunlara "ezlâm" denirdi. Bu okların yedisinde bunlardan "pay alır" yazılı bulunur, üç okta "pay alamaz" yazılı olurdu. Sonra da, bu okları Rebâbe denilen bir torbaya koyarlar, bunu da âdil birinin eline verirlerdi. Bu adama Mucîl denirdi. Adam bu okları eliyle karıştırır, sonra elini sokup her adamın adına birer ok çekerdi. Kime "pay alır" yazılı ok çıkarsa, yazılı miktar kadar payını alırdı, kime de "pay alamaz" yazılı olanı çıkarsa, bu adam da hiçbir şey alamayıp, develerin parasını ödemek zorunda kalırdı. Kazanılan hisseleri de fakirlere dağıtırlardı. Kumar oynayanın kendisi bunların etinden yemezdi, onlar bununla övünürlerdi. Kumar oynamayanı da kötülerlerdi ve pinti, soysuz, insanlıktan haberi olmayan gibi isimler verirlerdi. İşte arapların oynadıkları kumarın aslı buydu. Müslümanlara bu, yasaklandı.

Âyet, kumarın her türünü yasaklıyor. Bu, tavla, satranç ve diğer kumar âletleridir. Yine rivâyete göre adamın biri, bir başkasıyla, şu kadar yumurta yersem, şu kadar mal vereceksin diye bahse tutuşurlardı. Hz. Ali (r.a.) bunun kumar olduğunu söylemiştir. İbn Sîrîn de: "Hangi şeyde bir bahis ve ödül varsa, o kumardır" demiştir.

«Ve yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar.» İnfak edilecek şeyin cinsinden sormak uygun olduğu gibi, bunun mikarından sormak da uygundur. **«De ki: 'İhtiyaçtan fazla olanı.'»** Yani ihtiyaçtan arta kalanını infak edin. Bu *"afv"* kelimesi ile ifade edilmiştir ki, çaba ve gayretin karşıtıdır. Maldan *"afv"* olanı denince, infakı ve verilmesi gayet kolay olan anlamı çıkar. "el-cehdü mine'l-mâl" ifadesi ise infakı güç, zor olan demektir. İnfak edilecek miktar, verilmesi kolay olabilen demektir. Yani kendisinin ve ailesinin ihtiyacından arta kalanını, bakmakla görevli bulunduğu kimselerin ihtiyaçlarından fazla olanından infak edin, anlamınadır. **«İşte Allah, âyetlerini size böylece açıklar ki, düşünesiniz.»** Düşünmeniz için şer'î hükümlerle ilgili delilleri bu şekilde açıklar.

220. «Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah, ayetlerini açıklar.)» Yani dünya ve âhiret işleri konusunda gereğince düşünesiniz diye. Bu sayede sizin için, hangisi daha uygunsa, dünyanızla ilgili hangi şey daha kolaysa ve âhiretiniz hakkında hangi şey daha yararlıysa onu alırsınız. Size âhirette zarar verecek şeylerden de uzak durursunuz. İşte bütün bunlar için

âyetlerini size açıklar.

Beğavî de şöyle diyor: "Allah, dünya ve âhiretle ilgili işlerinizde düşünesiniz diye âyetlerini size açıklıyor. Dünyanın yok olacağını, fani olduğunu unutmamanız, böylece kendinize çeki düzen verip, dünyaya bağlanmaktan uzak durmanız gerekir. Âhirete ve onun baki oluşuna yönelmelisiniz. Böylece ona karşı rağbet duyarsınız." Bu âyet, insanı ihtiyaç fazlası mallarından tasadduka teşvik etmektedir.

«Sana yetimlerden de» yani onlarla beraber bulunmaktan **«soruyorlar.»** Bu âyet, *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler"* (Nisa: 10) âyetinden sonra nâzil olmuştur. Çünkü halk, onlarla beraber olmayı, birlikte yemek yemeyi terketmişlerdi. Meselâ, eğer bir adamın yanında bir yetim varsa, onun için tek başına kalacağı bir ev yapar, tek başına yemesi için yemek pişirir ve böylece yetimlerin mallarını kendi mallarından ayırırlardı. Yetim için pişirilen yemekten artan kısım olursa, yetim malı yememek için, onu yemezler, dolayısıyla, yemekler bozulur ve atılırdı. Bu durum yetimlere de ağır gelirdi. İşte bunun üzerine, bu âyet inmiştir.

«De ki: 'Onların işlerini düzeltmek, kendileri için daha hayırlıdır.» Onları ve mallarını ıslah etmek ve gerekeni yapmak için müdahalede bulunmanız, onları yapayalnız bırakmanızdan, onlara bakmamanızdan çok daha hayırlıdır. **«Eğer onları aranıza alırsanız, onlar sizin din kardeşlerinizdir.'»** Onlara faydalı olabilecek şekilde muamelede bulunursanız, onlar dinde sizin kardeşlerinizdir ve din kardeşliği, soy kardeşliğinden daha güçlüdür. Kardeşin görevi de, kardeşine yararlı olmak ve onu düzeltmek şeklinde olur.

İbn Abbas'tan rivâyete göre: Âyette geçen *"muhalata"*, yetimin hurmasından, sütünden ve tabağından yemen, onun da senin hurmandan, sütünden ve tabağından yemesidir, diyor.

Ebû Ubeyd de şöyle demiştir: Bana göre bu âyet, yolcuların yol esnasında birbirine karşı davrandıklarının temelini oluşturur. Çünkü seferde bunlar, yiyeceklerini aralarında eşit olarak çıkarırlar. Bazı zamanlar da yiyeceklerin azlık ve çokluk durumlarına göre birbirlerinden farklı olurlardı. Halbuki azığı az olan herkes, arkadaşına isteyerek ikramda bulunmaz. Bu durum yetimlerin mallarında caiz olunca, diğerlerininkinde öncelikle caiz olur.

«Allah bozguncuyu ıslah edenden ayırdetmesini bilir.» Allah, yetimin malını bozanı da, düzelteni de bilir. Allah için hiçbir şey gizli değildir.

Kimin yetimlere, onları bozmak için girip çıktığını ve kimin onları düzeltip ıslah ettiğini bilir. Onları müdahalelerine göre ya mükâfatlandırır veya cezalandırır. «**Eğer Allah dileseydi sizi zor durumda bırakırdı.**» Sizi zora koşardı, size onlara müdahaleyi mutlak anlamda bırakmazdı. « **Şüphesiz Allah, her şeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.**» O, hikmetinin gereğine hükmeder.

Şunu da bilin ki, yetimlerle beraber olmak, işleriyle ilgilenmek yüce kimselerin ahlâkındandır. Hadiste şöyle buyurulur: *"Ben ve yetimin işlerini gören kimse, cennette şu iki parmak -şehadet parmağıyla orta parmağını göstererek- gibiyiz."*[109] Bu hadis yetimin hizmetinde bulunan, cennette Rasûlullah'ın huzurunda ve yanında bulunacağını gösteriyor. Yoksa derece bakımından onun derecesine ulaşır demek değildir.

Yetimi kendi evinde, tıpkı kendi çocuğunu eğitir gibi eğitir. Çünkü kişi kıyamette, ondan sorumludur, onun durumunu düzeltip ıslah eder. Terbiye de değişik olabilir. Bazan azarlamayla, bazan dövmekle, bazan ona verilmesi gereken ödülü vermemekle olabilir. Çünkü insanlar farklı karakter ve yapıdadırlar. Bir nefis var ki, şiddete ve sertliğe boyun eğer. Eğer buna yumuşak davranılır, iyilik yapılırsa, bu onu bozabilir. Bir nefis var ki, bunun bütünüyle aksi olabilir. Çünkü Allah, had cezalarını ve taziri kullarının terbiye ve tedibi için koymuştur. Bunlar, kişilerin yaptıkları kötülük derecesine göre uygulanır. Hatta tedip ve terbiye eden, bundan ötürü mükâfat da kazanır. Çünkü sorumludur. Rabbimiz: *".. kendinizi ve ailenizi koruyun"* (Tahrim: 6) buyuruyor: Hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Hepiniz çobansınız, ve gözetiminiz altında bulunanlardan sorumlusunuz."*[110]

"Eğer onları aranıza alırsanız onlar sizin din kardeşlerinizdir" âyeti, aynı zamanda şuna da işaret ediyor: İnsanlar, başkasıyla yemek yemeyi alışkanlık haline getirmeliler. Çünkü insanların en kötüsü, tek başına yiyendir. Hadiste şöyle buyurulur: *"Allah'ın en hoşlandığı yemek, üzerindeki ellerin fazla olduğu sofradır."*[111] Rivâyete göre, sahabe: "Ya Rasûlullah! Biz yemek yiyoruz, ama bir türlü doyamıyoruz. Bunun sebebi nedir?" diye sorduklarında, Rasûlullah (s.a.v.): *"Belki de sizler ayrı ayrı yiyorsunuz"* buyurmuş, onların "evet" demeleri üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yemekte*

109- Müslim.

110- Üzerinde ittifak olan bir hadistir. *Câmiu'l-Usûl*, 4/50.

111- İbn Hibban, *Sahih*'inde ve Beyhakî, *Şuabu'l-İman*'da tahric etmişlerdir. *Fethu'l-Kebir*, 1/47.

toplanın (beraber yiyin) ve besmele çekin ki, Allah yemeğinizi sizin için bereketli kılsın."[112]

Anlatılan güzel bir hikâyeye göre, Nevadir sahibi Cümeyn'e: "Falanca kimsenin yanında yemek yedin mi?" diye sorulur. O da: "Hayır, fakat kapısından geçiyordum, o yemek yiyordu" der. "Peki nasıl bildin?" derler. O da: "Baktım ki, çocuklarının ellerinde sert fındıklar, bununla havadaki kuşları taşlıyorlar", cevabını verir.

Bir cimriye sorulur: "İnsanların en kahramanı kimdir?" O da: "Açlıktan insanların diş gıcırtısını duyup da, kesesinin ağzı açılmayandır." cevabını verir.

وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ
يُؤْمِنَّ ۚ وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ
وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا ۚ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ
مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۗ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَاللَّهُ
يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ۖ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ۖ قُلْ
هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ
يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ۚ إِنَّ

112- Ebû Davud, *Sünen*'inde, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'lerinde, ayrıca İbn Hibban ve Hakim tahric etmişlerdir. Bkz. *Fethu'l-Kebir*, 1/43.

اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَاؤُكُمْ
حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾
وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِّأَيْمَانِكُمْ أَن تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَّا يُؤَاخِذُكُمُ
اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ
قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَّلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

221. İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Mü'min bir cariye, hür olan müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Hür olan müşrik kadın, hoşunuza gitse bile. Müşrik erkekleri de iman etmedikçe, mü'min kadınlarla evlendirmeyin. Mü'min bir köle, hür olan müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Müşrik olan erkek, hoşunuza gitse bile. Bu müşrikler, insanları ateşe davet ederler. Allah ise, izniyle cennete ve mağfirete davet eder. Ve âyetlerini insanlara açıklar. Gerekir ki, düşünürler.

222. Sana kadınların hayız halinden soruyorlar. De ki: "O zararlıdır. Hayız halindeyken kadınlardan uzaklaşın. Ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikten sonra onlara Allah'ın emrettiği yerden yaklaşın." Şüphesiz ki Allah, tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.

223. Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın. Kendinize, ilerisi için hazırlık yapın. Ve

Allah'tan korkun. Bilin ki, O'na mutlaka kavuşacaksınız. Mü'minleri müjdele!

224. Allah'a yemin ederek, O'nu iyilik yapmanıza, kendisinden korkmanıza, insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah, çok iyi işiten ve çok iyi bilendir.

225. Allah sizi, hata ile yaptığınız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat kalblerinizin kazandığından sorumlu tutar. Allah çok bağışlayandır, çok yumuşak davranandır.

221. «İman etmedikçe», Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanmadıkça, harbî olan **«müşrik kadınlarla evlenmeyin.»** Çünkü kitap ehli olan kadınlarla evlenmek, âlimlerin çoğunluğunun *"..Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden hür ve iffetli kadınlar..."* (Mâide: 5) âyetine dayanarak verdikleri hükme göre caizdir. **«Mü'min bir cariye,»** boynunda kölelik damgası taşısa bile, **«hür olan müşrik bir kadından»** din ve dünyası bakımından **«daha hayırlıdır.»** Müşrik olan kadın soylu, özgür ve mevkii yüksek bir kadın da olsa, inanmış cariye gibi değildir. **«Hür olan müşrik kadın,»** yani Allah'a şirk koşan kadın güzellik, soyluluk ve servet bakımlarından **«hoşunuza gitse bile,»** bu böyledir. **«Müşrik erkekleri de»** ister putperest kâfirler olsun, isterse başka kâfirler olsun, Allah'a şirk koşan erkekleri de **«iman etmedikçe,»** küfrü bırakıp ondan uzaklaşmadıkça **«mü'min kadınlarla evlendirmeyin.»**

«Mü'min bir köle,» üzerinde kölelik damgasını taşısa bile **«hür olan müşrik bir erkekten»** yani şirk içindeki özgürlük ve malikiyet şerefini taşıyan erkekten **«daha hayırlıdır. Müşrik olan erkek,»** malı, güzelliği ve hasletleriyle **«hoşunuza gitse bile»** bu böyledir.

«Bu müşrikler,» yani müşrik erkek ve kadınlar, **«insanları ateşe davet ederler.»** Kendilerine yaklaşanları, kendileriyle beraber olanları cehennem ateşine çağırırlar. Yani insanı küfre ve fâsıklığa götürürler. Bu bakımdan mutlaka bunlara yakın olmaktan ve yaklaşmaktan uzak durulmalıdır.

«Allah ise, izniyle cennete ve mağfirete davet eder.» Yani bunlara götürecek olan, hak olan inanca ve sâlih amele çağırır. Nitekim mü'minlere hayır yolunu göstermesi de bu cümledendir. **«Ve âyetlerini»**, üstün ve ince hükümlerini ve hikmetlerini kapsayan işaretlerini **«insanlara açıklar. Gerekir ki, düşünürler.»** Yani bunları hatırlayıp da, belki gereğince amel ederler.

Bu sayede çağırılan cennete ve bağışa nail olurlar.

Âyette, kâfirlerle birlik ve beraberlik içinde bulunmak yasaklanıyor ve mü'minlerle birlik ve beraberlik kurmak teşvik ediliyor. Hiçbir mü'min, müşrik olan bir kadının malına ve güzelliğine gönül kaptırmamalıdır. Çünkü müslümanın böyle bir şeyden hoşlanması yakışık almaz. Müslüman kadınlarda bu tür özellikler bulunmasa bile, müşrik kadına tercih edilmelidir. *el-Muhit* adlı kitapta şu ifadeler yer alıyor: "Bir müslüman, çok güzel bir hıristiyan kadın görse ve onunla evlenebilmek için hıristiyan olmayı temenni etse, yani "keşke hıristiyan olsaydım" dese, kâfir olur. Bu, ahmaklıktan başka bir şey değildir. Çünkü müslümanlar içinde her bakımdan güzel olan birçok kadın vardır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Zina eden erkek, ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenebilir."* (Nur: 3) Çünkü kötü karakterli ve tabiatlı olan kimseler pis ve murdar olan dünyaya eğilim duyarlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kötü kadınlar, kötü erkeklere, kötü erkekler kötü kadınlara; temiz kadınlar, temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır."* (Nur: 26)

Şu ifade Zemahşerî'nin belagatli sözlerindendir: "Kendi cinsinden başkasının senin meclisinde yer almasına rızâ gösterme. Gerçekten en şiddetli azap budur."

222. «Sana kadınların hayız halinden soruyorlar.» Sorulan bu üç sorunun *"vav"* edatıyla birbirine bağlanarak anlatılması, buna karşılık diğerlerinin başka atıf edatlarıyla yapılması, soruyu soranların bu üç soruyu birlikte sormalarından dolayı olabilir. Adeta burada şöyle denilir gibidir: Onlar sana içki, kumar ve infak konusunu aynı anda, diğerlerini ise farklı zamanlarda sordular. Bu âyette "hayız" diye türkçeleştirdiğimiz *"mahîz"* kelimesi, mecî ve mebît gibi masdar bir kelimedir. Hayız: Belirli zaman içerisinde rahimden gelen bir akıntıdır. Soru, böyle bir durumda olan kadınlarla beraber olmakla ilgilidir.

«De ki: 'O zararlıdır.» Yani bu kan, pis ve murdar bir şeydir; kadına yaklaşanı tiksindirir. Anlatıldığına göre, cahiliye döneminde, erkekler hayızlı kadınlarla aynı evde oturmazlar, onlarla beraber yemek yemezlerdi. Tıpkı mecûsilerin ve yahudilerin yaptığı gibi davranırlardı. Bu gelenek, Ebuddahdah'ın bu konuda soru sormasına kadar sürdü. Ebuddahdah, Rasûlullah'ın ashabı arasından kalkıp dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Kadınlar hayız halindeyken, onlara nasıl davranalım? Onlarla beraber olalım mı, olmayalım mı? Yak-

laşalım mı, yaklaşmayalım mı?" İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu. **«Hayız halindeyken kadınlardan uzaklaşın.»** Onlar bu durumdayken, cinsel ilişkiden uzak durun. **«Ve temizlenınceye»** veya hayız halinden kurtulup kan kesilinceye **«kadar onlara»,** cinsel ilişki maksadıyla **«yaklaşmayın.»**

Ebû Hanife'ye göre, kanın kesilmesinden sonra, yani on gün geçince, kadın yıkanmasa da, kadınla cinsel ilişki caizdir. Ancak hayız günlerinin en azı halinde kesilirse, kadın gusül abdesti almadıkça veya üzerinden bir namaz vakti geçmedikçe cinsel ilişki caiz değildir.

«Temizlendikten» yani gusülden **«sonra onlara Allah'ın emrettiği yerden yaklaşın.'»** Allah'ın size helâl kıldığı yerden ki, bu ön taraftır. **«Şüphesiz ki Allah,»** günahlarından vazgeçip **«tevbe edenleri de sever,»** fuhuştan, pislik ve murdarlıktan uzaklaşanları, meselâ hayızlı kadına yaklaşmaktan veya cinsel ilişkinin câiz olmadığı yerden yaklaşmaktan uzaklaşıp **«temizlenenleri de sever.»**

223. «Kadınlarınız sizin tarlanızdır.» Yani çocuklarınızın ve nesillerinizin ekileceği yerlerdir. Allah burada kadını tarlaya benzetiyor. Çünkü rahimlere atılan nutfe ile, tarlaya atılan tohum arasında bir benzerlik kurulmuştur. *"Hars"* ile *"zer"* arasındaki fark, "hars"ın tahumu atmak ve toprağı hazırlamak, "zer" ekine bakıp yetiştirmektir. Bunun içindir ki, Allah şöyle buyurmuştur: *"Söyleyin bana; ekmekte olduğunuz şeyi! Siz mi onu bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?"* (Vâkıa: 63-64) Bu âyette Allah, ekme olayını kullara yüklerken, bunu bitirmenin onların elinde olmadığını bildirmektedir.

«O halde tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın.» Kadınları tarla olarak ifade ettikten sonra, onlarla cinsel ilişkiyi de, *"ityan"* kelimesiyle, yani yaklaşma ve yanına varma ifadesiyle belirtti. Âyetin başındaki *"ennâ"*, "keyfe" yani nasıl manasınadır. Eşlerinize nasıl isterseniz ve hangi şekilde isterseniz, yaklaşacağınız yer aynı olmak şartıyla, yani tarla olmak şartıyla, istediğiniz gibi yaklaşın. Çünkü dübür, tarla yani ekim yeri değildir. Dolayısıyla kadınlara arka taraflarından, yani dübürlerinden yaklaşılması câiz değildir. Ön tarafa yaklaşmak kaydıyla, nasıl yaklaşırsa yaklaşsın, bunda serbesttir.

Bu âyetin nüzûlü konusunda şöyle bir rivâyet vardır: Yahudiler, bir kimsenin cinsel ilişki için hanımına arkadan yaklaşırsa, doğan çocuğun şaşı olacağını iddia ediyorlardı. İşte âyet, onlara cevap olarak inmiştir. Ayrıca hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kim, hanımına arka taraftan yaklaşırsa, mel'undur*

(Allah'ın rahmetinden uzaktır)".[113] Buna küçük livata denir. Erkeği kullanmaksa, livatanın en büyüğüdür. Livatanın, yani oğlancılığın hükmü, tevbe edinceye kadar tazir ve hapistir. İmameyne göre, bunun cezası da, tıpkı zina cezası gibi, had cezasıdır. Bu fiili işleyen eğer evli (muhsan) değilse, değnek vurulur. Evliyse recmedilir.

«Kendinize ilerisi için hazırlık yapın.» Sâlih ameller işleyin ki, Allah katında sizin adınıza biriktirilmiş bir zahireniz olmuş olsun. Yoksa onlara yaklaşmakta, sırf şehevî istekleri tatmin yolunu tercih etmeyin. **«Ve Allah'tan»** O'na karşı isyana kalkışmaktan **«korkun. Bilin ki, O'na mutlaka kavuşacaksınız.»** Yani O'nun cezası veya mükâfatıyla karşı karşıya kalacaksınız. Bu bakımdan O'nun huzurunda rezil olamayacağınız şeyi hazırlayın.

«Mü'minleri müjdele.» Ey Muhammed! Karşı karşıya bulundukları emir ve yasakları güzel bir şekilde alıp kabul etmek ve buna bağlanmakla, gereğini yapan mü'minleri müjdele!

224. «Allah'a yemin ederek, O'nu iyilik yapmanıza, kendisinden korkmanıza, insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın.» Rivâyete göre, Ensar'dan Beşir b. Numan, hanımını boşamıştı. Bu kadın, Abdullah b. Revâha'nın kızkardeşiydi. Sonra tekrar onunla evlenmek istedi. Abdullah ise, Beşir'in yanına gitmemeye, onunla konuşmamaya ve onunla kızkardeşinin arasını düzeltmemeye yemin etmişti. Bu durum kendisine söylenince: "Ben, bunu yapmayacağım konusunda Allah adına yemin etmiştim. Benim için de, yeminimde durmam ve bundan vazgeçmemem gerekir" demişti.

İşte âyet bu olay üzerine nâzil olmuştur. Âyette geçen *"urza"* kelimesi, engel anlamınadır. Âyetin anlamı, Allah'ın adını anarak, bununla kendiniz için bir şeyleri engellemek istemeyin, iyilikleriniz için bunu bir mani olarak öne sürmeyin. Meselâ iyilik yapmak, korunmak ve insanların arasını düzeltmek gibi hususlarda bir engel olarak zikretmeyin demektir. **«Allah, çok iyi işiten»** yeminlerinizi duyan **«ve»** niyetlerinizi **«çok iyi bilendir.»** O, kalblerinizde olanları, niyetlerinizi çok iyi bilir. O halde sorumlu bulunduğunuz şeyi yerine getirin ki, cezası gelip sizi bulmasın.

Âyet: Ben, hiç bir kimseye iyilikte bulunmayacağım, insanlar arasında kin ve düşmanlık başgösterirse, aralarını bulmayacağım diye Allah adına yemin eden herkesi kapsamına alır. Sanki Allah şöyle buyurur gibidir: Bütün

113- Ebû Davud, *Nikah, hadis No: 2162.*

bunlar hayır ve taattır, yeminleriniz bunlara bir engel oluşturmaz. Eğer siz bunları yapmayacağınız konusunda yemin ederseniz, yemininizin keffaretini, yani cezasını ödeyin ve o hayırları yapın. Bu iyilik, takva veya insanların arasını bulma olabilir. Hepsinin gereğini yapın ve sakın: "Biz Allah adına yemin ettik, O'nun adına yemin ettiğimiz halde, yapmayacağız dediğimiz şeyi yapmaktan ve yeminlerimizi bozmaktan korkarız" demeyin. Çünkü hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kim bir şey üzerine yemin eder, sonra yemin ettiği şeyden başkasının daha hayırlı olduğunu görürse, hemen yemininin keffaretini ödesin ve daha hayırlı olanını yapsın."*[114]

Yeminini bozmadan önce keffaret vermek caiz değildir. Yeminini bozduktan sonra ise, mutlaka vermesi vaciptir. Bu konuda ittifak vardır. Kişi, pazarladığı malını da yemin ederek satma yoluna gitmemelidir. İster doğru olsun, ister yalan, hiçbir zaman yemin yoluna gitmesin. Çünkü eğer yemininde yalan ise, bu takdirde kasden yalan yere yemin etmiş olur ki, bu büyük günahlardandır. Böyle bir yemin ülkeleri darmadağın eder, terkedilmiş bir vaziyete getirir. Eğer yemini doğruysa, bu defa Allah'ı, yeminleri için bir engel ve destek yapmış olur ki, bu da kötü bir davranıştır. Çünkü dünya çok değersizdir. Bu bakımdan ortada hiçbir sebep yokken Allah'ı öne sürerek bir şeylere revac kazandırmak iyi bir şey değildir. Dünya, buna değmez. Bir kimse, az veya çok, ne olursa yemin etmeye kalkışırsa, giderek dili buna alışır. Kişi hiçbir konuda yemine yönelmekten emin olamaz. Dolayısıyla Allah adını öne sürerek bir şeye yemin etmesin. Meselâ, "Vallahi, Allah böyle yapacaktır" gibi bir şey söylemesin. Eğer, Allah'ın dostlarından biri böyle bir yemin ederse, Allah ona iyilikte bulunur ve ona bir ikram olarak yemininde doğru çıkarır. Nitekim şöyle varid olmuştur: "Allah'ın öylesi kulları var ki, Eğer Allah adına yemin etse, Allah kesinlikle onu doğrular, yeminini gerçekleştirir."

Ebû Hafs bir gün yolda yürürken, dehşete kapılmış bir hamal ile karşılaşır. Ebû Hafs: "Ne oldu sana?" der. Adam: "Merkebimi kaybettim. Ondan başkasına da gücüm yetmiyor" cevabını verir. Ebû Hafs olduğu yerde durur ve : "Allah'ım! İzzetin adına yemin ediyorum ki, bu adamın merkebi geri gelmedikçe buradan bir tek adım atmayacağım" der. Bunun üzerin hemen merkep ortaya çıkar. Bu olay, *Şerhu'l-Meşarik* adlı kaynakta da böyle geçer.

225. «Allah sizi, hata ile yaptığınız yeminlerinizden dolayı sorumlu

114- Hadisi Müslim, Tirmizi ve *Muvatta*'ında İmam Malik tahric etmiştir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 11/668.

tutmaz.» *Lağv (hata)*, düşük söz, boş laf. Hata ile yemin (yeminlerde lağv), yemin ederken herhangi bir şeyi amaçlamaksızın, maksatsız olarak yapılan yemindir. Bir kimsenin, doğru sanarak bir konuda yemin etmesi, fakat yemin ettiği o şeyin sandığı gibi çıkmaması da yemin-i lağvdır.

Ebû Hanife'ye göre günahı olmadığı gibi, bunun için keffaret (ceza) da gerekmez. İmam Şafiî'ye göre, Yemin-i lağv, herhangi bir and içmeyi amaçlamaksızın dilden çıkan yemindir. Meselâ, "hayır vallahi", "evet vallahi" gibi, akla yemin etme anlamı gelmeden sarfedilen sözlerdir. Hatta böyle birisine: "Sen Mescid-i Haram'da yemin ettin" diye bir şey söylense, belki de bin kez "hayır vallahi" diyecektir.

«Fakat kalblerinizin kazandığından sorumlu tutar.» Sorumlu tutma (muahaze), cezalandırmadır. Ancak bile bile, yalan yere yapılan yeminlerinizle sizi hesaba çeker, cezalandırır. Kişinin, bir konuda, aksinin doğru olduğunu bildiği halde ettiği yemine "Yemin-i Ğamûs" denir. Çünkü sahibini günaha daldırmaktadır. **«Allah çok bağışlayandır,»** yanılarak ve hata ile yaptığınız yeminleriniz sebebiyle sizi bağışlar. **«Çok yumuşak davranandır.»** Cezalandırmada aceleci davranmaz.

Âlimler şöyle der: Bir kimse yemin eder ve sonra yeminini bozarsa, eğer yemini geleceğe aitse, buna keffaret yani ceza gerekir. Bu tür yemine "Mün'akit yemin" denir. Eğer yemini geçmişle ilgiliyse ve yemin eden kimse de olayı bile bile aksi olan şeye yemin ediyorsa, bu büyük günahlardandır. Bunun keffareti de yoktur. Ebû Hanife'ye göre bu, büyük günahlardan sayılır. İmam Şafiî'ye göre bundan ötürü de keffaret gerekir. Bu, Yemin-i Ğamûs'tur. Eğer yemin eden kimse olayı bilmiyor ve yaptığı yeminde doğru olduğunu sanıyorsa, durum da böyle değilse, bu, Ebû Hanife'ye göre yemin-i lağv'tır. Bunun için de keffarete gerek yoktur. Fakat Şafiî'ye göre bu yemin-i gamûs'tur. Keffaret gerekir. Allah adına yapılan yemin veya Allah'ın isimlerinden biriyle yapılan yemin, meselâ: "Vallahi", "verrahmani" gibi yeminler, Allah'ın sıfatlarıyla yapılan yemin, meselâ, "Allah'ın izzeti için", "Allah'ın azametine", "Allah'ın celâline", "Allah'ın kudretine" gibi şeylere yapılan yeminler, yemindirler.

Ancak Allah'tan başkası adına yapılan yemin, Kâbe'ye yemin olsun, Beytullah'a yemin olsun, Peygamber'e yemin olsun türünden yapılan yeminler, ya da baba ve benzeri şeylere yapılan yeminlerse yemin sayılmazlar ve bu anlamda bir yemin eder de, sonradan bozarsa, bozduğu için bunlara herhangi

bir ceza da gerekmez. Bu tür yemin mekruh bir yemindir. Hoş görülmez. İmam Şafiî de: "Bunun günah olmasından endişe ederim" der. Hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kim Allah'tan başkası adına yemin ederse, o kimse Allah'a şirk koşmuştur."*[115] Yani kim Allah'tan başkasına yemin eder ve yemin ettiği şeye bir yücelik atfederek böyle bir girişimde bulunursa, yemin ettiği o şeyi yüceltme konusunda Allah'a ortak koşmuş olur. Oysa gerçek yücelik yalnızca Allah'a aittir.

Ali er-Râzî de: "Hayatıma yemin ederim, hayatına yemin olsun, gibi şeylerle bir kimse yemin edecek olursa, küfründen korkarım" der. Gerçi halkın çoğu bu gibi şeyleri bilmeden söyleyip dururlar. Ben, bunun kesin şirk olduğunu söylemekteyim. Çünkü Allah'tan başkası adına yemin yapılamaz. Ayrıca bir kimse, İslâm'dan uzak olayım anlamında da yemin edemez. Kim bunu doğrulayarak, yani bilerek söylerse, bu kimse salim olarak İslâm'a tekrar dönemez. Eğer bu şekildeki bir yemini yalandan olsun diye söylerse, o kimsenin kâfir olacağından korkulur. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kim yalan yere İslâm'dan başka bir dinle yemin ederse, yemin ettiği şeyin kapsamına girer."* [116] Hadisin zahiri şuna işaret eder: Eğer bir müslüman, "ben şöyle yaparsam, yahudi olayım" der ve o şeyi yaparsa, kâfir olur." Şafiî bu görüştedir. Hanefîlere göre, kâfir olmaz. Hanefiler, hadisi tehdit anlamına yorumlamışlardır. Fakat, yemini dili geçmiş zaman kipiyle söylerse, yani "eğer ben şunu yaptıysam, yahudiyim" der ve o şeyi de işlerse, Hanefîler böyle bir yemin konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Eğer adam bunun yemin olduğunu bilirse, sahih olan görüşe göre küfre girmez. Fakat bu yeminle kâfir olacağı kanaatindeyse ve bunu bile bile yaparsa kâfir olur. Çünkü küfre, bile bile razı olmuştur. İşte çoğunluğa göre hadisin yorumu böyledir. *Fetavay-ı Bezzâziye*'de, fetvaya göre bunun yemin olduğu, böyle bir kimseye keffaret gerektiği görüşü yer alır.

115- Tirmizî: *"Kâfir olmuştur veya şirk koşmuştur"* lafzıyla tahric etmiş ve "hasendir" demiştir. Hâkim ise bunun "sahih" olduğunu belirtmiş, *Fethu'l-Bârî*'de ise hadisin sıhhatı hakkında birşey söylenmemiştir.

116- Tirmizî ve Ebû Davud ve Nesaî tahric etmiştir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 11/656.

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ
نِسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ۖ فَإِنْ فَآءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
رَّحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾
وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ۚ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ
أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوا
إِصْلَاحًا ۚ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۖ وَلِلرِّجَالِ
عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ ۖ
فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ ۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن
تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَن يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ
اللَّهِ ۖ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا

فِيمَآ أَفْتَدَتْ بِهِۦ ۗ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا ۚ وَمَن يَتَعَدَّ
حُدُودَ ٱللَّهِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ
مِنۢ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُۥ ۗ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِمَآ أَن يَتَرَاجَعَآ إِن ظَنَّآ أَن يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ ۗ وَتِلْكَ
حُدُودُ ٱللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

226. Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için, dört ay beklemek vardır. Eğer erkekler (yeminlerinden) dönerlerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

227. Eğer boşanmaya karar vermişlerse, Allah şüphesiz işiten, gerçekten bilendir.

228. Boşanmış kadınlar, kendi kendilerini üç "aybaşı" hâli gözetirler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, kendi rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu müddet içinde barışmak isterlerse onları geri döndürmeye daha çok hak sahibidir. Erkeklerin kadınlar üzerinde maruf hakları gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır. Erkeklerin, kadınlar üzerinde bir derecesi vardır. Allah mutlak galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.

229. Boşama iki keredir. (Bundan sonra hüküm,) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir. Onlara verdiklerinizden bir şeyi almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadının, artık Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmaları durumu başka. Siz de onların, Allah'ın sınırlarını ayakta tutamamalarından korkarsanız, o zaman kadının verdiği fidyede, ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Onları geçmeyin. Kim Allah'ın sınırlarını çiğnerse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.

230. Eğer erkek karısını (üçüncü kez) boşarsa, bundan sonra kadın başka kocaya nikâhlanmadıkça, kendisine helâl olmaz. O da bunu boşarsa, Allah'ın sınırları içinde duracaklarına ümitli oldukları takdirde, tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günah yoktur. Bunlar, bilen bir kavme Allah'ın açıkladığı sınırlardır.

226. «Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için...» Âyette geçen *"iylâ"* yemin anlamındadır. **«Dört ay beklemek vardır.»** Erkekler bu süre içinde herhangi bir cayma ve boşama olmaksızın beklemek durumundadırlar. Kişinin karısına karşı bu konuda yaptığı yemin şu şekilde gerçekleşir: "Vallahi ben dört ay veya daha fazla sana yaklaşmayacağım" ya da mutlak manada: "Ben sana yaklaşmayacağım." Eğer erkek dört aydan az bir süre için hanımıyla beraber olmayacağına yemin ederse, bu yeminiyle iyla yapmış olmaz. Aksine bununla, yalnızca yemin etmiş sayılır. Çünkü ileri sürdüğü süre, dört aydan azdır. Eğer bu süre geçmeden hanımıyla cinsel ilişkide bulunursa, kendisi için bir yemin keffareti gerekir. Sahih olan görüş budur. İylâ için iki hüküm vardır: Yeminini bozma hükmü ve yeminine sadakat gösterme.

Yeminini bozma hükmü, eğer iyla süresi içinde hanımıyla ilişkide bulunursa, buna keffaret gerekir.

Yeminine sadakat göstermede ise, iylâ süresinin geçmesiyle bir bain talak (boşama) meydana gelir. Bu süre de dört aydır. Ancak bu süre nikâhlı kadının hür olması halinde böyledir. Katâde: "İylâ, cahiliye geleneğine göre talâk sayılırdı" diyor. Said b. Müseyyeb de: "Bu cahiliye ehlinin zarar vermek için yaptığı işlerdendir. Adam hanımını sevmez, onun gidip bir başkasıyla da evlenmesini istemez. Bunun için de, ebedî olarak ona yaklaşmayacağına yemin eder, onu öylece, ne bekâr ve ne de evli olmayacak bir halde terkeder. İslâm'ın ilk zamanlarında da böyle yapıyorlardı. Allah, böyle bir zararı onlardan kaldırdı. Koca için belli bir süre koydu. Onlara bu zaman içinde düşünüp taşınma fırsatı tanıdı. Eğer koca, bu zarar verme işini terketmede bir yarar görürse, hemen onu yerine getirir. Ayrılmalarında yarar görürse, ayrılır.

«Eğer erkekler (yeminlerinden) dönerlerse,» Yani erkekler cinsel ilişkide bulunmama konusunda yaptıkları yemini bırakıp ta hanımlarına dönerlerse, **«şüphesiz ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.»** İyla yapan kimsenin dönmesi sebebiyle onu bağışlar. Çünkü bu, onun tevbe etmesi anlamınadır. Yeminini bozması sebebiyle günahını bağışlar.

227. «Eğer boşanmaya karar vermişlerse,» meselâ yaklaşmama olayı sürer, bunda kararlı davranır ve süre bitimine kadar bunu sürdürerek boşanmayı gerçekleştirirse, **«Allah şüphesiz işiten,»** boşanmalarını işiten ve bu konuda amaçlarını **«gerçekten bilendir.»**

228. «Boşanmış kadınlar...» Bunlardan maksat, hür olan ve kendileriyle cinsel ilişki gerçekleşmiş bulunan hayız görme yaşını aşmamış olan kadınlardır. Çünkü kendileriyle beraberlik gerçekleşmemiş bulunan kadınlar için iddet (bekleme süresi) yoktur. Boşamanın asıl anlamı, bağı kaldırmaktır. Yani kocalarının bağlarından boşalmış ve salıverilmiş olan kadınlar, **«kendi kendilerini üç 'aybaşı' hâli gözetirler.»** Buradaki gözetme, emir anlamınadır ve dolayısıyla, "gözetsinler, beklesinler" demektir. Bu üç ay başı hali süresince başkalarıyla evlenemezler. Bu süre bitmeden evlillik yoktur.

(Kurû') kelimesi arap dilinde, birbirine zıt iki anlam taşıyan kelimelerdendir. Çünkü bu kelime, hem temizlik, hem de hayız (aybaşı) anlamınadır. Ebû Hanife ve arkadaşları, Kurû' kelimesini hayız anlamında almışlardır. Çünkü Allah, iddet süresini hayız görme olayıyla değil, aylarla belirlemiştir. Nitekim şöyle buyurulmaktadır: *"Kadınlarınız içinde ay hali görmekten kesilenlerle henüz ay hali görmemiş onların iddetleri hususunda şüpheye düşerseniz bilin ki, onların iddet beklemesi üç aydır."* (Talâk: 4)

Bu âyette hayızın kalkması halinde meşrû olan sürenin aylarla belirlenmesi, burada bu kelimenin hayız anlamında olduğunu gösterir. İmam Şafiî de şu âyeti delil gösteriyor: *"Onları iddetleri içinde boşayın."* (Talâk: 1) Buradan anlaşılan ona göre "kurû'" kelimesinin temizlik anlamına geldiğidir. Çünkü *"îddetleri içinde"* âyetinde yer alan *"lâm"* cer edatı, vakti içinde demektir. Dolayısıyla iddet vaktinin hayız zamanı olması câiz olamaz. Kaldı ki, hayız vaktindeki boşama yasaktır. Buna verilen cevap ise şöyledir: Bunun anlamı, iddetlerini karşılayacak şekilde onları boşamaktır. Bu ise, üç hayız süresidir. Yoksa âyet, boşamayı iddet içinde gerçekleştirmeye işaret etmiyor.

İmam Şafiî ile Ebû Hanife arasındaki bu ihtilâfın faydası şudur: Şafiî'ye göre, iddet süresi daha kısadır. Halbuki Ebû Hanife'ye göreyse daha uzundur. Adam temizlik halinde kadını boşasa bile, kadın kalan temizlik süresini bir kur' sayacaktır. Bu temizliğin hemen sonrasında aybaşı olsa bile, durum değişmeyecektir. Kadın üçüncü hayız haline girmesi halinde, artık Şafiî'ye göre iddeti sona erer. Oysa Ebû Hanife'ye göre, temizlik halinde boşanmışsa kadın üçüncü hayzından temizlenmedikçe, iddeti sona ermez. Hayız halinde boşan-

mışsa dördüncü hayızdan temizlenmedikçe iddeti bitmez.

«Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, kendi rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz.» Yani kadın hâmile mi, yoksa aybaşı mı görüyor, gizlemesin. Kadın hâmile olmadığını veya hayızlı olduğu halde bunu gizleyerek veya aksini söyleyerek kocanın çocuk üzerindeki hakkını ve dönme yetkisini önlemeye kalkışmasın. Ya da bir an önce boşama gerçekleşsin diye hayzını gizlemesin. Çünkü sünnî talâk, temizlik süresi içinde olanıdır. Öte yandan hayız ve hâmilelik konusunda kadınların sözlerinin geçerli olduğu hükmü buradan anlaşılabilir. Eğer kadınlar Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, yanlış bir işe kalkışmazlar. Çünkü Allah'a ve ahiret gününe imanı olan için böyle bir yol kesinlikle doğru değildir. Burada kadınlar hakkında aynı zamanda çok ağır ve şiddetli bir tehdit de yer almaktadır.

«Kocaları» yani kadının geçimini üstlenenler... Burada açık talâk ifadesinden sonra eş olan erkekten açık bir şekilde koca diye söz edilmesinin nedeni, halen nikâhın devam ettiği ve helâl oluşun da sürdüğünü gösterir. Kocaları ifadesindeki zamir, ric'î talâkla boşanmış kadınlara aittir. Çünkü bâin talâkla hanımlarını boşamış olan eşlerin nikâh ve ric'at hakları yoktur. **«Bu müddet içinde barışmak isterlerse, onları geri döndürmeye daha çok hak sahibidir.»** Yani bu bekleme süresi içinde nikâha ve geri dönmeye kocalar daha çok hak sahibidirler. Çünkü ric'at, yani tekrar müracaat ve dönüş hakkı, iddet süresi devam ettikçe kocaya aittir. Ancak iddet süresi sona ererse, koca için dönüş hakkı ortadan kalkmış olur. Kocalar süresi içinde ric'at yoluyla başvurmakla aralarını düzeltmeyi isterler, kadınlara iyilikte bulunmayı dilerler ve onlara zarar vermeyi amaçlamazlarsa, tekrar onları almaya daha çok hak sahibidirler. Nitekim cahiliye döneminde geri dönüş, kadına zarar verme amacıyla yapılırdı. Buna göre o dönemde bir adam, karısını boşar, iddet bitimine az bir süre kala ona tekrar döner, belli bir süre sonra tekrar karısını boşar, böylece defalarca iddet süresini uzatarak kadını zarara sokmak isterdi. Yüce Allah, kadınlara yeniden dönmekten amacın, onlara zarar vermek değil, aksine durumlarını düzeltmek olduğunu belirttikten sonra, karı kocanın karşılıklı birtakım yükümlülükleri olduğunu şu şekilde vurguluyor:

«Erkeklerin kadınlar üzerinde maruf hakları gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır.» Ma'ruf haklardan maksat, şeriatça kötü görülmeyen, inkâr edilmeyen haklardır. Erkekler, hakları olmayan şeyleri onlara yüklememelidirler. İki eşten biri diğerini üzmesin, azarlayıp durmasın. **«Erkeklerin, kadınlar üzerinde bir derecesi vardır.»** Yani hak bakımından bir fazlalığı ve üstünlüğü vardır. Erkeğin kadına üstünlüğü; akıl ve din yönündendir. Buradaki üstünlüğe iki noktadan bakmak gerekir:

Birincisi, erkeğin kadın üzerindeki hakkı, kadının erkek üzerindeki hakkından daha fazladır. Çünkü erkek kadının sahibidir ve onun nefsinde hakkı vardır. Erkeğin izni olmadan kadın nafile oruç tutamaz, onun izni olmaksızın evden ayrılamaz. Koca boşama yetkisine sahiptir. Boşadığı zaman da, yeniden müracaat hakkı vardır. Kadın istesin, istemesin bu müracaat hakkı kocanındır. Kadın ise bu şeylerden hiçbirine sahip değildir. Ancak onun da erkek üzerinde mehir, kendisini başkasına muhtaç etmeme ve kendisine zarar dokundurmama gibi hakları vardır.

İkincisi ise Zeccac'ın işaret ettiği şu anlamdır: Kadın, nikâh ve evlilik akdiyle erkeklerden yararlanabileceği lezzetler vardır. Nitekim aynı şeyler erkek için de geçerlidir. Her ikisi de birbirlerinden yararlanırlar. Kadının nafakasını temin etmekle erkek yükümlü olduğundan, bu konuda da bir üstünlüğü vardır. Bu manadaki bir fazilet ve üstünlük, kadının hakkına bağlı bulunan merhameti ve ona iyiliği elden bırakmamaktır. Meselâ mehrini vermeli, nafakasını sağlamalı, barınak temin etmeli, ondan tehlikeleri bertaraf etmeli, onu savunmalı, onun çıkarlarını korumalıdır. Hadiste şöyle buyurulmaktadır: *"Eğer, bir kimsenin Allah'tan başka bir kimseye secde etmesini emretmiş olsaydım, kesinlikle kadının kocasına secde etmesini emrederdim."*[117] Çünkü yüce Allah, kadının üzerine erkek için çok büyük haklar yüklemiştir.

«Allah mutlak galiptir.» Hükümlerine karşı çıkanlardan intikam almaya gücü yetendir. **«Hüküm ve hikmet sahibidir.»** Çünkü tüm şeriatı, hikmetlere ve kulların faydalarına göredir.

Şüphesiz eşler birbirlerine karşı olan haklarına riayet etmedikleri, birbirlerine karşı saygılı davranmadıkları, nesli devam ettirmek, çocukları eğitmek gibi hususlara önem vermedikleri, evi yönetmek, görevlerine dikkat etmek, karşılıklı hoşgörü içerisinde olmak gibi hususlara dikkat etmedikleri sürece evlilik kurumu amacına ulaşmamış sayılır. Nitekim hadiste şöyle buyurulur: *"Kadının cihadı, kocasıyla iyi geçinebilmektir."* Yine bir hadiste şöyle buyurulur: *"Herhangi bir kadın, kocası kendisinden hoşnut olarak vefat ederse, cennete girer."*[118] Karşılıklı haklardan biri de, eşlerin birbirleri için süslenmeleridir.

Abdullah b. Abbas şöyle diyor: "Hanımım benim için süslendiği gibi,

117- Tirmizî, hasen olarak rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Hâkim de bu hadisi tahric etmişlerdir. Ayr. Bkz. *el-Fethu'l-Kebîr*, 3/47.

118- Tirmizî, Radâ', hadis no: 1161, hadis hasen'dir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 6/495.

ben de onun için süslenirim." Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: *"Erkeklerin kadınlar üzerinde maruf hakları gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır."*

Denilmiştir ki kadın, güvercin gibidir. Güvercinin kanadı çıkarsa uçar. Bunun gibi erkek de kadını süslerse kadın evde oturmaz.

Anlatıldığına göre, İsrailoğullarından sâlih bir adam varmış, bunun da çok sevdiği bir hanımı varmış. Allah, bu salih kimseye kendisinden üç istekte bulunmasını bildirmiş. Bu adam hanımına: "Rabbim'den böyle bir haber aldım. Çok ihtiyaçlarım var, ben ne yapacağımı bilemiyorum, ne dersin?" demiş. Hanımı: "Benim için bir, kendin için de iki istekte bulun" demiş. Kocası: "Peki ne istersin?" diye sormuş. Kadın: "Senin Rabbinden isteğim, beni öyle güzel şekle getirsin ki, benden daha güzeli bulunmasın" demiş. Kocası, Rabbin'e hanımının arzusunun gerçekleşmesi için duâ etmiş. Kadının güzelliğinden ve cemalinden evin içi aydınlanıvermiş. Bunun üzerine kadın, evden çıkıp gitmek istemiş. Kocası: "Nereye gidiyorsun?" diye sormuş. O da: "Senin gibi bir adamla güzelliğimi zayi edecek değilim, ben sultanlara lâyığım, onlara gidiyorum" cevabını vermiş. Kadının güzelliğini duyan sultanlardan birinin adamları da gelip, kocasından kadını zorla alıp götürmüşler. Adam: "Allah'ım! Senden yalnızca iki isteğim kaldı. Onu maymunlaştır" demiş. Allah da onu maymuna dönüştürmüş. Kral kadını tekrar yanından kovmuş. Kadın da dönüp kocasına gelmiş. Sonra kocası: "Allah'ım! Onu ilk halinc dönder" diye duâ etmiş. Böylece tüm istekler, hiçbir fayda sağlamaksızın boşa gitmiş. Ne kadının eline bir şey geçmiş, ne de kendisinin.

229. «Boşama» yani daha önce anlattığımız ric'î talâk **«iki keredir.»** Bu ise, ancak ayrı ayrı olarak iki defa boşama suretiyle olabilir. Meselâ biri diğerine iki dirhem verse, bu kimsenin verdiği bu iki dirhemden ötürü, "ona iki kere verdi" denilmez. Ancak bu, o ikisini iki defada vermesi halinde söylenebilir. Eş için müracaat (ric'at) hakkı sabit olan talâk, ancak iki ayrı boşamanın olmasıyladır. Ancak ikinci boşamadan sonra, üçüncü kez de boşarsa, eş için kesinlikle artık ric'at hakkı yoktur. Kadın bir başka eşle evlenmedikçe, eski eşine helâl olmaz. Sanki âyette, "kadınları iki kez boşayın" deniliyor gibidir.

«(Bundan sonra hüküm,) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir.» Verilen iki ayrı talâktan sonra hüküm, ya kadını iyilikle tutmaktır. Yani kadına herhangi bir zarar dokundurma amacı taşımaksızın ona dönmek, durumu düzeltmek ve hoş geçinme niyeti taşımaktır, ya da iddet bitimine ka-

dar müracaat etmeyip güzellikle salıvermektir. Güzellikle salıvermekten amaç, ona malî haklarını vermek, ayrılıştan sonra onu kötü bir şekilde anmamak ve insanları ondan nefret ettirmemektir.

Buradaki hükmün özeti şöyledir: Hür olan bir adam, duhulden sonra karısını bir veya iki talâkla boşarsa, iddet süresi içerisinde kadın istemese de, kocanın hanımına tekrar dönme (ric'at) hakkı vardır. İddet bitinceye kadar koca müracaat etmezse veya duhulden önce boşarsa, ya da muhalaa [119] yaparsa, kadının izni ve velisinin izniyle ancak yeni bir nikahla kadın helâl olabilir. Ancak koca hanımını üçüncü kez boşarsa, karısı bir başka kocayla nikahlanmadıkça eski kocası için helal olmaz.

«Onlara verdiklerinizden bir şeyi almanız size helâl olmaz.» Rivayete göre Abdullah b. Übeyy b. Selûl'un kızı Cemile, kocası Sabit b. Kays'tan hoşlanmıyordu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.)'a geldi ve dedi ki: "Başımızı aynı yastığa koymadık. Allah'a yemin ederim ki, ben onu dini veya ahlâkı bakımından kötülemiyorum. Ancak İslâmdan sonra tekrar küfre girmeyi doğru bulmuyorum. Elimde değil, onu bir türlü sevemiyorum. Çünkü ben, çadırın bir tarafını kaldırıp baktığımda, onun bir gurubun arasında geldiğinde hepsinden daha siyah daha kısa boylu ve daha çirkin yüzlü olduğunu gördüm. Ben, onun bana mehir olarak verdiği bahçeyi tekrar kendisine vererek, beni boşamasını istedim." [120] İşte bu, İslâm'da meydana gelen ilk hulu' olayıdır. Âyette geçen *"leküm"* (size) ifadesi hâkimlerle ilgilidir. Çünkü hakimler, her ne kadar alan veya veren olmasalar da, müracaat anında karar mevkiinde olduklarından, bu malın alıp verilmesi onların emriyle olur.

Ayrıca kadınlara verdiğiniz mehirden, az da olsa, almanız helâl olmaz. Kaldı ki verdiğinizden daha fazlasını almanız hiç helâl olmaz. **«Ancak erkek ve kadının, artık Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmaları durumu başka.»** Eğer eşler, eş olabilme kurallarına riayet etmekten, sınırları çiğnemekten korkarlar ve birlikte yaşayamayacaklarına karar verirlerse, bu hal başka. **«Siz de onların, Allah'ın sınırlarını ayakta tutamamalarından korkarsanız,»** Ey hâkimler, siz de karı ile kocanın, nikâhın kendilerine sağladığı hakları yerine getiremeyeceklerini bazı işaretler yoluyla anlarsa-

119- Muhalaa: Malından fidye vermek suretiyle kocasından boşanma isteği veya tersi olarak kocanın bunu istemesi. Böylece gerçekleşen boşanma olayına hulu' denir. (Çev.)

120- Sabit b. Kays'ın bu hadisini Buharî, Nesâî ve İbn Mâce rivayet etmişlerdir. Bunun bir benzeri de *Muvatta*'da yer almaktadır.

nız, **«o zaman kadının verdiği fidyede, ikisine de bir günah yoktur.»** Kadının hulu' olarak verdiği şeyde kadına günah olmadığı gibi, kocanın da bunu almasında bir günah yoktur. Ancak bu hal, eğer geçimsizlik kadından kaynaklanmışsa böyledir. Eğer kocadan kaynaklanıyorsa, kadına verdiği mehirden herhangi bir şey alması helâl olmaz. Çünkü yüce Allah, erkeğe hitaben: *"Verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayın"* (Nisâ: 20) buyurmuştur. Kadını bunun için zora koşup, verdiğiniz maldan ve mehirden fidye vermek mecburiyetinde bırakmayınız. Çünkü bu durum: *"Onlara verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın"* (Nisa: 19) âyetiyle yasaklanmışır.

Bu âyet aynı zamanda, kocadan alınan kadarını, kadının muhalaa yoluyla vermesinin câiz olduğunu da, verilenden fazlasına da, azına da işaret etmektedir. Nitekim fakihlerin çoğunluğu da bu görüştedirler.

Bağavî şöyle diyor: "Geçimsizlik ve huzursuzluk olmasa da, hul' (mal karşılığı boşanma) câiz, ancak mekruhtur. Çünkü arada hiçbir sorun yokken, sebepsiz yere boşama, akrabalık bağını ortadan kaldırır. Nitekim hadiste şöyle buyurulmaktadır: *"Allah katında en sevilmeyen helâl boşamadır."* [121]

«İşte bunlar», anlatılan bu hükümler **«Allah'ın sınırlarıdır.»** O'nun emir ve yasaklarıdır. **«Onları geçmeyin.»** Karşı gelerek veya terkederek bu sınırları çiğnemeyin. **«Kim Allah'ın sınırlarını»** bilerek ve isteyerek **«çiğnerse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.»** Allah'ın öfkesini ve cezasını üzerlerine çekmiş olurlar.

Bilinmelidir ki, eğer kadın iffetli ve namuslu ise, kocanın eşine iyilikle muamele etmesi gerekir, onun başkaca durumlarına ve huylarının kötülüğüne bakmamalıdır. Koca bu noktada Hz. Peygamber (s.a.v.)'in adabını kendisine örnek almalıdır. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.), pak ve temiz olan hanımlarına güzel davranırdı. Onlara karşı güzel, sabırlı davranmak, ahlâkı güzelleştiren şeylerdir. Kaldı ki, hanımlarının yaptıklarına karşı sabırlı davrananlar, Allah yolunda cihad edenlerden sayılır.

Anlatıldığına göre, âbidin biri, hanımına karşı çok iyi davranırdı. Hanımı ölünce, kendisine yeniden evlenmesi için teklif yapılır. Adam bundan kaçınır, evlenmek istemez ve: "Yalnızlık kalbimi daha fazla rahat ettiriyor" der. Adam sözüne devamla der ki: Hanımın vefatından bir hafta sonra bir rüya gördüm. Gök kapıları açılmış gibiydi. Sanki oradan bir takım insanlar iniyor, havada

121- Ebû Davud, Hakim. Hakim, Sahihtir diyor. *el-Fethu'l-Kebir*, 1/17

birbiri peşinden kayar gibi yürüyorlardı. Bu adamlardan her biri dönüp bana bakıyor ve hemen arkasındakine: "Şu kötü adama bakın" diyordu. Öbürü de: "Evet, öyledir," diye cevap veriyordu. Üçüncüsü de aynı şeyi söylüyordu. Ben, sonuncu adam gelinceye kadar niçin bana böyle dediklerini sormaya korktum. Nihayet sonuncusu geldiğinde: "Bu kötü adam da kim?" diye sordum. O da: "Sensin" dedi. Sebebini sorduğumda ise: "Biz, senin amelini, Allah yolunda cihad edenlerle birlikte yükseklere çıkarıyorduk. Fakat bir haftadan bu yana, senin amelini cihaddan geri kalanlarınkiyle birlikte bırakmamız emrolundu. Bunun neden ileri geldiğini de bilemiyoruz?" cevabını verdi. İşte bu rüyadan sonra dostlarından kendisini hemen evlendirmelerini istedi. Böylece iki veya üç eşle hayat geçirdi.

230. «Eğer erkek karısını (üçüncü kez) boşarsa,» Yani önceki iki boşamadan sonra üçüncü kez de boşarsa, **«bundan sonra kadın başka kocaya nikahlanmadıkça, kendisine helâl olmaz.»** Kadın, üçüncü talâk ile de boşandıktan sonra, yeniden bir başka erkekle nikâhlanıp evlenmedikçe, aralarında nikah akdi gerekleşmedikçe, eski kocasına helâl olmaz. Bu konuda, kadının yeni kocasıyla cinsel ilişki kurması icma ile şart koşulmuştur. Çünkü rivayete göre, "Rifaa'nın hanımı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelir ve der ki: "Doğrusu Rifaa beni boşadı. Böylece boşama da kesinleşmiş oldu. Çünkü beni üç talâkla boşadı. Abdurrahman b. Zübeyr ise, benimle evlendi. Ancak onun erkeklik organı elbise saçağı gibi gevşek bir şeyden ibaret." Bu arada dış elbisesinden bir saçak alıp gösterdi. Rasûlullah (s.a.v.) gülümsedi ve: "Sen tekrar eski kocan Rifaa'ya mı dönmek istiyorsun?" buyurdu. O da, evet, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Hayır, sen onun (Abdurrahman'ın) balcağızından tatmadıkça, o da senin balcağızından tatmadıkça, bu olmaz (dönemezsin)."* [122] Hadiste geçen *"balcağız"* ifadesinden, cinsel ilişki amaçlanmıştır. Burada cinsel ilişkinin lezzeti bala benzetilmiştir.

«O da bunu boşarsa,» ikinci koca da, cinsel ilişkiden sonra bu kadını boşarsa, **«Allah'ın sınırları içinde duracaklarına ümitli oldukları takdirde, tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günah yoktur.»** Eğer eski karı ve koca tekrar birleşmelerinde, Allah'ın sınırlarını çiğnemeyeceklerine ilişkin bir umut içerisinde iseler, ikisinin yeni bir akitle birbirlerine dönmelerinde, kendileri için bir günah ve sakınca yoktur. Âyette *"Ümitli oldukları (sandıkları) takdirde"* buyurulmuş, fakat, "bildikleri takdirde" denilmemiştir.

122- Buharî ve Ebû Hatem. Dârekutnî ve Beyhakî hadisi Mürsel olarak tercih etmişlerdir.

Çünkü insanlar bir şeyin kesin sonucunu bilemezler. İnsan yarın ne olacağı konusunda ancak tahminde bulunur.

«Bunlar, bilen bir kavme Allah'ın açıkladığı sınırlardır.» Önceden anlatılmış bulunan hükümler, kesinlikle korunması, aykırı davranılmaması gereken Allah'ın sınırlarıdır. Bilen ve anlayan bir topluma bunları açıklıyor ki, bilip anladıklarıyla amel etsinler.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta vardır. Kadının ilk kocasına helâl olabilmesi için ikinci kocanın, boşanan eşle cinsel ilişkide bulunmasının şart koşulması, bu konuda yalnızca evlilik sözleşmesinin (nikahın) yeterli olamamasının hikmeti, bir insanın hemen, canının istediği gibi karısını boşamaya kalkışmamasıdır. Çünkü genel olarak hiçbir erkek, hanımının bir başka erkekle yatmasından hoşlanmaz. Böyle bir hoşnutsuzluğun olabilmesi de ancak cinsel ilişkiyle doğabilir. Oysa yalnızca evlilik akdi, yani nikah fazlaca bir nefrete neden olamaz ve bir heyecan meydana getiremez. Sadece evlilik akdi, insanın boşamaya koşmasına kesin bir engel oluşturmaz.

Tahlil şartına bağlı nikah, yani kadını birinci kocasına helâl kılacak bir evlenme akdi, akit sırasında, helâl olabilecek miktarla yetinmeyi şart koşması, beraberliklerinin devamını istememesidir ki, böyle bir şart ile yapılan akit çoğunluğun ictihadına göre fasit bir akittir. Ancak bu, Ebû Hanife'ye göre kerahatle caizdir. Ebû Hanife'ye göre, eğer bu ikisi, yani kadın ve erkek tahlil olayını gizli tutarlar, kadın, evleneceği ikinci kocaya: "Ben, seninle evlendim seni kocalığa kabul ettim, ama boşanma yetkisini kendi elimde tutacağım, ben istediğim zaman senden boşanacağım" der, ikinci koca da bunu kabul ederse, nikah caizdir, boşanma yetkisi de kadının eline geçer. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Allah, helâl kılmak niyetiyle evlenen ikinci kocaya da, bu niyetle kendisi için hanımı evlendirilen birinci kocaya da lânet eder."* (123)

Bu iki adama lânet olunmasının sebebinin ne olduğu sorulursa, cevabım şudur: İkinci kocaya (helâl kılmak için kadınla evlenen kişiye) lânet sebebi, kadını tekrar boşamak niyetiyle almasındandır. Halbuki nikah akdi, devamlılık için meşru kılınmıştır. Dolayısıyla bu ikinci koca tıpkı, ödünç olarak alınan damızlık bir koç gibidir. Bilindiği gibi, halk, sürüden iyi döl almak için damızlık koç alırlar. Bu da, sanki bu türden bir iş olmaktadır. Birinci kocaya lânet edilmesinin sebebiyse, böyle bir nikaha ve evliliğe neden olduğu içindir.

123- Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî. Bkz. *el-Fethu'l-Kebîr*, 3/14.

Çünkü bir işe sebep olan kimse, günahta suçu doğrudan işleyenle ortaktırlar.

Başka bir yoruma göre, lânet edilmekten amaç, bu işin kötü olduğunu ve iyi bir şey olmadığını ortaya koymaktır. Muhallilin (ikinci kocanın) düşüklüğü, böyle bir evliliğe girişmesidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bu tür kimseler için: *"Size kiralanan (ödünç olarak alınan) koçu haber vereyim mi?"*[124] buyurmuştur. Muhallelunleh (kendisi için hülle yaptırılan)ın düşüklüğü de, dürüst karakter sahibi kimselerin nefret ettiği bir şeye girişmiş olmasındandır. Çünkü adam, başka biri kadınıyla yattıktan ve ondan yararlandıktan sonra, tekrar o kadına dönebiliyor. Yoksa bu, gerçek anlamda bir lânet değildir. Çünkü risalet makamındaki bir zatın, ümmeti hakkında lânette bulunması yakışık almaz. Rasûlullah (s.a.v.), bir lânetci olarak gönderilmemiştir.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ
فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ
ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ
عَلَيْكُمْ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ
يَعِظُكُم بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
(٢٣١) وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ

124- İbn Mâce, Hakim ve Beyhakî. Beyhakî sahih olduğunu belirtmiştir. Beyhakî'nin lafzı şöyledir: Rasûlullah (s.a.v.): *"Size ödünç olarak alınan koçu haber vereyim mi?"* buyurdu. Ashab: "Evet, ya Rasûlullah!" dediler. Rasûlullah: *"Helâl kılmak maksadıyle evlenen kimsedir. Allah helal kılmak maksadıyle evlenen (ikinci kocaya) da, bu niyetle kendisi için hanımı evlendirilen (birinci kocaya) da lanet etsin."* buyurdu.

أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ ذَٰلِكَ
يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۗ ذَٰلِكُمْ
أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾
وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ ۖ لِمَنْ أَرَادَ
أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ۚ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ
بِالْمَعْرُوفِ ۚ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ
بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ ۚ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ ۗ فَإِنْ
أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ۗ
وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

231. Kadınları boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi, ya onları iyilikte tutun, ya da iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için, onları tutmayın. Kim bunu yaparsa kendine yazık etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlence edinmeyin. Allah'ın size olan nimetini, size öğüt vermek

için indirdiği kitabı ve hikmeti düşünün. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah her şeyi bilendir.

232. Kadınları boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi, kendi aralarında güzelce anlaştıkları takdirde, kocalarıyla nikâhlanmalarına engel olmayın. Bu, sizden Allah'a ve âhiret gününe inanan kimseye verilen öğüttür. Bu, sizin için daha iyi ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilemezsiniz.

233. Anneler çocuklarını -emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- tam iki yıl emzirirler. Onların uygun bir şekilde yiyecek ve giyeceğini sağlamak çocuğun babasına aittir. Hiçbir kimse, gücünün yettiğinden fazlasıyla mükellef tutulamaz. Ne anne, çocuğu yüzünden; ne de çocuğun kendisine ait bulunduğu baba, çocuğu yüzünden zarara sokulmasın. Mirasçıya düşen de bunun aynıdır. Eğer kendi aralarında rızâ ve danışmayla çocuğu memeden kesmek isterlerse kendilerine bir günah yoktur. Eğer çocuklarınızı emzirtmek isterseniz, vereceğinizi örfe uygun şekilde öderseniz yine üzerinize bir günah yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah yaptıklarınızı görmektedir.

231. «Kadınları» yani eşlerinizi **«boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi,»** İddetlerini tamamlayınca... Bu âyet, Ensar'dan Sabit b. Yesar hakkında nâzil olmuştur. Bu adam hanımını boşamıştı. Hanımının iddet süresinin sonu yaklaşınca, ona dönmüş, sonra tekrar, sırf onu zarara sokmak için, boşamıştı. **«Ya onları iyilikle tutun,»** yani geri dönmek suretiyle yeniden onlara müracatta bulunun ve dönerken, zarar vermeksizin dönün. *İyilik (Maruf)*; akılların alışageldiği ve nefislerin de şeriat ve örf açısından güzel bulduğu şeydir. Burada demek istenen iyi muameledir. **«Ya da iyilikle bırakın.»** İddetleri sona erinceye kadar, işi uzatmadan bırakın. **«Haklarına tecavüz edip zarar vermek için, onları tutmayın.»** İddet süresini uzatmak sûretiyle, onlara zarar vermek düşüncesiyle kadınlara geri dönmeyin ve onlara zulmederek, kendilerini fidye ödemeye zorlamayın.

«Kim bunu yaparsa kendine yazık etmiş olur.» Kim kadınları, zulme varan anlamda kötülükle tutarsa, o bu haliyle nefsini azaba ve cezaya atmış olur. **«Allah'ın»** bu hükümleri kapsayan **«âyetlerini»** veya bütün âyetlerini, onlara sırt çevirmek sûretiyle **«eğlence edinmeyin.»** Bu âyetlerle amel etmeyi hafife almayın. Buradaki yasaktan amaç, emretmekten kinayedir. Yani şöyle

deniliyor: Bu âyetlere gereğince sarılın, bunlarla amel edin ve gereğince riayet edin.

Allah, inananları, sorumluluklarına bağlı kalmaları ve buna riayet etmeleri konusunda, alaycıları tehdit yoluyla, gereğinin yapılmasına teşvikte bulundu. Bu emri desteklemek amacıyla da şöyle buyurdu: **«Allah'ın size olan nimetini, size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti düşünün.»** Allah'ın, içinde dinî ve dünyevî mutluluğunuz için gerekli olan şeye sizi nasıl sevkettiğini hatırlayın. Bunlara şükürle karşılık verin. Bunların gereğini yapın. Veya Allah'ın sizleri erkek olarak yaratmadaki nimetini, sizin için kendileriyle kaynaşıp huzura kavuşacağınız eşler yaratmasını, nikahı, boşamayı ve tekrar dönüşü elinize vermesini, önceki ümmetlere gösterilen zorlukların size göstermediğini, evet bütün bu nimetleri düşünüp hatırlayın. Aynı zamanda Allah'ın üzerinize indirdiği Kur'an'ı ve Sünnet'i hatırlayın. Allah, burada Kitap ve sünneti zikretmekle bunların üstünlüklerine işaret buyurmaktadır. Size öğüt veriyor, sizi uyarıyor. Açıklanan şeyleri korumakta, vazife ve hakları yerine getirmede **«Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, her şeyi bilendir.»** Sizin ne yapıp ne yapmadığınız Allah'a gizli kalmaz. Dolayısıyla O, sizi türlü türlü azapla hesaba çeker.

232. «Kadınları boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi...» Yani iddet sürelerini bitirince... *Bülûğ*: Sona erme demektir. Çünkü, bundan sonra sözü edilen konu nikâhtır. Nikahtan söz edilme ise, ancak iddet süresinin bitmesinden sonra olabilir. **«kendi aralarında güzelce anlaştıkları takdirde kocalarıyla nikahlanmalarına engel olmayın.»** *Engelleme (el-adl)*: Menetmek, hapsetmek, sıkıştırmak anlamlarınadır. Birinci hitap kocalara, ikinci hitap ise velileredir.

Rivâyete göre âyet, Ma'kil b. Yesâr hakkında nâzil olmuştur. Bu zat, kızkardeşi Cemile'yi, ilk kocası olan Ubeydullah b. Asım'la bir araya gelmesini, yani yeniden kocasına dönmesini engellemişti. Ubeydullah b. Asım, iddet süresi bittikten sonra, onu istemeye gelmiş, kadın da yeniden ona dönmeyi istemişti. İşte âyet bunun üzerine indi. Ma'kil, âyeti duyar duymaz şöyle demişti: "Ben nefsimi ayaklarım altına alıyor, kızkardeşimi evlendiriyor ve Rabbime de bundan böyle itaat ediyorum."

Bir başka yoruma göre her iki hitap da, eşler içindir. Çünkü kocalar, boşadıkları kadınların yeniden evlenmelerini engelliyorlardı. Bu kadınların diledikleri kimselerle evlenmesine zulüm ve baskı yoluyla, zorla engel oluyorlar-

dı. Ayrıca cahiliye geleneklerinin baskısıyla bunu sürdürmek istiyorlardı. İşte iddet sürelerini bitirmiş olan kadınları, bundan böyle, evlenmelerine engel olmayın.

Bu âyet, kadınların bizzat kendilerini evlendirebileceklerine delildir. Yani boşanmış olan kadınlar, iddet sürelerini tamamladıktan sonra, aralarında evlenmeye rızâ gösterdikten sonra, örfe uygun olmak kaydıyla diledikleriyle evlenebilirler. Sahih bir akitle, caiz olan bir mehirle, iyi geçinebilmekle, adaletli şahitlerle evlenmeleri halinde kendilerini bundan alıkoymayın. *"Maruf"*, şeriat açısından uygun olan ve insanlığın da güzel bulduğu şeydir. Bu, dengi olmayanla evlenen kadını bundan alıkoymak, ya da mehr-i misil'in altındaki bir mehirle evlenen kadını engellemek, kadını evlenmekten menetmek değildir. Bu hususlar bu hükmün dışındadır.

«Bu,» yani daha önce sözü edilen ve engel olmamanız hususunda size anlatılanlar. Ey veliler ve kocalar! **«Sizden Allah'a ve âhiret gününe inanan kimseye verilen öğüttür.»** Bu yasaklanma ve öğüt verilme olayı, ancak iman edenlerin yararlanacakları şeylerdir. **«Bu, sizin için daha iyi ve daha temizdir.»** Bununla öğüt almanız ve gereğiyle amel etmeniz, sizin için daha faydalı ve sevabı da o oranda daha çoktur. Aynı zamanda sizleri günahlardan arındırır, kötülüklerden tertemiz hale getirir. **«Allah bilir,»** bunda ne gibi yararlar ve güzellikler olduğunu, ne gibi kurtuluş ve üstünlükler bulunduğunu Allah bilir, **«siz bilemezsiniz.»** Çünkü siz bilgi bakımından eksiksiniz. Siz, kendi görüşünüzü ve reyinizi bir kenara bırakıp, Allah'ın emir ve yasaklarına tutunun. Yapacağınız ve terkedeceğiniz her işte buna dikkat edin. Meselâ, ana, bazan çocuğuna bazı yiyecekleri yedirmez. Çünkü o yiyeceklerin dokunacağını bildiğinden, çocuğunu hastalanmaktan korumak ister. Bu çocuğun iyiliği ve düzelmesi içindir. Çünkü ana ve baba bu yiyecekleri, işin zararlı yönünü bildiği için yasaklamaktadır. Oysa çocuk bunu bilemez. İşte Allah da, Kitab'ında tümüyle hayır ve doğru olan şeyi bize öğütlüyor. Aynı zamanda helâkimize neden olabilecek her şeyden de bizi engelliyor.

Akıl sahipleri, bunları öğüt kulağıyla dinleyecek olanlardır. Nitekim İmam Gazzalî de şöyle diyor: "Öğüt vermek kolaydır. Zor olan şey, onu kabul etmektir. Çünkü o nasihat, heva ve hevesin zevklerine uyanlar için acı gelir."

233. «Anneler, çocuklarını -emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- tam iki yıl emzirirler.» *Anneler (vâlidât)* kelimesi, genel olduğundan, tüm

anneleri, boşanmış veya halen evli olan bütün anneleri kapsar. *"Çocuklar"* deyimi içerisine, erkek ve kız tüm çocuklar girer. *"Emzirirler"* ifadesi ise, haber anlamında emir olup, *"emzirsinler"* demektir. Ancak buradaki emir mendubluk ifade eder. Mendub oluşu da, çocuğun yetişmesinin anne sütüne bağlı olmasındandır. Çünkü anne sütü, diğer tüm sütlerden daha elverişlidir. Ayrıca anne şefkati, başka bütün sevgilerden daha fazladır. Anneler çocukların babaları dışında başka bir erkekle evlenmedikleri sürece, emzirme hakkı öncelikle kendilerine aittir. Fakat başkasıyla evlendikleri zaman, onların hizmetiyle meşgul olacaklarından, emzirme ve bakma işini tam anlamıyla yerine getirebilecekleri söylenemez.

Annelerin çocuklarını emzirme süresi ise, tam iki yıldır. Çünkü burada *"tam"* kelimesi kullanılmadan, sadece *"iki yıl"* denseydi; esneklik payı olabilirdi. Nitekim bazan "falan kimsenin yanında, filan yerde iki yıl kaldım" denilir. Bununla, o kişinin yanında yaklaşık olarak iki yıl kaldım demek kasdedilebilir. *"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler"* ise, anneler olabileceği gibi, anne ve babalar birlikte de olabilir. Çünkü mana her ikisini de kapsıyor.

Ebû Hanife'ye göre, emzirme süresi ikibuçuk yıldır. Ebû Yusuf ve Muhammed ise, bu âyete dayanarak emzirme süresinin iki yıl olduğunu söylerler. Bu süre geçtikten sonra -ki, bu, ihtilaflıdır- emzirme mübah değildir. Çünkü süt, insanın bir parçası olduğu için mübah olması zarûrîdir. Öyle ise zarûret kendi miktarınca takdir olunur. Ayrıca Allah, *"Anneler ..."* âyetiyle, çocuk için iyi olabilecek hususa riayeti anneye emrettiği gibi, bunu babaya da vasiyet ederek, babanın da kadına karşı görevlerine dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Böylece o da, çocuğun hakkını gözetmeye yöneltilmiş olur. Âyette, kadının yedirilmesi ve örfe uygun olarak giydirilmesi emri, kocaya veriliyor. Koca bunları karşılamak zorundadır. Bu maruf olan ve örfe uygun şey, ister bir şart ve akitle belirlenmiş, olsun, isterse olmasın, aynıdır. Bunun için Rabbimiz şöyle buyurdu:

«Onların uygun bir şekilde yiyecek ve giyeceğini sağlamak çocuğun babasına aittir.» Burada *"baba"* diye çevirdiğimiz şey, âyette "çocuğun kendisi için doğduğu kişi" olarak geçmektedir ki, bu asıl olarak, çocukların babalara ait olduğunun bilinmesi içindir. Çünkü kadın, çocuğu kocası için doğurur. Bu itibarla çocuklar annelere değil, babalara nisbet edilirler.

Rivayete göre Me'mûn b. Reşid, hilafet davasına kalkışınca, Hişam b. Ali kendisini ayıplayarak şöyle demişti: "Öğrendiğime göre sen hilâfet isti-

yormuşsun. Nasıl olur da sen halifeliğe lâyık olabilirsin? Çünkü sen bir cariyenin oğlusun." Buna karşılık Me'mun b. Reşit de şu cevabı veriyordu: "İsmail (a.s.) da bir cariyenin oğluydu. İshak ise hür bir annenin çocuğu. Oysa Allah, Hz. İsmail'in soyundan insanoğlunun en hayırlısını çıkarmıştır." Sonra da şu şiiri söyledi:

Hiçbir genç, annesi, Rumdur, siyahtır, soysuzdur diye ayıplanmasın.
Çünkü insanların anneleri sadece birer kaptırlar.
Çocuklar bu kaplara konulur, oysa çocuklar için aranan babalardır.

Anneler çocuklarını emzirdikleri zaman, bunların yiyecekleri ve giyeceklerinin sağlanması babaya aittir. Çünkü anneler hayatlarını sürdürmeleri için buna muhtaçtır ve çocuk, anne sütüyle beslenmektedir. Bu sayılanlar zorunlu ihtiyaçlardandır. Bunlar, hakimin öngürdüğü ve kadına ihtiyaçlarını karşılayacak olan ölçüde verilir. Eğer; "Kadınla erkek arasında halen eşlik görevi sürüyorsa, zaten kadın çocuğu emzirsin veya emzirmesin nikah sebebiyle nafakaya ve giyeceğe hak kazanmıştır. O halde bu yiyecek ve giyeceğin tekrar emzirmeye bağlı kılınmasının, gerekçesi nedir?" Denilecek olursa, şu cevap verilir: Nafaka ve giyecek, kadına temkin karşılığı verilmektedir. Kadın emzirme işiyle uğraşırken, kocasının hizmeti için vakit bulmada zorluk çeker. Öyle zannedilir ki kadının çocuğu sebebiyle ihmali, onun nafaka ve giyeceğini temin etmeyi ortadan kaldırır. İşte Allah bu vehmi ortadan kaldırarak kadın çocuğu emzirmekle ilgilense bile yiyecek ve giyeceğinin kocasına ait olduğunu, belirtmiştir.

«Hiçbir kimse, gücünün yettiğinden fazlasıyla mükellef tutulamaz.» *Teklif;* ilzam anlamınadır, yani mecbur bırakmak demektir. Burada adeta şöyle bir soru akla geliyor. Neden, kadınların durumlarıyla ilgili işleri, onların kendilerine yüklenilmemektedir? Niçin hüküm burada maruf ifadesiyle kayıtlandı? Bunun cevabı şöyledir: Kadınlar bünyeleri bakımından zayıf olduklarından, kazanç elde etmek için güçleri müsait değildir. Kocalarının hizmetinde olduklarından zamanları yoktur. Eğer kadınların geçimleri kendilerine bırakılsaydı, bu aciz olanı zora koşmak olurdu.

«Ne anne, çocuğu yüzünden; ne de çocuğun kendisine ait bulunduğu baba, çocuğu yüzünden zarara sokulmasın.» Herhangi bir anne, çocuğu bahane etmek sûretiyle babaya zarar vermeye kalkışmasın. Meselâ kadın, kocası nafakayı ve giysileri bol bol verdiği halde çocuğunu emzirmekten kaçınabilir. Ve çocuğu babaya bırakabilir. Aynı şekilde baba da, anneye zarar verecek bir tutum izlemesin. Meselâ kadın, çocuğun yanında kalmasını istediği

halde, koca onu engellemesin. Çünkü kadın, çocuğunu oldukça fazla sever. Erkek, onun bu sevgisini istismar ederek anneyi zarara sokmasın. Çocuğun her ikisine birden izafesi, iki tarafın da çocuk için şefkatli davranmalarından ileri geliyor. Çünkü çocuk, ikisine de yabancı değildir. Ayrıca her iki taraf da çocuğun gelişmesinde ve yetişmesinde beraber olmaları konusunda uyarılmışlardır. Bu bakımdan bunların çocukları sebebiyle zarara uğramaları doğru olmadığı gibi, çocuğun bunlar sebebiyle zarar görmesi de doğru olamaz.

«Mirasçıya düşen de bunun aynıdır.» Yani babasının olmaması halinde çocuğun vârisine düşen görev de, tıpkı babanın yükümlü bulunduklarının aynıdır. Bu mirasçılar yakınlarından biridir. Bunlar da kadının nafakasını, giyeceğini ve emzirme ücretini karşılamakla yükümlüdürler.

«Eğer kendi aralarında rızâ ve danışmayla çocuğu memeden kesmek isterlerse kendilerine bir günah yoktur.» Eğer anne ve baba, henüz iki yıl tamamlanmadan önce, her ikisi de aralarında anlaşmak sûretiyle, küçük çocuğu sütten kesmek isterlerse, bunda bir günah yoktur. Yoksa sadece bir tarafın kesmeye kalkışması yetmez. Çünkü bundan küçük bebek zarar görebilir. Belki de kadın çocuğu emzirmekten usandığı için bunu istemiş olabilir. Ya da baba, kadına verdiği ücrette cimrilik ederek kısıntıya gidebilir. Bu da çocuğun bedensel gelişmesi için zararlı olabilir. İşte bütün bu konuları, anne ve baba her ikisi de aralarında konuşarak, çocuğun durumunu inceden inceye düşünerek bir karara bağlamalıdırlar. Artık çocuğun sütten kesilebileceği konusunda beraberce karar almalıdırlar. Çünkü asıl geçerli olan, her iki tarafın da ittifakıdır: Baba velâyet yetkisine sahiptir ve anne de, babaya göre daha şefkatlidir. Ayrıca anne, çocuğun durumunu çok daha iyi bilir. İşte böylece her ikisi ittifakla karar verirlerse, bu takdirde çocuğun iki yıldan önce sütten kesilmesinde herhangi bir günah ve sakınca yoktur.

İşin özeti şu: İster iki yıldan fazla sürsün, otuz aya kadar emzirme devam ettirilmiş olsun, isterse bundan daha az bir sürede olsun, çocuğun sütten kesilmesinde her ikisi için bir günah ve vebal yoktur. Yeter ki, her ikisi birlikte çocuk için en iyi olan şeye karar vermiş olsunlar.

«Eğer çocuklarınızı emzirtmek isterseniz, vereceğinizi örfe uygun şekilde öderseniz.» Eğer çocuklarınızı süt annelerine emzirtmek isterseniz, yani süt anne tutarsanız, bu durumda babalar olarak **«yine üzerinize bir günah»** ve vebal **«yoktur.»** Dolayısıyla bu âyet, babaların, çocukları için süt anne kiralayabileceklerine delildir. Bundan dolayı, asıl annenin çocuğu emzir-

mesini de menedebilir. Ancak süt annelerine vermeyi istediğiniz şeyi, şer'an güzel ve örf bakımından da kabul edilebilir olan bir ücret olmalıdır. Yoksa burada geçen teslim olayı, bu işin sıhhat ve cevazı için şart anlamında bir teslim değildir. Aksine bu, en uygun olanı ve en geçerli görülenin verilebileceğini öngörmektedir. Mendup olanı budur. Eğer süt annelerine emzirme karşılığı ödenen ücret peşin ödenirse, bu, çocuğun işleriyle ilgili hususların yapılmasında daha iyi olur.

«**Allah'tan korkun**» Çocuklar (bebekler) ve sütannelerinin durumlarıyla ilgili hükümlere riayet bakımından Allah'tan korkun «**ve bilin ki Allah, yaptıklarınızı görmektedir.**» Dolayısıyla buna göre sizi ya cezalandırır veya mükâfat verir. Hiç kuşkusuz bu, Allah tarafından büyük bir azar ve tehdit ifadesidir.

وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ
أَزْوَٰجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ فَإِذَا بَلَغْنَ
أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِىٓ أَنفُسِهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۗ
وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا
عَرَّضْتُم بِهِۦ مِنْ خِطْبَةِ ٱلنِّسَآءِ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ
عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا
إِلَّآ أَن تَقُولُوا۟ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ۚ وَلَا تَعْزِمُوا۟ عُقْدَةَ ٱلنِّكَاحِ
حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْكِتَٰبُ أَجَلَهُۥ ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ

فَاحْذَرُوهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾ لَا جُنَاحَ
عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ
فَرِيضَةً ۚ وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ ۚ مَتَاعًا
بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ
أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ
إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ ۚ
وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ۚ
إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

234. İçinizden ölenlerin bıraktıkları eşleri, kendilerini dört ay on gün gözetlerler. Süreleri sona erince, artık kendileri için uygun olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

235- Böyle kadınlarla evlenmek istediğinizi üstü kapalı biçimde belli etmenizde veya gönüllerinizde saklamanızda size bir günah yoktur. Allah, onları hatırlayacağınızı bilir. Fakat meşrû bir söz söylemeniz dışında, sakın gizlice sözleşmeyin ve farz olan bekleme süresi sona erinceye kadar, nikah akdetmeye kalkışmayın. Bilin ki, Allah içinizden geçeni bilir, O'ndan korkun ve yine bilin ki, Allah çok bağışlayandır ve halîmdir.

236. Kendileriyle henüz temas etmediğiniz veya kendilerine bir mehir takdir etmediğiniz kadınları boşarsanız, size bir günah yoktur. Onları faydalandırın. Zengin olan kendi gücüne, fakir olan da kendi kudretine göre örfe uygun bir şekilde faydalandırmalı. Bu, iyilik edenlerin şanına yaraşır bir borçtur.

237. Onlara bir mehir takdir ettiğiniz halde, kendilerine temas etmeden onları boşarsanız, kendilerinin veya nikah akdi elinde bulunanın bağışlaması dışında, takdir ettiğinizin yarısı onlarındır. Bağışlamanız takvaya daha yakındır. Aranızda iyilik ve fazileti unutmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görür.

234. «İçinizden ölenlerin bıraktıkları eşleri,» ölen kimselerin geride bıraktıkları kadınlar, **«kendilerini dört ay on gün gözetlerler.»** Kocalarının ölümünden sonra dört ay on günlük iddet süresini beklesinler ve bu süre bitmeden evlenmesinler. Çocuk dört aylık olunca hareket etmeye başlamasına rağmen âyette dört ay on gün gibi bir süre verilmesindeki hikmet, şudur: Bu hususta en az süre değerlendirilmiştir. Bu, dört aydır. Buna ayrıca bir on günlük zaman daha eklenmiştir. Artık bu on günün geçmesiyle rahim'de çocuk olup olmadığı, kesin olarak ortaya çıkmış olacaktır.

«Süreleri sona erince,» iddet süreleri bitince **«artık kendileri için»** örfe **«uygun olanı yapmalarında size bir günah yoktur.»** Bu hitap hakimlere ve sâlih müslümanlaradır. Çünkü kadın henüz iddet süresi bitmeden evlenecek olursa, bundan menedilir. Eğer vâsî engellemekten acze düşerse, sultandan ve devlet gücünden yardım ister. Ancak iddet süresinin bitiminden sonra, maruf yani şeriatın kabul ettiği ölçüler içerisinde süslenmelerinde, kendileriyle evlenmek isteyenlere kendilerini bu şekilde göstermelerinde sizin için herhangi bir günah ve vebal yoktur. **«Allah yaptıklarınızdan haberdardır.»** Dolayısıyla buna göre size ceza veya mükâfat verir. O halde emrolunduğunuzun aksi bir davranış içine girmeyin ve bunu yapmayın.

Bu âyette geçen *"Tarabbus" (bekleme, gözetleme)*, nikahtan, evden dışarı çıkmaktan ve süslenmekten kaçınmaktır. Nikâhtan kaçınma hususunda icma vardır. Fakat kadının evden ayrılmaması, zaruret ve ihtiyaç durumları dışında vaciptir. Aynı zamanda süslenmemesi de vaciptir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadının, herhangi bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl olmaz. Eğer ölen kocası olursa bu başka. Bu takdirde dört ay on gün yas tutar."*[125]

Kadının iddet içinde nikah akdi yapması haram olduğundan bu süre içerisinde süsten kaçınmakla da emrolunmuştur. Çünkü süslenmesi halinde, koca

125- Buharî ve Nesâî.

arıyormuş gibi bir yanlış anlaşılmaya neden olunması ihtimali vardır. Ayrıca ölen kocasına karşı saygı göstermesi gereklidir. Çünkü ölen kocası, onun geçimini sağlamış, başkasına muhtaç bırakmamıştır. Nafakasını ve kalacağı barınağını temin etmiştir.

Ayrıca sünnet gereği kadının, cahiliye âdet ve çizgilerinden de sakınması gerekir. Meselâ üstünü başını yırtmaktan, yanaklarını dövmekten, saçını kesmekten uzak durmalıdır. Çünkü araplar cahiliye döneminde böyle yaparlardı. Ağlarken bağırıp çağırmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle bir davranışta bulunanlardan uzak ve beridir. Çünkü bu tür âdetler hep cahiliye gelenekleridirler. İşin acı tarafı günümüzde çeşitli yörelerdeki birçok insanlar bu gibi cahiliye geleneklerini sürdürüyorlar. Bu, özellikle de kadınlar arasında yaygın. Bunlar siyah elbiseler giyiyorlar, günlerce, hatta aylarca böyle devam ediyorlar. Çoğu zaman bir adam görürsün, bu şahıs cumalık ve bayramlıklarını giymez, kendisine sebebi sorulunca, alacağınız cevap, ya babasının, ya da annesinin veya yakınlarından başka birisinin vefatı olduğunu söyler. Halbuki haber verdiği ölüm olayı belki aylarca önce olmuştur.

Nitekim Rafızîler de böyle yapıyorlar. Bunlar Hz. Hüseyin'in başına gelen musibet sebebiyle öylesine aşırılık içindedirler ki, aşure gününü onun için matem günü ilân ediyorlar, bu gibi günlerde taziyede bulunuyorlar, bağırıp çağırıyor ve ağlaşıyorlar. Güya üzüntülerini ve ızdıraplarını dile getiriyorlar. Öyle ki, başlarına bu anlamda felaket gelenlerin yapmadıklarını yapıyorlar. Daha da aşırı giderek sahabeden bazılarına dil uzatıyorlar. Oysa bu davranış, sapık inanç sahiplerinin davranışıdır. Böyleleri Allah tarafından rezil ve rüsvay edilecekler, yaptıklarının karşılığı cezayı da mutlaka göreceklerdir. Sanki bu kimseler matemle ilgili gelen yasaklamaları duymamış gibiler. Allah'tan doğruluk isteriz.

235. «Böyle kadınlarla evlenmek istediğinizi üstü kapalı biçimde belli etmenizde veya gönüllerinizde saklamanızda size bir günah yoktur.» Kocası ölen bir kadına, kocasından mal kalmış olduğu için veya güzelliğinden ve daha başka sebeplerden dolayı onunla evlenmek isteyenler çıkabilir. İddet müddetleri içerisinde onları üstü kapalı bir şekilde istemekte bir sakınca bulunmadığı belirtiliyor.

Tariz, kendisi veya başkası için muhtemel olan bir anlamı karşı tarafa hissettirmektir. Âyette geçen *"hitbe"*, nikah isteği, evlenme arzusudur. Eğer bu kelime *"hutbe"* tarzında olsaydı, anlamı vaaz gibi şeyleri kapsayan söz de-

mek olurdu.

Âyette belirtilmek istenen, herhangi ric'î bir talâk olmaksızın kocası vefat etmiş olup da, iddet bekleyen kadınlardır. Meselâ bu durumdaki kadını üstü kapalı bir şekilde istemek şöyle olabilir. Erkek henüz iddet süresini bekleyen kadına: "Sen güzel ve sâliha bir hanımsın" diyebilir. Ya da: "Şu ve şu nitelikteki bir kadına ihtiyacım var" veya, "Ben iyi huylu bir insanım elim de oldukça açıktır, geçim konusunda iyi geçinebilecek biriyim, hanımlara iyilikte bulunurum" gibi sözler söyleyebilir. Bu tür sözler, üstü kapalı evlenme teklifini içeren ifadelerdir. Kadının, kendisiyle evlenme arzusu duyması için bu gibi nitelikleri sayabilir. Ayrıca şöyle konuşması da üstü kapalı evlilik teklifidir: "Seni isteyenler oldukça fazladır, sana oldukça düşkün olanlar var." Bu tür sözlerle bir bakıma kadının, evlenmeye niyetli olup olmadığı konusunda ağzı aranmış olmakla ve eğer ona karşı bir eğilimi varsa, başkasına söz vermesi engellenmiş olmaktadır.

Ancak buna karşılık açıkça evlilik ifade eden sözlerden kaçınmalıdır. Meselâ: "Ben seni nikahlamak istiyorum, seninle evlenmek istiyorum, sana dünür olacağım" gibi sözler etmemelidir. İşte bu sunulan örnekler üstü kapalı ifade örnekleridirler. Ayrıca bir de sizin gönüllerinizde sakladığınız şeyler vardır. Siz gönlünüzden, onunla nikahlanmayı geçirmektesiniz, bunu kadına açıkça veya ima yoluyla olsun söylemiyorsunuz, işte bunda da sizin için bir günah yoktur.

«Allah onları hatırlayacağınızı bilir.» Yani Allah, o kadınlara karşı bu tür isteklerde bulunacağınızı kuşkusuz bilir. Burada amaç, ima yoluyla istemekte bir vebal olmadığını açıklamaktır. **«Fakat meşru bir söz söylemeniz dışında, sakın gizlice sözleşmeyin.»** Böyle kadınları hatırlayın, konuşun, onlara arzu duyduğunuzu açıklayın; fakat onlarla nikah konusunda bu zaman içerisinde sözleşmeyin. Sadece size verilen ruhsat sınırları içinde ima ile yetinin.

Âyette nikâh yapmayın emrinin *"gizlice sözleşmeyin"* şeklinde ifade edilmesinin nedeni, nikâhın gizli olarak yapılması gereken cinsel ilişki sonucunu doğurmasındandır. **«Ve farz olan bekleme süresi sona erinceye kadar, nikah akdetmeye kalkışmayın.»** *Azm (kalkışmak),* kalbin herhangi bir fiili işlemeye karar vermesidir. Yani nikahlanmaya karar verip bunu yapmayınız. Burada asıl amaç, iddet süresi henüz bitmemiş olan kadının, bu süre içinde evlilikten menedilmesidir. Yani değil kadının nikâhlanması, bu süre içinde

böyle bir şeye karar vermesi bile doğru değildir. Çünkü bir şeyin mukaddimelerini, o şeye götüren sebepleri, yasak etmek, o şeyin öncelikle yasak edildiğini ifade eder.

«Bilin ki Allah, içinizden geçeni bilir. O'ndan korkun.» Caiz olmayan bir karara kalkışmayın, daha işin başında iken böyle bir karara kalkışmaktan uzak durun ve Allah'tan korkun. **«Ve yine bilin ki, Allah, çok bağışlayandır ve halîmdir.»** Bu işe kalkışıp da yapmayanı, Allah'tan korktuğu için uzak duranı Allah bağışlar. Halîm'dir, çünkü size ceza vermede acele etmez. O halde cezaya neden olacak şeylerden kaçının ve Rabbinizin size emrettiği şeyleri yapın.

236. «Kendileriyle henüz temas etmediğiniz», cinsel ilişkide bulunmadığınız **«veya kendilerine»** henüz **«bir mehir takdir etmediğiniz»**, aranızda akit esnasında belirli bir mehir tayin etmediğiniz **«kadınları boşarsanız, size bir günah yoktur.»** Yani onlar için ödemeniz gereken bir mehir yoktur.

Burada geçen *"günah"* kelimesi "mehrin" gerekliliği anlamına gelir. Dolayısıyla *"günah yoktur"* deyimi, ödemeniz gereken mehir yoktur anlamındadır. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, boşanma olayı, cinsel temastan önce olması halinde böyledir.

Ancak mehir belirlenmiş olduğu halde, henüz cinsel temas gerçekleşmeden boşanma olmuşsa, mehrin yarısını vermek gerekir. Fakat boşama olayı temastan sonra olmuşsa, artık mehrin tamamını ödemesi gerekir.

«Onları faydalandırın. Zengin olan kendi gücüne, fakir olan da kendi kudretine göre örfe uygun bir şekilde faydalandırmalı.» Bu durumda kadına yararlanabileceği ve faydalanacağı bir şeyler veriniz. Mut'anın, yani bir şeyler vermenin gerektiği konusundaki hikmet, erkeğin kadını boşamakla onu yalnız bırakması yüzünden, bir bakıma kocaya bir zorlamadır. Bu verilecek olan miktar da, bir baş örtüsü, bir gömlek ve bir de dış elbisedir. Bunu zengin olan kendi bütçesine uygun şekilde verecek, fakir de yine kendi durumuna göre verecektir. Yani verilecek olan şey, kadının durumuna göre değil, erkeğin gücü göz önünde tutularak, onun gücüne göre verilecektir. Bunun en az miktarı, beş dirhem, en üst sınırıysa mehri misl'in yarısıdır. Örfe göre şeriatın ve insanlığın güzel gördüğü şekilde o yapılmalıdır. **«Bu, iyilik edenlerin şanına yaraşır bir borçtur.»** Onlar buna uymak suretiyle kendilerine iyilik

yapmış olurlar.

Boşanmış olan kadın şu dört durumdan birisinde olur:

a) Temas olmamış ve mehir belirlenmemiştir.
b) Temas olmuş ve mehri belirlenmiş,
c) Temas olmuş ve fakat mehir belirlenmemiş,
d) Temas olmamış, fakat mehir belirlenmiş.

Günahın olmadığı bildirilerek, mehir verilmeyeceği belirtilen durum, kadının yukarıda sayılan durumlarından birincisi için geçerlidir. Diğer üçünde ise, mehir verilmesi vaciptir.

237. «Onlara» nikah akdi sırasında **«bir mehir takdir ettiğiniz halde, kendilerine temas etmeden onları boşarsanız, kendilerinin veya nikah akdi elinde bulunanın bağışlaması dışında, takdir ettiğinizin yarısı onlarındır.»**

Eğer gerdekten önce biri vefat ederse, mehrin tamamı vacip olur. Çünkü ölüm, mehrin vacip olması için, tıpkı cinsel temas gibidir.

Boşama durumunda boşanan kadın, mehrin vacip olmasından sonra, kendi isteğiyle bundan vazgeçerse, ya da nikah akdini elinde tutan koca mehrin diğer yarısını da bir lütuf olarak ona verirse bu ayrıdır, bağışlayabilir. Bunu da kadına bir ikram olsun diye yapar. Çünkü erkeğin kendi hakkını kadına bırakması, hiç kuşkusuz bir bağıştır.

"Nikah akdi elinde bulunan" âyetinden maksat, veli değil, kocadır. Onun bağışlamasından murat ise, yarısını zaten vermek zorunda olduğuna göre, kadına mehrin tümünü vermesidir. Böylece vereceği ikinci yarı bağış olmaktadır. Ayrıca koca dilerse, kendisinin olan mehrin yarısını tekrar isteyebilir. Eğer istemeyip de bırakırsa, bunu kadına bağışlamış olur. **«Bağışlamanız takvaya daha yakındır.»** Takva açısından bu şekilde bağışlamanız çok daha iyidir. Almaksa, sanki bir şeyi karşılıksız olarak almak anlamına gelmektedir. Ya da insanlığı ve mertliği elden bırakmak, sanki takvayı terketmektir.

«Aranızda iyilik ve fazileti unutmayın.» Buradaki ifade, unutkanlıktan menedilmek şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü insanların bir şeyi unutmamaları, ellerinde olan bir şey değildir. Unutmaktan maksat, terketmektir. Yani şöyle deniliyor: Aranızdaki fazileti ve üstünlüğü terketmeyin, onu bir kenara bırakmayın. Bu, erkeğin mehrin tamamını kadına vermesi, kadının da kendi

payına düşeni de ona bırakması ile olur. Ayrıca aranızdaki sevgiyi, güzelliği ve irfanı (bilgiyi) de unutmayın. Böylece hepsi de iyiliğe, faziletli davranmaya teşvik ediliyor. «**Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı görür.**» O sizin işlediğiniz iyilikleri ve üstün amelleri boşa çıkarmaz.

حَٰفِظُوا۟ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ
وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُوا۟ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ فَإِنْ خِفْتُمْ
فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ۖ فَإِذَآ أَمِنتُمْ فَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَمَا
عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

238. Namazları ve orta namazı koruyun, gönülden boyun eğerek Allah'ın huzuruna durun.

239. Eğer korkarsanız, yaya yahut binekte iken kılın. Emin olduğunuz zaman da Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği şekilde anın.

238. «**Namazları**» vaktinde kılarak ve onlara devam ederek koruyun. Burada *"namaz"*dan maksat, her gün farz kılınmış olan beş vakit namazdır. Bunların sayısı, başka âyetlerle ve mütevatir hadislerle tesbit edilmiştir. «**Ve**» yine aynı şekilde «**orta namazı koruyun.**» Yani bu vakitler arasındaki namazı... Bir şeyin ortası, en hayırlısı ve en âdil olanıdır. Bu, ikindi namazıdır. Çünkü ikindi namazı, iki vakit gece namazıyla, iki vakit gündüz namazının; arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) in Ahzab günü buyurdukları şu söz de, bunun ikindi namazı olduğunu göstermektedir: *"Bizi orta namazdan yani ikindi namazından geri bıraktılar. Allah onların kabirlerine ve evlerine ateş doldursun."*[126]

İkindi namazının fazileti, bu vakitte insanların ticaret ve kazançlarıyla

126- Hadisi Buharî ve Müslim tahric etmiştir. Benzerini Ahmed b. Hanbel, Ebû Davud ve İbn Mâce'de rivayet etmiştir.

çok meşgul oldukları ve bu vakitte gece melekleriyle gündüz melekleri bir araya geldiği içindir. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim ikindi namazını kaçırırsa, sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibidir."*[127] Yani ikindi namazı konusunda dikkatli bulunsun da onu kaçırmasın. Tıpkı elinden ailesinin ve varlığının gitmemesi için gösterdiği titizlik gibi, ona da titizlik göstersin. Ayrıca, Ahzab günüyle ilgili hadis, orta namazının ikindi namazı olmadığını söyleyenlere karşı bir delil ve hüccet olmaktadır.

«Gönülden boyun eğerek Allah'ın huzuruna durun.» Namazda kıyamda (ayakta) Allah'ı zikredin. Çünkü kunuttan maksat, kıyamda Allah'ı zikretmektir. Ya da Allah için huşû içinde bulunun.

239 «**Eğer**» düşmandan ya da başka şeyden **«korkarsanız,»** namazınızı **«yaya yahut binekte iken kılın.»** Âyetteki *"ricâl"* kelimesi yaya anlamına olan "râcil" kelimesinin çoğuludur. *"Rükbân"* kelimesi de *binitli* anlamındaki "râkib" kelimesinin çoğuludur. **«Emin olduğunuz zaman da»** yani korkunuz ortadan kalkınca, güvencede olduğunuz vakit de, **«Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği şekilde anın.»** Yani güvencede iken namazı nasıl kılıyorsanız, yine aynen öylece Allah'ın size öğrettiği şekilde kılın. Çünkü siz namazın nasıl kılınacağını bilemiyordunuz, O size öğretti. Âyetteki benzetmeden amaç ise, eda olunacak namazın, Allah'ın öğrettiği namaza uygun olmasıdır. Ya da âyetin manası şöyle olur: Allah'a şükredin. Bu şükür, Allah'ın size öğrettiğine denk bir şükür olsun. Çünkü siz, şeriatın ve ahkâmın ne olduğunu bilmiyordunuz.

Öte taraftan şunu da bilmelisiniz. Namaz, tıpkı bir ziyafet mesabesindedir. Allah bu ziyafeti tevhid ehli için, her gün beş kez hazırlamıştır. Nasıl ki, ziyafette türlü türlü yiyecekler ve içecekler sunulur, her birinin rengi ve tadı farklı olursa, aynı şeklide namaz için de durum böyledir. Çünkü namaz içerisinde de muhtelif rükünler ve fiiller vardır. Her bir fiilin ayrı bir lezzeti ve günahları ortadan kaldırması vardır.

Ayrıca şu husus da önemli bir noktadır: Bir kimse ezanı işittiği halde, cemaatı terketmemelidir. Çünkü buna izin ve ruhsat yoktur. Cemaatle namaz kılmak çok müekked bir sünnettir. Eğer bir bölge halkı cemaatle namaz kılmayı bile bile terkederlerse, onlarla savaşmak vacip olur. Çünkü cemaatle namaz kılmak, İslâm'ın şiarındandır. Cemaatle namaz kılacak olanlar da, birinci

127- Nesâî, *Sünen*'inde tahric etmiştir. Hadis sahihtir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 5/205.

safa geçeceğim diye insanların üzerine basa basa geçmemelidir. Cemaat olduklarında, aynı hizada omuz omuza birleşmelidirler. Namazın edasında muteber olan durum, huzur ve tam bir yöneliştir.

Anlatıldığına göre Şeyh Ebu'l-Abbas Cevalikî, ilk zamanlarında çuvalcılık yapardı. Bir gün bir alıcıya veresiye bir çuval satar, fakat kime sattığını unutur. Bu arada namaza kalkar, fakat bu satışını düşünür, kime verdiğini hatırlamaya çalışır. Selâm verince öğrencisine, namazda iken hatırıma çuvalı kime sattığım geldi, der. Öğrencisi de: "Hocam! Sen ha! Sen namaz mı kılıyordun, çuval mı tahsil ediyordun?" der. Öğrencisinin bu söyledikleri hocasını etkiler ve hemen eski bir elbise giyip, dünyayı terkederek riyazetle uğraşmaya başlar. Bu hal, elde edeceğini elde edinceye yani manevî makamlara ulaşıncaya kadar sürüp gider.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ
مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ
غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ
فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾ وَلِلْمُطَلَّقَاتِ
مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ
آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

240. Sizden, geride eşlerini bırakıp ölenler, zevcelerinin evlerinden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimini sağlayacak şeyi vasiyet etsinler. Şayet o kadınlar kendiliklerinden çıkıp giderlerse, artık kendi haklarında meşru olanı yapmalarında sizin için bir günah yoktur. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

241. Boşanmış kadınlar için örfe uygun şekilde geçimlerini sağlamak, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.

242. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetlerini size böyle açıklıyor.

240. «Sizden, geride eşlerini bırakıp ölenler, zevcelerinin evlerinden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimini sağlayacak şeyi vasiyet etsinler.» Böylece karılarınız bir yıl evlerinden dışarı çıkıp kimseye muhtaç olmadan geçimlerini sağlasınlar. Henüz ölüm döşeğinde hasta yatarlarken, hanımlarının kendilerinden sonra dışarı atılmaması ve mağdur bırakılmaması için, yiyecek, giyecek ve barınak hususunda bir yıl sürecek şekilde vasiyette bulunsunlar.

Bu âyet Taif'li bir adam hakkında nâzil olmuştur. Bu zat Hakîm b. Haris'ti. Kendisi Medine'ye hicret etmişti. Yanında çocukları, ana ve babası, bir de hanımı vardı. Adam vefat etti. Allah bu âyeti bunun üzerine indirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), ölen şahsın mirasından ölenin ana ve babasına, çocuklarına pay verdi, fakat hanımına bir şey vermedi. Ancak miras verdiği kimselere, kocasının terekesinden bir yıl ona infakta bulunmalarını emretti. İslâm'ın ilk dönemlerinde vefat üzerine kadının iddet bekleme süresi bir yıldı. Bir yıl bitmeden vârisin bu kadını evden çıkarıp atması haramdı. Kocanın da bunu vasiyet etmesi gerekirdi.

Nitekim bu durum miras âyeti nâzil oluncaya kadar sürdü. Miras âyetiyle bir yıllık nafaka durumu neshedilip yürürlükten kaldırıldı. Âyette, kocası ölen kadının iddet süresi dört ay on gün olarak belirlendiğinden, bir yıllık iddetde neshedilmiş oldu.

«Şayet o kadınlar kendiliklerinden çıkıp giderlerse,» eğer kadınlar kendi arzularıyla kocalarının evlerini bırakıp giderlerse, ey hükümdarlar ve hâkimler **«artık kendi haklarında meşru olanı yapmalarında sizin için bir günah yoktur.»** Meselâ şeriatın reddettiği anlamda bir iş yapmadıkları takdirde, süslenmek, koku sürünmek, matemi terk, evlenme girişimleri gibi şeyler dışında, bir vebal ve günah yoktur. **«Allah mutlak galiptir,»** emri üzerinde kesinlikle üstün gelir ve kendisine karşı gelenleri de cezalandırır. **«Hikmet sahibidir.»** Hükümlerinde kullarının maslahatlarını gözetir.

241. «Boşanmış kadınlar için» ister bu kadınlarla gerdeğe girilmiş, is-

terse girilmemiş olsun, **«örfe uygun şekilde geçimlerini sağlamak,»** yani ister müstahap ve ister vacip olsun, mutlak mut'a yani kadına yararlanacağı bir şeyin verilmesi, **«Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.»** Yani takva sahibi olması gereken kimselerin, kadının kalbini hoş tutması bakımından ve arada bir kin kalmaması için, şeriatçe ve gelenek olarak uygun olan bir şeyleri vermesi gerekir.

242. «İşte Allah, düşünesiniz diye âyetlerini size böyle açıklıyor.» Allah buradaki gibi, açık bir şekilde, kullarının maslahatı için öngördüğü hükümleri anlayasınız ve düşünesiniz, aklınızı kullanasınız ve gereği ile amel edesiniz, diye açıklıyor.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن
دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ
أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

243. Şu binlerce iken, ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara: "Ölün" dedi. Sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı ikram sahibidir. Fakat insanların çoğu şükretmezler.

244. Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah işitici ve bilicidir.

243. «Şu binlerce iken, ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?» Bu hitap, onların kıssasını duyan kitap ehli ve tarihçilerden her-

kese yöneliktir. Buradaki *"görmek"*ten maksat, kalb yönünden görmektir ki, bu, bilmek anlamındadır. Bir bakıma; "Onlara ait bilgiler tâ gelip sana da ulaşmadı mı?" demektir.

Âlimler: "Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bizzat göremediği, fakat Kur'an'da "görmedin mi?" tarzında gelen her ifade: "Bunların bilgisi gelip sana ulaşmadı mı?" anlamındadır, diyorlar.

Teysîr'de ise, bunun gerçek anlamı, "bunları bil" demektir, deniliyor. Bunun anlamı: "Habibim! O yurtlarını ve evlerini terkedip binlerce kişiye ait haberi sen de bilmektesin" şeklindedir. Ancak bu çıkıp gidenlerin sayılarının ne kadar olduğu konusunda ihtilâf edilmiştir. Doğrusu bunların onbinin üzerinde olduğudur. Çünkü *"ülûf"* kelimesi cem-i kesrettir. Evlerini terkedip çıkmalarının sebebi de ölümden korktukları içindir.

«Allah onlara 'ölün' dedi.» Bir meleğin ağzıyla Allah onlara "ölün" dedi. Buradaki ifadenin Allah'a isnadı, korkutmak ve işin önemini vurgulamak içindir. Onlar da bundan sonra öldüler. **«Sonra onları diriltti.»** Allah sonra, geride kalan ömürlerini tamamlamaları için diriltti. Böylece kaderden kaçmanın bir anlamının olmadığını bilsinler istedi.

Hasan (Basrî)'nin anlattığına göre yüce Allah, onlara ceza olması için, ecelleri henüz bitmeden onları öldürdü. Sonra, geri kalan ömürlerini bitirmek için tekrar onları diriltti.

Bunlarla ilgili kıssayı tefsirciler kitaplarında zikretmişlerdir:

Bunlar İsrailoğullarından büyük bir topluluktu. Bir kasabada yaşıyorlardı. Taun (veba) salgını geldi. Bunun üzerine hepsi de evlerini bırakıp kaçtılar. İki dağ arasında bulunan Efyah vadisine gidip orada konakladılar ve kurtulma umuduyla beklemeye başladılar. Ancak vadinin alt ve üst taraflarından birer melek, bunlara "ölün" diye seslendi. Hemen hepsi orada ölüverdiler. Haliyle bu, Allah'ın emri ve dilemesiyle olan bir şeydir. Üzerlerinden tam sekiz gün geçti. Hepsi şişip kalmışlardı. Bu arada Hazkîl peygamber yanlarından geçti. Hz. Hazkîl (a.s.), Hz. Musa'dan sonra peygamber olarak gelmişti. Bu ölüleri görünce, durdu ve hayretler içinde bunların hallerini düşünmeye başladı. Bu sırada Allah kendisine: "Sana bir mucize göstermemi ister misin?" diye vahyetti. O da: "Evet" dedi. Allah da şöyle buyurdu: "O halde şöyle seslen: Ey kemikler! Allah, sizin benim yanımda toplanmanızı emrediyor." İşte bu seslenişten sonra kemikler vadinin alt ve üst taraflarından toplanarak birbirleriyle

birleşip kaynaştılar. Sonra Allah, kendisine: "Ey ruhlar, Allah sizin yerlerinizi almanızı emrediyor" diye seslenmesini vahyetti. O da gerekeni yaptı ve hepsi dirilmiş olarak kalktılar. Bu arada şöyle diyorlardı: "Allah'ım! Seni takdis ve tenzihle hamd ederiz. Sen her şeyden münezzehsin. Senden başka hiçbir ilâh yoktur." Sonra da hepsi yerlerine ve yurtlarına, kavimlerinin yanına döndüler. Ecelleri sona erinceye kadar bir süre daha yaşadılar.

Bu kıssanın yararı, müslümanları cihad konusunda gayrete getirmek ve onlara cesaret vermektir. Şehadet sebeplerini ve yollarını araştırmalarını, Allah'a tevekküle ve O'na teslim olmaya teşviktir. Çünkü ölümden kurtuluş yoktur. Madem kurtuluş yok, o halde ölümümüzün Allah yolunda olması daha iyi değil midir? **«Şüphesiz Allah, insanlara karşı ikram sahibidir.»** Çünkü O, kullarına ibret alma yolunu ve ileriyi görme gerçeğini gösterdi. **«Fakat insanların çoğu»** gerektiği gibi O'nun fazlına ve ikramına **«şükretmezler.»**

244. «Allah yolunda savaşın.» Bu hitap, bu ümmetedir. Allah'ın dinini yüceltmek uğrunda cihad edin. Kaderin de mutlaka geleceğine kesin inanın. Dolayısıyla sevaptan ve zaferden yoksun kalmayın. Her şeyi bağışlayan ve her şeye sahip olan Allah yolunda ölmekten mahrum olmayın. **«Ve bilin ki, Allah işitici»** cihada koşanların da, cihaddan geri kalanların da sözlerini işiten **«ve bilicidir.»** İçlerinde gizledikleri her şeyi bilendir.

Bu âyet, evlerini barklarını bırakıp kaçan bu kimselerin çirkin durumlarını kınıyor. Allah, bunların kaçıp gitmelerinin cezası olarak onlara ölüm veriyor. Onlar, böylece kurtulacaklarını umarken, hüsrana uğruyorlar, ellerine hiçbir şey geçmiyor. İşte bütün bunlar kaçmanın iyi bir şey olmadığını gösteriyor.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا
حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ
وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

245. Kim Allah'a güzel bir ödünç verirse, Allah da ona, verdiğinin karşılığı birçok katlarıyla artırır. Allah hem daraltır, hem genişletir. Ancak O'na döndürüleceksiniz.

245. «Kim Allah'a güzel bir ödünç verirse,» Bu âyette geçen *"kim" (men)* soru edatı tasaddukta bulunmaya, yardıma teşvik anlamınadır. Borç ve ödünç anlamına gelen *"karz"* kelimesi, aslında kesmek anlamındadır. Bu ismin verilmesi, borç veren kimsenin verdiği şeyi malından kestiği içindir. Allah'a borç vermek ise, Allah için önceden iyi işler ve ameller göndermektir. Ancak verilecek olan bu borcun, ihlâs ve iyi niyeti içermesi, kişinin nefsini ve kalbini hoş tutması gerekir.

«Allah da ona, verdiğinin karşılığını birçok katlarıyla artırır.» Öylesine bir arttırır ki, bunun ölçüsünü ve miktarını ancak Allah bilir. İyiliklerin kat kat verilmesinin hikmeti, kıyamette davacılar başına toplansa bile, iflâsa götürülmesini önlemektir. Buna göre, ahirette kulun üzerindeki haklar, iyiliklerin asıl sermayesinden değil, kat kat olarak fazlaca verilenlerden ödenir.

«Allah hem daraltır, hem genişletir.» Allah kimine bol imkânlar verir, kimine de kısar veya bazan kısar, bazan da geniş imkânlar verir. Yani hikmet ve maslahat gereği O'nun dilemesi neyi gerektiriyorsa, o olur. Eğer kul, işin bu inceliğini sezerse, o kulun iyilikte bulunması, varlığından vermesi kendisi için kolaylaşmış olur. Sanki Allah şöyle buyurur gibidir: Siz, daraltanın da, bollaştıranın da Allah olduğunu bilip, varlığınızın onun genişlik vermesi ve imkânıyla olduğunu anladığınızda, artık bundan böyle cimirilik yapmazsınız. O halde onu ödünç olarak verin, Allah'ın size infak edip geniş imkânlar sağladığı ve verdiği gibi, siz de bundan verin. **«Ancak O'na döndürüleeeksiniz.»** Sizin önceden gönderdiğiniz amellerinize göre size maumalede bulunacaktır. Bu da ya Allah'ın verdiği vaad veya bildirdiği cezadır.

Bir zenginle bir fakir, bir araya gelirler. Zengin şöyle der: "Allah bizim derecelerimizi öylesine yüceltmiş ki, nitekim bizden borç bile istemektedir." Fakir de şöyle der: "Aslında Allah bizim derecemizi yükseltmiştir. Çünkü bizim için borç istemektedir. Bir kimse bazan, sevmediği bir kimseden de borç isteyebilir. Fakat sırf sevdiği kimse için borç ister."

Rasûlullah (s.a.v.) vefat ettiği sırada bir yahudiden ödünç olarak aldığı arpaya karşılık, zırhı rehine bulunuyordu. O, arpayı ailesinin geçimini sağlamak için borç almıştı. Hadiste şöyle buyuruluyor: *"Kıyamet gününde Allah şöyle buyurur: Ey Âdemoğlu! Senden Beni doyurmanı istedim de, Beni doyurmadın. Kul: Rabbim! Sen izzet sahibi Rabbimsin, ben seni nasıl doyurabilirim ki?der. Allah da şöyle buyurur: Falanca kulum senden yiyecek istedi de, sen onu doyurmadın. Sen bilmez misin ki, eğer onu doyursaydın, bunu ya-*

nımda mutlaka bulurdun."(128)

Borçlanmak ancak ihtiyaç sahipleri içindir. Burada sanki Allah zatını zikretmekle, kendini ihtiyaç sahibinin yerine koymuş bulunuyor? Tıpkı şu ifadesi gibi: *"Hastalandım, beni ziyaret etmedin, acıktım, beni doyurmadın."* Bu ifade fakire ve yoksula karşı duyulan şefkat ve lütuftan dolayı söylenmiştir. Bu, muhakkiklerce adeta tenezzülât-ı Rahmaniye kabilindendir. Bu sayede kulun mahabbeti, sevgisi kemale ermiş olur. Aynı zamanda kullarından şühud ehli olanların huzurunda cezbesini tamamlasın diyedir. Çünkü hak cezbelerinden bir tek cezbe, insanların ve cinlerin amellerine denk düşer.

Yüce Allah, fazlı, keremi ve ikramı sayesinde bizzat kullarını yarattı ve onları mülk ve varlık sahibi kıldı. Ardından da onların canlarını ve mallarını satın aldı ve sonra tekrar bunu ariyet yoluyla kendilerine verdi. Sonra onlardan borç istemek ve almak sûretiyle de bu konuda yine onlara ikramda bulundu. Bundan dolayı onlara kat kat imkân sağlayacağını, sevap vereceğini müjdeledi. Sadık ve samimi kul, ancak himmeti kadarını ister. Bunun karşılığını da sadece Allah'tan bekler. Allah da ona istediğini verir. Aynı zamanda fazlasını da, onlar için gizlenip gözlerini aydın edecek olanını da kat kat verir. Allah bunu keremi ve ikramı oranınca kulu için katlayarak ihsanda bulunur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي
إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا
نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ
الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا ۖ قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ
اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا ۖ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

128- Bu, Müslim'de yer alan kudsî hadisten bir bölümdür.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا ۚ
قَالُوا أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ
وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ ۚ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ
وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ ۖ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ ۚ
وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ
أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ
مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ ۚ إِنَّ فِي
ذَٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

246. Musa'dan sonra, İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Hani peygamberlerinden birine: "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O: "Ya savaş yazılır da savaşmayıverirseniz?" dedi. Onlar şöyle dediler: "Yurtlarımızdan ve çocuklarımız arasından çıkarıldığımız halde, bizler neden Allah yolunda savaşmayalım?" Ama savaş onlara yazılınca içlerinden pek azı hariç yüz çevirdiler. Allah o zalimleri çok iyi bilendir.

247. Peygamberleri onlara: "Allah şüphesiz size Talût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. Dediler ki: "Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken ve ona maldan da bir bolluk verilmemişken, o bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir?" Şöyle dedi: "Allah şüphesiz onu üzerinize seçmiş, bilgisini ve gücü-

nü artırmıştır." Allah mülkünü dilediğine verir. Allah vasidir ve her şeyi çok iyi bilendir.

248. Peygamberleri onlara dedi ki: "Onun hükümdarlığının işareti, Tabut'un size gelmesidir ki, içinde rabbinizden bir ferahlık, Musa ailesinin ve Harun ailesinin geriye bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Onu melekler taşıyacaktır. Eğer iman edenlerdenseniz bunda sizin için kesin bir işaret vardır.

246. «Musa'dan sonra, İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi?» Onlara ait bilgi sana ulaşmadı mı? Çünkü bizzat Ben bunların durumlarını ve haberlerini sana bildirdim de, sen hayrette kaldın. *"Mele'" (ileri gelenler),* istişare için kendileriyle danışmalarda bulunulması için toplanan topluluk anlamınadır. Böyle adlandırılmalarının sebebi, bunların kavimlerinin önde gelenleri olmalarıdır. Bunlar halkın gözünü dolduruyorlar, oturdukları meclise de bir güzellik veriyorlar. Bu ileri gelenler İsrailoğullarından bazı kimselerdi. Bunlar Hz. Yakub'un soyundan olanlardı. Bu olay Hz. Musa'nın ölümünden sonra meydan gelmişti. **«Hani peygamberlerinden birine:»** Bu, peygamberleri Eşmuil peygamberdi. En meşhur ve doğru olan rivayet budur. Buna: **«'Bize bir hükümdar gönder de,»** önümüze geçsin, savaş konularında bizi idare etsin ve hükümler koysun. Biz de onunla birlikte **«Allah yolunda savaşalım' demişlerdi.»** Böylece İsrailoğulları, kendileri için bir savaş komutanı, ya da emiri istiyorlardı. Diyorlardı ki: Bu komutan bizi savaşta yönetsin; biz de onun safında çarpışalım.

Görüldüğü gibi onlar, Hz. Peygamber'in orduyu yönetmek şeklinde gerçekleştirdiği bir görevi, kendi peygamberlerinden de istiyorlardı. Nitekim rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.), bir yolculuğa çıktıklarında insanlara, içlerinden birisini kendileri için emir tayin etmelerini emrederdi.

«O: 'Ya savaş yazılır da savaşmayıverirseniz' dedi.» O peygamberleri de, ya o hükümdarla birlikte savaşmanız farz kılınır da, bu defa onunla birlikte savaşmaya yanaşmazsanız, yani durum benim düşündüğüm gibi olur ve sizler savaşmak istemezseniz ne olacak? Peygamberleri bununla; "Ben sizin savaştan korkacağınızı sanıyorum" demek istiyordu. Âyette yer alan soru edatı, onlardan beklenen bu şeyin gerçekleşeceğini vurgulamak içindir.

«Onlar şöyle dediler: 'Yurtlarımızdan ve çocuklarımız arasından çıkarıldığımız halde, bizler neden Allah yolunda savaşmayalım?'» Burada

yer alan soru edatı, inkâr anlamındaki bir sorudur. Yani biz hangi sebebe ve amaca dayanarak savaşı terk edelim ki? Oysa bizim savaş yapmamızı gerektiren haklı sebeplerimiz bulunuyor. Çünkü bizler ülkemizden, vatanlarımızdan çıkarıldık, ailemizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldık. O halde neden savaşmayalım?

Bunun sebebi, Hz. Musa (a.s.) vefat edince, Hz. Musa'dan sonra, İsrailoğullarına peygamber olarak Hz. Yuşa geldi. Onlara Tevrat'ın hükümleri gereğince ve Allah'ın emrettiği gibi muamele ediyordu. Hz. Yuşa vefat edinceye kadar böyle devam etti. Ancak onun ölümünden sonra, İsrailoğulları içinde büyük olaylar meydana geldi. Allah'a verdikleri sözlerini unuttular. Putlara tapmaya başladılar. Bunun üzerine Allah (c.c.) kendilerine, peygamber olarak Hz. İlyas'ı gönderdi. O da, bunları yeniden Allah'ın yoluna çağırdı. Hz. Musa'dan sonra İsrailoğullarına gönderilen peygamberler, Tevrat'tan unuttukları hükümleri yenilemek ve hatırlamakla görevliydiler. Hz. İlyas'tan sonra, Hz. Elyesa peygamber olarak gönderildi. O da, Allah'ın dilediği süre kadar, ölünceye dek İsrailoğulları arasında bulundu. Bundan sonra İsrailoğullarından öyle toplumlar geldi ki, akla gelmedik hatalara bulandılar. Ortaya kendilerine bir düşman çıktı. Bu düşman Calut'un kavmiydi. Bu kavim Rum denizi sahilinde oturuyordu. Burası Filistin ile Mısır arasında bir yerdi. Bunlar Amalika toplumuydular. Amalika toplumu, İsrailoğullarına musallat oldular, onların topraklarını ellerinden aldılar. Birçok çocuklarını esir ettiler. Bunlara vergi yüklediler, ellerinden Tevrat'larını aldılar. İsrailoğullarına bunlar yüzünden büyük belâ ve felâketler geldi.

İsrailoğullarının işlerinin esası, krallarının ve sultanlarının etrafında toplanmalarına bağlı bulunuyordu. Bu kralların da mutlaka peygamberlerine itaat etmeleri gerekirdi. Kral da, toplumla beraber hareket ederdi, peygamberleriyse onların işlerini düzeltir ve yapmaları gerekeni onlara işaret ederdi, doğru yolu gösterirdi ve Allah'tan onlara haber getirirdi. **«Ama savaş onlara yazılınca.»** Peygamberlerinden istekte bulunmalarından ve hükümdarın gönderilmesinden sonra, savaş kendileri için farz kılınınca, **«içlerinden pek azı hariç yüz çevirdiler.»** Allah'ın emrini bir kenara iterek cihaddan geri kalarak ve yüz çevirerek kaçtılar. Ancak Talût ile birlikte nehri geçenler müstesna. Bunlar da 313 kişiydiler. Bedir ashabı sayısında idiler. **«Allah o zalimleri çok iyi bilendir.»** Bu, yaptıkları zulüm sebebiyle bir korkutma ve tehdittir. Savaştan yüz çevirdikleri ve cihadı terkettikleri için bir cezalandırmadır.

247. «Peygamberleri onlara: 'Allah şüphesiz size Talût'u hükümdar olarak gönderdi' dedi.» Peygamberleri Eşmuil (a.s.), İsrailoğullarına, Allah'ın hükümdar olarak kendilerine Talût'u gönderdiğini söyledi. Ona itaat ediniz ve düşmanınıza karşı onunla beraber savaşınız, dedi.

«Dediler ki: 'Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken ve ona maldan da bir bolluk verilmemişken, o bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir?'» İsrailoğulları buna şaştılar ve işin hikmetini inkâr ederek, bu hükümdarlık ona niçin verildiğini, onun buna lâyık olmadığını, halbuki kendilerinin daha lâyık olduklarını söylediler. Onlara göre hükümdarlık kendi haklarıydı. Çünkü ona mal ve servet olarak bir şey verilmemişti. Soyca kendileri seviyesinde olduğunu kabul etseler bile malî bir üstünlüğü yoktu. Yani: "Böyle bir adam bizim üzerimize nasıl hükümdar seçilebilir. Çünkü ortada ondan daha lâyık olanları varken, hükümdar olabilmek için varlıklı olması da gerekirken, bu adam nasıl bir hükümdar olabilir ve başımıza geçebilir?" diyorlardı.

«Şöyle dedi: 'Allah şüphesiz onu üzerinize seçmiş, bilgisini ve gücünü artırmıştır.'» Peygamberleri onlara, onun herhangi bir nesebi ve serveti olmasa da, Allah'ın kendi üzerlerine onu seçmiş olduğunu söyledi. Çünkü onun başkaca üstünlükleri vardır. Ona bilgi bakımından üstünlük vermiştir. Hükümdarlık da bilgiye dayanır. Ayrıca boyca uzun ve iri yapılıdır. Aslında insan, bilgi açısından ruhlar ve kalpler üzerinde etki bırakır, fizikî yapı bakımında da insanların kalplerinde korku doğurur. İşte Allah bu iki üstün nitelikle onu diğerlerinden üstün kılmıştır.

«Allah mülkünü dilediğine verir.» Çünkü bütün mülkün sahibi bizzat O'dur ve O, dilediğini işler. Kullarına dilediğini vermek yalnızca O'na aittir. **«Allah vasidir»**, fakirin durumunu genişletir ve onu zengin kılar **«ve her şeyi çok iyi bilendir.»** Hükümdarlığa kimin ehil olup olmadığını en iyi O bilir.

248. «Peygamberleri onlara dedi ki:» İsrailoğulları, Talût'un başlarına hükümdar seçildiğini kabul etmeleri için, peygamberlerinden bir işaret istediler ve "onun hükümdarlığının işareti nedir?" diye sordular. Peygamberleri de şöyle dedi:

«Onun hükümdarlığının işareti, Tabut'un size gelmesidir ki...» *"Tabut"* kelimesi, "Tevb" kelimesinden alınmadır. Bu, geriye dönüş anlamına gelir. Tabut isminin verilmesi, içine eşya konması nedeniyledir. Bundan maksat, içinde Tevrat'ın yer aldığı sandıktır. Allah, Hz. Musa'nın vefatından sonra, İsrailoğullarının azıp isyana kalkışmaları yüzünden, onlara kızarak bunu

kaldırmıştı. Bunlar peygamberlerinden, Talût'un hükümdarlığını gösteren bir işaret isteyince, peygamberleri kendilerine şöyle söylemişti: Doğrusu onun hükümdarlığının işareti, size gökten bir tabutun gelmesidir ki, bunu melekler korumaktadırlar. Meleklerin koruması altındaki bu tabutun, kendilerine peygamberlerinin anlattığı şekilde gelmesini, ta Talût'un yanına gelip ininceye kadar gözetleyip durdular. Bu, Abdullah b. Abas'ın sözüdür. «**İçinde Rabbinizden bir ferahlık,**» Tabut'un gelmesinde, sizin için Rabbinizden bir gönül huzuru vardır. «**Musa ailesinin ve Harun ailesinin geriye bıraktıklarından bir kalıntı vardır.**» Bunun içinde levha parçacıkları, Hz. Musa'nın asası, elbisesi ve takunyaları, Tevrat'tan bir şeyler, bizzat kendi aileleriyle veya tabileriyle ilgili bazı şeyler, kalıntılar vardı. «**Onu melekler taşıyacaktır.**» Yani onun hükümdarlığının işareti, gelen bu tabutun melekler tarafından taşınmasıdır. Diğer taraftan tabutu, melekler taşıyarak getirmemiş gökten yere bizzat kendisi Allah tarafından inmiş, melekler de onu koruyorlardı, ya da meleklerin sürdüğü iki öküz üzerinde getirilmiştir.

Burada taşımanın meleklere izafe edilmesi, onların bunu korumasından dolayıdır. Çünkü bir şeyi koruyan kimseye, bu şeyi o kimse taşımıştır demek caizdir. Meselâ adam: "Ben Ahmed'in eşyasını taşıyıp getirdim" der. Bu, onu yolda ben korudum, anlamına gelir. Yoksa bizzat taşıması demek değildir.

«**Eğer iman edenlerdenseniz, bunda sizin için kesin bir işaret vardır.**» Ey İsrailoğulları! Tabutun tekrar size verilmesinde, Talût'un hükümdarlığı konusunda sizin için büyük bir işaret vardır. Ayrıca bu, sizin peygamberinizin doğruluğuna da bir delildir. Çünkü Allah'ın Talût'u size hükümdar seçtiğini peygamberiniz bildirmişti. Gerçekten sizler inanmışsanız, Allah'ı tasdik ediyorsanız, o zaman Talût'un hükümdarlığını da tasdik ediniz.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ
بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ
مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ

فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ۗ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ
قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ ۗ قَالَ الَّذِينَ
يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً
كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾ وَلَمَّا بَرَزُوا
لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ
بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ
وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ
لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾
تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

249. Talût askerleriyle ayrılınca dedi ki: "Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim ondan tatmaz ve sadece eliyle bir avuç alırsa bendendir." Onlardan pek azı hariç, ondan içtiler. Nihayet o ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçince: "Bugün Calût ve askerlerine karşı gücümüz yok" dediler. Allah'a kavuşacaklarını kesin bilenler ise: "Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok olan bir topluluğa galip gelmiştir. Allah sabredenler-

le beraberdir" dediler.

250. Calût ve askerlerine karşı ortaya çıktıklarında şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır indir, ayaklarımızı sabit tut ve kâfir millete karşı bize yardım et."

251. Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davûd, Calût'u öldürdü. Allah da ona hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediği şeylerden de öğretti. Eğer Allah'ın insanları birbirleriyle önleyip savması olmasaydı, yeryüzü muhakkak fesada uğrardı. Fakat Allah, âlemlere karşı büyük lütuf sahibidir.

252. İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir ki, onları sana hak olarak okuyoruz. Elbette sen gönderilen peygamberlerdensin.

249. «Talût askerleriyle» ülkesinden **«ayrılınca»** Amalikalarla savaşmak için birlikte çıktığı yakın savaş arkadaşlarına **«dedi ki:»** Rivâyete göre bunlar, tabutu gözleriyle görünce, artık zafer kazanacaklarından bir kuşkuları kalmadı. Hemen cihada koştular. Bunun üzerine Talût onlara şöyle dedi: Benimle birlikte yaşlı ve hasta kimse savaşa gelmesin. Yine bir adam bir binaya başlamış ve henüz bunu bitirememişse, o da gelmesin. Borçlu olan da benimle savaşa gelmesin. Henüz yeni evlenmiş ve eşiyle beraber olmamış olan da gelmesin. Benim tek bir isteğim var, benimle savaşa çıkacak olanlar yalnızca gayretli ve boş gençler olmalıdır. İşte böyle kimselerden tam seksenbin kişi seçti. Zaman, sıcakların şiddetli olduğu bir döneme rastlıyordu. Halk köşe ve bucaklara çekiliyor, suyun azlığından şikâyet ediyorlardı. Allah'ın kendileri için bir nehir akıtmasını istediler. Talût, peygamberleri Eşmuil'in haber vermesiyle onlara dedi ki:

«'Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir.» İçinizden kimin Talût'a karşı iyi niyetli ve samimi, kimin de böyle olmadığını meydana çıkarmak istiyor. Çünkü savaşmak istemeyen bir kimse, eğer ordu içerisinde bulunursa, orduya zaaf girer. Onun kötülüğü yüzünden ordu yenilgiye ve bozguna uğrar. **«Kim ondan »** yani bu nehrin suyundan, avucuyla veya bir kapla değilde, olduğu yerde uzanarak ağzıyla kana kana **«içerse benden değildir.»** Yani asker ve inanmış arkadaşlarımdan değildir. **«Kim ondan tatmaz ve sadece eliyle bir avuç alırsa bendendir.'»** Benim dinimdendir. Âyette geçen *"gurfe"* avuç içerisindeki su demektir. "Garfe" şeklinde okunduğunda ise anlamı bir avuç su almak demek olur. Yani bu peygamberin bir mucizesi olarak,

az miktarda su alınırsa, Allah onu bereketli kılar ve onların hepsine yeter. Nitekim Allahü Teâlâ, Rasûlullah (s.a.v.)'ın döneminde azıcık bir sudan, çok sayıda insanın susuzluğunu gidermiştir.

«Onlardan pek azı hariç, ondan içtiler.» Hepsi ırmağa kadar vardılar, hemen uzanıp tıpkı hayvanlar gibi, kana kana içtiler. Sudan tatmamak şöyle dursun avuçla alıp içmekle de yetinmediler, kana kana içtiler. Fakat bunlar arasından çok az sayıdaki kişiler böyle yapmadılar, emre uydular. Bunların sayısı da Bedir savaşındaki sahabenin sayısı kadar, yani 313 kişiydi. Bunlar sadece avuçlarını daldırıp tadımlık olarak bu sudan içtiler. Fakat Talût'a karşı gelenler, diz çökerek ve yatarak hayvanlar gibi içmeye başladılar. Böylece Talût kimin kendisine karşı ve kimin yanında olduğunu öğrendi. Ayrıca asi olanların tekrar beldelerine döndükleri konusunda tefsir âlimleri arasında herhangi bir ihtilâf yoktur.

«Nihayet o,» yani Talût **«ve beraberindeki»** az sayıdaki **«mü'minler ırmağı geçince»** itaat edip karşı çıkmayanlardan bir kısmı öbürlerine **«'Bugün Calût ve askerlerine karşı bir gücümüz yok,'»** yani onlarla savaşıp karşı koyamayız; çok oldukları için onlara üstünlük sağlayamayız **«dediler.»** Tâlut'a iman edenler iki kısma ayrılmıştı. Bir kısmı hayatı seven, ölümden korkan, korkuya bütünüyle yenilen; diğer bir kısmı da güçlü, cesur, dayanıklı, Allah'a itaat edip ölüme aldırış etmeyen kimselerdi. İşte, Câlut ve askerlerine karşı gelemeyeceklerini söyleyenler, inananların birinci grubuydu.

«Allah'a kuvaşacaklarını kesin bilenler ise:» Allah'ın üstün yardımının ve desteğinin geleceğine kesin olarak inananlarsa, **«'Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle»**, O'nun hükmü ve kolaylaştırmasıyla **«çok olan bir topluluğa galip gelmiştir.»** Çünkü Allah, sayıları az da olsa, dinine yardım edenleri asla zelil etmez. Sayıları ve silahları ne kadar çok olursa olsun, dinine karşı çıkanları da asla üstün kılmaz. **«Allah sabredenlerle beraberdir,' dediler.»** Düşmanlara karşı göğüs gerip sabredenleri zafere erdirmek konusunda onların yanındadır. Sabır, düşmanla karşılaşınca olur.

Rabığ şöyle diyor: Bu kıssada dünya ve dünyaya bağlı olanlarla ilgili bir ima ve örnek vardır. İnsan kendisine yetebilecek miktarını alıp bununla yetinse, fazlasına düşkünlük göstermese, dünyada esenliğe kavuşur ve kurtulur. Fakat ihtiyaçtan fazlasını almaya uğraşırsa, susuzluğu giderek artar. Nitekim Dünya tuz gibidir. Ondan çok miktarda alanın susuzluğu artar, denilmiştir. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa,*

mutlaka bir üçüncüsünü ister. Topraktan başka Âdemoğlunun karnını (gözünü) hiç bir şey doldurmaz. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder."[129] Yani kul, dünyaya düşkünlükte devam eder durur. Bu, ölünceye kadar sürer. Ancak onun karnını kabir toprağı doldurur.

250. «Calût ve askerlerine karşı ortaya çıktıklarında şöyle dediler:» Talût ve beraberindeki mü'minler, savaş alanına çıkıp Calût ve askerlerinin sayılarını ve silahlarını gördüklerinde ve onlara güç yetiremiyeceklerini anlayınca hep birlikte Allah'a yalvarıp yakarmaya ve O'ndan yardım istemeye başladılar:

«'Ey Rabbimiz!» Bu onların kulluklarını itiraf edip, durumlarının düzeltilmesini istemeleridir. **«Üzerimize sabır indir,»** Savaşın sıkıntıları ve ızdırapları konusunda bize büyük bir sabır ve dayanma gücü ver. Savaş meydanlarında **«Ayaklarımızı sabit tut.»** ve düşmanın kalbine korku sal **«ve kâfir millete karşı bize yardım et.'»** Onları kahret, bozguna ve hezimete uğrat, bize zafer ihsan et.

251. «Derken» fazla bir vakit geçmeden **«Allah'ın izniyle»** yardımı ve desteğiyle **«onları, bozguna uğrattılar»** ve yendiler. **«Davûd, Calût'u öldürdü.»** Zalim Calût, Amalika'nın lideriydi. İnsanların en güçlüsü ve en şiddetli olanıydı. Tek başına bir orduyu yenecek güçteydi. Davûd ise, koyun güderdi, bir çobandı. Yüce Allah, ordunun peygamberi Hz. Eşmuil'e, Calût'u öldürecek olan kişinin Davûd olduğunu bildirdi. Eşmuil de Allah'tan onun gelmesini istedi ve Allah da onu gönderdi. Peygamber Eşmuil Davûd'a şöyle dedi: "Allah (c.c.), Calût'u senin elinle öldürtecektir. Gel bizimle birlikte onunla savaşa çıkalım". O da, birlikte çıktı ve malum sonuç elde edildi.

«Allah da ona hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediği şeylerden de öğretti.» Allah, İsrailoğullarının hükümdarlığını ona verdi. Onlar Hz. Davûd'dan önce, herhangi kimsenin hükümdarlığı altında bir araya gelmemişlerdi. Davud'a hükümdarlık verdiği gibi, aynı zamanda hikmeti, yani peygamberliği de verdi. Hz. Davud'dan önce İsrailoğullarından hiç kimseye hükümdarlık ve peygamberlik birlikte verilmemişti. Bu, sadece Hz. Davûd'a verilmiştir. Bundan önce hükümdar bir soydan (kabileden) olurken, peygamberlik

129- Hadisi Buhari ve Müslim şöyle rivayet etmişlerdir: *"Âdemoğlunun bir vadi dolusu altını olsa iki vadi dolusu olmasını ister. Onun ağzını ancak toprak doldurur. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder."* Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî de benzer şekilde rivayet etmişlerdir. Bkz. *el-Fethu'l-Kebir*, 3/47.

de bir başkasında olurdu. Allah, Hz. Davûd'a da Zebur'u indirdi. Allah, ona öğretmesini istediği şeyleri de öğretti. Meselâ Hz. Davûd'a zırh yapmayı, kuşlarla konuşmayı, dağların tesbihini öğrettiği gibi, güzel sesi ve güzel nağmeleri de ona vermiş ve öğretmişti. Allah, Hz. Davûd'a verdiği güzel sesi, kimseye vermemişti.

«Eğer Allah'ın insanları birbirleriyle önleyip savması olmasaydı, yeryüzü muhakkak fesada uğrardı.» Eğer fesada, bozgunculuğa ve kötülüğe kalkışan insanları Allah'ın başka insanlarla ortadan kaldırması olmasaydı, yeryüzü mutlaka bozguna uğrardı. Tüm menfaatları yok olur, ekin ve nesil bozulurdu. Ayrıca yeryüzünü imar eden ve düzelten şeyler de yok olup giderdi.

Bir diğer yorum da şöyledir: Eğer Allah, mü'minler ve iyi kimseler aracılığıyla kâfirleri ve kötü kimseleri ortadan kaldırmasaydı, dünya ve içindekiler helâk olurlardı. Ancak Allah, mü'minler eliyle kâfirleri, salihler eliyle de fâcirleri, yani kötüleri yok etti. Öte taraftan bu âyette, hükümdarlığın faziletine ilişkin bir uyarı var. Eğer hükümdarlık olmasaydı, dünyanın düzeni bozulurdu. Bunun için şöyle denmiştir: Din ve devlet ikizdirler. Birinin kalkması halinde, öteki de ortadan kalkar. Çünkü din temeldir, devlet de bekçiliktir. Eğer bir şeyin temeli yoksa, o şey yıkılmaya mahkûmdur. Eğer bir şeyin bekçisi ve koruyucusu yoksa, o da zayi olur, kaybolur.

«Fakat Allah, âlemlere karşı büyük lütuf sahibidir.» Allah'ın fazlı ve keremine kimse erişemez. Bu itibarla O, birinin fesadını ve kötülüğünü diğeriyle önler. Böylece yeryüzünde bozgunculuk olmaz. Milletlerin ve toplumların durumları ancak Allah'ın teşrii ve yasası ile düzelebilir.

252. «İşte bunlar,» Burada daha önce geçen hükümlere işaret vardır. **«Allah'ın âyetleridir ki,»** O'nun katından indirilmiştir. **«Onları sana hak olarak okuyoruz.»** Yani Cebrail aracılığıyla, en uygun şekilde sana okuyoruz. Hiç kuşkusuz, kitap ehlinin onda buldukları şeylerin hiç birisi, onların kitaplarına uyumsuzluk göstermez. Onlar da şüphesiz bir şekilde bunun böyle olduğunu bilirler. **«Elbette sen gönderilen peygamberlerdensin.»** Sen de, ümmetlere gönderilen peygamberlerden bir peygambersin. Bizim risaletimizi ve hükümlerimizi tebliğle yükümlüsün. Aksi takdirde bu âyetler sana bildirilmezdi.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۘ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ
اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ۚ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ
وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ
مِن بَعْدِهِم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَٰكِنِ اخْتَلَفُوا
فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ وَمِنْهُم مَّن كَفَرَ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا
مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا
شَفَاعَةٌ ۗ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

253. İşte biz o peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan kimiyle konuştu, kimini de derecelerle yükseltti. Meryemoğlu İsa'ya da açık mucizeler verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik. Allah dileseydi, onlardan sonra gelenler, kendilerine apaçık mucizeler geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat onlar ayrılığa düştüler; onlardan kimi iman etti, kimi de küfre saptı. Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah dilediğini yapar.

254. Ey iman edenler! İçinde ne bir alış verişin, ne bir dostluğun, ne de bir şefaatın olmadığı gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıktan harcayın. Kâfirler, zalimlerin ta kendileridir.

253. «İşte biz o peygamberlerden...» Burada tüm peygamberlere ve bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e de işaret olunmaktadır. **«Bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık.»** Bazılarını bazı menkıbelerle diğerlerinden üstün kıldık. Bilindiği gibi peygamberlerin tümü, peygamberlik açısından eşittirler. Çünkü nübüvvet tek bir şeydir ve onda üstünlük sözkonusu değildir. Ancak üstünlük dereceleri bakımındandır. Peygamberlerin bazısı Hz. İbrahim (a.s.) gibi, dostluk (halillik) derecesine ulaşmıştır. Bazılarında da, Hz. Davûd gibi hem hükümdarlık ve hem peygamberlik derecesi toplanmıştır. Hz. Süleyman'ın emrine tüm cin ve insanlar, kuşlar ve rüzgâr amade kılınmıştır. Halbuki Hz. Süleyman'ın babası Hz. Davûd için bunlar yoktu.

Allah (c.c.), bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'i de, hem cinlere ve hem de insanlara peygamber olarak göndermekle öteki peygamberlerden farklı kılmıştır. Aynı zamanda bizim peygamberimizle, önceki tüm şeriatlar neshedilmiş, yani yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu peygamberlerden kimisi ümmetini, Hz. İbrahim (a.s.) gibi fiilleri, sıfatları ve zatı bakımından Allah'ın birliğine (tevhid) davet etmiştir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s.) tevhidin kutbudur. Oysa öteki peygamberler ümmetlerini mebde ve meada davet ederler, bazı ilâhi sıfatlarla mevsuf olan bir tek zata (Zat-ı Ehadiyete) çağırırlardı. Ancak Hz. İbrahim, Zat-ı ilâhiye-i ehadiyete, yani bir tek ilâhi zâta davet ediyordu. Bunun içindir ki Allah, bizim Peygamberimiz (s.a.v.)'e: *"Sonra sana: Allah'ı birleyerek İbrahim'in dinine uy, diye vahyettik"* (Nahl: 123) buyruğuyla Hz. İbrahim'e uymasını emretmişti.

Peygamberler davet açısından farklı derecelere sahip bulunsalar da, hepsi Allah'a vasıl olmuş ve Allah'da fena bulmuş kimselerdir. Peygamber ancak vasıl olmakla olabilir. Yani her peygamber kesinlikle Allah'a ulaşan, tevhid mertebelerinin tümünü elde eden kimselerdir. İster fiillerle, ister sıfatlarla ve isterse zatla ilgili tevhid olsun, bütün bu dereceleri elde eden kimsedir.

«Allah onlardan kimiyle konuştu,» Yani kendileriyle arada hiçbir vasıta olmaksızın konuşmak suretiyle derecesini üstün kıldı. Bu, Hz. Musa'dır ve Allah ile konuşan anlamında "Kelîmu'llah" denilmiştir. **«Kimini de derecelerle yükseltti.»** Bu bakımdan peygamberler bazı yönlerden birbirlerine göre farklı derecelere sahiptirler. Birbirinden farklı mertebeler yönünden oldukça üstün derecelere sahiptirler. Bununla Hz. Muhammed (s.a.v.)'in muradolunduğu açıktır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.), öteki peygamberlerden derece bakımından üstündür. Çünkü başka hiçbir peygambere Hz. Peygamber'e

verilen mucizeler kadarı verilmemiştir. Eğer Rasûlullah (s.a.v.) Kur'an'dan başka hiçbir mucize verilmeseydi, bu bile onun öteki peygamberlere üstünlüğü açısından yeterdi. Çünkü bu mucize dünya durdukça kalıcıdır. Halbuki öteki mucizeler Kur'an gibi kalıcı değildir.

«Meryemoğlu İsa'ya da açık mucizeler verdik.» Ölüleri diriltmek, hastalara şifa sağlamak, anadan doğma körleri ve alacaları iyileştirmek, Allah'ın izniyle kuş yaratmak ve gayıptan haber vermek gibi açık ve seçik mucizeler vermiştik. Allah, onun mucizelerini, onun üstünlüğünün ve derecelerinin farklılığına sebep gösterdi. Oysa açık deliller ve mucizeler sadece Hz. İsa'ya ait ve ona tahsis edilmiş değildir. Bunun sebebi ona verilen mucizeler öyle mucizelerdir ve öylesine büyüktür ki, Hz. İsa'dan başkası böyle mucizeler göstermemişti.

Yüce Allah'ın burada, diğer peygamberleri anmayıp Hz. İsa'dan söz etmesi, yahudilerin onu aşağılamada çok aşırı gitmelerindendir. Çünkü yahudiler, Hz. İsa'nın elinde böyle büyük ve açık mucizeleri görmelerine rağmen, onun peygamberliğini inkâr ettiler. Hıristiyanlar da, Hz. İsa'ya tazimde o derece ileri gitmişlerdi ki, onu risalet mertebesinden çıkarıp, ilahlığa yükseltmişlerdi.

«Ve onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik.» Tertemiz ruhla. Bu ruhu ona Allah üflemişti. Allah, onu böylece, erkekle dişinin menilerinden yaratılanlardan farklı olarak yarattı. Çünkü Hz. İsâ (a.s.) herhangi bir erkeğin sülbünde bulunmamıştı ve aynı zamanda Hz. İsa hayız gören rahimlerden de uzaktı. Kudüs, burada mukaddes anlamınadır, ya da Allah demektir. Bunun ruhu da, Hz. Cebrail'dir. Ruh'un Kudüs'e izafetiyse, teşrif yani şereflendirmek içindir. Mana şöyledir: Allah, ona Cebrail ile işin başında, ortasında ve sonunda yardım etti. İşin başında yardımına: *"Biz ona ruhumuzdan üfledik."* (Tahrim: 12) âyetiyle işaret olunmuştur. Ortasında yardımı ise, Cebrail Hz. İsa'ya ilimleri öğretmiş ve onu düşmanlarından korumuştu. İşin sonunda yardımı ise, yahudiler kendisini öldürmeye kalkışınca, Hz. Cebrail ona yardım edip onu semaya yükseltti.

«Allah dileseydi, onlardan sonra gelenler kendilerine apaçık mucizeler geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi.» Yani peygamberlerden sonra çeşitli ümmetler birbirlerini öldürmezlerdi. Allah onların öldürülmemelerini dileseydi, öldürmezlerdi. Hepsini de peygamberlerin getirdiğine uymada ittifak halinde kılardı. Oysa gönderilen peygamberler tarafından o ümmet-

lere apaçık deliller ve mucizeler geldikten sonra, bu yola giriştiler. Kaldı ki gösterilen tüm mucizeler, ümmetlerin peygamberlere uymalarını gerektiriyordu. **«Fakat onlar ayrılığa düştüler.»** Bunlar büyük bir ayrılığa düştükleri için Allah bunların öldürülmelerini diledi. **«Onlardan kimi iman etti,»** Bu peygamberlerin getirdiği mucizelere kimi iman etti, **«kimi de küfre saptı.»** Kimi de gelen mucizeleri kabul etmedi, dolayısıyla durumlarına uygun olarak birbirlerini öldürdüler. **«Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi.»** Bu durumlardan sonra da yine Allah onların birbirlerini öldürmemelerini isteseydi, öldürmezlerdi.

«Fakat Allah dilediğini yapar.» Yani herhangi bir gerektirici neden olmadan veya bir engelleyici olmadan Allah dilediğini yapar. Burada, tüm olayların Allah'ın dilemesine bağlı olduğuna ilişkin apaçık bir delil vardır. İster hayır, ister şer, ister iman ve ister küfür, ne olursa olsun hepsi de Allah'ın dilemesine bağlıdır. İşte bu âyet Mûtezile aleyhine onları uyarıcı bir niteliktedir.

İmam Gazzalî yüce Allah'ın "ed-Dârr ve en-Nâfi' " adlarının açıklamasında şu ifadelere yer veriyor: O, hayrın ve şerrin kendisinden sudur ettiği, fayda ve zararın kendisinden geldiği zattır. Bütün bunlar Allah'a aittir. Bunlar ya melekler, insanlar ve cansız varlıklar aracılığıyla olur veya herhangi bir vasıta olmaksızın olabilir. Meselâ zehirin kendisinde öldürücülük ve zarar vericilik özelliği olduğunu sanma. Aynı şekilde, yemeğin kendisi doyurucu ve yararlı değildir. Yine sanma ki, insan, şeytan veya yaratıklardan herhangi bir şey mesela bir yıldız, ya da bir başka şey bizzat kendisi iyilik veya kötülük yapabilme imkânına sahiptir, ya da faydalı veya zararlıdır. Aksine bütün bunların tümü bazı sebeplere dayanırlar. Bu şeylerin meydana gelebilmesi, ancak başlarına musallat kılınan sebeplere bağlıdır. Bütün bunların tümü de, ezelî kudrete izafetle ele alınırlar. Meselâ kalemin kâtibe (yazana) izafesi gibi. Yani yazı kalemden çıkar, ama onu kullanan başkasıdır. Meselâ, hükümdar ya da yetkili kimse, bir cezayı onaylayıp bunun altına imza atınca, bu cezada kalemin bir rolü yoktur. Ancak kalem kendisi için imza atılana musallat kılınana zararlıdır. İşte diğer araçlar ve sebepler de böyledir.

254. «Ey iman edenler! İçinde ne bir alış verişin, ne bir dostluğun, ne de bir şefaatın olmadığı gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıktan harcayın.» Henüz hesap ve ceza günü gelmeden, size rızık olarak verdiğimizden harcayın. Buradaki infak yani harcamadan maksat, vacip (farz) olan zekâttır. Çoğunluğun görüşüne göre bu, hem farz olan zekâtı ve hem de nafile

harcamayı kapsar. Hesap ve ceza gününde, herhangi bir eksikliğin giderilmesi için, bir alış veriş imkânı ve fırsatı tanınmaz. Yaptıklarınızdan ötürü dostlarınızdan biri de gelip sizi kurtaramaz. Çünkü orada dostluk geçerli değildir. Hullet (dostluk), sevgi ve sadakat anlamlarına gelir. Halil de dost demektir. İşte kıyamet gününde, dostlar arasındaki dostluk biter. Dostluk ancak takva sahipleri arasında sürer. Çünkü bir âyette şöyle buyuruluyor: *"Dostlar, o gün birbirine düşmandır. Yalnız takva sahipleri hariçtir."* (Zuhruf: 67) O gün sırtınızı dayayabileceğiniz bir şefatçiniz olmayacak ki, size şefaat edebilsin. Kıyamet gününde şefaatin olmayacağından maksat, hiçbir kimsenin, kendisine izin verilmeden şefaat edemiyeceğidir. Çünkü deliller, mü'minler için şefaatın varlığını bildirmektedir. Ancak bu da kendilerine izin vermesinden sonra olabilecektir. Bu şefaat, Allah'a herhangi bir şekilde şirk koşmadan ölenler hakkındadır.

«Kâfirler,» yani zekât vermeyi terkedenler. Burada zekâtın, Allah yolunda yapılan diğer harcamalara, tercihi, bir tehdit ve uyarı içindir. Nitekim Hac ibadetiyle ilgili olarak geçen âyette de aynı ifade görülmektedir. Bu Hac ile ilgili âyetin sonunda: *"Kim de inkâr ederse"* (Al-i İmrân: 97) buyurulmuştur. Burada *"Kim haccetmezse"* denilmeyip yukarıdaki ifade zikredilmiştir. Dolayısıyla yorumunu yapmakta olduğumuz âyette de, zekâtı terketmenin, vermemenin kâfirlere ait bir nitelik olduğu bildiriliyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Vay haline Allah'a ortak kaşanların! Onlar zekât vermezler."* (Fussilet: 6-7) İşte bu kimseler **«zalimlerin ta kendileridir.»** Çünkü kendilerini cezaya atmakla canlarına zulmetmiş oluyorlar ve malı, verilmemesi gereken yerlere veriyorlar. Allah'ın emretmediği ve yasakladığı yollara harcıyorlar.

اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ
الْحَيُّ الْقَيُّومُ ۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ ۚ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۚ يَعْلَمُ مَا
بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۖ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا

شَآءَ ۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ۖ وَلَا يَـُٔودُهُۥ
حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾ لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ
قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَىِّ ۚ فَمَن يَكْفُرْ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤْمِنۢ
بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَا ۗ وَٱللَّهُ
سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

255. Allah ki, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, daima diri ve yarattıklarını gözetip yönetendir. Kendisini ne bir uyuklama, ne de bir uyku tutmaz. Göklerde olan ve yerde olanlar ancak O'nundur. O'nun izni olmadıkça kendi katında kim şefaat edebilir? Onların önlerindeki ve arkalarındaki şeyleri O bilir. Onlar, O'nun ilminden ancak kendi dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları korumak O'na ağır gelmez. O çok yücedir, çok büyüktür.

256. Dinde zorlama yoktur. Doğruluk ile sapıklık meydana çıkmıştır. Artık kim, tağutu tanımayıp da Allah'a iman ederse, muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işiten ve bilendir.

255. «Allah ki,» Allah, yüce Rabbimizin doksan dokuz isminden en yüce ismidir. İsm-i Azam'dır. Çünkü bu, tüm ilâhi sıfatları kendinde toplayan zatı gösterir, O'na işaret eder. O'nun zatıyla ilgili hiçbir nitelik bu ismin dışında değildir. Oysa öteki isimler, yüce Allah'ın ilâhî sıfatlarının tümüne ayrı ayrı işaret etmeyip yalnızca konuldukları anlamlara delâlet ederler. Meselâ ilmine, kudretine, fiiline veya bir başka özelliğine işaret ederler. Bir de "Allah" ismi tüm isimlerin en özelidir. Bir başkasına bu isim verilemez. Ne gerçek anlamda ve ne de mecazî manada verilmesi mümkün değildir. Halbuki öteki

isimler, bazan başka varlıklara ad olabiliyor. Meselâ Kadîr (her şeye gücü yeten), Alîm (her şeyi en iyi bilen), Rahîm (merhametli) gibi isimleri burada sayabiliriz.

Kul için gerekli olan şey, bu ismi anar anmaz, kulluğunu hatırlayıp, O'na karşı gerekeni yapmalıdır. Yani kul, sürekli bir şekilde kalbiyle Allah'la beraber olduğunu ve hep O'na yönelmesi gerektiğini bilmeli, kalbi bu inançla dopdolu olmalıdır. Başkasına bakmamalı ve Allah'tan başkasına iltifat etmemelidir. Yalnızca Allah'tan beklemeli ve yalnızca O'ndan korkmalıdır. Bu, nasıl olmasın ki, kişi bu isimden, O'nun hakiki ve gerçek varlık olduğunu bilecek, O'ndan başka her şeyin geçici, yok olucu ve bâtıl olduğunu bilecek de başkasına yönelecek? Çünkü insan başta kendi nefsinin helâk olacağını görür. Tıpkı Rasûlullah (s.a.v.)'ın gördüğü gibi. Çünkü O şöyle buyurmuştur: *"En doğru kelime, Şair Lebid'in söylediği kelimedir. O şöyle diyordu: Allah'tan başka her şey batıl ve geçersizdir."* (130)

«O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.» İbadete lâyık olan yalnızca O'dur. O'ndan başkası buna lâyık değildir. Tevhid'in üç mertebesi vardır:

Birincisi: Henüz işin başında olanların tevhidi, yani Allah'ı birlemeleridir. Bu, "Lâ ilahe illallah" ile başlar.

İkincisi: Orta derecedekilerin tevhididir. Bu, "Lâ ilâhe illâ ente" dir. Yani: "Ancak Sen varsın, Senden başka hiçbir ilâh yoktur." Çünkü bu durumdakiler şühud makamındadırlar, bunun da gereği hitaptır. Yani "Sen" demektir.

Üçüncüsü: Kâmil olanların tevhididir. Bunlar "Vahidu'l-Ehad" olan, yani tek olandan tevhidi duyarlar. Bu, "la ilâhe illa ene" dir. Yani: "Ancak Ben varım, başkası yok" demektir. Çünkü bu derecede bulunanlar küllî anlamda fena (yok oluş) makamınadırlar. Peygamberler işte bu makamdadırlar. Onlardan asla hiçbir şey sadır olmaz.

Âyette yer alan *"Huve-O"* lafzı mukarrabîn olanların makamına işaret eder. Bu makamdakiler eşyanın mahiyetini ve hakikatini, hep Allah'ı hatırlatma düşüncesi ve inancıyla görürler. Bu itibarla mukarreb olanlar tüm varlıklarda başka şeyi değil, yalnızca Allah'ı görürler. Çünkü Hak, yalnızca zatı itibariyle varlığı gerekli olandır. Oysa Allah'tan başka her şeyin varlığı ile yokluğu eşit derecededir. Yalnızca O'nun varlığı vaciptir.

130- Buharî, Müslim, ibn Mace Bkz. *el-Fethu'l-Kebir*, 1/190

Şeyhim şöyle der: "Allah'ı tam anlamıyla bilenlere göre "Lâ ilâhe illallah" diye zikretmek, "Allah, Allah", veya "hû, hû" kelimeleriyle zikretmekten daha üstündür. Çünkü "lâ ilâhe illallah" cümlesinde, hem nefy ve hem de isbat vardır. Yani bir yönüyle red, diğer yönüyle kabul. (Allah'ı kabul, başkalarını red). Aynı zamanda bu kelime fazlaca bilgi ve marifet içeriyor. Ben bu kelimeden şunu da anlıyorum: "Lâ ilâhe illallah" dediğim zaman bu, hakkanî şühud ile tüm yaratıkların fiillerininin, sıfatlarının ve zatlarının Hak olan Allah'ın sıfatları, fiileri ve zatı önünde faniliğine şehadet etmektedir. Yine ben: "Muhammedün Rasûlullah" dediğimde, yine bu hakkanî şühud ile Rabbanî feyzin, Nebîlerin ve Rasûllerin Efendisi Hz. Muhammed için bakî olduğunu görüyorum. İşte kulun tevhidi, bu mahiyette olabilirse, hiç kuşkusuz böyle bir kimsenin tevhidi, hakiki ve hakkanî tevhid olur. Yoksa resmî ve nefsanî bir tevhid değil."

«O, daima diri...» *"Hayy"* sözlükte, kendisinde hayat ve dirilik olan demektir. Bu, ölümün ve cansızlığın zıddı olan bir sıfattır. Bu, iradî anlamda his ve hareketi gerektirir. İnsanın en şerefli vasfı Daru'l-kerâme denilen Cennet yurdundaki ebedî hayattır. Allah bu vasıfla tasvif edilip: "O, Hayy-hayat sahibidir." denildiği zaman bunun manası, yok olmak ve ölümlü olmaktan uzak, dâim, bâkî demektir. Yüce Allah, ezelî ve ebedî hayat ile nitelenmiştir.

«Ve yarattıklarını gözetip yönetendir.» *"Kayyûm"*; kâim kelimesinin mübâlağa sıfatı olup her şeyi yaratma, yetiştirme, layık olduğu kemâle ulaştırma ve koruma hususunda sürekli bir şekilde ayakta tutan ve gözeten demektir. Aynı zamanda *"el-Hayyü'l-Kayyûm"*, Allah'ın İsm-i Azam'ıdır, denilmiştir. Hz. İsa (a.s.), ölüleri diriltmek istediği zaman, bununla duâ ederdi: "Ya Hayyu, ya Kayyûm" derdi. Yine, deniz yolculuğu yapan kimseler, batma tehlikesi geçirdiklerinde, "Ya Hayyu, ya Kayyûm" diye duâ ederlermiş. Hz. Ali b. Ebû Talib'ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bedir günüydü, Rasûlullah (s.a.v.) ne yapıyor diye bakmaya gelmiştim. Onun secdede şöyle dediğini duydum: *"Ya Hayyu, ya Kayyûm"*. Ben, defalarca yanına girip çıktım, fakat o, o halde devam ediyordu ve söylediği ifadelere başkalarını eklediğini duymadım. Allah fethi gösterinceye kadar bu duâya devam etti." Bu da, bu ismin yüceliğini gösteriyor.

«Kendisini ne bir uyuklama, ne de bir uyku tutmaz.» Âyette geçen *"sinetün"* kelimesi, insanı uyku ağırlığının basması anlamınadır ki, insan uyumadan önce, kendisinde meydana gelen uyuklama olayıdır. Uyuklama, uykunun başlangıcıdır. Mübalağada kıyasta aksi olduğu halde âyette, önce

uyuklamanın ve sonra uykunun getirilmesinin sebebi dış görünüşe ve meydana gelişteki tertibe göredir. Çünkü insanda bu ikisinden, önce uyuklama, bundan sonra da uyku ârız olur. Buna göre anlam şöyledir: Koruması ile kâim olan bir şeyi koruma hususunda yorulma, gaflet, usanma ve gevşeklik gösterme gibi yaratıkların başına gelenler, Allah için sözkonusu olamaz. Allah için yorgunluk diye bir şey yoktur. Çünkü yorulan varlık, dinlenmeye ve uyku yoluyla istirahata gerek duyar. Kaldı ki uyku ölümün kardeşidir. Ölüm ise hayatın ve diri olmanın karşıtıdır. O Allah hakiki anlamda Hayy, yani ölmez diridir. Hayatın zıddı olan bir şey O'nun için sözkonusu değildir. Kaldı ki Allah, kemal sıfatlarıyla da muttasıftır. Bu bakımdan O, her türlü eksik sıfattan münezzehtir, uzaktır.

Rivâyete göre Hz. Musa (a.s.) meleklere, "Rabbimiz uyur mu" diye sordu. Allah da, meleklere, Hz. Musa'yı üç gün uykusuz bırakmalarını, uyumasına izin vermemelerini vahyetti. Sonra, eline iki dolu bardak almasını istedi. Hz. Musa da içi dolu iki bardağı eline aldı. Bu sırada uyku baskın gelip, ellerindeki iki bardak yere düşüp kırıldı. Sonra Allah: *"Ben gökleri ve yeri kudretimle tutuyorum, eğer beni bir uyku ya da uyuklama alsaydı, gökler de, yer de yok olup giderlerdi"* buyurdu.[131] Hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Şüphesiz Allah uyumaz ve O'na uyumak da yakışmaz."*[132]

İbn Melek de şöyle der: "Bu, uykunun Allah için muhal olduğu konusunda bir açıklamadır. Çünkü uyumak, bir âcizlik belirtisidir. Oysa Allah, âcizlikten yüce ve münezzehtir." Ebû Yezid Bistamî de : "Ben, gecelerimi kendim için gündüz yaptığımda, işte o zaman bana açılan kapılar açıldı" demiştir.

Adamın biri, bir cariye satın alır. Akşam olunca, ona yatağını sermesini söyler. Cariye de: "Efendim! Senin de bir efendin var mı?" der. Adam: "Evet" der. Bu defa: "Peki uyur mu?" der. O da: "Hayır, efendim uyumaz" der. Cariye: "O halde, senin efendin uyumazken, sen uyumaktan haya duymaz mısın?" der.

«Göklerde olan ve yerde olanlar ancak O'nundur.» Bu, Allah'ın gerçek anlamda Kayyûm olduğunun kesin delilidir. Bu, O'nun ulûhiyette tekliği-

131- Bu kıssa için Bkz. İbn Kesîr.

132- Müslim'in rivayet ettiği hadisin bir bölümüdür. Burada şu ifadeler de yer alır: *"Onun hicabı nurdur. Eğer onu açsaydı, yüzünün sübühatı, gözünün ulaşabildiği tüm yaratıklarını yakardı."* (İman, 293).

nin de kanıtıdır. Çünkü gökleri, yeri ve bu ikisinde yer alan her şeyi yaratan bizzat Allah'tır. Bu ikisinde yer alan her şey ve bu ikisi Allah'ın mülküdürler. Hiçbir kimsenin bu şeylerde O'na bir ortaklığı yoktur. Hiçbir kimsenin Allah üzerinde (haşa) bir hükümranlığı da yoktur. Öyle ise bir başkasına kulluk yapılması ve ibadet olunması asla caiz olmaz. Kulluk ve ibadet yalnızca O'na yapılır.

«O'nun izni olmadıkça kendi katında kim şefaat edebilir?» Bu âyette yer alan *(Men)* her ne kadar soru edatı ise de, anlam bakımından nefiy, yani olumsuzluk belirtir. Bunun içindir ki, bundan sonra "İlla" sözcüğü gelmiştir. Yani: Allah, izin vermedikçe, O'nun katında hiçbir kimse şefaat edemez. Eğer Allah'a yakın olan ve katında yeri olanlardan maksat O'ndan izinsiz şefaatte bulunamayacaklarsa, başkalarının şefaatı asla düşünelemez.

Müşrikler, putlarının, Allah'ın ortakları olduğunu, Allah katında kendilerine şefaat edeceklerine inanıyorlardı. Allah zatını birledi ve zatından şirki, ortaklığı reddetti. O'nun katında, O izin vermedikçe hiçbir kimsenin şefaat etme yetkisi yoktur.

Âyet, kâfirler için şefaatin olmadığını bildiriyor. Bu, aynı zamanda Mûtezile'yi de reddeden bir delildir. Çünkü Mûtezile şefaatı, temelden kabul etmemektedir. Halbuki *"O'nun izni olmadıkça"* sözüyle Rabbimiz, bazı kimselerin şefaat edebileceklerini bildirmiş olmaktadır. Bu şefaat yetkisi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in olacaktır. Çünkü Allah, kendisine Makam-ı Mahmud'u vaad buyurmuştur. Bu makam, büyük Şefaat (Şefaat-ı uzma) makamıdır.

Rivâyete göre, peygamberlere, kıyamet gününde şefaat etmeleri için gidilecek, fakat her peygamber: "Nefsî, Nefsî" önce kendi nefsim, önce kendi canım, bana gelmeyin, benden başkasına, bir başka peygambere gidin, diyecektir. Nihayet Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gelinecek ve halk kendisinden şefaat isteğinde bulunduklarında: "Şefaat etmek için ben varım, ben varım" buyuracaktır. İşte bu, Allah'ın kıyamet gününde kendisine vaad buyurduğu Makam-ı Mahmud'dur. Resulûllah gelecek ve hemen secdeye kapanacak, o anda Allah'ın kendisine ilham ettiği şekilde Allah'a hamd ve senada bulunacaktır. O daha önce bunu bilmiyordu. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) Rabbinden, insanlar için şefaat kapısını açmasını isteyecek, Allah da, bu kapıyı açacaktır. Dolayısıyla şefaat etmeleri için meleklere, peygamberlere, nebilere ve mü'minlere izin çıkacaktır. İşte bu da, Resulûllah (s.a.v.)'ın değerinin ne kadar yüce olduğunu gösteriyor. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.), hemen Allah'ın huzuruna secdeye kapa-

nıyor ve O'ndan isteyeceğini istiyor, Allah da ona olumlu cevap veriyor, duâsını kabul ediyor. [133]

«Onların önlerindeki ve arkalarındaki şeyleri O bilir.» Yani kendilerinden önce dünya ile ilgili şeyleri bildiği gibi, kendilerinden sonraki ahiret işlerini de bilir. Bir başka yoruma göre *"önlerindeki"*nden maksat daha önce işlemiş oldukları hayır ve şerdir. *"Arkalarındaki şeylerden"* maksat ise, bundan sonra yapacakları şeylerdir. Bu sözden maksat da, Allah'ın şefaat edecek olanlarla şefaat olunacakların sevap ve ikabı hak etmeleri açısından durumlarını kesin bildiğini göstermek içindir.

«Onlar, O'nun ilminden ancak kendi dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar.» Melekler, peygamberler ve başkaları, O'nun bilgisinden hiçbir şeyi anlayıp idrak edemezler. Ancak Allah'ın bilinmesini dilediği ve muttali olmalarını istediği kadarını bilebilir, kavrayabilirler. Meselâ peygamberlerin verdiği haberler böyledir. Allah gaybına hiçbir kimseyi muttali kılmaz. Ancak peygamberlerinden razı olduğu kimseleri buna muttali kılar ve haberdar eder.

«O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır.» *Kürsî*, ahşaptan yapılmış ve üzerinde oturulmaya yarayan şey demektir. Yani Allah'ın kürsüsü o derece yaygın ve geniştir ki, gökler ve yerden dar değildir. Kürsü bu ikisini de kuşatmıştır. Bu konuda, İmam Fahrettin er-Râzî'nin de belirttiği gibi, kürsü; Arş'ın önünde yer alan bir cisimdir. Yedi kat göğü kaplamıştır. Çünkü yeryüzü (dünya) bir küredir. Dünya seması bu yeryüzünü tümüyle içine almıştır. Dünya ikinci sema ile tekrar kuşatılmıştır. Bu böylece devam eder. Nihayet Arş da hepsini kuşatmıştır. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yedi kat gök ve yedi kat yer, Kürsü'nün yanında çölün ortasına bırakılmış bir halka gibidir. İşte Arş'ın da Kürsü'ye oranla üstünlüğü, o çölün halkaya olan üstünlüğü gibidir."*[134]

«Onları korumak O'na ağır gelmez.» Allah için göklerin ve yerin ağırlığı diye bir şey olmaz. Ona göre yakın da, uzak da eşittir. Madem ki tüm kâinat O'nun katında eşittir, öyleyse bir zerrenin yaratılması O'nu nasıl yorabilir? Bu hiç olacak iş mi? Çünkü, O'nun işi ve emri, bir şeyin olmasını dile-

133- Şefaatle ilgili hadis Buharî, Müslim ve Sünen'lerde yer alır. Buna Şefaat-ı Uzmâ adı verilen en büyük şefaat olup, tüm yaratılanların efendisi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ait bir şefaattir.

134- Bkz. İbn Kesîr, 1/231, İbn Cerîr, Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr.

diğinde, o şeye "Ol" demesidir. O da hemen oluverir. **«O çok yücedir.»** Zatı itibariyle her şeyden, eş ve benzerlerden yücedir, münezzehtir. **«Çok büyüktür.»** O'ndan başka her şey O'na nisbetle ve oranla küçük ve önemsizdir.

Bu âyet Allah'ın yüce zatı ile ilgili temel ilâhi meseleleri kapsamaktadır. Böylece Allah'ın varlığı ve tek ilâh olduğu açıkca ifade ediliyor. O hayat ile nitelenmiştir. Zatının varlığı vaciptir (vacibu'l-vucud). Başkalarını O yaratmıştır. Çünkü Kayyum, Zatı ile kaim ve başkalarını da ayakta tutan demektir. Allah, başka bir varlığa hülûl etmekten ve bir mekanda yer tutmaktan münezzeh, değişim gibi şeylerden uzak ve beridir. O'nunla öteki varlıklar arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Canlılara ve ruhlara gelen ve ârız olan şeyler, Allah için sözkonusu değildir. O, mülkün ve melekûtun sahibidir. Usul ve furuu yaratan, icad eden O'dur. Yüce kudret ve güç sahibidir, yakalaması şiddetlidir. O'nun katında, kendisinin izni olmadıkça kimse kimseye fayda veremez. Her şeyi bilen yalnız O'dur, açık olanını da, gizlisini de bilir. Tümünü bildiği gibi, bunların parçalarını da bilir. Mâlik olma ve güçlü olma gibi niteliği olan her mâliki ve güçlüyü mülkünün ve kudretinin genişliğiyle kuşatmıştır. O'nun için zor diye bir şey yoktur. Herhangi bir işin O'nu meşgul edip engel olması diye bir durum yoktur. Vehimlerin kapsadığı her şeyden yüce ve münezzehtir. O derece büyüktür ki, hiçbir idrak onu kavrayamaz. Bu sebeple, Hz. peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Kur'an'da en büyük âyet, âyete'l-Kürsî'dir."* [135]

256. «Dinde zorlama yoktur.» Bu âyet kitap ehli olan yahudi ve hıristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü cizye ancak bunlardan kabul edilip alınır. Bunlar zor kullanılarak İslâm'a sokulmazlar. Onlar arap müşrikleriyle aynı düzeyde tutulmazlar. Çünkü müşriklerden cizye kabul edilmez. Bunlar ya İslâm'a girerler, ya da kendileriyle savaşılır. Çünkü bunlar için Allah şöyle buyuruyor: *"Onlarla ya savaşırsınız, yahut onlar müslüman olurlar."* (Fetih: 16)

Âyetin manası: Dinde zorlama yoktur. Çünkü akıllı olmak, zorlamaya muhtaç olmamayı gerektirir. Aksine tereddüde gerek kalmadan hak dini kendiliğinden seçer. Bu konuda tüm deliller, son derece açıktır. **«Doğruluk ile sapıklık meydana çıkmıştır.»** Burada doğruluk *(rüşd)*tan maksat, insanı ebedî mutluluğa götüren imandır. Çünkü dinin ifade edilmesinden hemen sonra gelmiştir. Sapıklık *(ğayy)*, insanı ebedî mutsuzluğa götüren küfürdür.

135- Bkz. İbn Merdûye tahric etmiştir. Muhtasar İbn Kesîr, 1/229.

«Artık kim, tağutu tanımayıp da...» *Tağût*: Allah'dan başka tapınılan ve kulluk yapılan insan, cin ve şeytanlar gibi bütün varlıklardır. Burada tağûtu tanımamaktan amaç, onun ibadete lâyık olmadığını vurgulamak demektir. **«Allah'a iman ederse...»** Allah'ı birlemek ve gönderdiği elçileri tasdik yoluyla... Çünkü peygamberleri ve kitapları inkâr etmek, gerçek anlamda Allah'a imanı ortadan kaldırır. Âyette tağutu tanımamanın, yüce Allah'a imandan önce gelmesinin nedeni, kalbin imanla doldurulabilmesi için bütün boş şeylerden temizlenmesi gerektiği içindir.

«Muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır.» Burada *"sağlam kulp"* ifadesi, din yerine kullanılmıştır. Bir bakıma manevî bir şey, maddî bir şeye benzetilmiştir. Buna göre dine sarılmak isteyen, onun delillerine yapışır. İslâm'ın delilleri en güçlü ve en belirgin deliller olması dolayısıyla, yüce Allah bu delilleri "sağlam kulp" olarak nitelemiştir. **«Allah»** söylenen sözleri **«hakkıyla işiten ve»** karar ve inançları **«bilendir.»** O, bunların hangisinin doğru, hangisinin sapıklık ve hangsinin bâtıl, hangisinin de hak olduğunu bilir.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمٰتِ
اِلَى النُّورِ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوٓا اَوْلِيٰٓـُٔهُمُ الطَّاغُوتُ ۙ
يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمٰتِ ۗ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۖ هُمْ
فِيهَا خٰلِدُونَ ﴿٢٥٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَآجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهٖٓ
اَنْ اٰتٰىهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ ۘ اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيٖ وَيُمِيتُ ۙ
قَالَ اَنَا۠ اُحْيٖ وَاُمِيتُ ۖ قَالَ اِبْرٰهِيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ
الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ ۗ وَاللّٰهُ

لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿٢٥٨﴾ أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ
وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ
مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ
قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ
إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ
وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا
ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللّٰهَ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي
الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ
فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ
جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ
اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

257. Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dostları da tağuttur. Onları aydınlıktan karanlıklara çıkarır. Onlar, ateş ehlidirler; orada ebedî olarak kalacaklardır.

258. Allah kendisine hükümdarlık verdi diye, Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim: "Benim Rabbim hem dirilten, hem öldürendir" deyince, o: "Ben de diriltir ve öldürürüm" demişti. İbrahim: "Şüphesiz ki Allah, güneşi doğudan getiriyor; haydi sen de onu batıdan getir" deyince, şaşırıp kaldı. Allah zalimler toplumunu doğru yola eriştirmez.

259. Yahut o kimse gibisini (görmedin mi) ki, duvarları çatıları üzerine yıkılmış olan bir kasabaya uğramış: "Allah bunu, ölümünden sonra nasıl diriltecek?" demişti. Allah da onu yüz sene ölü bıraktıktan sonra diriltti. "Ne kadar kaldın?" dedi. O da: "Bir gün veya bir günün birazı kadar kaldım" dedi. "Hayır yüz sene kaldın, işte yiyeceğine ve içeceğine bak, bozulmamış. Bir de eşeğine bak. Seni insanlara bir delil kılalım diye böyle yaptık. Kemiklere bak, onları nasıl yerli yerine getirip sonra ona et giydiriyoruz." Bunlar ona apaçık belli olunca: "Artık Allah'ın her şeye kadir olduğunu biliyorum" dedi.

260. Hani İbrahim de: "Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demişti. "İnanmadın mı?" dedi. "Evet, fakat kalbimin yatışması için" dedi. Rabbi ona buyurdu ki: "Öyleyse dört kuş al, onları kendine alıştır. Sonra her dağın üzerine onlardan bir parça koy, sonra da onları çağır. Koşarak sana gelirler. Bil ki Allah, mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir."

257. «Allah iman edenlerin dostudur.» Yani onların tüm işlerini kendisi üstlenir; başkasına havale etmez. "Dost" anlamına gelen *"veli"* kelimesi, bazan sevgi ve yardım etme açısından dostluğu, bazan da yönetme ve idare etme açısından dostluğu ifade eder. Nitekim başkasının velâyetini yüklenenlere, bu anlam göz önünde bulundurularak "veli" denilir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Allah, iman etmelerini istediği ve ezelî iliminde inanacakları sabit olan kimselerin dostudur ve velisidir. **«Onları»** küfrün ve her türlü kötü-

lüğün, şüphe ve kuşkuların oluşturduğu **«karanlıklardan»**, iman ve kesin bilginin oluşturduğu **«aydınlığa çıkarır.»** Allah, bütün iman edenleri hidayeti ve yardımıyla, içinde bulundukları karanlıklardan, bunun karşısında yer alan aydınlığa çıkarır. *"Karanlık"* kelimesinin çoğul şekliyle yer alması, sapıklıkların sayısız türleri ve küfrün de çeşitli milleti bulunmasındandır. Buna karşılık *"nur = aydınlık"* kelimesi, İslâm'ın tek din olmasından dolayı tekil olarak kullanılmıştır. Küfr'e, yolunun belirsizlikler ve karışıklıklarla dolu olmasından dolayı "karanlık", İslâm'a da, yolunun apaçık olmasından dolayı "aydınlık" adı verilmiştir.

«Kafirlerin», yani Allah'ın ilminde küfürleri sabit olanların **«dostları da tağuttur.»** Yani, şeytanlar, insanları hak yolundan saptıran kahinler ve kötülük önderleridir. İşte bu tağutlar, **«onları»** vesveseler ve daha başka yollarla, insanın fıtratında bulunan imana dayalı **«aydınlıktan karanlıklara»** yani küfrün karanlıklarına, şehvet düşkünlüğüne, ya da kesin iman aydınlığından, kuşku ve şüphelerin karanlıklarına **«çıkarır.»** İşte işledikleri suçlar ve yaptıkları kötülüklerden dolayı **«onlar ateş ehlidirler.»** Cehenneme girmeleri kesinleşmiştir. **«Orada ebedî olarak kalacaklardır.»** Oradan ayrılmayacaklardır.

Şüphesiz mü'minlerin, derece ve mertebeleri farklı olup üç mertebede bulunurlar:

Birinci mertebede yer alanlar, mü'minlerin avamıdır. Allah, bunları küfrün ve sapıklığın karanlıklarından çıkarıp, iman ve hidayet nuruna sokmuştur. Nitekim bunlar: *"(İman etmekle) doğru yolu bulanlara gelince, Allah onlara, hidayetini artırır"* (Muhammed: 17) âyetiyle işaret olunanlardır.

İkinci mertebede yer alanlar, mü'minlerin havassının yani imanlarında şuurlu hareket edenlerin mertebesidir. Allah bunları, nefsanî ve cismanî sıfatların karanlıklarından çıkarıp, Rabbanî ruhaniyetin aydınlığına kavuşturur. Bunlar için de: *"Onlar, iman eden ve Allah'ı anmakla kalbleri huzura kavuşan kimselerdir"* (Rad: 28) buyurulmuştur. Bilindiği gibi kalbin huzura kavuşması, ancak nefsani sıfatlardan arındırılıp, ruhanî sıfatlarla bezenmesiyle mümkündür.

Üçüncü mertebedekiler de, havasu'l-havas adı verilen Allah'ın çok seçkin kullarıdır. Allah bunları varlıklarında ifna etmek (yok etmek) sûretiyle ruhanî yaratılışlarındaki hâdislik (sonradan olma) karanlıklarından çıkarıp kurtarır. Nitekim bunlar için de şöyle buyurulmuştur: *"Doğrusu onlar Rable-*

rine inanmış birtakım gençlerdi. Biz de onların hidayetini artırmıştık." (Kehf: 13) Âyette geçen *"fityе" (gençler)* ifadesiyle bunlara fütüvvet nisbet ediliyor. Çünkü onlar hakkı aramak için canlarını tehlikeye attılar. Allah'a iman edip, tağutu inkâr ve reddettiler. Nefisleri (özleri ve ruhları) Allah'ın zikrinin nurlarıyla aydınlanınca, bununla ünsiyet ve yakınlık kazanıp dünya ehlinden ve ondaki şeylerden ürpermeye başlayınca, hemen yalnızlığı istediler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in de ilk zamanlardaki hâli böyleydi. Hz. Âişe validemiz (r.a.) şöyle söylüyor: "Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ilk vahiy, sadık (doğru) rüyalarla başlamıştı. Sonra kendisine yalnızlık sevdirildi."[136]

258. «Allah kendisine hükümdarlık verdi diye, Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi?» Kesinlik ifade eden ilmin, İbrahim'le Rabbinin Rubûbiyyeti hakkında mücadele eden melik (kıral)ın kıssasına ulaşmadı mı? İbrahim Aleyhisselâmla tartışan bu kimseden amaç, azgınlaşan ve Rablık iddiasında bulunan Nemrut'tur. Bilindiği gibi yüce Allah, Nemrut'u hükümdarlık göreviyle görevlendirmiş, ona bol servet ve nimet ihsan etmiş, dünyayı onun egemenliğine vermiş, o da bu yüzden büyüklenip şımarmıştı.

Mücahit der ki: "İkisi kâfir, ikisi inanmış olmak üzere, dört insan dışında hiç kimse dünyaya baştan başa egemen olamamıştır. İnanmışlar Hz. Süleyman ve Zülkarneyn; kâfirler ise Nemrut ve Buhtunassar'dır."

«Hani İbrahim: 'Benim Rabbim hem dirilten, hem öldürendir' deyince...» Cesedlerde hayatı ve ölümü O yaratır. Hz. İbrahim'in cevabı gayet doğruydu. Çünkü Allah'ı tanımanın yolu, ancak O'na hiç kimsenin ortak olmadığı sıfat ve fiillerini tanımaktan geçer. Nitekim diriltme ve öldürme bu tür sıfatlarındandır.

«O: 'Ben de diriltir ve öldürürüm' demişti.» Rivayete göre Nemrud, daha önce hapsettiği kişilerden iki adamını çağırır. Bunlardan birini öldürür ve diğerini salıverir. "İşte ben bunu dirilttim, şunu da öldürdüm" der. Nemrud, adamı öldürmemeyi, diriltmeye benzeterek işi karıştırmaya, demagojiye götürmek istiyordu.

«İbrahim: 'Şüphesiz ki Allah» Burada bir şarta cevap verilmiş oluyor, Yani Hz. İbrahim diyor ki: "Madem sen, ben de öldürür ve diriltirim iddiasındasın, -çünkü sen işi birbirine karıştıran bir tavırla karşımıza çıkıyorsun, bu hâlinle sen diriltmenin ne anlama geldiğini bilmiyorsun,- o hâlde iyi dinle!

136- Hadisi, Buharî, *Vahiy* kitabının *Bid'u Nüzülü'l-Vahy* babında tahric etmiştir.

Doğrusu Allah dilemesi gereği, **«güneşi»** mecburî bir hareketle **«doğudan getiriyor; haydi sen de»** doğal bir kolaylıkla **«onu batıdan getir" deyince...»** Çünkü bu iş daha kolaydır. Sen de Allah'ın kudreti ve takdiri ölçüsünde bir güce sahipsen bunu yap. Hz. İbrahim (a.s.), lânetli Nemrud'un sözünü iptal yönüne gitmeyip bunu önemsemedi bile. Çünkü söylediği her şeyin yanlışlığı ve geçersizliği ortadaydı. Kimsenin de bundan bir kuşkusu yoktu ve olamazdı. Ancak kaçamak bir cevaba kalkışmasıyla Hz. İbrahim, bu defa öyle bir örnek sundu ki, lânetli Nemrud kendisinde cevap verecek güç bulamadı. Artık demogoji imkânı kalmamıştı. Hz. İbrahim (a.s.), hemen bir örnekten bir başkasına geçti. Bununla sözünü açıklamak istiyordu. Kâfir ve lânetli Nemrud haliyle cevap veremez oldu, dehşete düştü ve **«şaşırıp kaldı. Allah zalimler toplumunu,»** yani kendilerini azaba atmak sûretiyle kendi kendilerine zulmedenleri **«doğru yola eriştirmez.»** Başka bir deyimle, onlarda hidâyet fiilini yaratmaz. Onları ahirette cennete götürecek yola yöneltmez.

Rivayete göre bu çekişmeden sonra Nemrud, iyice azıp şımarınca ve Hz. İbrahim'i de ateşe atınca Allah, Nemrud'un kavminin başına sivrisinekleri musallat kıldı. Sinekler bunların etlerini yiyor ve kanlarını içiyor, sadece kemiklerini bırakıyordu. Nemrud ise, kendisine hiçbir şey olmadan, olduğu gibi duruyordu. Bunun üzerine Allah, buna bir sivrisinek gönderdi. Sinek Nemrud'un burnundan beyninin içine girdi. Bu, kendisini rahatsız ettiği için sürekli olarak kafasına tokmakla vuruluyordu. Babil'de göğe yükselen bir kule yapan da işte bu Nemrut'tur. Allah'ın emri gelerek, bu binaların temelleri kökünden sarsılmış ve tavanları da üstlerine çöküvermiş, böylece altında kalmışlardı.

259. «Yahut o kimse gibisini (görmedin mi) ki, duvarları, çatıları üzerine yıkılmış olan bir kasabaya uğramış:» Bu âyet de, bir önceki *"görmedin mi?"* âyetine bağlanmaktadır. Yani, sen onun gibisini görmedin. Yıkılmış bir kasabaya uğrayan kişi, Uzeyir b. Şerhiya'dır. Sözü edilen kasaba da Beytu'l-Makdis, yani Kudüs'tür. Meşhur rivâyetler bu merkezdedir.

Rivâyete göre, İsrailoğulları, kötülük işlemede, bozgunculuk ve fesad çıkarmakta çok aşırı gitmişlerdi. Allah, bunların başına Babil hükümdarı Buhtunnassar'ı musallat kıldı. Buhtunnassar, altı yüz bin kişilik bir orduyla bunların üzerine yürüdü, Şam'ı çiğneyerek, Beyt-i Makdis'i harabeye çevirdi. İsrailoğullarından yüzbin yiğit delikanlıyı esir aldı. Hz. Uzeyir de bunlar arasındaydı. Bir süre sonra Allah, Hz. Uzeyir'i onların elinden kurtarmıştı. Hz. Uzeyir eşeğiyle Beyt-i Makdis'e gidiyordu. Buraya geldiğinde, acı manzaray-

la karşılaştı. Bu durum: *"Duvarları çatıları üzerine yıkılmış"* ifadesiyle dile getiriliyor. Yani binanın tavanları çökmüş, duvarlar ve tavan birbiri üzerine yığılıp kalmış, her taraf harabeye dönmüştü. Bu manzarayı görünce:

«'Allah bunu, ölümden sonra nasıl diriltecek?' demişti.» Böylesine harap hale gelen bu kasabayı Allah nasıl eski güzel durumuna getirecek, dedi. Fakat bunu, Allah'ın gücünden şüphe amacıyla söylemiyordu. Çünkü Allah'ın kudretinden şüphesi yoktu. Uzeyir bu ifadeleri söylerken, işin çok zor ve ağır olduğunu belirtmek istiyordu. **«Allah da onu yüz sene ölü bıraktıktan sonra diriltti.»**

Rivâyete göre Hz. Uzeyir, kasabaya girince, bir ağacın gölgesine gitti. Yanındaki merkebini ağaca bağladı ve kasabayı gezip dolaştı. Hiçbir kimseyi bulamayınca, yukarıdaki sözleri söyledi. Sonrada gidip uyudu. Allah onu uykusunda öldürdü. Henüz genç bir delikanlıydı. Yanına da yiyecek olarak incir, üzüm ve şıra almıştı. Bu ölüm olayı bir ibret içindi. Allah aynı zamanda Hz. Uzeyir'in eşeğini de öldürdü. Yüce Allah, Hz. Uzeyir'in cesedini insan, yırtıcı hayvan ve kuşlardan gizledi. Kimse onu göremiyordu. Hz. Uzeyir'in ölümünün (uykusunun) üzerinden tam yüz yıl geçince, Allah onu yeniden diriltti. İşte: *"Sonra onu diriltti"* âyetinin ifade ettiği anlam budur.

Âyetteki *"bâ's"* kelimesi bir şeyi yerinden doğrultmak manasınadır. Nitekim araplar "deveyi yerinden kaldırdım" ifadesini de bu kelime ile ifade ederler. Kıyamet gününe de, yevm-i ba's denir. Çünkü insanlar o günde kabirlerinden kalkarlar. Yüce Allah'ın bunu, âyette "Ahyahu" (onu diriltti) demeyip *"Baasahu"* (kaldırdı) kelimesiyle ifade etmesi bunun, Hz. Uzeyir'in önce nasıl idiyse, aynen eskisi gibi, akıllı, anlayış sahibi, ilâhi bilgiyi hemen kavrayacak bir durumda, eksiksiz bir şekilde eski haliyle döndürmesindendir. Eğer "Sonra onu ihya etti (ahyahu)" deseydi, bütün bu manalar çıkmazdı.

Allah kendisine: **«'Ne kadar kaldın?' dedi»** Yani kaç gün veya ne kadar süre kaldın? Böylece durumu baştan itibaren bilmediğini ve her şeyi kavrayıp kuşatmaktan aciz olduğunu göstermek istiyordu. Çünkü Hz. Uzeyir, bu şehrin eski haline gelmesini çok uzak bir ihtimal gibi görüyordu. Bu arada Allah, Hz. Üzeyir'e bir başka şeyi daha göstermek istiyordu. Bu, kudretinin bedii eserleri ve izleri olacaktı. Hemen çok kısa bir zaman içinde bozulabilecek yiyeceklerinin, uzun süre kaldığı halde olduğu gibi durması ve tazeliğini korumasıdır.

«O da: 'Bir gün veya bir günün birazı kadar kaldım' dedi.» Hz. Uzeyir, tahminî olarak yaklaşık bir zaman süresi, ya da kaldığı sürenin oldukça kısa bir süre olduğunu belirtmek istiyordu. Ancak Allah şöyle buyurdu: **«'Hayır, yüz sene kaldın,»** Sen bu kadar az bir süre değil, aksine tam yüz yıl kaldın. Yani sen bu süre içerisinde ölüydün. **«İşte yiyeceğine ve içeceğine bak bozulmamış.»** Bizim kudretimizin delillerinden bir başkasını görmen için şu yiyecek ve içeceklerine bak, hiç birisi bu uzun süre içerisinde bozulmamıştır. Oysa bu gıdalar çok kısa zamanda bozulacak cinstendi. Rivâyete göre Hz. Uzeyir, incirini ve üzümünü henüz yeni kopartmış gibi buldu. Şırası da sanki yeni sıkılmış gibiydi. Bunlar bu kadar yıllanmış olmalarına rağmen, hiçbir değişime uğramamışladı. **«Bir de eşeğine bak.»** Kemikleri nasıl çürüyüp dağılmış, eklemleri birbirinden ayrılmış, paramparça ve darmadağın olmuş durumda. Bunu, senin uzun bir süre kaldığını öğrenmen için yaptık. Böylece kalbin huzur bulsun istedik.

«Seni insanlara bir delil kılalım diye böyle yaptık.» Yani senin diriltilmen, eşeğinin diriltilmesi, yanındaki yiyecek ve içeceklerin hiç bozulmadan korunmaları, bütün bunlarla seni insanlara bir âyet, delil ve mucize kılmamız içindir. İnsanlar seni görerek bundan kendileri için ders çıkarsınlar. İbret ve öğüt alsınlar. **«Kemiklere bak.»** Eşeğin kemiklerine de bak. Kendi dirilmeni gördükten sonra, senin dışındaki bir varlığın nasıl diriltildiğini görmen için eşeğin kemiklerine bak. **«Onları nasıl yerli yerine getirip sonra ona et giydiriyoruz.'»** Topraktan onları nasıl kaldırıp, cesetteki yerlerine koymaktayız. Sonra da bunu, tıpkı cesedin elbiseyle örtünmesi gibi, et giydirerek kemikleri örtüyoruz.

Âyette, kemik çoğul, et ise tekil olarak geçmektedir. Çünkü kemikler farklı ve ayrı ayrıdırlar; şekil bakımından da farklıdırlar. Fakat et öyle değildir; birdir, bitişiktir ve görülen bir şeydir. Kemikler etin altında kaldıklarından görülmezler. Söylendiğine göre, Hz. Uzeyir, gökten şöyle bir ses işitir: "Ey birbirinden ayrılmış, kuruyup çürümüş kemikler! Allah sizin, eskisi gibi bir araya gelmenizi emrediyor. Yeniden ete ve deriye bürünmenizi istiyor." İşte bunun üzerine bütün kemikler birleşip birbirlerine eklendiler. Sonra onların üzerine et yayılıverdi. Derinin altından kıllar çıkmaya başladı. Ardından içine ruh üfürüldü, eşek de ayağa kalkıp anırmaya başladı.

«Bunlar ona apaçık belli olunca:» Ölünün diriltilmesi kendisine açıkca gösterilince, **«'Artık Allah'ın her şeye kadir olduğunu biliyorum' dedi.»** O, her şeye güç yetirir. Bu şeylerden biri de kendi zatında ve başkasında

gördüğü hayret verici şeylerdir. Hiçbir şey O'nun emrini çiğneyemez.

260. O zamanı da hatırla: «**Hani İbrahim de: 'Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster' demişti.**» Buradaki *"Rabbim"* kelimesi duâya hemen karşılık verilmesi için söylenen ve duânın başına konulan bir rahmet isteme kelimesidir. Buna göre Hz. İbrahim Rabbinden ölüleri nasıl dirittiğini kendisine göstermesini, yani ölüleri diriltirken bu fiilin kendisine seyrettirilmesini istemişti. Kuşkusuz bunu istemesinin nedeni, sahip olduğu bilginin somutlaşmasını dilemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim yüce Allah, ona bu durumu kesin göstermekle kendisini şereflendirmiş ve makamların en yücesine ulaştırmıştır. Rabbi ona: «**'İnanmadın mı?'**» Yani, benim diriltmeye gücümün yettiğini kesin bir şekilde bilmiyor musun «**dedi.**» Hz. İbrahim ise: «**'Evet,**» biliyorum ve buna inanıyorum «**fakat**» sormamın nedeni «**kalbimin yatışması**» yani sükünete kavuşması ve görme yoluyla tatmin olması «**için,' dedi.**» Çünkü kalbin tatminini sağlayan şey, onun bilgisine sahip olmayla değil, bizzat görerek bilmek (aynel-yakîn) tir.

«**Rabbi ona buyurdu ki:**» Eğer istediğin buysa, «**'öyleyse**» bir tavus, bir horoz, bir karga ve bir de güvercin olmak üzere «**dört kuş al**» Burada özellikle kuştan söz edilmesinin sebebi, insanlara yakınlığı ve canlılara ait özellikleri her bakımdan taşımış olmalarındandır. «**Onları kendine alıştır**» ki, şekil ve özelliklerini bütün ayrıntılarıyla tanıyasın ve böylece onlar yeniden diriltildiğinde parçalarının yerli yerince yerleşip yerleşmediğini bilmiş olasın.

Rivâyete göre Hz. İbrahim'e bu kuşları kesmesi sonra tüylerini yolması ve parçalara ayırması, kafalarını yanında bırakıp etlerini dağıtması, ardından da parçalarını dağların üzerine koyması emredildi.

Nitekim yüce Allah'ın «**Sonra, her dağın üzerine onlardan bir parça koy**» sözü de bu gerçeğe işaret eder. Evet, bu kuşların etlerini yakınında bulunan dört dağa dağıtmakla emrolunmuştur. Nitekim o da, dört parçaya ayırarak bu görevi yerine getirmiştir. «**Sonra da onları çağır,**» onlara, Allah'ın izniyle gelin, de. «**Koşarak sana gelirler.**» Hz. İbrahim tüm emredilenleri yerine getirdi. Böylece her parça, ait olduğu cesedin parçasını buluyor ve bir araya geliyordu. Sonuçta her kuşun parçaları bir araya geldi. Vücutları şekillendi ve Hz. İbrahim'in yanına geldi. Sonunda her vücut, ait olduğu kafayla birleşerek eski halini aldı. Hz. İbrahim de bu durumu izliyor ve hayretler içinde kalıyordu. «**Bil ki Allah, mutlak galiptir,**» dilediğini yerine getirir; hiçbir şey ona

engel olamaz. Fiillerinde ve işlerinde «**Tam hüküm ve hikmet sahibidir.**'»

مَثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ
فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنۢبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ
سُنۢبُلَةٍ مِّا۟ئَةُ حَبَّةٍ ۗ وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ
عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ
لَا يُتْبِعُونَ مَآ أَنفَقُوا۟ مَنًّا وَلَآ أَذًى لَّهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ
وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى ۗ وَٱللَّهُ غَنِىٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾

261. Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz tâne olmak üzere, yedi başak bitiren bir tek tânenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah vâsi'dir, her şeyi bilendir.

262. Mallarını Allah yolunda sarfedenler, sonra başa kakmak veya gönül kırmak yoluyla o harcadıkları şeyin ardına düşmeyenlerin Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

263. İyi bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah ganidir, halimdir.

261. «Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu,» yani zekât gibi farz olan, ya da diğer nafileler gibi hayır yollarına sarfedenlerin yaptıkları iş... Bu âyette, sözün gelişi açısından bir hazf vardır. Çünkü taneye benzeti-

lenler Allah yolunda harcama yapanlar değildir. Böyle olsaydı, bir canlı şey, cansız olan bir başka şeye benzetilmiş olurdu. Aksine burada harcanan şeyler tâneye benzetilmiştir.

«Her başağında yüz tâne olmak üzere, yedi başak bitiren bir tek tânenin durumu gibidir.» Çiftçi sürdüğü ve ekime hazırladığı toprağına tohumları tane olarak atar. *"Tane"* kelimesi genellikle buğday için kullanılır. Ekilen bu tohum taneleri de, yedişer başak verirler. Bu başakların her birisinde de, yüz tane vardır. Nitekim mısır ve darıda bunları görmek, verimli topraklarda bunu müşahade etmek, hatta daha fazlasını da görmek mümkündür.

«Allah dilediğine kat kat verir.» Bu veriş, Allah'ın dilediğince olacaktır. O, fazlından ve ihsanından harcamada bulunan kimsenin ihlâsına, durumuna ve emeğine göre verecektir. **«Allah vâsi'dir,»** verdiği şeyler dolayısıyla sıkıntıya girmez. **«Her şeyi iyi bilendir.»** Harcamada bulunan kimsenin niyetini, harcadığı miktarı, bunu nasıl elde ettiğini bilir.

Şu halde Allah yolunda harcamada bulunan kimsenin durumu, tıpkı çiftçinin durumuna benzer. Buna göre nasıl ki, çiftçinin işinde dikkatli olması, tohumunu iyi seçmesi ve toprağı iyi işlemesi durumunda daha fazla ürün elde ederse, aynı şekilde Allah yolunda harcamada bulunan kimse de, sâlih olur, malın helâlini seçer ve yerli yerinde harcarsa, sevabı da bu oranda artar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim, temiz ve helâl kazancından bir hurma değerinde tasaddukta bulunursa -ki Allah temiz ve helâl olmayanı kabul etmez- Allah bunu sağ eliyle kabul eder. Sonra da bunu sahibi için, birinizin tayını besleyip büyüttüğü gibi, dağ gibi oluncaya kadar çoğaltır."* (137)

262. «Mallarını Allah yolunda,» yani yerli yerince **«sarfedenler, sonra başa kakmak, veya gönül kırmak yoluyla o harcadıkları şeyin ardına düşmeyenlerin Rableri katında mükâfatları vardır.»** Âyette geçen *"Menn"* kelimesi, insanın başkasına yaptığı iyiliği öne sürüp bunu başa kakmaya girişmesi, yaptığı iyilikle, onun üzerinde bir hakkı varmış gibi bir duruma girmesidir. Başa kakan kimse, iyilikte bulunduğu şahsa: "Ben sana şöyle iyilikte bulunmuştum ve sana çok iyiliklerim dokunmuştu" der. İşte onlar başa kakmazlar. İyilikte bulunduğu kimseye karşı büyüklenerek eziyet etmezler

137- Buharî, Müslim, *Muvatta*'ında, Malik, Tirmizî, Nesâî, *Müsned*inde Ahmed, rivâyet etmişledir. Bkz. *Fethu'l-Kebir*, 3/178

ve: "Ben sana iyilik yaptım da, bir teşekkür bile etmedin" gibi sözler söylemezler. Ya da: "Mecbur kalınca bana gelip gidiyordun, şimdi git, Allah seni benden ayırsın, benimle senin arana uzak mesafeler soksun" manasına kırıcı sözler etmezler. İşte bunların sevapları ahirette Rableri tarafından verilecektir. «**Onlara**» başlarına gelmesinden endişe ettikleri «**korku yoktur ve**» yine «**onlar**», geride bıraktıkları dünya işleriyle ilgili şeylerden dolayı «**üzülmeyeceklerdir.**»

Bu âyet de, daha önceki âyet gibi, Hz. Osman (r.a.) ile Hz. Abdurrahman b. Avf (r.a.) hakkında nazil olmuştur. Hz. Osman, Tebük seferinde Ceyşu'l-Usra adı verilen güçlük ordusuna, üzerindeki yükleriyle birlikte bin deve ve bin dinar bağışlamıştı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) elini kaldırıp şöyle duâ etti: *"Ey Rabbim! Ben ondan razıyım. Sen de ondan razı ol."*[138] Abdurrahman b. Avf da, malının yarısı olan dört bin dirhem bağışta bulunmuş ve şöyle demişti: "Yanımda sekizbin dirhemim var. Bunun dörtbin dirhemini ailem ve çocuklarım için ayırıp kalan dörtbin dirhemini de Rabbime ödünç verdim." Bunun hakkında da Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdular: *"Allah, yanında alıkoyduğunu da, Allah için verdiğini de senin hakkında bereketli kılsın."* İşte Hz. Osman ile Hz. Abdurrahman'ın durumları... Allah kendilerinden razı olsun, her ikisi de tasaddukta bulunuyorlar, akıllarına asla başa kakmak ve gönül kırmak gibi bir şey gelmiyor.

Şüphesiz, Allah, yapılan iyiliğin başa kakılmasını yasaklamıştır. Oysa Allah, kullarına verdiği nimetleri zikredip onlara hatırlatıyor. Allah şöyle buyurmuştur: *"Aksine Allah sizi minnettar kılar."* (Hucurat: 17) Çünkü Allah her bakımdan tam mülk ve kudret sahibidir. Onun mülkü ve kudreti başkasından değildir. Kul, eksiktir. Eksik olanın başa kakması olamaz. Başa kakmak, nimetin değerini düşürür ve onu kirletir. Çünkü alan durumundaki fakir ve yoksul, ihtiyacı sebebiyle başkasının sadakasını almak zorunda bulunduğundan, kalbi ve gönlü kırık kimsedir. Veren kimsenin üstün el olduğunu da itiraf etmektedir. Eğer yardımda bulunan kimse, yaptığı iyilik ve ikramın açıklanmasını istiyorsa, bu hal yoksulun kalbinde büyük yara açar. Adam aldığı şeyle bir eksiğini gidermişken bu defa bundan zarar görmüş, yaralanmış hale gelir. Ona yapmış olduğu iyilikten sonra kötülük yapmış ve zarar vermiş hükmüne geçer.

138- Bu rivâyeti yazar anlam itibirayile söylemiştir. Tirmizî'nin rivâyetiyse: *"Osman, bugünden sonra ne yaparsa, zarar vermez"* şeklindedir.

Nitekim şair şöyle demiştir:

Yapmış olduğum iyiliği başa kakmak sûretiyle ifsad ettim.
Kerem sahibi olan kimse iyilik yapınca başa kakıcı olmaz.

263. «İyi bir söz» yani güzel bir şekilde karşılık verme... Bu, bir istekte bulunan kimseyi güzel bir yolla karşılamak, kalb ve yaradılışların kabul edip reddetmeyeceği şekilde muamele etmektir. **«Ve bağışlama»** yani dilenenin yapabileceği ve kendini üzebileceği birtakım kusurları görmezden gelme... **«Peşinden eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır.»** Çünkü fakir ve yoksula bir taraftan yardım ve menfaat sağlarken, peşinden de ona zarar verici bir tavrın içine girmek sevaptan mahrum kalmayı gerektirir. **«Allah ganidir,»** sizin yanınızdaki sadakaya ihtiyacı yoktur. O bundan müstağnidir. **«Halimdir.»** Başa kakan ve gönül kırıcı tutum sergileyenleri cezalandırmada acele etmez.

Doğrusu güzel bir cevap ve karşılık, başa kakan ve gönül kırıcı olan kimsenin sadakasından daha hayırlıdır. Çünkü güzel bir söz -reddederken bile- isteyenin gönlünü rahatlatır, içine su serper. Sadaka bedene fayda sağlar, sevincin sirâyet edeceği yer ise kalbtir. Hiç kuşkusuz kalbi sevindiren ve ruhu dinlendiren şey, vücuda yarar sağlayan şeyden daha hayırlıdır. Çünkü ruhaniyet, nefisler üzerinde çok daha etkindir ve soylu bir davranıştır. Kaldı ki, sadaka sadece malda sözkonusu değildir. Her iyilik bir sadakadır. Güzel bir söz, iyi bir aracılık ve şefaat, ihtiyaç içindekine yardım, hasta ziyareti, cenazeye katılmak, bir müslümanın kalbini hoş tutmak...Bütün bunlar, sadakadır.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تُبْطِلُوا۟ صَدَقَٰتِكُم بِٱلْمَنِّ وَ
ٱلْأَذَىٰ كَٱلَّذِى يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ
وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُۥ
وَابِلٌ فَتَرَكَهُۥ صَلْدًا ۖ لَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَىْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا۟ ۗ
وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ

يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ
أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا
ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

264. Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde, insanlara gösteriş için malını sarfeden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve incitmekle boşa çıkarmayın. İşte onun durumu, üzerinde biraz toprak bulunan kayaya benzer ki, ona şiddetli bir sağanak isabet edince onu düz bir kaya halinde bırakır. Kazandıklarından bir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu doğru yola eriştirmez.

265. Allah'ın rızâsını istemek ve içlerindekini kökleştirip sağlamlaştırmak için mallarını harcayanların durumu da, bir tepe üzerinde bulunan, bol yağmur değince ürünlerini iki kat veren, ona bol yağmur değmese bile, çisentisiyle de yetinen bir bahçenin durumu gibidir. Allah işlediklerinizi hakkıyla görendir.

264. «Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde...» Harcadıkları şeylerde Allah'ın rızâsını ve ahiret sevabını istemedikleri ve onlara bir şey verirken sırf insanlar görsün ve övsünler diye **«insanlara gösteriş için malını sarfeden»** yani riyâkârca ve başkalarının "ne kadar cömert bir insan" demeleri için harcayan **«kimse gibi,»** yani münafıklar gibi verdiklerinizi geçersiz kılmayın ve **«sadakalarınızı başa kakma ve incitmekle boşa çıkarmayın.»** Çünkü böyle bir şey yapan kimse, verdiği sadakadan dolayı herhangi bir ecir alamaz. Fakir ve yoksulun gönlünü incittiği için de, ayrıca günaha girer. Sadakanın boşa gitmesinden maksat, sevabının yok olmasıdır.

«İşte onun» hayret edilecek **«durumu, üzerinde biraz toprak bulu-**

nan» temiz ve düz **«kayaya benzer ki, ona şiddetli bir sağanak isabet edince»**, üzerine şiddetli ve iri taneli bir yağmur yağınca **«onu düz bir kaya halinde bırakır.»** Üzerinde toz adına hiçbir şey bırakmaz. **«Kazandıklarından bir şey elde edemezler.»** Gösteriş için yaptıkları harcamadan hiç yararlanamazlar, kesinlikle bundan bir sevap bulamazlar. Nitekim durumları şu âyetteki gibi olur: *"Onu dağılmış toz zerresi yapacağız."* (Furkan: 23) Burada yüce Allah (c.c.), sadakanın başa kakmak ve gönül incitmekle boşa gittiğini ve ecrinin de ortadan kalktığını iki örnekle açıklamıştır:

Birinci örnekte, malını insanlara gösteriş için harcayan ve aynı zamanda Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimse gösterilmiştir. Bu bakımdan bu kâfirin yaptığı infak ve harcamasının ecrinin yok olması, başa kakmak ve incitmek suretiyle ecirlerini boşa çıkaranlarınkinden daha belirgin olarak ortadadır.

İkinci benzetme ise üzerinde toz ve toprak bulunan bir kaya parçasıdır. Sonra üzerine yağmur yağıyor ve üzerindekileri alıp götürüyor ve âdeta üzerinde toprak ve toz adına sanki hiçbir şey yokmuş gibi bir hal alıyor. İşte kâfir, tıpkı bu kaya gibidir. Toprak da, bu anlamdaki infak ve harcamaya benzer. Şiddetli yağmur ise, kâfirin yaptıklarını boşa çıkaran küfür ve infak edenin amelini boşa çıkaran başa kakmak ve gönül incitmek gibidir. Nasıl ki şiddetli ve sağanak halindeki yağmur, kaya üzerindeki tozu toprağı silip götürürse aynı şekilde başa kakmak ve gönül incitmek, yapılan infak ve harcamayla meydana gelen sevap ve ecri böyle silip götürür.

Âyette bu, yani yaptıklarının boşa gittiği ve ecirlerinin de ortadan kalktığı gayet açıktır. Nitekim Mûtezile de şöyle demiştir: Sâlih ameller sevabı gerekli kılar. Büyük günahlar ise bu sevabı yok ederler, giderirler. Ehl-i Sünnet ise şu görüştedir: Sevap, ihsan ve lütuftan ibarettir. Bunlar diyorlar ki: *"Boşa çıkarmayın"* sözüyle belirtilmek istenen şey, yasaklama, yani bu sevabın mevcut ve sabit bulunmasından sonra ortadan kalkması değildir. Buradaki yasaklama ve nehiy, yapılan bir işi hoş olmayan ve bâtıl anlamda yapmamaktır. Bunun açıklaması şöyledir: Başa kakmak ve gönül incitmek bir işteki vaadolunan ecrin yok olmasına sebep olur. Çünkü yapılan amel, sonuçta vaadolunan ecre götürür. Çünkü amel, ibadet, taat ve Allah rızâsı için yapıldığı takdirde vaad edilen ecre ulaştırır ve Allah'ın rızâsına kavuşturur. Nitekim Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: *"Kendiniz için önden ne gönderireniz, Allah katında onu, daha hayırlı ve mükâfatça daha büyük bulacaksınız."* (Müzzem-

mil: 20) Yine şöyle buyuruluyor: *"Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır."* (Tevbe: 111) Buna göre, kişiyi sâlih amel işlemeye iten faktör, yüce Allah'ın katında samimi kullar için vaad edilen hususlar ise, o kimse normal olan karşılık görme yasasına uygun bir biçimde hareket etmiş sayılır.

«Allah kâfirler topluluğunu doğru yola» hayra ve iyiliğe **«eriştirmez.»** Bu aynı zamanda başa kakmak ve gönül incitmenin kâfirlere ait özelliklerinden olduğu hususunda bir ta'rizdir. Mü'minlerin bu gibi şeylerden kaçınmaları gerekir.

Hikâyeye göre âlimin biri şöyle demiştir: İtaatini sırf gösteriş ve desinler diye yapanların durumu, para kesesine çakıl taşı doldurarak pazara çıkan adamın haline benzer. Görenler, adamın kesesinin ne kadar şişkin ve dolu olduğunu söylerler. Ancak bunun o adama hiçbir yararı yoktur. Eğer bunlarla bir şey almak istese, kimse dönüp bakmaz bile. Selef, yani bizden önceki büyük ve sâlih kimseler, sadakalarını halkın gözünden gizlerlerdi. Hatta bir kısmı, kendisine yardımda bulunanın kim olduğunu bilmesinler diye gözleri görmeyen fakirleri ararlardı. Kimisi de, fakir ve yoksul kişi uyurken, gösterişten uzak olsun diye, gizlice ceplerine koyarlardı. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

"Şüphesiz kıyamet günü geldiğinde, kulları arasında hüküm vermek için Allah, inecektir. Tüm ümmetler de diz çökmüş haldedirler. Huzura ilk çağıralacak olanlar, Kur'an-ı ezberinde toplayan kişi, Allah yolunda öldürülen kişi ile servet sahibi varlıklı kişi olacaktır.

Allah, Kur'an'ı ezberinde toplamış olan kimseye (Kur'an okuyana) : "Peygamberime indirdiğim kitabı sana öğretmedim mi?" buyuracak. O da: "Elbette öğrettin, Rabbim!" cevabını verecektir. Allah: "Öğrendiğin şeylerle ne iş işledin?" buyuracak. Adam: "Gece ve gündüz hiç boş kalmaksızın tüm vakitlerinde (Kur'an'ı) okuyup durdum" diyecek. Allah da: "Yalan söylüyorsun" buyuracak. Ardından Melekler de: "Yalan söylüyorsun" diyecekler. Allah: "Aksine sen, falanca kimse ne güzel okuyor, desinler diye yaptın. Nitekim bu da söylenmişti" buyuracak.

Bu defa varlıklı kimse getirilecek, Allah, kendisine: "Senin imkânlarını genişletip, seni hiçbir kimseye muhtaç olmayacak duruma getirmedim mi?" buyuracak. O da: "Elbette, Rabbim! Öyle yaptın" cevabını verecek. Allah: "O halde sana verdiğim şeylerle ne iş yaptın?" buyuracak. Adam: "Ben bununla akrabayı gözetir (sıla-i rahim yapar), tasaddukta bulunurdum" diye-

cek. Allah: "Yalan söylüyorsun" buyuracak; melekler de: "Yalan söylüyorsun" diyecekler. Allah kendisine: "Aksine sen, falanca kimse ne cömert adammış, desinler diye bunları yaptın. Nitekim, bu da denildi." buyuracaktır.

Bu defa Allah yolunda öldürülen huzura getirilecektir. Allah kendisine: "Sen niçin öldürüldün?" diye soracak. O da: "Rabbim! Ben senin yolunda cihad yapmakla emrolundum. Nitekim savaştım ve öldürüldüm" diyecek. Allah da: "Yalan söylüyorsun" buyuracak. Melekler de: "Yalan söylüyorsun" diyeceklerdir. Allah: "Aksine sen, falanca kimse ne cesurmuş, desinler diye savaştın, nitekim bu, senin için söylendi de" buyuracaktır.

Sonra Rasûlullah (s.a.v.) devamla şöyle buyurdular: İşte bu üç kişi, kıyamet gününde Allah'ın kendileriyle cehennem ateşini tutuşturacağı yaratıklarıdırlar." (139)

265. «Allah'ın rızâsını istemek ve içlerindekini kökleştirip sağlamlaştırmak için mallarını harcayanların» yani Allah'ın rızâsını kazanmak için, Allah'a iman ve taatta sapasağlam kalmak isteyenlerin **«durumu da»** Bunlar, Allah'tan nefislerindeki cimrilik ve pintiliğin rezilliğinden mal sevgisinden ve onu yanında tutmak aşağılığından kurtarması için nefislerini iman ve itaat üzere sabit kılmasını istemişlerdir. Çünkü nefis, mal sevgisiyle yaratılmış olmasına ve bedensel ibadetleri ağır bir yük gibi görmesine karşılık, nasıl alıştırılırsa, öyle gider. Nitekim şâir şöyle demiştir:

Nefis çocuk gibidir. Eğer onu kendi haline bırakırsan
Meme emmeye devam eder, eğer memeden kesersen, kesilir.

Nefsi ne kadar serbest bırakırsan, o kadar şımartırsın. Sonuçta tembelliğe, cimriliğe alışır. Mala düşkün olur, hayır yerlere sarfetmez. Oysa nefse, bedenî ve malî ibadetleri yüklediğin ve çeşitli görevler verdiğin takdirde, sana boyun eğer ve daha önceki bu alışkanlıklarından vazgeçer. Âyetteki (tespit) *"kökleştirip sağlamlaştırmak"* anlamı, bir şeyi doğru kılmak, gerçekleştirmek ve sabit kılmak şeklinde de olabilir. Buna göre âyetin anlamı: "Nefislerinin aslından kaynaklanan İslâm'ı tasdik etmek için..." şeklinde olur. Çünkü Allah yolunda harcamak, kişinin, nefsin aslından kalbin derinliğinden kaynaklanan bir İslâmî anlayışa sahip olduğunun belirtisidir. İşte böylelerinin durumu da:

139- Müslim. Nesâî, Tirmizî. Tirmizî, hadisin Hasen olduğunu söylüyor. Bkz. *Terğîb ve Terhîb*, 1/61.

«Bir tepe üzerinde bulunan, bol yağmur değince ürünlerini iki kat veren, ona bol yağmur değmese bile, çisentisiyle de yetinen bir bahçenin durumu gibidir.» Bahçe bu durumuyla donmaktan, bozulmaktan emindir. Çünkü burada esen rüzgârlar hep tatlı ve yararlı rüzgârlardır. Kaldı ki yüksek yerlerin ağaçları daha güzel ve daha meyveli olur. Fakat alçak ve basık yerlerdeki topraklarda ürün az olur. Çünkü buraların havası daha kesiftir, esintisi yoktur. Nitekim şöyle derler: Eğer bahçe yüksekçe bir yerdeyse, bu, nehirlerden yararlanamaz, çoğu zaman da rüzgârlardan zarar görür. Dolayısıyla bunun ürünü de iyi olmaz. Ancak bahçe orta yükseklikteki bir yerde olursa, yani ne fazla yüksek ve ne de fazla alçak bir yerde bulunmazsa, o takdirde iyi olabilir. Bu durumda âyette yer alan *"Rabve"* tam anlamıyla yüksek tepe veya yer anlamına olmayıp, iyi ve yumuşak toprak manasınadır. Böyle bir toprağın üzerine yağmur yağınca, toprak iyice kabarır, şişer ve iyi ürün verir. İşte bir toprak eğer bu nitelikteyse, verimli olur, orada güzel ağaçlar yetişir. Nitekim bu yorumu şu âyet de destekliyor: *"Yeri de kupkuru görürsün. Fakat biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır."* (Hac: 5)

İşte bu âyette de görüldüğü gibi, tepe diye ifade olunan *"Rabv"* dan maksat, toprağın kabarmasıdır. Bu nitelikteki bir toprağa bol yağmur yağarsa, bu bahçe ürünlerini fazlaca verir ve çok ürün çıkarır. Vereceğinin iki katı ürün elde edilir. Oysa başka zamanlarda böyle bir ürün kendisinden beklenemez. Bunun nedeni, aldığı bol yağmurdur. İbn Abbas (r.a.) diyor ki: "Böyle bir toprak, iki yılda vereceği ürünü, bir tek yılda verir. Âyetteki *"dı'f"* dan maksad "misl"dir. Nitekim *"her çiftten iki tane idi."* (Hûd: 40) âyetinde *"zevc"* kelimesinden "bir" kasdedildiği gibi. Bunu dört kat diye tefsir eden ise "dı'f" kelimesine asıl manasını vermiş olur. Çünkü *"dı'f"* bir şeyin iki misli demektir. Buna göre "dı'feyn" dört misli olur. Eğer böyle bir toprağa bol yağmur düşmemiş olsa bile, çisenti halinde bir yağmur da yeter. Çünkü toprak bitektir, arazi verimlidir, toprağın bulunduğu yerin havası da güzeldir.

Burada Allah'ın rızâsını gözetmek ve içlerindeki imanı kökleştirip sağlamlaştırmak için mallarını harcayanların mallarının çoğalacağı, Allah katında hiçbir şekilde kaybolmayacağı, giderek üreyip çoğalacağı ve çoğalmada harcayanların sıdk ve ihlâslarına göre farklı olacağı durumu, yüksek yerde olması bol yağmur veya çisenti olması sebebiyle verimli olan bir bahçenin durumuna benzetilmiştir. Benzetme yönü, artma, çoğalma ve verimliliktir. Buna göre teşbih mürekkeptir. Teşbih müfred de olabilir. Bu durumda, bu kimselerin Allah'a yakınlıkları ve Allah katındaki iyi halleri, bahçesinin meyvelerine

benzetilmiş olur. Burada benzetme yönü, ziyadelik, çoğalmadır. Bu kimselerin az ya da çok olarak yaptıkları harcamalar, güçlü ve zayıf yağmura benzetilmektedir. Çünkü her iki yağmur da, artışa nedendir. Az, ya da çok harcama da, bu insanların iyi hallerini giderek güzelleştirir ve artırır. Tıpkı iki yağmur örneğinin bahçe ürünlerini artırması gibi.

«**Allah işlediklerinizi**», ihlâsla yapılan ameli de, gösteriş amacıyla yapılan ameli de «**hakkıyla görendir.**» Bu konuda Allah için gizli kalan bir şey olamaz. Burada riya ve gösterişten sakınma uyarısında bulunulurken, ihlâsa teşvik ediliyor. Akıllı kimseye gereken Allah'a ihlâs ve samimiyetle kullukta bulunmaktır. Kul, sürekli olarak, gizli tağuttan kurtulmayı umut etmelidir. Kurtuluş da, bilindiği gibi ihlâs ve samimiyete dayanır.

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ
الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ
فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ
تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا
الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا
فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾ الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ

الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ ۚ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَّغْفِرَةً
مِّنْهُ وَفَضْلًا ۗ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ
مَن يَشَآءُ ۚ وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ۗ
وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

266. Sizden biriniz arzu eder mi ki, kendisinin, hurma ve üzümlerden oluşmuş, altından ırmaklar akan bir bahçesi bulunsun, orada kendisi için her çeşit meyveler olsun da kendisine ihtiyarlık çöksün, güçsüz de çocukları olsun. Derken ona ateşli bir kasırga isabet edip yaksın. İşte Allah, düşünesiniz diye, âyetlerini size böyle açıklar.

267. Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerin iyisinden harcayın, kendinizin göz yummadıkça alıcısı olmadığınız kötü şeyleri vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah ganidir ve övülmeye layık olandır.

268. Şeytan sizi fakirlikle korkutur, çirkin şeyleri emreder. Allah ise, size, kendisinden bir mağfiret ve bolluk va'dediyor. Allah vasidir, hakkıyla bilendir.

269. Hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilirse, muhakkak ona çok hayır verilmiştir. Olgun akıl sahiplerinden başkası düşünemez.

266. «Sizden biriniz arzu eder mi ki...» Burada soru anlamındaki hemze, olması arzulanmayan şeyi red anlamınadır. Yani sizden herhangi birisinin arzulaması düşünülemez ki, **«kendisinin, hurma ve üzümlerden oluşmuş,»** sık ağaçlarla kaplı ve ağaçların **«altından ırmaklar akan bir bahçesi bulunsun. Orada kendisi için her çeşit meyveler olsun da...»** Meyvelerden meydana gelen, bunlara bağlı rızkı bulunsun da... Burada geçen *"semerât"*, genel anlamda tüm ürünleri değil çokluğu ifade etmektedir. Nitekim şu âyette de

aynı durum ifade olunmaktadır: *"Kendisine her şey verilmiş."* (Neml: 23)

Eğer nasıl *"hurma ve üzümlerden ibaret bir bahçe"* dedi de sonra: *"Orada kendisi için her çeşit meyveler olsun"* buyurdu diye sorulacak olursa, cevaben deriz ki: Hurma ve üzüm, ağaçların en değerlileri olduğundan dolayı, diğerlerinden üstün tutularak, bunlar söz konusu edilmiştir.

«Kendisine ihtiyarlık çöksün...» Tam bu sırada adam da yaşlanmış bulunsun ki, bu yaşlı kimsenin bu ürünlerden faydalanmaya daha çok ihtiyacı vardır. **«Güçsüz de çocukları olsun.»** Bir de zayıf ve güçsüz çocukları var, henüz kendi başlarına iş yapabilecek ve kazanç getirecek durumda değiller. **«Derken ona ateşli bir kasırga isabet edip yaksın.»** Adam yaşlı, çocuklar küçük, tek umutları bu bahçedir. Derken şiddetli bir fırtına ve kasırga burayı birbirine katıp kavuruyor. Her tarafı harabeye çeviriyor. Yaşlı adam şaşkındır. Gücü yoktur ki, onun gibisini tekrar diksin, yetiştirsin. Çocuklarından da kendisine bir hayır yok ki, yardımına koşabilsinler. Çünkü henüz küçüktürler, babalarına yardım etmekten acizdirler.

İşte bu gördüğün örnek, güzel işler yapan fakat bu güzelliklere ve iyiliklere riyakarlık ve eziyet verme gibi kötü işleri de karıştırdığından, tüm iyilikleri boşa gitmiş, kıyamet günü geldiğinde, o iyi amellere şiddetle ihtiyaç duyan fakat bunları bulamayınca da hasret ve üzüntü duyan kimsenin hali, âyette sözü edilen kimsenin durumuna benzetilmiştir.

«İşte Allah, düşünesiniz diye, âyetlerini size böyle açıklar.» İşte bu açık-seçik izahtan da anlaşıldığı gibi, tevhidin gerçekleşmesi ve dinin doğrulanması için Allah apaçık delilleri ortaya koyar ki, bunları düşünüp, kendinize ibret çıkarasınız, gereğiyle amel edesiniz.

Kuşeyrî şunları söylüyor: "Allah bu âyetleri, ihlâslı insanlarla münafıkların birbirlerinden ayrılması için bir örnek olarak indirdi. Böylece Allah yolunda harcamada bulunanla, bâtıl yollarda mal harcayanlar birbirinden ayrılacaktır. İyi olanlar, amelleriyle temize çıkacak, kötüler ise amelleri boşa gidenler ve mallarıyla zarara girenler, hüsrana uğrayanlar olacaklardır. Bu yüzden mutlaka amellerin ihlâs temeline dayanması gerekir. Çünkü, meyvelerin köksüz olarak ayakta kalmaları mümkün değildir. Hz. Muaz b. Cebel (r.a.)'den rivayete göre, kendisi Yemen'e gönderildiğinde şöyle demişti: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana tavsiyede bulun." Rasûlullah (s.a.v.) da şöyle buyurdu: *"Dinin de ihlâslı ve samimî ol. Bu durumda az amel de sana yeter."*[140]

140- Bu rivayeti İbn Ebid-Dünya tahric etmiştir. Hâkim ise Muaz b. Cebel'den *"Dininde samimi ol, amelin azı da sana yeter"* ifadesiyle nakletmiştir. Ayr. Bkz. *Fethu'l-Kebir*, 1/58.

Riyanın tedavisi iki yolla sağlanır: Birisi, damarlarını kesmek ve köklerini söküp atmakla olur. Bu da haliyle, bununla ilgili sebepleri ortadan kaldırmakla mümkündür. Sebeplerin başlıcası ise, dünya sevgisi ile hemen bu dünyada olmasını istediği hoş ve lezzetli şeylerdir. İkinci yol ise, riyadan doğan tehlikeyi anında bertaraf etmektir, ibadet esnasında insana arız olan şeyleri hemen önlemektir."

Ebû Zer el-Ğifarî (r.a.)'dan rivayete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Ey Ebû Zer, gemiyi yenile. Şüphesiz deniz çok derindir. Fazlaca azık al, çünkü yolculuk uzundur. Yükünü azalt, çünkü yol korkuludur. Amelinde ihlâslı ol, çünkü gözcü herşeyi görendir."* Burada geminin yenilenmesinden maksat, imanın güçlendirilmesi ve tevhidin pekiştirilmesidir. Denizden amaç, cehennemdir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sonra sakınanları kurtarırız. Zalimleri de orada (cehennemde) diz çökmüş olarak bırakırız."* (Meryem: 72) Yolculuktan maksat, ahiret ve kıyamet yolculuğu, cennet azığından amaç, yapılan taatlardır. Cehennem azığı da, günahlardır. Yükten kasıt, günahlar ve hatalardır. Doğrusu ahiret yolu korkulu bir yoldur. Çünkü zebaniler, yükü ağır olanları yolda yakalarlar. Orada hiçbir kimse, en yakınları da olsa, başkalarının yardımına koşamaz. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer yükü ağır gelen kimse, onu taşımak için başkasını çağırsa, onun yükünden hiçbir şey alınıp taşınmaz; akrabası bile olsa."* (Fatır: 18) Gözcüden maksat, yüce Allah'tır. O, tertemizdir, ancak pak ve temiz olanı kabul eder. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"Kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa, iyi bir amel işlesin."* (Kehf: 110) Yani yaptıklarından Allah'ın rızâsını gözetsin. Kudsî hadiste de şöyle buyuruluyor: *"Ben, şirk yönünden asla ortağa ihtiyaç duymayanım. Çünkü Ben, her türlü şirkten müstağniyim. Kim Benim için bir amel işler ve bu amelinde başkasını Bana ortak koşarsa, Ben ondan uzağım."*[141]

267. «Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardığımız» tahıl, meyve ve maden gibi **«şeylerin iyisinden harcayın.»** Burada "iyisi" anlamına gelen *"tayyibat"*, bazılarınca helâl olarak yorumlanırken, bazı tefsir bilginleri de bunu iyi ve temiz olan şeklinde yorumlamışlardır. Çünkü helâl olan emirle belirlenmiştir. Haramdan harcamaksa emredilmemiştir. **«Kendinizin göz yummadıkça alıcısı olmadığınız kötü şeyleri vermeye kalkışmayın.»** Âyette geçen vc "kötü şeyler" anlamında olan *"habîs"* keli-

141- Müslim. Ancak Müslim'in lâfzı biraz değişiktir. Burada: "... Ben ondan uzağım" yerine: "Onu şirki ile başbaşa bırakırım" lafzı vardır.

mesi, değersiz, önemsiz, basit ve kötü şeyler demektir. Habîs, tayyib'in zıddıdır. Tayyib, insan tabiatının hoş gördüğü, habis ise hoşlanmadığı ve iğrendiği şey demektir. Bu bakımdan âyette: Ey iman edenler! Değer vermediğiniz, neredeyse iğrendiğiniz şeyleri Allah yolunda harcamaya kalkışmayın, denilmektedir.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Araplar hurmanın çürüğünü ve kurumuşunu sadaka olarak verirlerdi. Sonra bundan yasaklandılar." Oysa ki siz yaptığınız muamelelerinizde, tiksineceğiniz şeyleri göz yummadan almazsınız. Yani sizin bir adamda bir hakkınız olsa, adam da alacağınıza karşılık işe yaramayan şeyler getirse, temiz hakkınız yerine kötüsünü verse, hakkınızın zayi olma endişesiyle siz bunu almazsınız. Ancak gözyumup üzerinde durmazsanız alırsınız.

«Biliniz ki Allah ganidir.» Allah'ın sizin harcamanıza ihtiyacı yoktur. Ancak O, sizin menfaatiniz için bunu emrediyor. Burada Allah'ın kullarına bu konuyu bilmelerini emretmesi -ki onların bunu bildikleri de ortadadır- tiksinilecek kötü şeyleri vermelerinden dolayı bir yönüyle onları yaptıklarından ötürü kınamak, bir yönüyle de böyle bir davranışta bulunmanın, yüce Allah'ı gerçek anlamda bilmemek olduğunu duyurmaktır. **«Ve övülmeye lâyık olandır.»** Büyük nimetlerine karşı övgüye değerdir.

Şüphesiz Allah yolunda harcamada bulunan kimse, tıpkı bir çiftçiye benzer. Çiftçi, eğer meyvenin olacağından umutluysa, ziraate, tohumun temizine önem verir ki, istediğini elde edebilsin. Çünkü temiz tohum, iyi meyve ve ürün alınmasında ve fazla ürün elde edilmesinde etkili olur. İşte sadaka veren de tıpkı bunun gibidir. Allah'a, öldükten sonra dirilmeye, sevap ve cezalandırılmaya inancı arttıkça, sadakasını artıracağı gibi, bunun iyi ve temiz olmasına da özen gösterir. Çünkü o, kesin olarak bilir ki Allah, bir zerre ağırlığınca da olsa kimseye zulmetmez. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer bir tek iyilik de olsa, onu kat kat artırır ve kendi katından da büyük mükâfat verir."* (Nisa: 40)

Bu âyet aynı zamanda, çalışmanın meşruluğuna işaret ediyor. En güzel geçim yolu, ticaret ve ziraattır. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kuşkusuz kişinin yediği en temiz şey, eliyle kazandığıdır. Çocuğu da kazancındandır."*[142] Verilen sadakaların da en iyisi ve temizi, insanın elinin emeğin-

142- Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî.

den olanıdır.

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bir kul, kazandığı haram malla sadaka vermeye kalkışmasın. Çünkü bu, ondan kabul edilmeyeceği gibi, hakkında bereketli de olmaz. Yine böyle bir malı geriye bırakırsa bu, onun cehennemdeki azığı olur. Şüphesiz Alah kötü ile kötüyü silmez; ancak kötüyü iyilikle önler. Doğrusu pis ve murdar olan şey, pis ve murdarı temizlemez."*(143) Hayır ve infak yolları çoktur. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Müslümanın diktiği bir ağaçtan veya ektiği bir ekinden, herhangi bir insan, kuş veya hayvan yediği takdirde, mutlaka o müslamana bir sadaka yazılır."*(144)

268. «Şeytan sizi,» malına sıkı sıkıya yapış ve harcama, onu sadaka olarak dağıtırsan yoksul kalırsın diye **«fakirlikle korkutur.»** Sadaka vermenizi engellediği gibi, cimirilik gibi **«çirkin şeyleri emreder.»** Buna karşılık yüce **«Allah ise,»** kendisi uğruna harcamada bulunmanız dolayısıyla **«size, kendisinden bir mağfiret ve bolluk»** yani dünyada verdiğinizden fazlasını size ikram etmeyi, ahirette de sevap vermeyi **«va'dediyor. Allah vasi'dir.»** Kudreti ve fazlı boldur. Size söz verdiği bağışlama sözünü kesinlikle gerçekleştirir. **«Hakkıyla bilendir.»** Sizin neleri hangi yerlere harcadığınızı bilir, bu itibarla da ecrinizi zayi etmez.

269. «Hikmeti» Kur'an öğütlerini, kullarından **«dilediğine»**, gücünün derecesi ve ilminin genişliği oranında **«verir.»** Yani Kur'andaki öğütleri açıklar ve onlarla amel etmeye muvaffak kılar. **«Kime de hikmet»** yani ilim ve amel **«verilirse, muhakak ona»** dünya ve ahiret konusunda **«çok hayır verilmiştir.»** Bunu, kendilerine hikmet verilen ve öğüt alma yeteneği olan **«Olgun akıl sahiplerinden başkası düşünemez.»** Bunlar, her türlü vehimden arınmış, heves ve arzularına boyun eğmekten uzak sağlam akıl sahipleridirler. Hadiste şöyle buyuruluyor: *"Allah'ın sağ eli doludur. Hiçbir harcama onu eksiltmez. Gece ve gündüz boyu durmaksızın akar, yani harcar. Göklerin ve yerin yaratılışından bu yana infak ettiklerini bana bildirir misiniz? Bu, O'nun sağ elindekini asla eksiltmemiştir. O'nun Arş'ı su üzerindedir. Öteki elinde de kabz (tutup alma) vardır. Bununla dilediği zaman yükseltir, dilediğinde de alçaltır."*(145)

143- Ahmed b. Hanbel, Müsned. Bkz. *Tefsiru ibn Kesîr*, 1/240.

144- Müslim.

145- Buharî, Müslim ve Tirmizî tahric etmiştir.

Mü'minin görevi, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak ve fakirlere cömert davranmaktır. Şeytanın kendisine verdiği fakirlik ve yoksulluk korkusu ile ilgili vesvesesini, uzaklaştırmalıdır. Çünkü rızıkların anahtarları Allah'ın elindedir. Mutlak anlamda veren, ancak O'dur.

وَمَآ أَنفَقْتُم
مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن نَّذْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُهُۥ ۗ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ
مِنْ أَنصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ إِن تُبْدُوا۟ ٱلصَّدَقَٰتِ فَنِعِمَّا هِىَ ۖ وَإِن
تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا ٱلْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ
وَيُكَفِّرُ عَنكُم مِّن سَيِّـَٔاتِكُمْ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
﴿٢٧١﴾ لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَىٰهُمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ۗ
وَمَا تُنفِقُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنفُسِكُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ٱبْتِغَآءَ
وَجْهِ ٱللَّهِ ۚ وَمَا تُنفِقُوا۟ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ
لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾ لِلْفُقَرَآءِ ٱلَّذِينَ أُحْصِرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ
لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى ٱلْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ ٱلْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ
مِنَ ٱلتَّعَفُّفِ ۚ تَعْرِفُهُم بِسِيمَٰهُمْ ۖ لَا يَسْـَٔلُونَ ٱلنَّاسَ إِلْحَافًا ۗ وَمَا

نُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ الَّذِينَ يُنفِقُونَ
أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

270. Yaptığınız her harcamayı veya adadığınız her adağı Allah şüphesiz bilir. Zulmedenlerin yardımcıları yoktur.

271. Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne güzel. Eğer onları gizleyerek fakirlere verirseniz o, sizin için daha hayırlıdır ve sizin günahlarınızdan bir kısmını örter. Allah işlediklerinizden hakkıyla haberdardır.

272. Onları doğru yola eriştirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir. Hayırdan ne verirseniz, kendinizedir. Zaten siz, ancak Allah'ın rızâsını istemek için harcarsınız. Hayır olarak ne verirseniz size fazlasıyla ödenir. Siz haksızlığa uğratılmayacaksınız.

273. Sadakalar, kendilerini Allah yoluna vakfetmiş, yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen fakirler içindir ki, istemeye utandıklarından dolayı, bilmeyen onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar insanlardan yüzsüzlük ederek istemezler. Ne hayır verirseniz, muhakkak ki, Allah onu, hakkıyla bilicidir.

274. Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açıktan verenlerin, işte onların, Rableri katında mükafatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.

270. Hangi türden olursa olsun, gizli veya açık, az veya çok, Allah yolunda **«yaptığınız her harcamayı veya»** namaz ve oruç gibi şartlı veya şartsız **«adadığınız her adağı, Allah şüphesiz bilir.»** Karşılığını, yaptığınız şey iyilikse iyilik, kötülükse kötülük olarak mutlaka verir. Bu bir teşvik, uyarı, vaad ve korkutmadır. **«Zulmedenlerin»**, harcama ve adaklarında isyana sapanların veya sadakaların verilmesine engel olanların, adaklarına ilişkin sözü

yerine getirmeyenlerin, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak **«yardımcıları yoktur.»**

271. «Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne güzel.» Eğer bundan dolayı gösterişe ve desinler diye bir düşünceye kapılmamışsa. Bu, farz olarak verilmesi gereken zekât için böyledir. Fakat nafile sadaka ve yardımların gizli olarak verilmesi daha faziletlidir. Nitekim bu âyetin bundan sonraki bölümüyle demek istenen de budur:

«Eğer onları gizleyerek» yani başkasına göstermeden **«fakirlere verirseniz o, sizin için daha hayırlıdır.»** Niyetiniz temizse, gizli olarak vermeniz, açık bir şekilde vermenizden daha hayırlıdır. **«Ve»** Allah, **«sizin günahlarınızdan bir kısmını örter.»** Çünkü gizli ve açık olarak verilen sadakalarla Allah, günahların bir kısmını ortadan kaldırır, ya da tamamını bağışlar. **«Allah»**, gizli ve açık **«işlediklerinizden hakkıyla haberdardır.»** Bu, iyiliklerin gizli yapılması konusunda bir teşviktir.

İmam Fahreddin er-Râzî, nafile sadakaların gizli verilmesinin birkaç yönden faziletli olduğunu belirtiyor:

1- Böyle bir sadaka riyadan, desinlerden uzaktır. Nitekim bazı kimseler sadakalarını verirlerken öylesine hassas davranırladı ki, hiçbir kimsenin bunu bilmemesi ve öğrenmemesi için onu bir âmânın eline bırakırlardı. Bazısı da, fakirin kendisini görmemesi için, sadakalarını fakirin geçeceği yola bırakırdı. Gizlice onu takip ederdi. Kimisi de yapacağı yardımı uyuyan fakirin cebine koyardı.

2- Sadaka gizli verilince, insanlar tarafından övgü ve şöhret vesilesi olmaz. Bu, nefse çok ağır geldiği için, sevap yönünden de fazla olması gerekir.

3- Hz. Peygamber (s.a.v.)'in: *"Yedi kimse var ki, Allah, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde, bunları kendi gölgesinde gölgeleyecektir...Sadaka veren, fakat sağ elinin verdiğini sol elinden gizleyen adam..."* [146] Hadisinde müjdelenen kimse gibi çok büyük bir mükâfaata hak kazanır. Ayrıca Rasûlullah (s.a.v.): *"Gizli sadaka, Rabbin gazabını dindirir."*[147] buyuruyor.

146- Hadisi, Buharî, Müslim ve Mâlik tahric etmiştir. Bu, hadisin bir bölümüdür.

147- Beyhakî, Şuabu'l-İman Bkz. El-Fethu'l-Kebîr, 2/187

Sadakanın açıkça verilmesinin cevazına gelince, bu, eğer yardım yapan kimse açık olarak yaptığı yardımdan dolayı başkalarının kendisini örnek almalarını sağlayacaksa, işte o zaman bunu açıktan verilmesi daha faziletlidir.

272. «Onları doğru yola eriştirmek sana ait değildir.» Ey Muhammed! Onları hidayete erdirmek senin görevin değildir. Sana düşen, yalnızca hayra yöneltmek, Allah'ın sana vahyettiği âyetler ve hikmetli hatırlatmalarla uyarmandır. Burada hitap özel, fakat amaç tüm müslümanları kapsayacak biçimde geneldir. **«Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir.»** Bunlar, Allah'ın âyetlerini hatırlayan, onlara uyan ve hayrı tercih edenleredir. Hidayete başarılı kılmak Allah'a, hidayet yolunu açıklamak da Hz. Peygamber (s.a.v.)'e aittir.

«Hayırdan ne verirseniz,» mal olarak ne tasadduk ederseniz **«kendinizedir.»** Verdiğiniz bu şeyden başkaları değil, siz yararlanacaksınız. Bu yüzden kendisine bir şeyler verdiğiniz kimsenin başına kakmayın ve onları incitmeyin. **«Zaten siz, ancak Allah'ın rızâsını istemek için harcarsınız.»** [148] Sizin yaptığınız harcamanın amacı zaten yalnızca Allah rızâsı içindir. O halde niye sadakalarınızı ve iyiliklerinizi gönül kırıcılıkla ve başa kakmakla boşa çıkarasınız? Niye Alah için verilmemesi gereken önemsiz ve değersiz kötü şeyleri infak edesiniz? **«Hayır olarak ne verirseniz, size fazlasıyla ödenir.»** Zimmet ehline veya başkalarına, hayır olarak ne verirseniz, bunun karşılığı size fazlasıyla, kat kat verilir. O halde bunu en güzel bir şekilde vermeniz için başka bir yola başvurmanıza, cimrilik etmenize gerek yoktur. En güzel yol varken, kötü yola girmeyin. **«Siz haksızlığa uğratılmayacaksınız.»** Size kat kat verilmesi vaad olunan sevap ve ecrinizden herhangi bir eksiltmeye gidilmeyecektir. Bu konuda size zulmedilmeyecek, haksızlık da yapılmayacaktır.

273. «Sadakalar, kendilerini Allah yolunda vakfetmiş, yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen fakirler içindir ki,» Yaptığınız yardımları, kendilerini gaza, cihad için Allah yoluna adamış olanlara verin. Çünkü bunlar cihad ile uğraştıklarından dolayı her hangi bir ticaret ve kazanç için ülkeleri dolaşmaya imkân bulamazlar. Bu kimselerin Suffe ashabı olduğuda belirtilmiştir. Sayıları da dörtyüz kadardı. Kureyş muhacirlerindendiler. Bunların Medine'de evleri, barkları yoktu, yakınları da bulunmuyordu. Geceleri Kur'an öğrenirler, gündüzleri de çekirdek kırıntılarıyla geçinirlerdi. Rasûlullah'ın gönderdiği her seriyyeye katılırlardı. Eğer Rasûlullah (s.a.v.)'ın yanında bir şeyler

148- Bu âyet, Allah'tan bir irşad ve tenbih niteliğindedir. Mü'min infak ve harcamasıyla yalnızca Allah rızâsını gözetmeli, şöhrete, gösterişe kapılmamalıdır. Çünkü bu, ameli silip süpürür.

varsa, yemeleri için akşamleyin bunlara verirdi.

«İstemeye utandıklarından dolayı, bilmeyen onları zengin zanneder.» Bunların durumlarını bilmeyenler, bunlar iffetlerinden ve utançlarından dolayı kimseden bir şey istemedikleri için de, bunları zengin sanır. **«Sen onları simalarından tanırsın.»** Sen onların fakirlik ve yoksulluk içinde bulunduklarını, ızdırap içinde yaşadıklarını, zayıflıklarından, cılızlıklarından, üst ve başlarının düzgün olmamasından anlar ve bilirsin. **«Onlar insanlardan yüzsüzlük ederek istemezler.»** Yani bunlar, bir kimseye asılarak, zorla bir şey istemeye kalkışmazlar. Çünkü ihtiyaç halinde istemek caizdir. Bunun bir sakıncası da yoktur. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sizden birinizin, ipini alarak gidip bununla sırtında bir demet ot taşıyarak, yüzünü temize çıkarması, versinler veya vermesinler insanlardan istemesinden daha hayırlıdır."*(149)

«Ne hayır verirseniz, muhakkak ki, Allah onu, hakkıyla bilicidir.» Buna göre Allah da size en güzel mükâfatı verir. Bu, sadaka vermeye teşviktir. Aşağıdaki âyet, bu konuda daha ileri bir teşviki içermektedir:

274. «Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açıktan verenlerin,» Yani zamanlarının tümünü hayra ve sadakaya ayıranların, nerede bir ihtiyaç sahibinin durumu kendilerine iletilirse geciktirmeksizin hemen onu yerine getirenlerin, onlara şu veya bu zaman gelin diye bir neden ileri sürmeksizin ihtiyaçlarını karşılayanların, **«işte onların, Rableri katında mükâfatları vardır.»** Onların sevapları Allah katında hazırdır. **«Onlara»** hoşlanmayacakları **«hiçbir korku yoktur. Onlar»** sevdikleri bir şeyi elde edememekten dolayı **«mahzun da olmayacaklardır.»**

Şüphesiz Allah sevgisi ve Resûlullah'ın sünnetine uyularak yapılan bir infakın ecri çok büyüktür. Nitekim şöyle denilmiştir: Altı güzelik, altı şeyledir. Bu altı şey: İlim, adalet, cömertlik (sehavet), tevbe, sabır ve hayadır. İlim amelde, adalet hükümdarda, Cömertlik zenginlerde, tevbe gençlerde, sabır fakirde, namus kadınlarda daha güzeldir. Amelsiz ilim, tavansız ev gibi, adaletli olmayan devlet başkanı, susuz kuyu gibi; cömert olmayan zengin, yağmursuz bulut gibi; tevbe etmeyen genç, meyvesiz ağaç gibi; sabretmesini bilmeyen fakir, ışıksız lamba gibi; haya sahibi olmayan kadınlar da, tuzu olmayan yemek gibidir. Zengine düşen, zengin bir bulut gibi, din ve dünya bereketlerini

149- Müslim, Buharî ve Tirmizî, Bkz. *el-Fethu'l-Kebîr*, 3/6

yağdırmak olmalıdır ki, fakirlik ve ihtiyaç dolayısıyla kalbleri ölmüş olanları diriltsin. Çünkü Allah, hiçbir ihsan sahibinin iyiliğini asla zayi etmez.

الَّذِينَ

يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطٰنُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا
وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ
فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولٰئِكَ
أَصْحٰبُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خٰلِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي
الصَّدَقٰتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَآتَوُا الزَّكٰوةَ
لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
﴿٢٧٧﴾ يٰأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا إِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ
مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوٰلِكُمْ

لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ
مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا
يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

275. Faiz yiyenler, ancak, şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: "Alışveriş de faiz gibidir" demelerindendir. Halbuki Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Kim kendisine Rabbinden bir öğüt gelir de, (faizden) vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır. Kim de tekrar dönerse, onlar ateş ehlidirler, orada ebedî kalacaklardır.

276. Allah faizi mahveder, sadakaları da artırır. Allah hiçbir günahkâr kâfiri sevmez.

277. İman edip iyi işler yapanlar, namazı dosdoğru kılanlar, zekâtı verenler var ya, işte onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.

278. Ey iman edenler! Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız faizden geri kalan kısmı bırakın.

279. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Rasûlü ile savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tevbe ederseniz, ana sermayeniz yine sizindir. Ne haksızlık yapmış, ne de hakızlığa uğratılmış olursunuz.

280. Eğer (borçlu) darlık içindeyse, genişlik vaktine kadar beklemelidir. Sadaka olarak bağışlamanız, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır.

281. Öyle bir günden sakının ki, o günde Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığının karşılığı tastamam verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir.

275. «Faiz yiyenler,» yâni faiz alanlar. Burada "alanlar" değil de *"yiyenler"* denilmesi, genel olarak malın yenilmek amacıyla kazanılmasından bir de faizin yiyecek maddelerinde yaygın olmasından dolayıdır. **«Ancak, şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.»** Yani tekrar diriltildikleri gün kabirlerinden, tıpkı şeytanın çarptığı ve sara hastalığına yakalanmış ve aklını kaybetmiş kimse gibi kalkarlar. Bu durum onların tanınmaları için bir alâmettir. Bir başka yoruma göre, kabirlerinden kalktıkları sırada tıpkı saralı kimse gibi, kalkıp tekrar düşerler. Çünkü onlar faiz yemişler ve Allah da yedikleri bu faizi karınlarında biriktirmiştir. Bu yüzden öylesine ağırlaşmışlardır ki, kalkabilecek durumları kalmamıştır.

«Bu, onların: 'Alışveriş faiz gibidir' demelerindendir.» Bunlar, faizle alışverişi aynı düzeyde görmektedirler. Çünkü onlara göre, her ikisi de kâr getiriyor. Dolaysıyla alışverişle elde olunan kâr nasıl helâl ise, bu da öylece helâldir. Yine bunlar, bir dirhemi iki dirhem karşılığında satmak caizdir, çünkü bir dirhem değerindeki bir eşya da tıpkı onun gibi iki dirheme satılmaktadır, fikrini ileri sürüyorlar. Aslında sözün şöyle olması gerekir: "Faiz de, alışveriş gibidir." Ancak burada işin öneminden dolayı mübalağa yönüne gidilmiş ve faizin helâl olduğuna inandıkları için onun asıl olduğunu zannetmişlerdir.

«Halbuki Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.» Yani Allah'ın helâl kılmasıyla helâl olan alışverişle, yine Allah'ın yasaklamasıyla haram kılınan faiz nasıl eşit tutulabilir?

«Kim kendisine Rabbinden bir öğüt gelir de (faizden) vazgeçerse,» kime faiz hakkında Allah tarafından bir öğüt, ya da yasaklama gelir de, hemen bu yasağa uyarsa, **«geçmişte olan kendisinindir.»** Yani daha önceki günahları yüzünden hesaba çekilmeyecektir. Çünkü henüz haramla ilgili yasaklama âyeti inmemiştir. **«Ve işi de Allah'a kalmıştır.»** Eğer gelen öğüdü doğruluk ve iyi niyetle almış, buna bağlı olarak faizden vezgeçmişse, bununla ilgili mükâfatı Allah'a aittir. Bir diğer yoruma göre de, onunla ilgili hüküm kıyamet gününde verilir. Onun yaptıklarından ötürü sizin yapabileceğiniz bir şey yoktur. Dolayısıyla ondan herhangi bir şey istemeye kalkışmayın. **«Kim de tekrar dönerse,»** faizin yasaklanmasından sonra kim de yeniden faiz almaya kalkışır ve daha önce olduğu gibi yine helâl saymaya devam ederse, **«onlar ateş ehlidirler,»** oraya kesin gireceklerdir ve **«orada ebedî kalacaklardır.»**

276. «Allah faizi mahveder,» Burada "mahvetmek" diye çevirdiğimiz *"yemhaku"* kelimesinin kökü olan "mahk" bir şeyin bitinceye kadar sürekli olarak eksilmesidir. Tıpkı gökteki hilâlin giderek küçülmesi ve görünmez oluşu gibi. İşte faiz alan kimsenin de durumu böyledir. Allah bunun bereketini yok eder, bu yoldan eline geçen malı da alır götürür. **«Sadakaları da artırır.»** Sadakanın sevabını kat kat verir ve sahibi için bereketli kılar. İçinden sadaka verilen malı da artırır. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah sadakayı kabul eder, sizden birinizin tayını besleyip büyütmesi gibi o sadakayı büyütür."*[150]

«Allah, hiçbir günahkâr kâfiri,» helâli haram kılmakta ısrar eden ve iyice günaha batmış olan kâfiri **«sevmez.»**

277. Allah'a, Rasûlüne ve onunla gönderdiği şeylere **«iman edip iyi işler yapanlar,»** taat ve ibadete devam edenler, **«namazı dosdoğru kılanlar, zekâtı verenler var ya,»** Bu iki ibadetin "iyi işler" kapsamında olmasına rağmen burada özellikle anılması, onların diğer sâlih amellere göre daha önemli olduğunu göstermek içindir. **«İşte onların Rableri katında»** kendilerine vadolunmuş **«mükâfatları vardır. Onlara»** hoşlanmayacakları ve istemeyecekleri bir şeyden dolayı endişe ve **«korku yoktur, Onlar»** sevdikleri bir şeye ulaşamayacakları konusunda **«üzülmeyeceklerdir de.»**

Bilindiği gibi faiz yiyen kimse, obur bir kimseye benzetilmiştir. Yer fakat doyamaz. Karnı şişinceye kadar yemeye devam eder ve kendisine ağırlık çöker. Kalkmak istedikçe, karnının şişkinliğinden saraya tutulmuş gibi yalpalar durur. İşte kıyamet gününde faiz yiyenlerin durumu da böyledir.

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Faiz yetmiş iki çeşittir. Bunun en aşağısı, kişinin annesiyle zina etmesi gibidir."*[151] Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız. Böylesine ağır bir söz işiten kimse, hemen kerim olan Mevla'ya tevbe etmeye koşar. Doğrusu bu, kalbi olan veya şahit olarak kulak veren kimse için tüyler ürperticidir. Bir kimse, birine borç verirken, fazlasını almak kaydıyla verirse, ya da verdiği şeyden daha üstününü almayı şart koşarak verirse, bu menfaat getiren bir borçtur ve her menfaat getiren borç da faizdir.

150- Buharî ve Müslim tahric etmiştir.

151- Taberani, Evsat'ında tahric etmiştir. Hadisin devamı şöyledir: *"Faizin en kötüsü, kişinin kardeşinin ırzına dil uzatması gibidir."* Bkz. *el-Fethu'l-Kebir*, 2/139.

278. «Ey iman edenler! Allah'tan» O'nun cezalandırmasından **«korkun»** ve kendinizi bundan koruyun. **«Eğer inanıyorsanız faizden geri kalan kısmı bırakın.»** Faizle birşeyler verdiğiniz kimselerden geriye kalan faiz alacağınızı almayın. Çünkü imanınız, emrolunduğunuz şeye mutlak ve kesin anlamda bağlılık göstermenizi gerektirir.

279. «Eğer böyle yapmazsanız,» Size uyulmasını emrettiğim şeyi yerine getirmez ve faizden arta kalanını bırakmazsanız, **«Allah ve Rasûlü ile savaşa girdiğinizi bilin.»** Bu, öylesine büyük bir savaştır ki, onu Allah'a ve Rasûlüne karşı açmış oluyorsunuz. Bundan dolayı Allah'tan ve Rasûlünden gelecek cezayı bekleyin. Rasûlullah'a karşı savaş, onunla karşılıklı ordularla savaşmaktır. Bu âyet indiği zaman, Sakîf kabilesi: "Bizim Allah ve Rasûlüne karşı savaşacak gücümüz yoktur" demişlerdi.

«Eğer tevbe ederseniz...» Bu şiddetli tehdidi duyduktan sonra faizin haramlığını kabul ederek ve buna inanarak tevbe ederseniz **«ana sermayeniz yine sizindir.»** Onu olduğu gibi alabilirsiniz. **«Ne haksızlık yapmış»** alacaklı olduğunuz kimselerden fazla almakla ne onlara haksızlık yapmış, **«ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz.»** Ne de sizler onlar tarafından işin uzatılmasıyla, ya da ana paranızdan bir eksiklik yapılarak bir zararla karşı karşıya bırakılmış olursunuz.

280. «Eğer (borçlu) darlık içindeyse,» eğer borçlularınızdan birisi gerçekten darda ve sıkıtıdaysa, yokluk çekiyorsa, **«genişlik vaktine kadar beklemelidir.»** Onların durumu düzelinceye kadar kendilerine süre verilmelidir. **«Sadaka olarak bağışlamanız,»** borçlularınızdan sıkıntı içinde bulunanların borcunu tümüyle silmeniz, ya da erteleyip beklemeniz **«eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır.»** Bu sizin için daha sevaplı bir iştir. Evet eğer bunun sizin için daha hayırlı olduğunu bilirseniz bunu yaparsınız. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim, zorda kalmış birine mühlet verirse veya tümüyle vazgeçerse, Allah da onu kıyamet gününün sıkıntılarından kurtarır."*[152] Borç vermede büyük faziletler ve sevap vardır.

Rivâyete göre, Ümâme el-Bahilî (r.a.), rüyasında cennetin kapısında şu yazılı ifadeyi görmüş: "Ödünç vermek, onsekiz derece fazlasıyla sevaba hak kazanmaktır. Oysa bir sadaka, ancak on misliyle değerlendirilir. Bu niye böy-

152- Müslim ve Ahmed b. Hanbel tahric etmiştir. Lafzı şöyledir: *"Kim zorda olana süre tanır, ya da tümüyle vazgeçerse, Allah onu, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı günde kendi gölgesinde gölgelendirir."*

ledir? sorusu üzerine şu cevap verilir: Olur ki, verilen sadaka bazan da fakir yerine zenginin eline geçmiş olabilir. Halbuki, ödünç alan bir kimse, sırf ihtiyacı olduğu için gelip senden istemektedir."

Borçlanma da üç türlüdür: Allah yolunda güçsüz olduğu için, buna imkânı olmadığı için borç istenir veya fakirlik ve yoksulluk içinde ölen bir kimsenin cenaze ve tekfin giderlerinin karşılanması için alınır, ya da bekârlık fitnesinden kurtulmak amacıyla, evlenmek ve böylece iffetini korumak için istenir.

Kişi Allah'a dayanarak ve güvenerek borç ister. Allah da bu borçları ödeme sebeplerini ve kapılarını açar. Bir kimse borcundan ne kadarını ödeyebilme imkânına sahipse, hemen o kadarını gidip ödesin. Henüz vakti gelmemiş olsa da gidip versin. Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Cebrail'den anlatıyor: *"Şehitlik, borç dışında tüm günahları siler."*[153]

Akıllı kimsenin, üzerinde bulunan borcu ödemesi, kıyamet gününde kötü niyeti dolayısıyla meydana gelen vebalden korkması gerekir. İşte bu, farzları eda etmek isteyen kimsenin durumudur. Böyle davranan bir kimseye Allah borcunu ödemede kolaylık verir. Fakat günahlara dalan ve farzları terkedene gelince, farzları önemsemeyenler, borçlarına ve aldıklarına nasıl önem verebilirler ki?

281. «Öyle bir günden» o günün azabından **«sakının ki, o günde»**, yaptıklarınızın hesabını vermek üzere **«Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığının karşılığı tastamam verilecek.»** İyilik ya da kötülük adına kim ne yapmışsa, eksiksiz olarak karşılığını alacak **«ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir.»** Ne sevapları eksilecek, ne de cezalarının artırılmasına gidilecektir.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu, inen son âyettir. Rasûlullah (s.a.v.), bu âyetin inmesinden 81 gün sonra Rabbine kavuştu. Cebrail (a.s.) kendisine: "Bu âyeti Bakara sûresinin 280'inci âyetlerinin başına koy" buyurdu. Ben de bunu deyn (borçlanma) ile ilgili âyetle riba (faiz) âyeti arasına koydum ki, faizden kesinlikle uzak kalınsın ve uzak durulsun istedim."

Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.v.), Pazartesi günü dünyaya geldi, Pazartesi günü peygamberlikle görevlendirildi, Medine'ye Pazartesi günü girdi ve

153- Şîrazî, *el-Elkâb*'da tahric etmiştir. Bkz. Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, 2/183.

Pazartesi günü de ruhu kabzolundu. Onun hayatı da, ölümü de rahmetti. Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah bir ümmete rahmet dilediğinde, peygamberlerinin ruhunu onlardan önce alır. O peygamberi onların selefi ve o ümmeti için bir öncü kılar."* Ensar'dan bazısı Rasûlullah (s.a.v.) için mersiye okudular da şöyle dediler:

Her yerde sabır, övülen bir şeydir.
Fakat Senin ayrılığına sabretmek kötü.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ
أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۚ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ
وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ
الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا ۚ فَإِنْ كَانَ
الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ
فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ۚ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ ۖ
فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ
الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ ۚ
وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا ۚ وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ

لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰٓ أَلَّا تَرْتَابُوٓا۟ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً حَاضِرَةً
تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۗ
وَأَشْهِدُوٓا۟ إِذَا تَبَايَعْتُمْ ۖ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ
وَإِن تَفْعَلُوا۟ فَإِنَّهُۥ فُسُوقٌۢ بِكُمْ ۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۖ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ ۗ
وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾ وَإِن كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا۟
كَاتِبًا فَرِهَٰنٌ مَّقْبُوضَةٌ ۖ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا
فَلْيُؤَدِّ ٱلَّذِى ٱؤْتُمِنَ أَمَٰنَتَهُۥ وَلْيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ ۗ وَلَا تَكْتُمُوا۟
ٱلشَّهَٰدَةَ ۚ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُۥٓ ءَاثِمٌ قَلْبُهُۥ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ وَإِن تُبْدُوا۟ مَا
فِىٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُ ۖ فَيَغْفِرُ لِمَن
يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

282. Ey iman edenler! Belirli bir süreye kadar, birbirinize borç verdiğiniz zaman, onu yazın. Aranızda bir yazıcı da adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan korksun, borcundan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu aklı ermez veya âciz, ya da kendisi yazdıra-

mayacak durumda ise, velisi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa, razı olacağınız şahitlerden bir erkek ve -biri unutursa diğerine hatırlatması için, - iki kadın gerekir. Şahitler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar. Büyük olsun, küçük olsun vadesiyle yazmaktan bıkmayın. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Ancak, aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızda sizin için bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de zarar verilmesin. Eğer yaparsanız, mutlaka o, sizin için kötülük olur. Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

283. Eğer yolculukta olup da bir katip bulamazsanız, alınan rehinler yeter. Eğer birbirinizden eminseniz, kendisine güvenilen kimse emaneti ödesin. Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin, onu gizleyenin kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı bilir.

284. Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da, gizlesiniz de Allah onunla sizi hesaba çeker, dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Alah her şeye kadirdir.

282. «Ey iman edenler! Belirli bir süreye kadar, birbirinize borç verdiğiniz zaman, onu yazın.» Birbirinize borç verdiğiniz zaman ve veresiye olarak iş yaptığınız takdirde, hem veren, hem alan, bunu belirli gün veya aylara ertelemişlerse, ortadan bilgisizliği kaldıracak, gerçeği ortaya koyabilecek şekilde bir anlaşma olması halinde, bunu hemen yazın. Belirli olmayacak süreler söylemeyin. Meselâ hasat zamanı veya hacıların dönüşü gibi kapalı ifadeler kullanmayın. Borcu süresiyle yazın. Çünkü böyle yapmak hem arada doğabilecek tartışmayı önler, hem de daha güvenli olur. Cumhur, bu yazma işinin müstehap olduğu görüşündedir.

«Aranızda bir yazıcı da adaletle yazsın.» Burada yazılması emrolunan işin keyfiyeti açıklanıyor. *"Aranızda"* ifadesi, yazan kimsenin tarafların ortasında bulunması, bunlardan birisinin sözüyle yetinmeyip ikisinin sözlerini de yazması gerektiğini bildirmektedir. Yazıcı, aynı zamanda adaletli olmalı, dürüst davranmalı, iki taraftan birine meyletmemeli, az ya da çok yazma yoluna girişmemelidir. Bu, aynı zamanda fakih, bilgili, güvenilir bir kâtibin seçilmesini de emretmektedir. Kâtip şeriat ölçüsünde hareket edecek ve adaletten ayrılmayacaktır. **«Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan ka-**

çınmasın, yazsın.» Bu borç işini yazmaktan hiçbir kimse kaçınmasın. Allah'ın öğrettiği şekilde belge ve vesikalara yazsın. O, yazılması isteneni yazsın. Burada *"kaçınma"* yasağından sonra tekrar yazsın ifadesinin zikredilmesi, konuyu pekiştirmek içindir.

«Borçlu olan da yazdırsın.» Âyette geçen *"yümlil"* kelimesi imlâ' manasınadır. İmlâ', gerekenin yazılması için kâtibe anlaşılır şekilde durumu aktarmaktır. Yani borçlu olan kimse de, söylenilen miktarın kendisinde olduğunu söylesin, susmasın. Çünkü hakkında şahitlik yapılan şey, mutlaka bunun ikrar olunmasıyla sabit olur. **«Rabbi olan Allah'tan korksun.»** yazdıran kimse yüce Allah'tan korksun. **«Borcundan hiçbir şeyi eksik bırakmasın.»** Kâtibe yazdırılan hak konusunda hiçbir eksikliğe yönelmesin. Çünkü yazdıran kimseden böyle bir eksikliğe gitmesi düşünülebilir. Kâtip de fazla yazmaya kalkışabilir. Yazdıran kimsenin teklifi ve yükümlülüğü üzerinde ısrarla durulması, genel olarak insanın kendisinden zararı uzaklaştırmak, zimmetinde ve üzerinde bulunan şeyi de kaldırmak istemesindendir.

«Eğer borçlu aklı ermez veya âciz, ya da kendisi yazdıramayacak durumda ise, velisi dosdoğru yazdırsın.» Eğer üzerinde hak olan kişinin yani borçlunun, aklı yerinde değilse, savurgansa, ölçüyü elden kaçıran biriyse, yahut çocuk veya bunamış bir yaşlıysa, ya da dilsizlik, tutukluk, bilgisizlik veya daha başka herhangi bir arızadan dolayı yazdıramayacak durumdaysa, onun işlerini üstlenen ve idaresini üzerine alan velisi yazdırsın. Bu kimse kayyım, vekili veya tercüman olabilir. Velisi fazlalık veya eksiklik yönüne gitmeden adaletle yazdırsın.

«Erkeklerinizden iki de şahit tutun.» Aranızda geçen bu borçlanma olayında, sizin için tanıklık yapmalarını kendilerinden isteyin. Fakat bu adamların her ikisi de sizin dininizden hür, müslüman ve âkıl bâliğ olmuş kimselerden olacaklardır. Çünkü söz bunların muameleleri hakkındadır. **«Eğer iki erkek yoksa,»** şahitlik için iki erkek bulamazsanız, **«razı olacağınız şahitlelden bir erkek ve -biri unutursa diğerine hatırlatması için,- iki kadın gerekir.»** Bir erkek ve iki de kadın şahit bulundurun. Mal konusunda erkekle birlikte kadının şahitliğinin caiz olduğu konusunda icma vardır. Ancak hadlerde ve kısasta şahitlerin mutlaka erkek olması gerekir. Ancak bu edineceğiniz şahitler de, sizin kabul edeceğiniz kimselerden olmalıdır. Her şahitlikte itibara alınması gereken bu niteliğin özellikle belirtilmesi, kadınların bu vasfa sahip olmalarının az olmasındandır. Bunların şahitlikleri konu-

sunda adaletlerine ve güvenilirli olduklarına emin olacaksınız. Ayrıca kadınlardan birinin şahitlik konusunda yanılması ve unutması halinde, diğeri ona hatırlatabilir. Bu bakımdan bir kadın yerine iki kadın tanık istenmektedir. Böylece endişe de önlenmiş bulunmaktadır.

Ayrıca şimdi sunacağımız kısımla da şahitlik yapmaya teşvikte bulunuluyor: **«Şahitler çağırıldıkları zaman»** şahitlik yapmaktan ve böyle bir görevi yüklenmekten **«kaçınmasınlar.»** Bundan dolayı bıkkınlık duyup geri durmasınlar. **«Büyük olsun, küçük olsun»** ya da az veya çok olsun **«vadesiyle,»** yani ödeneceği günü belirterek **«yazmaktan bıkmayın.»**

İşte **«bu,»** yani alacağın vadesiyle birlikte yazılması **«Allah katında»** yani O'nun verdiği hükme göre **«daha adaletli,»** doğru ve isabetli **«şahitlik için daha sağlam»** yani şahitlik konusunda, gerçeğin ortaya çıkması ve ikamesinde en doğru olan **«ve şüpheye»** borcun cinsi, miktarı ve vadesi konusunda kuşku içine **«düşmemeniz için daha elverişlidir. Ancak, aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin ticaret olursa,»** yani yaptığınız alış veriş, malı vermek ve parayı almak şeklinde peşin olarak gerçekleşiyorsa, **«onu yazmamanızda sizin için bir günah yoktur.»** Çünkü bunda, daha sonra ortaya çıkacak bir tartışma ve unutkanlık sözkonusu değildir.

«Alışveriş yaptığınız zaman da...» Bu tür alışveriş mutlak alışveriştir. Bunun mutlak alış-veriş olması daha ihtiyatlı olur. **«Şahit tutun.»** Bu âyette yer alan emirler, cumhura göre mendupluk ifade eder.[154]

«Yazana da, şahide de, zarar verilmesin.» Katip yazmaktan, şahid de şahitliği yerine getirmekten kaçınmasın. **«Eğer yaparsanız,»** size yasaklanan zararlı şeyleri işlerseniz, **«mutlaka o,»** yani yaptığınız bu şey, **«sizin için kötülük»** Allah'a itaatten uzaklaşmak **«olur.»**

Öyleyse O'nun emir ve yasaklarına aykırı davranmak konusunda **«Allah'tan korkun. Allah size»** iyiliğinizi içeren hükümlerini **«öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.»** Sizin hiçbir durumunuz O'na gizli kalmaz ve sizi yaptığınız bu şeylerle hesaba çeker.

Bu, Kur'an'ın en uzun en geniş ve en ayrıntılı âyetidir. Bu âyetle, yara-

154- Şahit tutma, mendup bir iştir. Eğer bu farz olsaydı, insanlar için büyük bir güçlük doğar ve insan yaptığı en küçük bir işten meselâ şeker veya pirinçten, ev veya araba satın almaya kadar her alışverişte büyük zorluklarla karşılaşırdı. Bu bakımdan cumhur, bu emrin vücub değil mendupluk ifade ettiği görüşünü benimsemişlerdir. Allah en iyisini bilir.

tıkların hakkına riayet etmek gerektiği, din dünya işlerinde gerekli olan malda dikkatli davranmak icabettiği anlaşılmaktadır. Buna göre, hak için çalışan başarıya ulaşır. Aksi takdirde zarara girer.

Yüce Allah geniş rahmetiyle insanlarla birbirlerine karşı haksızlık ve zulüm etmemeleri için, aralarındaki ilişkilerin niteliğini öğretiyor. Böylece insanlar arasında çekişme, tartışma ve düşmanlık ortaya çıkmayacak, bunlar sonucunda aralarında bir kin oluşmayacaktır. Yüce Allah ayrıca, hakların yazmak ve şahitlik yolu ile korunmasını emretmiştir. Şahitlere önce görevi yüklenmelerini, sonra da gereğini yapmalarını emir buyurmuştur. Bu işi yazan kâtibe de, adaletli bir biçimde Allah'ın öğrettiği şekilde yazmasını emretmiştir. [155] Kısacası bu âyetle, yukarıda geçen pek çok inceliklere değinilmiştir.

Sonra aşağıdaki âyette Allah Teâlâ, borç konusunda dikkatli davranılarak borcun rehinle garanti altına alınmasını emretmiştir.

283. «Eğer yolculukta» yani misafirlik durumunda **«olup da»** borçlanma olayını yazacak **«bir kâtip»** ya da kâğıt, kalem ve mürekkep gibi yazacak malzeme **«bulamazsanız, alınan rehinler,»** olayı belgeleyecek bir rehin **«yeter.»** O zaman vesika rehindir ve bunu almak şarttır.

Burada yolculuk esnasında rehin alma işi şart koşulmuş olsa da, yolculuk olmadığı zamanlarda da rehin alınabilir. Bu, yalnızca yolculuk haline ait bir iş değildir. Burada rehinin yolculukta zikredilmesinin nedeni, genelde yolculuk esnasında kâtip ve şahit bulanamayabilir. Burada rehin alınmakla emr olunması, hem kâtip ve hem şahit yerine geçmesi açısındandır. Malı korumada bir güvence ve vesika olmaktadır rehin bırakılan şey. Dolayısıyla burada söylenen söz şart yoluyla olmayıp, genelin durumuna göredir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), zırhını, yirmi ölçek arpa karşılığında bir yahudiye rehin bırakmıştı. Rasûlullah ailesinin ihtiyacı için o arpayı ondan almıştı.

«Eğer birbirinizden eminseniz,» yani borç verenle borçlanan eğer birbirlerine güveniyorlar ve birbirleri hakkında iyi niyet sahibi oldukları için emanetine karşılık rehin almak istemezse, **«kendisine güvenilen kimse emaneti ödesin.»** Güvenilir borçlu, kendisine güvenen alacaklıya olan borcunu ödesin, zimmetindeki borcunu yerine getirsin. **«Rabbi olan Allah'tan korksun.»** Emanet haklarına riayet ve geciktirmeksizin borcu ödemede Allah'tan korksun.

155- Kur'ân-ı Kerim bu en uzun âyetiyle noterlik müessesinin esaslarını koymuş, müslümanlarda bu tavsiyeyi genellikle uygulamışlardır. Nâşir.

«**Şahitliği gizlemeyin.**» Ey şahitler, hakkın gereği gibi yerine gelmesi için, hakim huzuruna çağırıldığınız zaman, bildiklerinizi gizlemeyin. «**Onu gizleyenin kalbi günahkârdır.**» Günah işlemiş olur. Burada kalbten söz edilmesi peşiktirmek içindir. Bu: "İşte bu benim gözümün gördüğü, kulağımın işittiği ve kalbimin tanıdığı gibidir." demeye benzer. Çünkü kalb, organların başıdır. Bu öyle bir et parçasıdır ki, eğer bu et parçası düzelirse, tüm vücut düzelmiş olur; eğer bu bozulursa, tüm vücut bozulur.

«**Allah yaptıklarınızı bilir.**» İşlediğiniz hayırsa, karşılığında hayır, kötülükse karşılığında kötülük görürsünüz. Şahitliği gizlemek, bildiğini söylememek, yalan yere şahitlikte bulunmak gibi ameller insanı cehenneme sürükleyen işlerdendir.

284. «**Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi,**» yaratma mülk ve tasarruf bakımından «**Allah'ındır.**» Bu şeylerin hiç birisinde, şu ya da bu şekilde, hiçbir kimsenin O'nunla ortaklığı yoktur. Öyleyse O'ndan başka birine kulluk etmeyin. «**İçinizdekini açıklasanız da,**» kalblerinizdeki kötülüğü veya buna niyeti söz ve davranışla açığa vursanız da, açığa vurmayıp insanlardan «**gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker.**» Kıyamet gününde sizi bununla yargılar. Bu, Mûtezile'den ve Rafızîlerden hesabı inkâr edenlerin aleyhine bir delildir. «**Dilediğini bağışlar,**» günahları ne kadar büyük de olsa, merhamet ve cömertliğiyle onu affeder. «**Dilediğine de**», adaleti dolayısıyla, günahı ne kadar küçük de olsa «**azap eder.**» Bunları hikmet ve maslahata dayalı olan iradesi doğrultusunda yapar. Burada bağışın azaptan önce gelmesi, yüce Allah'ın, rahmetinin gazabından daha büyük olmasındandır. «**Allah her şeye kadirdir.**» Bağışlamaya da, azap etmeye de gücü yeter.

Teysîr'de şöyle denmiştir: *"Gizleseniz de"* âyetinin zahiri, insanın kalbindekilerden dolayı da hesaba çekileceğine işaret eder. İçinden bir kötülük geçiren, ancak sonra kendi isteği dışında bunu yapmaktan imtina eden, bunu kendi isteğiyle değil, bir engel dolayısıyla yapmayan kimse, bu suçtan dolayı, aynen bu fiili işleyenin göreceği cezayı görmez. Yani bir kimse zina işlemeye azmetse, fakat bunu işlemese, bu, zina cezası görmez. Zina işlemeyi aklından geçiren kimsenin ona azmeden kimse gibi ceza görüp görmemesi konusu ise tartışmalıdır. Kimine göre bu, Rasûlüllah'ın: *"Şüphesiz Allah benim için, ümmetimi içlerinden geçirdikleri şeyleri işlemedikleri veya konuşmadıkları sürece affetmiştir."*[156] Hadisinden dolayı affedilir. Ancak çoğunluğa göre bu

156- Hadisi, Buharî, Müslim ve Sünen sahipleri, Ebû Hureyre hadisinden tahric etmişlerdir.

hadis, azmetmeyle değil, içinden geçirmeyle ilgilidir. Çünkü azmetmede hesaba çekilme sabittir. Çoğu kez insan öldürme, zina ve benzeri şeylerden dolayı, rızâsı olması kaydıyla, günaha ortak olur. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Bir kimse herhangi bir masiyetin yanında bulunur da, bunu hoş görmezse, sanki orada değilmiş gibidir. Bir kimse de o masiyetin olduğu yerde olmayıp, fakat buna rızâ gösterirse, sanki orada hazırmış gibi günaha girer."*[157] Bir başka hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Kim bir toplumu severse, o, onların zümresinde hoşrolunur."*[158]

Akıllı kimse kalbinden kötü düşünceleri çıkarıp atandır. Fasık bir cemaat ve toplumla oturup kalmayandır. Çünkü onların zümresinden olmaması için böyle yapması gerekir.

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ
بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ
رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ
الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا
كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ
نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا
حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ

157- Beyhakî, Sünen'inde tahric etmiştir. Bkz. *el-Fethu'l-Kebîr*, 3/185.
158- Taberânî, *Kebîr*'inde tahric etmiştir. *el-Fethul'l-Kebîr*, 3/149.

لَنَا بِهِۦ ۖ وَٱعْفُ عَنَّا وَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَآ ۚ أَنتَ مَوْلَىٰنَا
فَٱنصُرْنَا عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

285. Rasûl, Rabb'inden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etti. "O'nun peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız. İşittik, itaat ettik! Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz. Dönüş ancak sanadır" dediler.

286. Allah kimseyi gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutmaz. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır."Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma! Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi, ağır bir yük yükleme! Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim mevlâmızsın! Kâfirler toplumuna karşı bize yardım et!"

285. «Rasûl, Rabb'inden kendisine indirilene,» yüce Allah, tarafından indirilen her şeye **«iman etti.»** Onları tasdik etti. İnen Kur'an âyetlerine ve onlarda yer alan tüm yasa ve hükümlere, kıssalara, öğütlere, peygamberlerin, kitapların ve daha başka şeylerin durumlarıyla ilgili haberlere tafsilî bir şekilde, yani ayrıntılı olarak inandı. **«Mü'minler de.»** Yani bu isimle tanınmış olan grup da iman ettiler. **«Hepsi Allah'a,»** yani bütün mü'minler, Allah'ın ulûhiyette ve mabudlukta eşsiz ve ortaksız bir şekilde tek olduğuna, **«meleklerine,»** bunların Allah'ın mükerrem kulları olduğuna, **«kitaplarına ve peygamberlerine iman etti.»** Burada, kitaplara imanın kapsamında olduğu için ahirete iman ayrıca zikredilmemiştir. Peygamber ve mü'minler demişlerdir ki:

Biz **«'O'nun peygamberlerinden hiçbirisini diğerinden ayırmayız.»** Yahûdi ve hıristiyanların yaptıkları gibi peygamberlerden bazısına inanıp bazısını inkâr ederek aralarında bir ayırım yapmayız. Mü'minler imanlarının hemen ardından, emre uyduklarını bildirerek dediler ki: **«İşittik,»** bize haktan geleni anlayıp kavradık, bunun doğruluğuna da kesin inandık. **«İtaat ettik!»** Onda yer alan emir ve yasaklara da itaatle boyun eğdik. **«Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz.»** Önceden işlediğimiz günahlarımızın affını, hakkına riayette

yaptığımız kusurlarımızı bağışla. **«Dönüş ancak sanadır.'»** Ölüm ve öldükten sonra diriliş yoluyla dönüş başkasına değil, ancak sanadır. **«Dediler.»**

Bizim için gerekli olan Kur'an ahlakıyla ahlâklanmak olmalıdır. Yalnızca Kur'an okuyup, bunun gereğiyle amel etmemek herhangi bir fayda sağlamaz. Buna şöyle bir örnek verebiliriz:

Bir hükümdar, herhangi bir kimseye bir emirlik bağışlar, ona bir liderlik, ya da niyabet verir. Adamın elinde, ülke halkının kendisine itaat etmesi gerektiğini belirten bir belge vardır. O ülkeye gelir, makamına oturur ve halk da kendisine itaat etmeye başlar. Sonra hükümdar ona bir yazı gönderir. Bu yazıda, o ülkeye geldiğinde kalması için, kendisine bir köşk veya geniş bir ev yaptırması emredilmektedir. Mektup, emîrin (valinin) eline ulaşır. Ancak o, her gün mektubu açıp okuduğu halde, kendisine emredilen şeyi yapmamaktadır. Hükümdar geldiğinde, emrinin yerine getirilmediğini görünce bu vali hil'atı mı hak eder, yoksa tekdir ve azar işitmeyi mi? İşte Kur'an da böyledir. Tıpkı hükümdarın mektubu, ya da fermanı gibi. Allah bu kitapta kullarına, dinin rükünlerini imar etmelerini emrediyor. Dinin imarının nasıl olacağını açıklıyor ve şöyle buyuruyor: *"Namazı kılın, zakâtı verin"* (Bakara: 43), *"Oruç size farz kılındı"* (Bakara: 183) ve *"Oraya yol bulabilen kimseye, Beytullah'ı haccetmesi farzdır."* (Âl-i İmrân: 97) Bu durumda Kur'an'ın okunması, tıpkı hükümdarın fermanının okunması gibidir. Cennet, Kur'an'ın yalnızca okunmasıyla kazanılmaz. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: *"Yaptıklarına karşılık olarak."* (Secde: 17) Bunun için amel lazımdır.

286. «Allah kimseyi gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutmaz.» Bu, mü'minlerin sözü değil, Allah tarafından verilen bir haberdir.

Rivayete göre: *"İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"* (Bakara: 284) âyeti inince, bu durum Rasûlullah'ın ashabı için ağır geldi. Hepsi Rasûlullah (s.a.v.)'a gelerek önünde diz çöktüler ve şöyle dediler: "Ey Allah'ın Rasûlü! Gücümüzün yettiği amellerle, namaz, oruç, hac ve cihadla sorumlu tutulduk. Sana bu âyet nazil oldu. Oysa bizim gücümüz buna yetmez." Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Sizden önceki kitap ehli gibi, 'işittik ve karşı geldik' mi demek istiyorsunuz? Aksine siz, 'İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz. Dönüş ancak sanadır' deyin."* Bunun üzerine gelenler bunu okudular ve Allah: *"Rasûl, Rabbi'nden kendisine indirilene iman etti"* diye başlayan *"Rabbimiz! Bağışlamanı dileriz. Dönüş ancak sanadır"* diye biten âyeti indirdi. Sonra Allah bu

âyeti (Bakara: 284) neshederek: *"Alah kimseyi gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutmaz"* âyetini indirdi."[159] Bununla üzerlerindeki yük hafifletilmiştir.

Burada, *"içinizdeki"*nden (Bakara: 284) muradın, özellikle yapılmasına karar verilen ve azmedilen kötülük olduğu gerçeği açıklanmış bulunuyor. Yoksa gönüllerinden geçen her şeyden ötürü insan sorumlu tutulmayacaktır. Çünkü insanın böyle bir şeyden kendisini kurtarması, gönlünden bir şeyler geçirmemesi düşünelemez ve bu, mümkün de değildir. *"Teklif,"* içinde zorluk ve külfet bulunan bir şeye zorlamaktır. *"Vüs' "* ise, yapmaya güç yetirilebilen, insana ağır gelmeyen şey demektir. Kaldırılamayacak şeyleri insana yüklememek Allah'ın kanunudur. Ancak bu konuda insanın gücü neye yetiyorsa, gücünün ve çabasının üzerinde olmamak kaydıyla kolayına geleni istemektir. Kaldı ki bir de Allah'ın bu ümmete rahmetle muamele etmesi vardır. Çünkü şöyle buyurmuştur: *"Allah size kolaylık ister, zorluk istemez."* (Bakara: 185)

«Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına...» Yapmakla yükümlü olduğu iyilikten dolayı, herkesin kazandığı sevabı kendisinedir. **«Kötülük de kendi zararınadır.»** Bırakılması istenen kötülüğü yapması halinde doğabilecek kötülük de kendi aleyhinedir. Yoksa kişinin yaptığı kötülüğün cezasını bir başkası çekmeyecektir.

«'Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!» Onlar: "Ey Rabbimiz! Unutkanlık, ya da yanılgıyla bizden meydana gelen bir aşırılıktan, işin üzerinde titiz davranamamaktan doğan şeyler yüzünden bizi hesaba çekme" derler. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Ümmetimin üzerinden hata, unutkanlık ve zorlanma sonucunda yaptıkları şeylerden dolayı doğabilecek sorumluluk kaldırılmıştır."*[160] Hadis, hata ve unutkanlık sebebiyle olabileceklerden Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin sorumlu tutulamayacaklarını gösteriyor. Oysa geçmiş ümmetler bu iki şeyden sorumlu tutulmaktaydılar.

«Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi, ağır bir yük yükleme!» Nitekim sen İsrailoğullarına, tevbe etmiş sayılabilmeleri için kendilerini öldürmelerini, kirlenen yerlerini kesmelerini, suyun dışında herhangi bir şeyle temizlenmemelerini mescid dışında başka yerlerde namaz kılamamalarını belirtmiş, günahları sebebiyle bazı güzel nimetleri onlara yasakla-

159- Hadisi Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde ve ayrıca Müslim tahric etmiştir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 2/60.

160- Taberânî, *Kebîr*'inde tahric etmiştir. *el-Fethu'l-Kebîr*, 2/125.

mış, gece yaptıkları günahı sabahleyin kapılarına yazdırmış ve daha pek çok zorluklarla karşı karşıya bırakmıştın. İşte bunlar ve bunlara benzer ağır sorumlulukların ve yüklerin hiç birisi bu ümmete yükletilmemiştir. Allah, bu ümmeti bundan korumuş ve bu ümmete rahmetiyle muamele etmiştir. Bu gibi ağır ve zor şartları bu ümmete yüklememiştir. Nitekim bunun için şu âyet nazil olmuştur: *"Onların sırtından ağır yükü ve üzerlerinde olan zincirleri kaldırır."* (A'raf: 157) Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *"Ben, kolaylık ve hoşgörü temeline dayalı İslâm dinini getirdim."*[161].

Allah bu ümmeti, önceki ümmetlerin çarpıldıkları cezalardan korumuştur. Meselâ, onlardan kimisi başka bir varlığın şekline dönüştürülüyordu, kimisi de yerin dibine geçiriliyordu. **«Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme.»** Bu, güç yetirilemeyen bir yükümlülükle yükümlü tutulduğu taktirde meydana gelebilecek ağır cezalardan bağışlanma isteğidir. Yani: "Ey Rabbimiz! Sürekli olarak, altından kalkamayacağımız yükleri üzerimize yükleme." **«Bizi affet.»** Günahlarımızın izlerini kaybet, **«bizi bağışla.»** Ayıplarımızı ört, kusurlarımızı görme, bizi herkesin ortasında rezil etme, **«bize acı!»** Bize ikramda bulun, fazlın ve kereminle bize muamele et. Burada rahmet isteğinden önce affın ve bağışın zikredilmesi, önce kişinin her şeyden arındırılması ve sonra da, tertemiz bir şekilde gerekenin istenmesindendir. **«Sen bizim Mevlâmızsın!»** Sen bizim efendimiz ve sahibimizsin, biz de senin kullarınız. Veya Sen bizim yardımcımız ve işlerimizin düzenleyicisisin.

«Kâfirler toplumuna karşı bize yardım et!'» Onların kötülüklerini bizden uzaklaştır. Çünkü Efendiye yakışan, kullarına yardım etmesi, düşmanlarına karşı emirlerini savunanları başarıya ulaştırması, kâfirlere karşı onlara zafer vermesidir. Bu da, dostlarını üstün kılmak ve onları korumakla olur. Bu aynı zamanda, şeytanlardan korunmaya yönelik bir duâdır. Çünkü şeytanlar da Allah'ın düşmanları olan kâfirler arasındadır.

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *"Kim Bakara Sûresinin son iki âyetini okursa, bu ona yeter."*[162] Yani gecenin ihyası, ya da kıyamet günü hesabından korumak için ...

Yüce Allah'ın yardımıyla Bakara Sûresinin tefsiri sona erdi.

161- Bu hadisi Hatib, *et-Tarih*'te tahric etmiştir. Hadis şöyle bitiyor: *"Kim benim sünnetime aykırı davranırsa benden değildir."* Ayr. Bkz. *el-Fethu'l-Kebîr*, 2/7.

162- Buharî, Müslim, Ebû Davud ve Tirmizî tahric etmiştir. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 8/473.

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

Medine devrinde nazil olmuştur, 200 âyettir.

Bu sûre İlyas KARSLI tarafından tercüme edilmiştir.

I-E

الٓمّٓ ﴿١﴾ اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ
الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰىةَ
وَالْاِنْجِيْلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ؕ
اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ ؕ وَاللّٰهُ
عَزِيْزٌ ذُو انْتِقَامٍ ؕ ﴿٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا
فِي السَّمَآءِ ؕ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِيْ يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ
يَشَآءُ ؕ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿٦﴾

1. Elif, Lâm, Mîm.

2. Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Dâima diri ve koruyup yöneticidir.

3-4. Sana Kitab'ı hakla, kendinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. Bundan önce de insanlara yol gösterici olarak Tevrat ve İncil'i indirmişti. Ve Furkan'ı indirdi. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için mutlaka çetin bir azap vardır. Allah azîzdir, intikam sahibidir.

5. Ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

6. Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. O azîzdir, hakîmdir.

1. «**Elif, Lâm, Mîm.**» Elif harfi Allah'a, Lâm harfi "Lâtîf", Mim harfi de Allah'ın "Mecîd" ismine işarettir.

2. «**Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur.**» Başkası değil, sadece O'dur ibadet edilmeye lâyık olan. «**Dâima diri ve koruyup yöneticidir.**» O, ölümsüz ve bâkidir. Yaratıkları O yönetir ve korur.

Bu âyet, Hz. İsa'nın (a.s.) Rabb olduğunu iddia edenlerin iddialarını reddeder.

Rivâyet edildiğine göre, Necran'dan 60 kişilik bir heyet Hz. Peygamber'e gelmişlerdi. Bunların 14 kişisi eşraftan, 3 kişisi ise ileri gelen kişilerdendi. Bunlar Medine'ye gelip ikindi namazından sonra Hz. Peygamber'in mescidine girdiler. Üzerlerinde özel elbiseler vardı. Hz. Peygamber'in ashabından onları gören bazıları şöyle diyorlardı: " Onlar gibi heyet görmedik." Namaz vakitleri gelince kalkıp, namazlarını mescidde kıldılar. Hz.Peygamber: *"Onları bırakınız, doğuya doğru kılsınlar"* buyurdu. Daha sonra bu gruptan üç kişi Hz. Peygamber'le konuştular ve bir keresinde: "İsa, Allah'tır; çünkü ölüleri diriltir, hastaları iyileştirir, gâipten haber verir" dediler. Bir konuşmalarında da: "İsa Allah'ın oğludur, onun bilinen bir babası yoktur" dediler. Başka bir konuşmada ise: " O, üçün üçüncüsüdür. Çünkü Allah 'yaptık ve söyledik' buyurmuştur. Eğer bir olsaydı 'yaptım ve söyledim' buyururdu" dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Müslüman olun"* buyurdu. Onlar: "Senden önce müslüman olduk" dediler. Hz. Peygamber: *"Yalan söylüyorsu-*

nuz! Çünkü sizin Allahü Teâlâ'ya çocuk isnat etmeniz, müslüman olmanızı engeller" buyurdu. Onlar: "Eğer İsa Allah'ın oğlu değilse, babası kimdir?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Çocuğun babasına benzer olduğunu bilmiyor musunuz?"* buyurdu. Onlar: "Evet biliyoruz" dediler. Hz. Peygamber: *"İsa'da bundan (babasından) bir şey var mı?"* diye sordu. Onlar: "Hayır" dediler. Hz.Peygamber : *" Yerde ve gökte hiçbir şeyin Allah'tan gizli kalamayacağını bilmiyor musunuz?"* diye sordu. Onlar: "Evet biliyoruz" dediler. Hz. Peygamber: *"İsa kendine bildirilenlerden başka bir şey bilir mi?"* diye sordu ve onlardan "hayır" cevabını aldı. Bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Bilmiyor musunuz ki Rabbimiz, İsa'yı rahimde dilediği gibi şekillendirdi. Rabbimiz yemez, içmez, tuvalete çıkmaz."* Onlar da: "Evet bunu biliyoruz" dediler. Hz. Peygamber: *"Her kadının hâmile olduğu ve doğum yaptığı gibi, İsa'nın annesinin de çocuğunu doğurup, beslediğini, sonra yemek yediğini, su içtiğini, tuvalete çıktığını biliyor musunuz?"* diye sordu. Onlar yine "biliyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Bu, nasıl sizin iddia etdiğiniz gibi olur?"* diye sordu. Adamlar sustular ve inkâr etmeye devam ettiler. Bunun üzerine Allahü Teâlâ, bu sûrenin başından seksen küsur âyet indirdi.[1] Böylece Hz. Peygamber bu âyetleri delil gösterip hakkı gerçekleştirmek için onların şüphelerine cevap verdi.

3-4. «Sana kitabı» indirdi... Burada *"kitap"*tan maksat Kur'ân-ı Kerim'dir. Burada niçin kitabın (Kur'an'ın) indirilmesinden bahsedilirken "nezzele", Tevrat ve İncil'in indirilmesinden bahsedilirken "enzele" fiili kullanılmıştır? Denilirse, cevaben derim ki: "Nezzele" fiili çokluk ifade eder, Kur'an parça parça indirilmiştir. Halbuki İncil ve Tevrat toptan indirilmiştir.

«Hakla...» Hükmünde adaleti gözeterek, haberlerinde doğruluğu gözeterek...

«Kendinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi.» Kendisinden daha önce indirilen kitapları, tevhid, nübüvvet ve verdikleri haberler konusunda doğrulayıcı olarak, Hak, sana kitabı indirdi. **«Bundan önce de insanlara yol gösterici olarak...»** İnsanların doğru yolu bulup hidayete ermeleri için **«Tevrat'ı ve İncil'i indirmişti.»** Kur'an-ı Kerim'i indirmeden önce, Tevrat ve İncil'i, Musa ve İsa peygamberlere bir bütün olarak indirdi.

«Ve Furkan'ı indirdi.» Burada Furkan'dan maksat, semavî kitapların

1- Bkz. İmam Vakîdî, *Esbâb'un-Nuzûl*, Kurtubî, İbn Kesir ve Ruhu'l-Meânî Tefsirleri.

bütünüdür. Çünkü semavî kitapların her biri, hak ve bâtılı birbirinden ayırır. Furkan'dan maksat Kur'an-ı Kerim de olabilir. Onun şanını ve faziletini yükseltmek için, ikinci defa tekrarlanmıştır. **«Allah'ın âyetlerini inkâr edenler»** Allahü Teâlâ'nın indirmiş olduğu Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'in mucizelerini inkâr edenler **«için»**, inkârlarından dolayı **«mutlaka çetin bir azap vardır.»** O azabın şiddeti tasavvur edilemez. **«Allah azîzdir, intikam sahibidir.»** Allahü Teâlâ kesinlikle mağlup olmaz, dilediğine hükmeder, dilediğini yapar. O, yücedir. Onun gibi hiçbir intikam sahibi yoktur.

5. «Ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.» Allahü Teâlâ her şeyi bilir. İnkârcının inkârını, mü'minin imanını ve bütün amelleri bilir, kıyamet günü karşılığını verir.

6. «Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur.» O, sizi analarınızın rahminde beyaz, siyah, erkek veya dişi olarak, uzun boylu, kısa boylu, güzel veya çirkin olarak, özel bir biçimde yaratır.

Bu âyet, "İsa Allah'tır, ya da Allah'ın oğludur " diyenlerin iddialarını reddetmek için nâzil olmuştur. Çünkü, rahimlerde şekillendirilen, ne ilâh olabilir, ne de Allah'ın oğlu. Böyle bir varlık, ancak sonunda fena bulup yok olmak için meydana getirilmiştir.

«O'ndan başka ilâh yoktur.» Hz. İsa'nın, kendi oğlu olmasından münezzehtir. **«O, azîzdir, hakîmdir.»** Kudret ve hikmetinde sonsuzdur. Rabbiniz sizi, eşsiz bir biçimde yaratır. Bu konuda, Hz.Peygamber (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Sizin yaratılışınız, başlangıçta, ana ve baba maddeleri 40 gün ana karnında toplanır. Sonra o maddeler de bunun gibi 40 günde kan pıhtısı halini alır. Sonra yine bunun gibi 40 günde bir çiğnem ete dönüşür. Sonra Allahü Teâlâ bir melek gönderir. Onun için şu dört kelimeyi yazması emrolunur; Onun rızkı, eceli, şakî ya da saîd olması..."*[2]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurdu : *"Nutfe, ana rahminde kırk veya kırkbeş gün kalıp yerleştikten sonra melek ona girer. Sonra; 'Ya Rabbî! Şakî mi, sa'îd mi?' diye sorar. Bu ikisi yazılır. Sonra; 'Ya Rabbî! Kız mı, erkek mi?' diye sorar. Bu ikisi de yazılır. Daha sonra, ameli, eceli, rızkı ve eseri yazılarak sayfa dürülür. Oraya hiçbir eksiltme ve artırma yapılamaz. Sonra Melek 'Bu yazıyı ne yapayım Yâ Rabbî?' diye sorar. Bunun üzerine Allah (c.c.) : 'Ben onun hakkında karar verinceye kadar o yazıyı boynuna as' bu-*

2- Buharî, Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce.

yurur."[3] Bu olaya, Allahü Teâlâ'nın: *"Her insanın kuşunu yani amelini boynuna doladık"* (İsra: 13) âyetinde de işaret edilmektedir. Buradaki kuştan maksat takdir edildiği gibi, insanın hayır ve şer olarak kendi isteğiyle işlediği amelidir. Bu, sanki gayıp ve kader yuvasından uçmuş kuş demektir.

هُوَ الَّذِيٓ أَنزَلَ
عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ
وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ ۖ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا
تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ ۗ وَمَا يَعْلَمُ
تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ۗ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ
مِّنْ عِندِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا
لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً ۚ
إِنَّكَ أَنتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ
فِيهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

7. Kitab'ı sana indiren O'dur. Onun bazı âyetleri muhkemdir. Bunlar Kitab'ın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalblerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak, kendilerine göre yo-

3- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde tahric etmiştir.

rumlamak için onun müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Onun te'vilini Allah'tan ve derin bilgi sahiplerinden başka kimse bilemez. Onlar: "Biz ona inandık, hepsi Rabbimizdendir" derler. Akl-ı selim sahiplerinden başkası düşünüp anlayamaz.

8. "Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi hak yoldan saptırma ve katından bize rahmet ver. Şüphesiz Sen çok bağışlayansın." (dediler.)

9. "Rabbimiz, Sen, insanları asla şüphe olmayan o kıyamet gününde toplayacaksın." Allah, sözünden dönmez.

7. «Kitab'ı sana indiren O'dur.» Kitaptan kasıt Kur'an'dır. **«Onun bazı âyetleri muhkemdir.»** O Kur'an'daki âyetlerin bazıları, istenen manaya kesin olarak delalet ederler. İhtimal ve karışıklık yoktur. İbaresi muhkemdir. **«Bunlar Kitab'ın anasıdır.»** Yani, asıl ve temel olan şeyler bu muhkem âyetlerdedir. Diğer şeylerin yorumu ona göre yapılır.

«Diğerleri de müteşâbihtir.» Kur'an'da bulunan âyetlerin bir kısmı da müteşâbih (birbirine benzeyen) âyetler olup, birbirlerine benzeyen anlamlara ihtimali vardır. Bu âyetler, birbirlerinden zor ayırdedilir. Anlamları ancak, çok ince bir araştırma ve titiz bir düşünmeyle anlaşılabilir. Hûd sûresinin ilk âyetinde her ne kadar *"âyetleri muhkem olan kitap"* denmişse de, bunun anlamı şudur : Kur'an'ın tümü birden şüphe götürmez bir gerçektir; Kur'an, sapasağlam bir gerçek olup, onda hiçbir çelişki yoktur. Her türlü çarpıklıktan da korunmuştur. Zümer sûresinin 23. âyetinde de: *"Âyetleri ikili müteşâbih kitap..."* buyurulmuş ise de, bunun anlamı da şu şekildedir : Kur'ân âyetleri, anlamının sağlamlığı ve nazmının eşsizliği konusunda da birbirine benzer.

Buradaki âyette ise, Kur'an'ın, bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşâbih olduğundan bahsediliyor. Allah, Kur'an'ın tümünü muhkem olarak indirmemiştir. Çünkü müteşâbihte, hakk üzere olanla, bocalayan arasında ayırım ve imtihan vardır. İsrailoğullarının nehri geçerken, peygamberlerine tâbi olmakla imtihan edilmiş olmaları gibi.

«Kalblerinde eğrilik olanlar...» Haktan vazgeçip bâtıl yollara uyan kimseler, kitaptaki müteşâbih âyetlerin görünüşteki anlamlarına takılıp dururlar. **«Fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için, onun müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler.»** Yahut da o müteşâbih âyetleri, bâtıl bir şekilde

yorumlama yoluna giderler. İnsanları, dinleri hakkında şüpheye düşürmek isterler. Hatta birtakım şeyler uydurarak, onları şüpheye bile düşürürler. Yine bu kalblerinde eğrilik olan grup, müteşâbih âyetleri, asılsız bir şekilde te'vil etme yoluna giderek, zevk ve istekleri doğrultusunda anlamlar çıkarmayı isterler.

«Onun te'vilini Allah'tan ve derin bilgi sahiplerinden başka kimse bilemez.» Müteşâbih âyetlerin te'vilini kimse bilemez. Onları, Allahü Teâlâ'nın istediği şekilde kimse yorumlayamaz. Ancak Allah ve O'nun, dinde derin bilgi sahibi olan kulları o âyetleri te'vil edebilir.

Bazı ilim adamları da, âyette geçen *"illallah - ancak Allah"* veya *"Allah'tan başkası"* ifadesi üzerinde vakıf yaparlar. (Kur'an okurken dururlar.) O zaman âyetin anlamı şöyle olur : "O'nun te'vilini, Allah'tan başka kimse bilemez.[4] Derin bilgi sahipleri de: 'Biz ona inandık' derler." Böylece müteşâbih âyetler, Allahü Teâlâ'nın, bilgi, hikmet ve marifet alanında kalan âyetler olup, onları Allah'tan başkası te'vil edemez. *"Üzerinde ondokuz vardır"* (Müddesir: 30) âyetinde belirtilen "zebânî"lerin sayısında, dünyanın ömründe, kıyametin ne zaman kopacağında, oruçta, beş vakit namazın rekât sayısında Allah'ın kendi hikmet ve marifeti vardır. Onları kullar bilemez.

Birinci görüş daha güzeldir. Çünkü Allahü Teâlâ Kur'ân'da, kulların faydalanamıyacağı hiçbir şey indirmemiştir. Müteşâbih âyetler için, "anlamlarını Allah'tan başkası bilmez" diyecek olursak, burada tenkitcilere söz hakkı verilmiş olur. "Bu âyetlerin te'vilini Hz. Peygamber de bilmezdi" diyebilir miyiz ? Eğer: *"Onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez"* âyetine rağmen, Hz. Peygamber müteşâbihi biliyor idiyse, onun âlim olan ashabı ve sahabenin ileri gelenleri de biliyordu. Eğer Hz. Peygamber ve onun ashabı bu âyetleri bilmiyor ve, "bunların manasını Rabbimiz biliyor" diyor idiyseler, bunların da cahillere bir üstünlüğü olamazdı. Zaten cahiller de bunu söylüyorlardı. Ayrıca, başlangıçtan günümüze kadar, bütün tefsirciler, her âyeti tefsir ve te'vil etmişler, bunlardan hiçbirisi için "bu müteşâbihtir, manasını Allah'tan başkası bilemez" diyerek, yorumlamaktan geri durmamışlardır. Hatta, hecâ harflerini ve başkalarını da tefsir yollarına gitmişlerdir.

«Onlar: 'Biz ona inandık, hepsi Rabbimizdendir,' derler.»

4- Müfessirlere göre meşhur ve doğru olan budur. Çünkü müteşabihin te'vilini Allah'tan başkası bilemez. Kullardan bazısı müteşâbihi bilir, şeklindeki müellifin görüşü zayıftır. (Sabunî.)

Müteşâbih âyetlere de inandık, muhkemlere de. İkisi de Rabbimiz tarafından indirilmiştir. Aralarında hiçbir ayrıcalık yoktur.

«Akl-ı selîm sahiplerinden başkası düşünüp anlayamaz.» Saf ve temiz olan, hevasına uymayan akıl sahipleri ancak anlayabilirler. Burada, ilimde derinleşmiş kişiler, keskin zekâlı ve iyi görüş sahipleri olarak nitelenmiş ve övülmüşlerdir.

8. «'Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi hak yolundan saptırma ve katından bize rahmet ver.» Senin katında yüceleceğimiz geniş rahmeti bize bahşedip, bizi hak ve imana ulaştırdıktan sonra, senin razı olmayacağın şekilde te'villere uyarak, kalblerimizin hak yoldan sapmasına fırsat verme Allah'ım! **«Şüphesiz sen, çok bağışlayansın' (dediler.)»**

9. «'Rabbimiz, Sen,» mutlaka ölümden sonra, hesap ve karşılık - ceza, ya da mükafat - için kıyamet gününde **«insanları»** bir araya toplayacaksın.

«Aslâ şüphe olmayan o kıyamet gününde toplayacaksın.'» Kıyamet gününün vukuunda ve kıyamet gününde vuku bulacak hesap ve ceza gibi şeylerde hiç şüphe yoktur. Bundan kasıt, onların mutlaka rahmete ihtiyaçlarının olmasıdır. Rahmete kavuşmak, insanların en yüce idealleridir.

«Allah, sözünden dönmez.» Allahü Teâlâ'nın ulûhiyeti, duâya karşılık vermede ve öldükten sonra dirilmede sözünden caymaya aykırıdır. Ulûhiyet bunlardan münezzehtir. Bu durum, ilimde derinleşenlerin duâdaki halidir. Hevâ ve şehvanî şeylere uyarak, doğru yoldan çıkmamaya dikkat ediniz. Hz. Peygamber hadis-i şeriflerinde şöyle buyurur : *"Hiçbir kalb yoktur ki, Rahman'ın iki parmağı arasında olmasın. Onu, doğrultmayı isterse doğrultur, dilerse de saptırır."* [5]

Mü'minin kalbi, başarıyla yenilgi arasındadır. Onun içindir ki *"Rahman'ın parmakları arasındadır"* buyurulmuştur. Böyle buyurulmasının sebebi, Rahman'ın, kullarının kalbinde taht kurup, orada dilediği gibi tasarrufta bulunmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur : *" Ey kalbleri ve gözleri dilediği gibi çeviren Allah'ım! Kalbimizi senin dininde sabit kıl."*[6] Ölçü, Rahman olan Allah'ın kudret elindedir. Kıyamete kadar, bazı toplulukları yüceltir, bazılarını da alçaltır.

5- Tirmizî, Deavât. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 4/342.

6- Tirmizî, Deavât, No: 3750.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ
تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمْ
وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾ كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ
كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ شَدِيدُ
الْعِقَابِ ﴿١١﴾ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ
جَهَنَّمَ ۚ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

10. İnkâr edenler var ya, ne malları, ne de çocukları onlara, Allah'a karşı hiçbir fayda sağlamaz. Onlar, cehennemin yakıtıdırlar.

11. Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibi. Onlar da âyetlerimizi yalanladılar. Allah onları günahlarıyla yakaladı. Allah'ın cezası şiddetlidir.

12. İnkârcılara de ki: "Yenileceksiniz ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir döşektir."

10. «İnkâr edenler var ya, ne malları, ne de çocukları onlara, Allah'a karşı hiçbir fayda sağlamaz.» İnkârcılara, zararı uzaklaştırma, faydayı celb için harcadıkları malları fayda vermeyecek. Âyette mallar, evlattan önce zikredilmiştir. Çünkü mallar, herhangi bir sıkıntı anında, inkârcıların sığınacakları ilk malzemelerdir. O inkârcılara, zor durumdayken muhtaç oldukları ve önemli işlerinde yardıma çağırdıkları evlâtları da fayda vermeyecektir. İnkârcıların mallarının çokluğu, zenginlikleri, çoluk çocuklarının fazlalığı ve onları yardıma çağırmaları, kendilerini Allah'ın azabından kurtaramayacaktır. İnkârcılar: *"Bizim mal ve evlâtlarımız çoktur, bize azap edilemez"* (Sebe': 35)

demişlerdi. Allahü Teâlâ da onların bu sözlerine cevap olarak şöyle buyurur : *"Ne mallarınız, ne de evlâtlarınız, size, huzurumuzda bir yakınlık sağlamaz. Ancak sâlih amel işleyenler müstesna."* (Sebe: 37) İşte **«onlar,»** bu inkâr sıfatıyla vasıflandırılan insanlar, **«cehennemin»** taş ve odundan olan **«yakıtıdırlar.»**

11. İnkâr edenlerin inkârdaki durumu, **«Firavun ailesinin»** durumu gibidir... **«Ve onlardan öncekilerin durumu gibi.»** Yani kendilerinden önce geçen inkârcı kavimlerden, Nuh, Semûd ve Lût peygamberlerin kavimlerinin durumu gibidir. **«Onlar da âyetlerimizi»** kitaplarımızı ve peygamberlerimizi **«yalanladılar. Allah, onları günahlarıyla yakaladı.»** Ve cezalandırdı. Allah'ın azabının şiddetinden sığınacakları bir yer bulamadılar. Bu inkârcıların durumu da, öncekilerin durumu gibidir.

Allahü Teâlâ'nın âyetlerini ve O'nun gönderdiği peygamberleri inkâr edenler için, **«Allah'ın»** vereceği **«cezası şiddetlidir.»**

12. «İnkarcılara de ki:» Burada *"inkârcılar"*dan maksat, yahudilerdir. İbn Abbas'tan rivâyet edildiği üzere, Medine yahudileri, Hz. Peygamber'in Bedir gününde müşrikleri yendiğini görünce dediler ki : " Vallahi bu ümmî Nebi, Mûsa'nın bize müjdelediği Nebidir. Tevrat'ta da medhiyesi vardır." Böylece, Hz. Peygamber'e tâbi olmaya yöneldiler. Bunun üzerine diğer bazıları dediler ki: "Acele etmeyin, başka bir olayı görelim." Bu adamlar, Uhud gününde şüpheye düştüler. Yahudilerle Hz. Peygamber arasında, belli bir zamana kadar anlaşma vardı. O anlaşmayı da bozdular. Ka'b b. el-Eşref, 60 süvâri ile Mekke halkına gidip, Hz. Peygamber'le savaşmaya ittifakla karar aldılar. Bu âyet, adı geçen olay üzerine indi.

«'Yenileceksiniz...» Dünyada yakında yenileceksiniz. Allahü Teâlâ bu vaadini, Kurayzalıların öldürülmesi, Hayber'in fethi ve onlara düşmanlık edenlerden cizye alınması ile yerine getirdi. Bu durum, nübüvvetin en açık delillerindendir.

«Ve» dünyada yenildikten sonra, âhirette de topluca **«cehenneme sürüleceksiniz. Orası»**, yani o cehennem, **«ne kötü bir döşektir'»** ve ne kötü bir karargâhtır. Âyette geçen *"haşr"*ın manası, sevketmek ve biraraya toplamaktır. Yani onlar dünyada mağlup olacaklar, âhirette de topluca cehenneme sevkedileceklerdir.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ
الْتَقَتَا ۖ فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم
مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ ۚ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاءُ ۗ إِنَّ فِي
ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾ زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ
مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ
وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ۗ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا ۖ وَاللَّهُ عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ﴿١٤﴾ قُلْ أَؤُنَبِّئُكُم بِخَيْرٍ
مِّن ذَٰلِكُمْ ۚ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ
بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا
وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ
وَالْمُنفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

13. Karşılaşan şu iki toplulukta sizin için ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, öteki de inkârcılardı. İnkârcılar müslümanları kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda, basîret sahibi olanlar için bir ibret vardır.

14. İnsanlara kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılmış altın ve gümüşten, salınmış atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimidir. Asıl varılacak güzel yer, Allah'ın yanındadır.

15. De ki: "Bunlardan daha iyisini size söyleyeyim mi? Allah'tan korkanlar için, Rableri katında, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızâsı vardır." Allah kullarını görür.

16. (Bu nimetler:) "Rabbimiz! Biz inandık, bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru" diyen;

17. Sabreden, doğru olan, huzurunda boyun büken, infak eden, seher vakti istiğfarda bulunanlar (içindir.)

13. Bedir'de **«karşılaşan şu iki toplulukta sizin için ibret vardır:»** Ey sayılarına ve silâhlarına aldanan yahudiler! Size *"yenileceksiniz"* dememin doğruluğunda büyük bir ibret vardır. Bu savaş için karşılaşan iki topluluktan mağlup olan, ne zaman ki çokluğuna aldandı ve üstünlüğüne gururlandı, karşılaştığıyla karşılaştı, sizin de başınıza gelecek olan musibet, gelecektir.

«Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, öteki de inkârcılardı. İnkârcılar müslümanları kendilerinin iki katı görüyorlardı.» Bedir savaşında karşılaşan iki topluluktan biri, Allah yolunda savaşıyordu, onların ne çokluğu, ne de güçleri vardı. İşte onlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ashabıydı. Diğer topluluk ise, Allah'ı ve O'nun peygamberini inkâr edenlerdi. İnkârcı olan topluluk, mü'min olan topluluğu, kendilerinin iki katı olarak görüyorlardı. Bin kişi olan bir topluluk, ikibin kişi olarak görünüyordu.

İnkârcı topluluğun sayısı 950 savaşçıydı. Onların başkanı Utbe b. Rebîa'ydı. İçlerinde, Ebû Süfyan ve Ebû Cehil de bulunuyordu. Sa'd b. Ebî Evs diyor ki: "Müşrikler, mü'minlerden birini esir alıp, ona kaç kişi olduklarını sorar. O mü'min de, 'üçyüz on küsur' diye cevap verir. Onlar derler ki: 'Si-

zi bizim iki katımız kadar görüyoruz'. Bu izaha göre *'kendilerinin iki katı görüyorlardı'* dan maksat görenlerin iki katı, demektir. Yahut da görünenlerin iki katı kadar, yani 620 küsur." Çünkü Hz. Peygamberin ashabı 313 kişiydiler.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sancaktarı, Muhacirlerden Hz. Ali (r.a.) idi. Ensar'ın sancaktarı ise, Hazreçli Sa'd b. Ubâde idi. Orduda, 90 deve, 2 at vardı. Bedir'de şehit olan mü'min sayısı 14'tü. Bunların altısı muhacir, sekizi de ensardandı. Allahü Teâlâ onların sayısını az olmalarına rağmen böyle çok gösterdi ki, inkârcılar, onlardan korksun ve onlarla savaşmaktan vazgeçsin. Hatta mü'minleri, meleklerin yardımıyla dahi destekledi.

Bu durum, Enfal sûresindeki *"sizi onların gözünde azalttı"* (Enfal: 44) âyetiyle çelişkilidir diyecek olursanız, şöyle deriz: "Önce mü'minleri inkârcıların gözünde az gösterdi ki, onlarla savaşmaya cesaret etsinler. Karşılaşınca da çok gösterdi ki, yenilsinler. Az göstermek ile çok göstermek, iki ayrı durumda olmuştur. Bazan az, bazan da çok göstermek, Allah'ın âyetinin izharında ve kudretine delalet etmede en belirgin halidir." Burada belirtilen görme olayı, hiçbir karışıklık olmayan, net bir görme olayıdır.

«Allah, dilediğini» herhangi bir aracıya ihtiyacı olmadan da **«yardımıyla destekler.»** Tıpkı kendi yolunda savaşan topluluğu, zaferle desteklediği gibi.

«Elbette bunda, basîret sahibi olanlar için bir ibret vardır.» Bedir savaşında, az bir topluluğun çok görünmesinde, akıl ve basîret sahipleri için bir ibret vardır. Akıl sahiplerinin, mal ve çocuklarının çokluğuna önem vereceği yerde, Allah'ın âyetlerini göz önünde bulundurması gerekir. Allahü Teâlâ, böyle davranmayanlara az bir mutluluk verir, sonra da büyük bir azabı tatmaya mecbur eder.

14. «İnsanlara» süslü gösterildi. Süslü gösteren Allahü Teâlâdır: Âyette, *"onlara, yaptıkları şeyleri süslü gösterdik"* (Neml: 4) buyurulur. Bu da, Allah'ın insanları imtihan etmesi içindir.

İşledikleri şeyleri kendilerine süslü gösteren, şeytan da olabilir. Âyette: *"Şeytan, yaptıkları şeyleri onlara güzel gösterdi"* (Enfal: 48) buyurulur. Bu da, vesvese yoluyla olur.

Âyet'te geçen ve *"zevklere aşırı düşkünlük"* olarak tercüme ettiğimiz,

şehvet sevgisi, nefislerin istekleri olan sevgilerdir. Şehvet ise, nefsin dilediği şeyi arzulamasıdır. Şehvet aslında masdar olup burada ism-i mef'ul manasınadır. Yani istenilen, arzu edilen şeyler demektir. Âyetin devamında zikredilen şeyleri Allahü Teâlâ, aşağılamak için, şehvet kelimesiyle isimlendirmiş. Çünkü şehvet, filozoflarca da, aşağılık ve rezil bir duygu olarak nitelendirilmiştir. Şehvetine uyan kimseler, yerilmişlerdir. Şehvetleri, hayvanlaştıklarının işaretidir.

Filozoflar derler ki: "Allahü Teâlâ melekleri akıllı, fakat şehvetsiz, hayvanları ise akılsız, fakat şehvetli olarak yarattı. İnsana ise hem aklı, hem de şehveti beraber olarak, bahşetti. Aklı şehvetine galip gelen kimse meleklerden daha faziletlidir. Şehveti kendisine galip gelen kimse ise hayvanlardan daha aşağıdır."

«Kadınlardan, oğullardan...» Bunların birinci derecede gösterilmesi, kadınların, şehvetler konusunda asaletlerinin olduğuna işaret içindir. Ayrıca kadınlar, şeytanların tuzaklarıdır.

İnsanın bulaştığı fitnelerin bir kısmı da oğullarından dolayıdır. Kişi, oğulları için helâl veya haram mal biriktirmeye düşkün olur. Bu oğullar da kişiyi, Allah'ın koyduğu sınırları korumaktan alıkoyar. Bir şiirde şöyle denir:

Çocuklarımız fitnedirler,
Yaşarlarsa fitne çıkarırlar, ölürlerse bizi üzerler.

«Kantarlarca yığılmış altın ve gümüşten...» Burada *"kantarlarca yığılmış"* tan kasıt, çok ve stok yapılmış mal demektir. Âyette geçen *"kanâtîr"* kelimesi, çok mal anlamında olan "kıntâr" kelimesinin çoğuludur. *Keşşaf* tefsirinde belirtildiğine göre, *"mukantara"* (yığılmış) kelimesi de, kıntardan türemiş olup, pekiştirmek için kullanılmıştır. Kantarlarca yığılmış olan bu mallar, altın ve gümüş cinsinden mallardır.

«Salınmış atlardan...» "*Hayl*-atlar" kelimesi çoğul olup kendi lafzından tekili yoktur. Tekil olarak "feres" kelimesi kullanılır. Büyüklenmek anlamındaki "huyelâ'" kelimesinden türemiştir. Salınarak yürüdüğü için bu isim verilmiştir. Burada bahsedilen *"salınmış atlar"*daki *"salınmış"*tan kasıt da, işaretlenmiş, dağlamak sûretiyle işaret konmuş, atlar demektir.

«Davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük süslü gösterildi.» Âyette geçen *"en'am"*dan kasıt, deve, sığır ve davardır.

Bütün bu sayılan şeylerin insanlar için fitne olduğu belirtilmektedir. Ka-

dın ve oğulların fitnesi herkese, altın ve gümüşün fitnesi ticaret erbabına, atların fitnesi krallara ve devlet adamlarına, davarların fitnesi halk kesimine, ekinlerin fitnesi de tarımla uğraşanlara dokunur.

«Bunlar, dünya hayatının geçimidir.» Sayılan bütün bu varlıklar, dünya hayatının mallarıdır. Bu mallarla dünya hayatında birkaç gün zevkle yaşandıktan sonra, tükenip giderler. Halbuki **«asıl varılacak güzel yer, Allah'ın yanındadır.»** İşte orası da Cennet'tir. Bu ifade, insanları dünyanın geçici güzelliklerinden uzaklaştırıp Allah katında olan yüceliklere teşvik için kullanılmıştır.

Akıllı insanın yapacağı şey, bu fani dünyadan, ihtiyacı kadar almaktır. Yoksa kendini tehlikelere düşürecek olan ve sakıncalı şeyleri ona miras bırakacak olan mal ve mülkü çoğalttıkça çoğaltmak, akıllı insanın yapacağı şey değildir.

15. «De ki; 'Bunlardan daha iyisini size söyliyeyim mi?» Ey Rasûlüm, onlara de ki; "Size açıklanan süslü gösterilen ve geçici lezzet veren şeylerden daha hayırlısını haber vereyim mi?"

«Allah'tan korkanlar için, Rabbleri katında, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızâsı vardır.' Allah kullarını görür.» Zühd ve takva sahibi olarak Allah'tan korkan, mâsivayı (Allah'tan başka her şeyi) terkeden kimseler bu cennetlere girmeye hak kazanacaklardır. Orada, hayız, tuvalete çıkma ve sümkürme gibi, görünürde hiçbir ayıp ve kusuru olmayan hanımlarla birlikte olacaklardır. Ayrıca bu hanımların, kıskançlık, sinirlenme ve kendi kocalarından başkalarına bakma gibi, psikolojik birtakım aksaklıkları da yoktur. Yine bu kimseler için, hiçbir şeyle asla ölçülemeyecek derecede olan, Allah rızâsı vardır. Allahü Teâlâ kullarını görür, onların yaptığı işleri bilir ve ona göre sevap, ya da cezalarını verir.

16. «(Bu nimetler:) 'Rabbimiz! Biz inandık, bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru' diyen;» Burada sanki, " kim bu yüce ikramlarla yükselen takva erbabı ?" diye bir soru sorulup ve cevabı alınmıştır. İşte onlar: "Ey Rabbimiz! Seni ve Senin peygamberini tasdik ettik. Bizim günahlarımızı bağışla ve bizi ateş azabından koru" diyenlerdir. Buradan anlaşılıyor ki, mücerred bir iman, kulun bağışlanmasına ve ateşten korunmasına yetmektedir.

17. Allah'a itaat etmekteki zorluk, sıkıntı ve üzüntülere «**sabreden**» söz, hareket ve niyetlerinde ve farzları yerine getirmede sebat gösterip «**doğru olan**» itaat ederek ve ibâdet esnasında «**huzurunda boyun büken,**» Allah yolunda esirgemeden «**infak eden, seher vakti istiğfarda bulunanlar (içindir.)**»

İstiğfar, Allah'tan bağışlanmayı istemek olup, seher vaktine tahsis edilmiştir. Çünkü bu vakit, duâların kabule en yakın olduğu vakittir. Seher vakti ibâdet etmek zor olmasına rağmen, nefisler tertemiz, ruhlar da toplu haldedir. Özellikle ibadet etmede gayret gösterenler için.

Mücâhid, Yakub (a.s.)'un, çocukları için: *"Rabbimden bağışlanmanızı dileyeceğim"* (Yusuf: 98) ifadesi hakkında diyor ki: "Yakub peygamber, istiğfar duâsını seher vaktine ertelemiştir. Çünkü o vakitte duâ kabul olur. Allah'ı hiçbir ses meşgul etmez. Fakat seher vaktindeki duâ, halvet halinde olup, riyadan da uzaktır. Onun için, kabul edilmeye en yakın duâdır."

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Allahü Teâlâ, her gecenin üçtebiri kalınca dünya semasına iner ve şöyle buyurur: 'Mülkün sahibi Benim. Duâ eden kim ise, onun duâsını kabul edeyim. Kim Benden birşey isterse, ona vereyim. Kim Benden bağışlanmasını isterse, onu bağışlıyayım.'"*[7]

Lokman da oğluna şöyle dermiş : "Yavrucuğum ! Şu horozdan daha âciz olma. O seherlerde ötüyorken, sen yatakta yatıyorsun."

شَهِدَ ٱللَّهُ أَنَّهُۥ
لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَأُو۟لُوا۟ ٱلْعِلْمِ قَآئِمًۢا بِٱلْقِسْطِ ۚ
لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٨﴾ إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ

7- Buhârî, Müslim. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 4/138. Buhârî'de: *"... gecenin son üçtebiri kalınca..."* şeklindedir.

الْإِسْلَامُ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ
مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ
فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾ فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ
لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ
أَأَسْلَمْتُمْ ۚ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا ۖ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ
الْبَلَاغُ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

18. Allah, adaleti kâim kılarak kendinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de. O'ndan başka ilâh yoktur. O azîzdir, hakîmdir.

19. Hak din, Allah katında İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilâfa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, Allah da hesabı pek çabuk görendir.

20. Seninle çekişmeye girerlerse de ki: "Ben kendimi ve bana uyanları Allah'a teslim ettim." Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de de ki: "İslâm'ı kabul ettiniz mi?" Eğer İslâm'a girerlerse, doğru yolu bulurlar. Eğer yüz çevirirlerse, artık sana düşen sadece tebliğdir. Allah, kullarını görür.

18. «Allah, adaleti kâim kılarak kendinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti.» Şam'dan iki din adamı gelip Hz. Peygamber'e sordular : " Muhammed sen misin?" O da: *"Evet"* dedi. "Sen Ahmed misin?" diye sordular. O da : *"Evet. Ben Ahmed'im ve Muhammed'im"* diye cevap verdi. Bunun üzerine : "Allah'ın kitabındaki en büyük şehadeti bize bildir " dediler. Hz. Peygamber de bildirdi. Bunun üzerine işte bu âyet indi. Onlara kesin deliller-

le isbat edilip, Allah'ın birliğine işaret eden sanatı, kendilerine bildirildi. O bir tektir. Eşi, benzeri ve ortağı yoktur. Hiçbir kimse, O'nun sanatından bir şey icad edemez.

«**Melekler**» de, Allah'ın kudretinin azametini gördüğü için O'nun büyüklüğünü ikrar edip, ona şahitlik yaptı.

«**Ve ilim sahipleri de.**» Yani peygamberler ve Allah'ın birliğini bilen mü'minler de kevnî ve dînî delillerle Allah'a inandılar. O'na doğru bir şekilde itikad ettiler. Allah, rızıkların dağıtımında, ecellerde, kullara emrettiği konularda *"adâleti"* ve eşitliği *"kâim kılarak"* ve onlardan zulmü kaldırarak Allahtan başka ilâh olmadığına *"şahitlik ettiler."*

«**O'ndan başka ilâh yoktur. O azîzdir, hakîmdir.**» Allah, kendisine şahitlik yapılan şeyi yani Allah'tan başka ilâh yoktur, sözünü tekrarlayarak, tevhidi pekiştirmiş ve kendisine hiçbir ortak koşulmamasını istemiştir. Çünkü o Allah, kendi birliğini kabul etmeyenlerden intikam alacaktır. Hükmünde de, hiçbir kimse onu hesaba çekemez.

19. «Hak din, Allah katında İslâm'dır.» Allah katında, İslâm dininden başka hiçbir din kabul görmez. O İslâm dini, tevhidi ve şerefli bir yolu takip etmektir. Allah Teâlâ'nın, Hz. Âdem'i gönderdiğinden beri, gerçek din, İslâm dinidir. Bu dinin hakikatı tevhidtir. Âdem peygamberden tâ kıyamete kadar bu din geçerlidir. Bu din, hakikatı itibariyle tek olup, şart ve şekilleri itibariyle ayrılık arzeder.

Gâlip Kattan şöyle der: "Ticaret için Kûfe'ye geldim. Kendisine sık sık gidip geldiğim A'meş'in yakınında bir yerde konakladım. Bir gece kalkıp teheccüd namazı kıldı ve bu âyete (Âl-i İmrân: 18) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ım, senin şahitlik yaptığına ben de şahitlik yaparım. Bu şahitliği Allah'a emanet ederim. Bu şahitlik, Allah katında benim emanetimdir. Allah katında din de İslâm'dır." Bunu defalarca söyledi. Kendi kendime dedim ki: "Orada bir şey işitmiştir." Namazı kılıp vedalaştım. Sonra dedim ki : "Âyeti tekrarlayıp durduğunu duydum. Orada sana ne ulaştı?" Bunun üzerine: "Sana onu, ancak bir yıla kadar anlatabilirim" cevabını verdi. O günden beri kapısında bekleyip durdum. Bir yıl geçtikten sonra; "Ey Ebâ Muhammed! Bir yıl geçti" dedim. Bunun üzerine şunları söyledi: "Ebû Vâil'den rivâyet edilen hadiste, Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Yukarıdaki âyeti (*Âl-i İmrân*: 18) okuyan kimse kıyamet gününde getirilir ve Allah ona şöyle der : Benim bu kuluma bir taahhüdüm var. Taahhüdüne en sadık olan da Benim. Kulumu cennete koyun."*[8]

8- Taberânî, *El-Kebîr*'inde tahric etmiştir. İbni Kesîr, 1/272.

«Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra,» ihtilâfa düştüler... Bu âyet, Hz. Peygamber'in getirdiği İslâm'ı terkedip, onun nübüvvetini inkâr eden yahudi ve hristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Onlar, İslâm dini ve nübüvvetin gerçekliği konusunda, hakikatleri bilip, âyetlere ve delillere sahip olduktan sonra inkâra saplandılar.

«Aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilâfa düştüler.» Yahudi ve Hristiyanların ihtilâfa düşmeleri, başkanlık konusunda aralarında çıkan hasetlikten kaynaklanıyordu. Bu durum ise çirkinlik üstüne çirkinlikti. **«Kim Allah'ın»** Allah katında gerçek din İslâm olduğu konusundaki **«âyetlerini inkâr ederse»** ve o âyetlerin gereği olan işleri yapmazsa, **«Allah da hesabı pek çabuk görendir.»** Allah o kimseyi yakında hesaba çeker ve cezalandırır. Yahut da Allah, bütün yaratıkların hesabını pek çabuk bitirir.

20. Allah katında gerçek dinin İslâm dini olduğu konusunda **«seninle çekişmeye girerlerse, de ki: 'Ben kendimi ve bana uyanları Allah'a teslim ettim.'»** Her şeyimi Allah'a adadım. Tek olan Allah'a, başkalarını ortak tanımadım. **«Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlerede de ki: 'İslâm'ı kabul ettiniz mi?'»**

Kendilerine kitap verilenler, yahudi ve hristiyanlardır. Ümmîler ise, kendilerine kitap verilmeyen arap müşrikleriydi.

Size deliller geldikten sonra, müslümanların yaptığı gibi, Müslüman oldunuz mu, yoksa halâ inkâr mı ediyorsunuz? Buradaki soru cümlesi, emir manasına, "İslâm'ı kabul edin!" anlamındadır.

«Eğer İslâm'a girerlerse, doğru yolu bulurlar.» İslâm'a girer, ihlâslı ve samimi olurlarsa, en bol şansı elde etmiş olurlar ve sapıklık çukurundan kurtulurlar.

«Eğer» İslâm'ı kabul etmeyip, ona uymaktan **«yüz çevirirlerse, artık sana düşen sadece tebliğdir.»** Senin getirdiğin dinden yüz çevirmeleri sana zarar vermez. Sana düşen, hidâyete erdirmek değil, sadece risaletini tebliğ etmektir. Tebliğ görevini en iyi şekilde yapmış oldun.

Rivâyet edilir ki : Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti kitap ehline okuduğu zaman onlar, "müslüman olduk" demişlerdi. Hz. Peygamber Yahudilere sorar: *"Hz. İsa'nın, Allah'ın kelimesi, kulu ve elçisi olduğuna şahitlik eder misiniz?"* Onlar da "Allah'a sığınırız" derler. Sonra Hristiyanlara: *"Hz. İsa'nın,*

Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahit misiniz ?" diye sorar. Onlar da : "Hz. İsa'nın, Allah'ın kulu olmasından Allah'a sığınırız" derler. İşte, *"eğer yüz çevirirlerse"* âyeti buna işaret etmektedir.

«Allah, kullarını görür» ve onların bütün hallerini bilir. Bu bir va'd (söz verme) ve vaîd (tehdit) tir.

إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْفُرُونَ
بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ ٱلَّذِينَ
يَأْمُرُونَ بِٱلْقِسْطِ مِنَ ٱلنَّاسِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾
أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ وَمَا لَهُم
مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٢٢﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ
يُدْعَوْنَ إِلَىٰ كِتَٰبِ ٱللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ
وَهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا۟ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ
إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَٰتٍ وَغَرَّهُمْ فِى دِينِهِم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾
فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَٰهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ
مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

21. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler, adaleti emredenlerin canlarına kıyanlar, işte onlara acıklı bir azabı müjdele.

22. Onlar öyle kimselerdir ki, dünya ve âhirette yaptıkları bütün ameller boşa gitmiştir. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.

23. Kitaptan kendilerine bir nasip verilenleri görmedin mi? Aralarında bu kitapla hüküm vermek için, Allah'ın kitabına çağrılıyorlar. Sonra onlardan bir grup yüz çeviriyor. Onlar, yüz çevirenlerdir.

24. Bu, onların: "Sayılı günler dışında ateş bize dokunmaz" demeleri sebebiyledir. Onların uydurdukları bu şey, dinleri konusunda kendilerini aldatmıştır.

25. Onları hiçbir şüphe olmayan günde topladığımız ve herkesin dünyada kazandığı kendisine tamamen ödendiği zaman, artık halleri nice olur?

21. «**Allah'ın**», İslâm'ın gerçek oluşu hakkındaki «**âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler, adaleti emredenlerin canlarına kıyanlar...**» Yani peygamberleri ve peygamberlere tâbi olanları öldüren «**işte onlara**», kitap ehline «**acıklı bir azabı müjdele.**» Onlara, devamlı acıtan bir azap vardır. Buradaki müjdeleme olayı, onları hafife alıp, alay etme anlamı taşımaktadır.

Ebû Ubeyde b. Cerrâh anlatıyor: "Kıyamet gününde, azabı en şiddetli olan adam hangisidir Ey Allah'ın elçisi ?" diye sordum. Hz. Peygamber de: *"Peygamber öldüren adam, ya da iyiliği emredip kötülüğe engel olmaya çalışan adamı öldürendir"* diye cevap verdi ve bu âyeti okudu. Daha sonra da: *"Ey Ebâ Ubeyde! İsrailoğulları, günün başlangıcında bir saat içerisinde 43 peygamber öldürdü. Sonra İsrailoğullarının ibadet eden grubunda 112 kişi kalkıp, peygamber öldürenlere iyiliği emretme, kötülüğü engelleme görevi yapmak istedi. Günün sonunda onları da öldürdüler."* (9)

22. «**Onlar öyle kimselerdir ki...**» Yukarıda belirtilen bu çirkinlikleri işleyenlerin, «**dünya ve âhirette yaptıkları bütün ameller**», iyilik ve hayır-

(9) İbni Ebî Hatem ve İbni Cerir rivâyet etmiştir. İbni Kesir de tefsirine almıştır. Bkz. Suyûtî, *ed-Durrül Mensur*, 2/13.

lar «**boşa gitmiştir.**» İki dünyada da onlardan hiçbir eser kalmamıştır. Belirtilen bu çirkinlikleri işleyenleri, Allah'ın şiddet ve azabından kurtaracak, «**onların hiçbir yardımcıları da yoktur.**» Bu âyette, iyiliği emredip kötülüğü engelleme görevini yapanları öldürenler, fena halde yerilmişlerdir. Kendilerine iyilikle emredenleri öldüren toplum ne kötü toplumdur ve insanlar arasında adaletle davranmayan toplum ne kötü toplumdur. İyiliği emretme ve kötülükten nehyetme görevi, kesinlikle insanlardan düşmez. Fakat son zamanlarda, vaaz ve zorlama da fayda vermez oldu. Çünkü kalbler, korkunç bir şekilde katılaştı ve nefisler de dünya lezzetine merak saldı.

Rivâyet edildiğine göre bir yahudi, askeriyle birlikte giden Harun Reşit'e şöyle der: "Allah'tan kork!" Bunu duyan Harun Reşit ve askerleri, "Allah" kelâmına tâzimden dolayı atlarından inerler.

Bir insanın, kardeşine: "Allah'tan kork!" dediği zaman, onun da cevaben: "Sen kendine bak, bana bunu mu emrediyorsun ?" demesi en büyük günahlardandır.

23. «Kitaptan kendilerine bir nasip verilenleri görmedin mi?» Âyetin başlangıcında hayret ifadesi vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'i, kitap ehlinin hallerinden ve kötü amellerinden dolayı hayrete düşürme vardır. Burada, *"nasip"*ten kasıt, bol şans, *"kitap"*tan kasıt ise, Tevrat'tır. Tevrat'tan kendilerine bir nasip verilenler, «**aralarında bu kitapla hüküm vermek için, Allah'ın kitabına çağrılıyorlar.**»

Rivâyet edilir ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün yahudilerin ilim meclisine gidip, onları imana çağırır. Onların başkanı olan Nuaym b. Amr, Hz. Peygamber'e: "Sen hangi dindensin ?" diye sorar. Hz. Peygamber de: *"Hz. İbrahim'in dininden"* diye cevap verir. Başkan : "İbrahim yahudiydi" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber : *"Sizde Tevrat vardır. Getirin bakalım Tevrat'ı"* deyince, yahudiler diretirler. [10]

«**Sonra onlardan bir grup yüz çeviriyor.**» Onlar, kitabın hükmüne uymanın gerekli olduğunu bildikleri halde, kitaba uymaya yanaşmıyorlardı. «**Onlar, yüz çevirenlerdir.**» Onlar, meclisten dönüp gidenler ve kalbleriyle de yüzçevirenlerdir. Ya da cümle, parantez arası cümlesi olup anlamı şöyle olur: Onlar öyle bir topluluktur ki, âdetleri, haktan yüz çevirmek ve bâtılda ıs-

10- İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebî Hâtem, İbn Abbas'tan tahric etmiştir. Bkz. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensur*, 2/14.

rar etmektir.

24. «Bu onların: 'Sayılı günler dışında ateş bize dokunmaz' demeleri sebebiyledir.» Allah'ın dininden yüz çevirip, sırtlarını dönmelerinin sebebi, onların, günah ve isyana dalıp, sonra da, belli günlerin dışında, cehennemin onları yakmayacağına inanmalarıdır. Ateşin dokunacağı sayılı günler de, buzağıya tapındıkları kırk gündür.

«Onların uydurdukları bu şey, dinleri konusunda kendilerini aldatmıştır.» Onların, bu ve buna benzer bazı uydurma sözleri, kendilerini aldatmıştır. Onlar, " nebi olan babalarımız bize şefaat eder" inancını taşıyorlardı. Ve yine onlar, "Allah Teâlâ'nın, Yakub peygamber'e oğullarına az bir müddetin dışında azap etmeyeceğine söz verdiği" düşüncesine kapılmışlardı. Bunun içindir ki, işleyebildikleri kadar fenalık işliyorlardı.

25. «Onları», gerçekleşeceğinde **«hiçbir şüphe olmayan günde topladığımız ve herkesin»** kendilerine haksızlık edilmeyerek, **«dünyada kazandığı kendisine tamamen ödendiği zaman, artık halleri nice olur?»** Onlara hiçbir şekilde, ne fazla bir sevap, ne de eksik bir azap verilir. Herkes, yaptığının karşılığını görür. Bir zerre kadar bile olsa, Allah'ın kullarına zulmetmesi olamaz.

Akıllı kimselerin yapacağı şey, günahı denizlerin köpüğü kadar çok bile olsa Allah'ın rahmetinden ümit kesmemektir. Allahü Teâlâ, kulun kendisini zannettiği gibidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: *"Lâ ilâhe illallah ehline, ne ölüm anında, ne kabirde, ne de kabirlerinden diriltilip kalkarlarken hiçbir yalnızlık yoktur. Ben, sanki lâ ilâhe illallah ehliyle beraberim. Onların, başlarından toprakları silkelediklerini görür ve 'bizden sıkıntıyı gideren Allah'a hamd olsun' dediklerini işitir gibiyim."* [11]

Mü'min kimsenin görevi, kendisine hidâyet verdiği ve onu şerefli müslüman milletinden kıldığı için Allah'a hamdetmektir. Onun içindir ki, "kulun, kendisini tevhid ve imana ulaştıran Allah'a şükretmemesi, onun akıbetinin kötü olmasına işarettir" denmiştir.

İmam Gazâlî, *Minhac'ül-Âbidîn* adlı kitabında şöyle der: "Tevbenin

---

11- Taberânî, *Kebir*'de Abdullah b. Ömer'den tahric etmiştir. Bkz. *el-Fethu'l-Kebir*, 3/61.

başlangıcı üçtür:

Birincisi, günahların sonucunun çirkinliğini hatırlamak;

İkincisi, Allah'ın, takat getiremiyeceğin gazabının ve hoşnutsuzluğunun sonucunu hatırlamak;

Üçüncüsü ise, zayıflığını ve imkânların azlığını hatırlamaktır."

Güneşin ısısına, polisin tokatına, karıncanın ısırmasına dayanamıyan kimse, cehennemin ateşine, zebanilerin kamçısına, kocaman yılanların ısırmasına ve ateşten yaratılan katır gibi akreplere nasıl dayanır. Gazabından ve azabından Allah'a sığınırız.

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي
الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ
وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾
تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ
الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

26. De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Dilediğine mülk verir, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil edersin. Hayır, senin elindedir. Senin her şeye gücün yeter.

27. Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diri çıkarırsın, diriden de ölü çıkarırsın. Dilediğine sayısız nimetler verirsin."

26. «De ki: 'Ey mülkün sahibi olan Allah'ım!» Mülkün gerçek sahibi ve mülkünde dilediği gibi tasarruf eden sensin. **«Dilediğine mülk verir, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil edersin.»** Dilediğini dünyada başarı ve zafer vermek suretiyle yüceltir, dilediğini de herhangi bir vasıta ve engel olmadan savunmasız bir şekilde zelil edersin.

«Hayır, senin elindedir.» Bütün hayırlar senin kudretindedir. Meşîetinin gereği olarak, ya kısarsın veya yayarsın. Her şeyin Allah'ın kudretinde olmasına rağmen, "hayr"ın tahsis edilmesi, edebe riâyet içindir. Yüceltmede veya zelil etmede **«Senin her şeye gücün yeter.»**

27. «Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın.» Geceyi kısaltıp gündüzü uzatarak, geceyi gündüzün içine sokarsın. Böylece geceler dokuz saat, gündüzler ise onbeş saat olur. Geceyi uzatıp, gündüzü onun içine sokarsın. O zaman da, geceler uzun, gündüzler kısa olur.

«Ölüden diri çıkarırsın, diriden de ölü çıkarırsın.» Yani, nutfeden canlı, yumurtadan kuş, cahilden âlim, âlimden cahil, mü'minden kâfir, kâfirden mü'min, kuru yerden de bitki yaratırsın.

«Dilediğine sayısız nimetler verirsin.'» Bu büyük işleri yapmaya gücü yeten kudretin, mülkü Acemlerin elinden alıp Araplara vermek ve Acemleri zelil etmek, Arapları da yüceltmek... gibi hususlara öncelikle gücü yeter. Bu gibi şeyler, O'nun için çok daha basittir.

Bazı kitaplarda şöyle denir: "Ben, padişahların padişahı olan Allah'ım! Padişahların perçem ve kalbleri, benim elimdedir. Kullar bana itaat ederlerse, onlara rahmet ederim. Bana isyan ederlerse, onlara ceza veririm. Padişahlara sövmekle uğraşıp durmayın. Bana tevbe edin ki, size onları şefkatli kılayım."

Bu sözler, *"nasılsanız, öyle idare edilirsiniz"* anlamındadır. Bunun açık anlamı da şudur: Allah'a itaatkâr insanlar iseniz, sizi merhametli insanlar yönetir. İsyankâr insanlar iseniz, o zaman size ceza veren gaddar insanlar tarafından yönetilirsiniz.

Burada valilerin, idare ettikleri insanların hâl ve hareketlerine göre olduklarına işaret vardır. Halk iyi ise, valiler de iyidir. Halk kötü ise, valiler de kötüdür. Her müslüman, Allah'a niyazda bulunup, tevbe etmelidir. Özellikle, gaddarlık ve zulüm yayıldığı zamanlarda. Valinin zulmü veya adaleti, ekinlerde, ağaçlarda, meyvelerde veya sağılan hayvanlarda belli olur. Eğer vali

zalim olursa, hayvanların sütü, ekinlerin bereketi ve ağaçların meyvesi azalır. Ticaret kervanları şehirlere uğramaz. Çünkü vali zalimdir, fenadır ve uğursuzdur. Vali âdil olursa, durum bunun tersine olur.

Ömer b. Abdülaziz halife olduğu zaman, Tâvus ona şöyle yazmış : "Eğer işinin tümünün hayır olmasını istiyorsan, hayırlıları çalıştır." Ömer de : "Bu, bana öğüt olarak yeter" demiştir.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ
تُقَاةً ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾ قُلْ
إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللَّهُ ۗ وَيَعْلَمُ مَا
فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾
يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا ۖ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ
سُوءٍ ۖ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ
وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

28. Mü'minler, mü'minleri bırakıp da inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa, Allah'a olan dostuğundan sıyrılmış olur. Meğer ki, onlardan gelecek olan bir tehlikeden sakınmış olasınız. Allah size, kendisinden korkmanızı emrediyor. Gidiş de O'nadır.

29. De ki: "Göğüslerinizde olanı, gizleseniz de, açıklasanız da Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olanı da bilir. Allah, her şeye kadirdir."

30. O gün herkes, ne hayır işlediyse, karşısında hazır bulacak; ne kötülük de yaptıysa, onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını isteyecek, Allah sizi kendisinden sakındırır. Allah kullarını pek çok esirgeyendir.

28. «**Mü'minler,**» kendileri gibi «**mü'minleri bırakıp da inkârcıları dost edinmesin.**» Bu âyet, mü'minlerin, akrabalık, arkadaşlık, komşuluk ve buna benzer şeyler sebebiyle, inkârcılarla dostluk kurmasını yasaklamıştır. Mü'minlerin sevgileri de, nefretleri de Allah'ın rızâsı dışında olmamalı. Ya da, savaş ve diğer dinî konularda, onlardan yardım istenmesin. Burada, dostluğun, mü'minlerin hakkı olduğuna işaret edilmiştir. Mü'minlerle kurulan dostluk, inkârcılarla kurulan dostluktan daha kapsamlı ve sağlamdır.

«**Kim böyle yaparsa...**» Her kim mü'minleri bırakır da, inkârcıları dost edinirse, «**Allah'a olan dostluğundan sıyrılmış olur.**» Bu da akla uygun bir iştir. Çünkü dostu dost edinmekle, düşmanını dost edinmek birbirinin zıddıdır.

Şair şöyle der:

Düşmanımı seviyor sonra da
Benim dostum olduğunu iddia ediyorsun.
Bu durumda, aptallık senden uzak değildir.
Oysa dost, seni seven, düşmanına da buğzedendir.

«**Meğer ki, onlardan gelecek olan bir tehlikeden sakınmış olasınız.**» Burada, bir istisna vardır. Sanki denilmiştir ki: "İnkârcıları hiçbir halde dost edinmeyin. Ancak onlardan korkmanız halinde dost edinebilirsiniz. Bu da ya kâfirlerin galip gelmesinden korkmakla olur, ya da bir mümin onlar arasında kalmış olur. Bu durumda kalbler tamamen iman etmiş olarak, inkârcılara düşmanlık ve kinle dolmuş bir halde onlara dostluk gösterir olmak caizdir.

«**Allah size, kendisinden korkmanızı emrediyor. Gidiş de O'nadır.**» Allah, O'nun düşmanlarını dost edinmeniz halinde, sizleri korkutuyor. Bu çok şiddetli bir ceza ve tehdittir. Sonuçta bütün yaratılmışlar, Allah'ın huzurunda hesaba çekilecek, işlediğinin karşılığını görecektir.

29. İnkârcıları dost edinenlere «**De ki: 'Göğüslerinizde olanı, gizleseniz de, açıklasanız da Allah onu bilir.**» Kendisine vardığınızda, sizi hesaba çekecektir. «**Göklerde ve yerde olanı da bilir.**» Gizli veya açık hiçbir sırrınız, Allahü Teâlâ'dan gizli kalmaz. Burada, özelden sonra genel zikredilerek,

pekiştirme yapılmıştır.

«Allah her şeye kadirdir.'» Size yasak kılınan şeyleri yapmaktan çekinmezseniz, Allah'ın gücü, sizi cezalandırmaya yeter. Bu ifade, *"Allah size, kendisinden korkmanızı emrediyor"* ifadesinin açıklanmasıdır.

Padişahın kölelerinden biri, padişahın durumdan haberdar olması için, her tarafa gözcüler koyduğunu ve kölenin gizli hallerini öğrenmek için casuslar yerleştirdiğini bilse, tedbirini iyi alır ve yaptığı her işte uyanık davranır. Böylece kendisini korumuş olur. Peki, Allah Teâlâ'nın da, gizli ve açık her şeyi bildiğini, her şeye hükümran olduğunu bilenler neden aklını başına almıyorlar ?...

Akıllı kimse, Allah'tan korkar, mü'minleri dost, inkârcıları düşman edinir, sevgiyi de, nefreti de Allah için besler. "Allah için sevgi, Allah için nefret" ilkesi, iman esaslarından olup, çok büyük bir kapıdır. Hâlis sevgi ancak, bâtınî bir tasfiyeden sonra mümkündür.

Şair der ki:

Kişiye kendisini sorma.
Arkadaşına bak, kendisini tanırsın.
Çünkü her arkadaş, arkadaşına uyar.

Mü'min, inkârcılardan ve günahkâr yakınlardan, dostluğu kesmenin gerekli olduğunu bilmelidir. Lokman sûresi, 15. âyette şöyle buyurulur :

"Ey İnsan! Eğer anne ve baban seni, bilmediğin bir şeyi Bana ortak tanımaya zorlarsa, onlara itaat etme." Bir kimse, senin kötü yola düşmene sebep olacaksa, ondan uzak durman şarttır. O kimse senin yakının bile olsa, durum böyledir. Çünkü âyet, bunu ifade ediyor.

30. «O gün herkes, ne hayır işlediyse, karşısında hazır bulacak; ne kötülük de yaptıysa, onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını isteyecek...» Kıyamet gününde, mükellef kimseler, yaptıkları iyi amelleri, Allah'ın emriyle yanlarında hazırlanmış olarak bulacaklar. Kötü şeyleri de, yine yanlarında hazırlanmış olarak bulacaklar. Herkes, işlemiş olduğu hayır ve şerlerin yazılı bulunduğu sayfayı, hazır olarak bulduğu gün kendisi ile, yaptığı kötü şeyler arasında, doğu ile batı arasındaki mesafe kadar geniş mesafe olmasını ve bu kötü şeyi işlememiş olmasını ister.

«Allah sizi kendisinden sakındırır.» Yani o zaman Allah: "Benim azabımdan korkun" der.

«Allah, kullarını pek çok esirgeyendir.» Allah'ın, kullarını korkutması, onları gazabından sakındırıp, rızâsına sevkeder. Allah kullarını, şefkatli bir babanın çocuğunu kötülüğe düşürecek şeylerden sakındırması gibi sakındırır.

Akıllı kimselerin yapacağı şey, nefislerini kötü huylardan temizlemek, kalblerini dünyanın pisliklerinden arındırmak ve sâlih amellerle Allah'ın rızâsını elde etmeye çalışmaktır. İhtiyaç anında ve Allah katında aradığını bulabilmesi için, bunları yapmak zorundadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: *"Ey şefkatli, bahşişkâr, ikram ve celâl sahibi olan Allah'ım ! Doğu ile batı arasını açtığın gibi, benimle günahımın arasını da aç. Beyaz elbisenin kirden paklandığı gibi, beni de hatalarımdan arındır ve beni soğuk kar suyu ile yıka. Allah'ı, ona layık olan hamd ile tesbih ederim. Yüce Allah'tan bağışlanma dilerim ve ona tevbe ederim."*[12]

قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِى
يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ
﴿٣١﴾ قُلْ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ ۖ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ
ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٢﴾

31. De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." Allah, ğafûr ve rahîmdir.

32. De ki: "Allah'a ve Rasûl'e itaat edin." Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah da inkârcıları sevmez.

12- Tirmizî, İbn Mâce.

31. «De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin.» Bu âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Ka'b b. Eşref ve ona tâbi olanları İslâm'a davet etmesi ve onların da:"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" demeleri üzerine nâzil olmuştur. Allah Teâlâ nebisine, inkârcılara şöyle seslenmesini bildiriyor:

"Ben Allah'ın elçisiyim. Sizi O'na çağırıyorum. Eğer O'nu seviyorsanız, O'nun dininde beni örnek alın ve bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin ve sizden razı olsun" **«ve günahlarınızı bağışlasın.'»** Allah Teâlâ, sizin kalblerinizden perdeleri kaldırsın, aşırılıklarınızı gidersin, sizi cennetlerine yaklaştırıp ve katında sizlere yer hazırlasın. **«Allah, ğafûr ve rahîmdir.»** Gönderdiği elçiyi sevip, onun emrine uyanları affedip bağışlar.

32. «De ki: 'Allah'a ve Rasûl'e itaat edin.'» Bütün emir ve yasaklarda, Allah'ın elçisine uyun. Allah'ın elçisine uymaktan **«eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah da inkârcıları sevmez.»** Yani onlardan razı olmaz ve onları anıp, yüzlerine bakmaz. Bu âyet Hz. Peygamber'in yüceliğine de işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine uymayı, habibine uymaya bağlamış, kendisine itaatı da, ona itaat etmekle beraber zikretmiştir. Her kim, Allah'ı sevdiğini iddia eder de, peygamberin yoluna aykırı hareketlerde bulunursa, Kur'ân nassıyla o kimse yalancıdır.

Şair de şöyle der:

"İlâhı sevdiğini göstermeye çalışırken, ona isyan ediyorsun
Yemin ederim ki bu çok alçak bir iştir.
Eğer sevgin doğru olsaydı, ona itaat ederdin.
Çünkü, seven sevdiğine itaat eder."

Allah'ı sevdiğini iddia edip de peygamberinin sünnetine uymayan kimse davasında yalancıdır. Çünkü, bir kimseyi seven, onun özel dostlarını ve onunla beraber olanları da sever. Kölesini, cariyesini, evini, yerini... Bu durum, aşkın kanunu ve sevginin esasıdır. Bu anlamda, Mecnun el-Âmiri şöyle der:

"Ülkeye, Leylâ'nın ülkesine varabilsem,
Perde sahibini, perde sahibini öpebilsem,
Gönlüme dolan ülke sevgisi değil,
Ülkedekinin sevgisidir."

Kâsânî, *"De ki: 'Allah'a ve Rasûl'e itaat edin.'"* âyetinin tefsirinde şöyle der: "Eğer habibime uymaya gücünüz yetmezse, en azından, kendisiyle emrettiğim şeye itaatkâr olun. Mürid, murada uyup, onun emrine sarılmalıdır. *'Eğer'* insanlar, rasûle tâbi olmaktan *'yüz çevirirlerse'*, inkârcı kâfirlerin durumuna düşerler. *'Şüphesiz Allah'da inkârcıları sevmez.'"*

Rivayet edildiğine göre: Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ömer'in (r.a.) elini tutmuştu. Ömer ona dedi ki: "Ey Allah'ın elçisi, nefsim hariç, sen bana her şeyimden daha sevgilisin." Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Muhammed'in nefsi, yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben kendisine, kendisinden daha sevgili olmadıkça, hiç biriniz iman etmiş olamazsınız"* buyurdu. Hz. Ömer de: "Allah'a yemin ederim ki, şimdi sen bana, kendimden daha sevgilisin" dedi. Hz. Peygamber de: *"Şimdi imanın tamam oldu ey Ömer"* buyurdu.[13]

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *" Direnen hariç, bütün ümmetim cennete girecektir."* "Direten kimdir Ey Allah'ın elçisi?" diye soranlara da: *"Kim bana itaat ederse cennete girer. Kim de isyan ederse, direnmiş olur"* cevabını verdi.[14]

Câbir b. Abdullah anlatıyor: "Peygamber Efendimiz uykudayken, ona melekler geldi. Meleklerden biri onun uykuda olduğunu söyledi. Diğer melek de, gözlerinin uyuduğunu, fakat kalblerinin uyanık olduğunu belirtti. Daha sonra bu melekler dediler ki: 'Bu zat (Hz. Muhammed) için bir benzetme yapın.' Daha sonra şöyle bir temsil getirdiler: Adamın biri, ev yapar ve orada ziyafet vermek ister. Etrafa haberciler gönderip, ziyafet verdiğini duyurur. Davete icabet eden, eve girer ve yemek yer. Davete icabet etmiyen ise, eve girip yemek yemez. Bunu Hz. Peygamber için yorumlayınız ki, anlaşılsın. Daha sonra şöyle yorumladılar: Ev, cennet, davet veren ise Hz. Muhammed'dir. Kim Hz. Muhammed'e itaat ederse, cennete girer. Kim Hz.Muhammed'e isyan ederse, Allah'a isyan etmiş olur." [15]

13- Ebû Davud: *"Sizin hiç biriniz, ben kendisine en sevgili, aile efradımda kendi aile efradından daha sevgili olmadıkça gerçekten iman etmiş olmaz"*, lafzıyla rivayet etmiştir. Bkz. *Cem'ul-Fevaid*, 1/21.

14- Buhâri, *Kitâbü'l-İ'tisâm*, 13/214. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 9/194.

15- Buhârî, 6/213, Tirmizî de bir benzer şekliyle Emsal bahsinde ifade etmiştir. Hadis No: 2864 Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 8/541.

إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰٓ ءَادَمَ وَنُوحًا وَءَالَ إِبْرَٰهِيمَ وَءَالَ
عِمْرَٰنَ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةًۢ بَعْضُهَا مِنۢ بَعْضٍ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ
عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ إِذْ قَالَتِ ٱمْرَأَتُ عِمْرَٰنَ رَبِّ إِنِّى نَذَرْتُ لَكَ مَا فِى بَطْنِى
مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّىٓ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا
قَالَتْ رَبِّ إِنِّى وَضَعْتُهَآ أُنثَىٰ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ
ٱلذَّكَرُ كَٱلْأُنثَىٰ ۖ وَإِنِّى سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّىٓ أُعِيذُهَا بِكَ
وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ
حَسَنٍ وَأَنۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ۖ كُلَّمَا
دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ ۙ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا ۖ قَالَ يَٰمَرْيَمُ
أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا ۖ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ
بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

33. Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemlere üstün kıldı.

34. Hepsi de birbirinden türeyen bir nesildir. Allah, hakkıy-

la işitici ve bilicidir.

35. Hani, İmran'ın karısı: "Rabbim, karnımdakini, hür bir kul olarak sana adadım; benden kabul buyur; Sen işitir ve bilirsin" demişti.

36. Fakat onu doğurunca 'ne doğurduğunu Allah bilirken' şöyle dedi: "Onu kız olarak doğurdum, erkek kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve zürriyetini kovulmuş şeytandan sana sığındırırım."

37. Rabbi onu, güzellikle kabul etti. Onu bir bitki gibi güzelce büyüttü ve Zekeriyya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriyya her mihraba girişinde, yanında bir yiyecek bulur ve: "Ey Meryem, bu sana nereden?" derdi. (O:) "Bu, Allah katındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir" derdi.

33. «Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemlere üstün kıldı.» Allah Teâlâ, Âdem peygamberi kutsî nefis ve ona layık olan rûhî melekeleri sebebiyle seçti. Ya da Hz. Âdem'i seçmesi onu bizzat, kendi kudret eliyle en güzel şekilde yaratmış olması, ona isimleri öğretmesi, ona melekleri secde ettirmesi ve onu, cennete yerleştirmesidir.

Nûh peygamber de, kendinden önceki şeriatları ilk defa nesheden peygamberdir. Allah, onun ömrünü uzatmış, zürriyetini bâkî kılmış ve duâsını kabul buyurmuştur.

İbrahim hanedanından kasıt, Hz. İsmail ve İshak ile onların soyundan gelen ve aralarında bizim peygamberimiz Hz. Muhammed'in de bulunduğu diğer peygamberlerdir. İbrahim peygamber (s.a.v.)'in ailesinin seçilmesi, onun öncelikle seçilmiş olduğunu ifade eder.

İmran hanedanı, Hz. İsa ve onun annesi İmran'ın kızı olan Meryem'dir. Bunların, diğer âlemlere karşı seçilip üstün kılınması, zamanında yaşayan diğer insanlara üstün kılınmasıdır. Âlemler'den kasıt, bu peygamberlerin herbirinin döneminde yaşayan diğer insanlardır.

34. «Hepsi de birbirinden», aynı zürriyetten **«türeyen bir nesildir.»** Burada zürriyetten kasıt, İbrahim ve İmran hanedanıdır. Bunlar, birbirinin devamı olan iki zürriyettir. Biri diğerinden dallanmıştır. İbrahim hanedanı, (yani İsmail ve İshak) İbrahim'den dallanmışlar. İbrahim Nuh'tan, Nuh da Âdem

peygamberden dallanıp gelmiştir.(Salat ve selâm onlara olsun). İsrailoğullarının son peygamberine kadar hepsi, o ikisinden dallanmıştır. İmran hanedanı da, İbrahim'in zürriyetinden gelen, Musa ve Harun peygamberlerdir. İsa peygamber ve annesi Meryem de böyledir.

«**Allah, hakkıyla işitici ve bilicidir.**» Kulların bütün sözlerini işitir, onların gizli ve açık bütün işlerini bilir. Kulları içerisinde, söz ve hareket bakımından, kimin istikameti doğru ise, hizmetine onu seçer. Rütbelerin en güzeli de, *"Bazılarını derecelere yükseltti..."* (Bakara: 253) âyetiyle işaret edilen muhabbet rütbesidir. Bunun içindir ki, peygamberler içerisinde en üstün olan, Habîbullah Hz. Muhammed'dir.

Denilir ki, üç çeşit baba vardır. Doğrudan baba (gerçek baba), eğitip büyüten baba ve öğreten baba yani, hoca, öğretmen.

35. «Hani İmran'ın karısı: 'Rabbim, karnımdakini, hür bir kul olarak sana adadım» demişti. Adamak, insanın bir şeyi kendisine vacip kılmasıdır. İmran'ın karısından kasıt, Mâsân'ın oğlu İmran'ın karısıdır. Bu da, Meryem validemizin anası ve İsa peygamberin anneannesidir. Bu da, Fakûza'nın kızı Hanne'dir. Bu hanımın kısır olduğu, yaşlanıncaya kadar çocuk doğurmadığı rivâyet edilir. Bir gün, ağacın gölgesinde otururken, yavrusunu yedirmekte olan bir kuş görür. Nefsi harekete geçer ve bir çocuk temennisinde bulunarak şöyle duâ eder: "Ey Allah'ım, bana bir erkek çocuk verirsen onu sana adakta bulunuyorum. Onu, Beytülmakdis'e tasadduk edeceğim ki, Beytülmakdis'in hizmetini görsün." Meryem'e hamile kalır, sonra da İmran ölür. Burada çocuktan akılsız varlıklar için kullanılan *"mâ"* ile bahsedilmiştir. Bunun sebebi çocuğun durumu müphem olduğu ve henüz akıllılar derecesinde olmadığı içindir.

*"Hür bir kul"*dan kasıt, Beytülmakdis'in hizmetine verilmiş veya sırf Allah'a adanmış kul demektir. O dönemlerde, bu tür adaklar meşrû idi. Beytülmakdis'e hizmetçi olarak erkek çocuğu adanır, cariye adanmazdı. Çünkü cariye, âdet haline yakalanır ve Beytülmakdis'ten dışarı çıkmaya ihtiyaç duyardı. Fakat Hanne, mutlak olarak karnındakini azat edip hür kıldı ve erkek çocuk için adağı vesile kıldı. Adamış olduğum şeyi **«benden kabul buyur»** diye duâ bile etti. Buradaki, *"tekabbel"*den kasıt, bir şeyi isteyerek kabul etmek, kabul buyurmaktır. Gerçekte ise, çocuk istemiyle duâda bulunmaktır.

«Sen işitir ve bilirsin,' demişti.» Ey Allah'ım! Sen, işitilen şeylerden olan benim duâ ve yalvarışımı işitir ve bilgiler zümresinden olan gönlümdeki

şeyi de bilirsin.

36. «Fakat onu doğurunca..» Hanne, erkek bir çocuk istiyordu. Oysa bir kız doğurdu. Bunun üzerine hayal kırıklığına uğradı ve üzüldü.

«Ne doğurduğunu Allah bilirken, şöyle dedi: 'Onu kız olarak doğurdum.» Burada, kadının ne doğurduğunu Allah'ın bilmesi ifadesi, Allah tarafından tâzim için kullanılan bir ifadedir. Kadın, dişi doğurunca hayrete düşüp üzülmüştü. Bunun üzerine Allah: *"O kadın, bu hibenin kadrini bilmez. Allah ise, onun doğurduğunu ve onunla ilgili olan önemli ve çok büyük şeyleri bilir"* buyurmuştu.

«Erkek, kız gibi değildir.» Bu da Allah'ın sözüdür. Çocuğun değerini ifade etmekte ve derecesini yükseltmek için söylenmiştir. Buna göre âyetin manası: Onun istediği erkek çocuğu kendisine verilen kız çocuğu gibi değildir. Âyetteki son iki cümle Hanne'nin *"Onu kız olarak doğurdum"* sözü ile, *"ona Meryem adını verdim"* sözü, arasında parantez cümlesidir. Faydası Hanne'yi teselli etmek ve çocuğa değer vermektir. **«Ona Meryem adını verdim.»** Hanne'nin sözlerindendir. Onu, gayıpları bilen Allah'a arzetmekten maksadı, Allah'a yaklaşmak ve O'ndan çocuğu korumasını istemektir.

«Onu ve zürriyetini, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım.'» Bu çocuğu ve onun çocuklarını, şeytanın şerrinden koruman için sana havale ederim. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: *"Hiçbir çocuk yoktur ki, doğduğu zaman ona şeytan dokunmasın. Onun dokunması dolayısıyla, bağırır. Meryem ve çocuğu bundan müstesna."* [16]

Bu hadisin anlamı şudur: Doğan her çocuğa şeytan musallat olmak ister. Ancak Hz. Meryem'in annesinin bu duâsı kabul olmuş, Meryem ve onun çocuğuna şeytan musallat olamamıştır.

37. «Rabbi onu, güzellikle kabul etti.» Allah Teâlâ, erkek çocuk yerine Meryem'i adak olarak kabul etti ve ona razı oldu. Meryem, küçük ve kız olmasına ve mescide hizmet edebilme gücü olmamasına rağmen, Allah onu kabul etti. **«Onu bir bitki gibi güzelce büyüttü.»** Allah Teâlâ Meryem'i her şeye rağmen kabul etti. Çünkü annesi, başlangıçtaki niyetinde çok samimiydi ve sonunda da utanıyordu. **«Ve Zekeriyya'yı da onun»** Meryem'in **«bakımıyla görevlendirdi.»** Meryem'in menfaatlerini koruyup, işlerini yapmakla

16- Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel.

Zekeriyya peygamber görevlendirildi. Zekeriyya ona kefil oldu. Kefil demek, bir başkasına bakan ve onun menfaatlerini koruyan demektir. Hadis-i Şerifte: Şehadet ve orta parmağına işaret ederek *"Ben ve yetime kefil olan şöyle yan-yanayız"*[17] buyurulur.

Rivâyet edilir ki: Hanne doğurduğu zaman, Meryem'i bir bez parçasına sarıp mescide götürdü. Onu din adamlarının yanına bırakıp şöyle dedi: "Bu küçük adak, işte huzurunuzda. Onu alınız." Meryem'i alma konusunda yarışa girdiler. Çünkü o, liderlerinin çocuğuydu. Bunun üzerine Zekeriyya: "Onu almaya ben daha çok hak sahibiyim. Çünkü teyzesi benim yanımda," dedi. Adamlar: "Hayır, olmazsa kura çekelim" dediler. Daha sonra, Ürdün nehri kenarına gidip, vahiyleri yazdıkları kalemlerini o nehre attılar. Kimin kalemi yükselirse o tercih edilecekti. Bunu üç defa denediler. Her defasında, Zekeriyya'nın kalemi su yüzüne çıktı. Diğerlerinin kalemi battı. Böylece Meryem Zekeriyya'nın yanında kaldı.

«Zekeriyya her mihraba girişinde, yanında bir yiyecek bulur...» Söylendiğine göre, Zekeriyya, Meryem için mescitte bir mihrap, yani bir oda yapmıştı. Oraya merdivenle çıkılırdı. Zekeriyya, oraya tek başına girerdi. Çıkarken de yedi kapıyı Meryem'in üzerine kapatırdı. Her yanına varışında da orada değişik yiyecekler bulurdu. Kışın yaz meyveleri, yazın ise kış meyveleri bulurdu **«ve: 'Ey Meryem, bu sana nereden?' derdi.»** Çünkü bu yiyecekler bu dünyadakilere benzemiyordu, mevsimleri değişikti. **«(O)»** küçük Meryem: **«'Bu Allah katındandır.»** Şaşma ve bunu garip karşılama, çünkü **«Allah, dilediğine sayısız rızık verir,' derdi.»** Allah'ın vereceği nimetlerin çokluğunu hesap edemezsiniz. Onları takdir bile edemezsiniz. Bu ifade, nimetlerin Allah katından olduğunu açıklamak içindir. Âyet-i kerime'de, evliyanın kerametine işaret vardır. Kerameti inkâr eden, bu durumu, Zekeriyya Peygamberin peygamberlikten önceki hârikuladeliklerinden ve onun peygamberliğinin esasından sayar.

Rivâyet edildiğine göre, kıtlık senesinde Hz. Peygamber acıkmıştı. Fatıma validemiz ona, iki pide ile bir parça et verdi. Validemiz, Hz. Peygamber'i kendisine tercih etmişti. Peygamber efendimiz de, aldıklarını ona iade etti ve *"gel kızım"* dedi. Validemiz gelip tabağı açtı. Bir de ne görsün? Tabak et ve ekmekle dolu. Bunun üzerine donakaldı ve Allah katından geldiğini bildi. Bu-

17- Buhâri ve Müslim, hadisi şu ifadelerle rivâyet etmiştir: *"Ben ve yetime bakan, cennette şöyle yanyanayız."*

nun üzerine Hz. Peygamber, *"Bunlar sana nereden geldi? "* buyurdu. Fatıma validemiz de "Allah'tan! Allah Tealâ dilediğini hesapsız bir şekilde rızıklandırır" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Seni, İsrailoğullarının hanımefendisi Meryem'e benzeten Allah'a hamd olsun."* Daha sonra Peygamber efendimiz, Hz. Ali'yi, Hz. Hüseyin'i ve ehl-i beyti topladı. Hepsi bu tabaktan yeyip doydular, yemek de olduğu gibi kaldı. Fatıma validemiz de komşulara dağıttı. [18]

Selef-i sâlihinin, sahabenin, tâbiînin ve daha sonra birçoklarının kerametleri ortaya çıkmıştır.

Süfyan-ı Sevrî, Şeybân-ı Râî ile birlikte haccediyormuş. Önlerine arslana benzeyen yırtıcı bir hayvan çıkmış. Süfyan, Şeyban'a demiş ki : "Bu hayvan hakkında görüşün nedir?" Şeyban 'korkma' demiş ve kulaklarını tutarak birbirine sürmüş. Hayvan da baygın bir şekilde bakarak kuyruğunu sallamış. Bunun üzerine Süfyan: "Bu şöhret ne?" diye sormuş. Şeyban da şöyle cevap vermiş: "Şöhretten korkmasaydım, azığımı bu hayvanın sırtına yükler ve Mekke'ye giderdim.

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ ۖ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي
مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً ۖ إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ
وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ
مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾ قَالَ
رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ

18- Hafız Ebû Ya'lâ tahriç etmiştir. İbn Kesir Tefsiri, 1/280.

قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّيٓ آيَةً ۚ
قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا ۗ وَاذْكُرْ رَّبَّكَ
كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾

38. Orada Zekeriyya, Rabbine duâ etti ve: "Rabbim, bana kendi tarafından temiz bir zürriyet ver. Sen duâyı hakkıyla işitensin" dedi.

39. O, mihrapta durup namaz kılarken, melekler ona nidâ etti: "Gerçekten Allah sana, kendisinden bir kelimeyi tasdik edici, efendi, nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olmak üzere Yahya'yı müjdeler."

40. Dedi ki: "Rabbim, ben yaşlanmışken, karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?" Allah: "İşte böyle, Allah ne dilerse yapar" dedi.

41. "Rabbim bana bir nişan ver" dedi. Allah: "Senin nişanın, işaret haricinde üç gün insanlarla konuşmamandır. Bununla beraber Rabbini çokça anıp, akşam sabah O'nu tesbih et." buyurdu.

38. «Orada Zekeriyya Rabbine duâ etti ve:» Zekeriyya peygamber, Meryem'in Allahü Teâlâ katındaki makbûliyetini görünce, kendisinin yaşlı olmasına, hanımının da yaşlı ve kısır olmasına rağmen, kendisinin de Hanne'nin çocuğu gibi asil bir çocuğu olmasına heveslendi. «**'Rabbim, bana kendi tarafından temiz bir zürriyet ver»** diye duâ etti. *"Kendi tarafından"* ifadesinden maksat, normal halin dışında, Cenab-ı Hakk'ın kudretinden bir çocuk istemektir. Temiz zürriyet: Sâlih, mübarek, takva sahibi ve kendisinden râzı olunan çocuktur. Zürriyet, nesil demektir. Temiz: Huyları ve amelleri temiz olan, kendisinde ayıplanacak ve kötü görülecek bir şey olmayan demektir.

«**Sen duâyı hakkıyla işitensin,' dedi.**» Duâyı işitenden maksat , kabul edendir. Bu ifade "Allah, ona hamdedeni işitir" ifadesi gibidir. Duâya icabet etmeyen, işitmemiş demektir. Dense ki: Zekeriyya peygamber, Meryem'in

durumunu görmeden önce de Allah'ın kudretini biliyordu. Fakat neden daha önce istekte bulunmadı? Bizim cevabımız şudur: İnsan bir şeyi önceden bilmiş bile olsa, gözüyle gördükten sonra hevesi daha çok artar.

39. «O, mihrapta durup namaz kılarken, melekler ona nidâ etti:» Zekeriyya peygamber, mihrapta, yani Meryem'in odasında namaz kılarken, melekler ona nidâda bulundu. Meleklerden maksat Cebraildir. Cebrail, meleklerin reisi olduğu için onu yüceltmek için çoğul şeklinde getirilmiştir.

«'Gerçekten Allah sana, kendisinden bir kelimeyi tasdik edici, efendi, nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olmak üzere Yahya'yı müjdeler.'» Yahya, doğacak çocuğun adıdır. Kendisinden bir kelime ise, Hz. İsa peygamberdir. İsa peygambere *"kelime"* adı verilmesinin sebebi, *"ol"* kelimesi ve emriyle babasız olarak dünyaya gelmesindendir.

Süddî der ki : Yahya peygamberin annesi, İsa peygamberin annesiyle karşılaşmış ve demiş ki: "Ey Meryem, hamileliğimi hissettim." Meryem de demiş ki: "Ben de hamileyim." Yahya'nın annesi: "Karnımdakinin, senin karnındakine secde ettiğini hissediyorum" demiş. Yahya peygamber, İsa peygamberden altı ay daha büyüktü, İsa peygamber göğe yükseltilmeden önce, Yahya peygamber öldürüldü. Yahya peygamber, toplumunun şereflisi ve başkanı idi.

Yahya peygamber nefsine çok hâkim olup, imkânı varken bile şehevî arzularına gem vururdu. Rivâyete göre, bir sabah çocuklarla karşılaşmış ve çocuklar onu oyuna çağırmış. O da "Oyun için yaratılmadım" demiş. Yahya peygamberin, nefsine çok hâkim olmasının bir anlamı da, onun, güç ve imkânı olduğu halde, kadınlardan yüz çevirmesidir.

"Nebî" (peygamber) den maksat, bülûğ çağına erdiği zaman, Yahya'ya vahiy gelmiş olması, *"sâlihler"* den maksat da, Yahya'nın sâlih insanlar olan peygamberlerin sulbünden gelmiş olmasıdır.

40. Melekler Zekeriyya'ya nidâda bulunup, kendisine bir çocuk müjdesi verince, âdet dışı olacak bu çocuğa Zekeriyya şaşakaldı ve **«Dedi ki: 'Rabbim, ben yaşlanmışken, karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?'»** Bu ifadeden, meleğin kendisine bir çocuk müjdesi vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Zekeriyya peygamberin 99 yaşında, eşinin de 98 yaşında olduğu söylenir. Ayrıca bu hanım, kısır olup çocuk doğurmaya elverişli de değilmiş.

Bunun üzerine «**Allah**» Teâlâ: «**'İşte böyle, Allah ne dilerse yapar,' dedi.**» Allah Teâlâ, dilediği zaman, kulların akıllarına durgunluk verecek harikulâde şeyler yaratmaya kadirdir. Âyette görüldüğü gibi, 99 yaşında yaşlı bir erkek ve yine yaşlı ve kısır bir hanımdan kendi kudretiyle çocuk dünyaya getirmesi de bunlardan biridir.

41. Bunun üzerine Zekeriyya peygamber, «'**Rabbim bana**» hamileliğin gerçekleşeceğine veya istenilen şeyin tahakkuk edeceğine dair «**bir nişan ver,' dedi. Allah**»Teâlâ da : «**'Senin nişanın, işaret haricinde**» peşpeşe «**üç gün insanlarla konuşmamandır. Bununla beraber Rabbini çokça anıp, akşam sabah O'nu tesbih et,' buyurdu.**» Zekeriyya peygamber bu çocuk nimetinin şükrünü eda edebilmek için üç gün peşpeşe insanlarla konuşmayacaktı. Meramını sadece işaretle ifade edecekti. Allah Teâlâ'yı sabah akşam zikir ve tesbih edecekti ki, Zekeriyya'nın lisanı zikir ve tesbihte çok güzeldi. Bu da bir mucize idi. İkinci bir görüşe göre, buradaki zikirden maksat, kalble yapılan zikirdir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın muhabbetine dalanlar, âdet olarak bir süre lisanla zikre devam ederler. Kalb Allah'ı zikretmenin nuruyla dolduktan sonra, diller susarlar ve kalb zikretmeye başlar.

Biliniz ki zikirler de birkaç çeşittir. Dille yapılan zikir, kalble yapılan zikre göre daha noksandır. Rivâyet edildiğine göre, İsa peygamber (a.s.) zikirde en yüksek mertebeye ulaştığı zaman, şeytan gelmiş ve şöyle demiş: "Ey İsa! Allah'ı zikret." Şeytanın, Allah'ı zikretmeyi emretmesi karşısında İsa peygamber hayrete düşmüş. Çünkü şeytanın varlığı, bunun zıddını gerektirirdi. İsa peygamber "kaybol ey Allah düşmanı" demiş. Daha sonra, İsa peygambere iğva vererek onu, kalbî zikir mertebesinden lisanî zikir mertebesine düşürmek istediği anlaşılmış. Bu mertebe, İsa peygamberin makamına göre, daha alt bir mertebedir. [19]

Kuşeyrî şöyle der: "Kulun, Allah'ı dille zikretmesi, o kulu, kalble zikrin devamına ve zikrin tesirine ulaştırır. Bir kul, Allah'ı kalbi ve diliyle zikrederse, o kul hal ve gidişatında Allah'ı kâmil bir şekilde vasfetmiş demektir."

Sehl b. Abdullah der ki: "Hiçbir gün yoktur ki Allah Teâlâ şöyle nidâda bulunmasın:'Ey kulum, bana hiç âdil davranmadın. Seni hatırlıyorum, beni

19- Kalbî zikirden maksat, kulun devamlı bir surette Allah'a bağlı kalmasıdır ve Allah'ın, bütün tasarruflarında kulu kontrol altında bulundurduğunu gözden çıkarmamasıdır. Bu da, "ihsan" mertebesidir. Hz. Peygamber: *"İhsan, Allah'ı görürcesine O'na ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor"* buyurarak, *ihsan*'ın ne demek olduğunu açıklamıştır.

unutuyorsun. Seni kendime çağırıyorum, sen benden başkasına gidiyorsun. Senden belâları uzaklaştırıyorum, sen hatalara dalıyorsun. Ey Âdem oğlu! Yarın bana geldiğin zaman ne diyeceksin ?'"

Hüseyin der ki: "Üç şeydeki tad ve zevki kaybettiniz. Bunlar, namaz, zikir ve okumadır. Bulabilirseniz ne âlâ, bulamazsanız bilmiş olunuz ki, kapılar kapanmıştır."

وَإِذْ قَالَتِ
الْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰكِ وَطَهَّرَكِ وَٱصْطَفَىٰكِ
عَلَىٰ نِسَآءِ الْعَٰلَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَٰمَرْيَمُ ٱقْنُتِى لِرَبِّكِ وَٱسْجُدِى وَٱرْكَعِى
مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾

42. Hani melekler: "Ey Meryem! Şüphesiz ki Allah sana seçkin bir özellik verdi. Seni tertemiz kıldı ve seni dünyanın kadınlarına üstün etti" demişti.

43. "Ey Meryem! Huşû ile Rabbinin divanına dur, secde et ve rükû edenlerle birlikte sen de rükû et."

42. «Hani melekler:» Meryem sûresindeki *"Ona ruhumuzu (Cebrâil'i) göndermiştik de tam bir insan olarak görünmüştü."* (Meryem: 17) bu âyetin de işaret ettiğine göre, burada melekten kasıt, Cebrail'dir. Cebrail, meleklerin başkanı olduğu için, onu tâzimden ötürü çoğul olarak *"melekler"* denilmiştir. «**'Ey Meryem! Şüphesiz ki...»** Cebrail'in Meryem'le konuşması ona vahiy değildir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Senden önce ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik."* (Nahl: 43) âyetinde, peygamberlerin erkeklerden olduğunu belirtmiştir. Kadınların peygamber olamayacağı konusunda icmâ olup, ona kerâmet olarak şifâhî olarak söylemiştir. Çünkü, evliya-

nın kerâmeti bir gerçektir.

«Allah sana seçkin bir özellik verdi.» Yani Allah seni, annenden güzellikle kabul edip Zekeriyya'nın himayesinde büyüttü ve sana birtakım kerâmetler verdi. **«Seni tertemiz kıldı»** yani seni, kötü işlerden, çirkin âdetlerden, sana insanların dokunmasından ve hayız-nifastan berî kıldı **«ve seni dünyanın kadınlarına üstün etti,' demişti.»** Allah Tealâ, İsa peygamberi sana babasız olarak bağışlayarak seni diğer kadınlardan ayırdı ve sizin ikinizi âlemlere "âyet" kıldı.

43. «'Ey Meryem», namazda **«huşû ile Rabbinin divanına dur.»** Allah Teâlâ için kıyamları uzat. **«Secde et ve rükû edenlerle birlikte sen de rükû et.'»**

Burada namazın erkanı zikredilerek Meryem validemize cemaatle namaz kılmak emredilmiştir. Kunût, kıyamın uzunluğu demektir. Sücûd ve rükû'un zikredilmeleri, namazın rükünlerinin yerine getirilmeleri konusunda mübalağa ifade ederler. Secdenin rükûdan önce zikredilmesi de, onun, namazın en faziletli rüknü ve huşûnun en öte mertebesi olmasındandır. Namazın zahiri görünümünde düzenin böyle olması gerekmez.

ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۖ
وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَٰمَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ
وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

44. Bunlar, sana vahyetmekte olduğumuz gayb haberleridir. Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak diye kalemlerini atarlarken, sen yanlarında değildin. Çekişirlerken de yine yanlarında değildin.

44. «Bunlar, sana vahyetmekte olduğumuz gayb haberleridir.» Kıssada sana, gayba ait bazı haberler anlattık. Anlatılan bu haberler ancak, ya gözlemle, ya kitaptan okumakla veya bir bilgin'in anlatmasıyla öğrenilebile-

cek şeylerdir. Yahut da Allah'ın vahyetmesiyle. Bu, ilk üçü değildir. Dördüncüsü gerçekleşti ki, o da vahiydir. Allah bunları sana, peygamberliğinin bir delili olarak anlatıyor ki, seninle çekişenler durumu kavrasınlar.

"Vahy" kelimesi Kur'ân'da şu anlamlara gelir:
1) Peygamberlere bir şey bildirmek. (Bkz. Nahl: 43)
2) İlham etmek. (Bkz. Kasas: 7)
3) İstenen anlamı bildirmek. (Bkz. Zilzâl: 5)
4) İşaret etmek. (Bkz. Meryem: 11)

Aslında bütün bunlar, gizlice bildirme anlamına gelir.

«Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak diye kalemlerini atarlarken, sen yanlarında değildin.» Meryem'i alıp yetiştirme konusunda ihtilâfa düştükleri ve Tevrat'ı yazan kalemlerini attıkları zaman, sen onların yanında değildin.

Kur'ân'ın böyle ifade etmesi, müşriklere Hz. Muhammed'e vahiy geldiğini bildirmek ve onu inkâr edenlerle alay etmek içindir. Onlar, senin bilgin olmadığını biliyorlar, kitap okumadığını da biliyorlar. Herhangi bir peygamberle arkadaşlık edip, ondan bazı şeyler dinlemediğini de biliyorlar. Geriye sadece gözlem kaldı. O da, imkânsız bir şey.

«Çekişirlerken de yine yanlarında değildin.» Meryem'i alıp büyütme konusunda ihtilafa düşmüşlerdi. Bu âyet, Hz. Meryem'in faziletine işaret etmektedir. Çünkü Allah onu, âlemlere karşı seçip, üstün kılmıştır.

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyler: *"Dünya hanımlarının efendisi şunlardır: Meryem, sonra Fatıma, sonra Hatice ve sonra da Asiye."*[20] Bu hadis, hasen bir hadistir ve âyetin anlamına uygundur. Âyette de Meryem'in bütün dünya kadınlarından daha faziletli olduğu bildirilmiştir.

Hz. Enes (r.a.) rivâyet ediyor: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Dünyadaki kadınlardan İmran'ın kızı Meryem, Huveylid'in kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fatıma ve Firavun'un karısı Asiye sana misâl olarak yeter.."*[21]

20- Hâkim, Müstedrek, *Fethu'l-Kebîr*, 2/169. Hâkim'deki rivayet: *"Cennetteki kadınların efendileri yani en faziletlileri dörttür...."* şeklindedir.
21- Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibban, Hâkim. Bkz. *Câmiu'l-Usûl*, 9/125.

Bu hadisler, sayılan dört kadının, diğer kadınlardan üstün olduklarını ifade etmiştir. Biliniz ki, kemal ehli çok erkekler vardır. Hanımlarda, bu dört kişiden başka kemal (olgunluk) ehli yoktur. Kemal ehli demek, iyilik, fazilet ve takvada son derece ilerde olmak demektir. "Kemal", kâmilin elde etmeye daha lâyık olduğu şey demektir. Peygamberlik, hanımların yapacağı şeyler cümlesinden değildir. Çünkü peygamberlik, açıklık ve daveti gerektirir. Kadınların durumu ise kapalılığı gerektirir. Peygamberlik, kadınlar için bir kemal değildir. Kadınların kemali "sıddîkiyet"tir. O da peygamberliğe çok yakındır. Sıddık demek, bütün hal, hareket ve sözlerinde dosdoğru olan demektir. Hanımlar içerisinde de, erkeklerin makamına ulaşan kâmil hanımlar, ârif hanımlar vardır. Bunlar da bir anlamda erkektirler. Bir şâir şöyle der:

Eğer kadınlar bize söylendiği gibi olsaydı,
Erkeklere tercih edilirlerdi.
"Güneş" kelimesinin dişi kabul edilmesi ayıp değildir.
"Hilâl" kelimesinin erkek kabul edilmesi de övünç değildir.

إِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ
يَٰمَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ
وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ
النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

45. Melekler demişti ki: "Ey Meryem! Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünyada da, âhirette de şanı yüce ve Allah'a yakın kılınanlardandır.

46. Beşiğinde de, yetişkinliğinde de insanlara söz söyleyecektir. O, sâlihlerdendir."

45. «Melekler demişti ki: 'Ey Meryem! Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor.» Burada da *"melekler"*den kasıt, Cebrail (a.s.)'dir. Tazim için çoğul olarak kullanılmıştır. *"Kelime"*den kasıt, *"Kün: Ol"* kelimesidir. Aslında her yaratığın meydana gelmesi bu kelime yani "ol" emri sebebiyle ise de, Hz. İsa hakkında insanlar arasında bilinen zâhirî sebep yok olduğu için onun meydana gelmesinin bu kelimeye isnad edilmesi daha tam ve daha kâmildir. İsa peygamberin *"kelime"* olarak ifade edilişi, en tamamlayıcı ve en mükemmel bir tarzdır. **«Adı, Meryem oğlu İsa Mesih'tir.»** Mesih, "sıddık ve fâruk" gibi şereflı bir lâkap olup, İbrânice'de "meşih" diye tabir edilir. Anlamı ise, "mübarek" tir. *"Meryem oğlu"*, İsa'nın sıfatıdır.

Burada hitap, Meryem'e yöneltilmiştir. Öyleyse "oğlun İsa" denmesi gerekirdi. Halbuki *"Meryem oğlu İsa"* denmiştir. Çünkü, peygamberler annelerine değil, babalarına nispet edilirler. Burada, İsa'nın babasız olarak dünyaya geleceğine ve annesine nisbet edileceğine dikkat çekmek için böyle ifade edilmiştir. Onun için Meryem validemiz, âlemlerin kadınlarına tercih edilip, faziletli kılınmıştır.

«Dünyada da,» peygamberlikle ve insanların önüne geçmesiyle, **«âhirette de»** şefaat etmesiyle ve cennetteki üstün derecesiyle İsa'nın **«şânı yüce ve Allah'a yakın kılınanlardandır.»** İsa peygamber, göğe yükseltilip, meleklerlerle arkadaşlık etmesi ve Rabbine varmasıyla yakınlardan olmuştur.

46. «Beşiğinde de, yetişkinliğinde de insanlara söz söyleyecektir.» Hz. İsa, hem çocukken, hem de yetişkin haldeyken, tıpkı bir peygamber gibi insanlara hitap edecektir. Bunun çocukluk ve yetişkinlikteki hitabı arasında hiçbir fark olmayacaktır. Şüphesiz bu da en büyük mûcizelerden biridir.

Rivâyet edildiğine göre: İsa (a.s.) 30 yaşına varınca, Allah onu, İsrail oğullarına peygamber olarak gönderdi. Peygamberlikte 30 ay kaldı. Sonra göğe yükseltildi. *"Yetişkinlik"* (kehl) , 40 yaşını geçip yaşlılığa yaklaşan demektir. İsa peygamber, yetişkinken insanlara hitap etmeyip, genç yaşta göğe yükseltildi. Dünyanın sonunda yere indirildiği zaman hitap edecek. Deccal'i de o zaman öldürecek.

«O sâlihlerdendir.'» Allah'ın, "sâlih" sözünü zikretmesi, kişinin bundan daha üstün bir mertebesi olamıyacağına işarettir.

قَالَتْ رَبِّ
أَنَّىٰ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ ۖ قَالَ كَذَٰلِكِ ۖ اللَّهُ يَخْلُقُ
مَا يَشَاءُ ۚ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ وَيُعَلِّمُهُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا
إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ
لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا
بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ
اللَّهِ ۖ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ ۚ
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾ وَمُصَدِّقًا
لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَلِأُحِلَّ لَكُم بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ
وَجِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ إِنَّ اللَّهَ
رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۗ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

47. Dedi ki: "Ey Rabbim! Benim nasıl çocuğum olabilir? Bana bir insan dokunmadı." Allah: "İşte böyle, Allah ne dilerse yaratır. Bir işe hükmedince ona ancak 'ol' der, o da oluverir" dedi.

48. Allah, ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek.

49. Onu İsrailoğullarına peygamber gönderecek. O diyecek ki: "Gerçekten ben size Rabbinizden bir mûcize getirdim: Çamurdan size kuş biçiminde bir şey yapar, ona üfürürüm de, Allah'ın izniyle derhal bir kuş olur. Yine ben, anadan doğma körü ve alaca hastalığına yakalananı iyileştirir, Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde neyi yeyip, neyi biriktirdiğinizi size haber veririm. Elbette bunlarda sizin için, eğer iman ettiyseniz, kesin bir ibret vardır."

50. "Önünüzde bulunan Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri serbest bırakmak üzere (gönderildim.) Size Rabbinizden âyet getirdim. Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

51. "Şüphesiz Allah, benim de, sizin de Rabbinizdir. O'na ibadet edin, doğru yol budur."

47. Meryem, Rabbine tazarruda bulunarak **«dedi ki: 'Ey Rabbim! Benim nasıl çocuğum olabilir?»** Burada, Allah'ın şanını yüceltmek için bir hayret ifadesi vardır. Normalin dışında bir olay olduğu zaman, beşerin hayret etmesi gerekir. Babasız bir çocuğun dünyaya gelmesinde de âdet dışı bir olay cereyan etmiştir. O zamana kadar, öyle bir âdet görülmemişti. **«Bana»** herhangi **«bir insan dokunmadı.'»** Yani ben, hiçbir insanla cinsel ilişki kurmadım. Benim bu halim çocuk yapmaya engeldir.

«Allah: 'İşte böyle, Allah, ne dilerse yaratır. Bir işe hükmedince ona ancak "ol" der, o da oluverir' dedi.» Allah, yaratmak istediği şeyi diler ve istediği gibi yaratır. İsa peygamberi tuhaf bir şekilde babasız olarak yaratmış olduğu gibi... Bir şeyi yapmaya karar verip ona hükmettiği zaman, ona sadece "ol" demesi yeter. O da hemen oluverir. Bu durum, Allah'ın kudretinin kemalini ve takdir ettiği şeyleri, meşîeti (dilemesi) gereği yaptığını gösterir. Ayrıca burada, itaat eden yaratılmışın, emredici olan Allah'ın gücünü anlaması için yaratıcılıktaki hızına da işaret edilmiştir.

İbn Abbas der ki: "Meryem validemiz odasındayken, karşısına bir perde oluşuverdi. O, üzerinde beyaz elbiseler olan Cebrail (a.s.) di. Meryem'e, yaratılışı tam bir insan şeklinde göründü. Onu görünce: "Eğer takî (takva sahibi biri) isen, senden Rahman'a sığınırım" dedi. Sonra (Cebrail) gömleğinin yakasına üfledi, bu üfleme rahime ulaştı ve hamile kaldı."

48. «Allah, ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek.» Allah, İsa peygambere, vahiy ve ilham yoluyla kalemle yazmayı öğretti. Böylece İsa peygamber, yaşadığı devirlerde, yazısı en güzel olan kişi oldu. Hikmetten maksad, şer'î ve aklî bilgiler ve ahlâkı güzelleştirmedir. Çünkü insanın kemali, amel işleyebilmesi için hakkı ve hayrı bilmesiyle mümkündür. Bütün bunlar, *"hikmet"* kelimesiyle ifade edilmiştir. İsa peygamber, İncil ve Tevrat'ı da ezberden bilirdi. Bütün bu ifadeler, kocasız bir hanımın çocuk doğurması ve toplumun onu kınaması konusunda, Meryem validemizin gönlünü hoşetmek içindir.

49. «Onu, İsrailoğullarına peygamber gönderecek.» Yusuf peygamber, İsrailoğullarının ilk peygamberi, İsa peygamber ise son peygamberidir. **«O»**, İsa peygamber onlara **«diyecek ki: 'Gerçekten ben size Rabbinizden bir mûcize getirdim: Çamurdan size kuş biçiminde bir şey yapar, ona üfürürüm de, Allahın izniyle derhal bir kuş olur.»** Burada geçen *"yaratmak"* kelimesini, *"yapmak"* mânâsına almak gerekir. Çünkü, Allah'tan başka hiçbir yaratığın yaratıp, yeniden birşey yapma gücü yoktur. İsa peygamberin kuş yapmasının sebebi, İsrailoğullarının, onu yalanlamalarını bırakıp, imana gelmelerini temin etmek içindir. Meydana getirilen bu kuş da, diğer kuşlar gibi canlı ve uçabilen bir kuştur. Bu kuş, Hz. İsa'nın bir mûcizesi değil, Allah Tealâ'nın bizzat kuşu yaratmasıdır.

Rivâyet edilir ki: İsa peygamber, peygamberliğini ilan edip mûcize gösterdiği zaman, ondan bir yarasa yapmalarını isterler. O da biraz çamur alıp şekillendirir. Ona üfler ve hemen gökte uçmaya başlar.

Allah'ın izniyle, **«Yine ben, anadan doğma körü ve alaca hastalığına yakalananı iyileştirir...»** *"Ekmeh"* anadan doğma kör insan, *"ebras"* ise cüzzamlı insan demektir. Aslında cildinde beyazlık olan kimse demektir. Uğursuz sayılırdı. Bu hastalık ilerleyince iyileşmez ve ilâçla gitmezdi. Araplar ondan nefret ettikleri gibi hiçbir şeyden nefret etmezlerdi. Burada bu iki hastalık zikredildi. Çünkü İsa peygamber döneminde, tıp ilminin çok ilerlemiş olmasına rağmen, bu iki hastalık tedavi edilemiyordu. Onun için bu iki

hastalığa dikkat çekilmiş. İsa peygamberin, günde elli bin hasta tedavi ettiği, gücü yetenlerin ona geldiği, gücü yetmeyenlere onun gittiği rivâyet edilir. İsa peygamber bu hastaları, iman etmek şartıyla sadece duâ ederek tedavi ederdi.

«Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim.» İsa peygamberden ölüleri diriltmesini istemişler. O da dört kişiyi diriltmiştir. Azer onun arkadaşıymış. Kızkardeşini İsa peygambere göndererek, kardeşi Azer'in ölmek üzere olduğunu bildirmiş ve onu çağırmış. Bunların arasında üç günlük yol olmasına rağmen, İsa peygamber ashabıyla birlikte oraya varmış. Onlar yetişinceye kadar Azer ölmüştü. İsa peygamber, Azer'in kızkardeşinden, kendilerini kabire götürmesini istemiş, o da kabre götürmüş. İsa peygamber, kabrin başında şöyle duâ etmiş: "Ey yedi kat yerin ve göğün Rabbi olan Allah'ım! Sen beni, İsrailoğullarına peygamber gönderdin. Ben onları senin dinine çağırıyorum. Ölüleri dirilttiğimi onlara bildiriyorum." Böylece Azer'i diriltti. Azer kalkıp kabirden çıktı. İsa peygamberin bundan başka, yaşlı bir kadının oğlunu, Âşir'in kızını ve Nuh'un oğlu Sam'ı da dirilttiği rivâyet edilir. Yaşlı kadının oğlu ölmüştü. Sedye ile Hz. İsa'nın yanına götürülmüş, Hz. İsa Allah'a duâ etmiş, o da dirilip sedye üzerinde oturmuş, sonra inerek elbisesini giyerek ailesine dönmüş, yaşamaya devam etmiş ve çocuğu bile olmuş. Âşir (öşür alan)in kızı için de Hz. İsa'ya: "O dün öldü, onu dirilt" dediler. Allah'a duâ etti, o da dirildi, yaşadı ve çocuğu oldu.

«Evlerinizde» yemeklerden **«neyi yeyip»** yarına **«neyi biriktirdiğinizi size haber veririm.»** İsa peygamber, bir adama, önceden ne yediğini ve sonradan ne yiyeceğini bildiriyordu. Kendisi mektepte çocuklara babalarının neler yaptığını bildirirdi. Ayrıca, evde babalarının ne yediklerini, ne sakladıklarını haber verirdi. Böylece çocuklar evlerine döner, sakladıkları şeyi kendilerine verinceye kadar ağlamaya devam ederlerdi. Babalar da çocuklarına "bu sihirbazla oynamayın" derlerdi.

«Elbette bunlarda sizin için, eğer iman ettiyseniz, kesin bir ibret vardır.» Eğer gerçekten inanıyorsanız, gösterilen bu harikulade olaylarda sizin için, benim (İsa'nın) peygamber olduğuma dair açık deliller vardır.

50. «Önünüzde bulunan Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri serbest bırakmak üzere (gönderildim.) Size Rabbinizden âyet getirdim.» İsa peygamber gelmeden önce, İsrailoğullarına bazı yiyecekler haram kılınmıştı. Bunlar, balık eti, deve eti, iç yağı ve tırnaklı hayvanların etleri idi. İsa peygamber bu yasakları kaldırmıştı. Bunlar, İsa pev

gamberin peygamberliğinin açık delilleriydi.

Getirilen bu helâlları kabul edip, onlara muhalefet etmeme konusunda **«Allah'tan korkun ve»** size emrettiğim ve yasakladığım şeyler konusunda da **«bana itaat edin.»**

51. «Şüphesiz Allah, benim de, sizin de Rabbinizdir.» İsyan ederek O'na şirk koşmayın. **«O'na ibadet edin.»** İşte Allah'a ve peygamberine iman edip itaat etme yolu olan **«doğru yol budur.'»** Sahibini cennete götürür.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

BİRİNCİ CİLDİN
HADİS İNDEKSİ

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Mehmet DOĞRU 7
Takriz: Rûh'ul-Beyân ve Muhtasarı Üzerine
Prof. Dr. Hayreddin KARAMAN 11
İsmail Hakkı Bursevî ve Ruhu'l-Beyân Tefsiri 15
Muhammed Ali es-Sabûnî ve Tenvîru'l-Ezhân min
Tefsîr-i Ruhi'l-Beyân 19
Giriş-Şeyh Muhammed Ali es-Sabûnî 21
Önsöz-İsmail Hakkı Bursevî 23
İstiaze 25
Fatiha Sûresi 33
Bakara Sûresi 55
Âl-i İmrân Sûresi 495
Birinci Cildin Hadis İndeksi 547
Birinci Cildin Şiir İndeksi 555